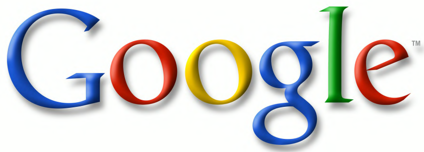

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

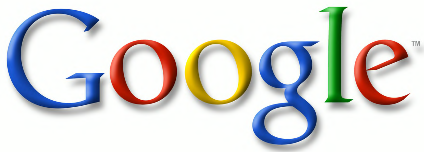
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

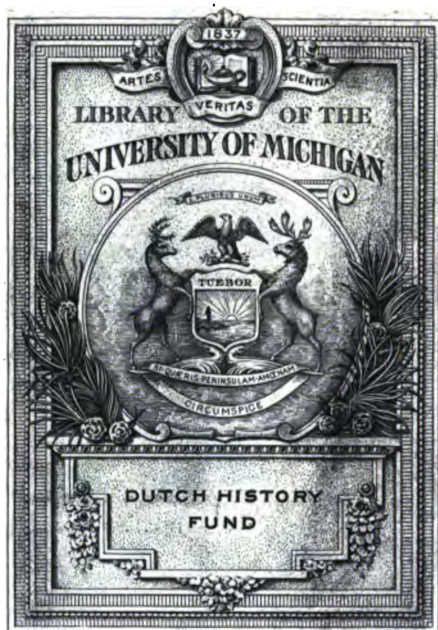
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het "watermerk" van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

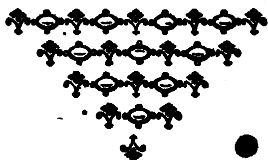
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Vyfde Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXI.

Dutch Lit.
Nijhoff
10-3-24
108427

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Aanmerkingen over het bederf der hedendaagsche Zeden, de onverschilligheid in den Godsdienst, en 't schandelyk verzuim der openbaare Godsdienstoeffening. Door den Hoog-eerwaarden en Hooggeleerden Heer JACOB VERNET, *Predikant en Professor in de H. Godgeleerdheid te Geneve. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, *en te Harlingen by* Volkert van der Plaats Junior 1770. *Behalven het Voorwerk* 118 *bladzyden in groot octavo.*

WOrd *dezer Waereld niet gelykvormig*, was eertyds de tael van Apostel Paulus, tot de Christenen, die in 't midden der Heidenen leefden; en ieder bezeft terstond de rechtmatigheid dezer vermaninge, om dat hy begrypt, dat de heerschende levenswyze dier Heidenen zo strydig was met den vereischten wandel der Christenen. Maer had Paulus reden om zo te schryven in die omstandigheden; hy zou, indien hy in onze dagen schreef, ook reden ten overvloede hebben, om die vermaning te herhalen, niet slechts ten aenzien van een openbaer Heidendom, maer van 't zogenaamde Christendom zelve; en dus, hoe vreemd het ook sommigen mogte klinken, mogen zeggen; *gy Christenen word dezer Christen-Waereld niet gelykvormig*; nadien 't voor ieder oplettenden blykbaer is, dat de heerschende levenswyze onder hen, die den Christelyken Godsdienst belyden, geenszins beantwoord aen 't geen men redelykerwyze van Christenen zou verwachten. Een steeds toenemend bederf der Ze-

den, grootlyks voortspruitende uit onverschilligheid in den Godsdienst, die ten gevolge heeft, een schandelyk verzuim der openbare Godsdienstoefeninge, levert hier van zo doorslaende bewyzen, dat ze 't oog van een oplettenden niet wel konnen ontduiken. —— Geen wonder derhalven dat een oplettende Zedekundige, als de Eerw. *Vernet*, zulk een verloop in zyn Vaderland bespeurende, daer door ten kragtigste wierd opgewekt, om het zyne, ter stuitinge van den verderen voortgang, toe te brengen: en 't kan niemand, daer zulks ook in ons Nederland maer al te duidelyk bespeurd word, vreemd voorkomen, dat men bewoogen is, zyne deswegens gemaekte aenmerkingen ook in onze tael over te brengen; zo dra men bezeft, dat zyn Geschrift, tot het voorgestelde doelwit uitnemend geschikt, zo eigenaertig is aen de gesteldheid onzer Republyke, als aen die van Geneve.

Het Geschrift van zyn Eerwaerden naemlyk behelst de drie volgende Hoofdstellingen.

„ I. De *goede zeden* maaken de Orde en het geluk uit van het menschelyke leeven en de burgerlyke maatschappy.

„ II. De *Godsdienst* is de waare bron der goede zeden.

„ III. De *openbaare Godsdienstoefening* is de school en het steunsel van den Godsdienst."

En deze drie stellingen tracht hy, nadien ze zo wel van den staetkundigen als van den burgerlyken kant beschouwd konnen worden, in beide die opzichten te bewyzen: waer aen hy ten besluite hecht ene aenspraek aen de Inwoonders van Geneve, die, met zeer geringe veranderingen, ook volkomen toepasselyk is, op de Inwoonders van ons Gemenebest. —— De Eerwaerde *Vernet* betoont, in 't verhandelen van ieder der drie opgemelde onderwerpen, een meer dan gemenen ernst; die aen zyne klare en bondige redeneringen alleszins ene levendigheid en tevens manlykheid byzet, welke niet missen kan invloed te hebben, op het gemoed van alle zodanige Lezers, die niet onherstelbaer verbasterd zyn; des dit Geschrift by uitnemendheid geschikt zy, tot een heilzaem behoedmiddel tegen ene steeds aenwassende ongodsdienstigheid.

Het eerste Lid stelt ons nadruklyk voor oogen, hoe ene verbastering der goede zeden uit eigen aert strekt, om ieders byzonder geluk te dwarsboomen, anderen ongelukkig te maken, en een Gemenebest in onheilen te dom-

dompelen; terwyl in tegendeel de aenkweking van goede zeden natuurlyk krachtig medewerkt, om ieders welzyn in 't byzonder, en dat van den Staet in 't algemeen, te bevorderen.

In de verdeediging der tweede Stellinge, ontvouwt ons zyn Eerwaerde niet min nadruklyk, den invloed welke de Godsdienst in 't algemeen, en de Christelyke Godsdienst in 't byzonder, op ene uitſtekende wyze, op het gemoed van alle dezulken heeft, die denzelven in overtuiging omhelzen: met aentooning dat het mangel van Godsvrucht allerwegen de nadeeligſte gevolgen voor de Menschlyke Maetſchappy met zich ſleept. Dit geeft hem aenleiding om te doen zien, hoe ſchadelyk voor de goede zeden de zogenaemde Vrygeesten zyn, die het Menschdom van 't zogenaemde juk van den Godsdienst trachten te ontſlaen, en de Godsvrucht, 't zy recht toe recht aen, of zydlings, poogen te ondermynen. Om den Lezer daer tegen te wapenen, benaerſtigt hy zich om de verkeerdheid hunner handelwyze open te leggen, en te toonen hoe men ten hunnen opzichte te werk behoort te gaen; 't welk hy, onder 't aen de hand geven van verſcheiden byzondere aenmerkingen, hier toe betrekkelyk, ten ſterkſte aendringt.

Hier by komt eindelyk ten derde een betoog van de nuttigheid der Openbare Godsdienstoefening; waer in zyn Eerwaerde, met beantwoordinge van daer tegen gemaekte bedenkingen, boven al zyn werk maekt van te toonen, dat het handhaven van den openbaren Godsdienst, zo nuttig voor de Maetſchappy, een plicht is, niet alleen voor min-, maer ook voor meergevorderden. Dit gedeelte behelst de krachtigſte dringreden, om een ieder aen te moedigen, tot het naerſtig bywoonen van de *Openbare Godsdienstoefening*, als de School en het Steunzel van den *Godsdienst*, die de ware Bron is der *Goede Zeden*; welken de *Orde* en het *Geluk* des Menschlyken Levens, en der Burgerlyke Maatſchappye zyn. —— Met dit algemene bericht dachten wy dit Artykel af te laten loopen, maer in het herlezen van dit zo nuttig Geſchrift is ons 's Mans beknopt voorſtel, ter aenpryzinge van de openbare Godsdienstoefening, te treffende voorgekomen, om het den Lezer niet mede te deelen. Het zelve luid aldus.

„ Een openbare Godsdienstoeffening als de onze, aan eenen zekeren vastgeſtelden dag bepaald, is zulk een natuur-

tuurlyke, gepaste en nuttige zaak, dat, zo ze niet ware ingesteld, ieder wys mensch moest wenschen, dat zulks geschieden mogt, doordien zy het voornaamste steunsel is van den Godsdienst, en deeze weder, als wy gezien hebben, het steunsel der goede zeden en der burgerlyke maatschappye."

„Ik onderstel hier iemant, die overdenkt, die gevoelens van Godsdienst bezit, en die wenscht, dat anderen ze insgelyks mogen hebben: wat kan 'er natuurlyker voor zulk eenen zyn, dan ze opentlyk te betoonen, en gaarne het zyne te willen toebrengen, om dezelve te doen overgaan in de harten der geenen, waar mede hy door samenleeving verbonden is?"

„Aan het Opperwezen te denken, over zyne volmaaktheden zich te verwonderen, zyne werken te beschouwen, zyne weldaaden te erkennen, op het kennen van zynen wil zich te bevlytigen, met oogmerk om dien als het beste middel, dat ons wys en gelukkig kan maaken, bestendiglyk te volgen; is voorzeker het schoonste gebruik, dat een verstandig schepsel van zyne reden ooit kan maaken. Doch zo men vervuld is met deze gedachten, waarom ze dan verborgen? Uit den overvloed van 't harte spreekt de mond. Een regtgeaart kind behoeft niet aangespoord te worden, om blyken van eerbied en hoogachtinge aan zynen vader te geeven, inzonderheid wanneer deeze als een goed vader zich gedraagt; ter vervullinge van dien pligt zal zulk een kind met zyne broederen gaarne zich vereenigen, en dien pligt aangenaam en lieflyk vinden: woorden, gebaaren, handelingen, alles zal de gevoelens van zyn harte uitdrukken en openbaaren. Zouden wy dan minder yverig zyn, om eerbied te bewyzen aan den Opperheere van 't Heelal, aan den Hemelschen Vader?"

„De uitwendige betooning van zulk een gevoelen dient teffens, zo om het in ons zelve des te leevendiger te doen worden, als om het in de ziel van anderen over te brengen. Zodanig toch is de natuur der menschen, dat alle gevoelens, die verknocht zyn aan een uitwendig teken, en gepaard gaan met eenig lighaamelyk bedryf, beter in onze ziel worden ingedrukt, en meerder kracht en vastheid verkrygen. Een denkbeeld mede te deelen aan anderen, is een gepast middel om 'er zelf des te sterker door getroffen te worden; en wanneer anderen, het zelve gevat hebbende, dat insgelyks door uitwendi-

ge tekenen vertoonen, zo wordt daar uit een wederkeerige werking geboren, die zeer geschikt is, om in ons eigen gemoed den eersten indruk nog meer te versterken. Dewyl God de menschen geschaapen heeft om in maatschappye te leeven, zo heeft hy ook gewild, dat de mededeeling hunner gedachten, een middel zou zyn, niet alleen om hen aan elkanderen te verbinden, maar ook om de gevoelens, welke nuttig en dienstig voor hun zyn, aan te moedigen en te versterken. Niets kan derhalve redelyker zyn, dan zulk een middel aan te wenden, om de gevoelens van Godsdienst by een volk aan te kweeken en te bevestigen."

,, Zulks is des te noodzaakelyker, om dat de waare Godsdienst van de Afgoderye en bygeloovigheid daar in grootelyks verschilt, dat dezelve onzichtbaare zaaken, gelyk God, lang voorleedene gebeurtenissen, voorschriften van zedekunde, en beloften van toekomstige goederen, ten voorwerp heeft. Dit alles schynt afgetrokken en niet zeer overeenkomstig met de vatbaarheid der groote meenigte. Liet men ze over aan zich zelven, maar zeer weinigen zouden zich zo hoog verheffen. Het was dan, om zo te spreeken, noodwendig een zeker hulpmiddel te gebruiken, en alle deeze denkbeelden vast te hechten aan tekenen, aan beweegingen, aan gebeden, aan lofzangen, en aan eenen treffenden vorm van openbaaren dienst, gelyk die zulks wordt, inzonderheid in eene groote vergaderinge."

,, Op deeze wyze heeft de Godsdienstige en zedelyke Filozofy, die met reden van Socrates boven alle andere geschat werdt, en noodzaakelyk is voor alle menschen, ook vatbaar voor alle menschen gemaakt konnen worden, in zo verre, dat zy de algemeene volkswysheid, de nationaale godvrucht, en de weetenschap der kleinen, zo wel als der grooten is geworden."

,, Het zou een gantsch nieuw, en ongetwyffeld een zeer treffend schouwspel voor eenen Wyzen der vermaarde Oudheid geweest zyn, ergens een volk te ontmoeten, dat onderweezen was, om op zekeren tyd, van zyne gewoone bezigheden, en alle zigtbaare voorwerpen, zich te ontdoen, met oogmerk om den geest te verheffen tot den *Vader der Geesten*, tot het onzichtbaare Weezen; om die eeuwige Magt en Wysheid, waar aan wy alles verschuldigd zyn, ootmoedig te aanbidden; om het verhaal

zyner wonderen en weldaaden in ſtilte te aanhooren; om naar de in zyn woord voorkomende lesſen der Rechtvaardigheid met aandachtige ingeſpannenheid te luisteren; om, na dat men zulks hadt aangehoord, te zeggen, *wy zullen doen alles wat de Heere ons gebiedt*, en zulk eene verrichting eindelyk te beſluiten met het zingen van lofzangen, waar in men luidkeels den lof van GOD en van de DEUGD vermeldt. Zulk een ſchouwſpel zou, denk ik, zeer treffende geweest zyn in de oogen van een *Socrates*, die gewend was, anders niet dan de dwaasheden van het Heidendom rondsom zich te aanſchouwen. Maar is de zaak minder ſchoon, om dat ze algemeen geworden is? en heeft ze van haare waarde iets verlooren, om dat men ze ieder Zondag in onze Kerken ziet herhaalen? zo veel weerzin als iemant hebben moet in de ydele praal, die ter vereeringe van Afgoden dwaaslyk werdt toegeſteld; zo veel reden heeft men van zich te verwonderen over eene Filoſofy, die eindelyk den *waaren God*, *waare aanbidders* gegeeven heeft, die hem aanbidden *in geest en waarheid*; zo voldaan moet men weezen, dat 'er eene Godsdienstoeffening te vinden is, die, daar ze weinig aan de zinnen en veel aan de reden geeft, ondertusſchen niet nalaat zeer eenvoudig en naar de bevatting des gemeenen volks geſchikt te zyn: eene Godsdienstoeffening, die leerzaam is in alle haare deelen, die de allergezondſte Zedeleer paart met de allerzuiverſte verrichtingen van Godvrucht; en die in de weinige zinnebeeldige plechtigheden, welke zy behelst, groote waarheden voor onze oogen ſtelt, terwyl wy door dien zelfden knoop, aan den Inſteller van zulk eenen heiligen Godsdienst, en aan onze pligten op het ſterkſte verbonden worden. Plinius de jonge zeide, in zyn beruchten brief aan Keizer Trajanus, dat de Christenen op eenen heiligen maaltyd (hy verſtondt daar door het Avondmaal) hunnen eed van getrouwheid aan Christus vernieuwden, en zich verbonden om, noch dievery, noch overſpel, noch doodſlag te bedryven. Indien Plinius hunne leer in den grond beter gekend hadt, zo zou hy gezien hebben dat ze niet ſlegts de eerſte beginſels eener burgerlyke vroomheid voorſchreef, maar ingericht was om de ziel te reinigen in alle opzichten, en te vormen tot de allerverhevenſte deugden."

„ Ieder eerlyk man derhalve, of die zulks wenscht te worden, vindt zich door alles genodigd, om met zulk ee-

eene Godsdienstoeffeninge zich te vereenigen; en niets is 'er eigenaartiger dan de vuurigheid, die de Psalmdichter ten deezen opzichte in den CXII Psalm dus betuigt.

Lof zy nu aller Heeren Heer!
Men geeve de Almagt eeuwige eer!
'k Zal, daar de oprechten t'saem vergad'ren,
Den God der goedertierenheên,
Met mond en lippen niet alleen
Maar met geheel myn harte nadren. (*)"

(*) Men volgt hier de uitnemende Psalmberyming van het Kunstgenootschap onder de zinspreuk: *Laus Deo, Salus Populo.* Vert.

Getrouwe Zielenraad aan de Christelyke Jeugd. Door MICHAEL VERBOOM. *S. S. Theol. Prof. in de Illustre Schole en Predikant te Dordrecht. II Deelen. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1770. *Behalven het Voorwerk, de Registers, en ene bygevoegde Affscheidsreden van zyn Eerwaerden te Alkmaer*, 925 *bladzyden in quarto.*

ENe verzameling van stichtelyke Leerredenen, ingericht om de Jeugd op te wekken tot een Godzaligen wandel; de Ouder van dagen aen te moedigen, om de Jeugd op te leiden tot de vreeze des Heren; en tevens dien bejaerden hunnen pligt onder 't oog te brengen, om, het zy aenvanglyk, het zy by verderen voortgang, het kenlyke en betrachtlyke van den Godsdienst recht ernstig ter harte te nemen. —— Ter bevorderinge van dit oogmerk konnen ook deze Leerredenén van ouden en jongen met vrucht gelezen worden; voor al, daer ze over 't geheel indiervoege opgesteld zyn, dat zyn Hoogeerwaerde zich bevlytigd heeft, om zyne manier van voordragen te schikken, naer de algemene vatbaerheid, waer in hy meerendeels niet ongelukkig geslaegd is. —— Alleenlyk blyft 'er, ten aenzien der uitvoeringe, in bedenking, of de Leeraer in dezen niet wel hadde mogen agterwege laten, ene breedvoerige verklaring van Textwoorden, daer toch het hoofdoogmerk zyner Leerredenen practicael is. Had hy konnen besluiten, om slechts ene beknopte uitbreidende opening van den zin zyner textwoorden te geven, zonder zich met ene uitweidende woordlyke verklaring op te houden, had hy meer tyds ge-

gehad, om het practicaele onderscheidenlyk te ontvouwen, en aen te dringen, overeenkomstig met het voorname doelwit dat hy op 't oog had. Dan de Hoogleeraer *Verboom* heeft deze Predikwyze best gekeurd, en die zelfs in 't Practicaele den voorrang gegeven, schryvende in 't slot zyner Voorreden. „ Ik volge eenen prediktrant, dien ik van myne Hoogleeraaren geleert hebbe, die wel wisten, hoe men prediken moest, en ik voor my zie nog geen noodzaakelykheid, om in deesen te veranderen." Overeenkomstig hier mede drukt hy zich ook, in ene by gelegenheid voorgestelde aentekening in dit Werk, vry hartlyk uit, tegen ene andere predikwyze, die velen gaerne in gebruik zouden zien; welke, zyns oordeels, „ luije herders en domme leeken maakt"; en die hy althans „ in zin- en voorbeeldige, Prophetische, leerkundige en beoeffende Texten " zo algemeen niet kan goedkeuren.

Het eerste Hoofdstuk van den Brief aan de Ephesiers, verklaard en toegepast, door P. CURTENIUS. *Leeraar in de Kerk en School te Amsteldam. Te Amsteldam by* G. de Groot en Zoon, 1770. *Behalven de Voorreden, (waar in de gewoone Hollandsche Predikwyze zediglyk verdedigd wordt,) en de Registers* 428, *bladz. in groot octavo.*

ONder dezen Tytel ontmoet ons een achttal van Leerredenen, behelzende ene oordeelkundige Verklaring van 't opgemelde gedeelte der Apostolische Schriften; met ene daer in gevlochten onderscheiden Ontvouwing van de Godsdienstige Leerstellingen, waer toe de verklaring den Hoogleeraer aenleiding geeft; mitsgaders ene ernstige Toepassing van het voorgestelde, om het geleerde ten gebruike over te brengen. —— De Voorstanders van den Hollandschen Prediktrant, en de Liefhebbers van 's Mans denkwyze, zullen de uitgave dezer Leerredenen danklyk erkennen; te meer daer de Hoogleeraer zich in dezen onthouden heeft van de groovste misbruiken, die de *gewoone Hollandsche predikwyze* boven al berispelyk gemaekt hebben. —— De woordlyke verklaring is hier gemeenlyk beknopt; in de ontvouwing der Leerstellingen weid zyn Hoogeerwaerde niet zeer uit in gemene plaetsen, maer blyft veelal inzonderheid staen op de hoofdzaek, die zyns oordeels door de verklaerde

spreek-

ſpreekwyze aengeduid word, en de toepasſing is meerendeels bepaeldlyk gegrond, op de leerſtellingen, die uit den text afgeleid zyn. — By aldien men doorgaens in ons Vaderland dien weg had ingeſlagen, zou de *gewoone Hollandſche predikwyze* zo berispelyk niet voorgekomen zyn, als ze zich nu, in 't meerendeel der Hollandſche Leerredenen, die 't licht zien, voordoet; en de yverigſte voorſtanders der Engelſche predikwyze zouden dezelve, ſchoon ze die der Engelſchen over 't geheel beter oordeelen, ten minſten draeglyk, en inzonderheid in dit geval niet oneigen geoordeeld hebben. De Hoogleeraer ſtelt zich voor, een gedeelte der Heilige Schrift te ontvouwen; in zulk een geval eischt het oogmerk min of meer ene woordlyke verklaring; en men wraekt alleen noodlooze uitweidingen, en zogenaemde ophelderingen van ſpreekwyzen, die eer duister dan klaer worden, als men 'er op ſtaen blyft. Maer zo eigen als dit is in zulk een geval, zo oneigen is 't den Toehoorder op te houden met zodanig ene verklaring, als men zich voorſtelt een Leerſtuk of een Zedekundig onderwerp te ontvouwen, dat den gewoonen prediktyd en de aendacht der Toehoorderen vereischt, die niet zelden in vele Hollandſche Leerredenen grootlyks geſpild word, met ene woordlyke verklaring, 't welk ten gevolge heeft, dat het wezenlyke der zake ſlechts ter loops behandeld worde. Meermaels toch hoort men in zulk een geval op onze Predikſtoelen klagen, dat de tyd vervlogen is, dat men zich genoodzaekt vind het overige maer te ſchetſen; waer van ondertusſchen de oorzaek ligt in de zogenoemde verklaring van den Text; welks zin de Toehoorder dikwils beter verſtond voor, dan na die uitweidende behandeling.

Dat deze en verſcheiden andere gebreken in de *gewoone Hollandſche predikwyze* maer al te veel plaets hebben, is den oplettenden overbekend; en men weet, dat zulks, wel inzonderheid in onze dagen, velen aenleiding heeft gegeven, om die predikwyze ver beneden de Engelſche te ſtellen. Dit heeft den Hoogleeraar *Curtenius* bewoogen, zich in de Voorreden van dit zyn Werk te verledigen, tot het verdedigen, zo hy 't noemt, van de *gewoone Hollandſche predikwyze*. — Zyn Hoogeerwaerde erkent gereedlyk, dat 'er misbruiken in ſtand gegrepen hebben, die hy op 't ernſtigſte wraekt; doch hy beweert tevens, dat men het rechte gebruik der Hol-

landsche predikwyze, uit hoofde van zulke misbruiken, niet kan veroordeelen; nadien dezelve, gelyk hy toont, hare nuttigheid heeft: terwyl hy echter ook te gelyk toestaet, dat men zich van de Engelsche predikwyze met nuttigheid kan bedienen, in 't behandelen van onderwerpen, die een uitvoerig Vertoog eischen. —— Voor zo ver de Hoogleeraer hier, in zommige gevallen, de nuttigheid der Engelsche predikwyze erkent, de misbruiken der Hollandsche predikwyze wraekt, en derzelver rechte gebruik alleen verdeedigt, zal hy, zo we vermoeden, in 't wezen der zake niet veel tegenstanders vinden. Naer alles toch, wat ons voorgekomen is, beweren de Voorstanders der Engelsche predikwyze niet, dat het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze nooit zyne nuttigheid heeft; maer men wraekt de misbruiken, en wel byzonder dat men 'er zich van bedient, in 't behandelen van stoffen, die met ongelyk meer nuttigheid, volgens de predikwyze der Engelschen, voorgedragen zouden konnen worden. Men erkent, by voorbeeld, de nuttigheid van 't rechte gebruik der Hollandsche predikwyze, als een Leeraer zich voorstelt, het een of ander gedeelte der Heilige Schriften opzetlyk te ontvouwen; maer men beweert, dat men zich met meer nuts van de Engelsche predikwyze bedient, als men ten doel heeft een Leerstuk of eene Zedestoffe te behandelen. —— Dit zo zynde kunnen de voorstanders der Engelsche predikwyze de redenen, welken de Hoogleeraer ten voordeele der Hollandsche predikwyze bygebragt heeft, schoon ze die allen niet even bondig oordeelen, over 't algemeen laten gelden, in zo verre als ze toonen, dat die Predikwyze, recht gebruikt, ook hare nuttigheid heeft; 't welk niet ontkend word. Intusschen blyft de vraeg nog over, of de klachten over de *gewoone Hollandsche predikwyze*, zo als 'er gemeenlyk gepredikt word, niet rechtmatig zyn? en of men zich niet met meer nuts voor de Gemeente van de Engelsche predikwyze zou bedienen? niet met ene volstrekte uitsluiting van het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze; dit word, zo we vertrouwen, niet bedoeld; maer indiervoege, dat men de Engelsche predikwyze meer gebruikte dan de Hollandsche, ten meesten nutte voor de Gemeente. Men vraegt, dat het zelfde is met andere woorden; „ of de Gemeente geen meer voordeels van de openbare prediking te wachten heeft, als een Leeraer zich boven al toelegt op ene welberedeneerde ontvouwing der Godsdienstige waerheden, naer den zaeklyken

zin

zin der Openbaringe; dan als hy zyn hoofdwerk maekt van ene woordlyke verklaring der Heilige Schriften; die hem geen genoegzamen tyd verleent, en ook de gelegenheid beneemt, om de Godsdienstige waerheden behoorlyk te ontvouwen, en in haer juiste daglicht te stellen"?

Het gebrek of misbruik, dat hier omtrent in onze *gewoone Hollandsche predikwyze* gevonden word, heeft velen deswegens doen klagen, en de ondervinding heeft ons, ter dier zake, doen zeggen: „ al enige jaren herwaerds heeft men duidelyk konnen bemerken, dat de smaek, voor onzen gewoonen Hollandschen prediktrant, allenskens is af genomen, genoegzaem by alle menschen van beschaefde oefening, die, schoon ze verschillend denken over de beste Predikwyze, vry eenparig oordeelen, dat die gemene trant voor een der minsten van de hedendaegsche Predikwyzen gehouden moet worden (*)". Dit ons gezegde loopt den Hoogleeraer *Curtenius* in 't oog; en wel dermate, dat hy, het zelve aenhalende, 'er op laet volgen: „ Zoo dat men wel schynt te mogen schrikken voor het handhaven van onze Hollandsche Predikwyze, indien men geen lust heeft om door de openbaare Keurmeesters van eenen laagen en onbeschaafden geest verklaard te worden". —— 't Is der moeite niet waerdig aenmerking te maken op de benaming van *keurmeesters*; het onderwerp is te ernstig, om beuzelary met beuzelary te beantwoorden; maer wy konnen niet nalaten ons te verwonderen, dat de Hoogleeraer hier spreekt van *schrikken*; om dat zulks in dit geval geen plaets heeft, of de Hoogleeraer moest schrikachtig zyn, voor schimmen, die hy zelf vormt. 'Er is waerlyk geen de minste schyn voor zyn Hoogeerwaerden, (dien wy hoogachten als een schrander Schriftgeleerden,) om in dezen te schrikken; dewyl hy, de Hollandsche predikwyze verdeedigende, dien trant niet verdeedigt, waer van wy, onder de benaming van onzen *gewoonen Hollandschen* of den *gemenen prediktrant*, gewag maekten. Zyn Hoogeerwaerde gebruikt hier op het Tytelblad, en zo ook wel eens in zyne Verdeediging, insgelyks de benaming van de *gewoone Hollandsche predikwyze*; doch hy verstaet 'er door, als uit het voorgemelde blykt, het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze; dat wy 'er *nooit* door bedoeld hebben. —— In het woordlyke verklaren van de uitdrukkinge eens Schryvers, dat dikwerf noodig is, om deszelfs mening wel te ver-

(*) Zie *N. Vad. Letter-Oef.* IV D. bl. 242.

verstaen, is 't van 't uiterste nut, na te gaen, of hy die uitdrukking meermaels gebruike, in welken zin hy dezelve bezige, en of hy zich ook ergens deswegens duidelyk verklaere. Indien de Hoogleeraer dezen bekenden regel ten onzen opzichte had gade geslagen, eer hy ons als in schyn schrikbarende aenmerkte, zou hy gewaer geworden zyn, dat die uitdrukking by de Schryvers der Letter-Oefeningen *nooit* slaet op het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze. Ja hy zou hebben konnen zien, dat deze Schryvers geenszins het rechte gebruik, maer het misbruik der Hollandsche predikwyze, wraken; en dit laetste op het oog hebben, wanneer ze zich van die uitdrukkingen, *onze gewoone Hollandsche predikwyze*, *naer den gemenen smaek*, of *naer den gewoonen trant* bedienen. En eindelyk, dat het gebruiken dezer spreekwyzen by hen steunt, op de ondervinding, die hen doet hooren en zien, dat de daer mede bedoelde prediktrant, of dat misbruik van de Hollandsche predikwyze, in onze Kerk de overhand heeft (*). Een misbruik, dat uit verschillende oorzaken stand blyft houden, zelfs nog al by zodanigen, die wel wenschen dat ene betere predikwyze meer algemeen mogte worden; doch dat geen mensch van beschaefde oefening voorstaet, gelyk ook zyn Hoogeerwaerde zulks niet verdeedigt, maer veel eer scherplyk berispt; zeggende tevens, *dat dit meest gepleegd wordt, door dezulken, die in 't geheel noch geen verstand hebben van de Hollandsche predikwyze*; welk gezegde wy voor rekening van den Hoogleeraer laten.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl, 268, 269.

Een zestal van Kerkelyke Redenvoeringen over sommige algemeene gronden der Zedeleere: door P. CHEVALIER, *Professor der Godgeleerdheid en Kerkelyke Geschiedenissen, mitsgaders Academieprediker in de Hooge Schoole van Stad en Lande, binnen Groningen. Te Gron. by* J. Bolt *en* C. Barlinkhoff 1770. *Behalven de Voorreden 265 bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer *Chevallier* zich voorgesteld hebbende, zynen Toehoorderen een Stelzel van Leerredenen voor te dragen, waer in hy de hoofdwaerheden en plichten der redelyke en Christelyke Zedekunde stond open te leggen, te betogen, en, waer de nood het mogte vorderen, tegen de bedenkingen van Twyfelaars en Spotters met on-

onzen heiligen Godsdienst te verdeedigen; heeft hier van een aenvang gemaekt, met de bovengemelde Redenvoeringen. Dezelven zyn gefchikt ter ontvouwinge der voorbereidzelen, die tot de verklaring der Zedekunde behooren, en behelzen ene behandeling der volgende onderwerpen. *Het redelyk, en Kristelyk, prediken der Zedekunde*, Hand. XXIV. 25. *Het innerlyk, en eeuwig, onderfcheid tusfchen zedelyk Goed en Kwaad.* Jef. V. 20. *De natuur, en voortreffelykheid, der Goddelyke Wet.* Rom. VII. 12. *De redelyke, en ftellige, Plichten met elkanderen vergeleeken, en in hunne waardye beoordeeld.* Hof. VI. 6. *De voortreffelykheid der Kristelyke Zedeleere, op haer zelve befchouwd en toegelicht.* Joh. VII. 46. En eindelyk, met denzelfden Text. *De Kristelyke Zedeleer, vergeleeken met de Natuurlyke; en met die, welke by de Heidenen en Jooden, ten tyde van Kristus plaats greep.* —— Dit zestal ftaet waerfchynlyk eerlang gevolgd te worden van nog drie Redenvoeringen, welken dienen zullen, om te bewyzen, den *kennelyken invloed dien* —— *het voorbeeld van Kristus;* —— *de gantfche bedeeling der Genade;* —— *en de verwachting van den toekoomftigen ftaat, op de zedeleere, en de onderhoudinge der Goddelyke Natuurwetten hebben.* —— In 't behandelen dezer onderwerpen houd de Hoogleeraer een juisten middelweg; hy vergenoegt zich niet met oppervlakkige voorftellingen, die geen krachts genoeg hebben om te overtuigen; en laet zich niet uit in afgetrokken redeneringen, die de algemene vatbaerheid der Toehoorderen te boven gaen; maer ftelt zyne denkbeelden met die orde en klaerheid voor, en richt zyne betooging indiervoege in, dat ieder oplettend Toehoorder, die zich gefchikt heeft, om Godsdienftige waerheden aendachtig ter harte te nemen, zyne voorftellingen gereedlyk kan nagaen, om derzelver gewigt, by nadere overdenking, recht te bezeffen. Zy die vermaek fcheppen in 't beoefenen der Zedekunde zullen, des Hoogleeraers doelwit volkomen goedkeurende, met veel genoegen deze uitvoering aenfchouwen, en, onder 't doorbladeren van dit gedeelte, fteeds opgewekt worden, om na de uitgave der volgende Redenvoeringen te verlangen; wanneer wy wel gelegenheid zullen hebben, om op 't een of ander gedeelte wat byzonderer ftil te ftaen. Wy konnen ons voor tegenwoordig daer toe niet inlaten, om dat wy, door de voorgaende Artykels geleid zynde tot enige bedenkingen over den verfchillenden Prediktrant, hier niet wel voorby konnen, ter dezer gelegenheid nog mede te deelen, het geen de Hoogleeraer *Chevallier*, rakende dit punt, in zyne Voorreden zegt. Men

Men begrypt zeer ligt, dat niet alleen onze gewoone Hollandsche prediktrant, maer zelfs de recht gebruikte Hollandsche predikwyze, juist niet geschikt is, tot het behandelen van zodanige onderwerpen; en dus is 't niet vreemd, dat de Hoogleeraer in dit geval ene andere predikwyze gekoozen heeft; waer omtrent hy zich in de Voorreden aldus laet hooren.

„ Gy zult, goedgunstige Leezer, in deeze bladeren, geene vernuftige, en doorwrochte, uitleggingen van moeijelyke Bybelplaatsen; nog een weidschen toestel van belezenheid, aantreffen. Deeze, hoe noodig en sierlyk in andere gevallen, kwam hier niet te passe. —— Belgt zich iemand aan den leertrant, welken ik gebruik, om dat hy in alles niet geschoeid gaet, naer de gewoone predikwyze; zo een gelieve te bedenken, dat, indien elders eene onbedwongene vryheid heerschen moet, het althans in een stuk dient te weezen, door geen Kerkgezag immer bepaeld; maer waer in loutere gewoonte het bewind voert, welke men, van eeuw tot eeuw bykans, zag omzetten en versnyden. Wordt deeze leerwyze min dienstig geschat tot verstand der gewyde Boeken, onder een angstvalligen kommer, dat, langs dien weg, de kennis in Gods woord ter Kerke zal worden uitgezweept; Ik voor my stae in een vermoeden, dat het recht, en hoogstnoodig, begrip van den Bybelzin niet vertuid ligt aen zekeren Prediktrant; nogte by de Gemeente, door eene breedvoerige verklaaringe van enkele woorden en kundigheden, grootelyks zal worden bevorderd. De Heilige Schriften te verstaen, hangt veel eer af van eene grondige kennisse der taalen, waer in derzelver Opstellers hunne gedachten aen de nakomelingschap hebben overgeleeverd; dan van eene bepaalde leerwyze, welke iemand, in het openlyk voorstellen der waarheden van den Godsdienst, aankleevt. Waarom, bidde ik, zoude men minder Bybelkunde erlangen uit eene beknopte opening van den zin, en de meeninge, der gezegden, naer het redenbeleid en oogwit onderzogt; en gevolgd van een uitgewerkt betoog der Hoofdwaerheden, en Plichten, in deeze of geene Spreuk begreepen; dan uit de wydluftige verklaeringen van ieder woord, welke zommigen, in het vooroordeel van de ongemeene donkerheid des Bybels, styven, den volzin, dikwerf, duister laten; en ruim zo veel geplooid zyn, naer onze hedendaegsche Godsgeleerde begrippen en stelsels, dan ingericht, naer het echte taelgebruik, en de denkbeelden, welke de oorspronkelyke Schryvers aen hun-

hunne uitspraeken verbinden. Zal de kennisse van Gods Woord bevorderd worden, men voege, by het prediken over enkele plaatsen, de beknopte opening van geheele hoofdstukken, die op eenmaal werden afgehandeld. Heeft, intusschen, de vryere Predikstyl enige aanpryzinge, en verweeringe, van nooden, hy vondt dezelve, onlangs, in het schrander brein, en de welbesnedene penne, van den Hoogeerwaerdigen HOLLEBEEK, wiens geurige gedachtenisse, by de Hooge Schoole van Stad en Lande, in bestendige zegeninge blyft".

EWALDI HOLLEBEEK *Dissertatio Theologica de optimo concionum genere. Lugd. Batav. apud* S. & J. Luchtmans. *Absque præf.* 150 *pp. in octavo f. m.*

MICHAELIS VERBOOM *ad Virum Celeberrimum.* E. HOLLEBEEK *Epistola. Dordraci typis* Bramianis 1770. *In octavo m. f.* 28 *pp.*

TACONIS SIBELII *ad Clarissimum Virum* E. HOLLEBEEKIUM *Epistola. Goudæ typis* J. v. d. Klos 1770. *In octavo m. f.* 16 *pp.*

HEt onderwerp in deze Schriften overwoogen is de beste predikwyze; waer omtrent enig misverstand tusschen de bovengenoemde Heren schynt plaats gegrepen te hebben. De Hoogleeraer *Hollebeek* naemlyk heeft, voor enigen tyd, dit stuk, by manier van ene Academische Oefening, behandeld, ter verdeediginge dier predikwyze, welke men gewoonlyk de Engelsche noemt. Dit is velen zo opmerkelyk voorgekomen, dat de diestyds naer 't Academische gebruik gedrukte papieren te kort geschooten zyn voor de algemeene graegte; het welk zyn Hoogeerwaerden tot ene tweede uitgave, by wyze ener Verhandelinge, heeft doen besluiten; te meer om dat hy langs dien weg ene gereede gelegenheid had, om enige zyner denkbeelden, van zommigen, zo hy bemerkte, niet wel begrepen, nader op te helderen. Uit dien hoofde zien deze papieren anderwerf het licht, onder den tytel van, *Ene Godgeleerde Verhandeling over de beste predikwyze*, enz.

De Hoogleeraer vangt dezelve aen met ene voorstelling van de grootheid der Godlyke Genade, in ons met de Euangelische Openbaring te begiftigen; by welke gelegenheid hy klaegt over de schandelyke ondankbaerheid van

ve-

velen, die deze weldaed veronachtzamen; het welk hem, onder anderen, zyne gedachten nader doet laten gaen over de beste wyze van prediken; als een der geschiktste middelen van 's menschen zyde, om den invloed dier Openbaringe, onder Gods medewerkende Genade, te bevorderen. Hier over sprekende bepaelt hy zich terstond, om niet te breed uit te weiden, ter overweginge van *onze gewoone Hollandsche predikwyze*; die, zyns oordeels, ter bevorderinge hier van niet zeer geschikt is; en waer toe men, volgens zyne gedachten, die predikwyze, welke men gemeenlyk *de Engelsche* noemt, met recht mag aenpryzen. Dit te toonen, mitsgaders de reden der zodanigen, die deswegens anders denken te berde te brengen, en dezelven te wederleggen, is de taek die zyn Hoogeerwaerde in dezen op zich neemt.

In 't uitvoeren van dezelve maelt hy in de eerste plaetze af, van hoedanigen aert onze gewoone Hollandsche, mitsgaders de gemeenlyk genaemde Engelsche predikwyze zy; welke voorstelling hy verder opheldert, door de Schets ener Leerreden, naer beider prediktrant. Dus getoond hebbende, op hoedanige predikwyzen men hier het oog heeft te vestigen, bevlytigt hy zich verder om te doen zien, welke reden hem bewegen, om de laetste manier van prediken ver boven de eerste te schatten. Te weten, ze beantwoord, gelyk hy tracht te toonen, beter, aen de natuur ener Kerklyke Redenvoeringe; aen 't onderscheid dat 'er is, tusschen een Uitlegger der Heilige Schriften en een Predikant; mitsgaders aen 't verschil dat 'er plaets heeft, tusschen het naspooren van den woordlyken zin op zyne Studeerkamer, en 't voordragen van den zaeklyken zin van Gods Woord aen de Gemeente; welk alles ten laetste versterkt word, door 't nagaen van 't meerder nut, dat 'er een Toehoorder uit kan trekken. Zyne keuze dus met reden versterkt hebbende, maekt hy 'er voorts zyn werk van, om de reden, welken men ten voordeele van de eerste en ten nadeele van de laetste predikwyze, zo veel ze hem voorgekomen zyn, aendringt, tegen te gaen, en derzelver zwakheid of nietigheid te doen bemerken. Na dit alles sluit de Hoogleeraer deze Verhandeling met de volgende behoedzelen. (1.) Hy bedoelt hier mede niet zyn gevoelen anderen op te dringen, die gewoone predikwyze als ten uiterste schadelyk af te malen, en by 't Gemeen verachtlyk te maken. (2.) Hy wil niet beweren, dat de Engelsche predikwyze

in

in alles goed te keuren zou zyn: „ Het eenige, zegt hy, dat ik op 't oog heb, bestaet hier in: dat men zich in de Leerredenen onthoude, zo van 't verklaren der bekendste zaken, als van alle prael van noodlooze geleerdheid: dat men dezelven in tegendeel zo inrichte, dat ze meer dienen, ter ophelderinge, ter betooginge en verdeediginge der Zaken zelven in den Text vervat, dan ter uitlegginge der woorden. Dit toch is, zo veel ik weet, het geen der Engelsche predikwyze byzonderlyk eigen is; en waerom ik dezelve inzonderheid boven onzen gewoonen prediktrant aenpryzenswaerdig oordeel". (3.) Verre is 't van hem, van de gevoelens der Engelsche Kerke, die min of meer van de leerstellingen onzer Nederlandsche Kerke afwyken, toe te vallen, schoon hy den prediktrant der Engelschen aenpryze: deze twee zaken moet men wel van elkanderen onderscheiden. (4.) Eindelyk, men heeft hem in dit alles geen ander doelwit toe te schryven, dan een zuiver oogmerk, om der Academie-Jeugd den weg te toonen, langs welken zy, zo 't hem voorkomt, in hunne Leerredenen, der Christelyke Openbaringe den meesten dienst konnen doen. ——— Wyders heeft de Hoogleeraer de herhaelde uitgave dezer Verhandelinge vermeerderd, met enige onderscheidenlyke aenmerkingen; dienende ter afwendinge of beantwoordinge van sommige tegenbedenkingen, die hem intusschen voorgekomen zyn; mitsgaders ter nadere opheldering of bevestiginge van zulke voorstellingen, die de een of ander niet recht verstaen scheen te hebben. Hier toe behoort wel inzonderheid, als het hoofdonderwerp betreffende, het tegengaen der bedenkinge, als of de Hoogleeraer het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze, (by voorbeeld, die van *van Til*, *van den Honert*, *van Alphen* of *Lampe*) volstrekt wraekte; dat intusschen geenzins door hem bedoeld is. Met het open leggen van de berispenswaerdige gebreken onzer *gewoone Hollandsche predikwyze* heeft zyn Hoogeerwaerde, gelyk hy uitdruklyk verklaert, in genen deele het oog gehad op de bekende Predikwyze dier Hooggeachte Mannen, maer op die predikwyze, gelyk hy ze meermaels genoemd heeft, welke *gewoonlyk* plaets heeft, die men zo veelvuldig op onze Predikstoelen hoort, en in uitgegeven Leerredenen ziet doorstralen, dat ze bekend zy, onder den naem van de *gewoone Predikwyze*. Voor 't overige erkent hy de waerde der rechte Hollandsche predikwyze, en oordeelt dat zy, die dezelve in acht nemen, met vermydinge der hier berispte gebreken, niet wyd van hem

hem verschillen ; ja dat zyn verschil met die Eerwaerde Heren grootlyks in een woordenstryd bestaet: schoon hy echter niet ontveinze van gedachten te zyn, dat de door hem verdeedigde Engelsche predikwyze over 't geheel best geschikt is, om die gebreken te weren, en in de tegenwoordige omstandigheden het meeste nut te doen; het welk hem dan ook bewoogen heeft dezelve der Jeugd aen te pryzen; waer toe hy, niet minder dan andere Hoogleeraeren, om ene andere predikwyze beter te keuren, gerechtigd gehouden mag worden.

Op deze uitgave dier Verhandelinge hebben eerlang het licht gezien twee afzonderlyke Latynsche Brieven, gericht aen den Hoogleeraer *Hollebeek*, geschreven door de Eerwaerde Heren *Verboom* en *Sibelius*, Leeraers te Dordrecht en Gouda. De eerstgenoemde was door den Hoogleeraer, dien hy van ter zyde over dit Stuk getroffen had, in de uitgave zyner bovengemelde Leerredenen, ook van ter zyde beantwoord, 't welk zyn Eerwaerden aenleiding gaf, om den Hoogleeraer een gedrukten Brief te laten toekomen. Ondertusschen had de Eerwaerde *Sibelius* insgelyks reeds een Brief, betreffende deze Verhandeling, voor den Hoogleeraer opgesteld; waer door beide deze Brieven genoegzaem gelyktydig het licht gezien hebben. De eerstgemelde is voornaemlyk ingericht tegen de byzondere aenmerkingen, die den Eerwaerden *Verboom* betreffen, en behelst, onder het verdeedigen zyner gezegden, enige tegenbedenkingen tegen het gevoelen van den Hoogleeraer. De laetstgenoemde Brief, het onderwerp in zyn geheel nemende, is bepaelder ter zake, en beter ingericht, om het denkbeeld tegen te gaen, dat de Engelsche predikwyze boven de Hollandsche te waerderen zou zyn. —— Beiden komen ze in 't zaeklyke, dat hier aenmerking verdient, daer in overeen, dat 'er groote misbruiken in veler predikmanier plaets hebben, doch dat dezelven zo algemeen niet zyn, als ze door den Hoogleeraer voorgesteld worden; en dat de Hoogleeraer te ver gaet met nuttige zaken onder den rang der misbruiken te brengen; als mede dat des Hoogleeraers reden voor zyne voorkeuze hun niet wichtig genoeg voorkomen; terwyl zy oordeelen reden te hebben, om de Hollandsche predikwyze over 't geheel beter te schatten. —— Dit voert de Eerwaerde *Sibelius* met oordeel en gematigdheid uit, zo dat zyne welgeschikte bedenkingen overweging verdienen, en vergeleken mogen worden met nadere bepalingen en verklaringen van den Hoogleeraer;

wan-

wanneer men mogelyk gewaer zal worden, dat 'er, in zo ver alles niet tot een enkelen woordenſtryd te brengen zy, buiten ene naeuwkeuriger bepaling van den ſtaet des verſchils, tusſchen de Heren *Hollebeek* en *Sibelius*, voor de ene en andere zyde, niet weinig te berde gebragt kan worden. En veellige zouden de Voorſtanders der Engelſche Predikwyze al reden vinden, om zich te verblyden, indien de ernſtige overweging van dit Onderwerp ten minſten zo ver van ene goede uitwerking was, dat de groovſte misbruiken geweerd waren; indiervoege, dat de gewoone Hollandſche predikwyze, zo al de Engelſche niet algemeen mogte worden, ene aenmerkelyke beſchaving onderginge; wanneer men grond verkreeg om te hoopen, dat het hoofdoogmerk van den Hoogleeraer *Hollebeek* trapswyze bereikt zou worden; te weten, dat men meer werks mogt maken, van het ophelderen, betoogen en verdeedigen der Zaken zelven, in den Text vervat, dan van de uitlegging der woorden.

GUALTHERI VAN DOEVEREN Med. Doct. Hactenus in Acad. Groningo-Omland. Medic. Theoret. & Pract. Chem. atque Artis Obſtetr. Profesſoris Ordinarii, Urbis Groninganæ Phyſici, & Collegii Medici Decani, *Sermo Academicus de Sanitatis Groninganorum Præſidiis, ex Urbis Naturali Historia derivandis, Dictus in Choro Templi Academici, cum A. D. III Septembris CIↃIↃCCLXX iterum Fasces Academicos poneret. Groningæ, apud* C. Barlinckhoff. 1770. *Quarto maj. pagg.* 64, *excepta Dedicatione.*

Akademiſche Redenvoering over de Voordeelen ter Gezondheid der Groningers uit de Natuurlyke Historie der Stad af te leiden, uitgeſproken in het Koor der Akademie-Kerke, door GUALTHERUS VAN DOEVEREN, Med. Doct. en als nog Profesſor te Groningen, *als hy op den derden van September* 1770, *naar het beſluit van den Raad, wederom het Rectoraat neerleidde.*

DE Hooggeleerde VAN DOEVEREN heeft een zeer gewigtig en te gelyk zeer aangenaam onderwerp tot eene ſtoffe zyner Redenvoeringe verkoozen; eene ſtoffe zyn ampt voegende, en van zyne Toehoorders, ſchoon geene kennisſe der Geneeskunde hebbende, ligt om verſtaan te kunnen worden. Zich, zo dra hy zich te Gronin-

ningen aan de Praktyk der Geneeskonst hadt begeeven, bevlytigd hebbende, volgens het voorschrift van HIPPOCRATES, de natuur en gesteldheid der plaatse, den aart en levenswyze der inboorlingen, met oplettendheid te onderzoeken en na te gaan welke gevolgen hier uit voor gezondheid of ziekten te wagten waren, heeft hy het gene hy hier in van aangelegenheid hadt ontdekt, en voornaamlyk de Beschutzelen ter Gezondheid, uit de Natuurlyke Historie van de Stad opgemaakt, by malkander gevoegd, de Groningers tot verheuginge willen voordraagen.

De orde van HIPPOCRATES (*) volgende begint hy met de *Lugt* of den *Dampkring*, welke, gelyk bekend is, een grooten invloed heeft op veele dingen, en in 't byzonder op de lichaamen en gevolglyk op de gezondheid der menschen. Deeze is te Groningen noch onmaatig koud, noch ondraaglyk heet, maar zo gemaatigd als men voor de gezondheid kan wenschen; de lengte en breedte waar op de Stad gelegen is begunstigt dit.

Het is echter waar dat de *Koude* der Lugt hier doorgaans meerder is dan de warmte, en 's winters ligt vorst maakt. Doch de Hoogleeraar toont dat deeze, door de vaste deelen te versterken en derzelver veerkragt te vermeerderen, verre van de gezondheid te benadeelen, voordeelig voor dezelve zy. Hy beroept zich op de Noordsche volken die koude gewesten bewoonen, gezond en sterk zyn. Zegt men, dat 'er schielyke *Veranderingen* in voorvallen, en op een heeten dag ligt een kouden avond volgt, het antwoord is; de ondervinding leert dat onze lichaamen hier van geen kwaad overkomt, al zyn de Veranderingen zelfs zeer groot, en minder dan op andere plaatsen; zy zyn alleen gevaarlyk voor de genen die zich zelven niet behoorlyk in acht neemen.

Meer dan gemeene *Warmte* kan niet zo wel verdraagen worden. Behalven dat zy de Lugt met kwaade uitwaassemingen vervult, maakt zy de lichaamen vatbaar voor kwaade ziekten. Doch deeze valt niet veel voor te Groningen; en dan ontstaat ligt onweder, waar door de Dampkring gezuiverd wordt en tot vorige gemaatigdheid wederkeert. Zelden is de *Droogte* zo groot dat ze ziekten verwekt, ten zy by zwaare hitte: want in den winter

(*) De *Aëribus*, *Aquis et Locis.* Edit. Linden. Tom. I. pag. 327, 328. aut Edit. Foesian. Tom. I. pag. 280.

ter of in het voorjaar gaat 'er doorgaans koude mede verzeld, welke nuttig is voor de gezondheid. De *Vogtigheid* is wel eens wat veel en geeft aanleiding tot sleepende, of rottige ziekten, als 'er warmte by is: doch wyl ze doorgaans meer voorvalt met koude dan warmte, doetze minder kwaad dan men met den eersten opslag zou denken. Ook maakt de ligging der Stad, welke wat verheven is, dat het water naar de laagste plaatsen afzakt; ondertusschen heeft zy ook den Dampkring van veele onreinigheden gezuiverd. De *Zwaarte* of *Ligtheid* en de *Veerkragt* der Lugt zyn omtrent Groningen zelden overmaatig, gelyk de Barometers uitwyzen. *Winden* en *stormen* ontstaan 'er wel dikwils, en doen veelen schaade: dan ten opzichte van de gezondheid maaken zy een gestaadige verversching in de Lugt, verdryven de kwaade dampen uit de aarde of stilstaande wateren opryzende, en brengen koude aan welke voordeelig is. De *Regens*, schoon door overmaat wel eens nadeelig, zyn meermaalen nuttig, om dat zy de droogte en te groote hitte van de Lugt maatigen. *Sneeuw* en *Hagel* zyn van gelyke werking en brengen koude mede, en zyn hier door niet nadeelig voor de gezondheid. *Weerlicht* en *Donder* zyn ook geenzins zo verschriklyk als men in 't gemeen gelooft; zy doen de hitte, welke zeer nadeelig is voor de gezondheid, verminderen. En hier in is de Dampkring omtrent Groningen den inwooneren gunstig, wyl men, volgens de waarneemingen van den Heer VAN DOEVEREN, zelden drie of vier dagen zulk een hitte heeft gehadt, welke de gezondheid zou konnen benadeelen, zonder dat in of omtrent de Stad Weerlicht en Donder ontsta: welke de Lugt verkoelen en zuiveren; waarom hy meent dat de Volk-ziekten hier zeldzaamer zyn dan in eenig ander gewest. Kwaade en vergiftigende uitvloeizelen uit de aarde of gedierten op dezelve zyn hier ook niet, de morsigheid van straaten en wegen uitgezonderd; zo dat de Groningers op een zuivere Lugt mogen roemen, waar in zy veel voordeel ter hunner gezondheid genieten.

Van de beschouwing der lugt gaat de Hoogleeraar over tot de *Wateren* van Groningen. Het *Regenwater*, in steenen bakken vergaderd, reeds van HIPPOCRATES (*) gepreezen, is zuiver, helder, zonder reuk of smaak, of zoet-

(*) *De Aër. Aq. et Loc.* §. XVIII.

zoetagtig, en zeer goed om te drinken en in te kooken; en heilzaam ter gezondheid: alleen wenscht de Schryver, dat, gelyk men het te Groningen weinig in looden bakken vergadert, men het ook door geen looden pypen in de bakken liet loopen. Het *Putwater* is niet zo vry van vreemde inmengzels, en niet uit alle putten even goed; nogtans is 'er welk bekwaam is voor drank, en niet schaadelyk voor de gezondheid. Het *Rivier-water* wordt wel niet veel dan van het gemeene volk tot drank gebruikt, doch is de Stad van veel nut, en bekwaam om goed bier van te brouwen en voor andere dingen in de huishoudingen, doch voornaamelyk, wyl het door een snellen vloed gestaadig vernieuwd wordt, de lugt verfrischt en alle onreinigheden naar de zee wegvoert. Hier in genieten de Groningers een voordeel ter gezondheid welk de Amsterdammers voor veel geld zouden willen koopen, en andere steden, als Leeuwaarden, 's Gravenhage en Leiden vuuriglyk zouden wenschen. Ook maakt het geen Graveel of Steen, (want deeze ziekten zyn in Groningen zeldzaam) gelyk de Goudenaaren, Rotterdammers, en andere bewooners van drabbige rivieren tot hun leedwezen ondervinden. *Broekig Water* is het ergste van allen, en kan door stilstand en bederving kwaade en zeer schaadelyke dampen uitgeeven tot verwekking van kwaade ziekten, waar van hier voorbeelden aangehaald worden. Doch Groningen heeft geen zodanige poelen; en, schoon eenige laage landen in den winter onder water staan, zy worden door moolens en sluizen vroeg wederom droog gemaakt, en zyn voor dat de hitte der zonne wederkeert, in aangenaame weiden veranderd. Dat de aanspoeling der *Zee* der gezondheid voordeelig is, leeren ons de geenen die 'er naby woonen, Scheepvaarenden en Visschers.

Hier op gaat de Hooggeleerde Schryver over tot de *Plaatsen* en gelegenheid der Stad, en merkt aan, dat dezelve eenigzins verheven is, en niet omringt door eenige bosschen, welken de vrye lugt en toegang der winden, zo nuttig tot zuivering van den Dampkring, beletten. De *Grond* geeft geen zwavelige of andere stinkende uitwaassemingen op. De Stad zelve is groot, heeft drie ruime markten, en is doorgaans niet te naauw betimmerd, waar door overal gelegenheid tot vernieuwingen van de lugt en wegvoering van rottige uitwaassemingen gegeeven wordt. Behalve dit zyn 'er aangenaame wandelwegen met

rui-

ruime gezichten op de hooge wallen waar mede de Stad omringd en verfierd is. De *Voortbrengzels* der Plaatfen omtrent Groningen zyn zeer ter gezondheid ftrekkende, en verfchaffen overvloed zo wel van Gewasfen en Vrugten als Dieren, Vleesch, tam en wild, zee- en rivier-Visch. De Heer VAN DOEVEREN erkent wel, dat een kwaade Levenswyze, en een kwaade Gewoonte van visch en vleesch gerookt en groenten gezouten te eeten, ziekten konnen veroorzaaken; doch elk een begrypt dat dit niet aan de eigenfchappen der Voortbrengzels kan toegefchreeven worden. Ook geeven deeze Plaatfen geneesmiddelen voor ziekten, welken hier de gemeenften zyn: ja byna genoeg 't gene tot geneezing van de meeste ziekten nodig is, als men het *Opium*, de Kwik en de Bast van Peru uitzondert.

De Beroemde Hoogleeraar voegt hier nu nog by wat Groningen verfchaft tot een aangenaam en gelukkig leven, en dus tot een behoorlyke gerustheid van geest, een zeer groot befchutzel voor de gezondheid. Overvloedige gelegenheid is 'er tot vordering in Weetenfchappen en Konften, gelyk ook tot uitfpanningen en vermaaklykheden. Vryheid en Voorregten in het godsdienftige en burgerlyke, onder de zagte Regeering van befcheide Overheden. Deezen doen zelfs veel om de Stad te verfieren en aangenaam te maaken, ftraaten en wandelwegen in en buiten de Stad te bezorgen, tot vermaak der gezonden en herftelling van zwakken die door een maatige beweeging en inademing van een frisfche lugt op verhaal van kragten kunnen komen.

De Doorgeleerde Redenaar denkt dat zyn gezeg niet voor waarheid zal aangenomen worden van veelen, welken hy zo dikwils heeft hooren klaagen over de ongeftaadigheid van het weder, menigvuldigen regen, fcherpe koude en andere wisfelvalligheden, welken hen hadden doen ziek worden, en zy treffen wel deezen en genen, die 'er zich niet genoeg tegen voorzien. Dan, hy beroept zich op de welgefteldheid en fterkte der lichaamen van de Groningers boven die van andere fteden en plaatfen, en het aanmerklyk getal van ftokouden, welken men dagelyks voor zich ziet. En zo de gefteldheid van den Grond, waar op men gebooren is, iet doet tot een gezonde ziele in een gezond lichaam, het heeft deeze Stad, zegt hy, aan geen beroemde mannen in Geleerdheid, Regeer- en Krygskunde ontbroken, gelyk 'er nog heden gevonden worden. En hoe

zou men de Groningers niet voor welgestelde en gezonde lieden aanzien, onder welken, niet alleen by gemeene maar ook by de aanzienlykften onder hen, een talryk kroost gevonden wordt. Zenuwziekten en kwaalen welken hier mede gemeenschap hebben, over den aanwas van welken men in de steden van Holland, Zeeland en Uitrecht klaagt, zyn zeldzaam onder de Groningers. Ook zyn zy meer vry van andere ziekten. Volk-ziekten heerschen hier zelden, als de Pokjes en Mazelen uitgezonderd worden. Roodeloop heeft de Heer VAN DOEVEREN hier nooit gezien. De Pest zelve, als ze hier gewoed heeft, is, volgens de gedenkschriften, hier zagtaartiger geweest dan op andere plaatsen. Eindelyk voegt hy 'er nog by, dat men het oog maar hebbe te slaan op de Beroemde Ligten der Akademie, die voor hem zâten, welken, schoon door letterblokking door geheel Europa geacht worden, en door zodanige levenswyze zich ongesteldheden hebbende konnen over den hals haalen, nogtans een goed aanzien en een ongeschonden gezondheid genieten. Het gering getal van Geneesheeren in deeze Stad geeft ook niet weinig gezags aan het gezegde.

Tot dus verre, zegt de Hoogleeraar, heb. ik gesproken van de dingen welken tot beschutzelen der gezondheid van de Groningers strekken, doch hy erkent en ontveinst niet dat door de ongesteldheid van lugt en weder en verkeerde levenswyze, in overdaad en weelde van vermogenden, misbruik van de niet natuurlyke dingen, vadzigheid en luiheid in behoeftigen, en meenige andere oorzaaken, veele ziekten, haastige en sleepende, ontstaan, welken meenigen in 't graf brengen.

Hier op keert zich de Heer VAN DOEVEREN, met eerbied, tot de Overheids persoonen, Vaders van het Gemeenebest; hy vermaant hen voort te gaan in alles te doen wat tot gemak en vermaak der ingezetenen kan strekken, niet alleen van vermogenden en aanzienlyken, maar ook geringen, en dat deezen tot weeringe van luiheid en ledigheid, tot arbeid mogen aangemoedigd worden; voor de reinheid der Stad zorge te draagen, gelyk reeds door een loflyk bevel geschied is, om dat vuilnis en drekhoopen op de straaten aanleiding tot kwaade ziekten kunnen geeven; de werkplaatsen, welken de lugt door stinkende uitwaasemingen kunnen besmetten, buiten de Stad te weeren, of na het afgelegenste derzelve te doen vervaaren; de Kerkhoven buiten de Stad te sluiten, althans

geene dooden in de Kerken te laaten begraaven; wetten tegen de overdaad, dertelheid, wulpsheid en ondeugden welken gevolgen hier van zyn, te maaken; een Ziekenhuis op te regten, wyl arme menschen, als ze ziek worden, alles ontbreekt, en hierom bezwaarlyk wederom hersteld kunnen worden; eindelyk, Kwakzalvers en Marktschreeuwers te verbieden, door welken niet alleen de beurs maar ook het leven en de gezondheid belaagd wordt.

Ten einde spoedende betuigt de Hoogleeraar zyne vergenoeginge over den welstand van Zyne Hoogheid den Prinse Erfstadhouder als RECTOR MAGNIFICENTISSIMUS, met hope van een gewenschte aanstaande afstammeling, als ook de Heeren Curatoren en Professoren der Groninger Hooge Schoole; ja telt ook den zeer gunstigen uitslag van de Inenting der Kinderziekte onder de gelukkige voorvallen van dit verloopen jaar derzelve. Hy besluit met de overdragt van het Rectoraat.

Wy hebben alleen het hoofdzaaklyke van deeze voortreflyke Redenvoering kunnen opgeeven, de byzonderheden, waar mede dezelve beredeneerd, en de aangenaame wyze van zeggen waar mede dezelve versierd is, moeten door ze geheel te leezen gezien worden. De Heer VAN DOEVEREN geeft hier in een uitmuntend voorbeeld, hoe een jong Geneesheer, die zich in eenige Stad heeft neergezet om zyne konst te oefenen, op zyn voetspoor en in navolging van HIPPOCRATES, onderzoek behoort te doen op de gesteldheid van de Lugt of Dampkring, der Wateren, Plaatsen, Voortbrengzels, en Levenswyze der Ingezetenen, en welke gevolgen daar uit natuurlyk moeten ontstaan ten opzichte van gezondheid of ziekten, om 'er zyne geneeswyze naar te rigten. Hy heeft de Groningers hunne gelukkige omstandigheden, hier in, eens willen onder 't oog brengen, om hen te doen ophouden van klagten over de ongunstigheid van hunne verblyfplaatse voor de gezondheid; en zal, boven zyne andere beminlyke hoedanigheden en verdiensten, ook hier door by hen een aangenaame gedagtenisse nalaaten.

De Schryvers der Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen *openlyk en vrymoedig beantwoord; in opzigt tot hunne persoonele en schimpvolle oordeelvelling, over het Werkje genaamd* (Verhandeling over de thans woedende smetziekte onder het Rundvee enz. enz.) *te vinden in Hun Derden Deel, No.* 12, *Bladz.* 541 en 542. *Door deszelfs Uitgeever* W. L. VEERMAN, Med. Doct. *te Maassluis.*

„ Laudatur ab his, culpatur ab illis",

HORATIUS.

Te bekomen te Alkmaar, by J. Maag *enz. enz. Gr. Octavo,* 16 *bladzyden.*

DE Heer VEERMAN toont in dit Geschrift zyn ongenoegen, wegens onze beoordeeling over zyn Werkje, op den Titel gemeld. Hy schynt niet gedagt te hebben aan het gemeene Spreekwoord: *Die aan den weg timmert, is elks oordeel onderworpen;* wie in 't openbaar schryft niet minder. Het jammert ons echter dat ons oordeel hem zo verstoord heeft, dat hy, na verloop van een jaar, zynen toorn niet heeft konnen bedwingen van met veel bitterheid schimp en scheldwoorden tegen ons uit te vaaren, en alles in den ergsten zin geduid, gelyk hy het noemt, te beantwoorden; terwyl wy in zyne beantwoording niets vinden, waar in hy betoont dat wy anders dan waarheid of naar regtmaatigheid gesproken hebben. Dat wy hem den *geachten* Heer genoemd hebben, duidt hy schimpswyze gesproken te zyn: het tegendeel is waar; wy hebben hier mede willen toonen dat men achting kan hebben voor een man, schoon men eenig geschrift van hem niet lofwaardig keurt.

Nu tot de eigenlyke bezwaarnissen. Wy hebben in ons Berigt gezegd, dat het *Werkje geschreeven is in een langdraadigen styl.* De Schryver ontkent dit niet, hy ontschuldigt 'er zich alleen over, door zich niet voor een Letterkundigen te hebben uitgegeeven, en men derhalve hier geene juistheid hadt moeten verwagten. Wy hebben dan hier in niets anders gezegd dan het gene van den Heer VEERMAN erkend wordt waarheid te wezen. Wy hebben gezegd, dat het *doormengd is met veele redeneeringen, welken niets ter zaake doen:* dit wordt ook niet ontkend, maar verschoond door te zeggen dat het eenen Schryver vry staat eenige uitweidingen te maaken. Vervolgens wordt van ons aangehaald: *Het behelst weinig of niets nieuws;* Onze Schryver

ver wagt zich ook wel van te zeggen, dat 'er veel nieuws in gevonden wordt, evenwel nog iet; dit hadden wy ook met ons gezeg niet ontkend, gelyk hy zelf toestaat. Hier in verschillen wy dan ook niet, of zo weinig, dat het niet der moeite waard is 'er op stil te staan. Dan, *de meeste dingen, welken 'er in voorkomen, zyn meermaalen voor en tegen beweerd*: Dit wordt ook geenzins wedersproken, maar alleen beantwoord met te zeggen, dat men zyne gedagten in een ontwerp van een of andere zaak, of schoon voor en tegen beschouwd, beredeneerd en wederlegd, wel vryelyk moge uiten. Wy hebben ook gezegd, dat *het byzonderste, welk wy 'er in gevonden hadden, was een geneesmiddel, waar van de Schryver zegt goede uitwerkingen gezien te hebben*: Hy kan niet ontkennen dat dit wel het byzonderste is, als van zyn eigen vinding zynde, dan hy berispt ons 'er bygevoegd te hebben, waar van de *Schryver zegt* goede uitwerkingen gezien te hebben, en maakt hier uit op dat wy het zelve mistrouwden. Doch elk redelyk mensch zal toestaan dat men in zo'n geval niet anders kan spreeken, wanneer men geen ander getuigenis der zaake heeft dan het zeggen van iemant. Wy hadden hier bygevoegd dat de Heer VEERMAN raadt het middel door een Apotheker te laaten gereed maaken, zonder de reden welke hy hier voor geeft te melden, naamlyk, om dat het met de olie van Vitriool wat naauw luistert: dit is dan maar wat te weinig, doch niet verkeerd of kwaalyk gezegd. Eindelyk, en dit is het laatste welk te berde gebragt wordt, hebben wy in ons Berigt nog gezegd: *Die weinig of niets van de Besmetlyke Veeziekte gehoord of geleezen hebben, zullen dit Werkje met genoegen eens konnen doorbladeren, anderen kunnen wy de leezing van het zelve niet aanraaden.* Dewyl de Schryver zelf toestaat dat 'er weinig nieuws in gevonden wordt, konden wy het geen anderen ter leezing aanpryzen, dan die tot nog toe weinige of geringe kennisse hadden, hoe 'er over de Veeziekte gesproken of geschreeven was, en van de zulken alleen konden we verwagten dat ze 'er genoegen in zouden vinden.

Dus blykt, dat wy van het Werkje van den Heer VEERMAN, in geen éénen volzin van allen welken hy heeft aangehaald, kwaalyk of verkeerdelyk gesproken, maar het Werkje hebben opgegeeven gelyk hy zelf erkent dat het bestaat. Zyne nu gemaakte verschooningen en uitvlugten waarom het niet anders of op een betere wyze geschreeven is, gaan ons niet aan; wy hebben het niet anders konnen voordoen dan wy het vonden. Een onpartydige zie nu

wat

wat het is 't gene in deezen man zulk eene verstoordheid heeft konnen verwekken; de Heer VEERMAN bedenke, of hy niet, in plaats van ons en ons Werk verachtelyk en haatlyk te maaken, zich zelve in 't openbaar ten toon gesteld en bespotlyk zal gemaakt hebben.

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, M. D. *Tweede deels tweede stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1770. *In groot octavo* 620 *bladzyden.*

VOnden kundige beoefenaers der Natuurlyke Historie in 't voorige gedeelte van den arbeid des Heren *van Berkhey*, oplettende waernemingen, hunner nadere overdenkinge en onderzoekinge waerdig; gaf zulks hun reden, om zich te vleien, dat het vervolg daer aen zou beantwoorden; ze zullen gewislyk op de ontvangst van dit Stuk hunne verwachting niet te leur gesteld zien. De Autheur toch vaert hier, in 't ontvouwen der Delfstoffen van ons Vaderland, met geen minder naeuwkeurigheid voort, dan hy 't zelve aengevangen heeft; en deelt desaengaende verscheiden opmerkingen mede, die zeer wel geschikt zyn, om den onderzoeklust in dit opzicht op nieuw ene aengename bezigheid te geven. De handelwyze van dezen Schryver kan denzulken te beter behagen, om dat hy zyne gedachten over zodanige byzonderheden, die tot nog verschillend beschouwd worden, niet meesterachtig, maer bescheidenlyk voordraegt; en oplettende waernemers, onder het voorstellen zyner proeven en daer op gegronde redeneringen, noopt, om 'er hunne aendacht op te vestigen. Voor 't overige houd hy hier in de uitvoering denzelfden weg als in 't voorgaende, brengende de onderscheiden Delfstoffen in ene behoorlyke rangschikking, naer welke hy zyne beschryving vervolgt. En in deze beschryving weet hy, niet minder dan voorheen, de onderwerpen, die voor 't algemeen der Lezeren wat dor zyn op zich zelven, op ene niet ongevallige wyze te veraengenamen, door het invlechten van berichten, rakende het gebruik dat men, zo in Fabriken, als den Koophandel en anderszins, van deze en gene Delfstoffen maekt: des ook zodanige Lezers, die 't naeuwkeurig navorschen der Delfstoffen voor de Liefhebbers overlaten, en dus wel eens enige bladzyden zullen overslaen, nog overvloed van aengename stoffen vinden, in-

indien ze enigen ſmaek hebben voor de kennis van het Land dat zy bewoonen.

Met den aenvang van dit ſtuk leid hy ons tot beſchouwinge van den Tweeden Rang der Eerſte Orde der Eerſte Claſſe, die de *Krytagtige* of *Mergelaarden* behelst. De beſchryving der Geſlachten en derzelver ſoorten hier toe behoorende, die vele byzonderheden behelst, word beſlooten met een bericht rakende de *Pypaarde*; die, ſchoon ze hier te Lande niet gevonden, maer van buiten ingevoerd worde, in dit geval opmerking verdient, uit hoofde van de beroemde Pypemakeryen in ons Vaderland. Deze Fabriek word hier, by die gelegenheid beknoptlyk beſchreven, dat te meer der moeite waerdig geacht mag worden, om dat de Hollanders den roem hebben, dat zy de fraeiſte Tabakspypen maken; waer in, gelyk de Autheur aenmerkt, het vernuftige China, het ſchrandere Vrankryk en het jaloerſche Engeland verre by ons te kort ſchiet; dat hem ook niet vreemd voorkomt; „ dewyl die Natien zeer weinig gebruik maaken, van een ſmaaklyk pypje met tabak te rooken, dat onze Hollanders gemeenlyk, als eene gezellige verſnapering, al vry hoog ſchatten."

Een volgenden Rang beſlaen onze *Oker-* en *Dary-Aarden*, of *aan een verbonden Mineraalagtige Aarden*, die uit etlyke Geſlachten met derzelver ſoorten beſtaen, welken de Heer *van Berkbey*, onderſcheidenlyk nagaet, met melding van het gewichtigſte, dat de aendacht der Natuurkundigen bezig houd. — Dus vind men in dit gedeelte, onder anderen, ene naeuwkeurige ontvouwing der groeijinge van den *Oker*, zo door aenzetting als door takſchieting, benevens oplettende waernemingen, rakende het groeien der *Okerſtenen*, en de vorming der *Okerbeddingen*. — Wyders ontmoet ons ene ſoort van Verhandeling, die, ons de Dary ontvouwende, tevens toont, in hoe verre de *Dary* hier te Lande onder de *Bitumina* behoore, en 'er grond zy, om te ſtellen dat de *Barnſteen*, als ene Bitumineuze ſtoffe, ook in onze Gewesten groeie en te vinden zy. — Wel byzonder bepaelt zich onze Autheur tot ene breedvoerige beſchryving der *Veenaarde*, die onder dezen Rang, ten aenzien van ons Vaderland, boven al in aenmerking komt; waerom wy ook op dit gedeelte wat bepaelder zullen ſtil ſtaen, om den Lezer een hoofdzaeklyk verſlag der beſchryvinge dezer, in den Winter zo aengename, en door alle Jaergetyden zo nutte, Brandſtoffe te geven.

De

De Heer *van Berkbey* merkt, na ene korte overweging der verschillende gevoelens over de natuur en den oorsprong van 't Veen, met ter zydestellinge van beuzelachtige denkbeelden over dit onderwerp, aen, „ dat de meeste, zo oude als nieuwe Schryvers, voornaamlyk hier in overeenkomen, dat ze de verrotte deelen van het Ryk der Planten, als eene der weezenlykste hoofdstoffen van het Veen erkennen." Dit leid hem tot een onderzoek, of en in hoe verre de oude Bosschen, welken hier te Lande geweest zyn, waer van de overblyffels nog in den grond gevonden worden, tot het Veen betrekking hebben. Hier omtrent leert hem de ondervinding, dat, schoon ons Land oudtyds boschachtig geweest zy, die Bosschen echter niet vergeleken moeten worden, by de uitgestrekte Bosschadien van Duitschland; nadien men deze overblyffels niet alomme, en in etlyke onzer Venen, dat hier boven al in acht te nemen staet, genoegzaem niet gewaer word. Verder brengt hy ons onder 't oog dat het Hout der Boomen, als Hout, niets kan toebrengen tot het formeren van 't Veen; dewyl 't onder 't Water der verrottinge niet onderhevig is, en boven 't Water verrot zynde de eigenschap van te ontbranden mist. Spreekt men hier wel byzonder van Pyn- en Dennenboomen, hy onderricht ons dat deze soort van Boomen waerschynlyk geen eigen gewas van onzen bodem is; met nevensgaende verzekering, dat die overblyffels Esfen-, Elzen- en Wilgenhout zyn, waer onder vermoedlyk ook Eiken-, maer geen Pyn- of Dennenhout. Valt men op de gedachten, dat men hier op geen natuurlyk Boomgewas heeft te denken, maer die zogenaemde overblyffels van Bosschen voor ene soort van Delfstoffen heeft te houden; hy wederlegt die gedachten ten bondigste, en toont dat 'er geen rede is om te twyffelen, of 't zyn overblyffels van natuurlyke Boomen, die van onheugelyke tyden, door Storm, Watervloed en diergelyken, ter nedergeslagen, en voorts in den grond bedolven zyn. — Men heeft hier dan te denken op natuurlyke Boomen; doch derzelver Hout als Hout doet niets tot het voortbrengen van 't Veen. Vraegt men hier op verder; hebben die Boomen 'er dan niets aen toegebragt? Zo is 't antwoord van den Heer *van Berkbey*; ze hebben 'er zekerlyk het hunne aen toegebragt, met de verrottinge hunner Bladeren, gelyk de Boomen, mitsgaders alle soorten van plantgewasfen nog heden doen. — „ Wanneer

meer het geboomte, zegt hy, dat op den grond wast, zyn jaarlykschen wintertol aan de Natuur betaalt, vallen de bladeren, struiken en struellen op den grond; alwaar ze verrotten en verteeren tot eene soort van Aarde, die de brandbaarheid, den planten eigen, in zig behoud, en veenaartig word. Vallen deeze bladeren in een moerigen grond, zoo worden ze moerig Veen, en vallen ze op een droogen en zandigen grond, dan worden zy zandig Veen." — Deeze stelling, die hy ook op de ruigte van andere plantgewassen overbrengt, betoogt hy verder met onbetwistbare proeven, die dit onderwerp in vele byzonderheden ophelderen; en aenleiding geven tot verscheiden aenmerkingen, over het aenhoogen, bezakken en formeeren van verschillende beddingen.

Overeenkomstig hier mede ziet de Heer *van Berkbey* het Veen dan niet aen, als ene stoffe, die van den beginne geschapen is, maer als ene Aerde, die uit ontsloopte en verrotte Planten, welken haer groeiend wezen verlooren hebben, bestaet; die geteld moet worden, onder de Minerale brandbare Aerden, of Bitumineuze Delfstoffen; als zynde ene uit Planten verwandelde en oorspronglyke Aerde, die, door verrotting en ontslooping, der Bitumineuzen Stoffen zeer naby komt. — Dit, met ter zydestellinge van enige ongegronde denkbeelden, getoond hebbende; verledigt hy zich voorts ter overweginge van 't deel dat voornaemlyk de Waterplanten, die by menigte in de Moerassen ontspruiten, in 't voortbrengen van 't Veen hebben. Ten dezen opzichte doet hy overtuiglyk zien, dat men hier niet slechts op deze of gene byzondere soort heeft te denken, maer dat allerleie soorten van Waterplanten daertoe medewerken; nademael zy ene olyagtigheid bezitten, waerdoor zy, tot verrotting komende, een zeer grooten trap van brandbaerheid en vettigheid aen 't Veen geven. Herhaelde proeven hier omtrent genomen bevestigen zulks, en toonen tevens, gelyk de Autheur verder aenmerkt, langs welke wegen men het Veen weder kan doen aengroeien; dat hem te gelyk gelegenheid verleent tot het verklaren van enige zaken, die daer omtrent overweging verdienen. — Aen dit alles hecht de Heer *van Berkbey* voorts een scheikundig onderzoek van het Veen, om dus, na de ontvouwing van de bepaelde eerste verandering der Plantdeelen, in verrotte Aerdsche Stoffen, nog een bericht te geven, van de voortgaende verandering, in eene

eene Bitumineuze brandbare Aerde zelve; het welk hem eindelyk in ſtaet ſtelt, om de volgende omſchryving van het Veen te geven.

„ Het is eene brandbaare zwarte, aan een verbonden weeke Delfſtof of Aerde; die uit allerleie weeke deelen van allerhande ontſloopte Planten, ſamenrot; dog voornaamlyk uit Waterplanten, in de laage, en uit Landplanten, in de hooge Landen, door den tyd tot Bedden aangroeit. Deeze Stoffe is, door de verandering en den grond, in zoo verre van het weezen, en de eigenſchappen der Planten ontaard, dat zy daar van niets, dan eene flaauwe en ontbindelyke vereeniging van Aarde; met een gedeelte van haar natuur eigen Zouten, overhoud; waar mede zy zich, met de aardſche en mineraale Zelfſtandigheden, dermaate vereenigt, dat zy eene byzondere brandbaarheid en zwavelagtigheid verkrygt; die, de ontſloopte Stoffen gedroogd zynde, in vast verbonden gloeiende Koolen, en eindelyk tot Asſche, door het vuur doet overgaan; waar op ze, ten laatſten wederkeert tot zuivere kalkagtige Asſche, Aarde en Zout, als tot het hoofdzaaklykſte gedeelte van dat Element; waarin de voornaamſte ſtoflykheid, van alle de uit de Aarde voortſpruitende lichaamen beſtaat. Wyders kan de Veenaarde, naar geraade der Planten zelve, haarer oudheid, rypheid en gelegenheid, aan of omtrent zoute of zoete Meeren, Wateren of Moerasſen, merkelyk verſchillen in trap van brandbaarheid, mineraalagtigheid, of liever zwaveligheid, zoutigheid en plantaartigheid. Eindelyk, ſtaat hier nog te melden, dat de Veenaarde tot een weezenlyk Bitumen kan overgaan; ſchoon men zulks, in dit ons Land, uit hoofde der geringe Mineraale, Zwavel- of Vitriool-gronden, als daadlyk plaats hebbende, niet voor vast kunne ſtellen."

Op deze weluitgewerkte Verhandeling, die ons het Veen naeuwkeuriger ontvouwt, dan tot nog door iemand gedaen was, volgt, als ter verlustiginge, na het overwegen dezer peinzigachtige Stoffe, een levendig verſlag van het Turfbereiden, en 't gebruiken der Turven in ons Vaderland; dat onzen Landsgenooten, in dit Jaergetyde, tot een vermaeklyk en nuttig tydverdryf, naest een koestrend Turfvuurtje, kan verſtrekken. Men ontmoet hier een naeuwkeurig bericht van de opkomst, voortgang, en 't verdere merkwaerdige van het Turfmaken; ene gevallige ontvouwing van den noesten arbeid

heid der Veenlieden, mitsgaders der voornaemste gebruiken, beneffens ene verklaring van eenige Spreekwoorden, daer 't Veen en de Turf aenleiding toe gegeven heeft. Onder 't gewag maken van deze en gene gebruiken, deelt de Autheur als Geneesheer ook een raed van voorzichtigheid mede, omtrent het gebruik van vuurtesten, bedpannen en diergelyken; waer mede de Vaderlandsche Sexe, tot ene te sterke stooving overslaende, zich zelven en haer kroost ten hoogste kan benadeelen. En op dat de schoone Kunne deze les te minder kwalyk moge nemen, geeft hy hun te gelyk een beproefd middel aen de hand, waer van ze zich, tegen den aenslag van den Rook aen haere Meubelen, met vrucht konnen bedienen. Wyders laet de Heer *van Berkhey* zich ook uit over het nuttig gebruik van het Turfroet en de Turfmeuluw; met wederlegging van 't ongegronde gevoelen, dat 'er uit dit stof Vlooien geboren worden: en wel byzonder maekt hy 'er zyn werk van, om te toonen, op hoe onderscheiden wyze men de Turfassche ten nutte van den Landbouw kan bezigen. —— Dus behelzen 's Mans aenmerkingen over 't Veen, dat hy voorts in de voornaemste Geslachten en Soorten nagaet, ene reeks van byzonderheden, die de aendacht onzer Landsgenooten vooral tot zich trekken, en welker overweging geen onnutte uitspanning geacht mag worden.

Het overige gedeelte van dit Stuk ontvouwt ons de Tweede Orde der Eerste Classe, waer onder behoort *de onverbonden Aarde*, of *de Moeder-Aarde, welker deelen onverbonden en als stof strooibaar zyn*: mitsgaders de Tweede Classe, behelzende *de Zanden*; de Derde; rakende *de Steenen*; de Vierde betreffende de *Mineraalen*; en de Vyfde, onder welken de *Metaalen* betrokken worden. De Autheur behandelt deze Classen, in de verscheiden Rangen, Geslachten en Soorten, in zo verre als zy op Holland betrekking hebben, met geen minder naeuwkeurigheid dan de voorgaende, waervan wy den Lezer verscheiden staeltjes onder 't oog zouden konnen brengen; dan ons Veen heeft dit Artykel te breedvoerig gemaekt, om ons met andere merkwaerdigheden, die hier ten overvloede voorkomen, in 't breede op te houden. Genoeg zy het derhalven de volgende zaken, als ten voorbeelde, aen te stippen.

Onder de ontvouwing van de Classe der *Zanden*, vind men, buiten andere opmerkingen, ene zeer welgegronde verklaring van de oorzaek onzer Welzanden, een verslag van de Glasmaekkonst en 't geen daer aen paelt; een bericht

van 't afzånden der Duinen, en hoe men daer omtrent te werk heeft te gaen; mitsgaders een verhael van 't voorgevallene hier te Lande, met den beroemden Scheidkundigen *Job. Joachimus Becherus*, omtrent het jaer 1670; die zich sterk maekte, dat 'er in ons Duinzand Goud huisvestte, en dat men het zelve met voordeel 'er uit kon verzamelen: het welk hy ook door proeven in 't klein bevestigde, doch, by mangel van onderlteuning, volgens zyne klachten, in 't groot niet in 't werk kon stellen. De grondslag van *Becher* komt onzen Autheur aenneemlyk voor; men heeft reden om te beweren, dat 'er in ons Duinzand enig Goud te vinden is; doch in zo gering ene hoeveelheid, zegt hy, dat dezelve de vereischte kosten niet zou evenaren. —— Dus ontmoet ons insgelyks in 't voorgestelde wegens de Clasle der *Steenen*, benevens andere merkwaerdigheden, een naeuwkeurig onderzoek wegens de vorming enz. der Keisteenen, mitsgaders een kort verslag van 't Pleister-of Gipsgieten, en waernemingen over het gebruik der Quartskeien, tot het formeren van fyn Aerdewerk. —— In de Classe der *Mineraalen* komen ons mede, buiten de algemene verklaring der stoffen daer onder behoorende, nog byzondere aenmerkingen voor, over het Vitriool- en Salpeterzuur, mitsgaders enig bericht van 't Borax zuiveren, en een breeder verslag van den arbeid in de Zoutketen. —— En eindelyk verleent ons de Classe der *Metaalen*, onder de nasporing van de onderscheiden eigenschappen dezer zwaerste Delfstoffen, nog des Autheurs waernemingen, rakende het Yzersmelten en de Yzergietery. Deze en diergelyke byzonderheden verlevendigen het onderwerp, by tusschenpoozen, dermate, dat het doorbladeren van dit Werk daer door allen, die enige Liefhebbery deswegens bezitten, gevallig blyve.

Voor 't overige staet ons hier nog te melden, dat men, naer luid der Voorreden, in 't kort het slot van dit Deel heeft te wachten; zullende des Schryvers aenmerkingen over de Delfstoffen besloten worden met een bericht van de *Versteeningen*, en 't geen men in 't aenleggen van een *Mineraal-Kabinet* in acht heeft te nemen; 't welk deze Verhandelingen, ten aenzien van Holland, zo volledig zal maken, als dit Onderwerp, met opzicht tot enig ander Gewest, immermeer ontvouwd is.

Ver-

Verhandeling over de Klootsche Driehoeksmeeting. Door PIBO STEENSTRA, *A. L. M. Phil. Doctor en Lector der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde aan het* Athenæum Illustre *der Stad Amst. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1770. *Behalven de Voorreden* 207 *bladzyden in groot octavo.*

ZY, die ene rechte bevatting hebben van de overgroote nuttigheid der Klootsche Driehoeksmeting, en tevens bezeffen dat de klachten veler Leerlingen, over de moeilykheden, die hun in de gewoone Leerwyzen voorkomen, niet geheel ongegrond zyn, zullen de moeite, door den Heer *Steenstra*, in dezen aengewend, zeker danklyk erkennen. Onze oplettende Wiskundige toch, die zich alleszins bevlytigt, om deze edele Wetenschap, op de eenvoudigste manier, ten klaerste te ontvouwen, slaet ook in dit gedeelte der Meetkunde dien eigensten weg in, en benaerstigt zich om der oefengrage jeugd ene handleiding te geven, die hen, op ene gemaklyker wyze, dan tot nog in onze tale het licht zag, kan opleiden tot ene gegronde kennis der Klootsche Driehoeksmetinge. Wel byzonder heeft hy zich bevlytigd, om het geheugen der Leerlingen min lastig te vallen, met ene menigte van Regelen en Voorstellen; door hen de algemene Beginzels en daer op gegronde Regels indiervoege in te prenten, dat ze, de vereischte oplettendheid gebruikende, door een duidelyk begrip van dezelven, in staet gesteld worden, om die met weinig moeite op alle byzondere gevallen over te brengen. Hier by komt nog, ter vollediger verhandelinge van dit onderwerp, ene ontvouwing van 't gebruiken der formulen, die van de uiterste nuttigheid zyn in de fynste Sterrekundige berekeningen; waer omtrent we tot nog in onze Nederlandsche tale geen behoorlyke onderrichting bezaten: het welk dit Stukje, buiten de voorgemelde klaerheid, den Liefhebberen ten krachtigste aenpryst. Het zelve is afgedeeld in 5 Hoofddeelen, en vervat. (1) De eerste Grondbeginselen der Kennis van de Spheer, en eenige eigenschappen van de Klootsche Driehoeken in 't gemeen. (2) De voornaemste Eigenschappen der Rechthoekige Klootsche Driehoeken, en derzelver berekening. (3) De voornaemste Eigenschappen der Scheefhoekige Klootsche Driehoeken en derzelver berekening. (4) Het vinden van Algemene Formulen, voor alle de zyden en hoeken van Scheefhoekige

kige Klootsche Driehoeken. En eindelyk. (5) Het vinden van formulen, die de onderlinge overeenkomst der zeer kleine veranderingen van de hoeken en zyden eens Klootschen Driehoeks te kennen geeven.

Zeemans Practicaale Observatien over de groote Zeevaart. Door J. de Boer Examinateur. Te Amsterdam by J. v. Keulen *en* Zoonen 1770. *In groot octavo 91 bladz.*

Volgens den uitvoeriger Tytel behelst dit Stukje „ eene naauwkeurige Informatie hoe best met een Schip te Manoeuvreeren, als het zig in 't Ys bezet vind, ter plaatze daar de Stroomen gaan en Zandbanken zyn, als meede een beschryving der oorzaaken van de verleiding der Scheepen in de Noordzee en het Canaal, beneevens eenige observatien om het Canaal aan te doen van de West komende, en de dieptens in 't zelve en op de Gronde, en eindelyk een Wegwyzer om met Schip of Scheepen zonder Loots het gat van Texel of 's Lands Diep in te Stevenen." — De Examinateur deelt hier mede zyne Observatien, welken hy deswegens gemaakt heeft, om den Zeelieden naar zyn vermogen dienstig te zyn; waar van ze gebruik konnen maken, om dezelven met anderen te vergelyken, en dus in de voorkomende gevallen des te beraedener te zyn.

Rivierkundige Stellingen, door het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam, voorgesteld om beoordeeld en verbeterd te worden. Te Rotterdam by Reinier Arrenberg, 1770. *Behalven de Voorreden 51 bladz. in quarto.*

Het Bataefsch Genootschap, in aenmerking nemende den hachelyken toestand van ons Vaderland, ten aenzien van de gesteldheid onzer Rivieren, is daer door opgewekt, om de gedachten wel byzonder te vestigen op een geregeld Rivierkundig Samenstel, toegepast op den tegenwoordigen staet onzer Rivieren. De deswegens gedane nasporingen in orde gebragt hebbende, geeft het dezelven thans, ter beoordeelinge en verbeteringe, aen het onderzoek der Rivierkundigen over. Om de Liefhebbers te meerder aen te moedigen, belooft het eene goude Me-

Medaille ter zwaerte van 15 Ducaten, aen den genen, die hun de beste beoordeeling en verbetering van dit Samenstel, voor den eersten Maert 1771 zal toezenden; gevende tevens te kennen, dat ze zich alleszins erkentlyk zullen toonen, voor alle nutte aenmerkingen, die hun buiten dat, rakende dit onderwerp, van des kundigen ter hand gesteld mogten worden. Het Samenstel, hier onder 't oog gebragt, behelst ene beknopte ontvouwing van de natuurlyke wording en bederving der Rivieren; van 't verdere bederf dat 'er door 's menschen handen aen toegebragt is; mitsgaders van de onheilen, die daer uit voortgesprooten zyn; en eindelyk van de middelen, welken men uit ene welgegronde Rivierkunde mag afleiden ter herstellinge dienstig te zyn. De geleidlyke en welberedeneerde voorstelling van dit alles zal de Liefhebbers, 't is te hoopen, aenspooren, om het hunne toe te brengen, ter bevorderinge van de heilzame oogmerken dezes Genootschaps; ter behoudenisse van ons Vaderland, dat van tyd tot tyd met grooter onheilen, zo niet met een geheelen ondergang, gedreigd word, door de slechte gesteldheid onzer Rivieren.

Nauwkeurige beschryving van het schilderen der zwarte Konstprinten: Uit eigene ondervinding opgemaakt, met nodige aanmerkingen verrykt, en ten dienst der Liefhebbers beschreeven, door A. P. S. *Te Groningen by* P. Doekema, 1770. *Behalven het Voorwerk 45 Bladzyden in groot octavo.*

HEt schilderen, of zo anderen het liever noemen, het koleuren, in dezen beschreven, bestaet in de kunst, van de zogenaemde Zwarte-kunst of *Mezzo-tinto* Printen, in levendige en bevallige gekoleurde Schilderyen te hervormen. En de Autheur geeft in dit Stukje de noodige onderrichtingen, die men in acht heeft te nemen, om de Printen tot dit oogmerk recht doorschynende te maken, en dezelven, of dus gebruikt, of op glas gebragt, (zorg gedragen hebbende, dat 'er geen lucht tusschen de Print en 't Glas overblyve,) van achteren zo te beschilderen, dat ze naer op 't glas zelve geschilderde schilderstukken gelyken. Zo veel hem bekend is, vind men deze Kunst niet beschreven, dan in *Le Moyen de devenir peintre en trois heures.* 8. *Amst.* 1766. *The Artist's Assistant, in Drawing,*

ving, *Mezzotintoscraping &c. Lond. p.* 34—38. en J. KUNCKELS, *volständige Glasmacher kunst*, 4 *Nurnberg* 1756, *p.* 369. Het Fransche Geschrift voldoet, volgens zyn bericht, best om den Liefhebberen tot ene nutte handleiding te strekken, doch hy oordeelt het niet genoegzaem, om den eerstbeginnenden alle handgrepen, en oplettendheden naeuwkeurig onder 't oog te brengen; waer toe hy zich in dit Tractaet bevlytigt. —— Ten dien einde handelt hy eerst over 't geen aenmerking vereischt wegens de Printen en 't Glas, waer van men zich wil bedienen; voorts over de wyzen om de Printen doorschynende te maken, en dezelven, zonder tusschenblyvende Lucht, op 't Glas te brengen; mitsgaders over 't geen men in 't opplakken heeft gade te slaen. Dit ontvouwd zynde, laet hy 'er zyne waernemingen op volgen, rakende het geen men heeft waer te nemen, ten aenzien der Verwen en derzelver bereiding; waer op hy eindelyk toont wat 'er vereischt word, om 't Schilderwerk zelve behaeglyk uit te voeren; dat hy in verscheiden byzonderheden nader opheldert, en met enige algemene aenmerkingen, die in 't schilderen te pas komen, besluit. —— De Schryver van dit Stukje verheft deze Kunst geenszins boven hare waerde; maer ziet dezelve inzonderheid aen als ene aengename uitspanning van 't Jufferschap; tot welks behulp hy 't grootlyks geschreven heeft; die 'er zich ook met vermaek van zullen konnen bedienen; voor zo ver het verscheiden onderrichtingen behelst, die haer gereedlyk op een goeden weg helpen.

Historie van het Alderheiligste Sacrament van Mirakel te Brussel. Alles getrokken uit geloofwaardige en geapprobeerde Autheurs, verciert met drie en twintig fraaije kopere Plaaten. Door de Heer PETRUS de CAFMEYER, *Priester en Kanonik der Kollegiale Kerk van SS.* Michaël *en* Gudula. *Te Brussel voor* Theodorus Crajenschot 1770. *Behalven het Voorwerk enz.* 152 *bladzyden in octavo.*

EEn uitvoerig verhael van ene schenddadige mishandeling van 't H. Sacrament des Altaers, door enige Jooden te Brussel, deswegens aldaer gevonnisd en ter dood gebragt in 't jaer 1370. Men wil, dat enige Jooden, ettelyke geconsacreerde Hostien magtig geworden zynde, onder 't voortbrengen veler lasteringen tegen 's Waerelds Heilland, die Hostien met Messen en Ponjaerden balddadig doorgestoken hebben; en dat daer op uit die gemaekte Wonden daedlyk

lyk druppels bloed zyn voortgevloeid. Hier aen hecht men voorts ene reeks van wonderen, ter ontdekkinge van deze ondaed, ter versterkinge van dit wonder, en ter bewaringe van enigen dier Hostien tot op dezen dag. Het geschiedkundige verhael daer van, voorheen meermaels gedrukt, zag in 't verloopen jaer op nieuw het licht, by gelegenheid, dat men het vierhonderd jarige Jubilé van dit Mirakel te Brussel ten plechtigste vierde. —— Men heeft, alles nagaende, vry goeden grond om te vermoeden, dat de Jooden zich in de ene of andere mishandeling, omtrent zodanig ene soort van Hostien, schuldig gemaekt zullen hebben; maer wat het overige wonderdadige betreft, daer omtrent zou nader bewys noodig zyn, voor hun welken verhalen van die natuur niet ligtgeloovig konnen aennemen. —— Dat verhalen van dien aert in de vyftiende eeuwe verspreid zyn geworden, dat het Gemeen dezelven voorts gretig heeft aengenomen, kan niemand vreemd dunken, die enige kundigheid dier tydsomstandigheden bezit; maer 't is te verwonderen dat men nog heden onbeschaemd genoeg is, om het diestyds verspreide ten ernstigste voor te staen: dan men ziet meermaels van achteren, dat de kracht van 't Bygeloof, ondersteund door 't aenzien der Geestlykheid, ongelyk grooter is, dan men zich dezelve van vooren wel zou konnen verbeelden.

Buiten het geen de Geschiedenis betreft, is ons de volgende passage in dit Stukje te aenmerkelyk voorgekomen, om ze den Lezer niet nog onder 't oog te brengen. De vraeg is, *of het bloed dat binnen Brussel gevloeid heeft uit die doorstokene Hostien, waaragtig Bloed Christi was, en het zelfde gelyk de Geloovigen aanbidden in de Kelk?* Hier op antwoord de Kanonik aldus. „ Alle Christenen weeten wel en belyden opentlyk, dat, naar dat Christus van der Dood verreezen is, hy een lighaam heeft aangenomen, dat niet meer en kan gekwetst of gewond worden: dat vervolgens uit het zelve geen Bloed meer en kan vloeijen, al is het zaake, dat zyn Heilig Lighaam onder de gedaante van Brood mishandeld en onteert wordt. Maar het Bloed dat daar is uitgesprongen, is een ander Bloed, dat God daar Mirakuleuselyk heeft voortgebragt en laten vloeijen, op dat de Waarheden van ons Geloof meer en meer zouden bevestigd worden; en dat God daar door zoude te kennen geven, dat zyn H. Bloed waaragtelyk onder het H. Sacrament verborgen is. Wy en eeren of aanzien dit Mirakuleus Bloed niet, als het waaragtig Bloed Jesu Christi: maar eeren en aanzien het zelve, als iets wonderlyks en Mirakuleuselyks van Godt voortkomende, verbeeldende dat dierbaar Bloed, 't welk onder de gedaante van Wyn, van de Geloovige wordt aangebeden. " Dit laat zich niet wel verstaen, zonder ons tot een denkbeeld te brengen, dat het waerachtige bloed niet is in de geconsacreerde Hostie; 't geen de Kanonik echter niet schynt te bedoelen.

De

De Historie van het Sacrament van Mirakel onderzogt, en de ydelheid daar van zedig aangetoond, door C. DE WITT, *Rustend Leeraar en Hoogleeraar in de Oosterſche Taalen te 's Hertogenbosch. Te Amſteldam by* H. Vieroot, 1770. *Behalven de Voorreden 73 bladz. in groot octavo.*

Dit Tractaetje vervat twee Brieven, waer van de eerſte geſchreven is door den Hoogleeraer *de Witt* aen eenen zyner Vrienden, die hem daer op een Antwoord toegezonden heeft, waer in des Hoogleeraers wederlegging van deze wonderlyke Hiſtorie nog nader bekragtigd word. Zyn Hoog-Eerwaerde ſtelt zich voor te toonen, dat 'er in het ganſche verhael niets gevonden word, 't welk ons van de waerheid dier geſchiedenisſe kan overtuigen; en dat men 't in tegendeel als eene verzonnen gebeurtenis heeft te verwerpen, nadien 'er, gelyk hy toont, door de bondigſte redenen beweezen kan worden, dat men geen wonderwerk kan of mag ſtellen, 't welk ganſchlyk tegen den inhoud van het woord der waerheid aenloopt, dat in deezen ten duidelykſten plaets heeft. In den hier aen gehechten Brief worden deze bedenkingen des Hoogleeraers goedgekeurd, en in zommige opzichten breeder uitgebreid. Wel byzonder maekt deze Briefſchryver zyn werk van te toonen, dat het ganſche verhael zo vol ſtrydigheden en ongerymdheden is, dat men 't, het zelve bedachtzaem nagaende, noodwendig als een verdichtzel moete aenmerken. Zy, die 't der moeite waardig achten, de echtheid of valschheid van dit wonderlyke verhael na te ſpeuren, om dat 'er by hen nog enige twyfel overblyft, zullen in deze Brieven overvloedige redenen vinden, om hunne twyfel geheel te verbannen; nadien ze de onbeſtaenbaerheid der gebeurtenisſe middagklaer doen opmerken. Dezelve toch is zo handtastelyk, dat het antwoord van zeker Heer, gelyk hier verhaeld word, ons gansch niet vreemd voorkomt. „ Zeker Heer naamlyk, wel gevat op de verſchillen tuſſchen ons en de Roomſchen, verhaalde dezen Briefſchryver, dat hy zig korts by zekere Roomſche Juffrouw bevond, daar deeze *Historie van het Allerheiligſte Sacrament* op Tafel lag, en dat zy, zoo als hy 't zelve inzag, tot hem zeide, *mogt gy dat, myn Heer, u ter harte neemen!* waar op hy te regt antwoordde; *Mejuffrouw, was 'er zoo een Boekje niet, ik zoude nog eer de Roomſche Religie konnen gelooven, dan nu de Roomſchen met zulke verdigte mirakelen te voorſchyn komen.*

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS, *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE, *Doctor in de H: Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage. Eerste Deel. Te Amst.* by F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel, 1770. *Behalven het Voorberigt des Vertaalers en de Voorreden des Schryvers, 426 bladzyden, in gr. octavo.*

MEnigmaal is de naam des beroemden Hoogleeraars MOSHEIM, in onze *Letteroefeningen*, met welverdienden lof, gedagt. Verscheide zyner Werken, in 't *Nederduitsch* vertaald, gaven daar toe gelegenheid. Het Werk, 't geen wy thans aankondigen, verdient den hoogsten roem; om 't zelve te voltooijen, heeft die geleerde Schryver den laatsten tyd zyns leevens besteedt. — Het zal onzen Leezeren, buiten twyfel, gevallen, dat wy, in het Voorberigt des Vertaalders een kort berigt van MOSHEIMS Leeven aantreffende, 't zelve hier plaats geeven.

,, MOSHEIMS aanzienlyke geboorte scheen voor zyn eerzugt een gebaand pad te openen, om in tydlyke Eer en Aanzien te vorderen; maar zyn yver voor de belangen van den Godsdienst, zyn onleschbaare dorst na Kennis, en byzonder zyn heerschende smaak voor de Heilige Geleerdheid, zette hem aan, om zyne wonderbaare bekwaamheden ten dienste der Kerke te koste te leggen. — De Hoogeschoolen van *Duitschland* bekroonden hem met Lettereere. Of 't verzoek des Konings van DENEMARKEN, zette hy zich te *Koppenhagen* neder. De Hertog van BRUNSWYK riep hem van daar na *Helmstad*, waar hy waardigheden, aan zyne uitsteekende bekwaamheden beantwoordende, ontving; hy bekleedde, met toejuiching, het Ampt van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid; en vondt zich vereerd met de waardigheid van Kerklyken Raadsheer, aan dat aanzienlyk Hof; ook

ook hadt hy het opzigt over de Kweekſchoolen der Geleerdheid in het *Wolfenbuttelſche* en *Blankenburgſche*. En wanneer de overleede Koning ten oogmerk hadt, om aan de Hoogeſchool te *Gottingen* eenen allerheerlykſten luister by te zetten, door dezelve te voorzien met Mannen van den eerſten rang in de geleerde Wereld, als een HALLER, een GESNER, en een MICHAELIS, werd de Heer MOSHEIM waardig gekeurd aan 't hoofd dier Geleerden als Kanſelier te pronken. Hier eindigde hy, in den Jaare MDCCLV, het Een-en-zestigſte zyns leevens, zyne dagen, en werd van allen beweend. In juistheid van Oordeel, in diepte van Geleerdheid, in kragt van edele en manlyke Welſpreekenheid, in zuiverheid van ſmaak, in eene volſtandige beoefening van alle takken der Weetenſchappen en Wysbegeerte, gingen hem zeker weinigen te boven. Zyne Latynſche Overzetting van Dr. CUDWORTHS *Intellectual System of the Univerſe*, verrykt met breede aantekeningen, vertoont eene zo verregaande ervaarenis in de *Oude Wysbegeerte* en Geleerdheid, dat de Geleerde Wereld des met regt verbaasd ſtondt. Zyne verſtandige verklaaringen der *Heilige Schriften*, zyn gelukkig geſlaagde arbeid in 't verdeedigen des *Christendoms*, en het licht door zyne vlytige naſpeuringen over de Geſchiedenis van den Godsdienst en der Wysbegeerte verſpreid, vindt men in eene menigte van Boeken, die wel verdienen onder de dierbaarſte ſchatten van Gewyde en Ongewyde Letterkunde geplaatst te worden. En zyne *Kerklyke Geſchiedenis*, dat geleerd en oordeelkundig Werk, zal ongetwyfeld zynen naam onuitwischbaar maaken op de eerrol der geleerde Kerklyke Schryveren".

Laaten wy nu den aanleg en aart van dit laatstgemelde Werk, 't geen thans voor ons ligt, wat nader openleggen. Reeds veele jaaren geleden hadt de Hooggeleerde MOSHEIM de *Beginzelen der Christlyke Geſchiedenisſen* in 't licht gegeeven, voornaamlyk geſchikt ten dienſte der zodanigen, die de Jongelingſchap onderweezen in de Geſchiedenisſen en Lotgevallen der Kerke, en dus een kortbondig opſtel noodig hebben, om aan hunne Lesſen eene zekere orde en geſchiktheid te geeven. Met dit inzigt was elk ontwerp zeer kort behandeld, en veel overgelaaten aan de Geleerdheid en bekwaamheden der geenen, die, in den loop hunner onderwyzingen, verkoozen gebruik te maaken van die *Beginzelen*. Op den grondſlag hier van heeft de Hoogeerwaardige Schryver de Tegenwoordige veel uitvoeriger *Kerklyke*

Ge-

Geschiedenisfen gebouwd, en beoogd om ze van een uitgebreider nutheid voor allen te maaken, die eene algemeene kennis van de Lotgevallen der Kerke zoeken te verkrygen. Ten dien einde heeft hy veele vermeerderingen daar aan toegevoegd, veele zaaken opgehelderd, en in eene geregelde en ligtbevatbaare orde, eene menigte van gevallen vermeld, welker verhaal, te vooren, eenigzins ingewikkeld was. Zulks is oorzaak, dat, in het volgende Werk, de Gefchiedenisfen der rampfpoeden, waar zich de *Christenen* van de vroegfte Eeuwen in gewikkeld vonden, en de oorfprong en voortgang der Ketteryen en Scheuringen, die de Kerk beroerden, met eene zonderlinge nauwkeurigheid zyn opgegeeven. Hierom worden de onderfcheide gedaanten van Godsdienstoefening, uit eene te verregaande zugt tot nieuwigheden oorfpronglyk, zonder vooroordeel of partydigheid, in haar ware weezen, duidelyk vertoond. 't Is ook in gevolge van deeze breedere uitvoering, dat de Hoogeerwaardige Schryver zorg gedraagen heeft, om de Gefchillen over den Godsdienst in helderen dag te zetten; derzelver gewigt of beuzelagtigheid te doen zien, en de bewyzen, van beide kanten bygebragt, op te haalen.

Zy derhalven, die door mangel aan tyd, of gebrek aan boeken, of gemis aan onderwys, geene gelegenheid hebben, om zich op eene geregelde wyze in de *Kerklyke Gefchiedenisfen* te oefenen, en niet te min begeerig zyn, een onderfcheiden begrip te krygen van zekere Gebeurtenisfen, Leerftellingen, Godsdienftige Gebruiken en Plegtigheden, mogen met dit Werk raadpleegen, zy zullen daar in befcheid ontvangen op 't geen zy begeeren te weeten; en zy, die geneegen zyn hunne nafpeuringen verder voort te zetten, zullen den weg zien afgebaakend, welken zy moeten volgen, en de Schryvers vermeld vinden, wier Werken een breeder en uitvoeriger berigt opleveren.

De Hooggeleerde MOSHEIM verklaart de beste Schryvers van elke Eeuw geraadpleegd te hebben, en boven al die gelyktydig leefden met de gevallen, door hun te boek gefteld, of daar 't naast bykwamen. Dus is dit Werk uit de oorfpronglyke bronnen geput, die de zuiverfte en onvervalscht zyn; en van eenen geheel anderen aanleg dan dat der meeste Kort-begrip-fchryveren, die, over 't algemeen gefprooken, weinig meer doen dan uitvoerige Gefchiedenisfen, uit de oorfpronglyke Schryvers ontleend, in een klein begrip te brengen. Dit veroorzaakt nogthans, dikmaals, dat de dwaalingen, die meest altoos in die groote en wyd-

uitgeſtrekte Werken veelvuldig zyn, gereedlyk voortgeplant, van 't eene Boek in 't andere overgeſchreeven, en ongelukkig van de eene Eeuw aan de andere overgereikt worden. —— Zulks hadt de Heer MOSHEIM voortyds in verſcheide Kort-begrippen opgemerkt, en het verdriet gevoeld, dat hy, in zyn eigen *Beginzelen der Christlyke Geſchiedenisſen*, daar van eenige voorbeelden vondt, wanneer hy 't zelve bezag by 't helder licht der oudheid, en vergeleek met de oorſpronglyke verhaalen, die als de egte bronnen der Heilige Geſchiedenisſen moeten aangemerkt worden. Hy bemerkte toen het gevaar van blindelings te vertrouwen, zelf op de zodanigen, die in 't algemeen hoog geagt zyn, wegens hunne getrouwheid, ſchranderheid en naarſtigheid, hier door werd hy overtuigd van de noodzaaklykheid, om by de verandering van dat Werkje in het tegenwoordig Werk veel toe te voegen, daar veel af te doen, 'er veel in te veranderen en te beſchaaven.

Het Plan, volgens 't welke de Hoogleeraar zyn Werk inrigt, verdient, wegens de uitmuntende ſchikking daar in gehouden, de opmerking onzer Leezeren, en pryst zynen arbeid aan. —— Hy verdeelt de geheele *Kerklyke Geſchiedenis*, in *Uitwendig* en *Inwendig*. De *Uitwendige Geſchiedenis* bevat de *Voor en Naadeelige lotgevallen der Kerke*. De *Inwendige Geſchiedenis* behelst, de *Geſchiedenis der Christen Leeraaren*; die der *Leerſtellingen en Wetten der Kerke*; der *Plegtigheden en Eerdienst*, en der *Ketteryen*. In het voorſtellen van alle die byzonderheden heeft MOSHEIM de gebruiklyke verdeeling in Eeuwen, als boven andere te keuren, gevolgd; deeze ſchynt het algemeenst te ſmaaken, ſchoon ze ook haare zwaarigheden en ongemakken hebbe. Een groot gedeelte, egter, van deeze zwaarigheden wordt geweerd en weggenomen, indien men, by deeze kleindere verdeelingen in Eeuwen, een grooter verdeeling voegt, en het tydverloop, van de Geboorte van CHRISTUS tot onze dagen, onderſcheidt in zekere groote Tydperken, die door eenige byzondere Omwentelingen of merkwaardige Gebeurtenisſen uitmunten. Dit heeft onze Kerklyke Geſchiedſchryver in agt genomen, en zyne *Geſchiedenis* in *Vier Boeken* vervat. Het *Eerſte*, in het thans uitgegeeven Deel begreepen, ſtelt den Staat en de Lotgevallen der *Christlyke* Kerke voor, van haar Begin tot den tyd van CONSTANTINUS DEN GROOTEN. —— Het *Tweede* zal zich van de regeering van CONSTANTINUS DEN GROOTEN tot die van CAREL DEN GROOTEN uitſtrekken, als welke eene zo aanmerke-

kelyke verandering in de gedaante van *Europa* veroorzaakte. —— Het *Derde* zal de Geschiedenis der Kerke behelzen, van den tyd van CAREL DEN GROOTEN tot het merkwaardig tydperk wanneer LUTHER in *Duitschland* opstondt, om de overheersching van *Rome* het hoofd te bieden, en de Godlyke waarheden te ontheffen van de duisternissen, die dezelve overdekten. —— Het *Vierde Boek* zal die zelfde Geschiedenis van LUTHERS tyd tot onzen tegenwoordigen brengen.

Dit alles is zo gelukkig uitgevoerd, dat *Gloucesters* geleerde Bisschop WARBURTON, door den Eerw. MACLAINE, over de Vertaaling van dit Werk in 't *Engelsch* geraadpleegd, dit aanmoedigend antwoord gaf: MOSHEIMS *Kort Begrip is voortreffelyk, de schikking daar in gehouden verwonderlyk, met één woord, het eenigste werk dat den naam van* Kerklyke Geschiedenissen *waardig is: het verdient en behoeft verscheide Aantekeningen.* —— De Eerw. MACLAINE heeft daar op dien arbeid aangevangen en volvoerd, en zyne Vertaaling eerst, in twee Deelen, in 4to. in den Jaare MDCCLXV, te *Londen* in 't licht gegeeven. De graage aftrek maakte een tweeden Druk in den Jaare MDCCLXVIII noodzaaklyk, deeze tweede Druk heeft hy, met nog meer Aantekeningen, Byvoegzelen, nauwkeuriger Tydrekenkundige Tafelen, en een uitvoeriger Register voorzien.

Wat de *Nederduitsche Vertaaling* betreft, ze geschied met weeten van den Heer MACLAINE, die beloofd heeft, zo als wy in het Voorberigt des Vertaalers leezen, nog meer Aantekeningen tot de *Nederduitsche Vertaaling* te zullen ter hand stellen, waar in deeze, gevolglyk, de *Engelsche* zal overtreffen. De Vertaalder berigt ons wegens zynen arbeid. „ Het oorspronglyke *Latyn* van den Hooggeleerden MOSHEIM is de grondslag, en wy hebben 't zelve, als zodanig, in 't oog gehouden, en voorts de vryheid gebruikt, van welke de Heer MACLAINE zich, met rede, bedient; te weeten om onze Vertaaling getrouw, maar geenzins woordelyk, te maaken: vermits de styl van het oorspronglyke in een gedrongen, en daar door hard en niet geschikt is om van allen met graagte en vermaak geleezen te worden. Het verwondere, over zulks, den Kenneren van het *Latynsche Werk* niet, of doe hun onzen arbeid wraaken, wanneer zy, op veele plaatzen in 't verhaal, zagtere overgangen aantreffen, hier en daar iets met meerder woorden omkleed, en wyder uitgebreid vinden. Ook zyn wy, op 't voorbeeld van meergemelden Engelschen Vertaaler te raade geworden,

den, om, gelyk hy, eenige breede Aantekeningen van den Hooggeleerden MOSHEIM, die tot den draad der Geschiedenissen behoorden, in 't lichaam des Werks in te voegen".

Wy wenschen onzen Landsgenooten geluk met deeze weluitgevoerde Vertaaling van een Werk, waar omtrent de Heer MACLAINE, wiens Aanmerkingen 't zelve zeer vercieren en ophelderen, zich dus laat hooren. „ Ik kan my niet verbeelden zo veel geloofs te moeten slaan aan de klagten die steeds worden uitgestort, wegens den bedorven en op beuzelingen verslingerden smaak deezer dagen, in stukken tot de beschaafde Letteren behoorende, dat ik grond zou hebben om te wanhoopen aan 't gunstig ontvangen van 't volgende Werk. *Eene Geschiedenis van de Christlyke Kerk*, met oordeel, smaak, opregtheid opgesteld, met vlyt en keurigheid geput uit de beste bronnen, verrykt met nutte geleerdheid, en verscheide gewigtige ontdekkingen, verbonden met de Geschiedenis der Kunsten, Wysbegeerte en Staatsomwentelingen, is een voorwerp, dat, waarschynlyk, de aandagt van veelen zal uitlokken; en, ongetwyfeld, de nieuwsgierigheid der Oordeelkundigen en Verstandigen opwekken. —— Een Werk van deezen aart mag van den Wysgeer aangezien worden als een grooten tak van de Geschiedenisse van 't Menschlyk Hart; en ik behoef geene menigte van bewyzen te berde te brengen, die toonen dat het van een byzonder aanbelang is voor elk *Christen*. Daarenboven heeft men in 't *Engelsch*, [wy voegen 'er vrylyk nevens in 't *Nederduitsch*,] geene volkomene Geschiedenis der Kerke, die haare Omwentelingen, haare Verdeeldheden, en haare Leerstellingen, onpartydig en naar waarheid opgeeft; de Bedriegeryen der Roomsche Legenden ten toone stelt; een geest van gemaatigdheid en vryheid ademt, en steeds den Leezer de natuur en het oogmerk van den *Christlyken Godsdienst* voor oogen houdt, en de afwykingen van de bekoorelyke eenvoudigheid dier Leere, zo gemeen en veelvuldig door alle Eeuwen, en onder allerlei rangen van Menschen, aanwyst".

De volgende Deelen zullen ons wel gelegenheid opleveren om, in onze Aankondigingen, 't een en ander, uit deeze *Kerklyke Geschiedenissen*, tot proeven aan te bieden. Wy zullen, om niet te breedvoerig te worden, ons tegenwoordig Berigt besluiten met het geen de Hoogeerwaarde MOSHEIM van het Nut der Kerklyke Geschiedenissen, in de Inleiding, voordraagt, op te geeven. Dit diene tot een staal zyner Schryfwyze en der Vertaalinge.

„ De

„ De arbeid der geenen, *die zich, met de vereischte bekwaambeden*, tot het fchryven eener *Kerklyke Gefchiedenis* nederzetten, zal van veel nuts zyn voor het Menschdom in 't algemeen, en boven al voor hun, die geroepen zyn tot de gewigtige bediening, om anderen te onderwyzen in de heilige Waarheden en Pligten des *Christendoms*. De *Gefchiedenis der Kerke* vertoont aan ons oog eene verfcheidenheid van voorwerpen, alzins gefchikt om ons Geloof te verfterken. —— Wanneer wy hier befchouwen de moedbeneemende hinderpaalen, de vereenigde pdogingen van Koningen en Keizeren, en de deerlyke onheilen, welke de *Christenheid*, in haare eerfte opkomst, ontmoette, waar mede zy te worftelen hadt, en die zy, zo roemrugtig overwon, zal dit genoegzaam weezen om haare waare en yverige Voorftanders te verfterken tegen al de ftreeken, vitteryen, en drogredenen van onheilige en ongodsdienftige Menfchen. —— De groote en uitmuntende Voorbeelden, die, in elk tydperk van de Gefchiedenis der *Christenen*, met meerderen of minderen luister fchitteren, moeten ook zeer dienen om onze Godsvrugt te ontvonken, en in de koelfte en ongevoeligfte harten eene liefde tot GOD, en het goede te doen ontbranden. —— De verbaazende Omwentelingen, en de merkwaardigfte voorvallen, in elke Eeuw der Kerke, die zo dikmaals uit kleine beginzelen en nietige oorzaaken herkomftig fchynen, roepen ons met eene ontzaglyke en eerbied verwekkende ftemme toe, de Opperheerfchappye der Godlyke Voorzienigheid aan den eenen, de onbeftendigheid en nietigheid der menschlyke zaaken aan den anderen kant. —— En, onder de veelvuldige nuttigheden, uit het beoefenen der Kerklyke Gefchiedenisfe oorfpronglyk, is geen der minften, dat wy daar in zullen zien de oorfprongen waar uit, en de gelegenheden by welken, de belachlyke Gebruiken, de ongerymde Gevoelens, de dwaaze Bygeloovigheden, en de gevaarlyke Dwaalingen, die de *Christenheid*, op zo veele plaatzen der Wereld, ontluisterd en misvormd hebben, ontftaan zyn. Deeze kennis zal ons natuurlyk opleiden, om de waarheid in haare bevallige eenvoudigheid te zien, ons overhaalen om haar te beminnen, en ons kloekmoedig maaken in haare verdeedinginge; om thans niet te reppen van het genoegen en de voldoening die wy fmaaken in nafpeuringen en ontdekkingen van zo veel aangelegenheids.

„ Zy inzonderheid, wier post het is de Jongelingfchap, op de Hoogefchoolen, te onderwyzen, als mede zy, die zich

zich ten dienste der Kerke geschikt hebben, zullen uit de beoefening der *Kerklyke Geschiedenisse* de nutste lessen van Wysheid en Voorzigtigheid raapen, om, in het waarneemen van hunne byzondere Ampten en Bedieningen, wel en gelukkig te slaagen. Aan den eenen kant zal de onmaatige yver en ligtvaardigheid van anderen, met de nadeelige gevolgen daar aan gehegt, hun Voorzigtigheid leeren, en de misslagen, tot welken Mannen van uitsteekende verdiensten en bekwaamheden vervallen zyn, zullen hun toonen, wat zy dikwyls te vermyden, en wat zy, om vrede en eendragt in de Kerke te bewaaren, zomtyds op te offeren hebben. Aan den anderen kant zullen de uitmuntende voorbeelden, en de heilzaame maatregels, hun tot een rigtsnoer kunnen dienen, en tot een licht strekken op het pad, 't geen zy moeten betreeden. Wy mogen hier byvoegen, dat, indien wy de wapens, welke de Schriftuur en de Rede ons in de hand geeven om het Bygeloof en de Dwaaling te bestryden, uitzonderen, niets ons beter in staat stelt om ze met eenen gelukkigen uitslag te bevegten, dan het vertoon van derzelver heillooze uitwerkzels, zo als de Kerklyke Geschiedenis het ons oplevert. Ik zou geen einde vinden in het optellen van de voordeelen, die de beoefening der *Kerklyke Geschiedenisse* aanbrengt, de ondervinding alleen kan ze in volle uitgestrektheid doen gevoelen. Ik zal ook niet ophaalen, welke nuttigheden 'er uit te trekken zyn, voor hun, die zich op andere takken der weetenschappen dan de Godgeleerdheid uitleggen, en wel inzonderheid voor hun, die 't Burgerlyk Regt beoefenen."

De noodzaaklykheid van den Godsdienst, in 't gemeen, en de zekerheid en voortreflykheid van den Christelyken in 't byzonder. Beweerd en aangedrongen, tegen Atheisten, Deisten, Heidenen, Mahomedaanen en Jooden. Door H. LUSSING, MATTHYSZ. *Tweede Deel. Te Amsterdam by* H. Vieroot 1770. *Behalven het Voorwerk en de Registers* 504 *Bladz. in octavo.*

ACHtervolgens de voorgestelde schikking in 't eerste Deel van dit Werk, waer van wy voor eenigen tyd verslag gegeven hebben, (*) behelst dit tweede Deel een be-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* I. D. bl. 273.

betoogend onderzoek van de Godlykheid der Openbaringe van Mozes en de Propheten; op welke de Joodsche Godsdienst gevestigd is. De Heer *Lussing*, de voorheen gemelde vereischten ener Godlyke Openbaringe (†) in 't oog houdende, benaerstigt zich gevolglyk in dezen, om te toonen, dat die vereischten in deze Openbaring plaets hebben: 't welk hy op ene zeer bevatlyke wyze geleidlyk aendringt, met ene oordeelkundige beantwoording der voornaemste tegenwerpingen, die door het Ongeloof gemeenlyk te berde gebragt worden.

Hy vangt ten dien einde aen met ene ontvouwing der reden, die ons verplichten te erkennen, dat Moses te houden is voor den *Schryver dier vyf Boeken*, welken op zyn naem gaen; dat hy de *oudste Historieschryver* is, en zyne schriften *oorspronglyk* zyn. Dit vaststaende is 't, gelyk hy vervolgt, al vermoedlyk, dat men de geschiedverhalen van Moses voor waerheid heeft aen te nemen; om dat hy dan die schriften, althans de vier laetste Boeken, moet geschreven hebben in de woestyn, en dus onder het oog van 't Volk, 't welk het meerder gedeelte dezer geschiedverhalen onmiddelyk betreft; en onder welken velen achterdochtig omtrent Moses waren. Dit leid onzen Autheur verder tot een onderscheidenlyker betoog van de *waerheid dier Geschiedverhalen*, met ene nadere ontvouwing der gronden, op welken men zich verzekeren kan, dat zy in later tyd *niet vervalscht zyn*. En hier op gaet hy over tot het bewyzen der zekerheid van 't *Godlyk gezantschap* van Mozes; om te doen zien, dat Mozes van zyne Godlyke zending voor zich zelven zeker was, en dat ook de Israellers daer van volkomen zekerheid gehad hebben: waer mede dan voorts verknocht is een betoog van de *Godlykheid* der Schriften van Mozes, in 't welke getoond word, dat die Schriften, door derzelver Inhoud, voldoende blyken geven, ten einde ons te verplichten, om die Schriften voor ene *Godlyke Openbaring* te houden.

De Heer *Lussing*, tot dus ver bewezen hebbende, dat 'er overtuigende reden zyn, om de vyf Boeken van Mozes, als ene Godlyke Openbaring behelzende, te erkennen, vervolgt zyn oogwit, met verder te betoogen, dat 'er insgelyks voldoende reden zyn, om ook de *andere ingelyste Schriften* der Jooden, als van dezelfde achtbaerheid, voor ene *Godlyke Openbaring* te houden. Dit tracht hy

(†) *Ibid.* bl. 279, 280.

hy in de eerste plaetse in 't algemeen te doen zien, uit overweging van 't geen hem in de Schriften van Mozes daer toe aenleiding geeft. Hier toe wil hy opgemerkt hebben, dat het Godlyk doelwit, in 't schryven van Mozes, ons gemaklyk doet begrypen, dat 'er, behalven die Boeken van Mozes, nog anderen van Godlyken oorsprong zyn; dat dezelven den Jooden overhandreikt, en door God zelven bewaerd gebleven zyn. Daer benevens leveren hem die Schriften uitdrukkelyke beloften van God, by de bekendmaking van zynen wil, ten goede van de Israelleren; waer uit men met alle zekerheid mag besluiten, dat de Israellers toereikende middelen gehad hebben, om met alle zekerheid te kunnen weten, of het gene hun, als ene bekendmaking van God, werd overhandreikt, waarlyk van God oorspronglyk was. Dit algemene bewys ten sterkste aengedrongen hebbende, verledigt hy zich wyders, om den Godlyken oorsprong dier Schriften nog nader, en meer in 't byzonder, te betoogen. Hier omtrent slaet hy den eigensten weg in, dien hy gehouden heeft met de Schriften van Mozes; door naemlyk eerst de geloofwaerdigheid der Geschiedverhalen te bewyzen; dan te toonen, dat zy, die onder hen voorgaven met Openbaringen verwaerdigd te zyn, waerlyk van God gezonden waren, als mede van zynen wege gesproken hebben; en eindelyk het geweten verbindend gezach dier Schriften, uit derzelver Inhoud, te betoogen. —— De Autheur hier mede aen zyne in dezen voorgestelde taek voldaen hebbende besluit dit Stukje met de belofte, van in het naestvolgende derde en laetste Deel, na de mondlyke Wet der Jooden onderzogt te hebben, de Christlyke Openbaring, op ene dergelyke wyze, met alle mogelyke naeuwkeurigheid te zullen toetzen; waer mede hy, op die manier voortgaende, ongetwyfeld vele Lezers zal verplichten. —— Zie hier, tot ene proeve, des Schryvers redeneering, ter stavinge van de geloofwaerdigheid der Geschiedverhalen in Mozes eerste Boek.

„ Is Mozes, gelyk wy bewezen hebben, de schryver van de boeken die op zynen naam gaan, en heeft hy dezelven onder het oog van het volk, welk den inhoud byzonder betrof, beschreven, en dezelven aan hun overgeleverd; dan is het zedelyk onmooglyk, dat het geene hy verhaald van hem zou kunnen verdicht zyn, naardien hy, ten aanzien van het geene hy in de vier laatste boeken vermeld, zich op het volk als ooggetuigen beroept.

En dit zelfde volk van veele, en wel de merkwaerdigste gebeurtenisſen, welken in het eerſte boek voorkomen, niet kon onkundig zyn, althans ligtlyk weten kon, wat 'er van de waarheid der zaaken was. Wanneer dan dit volk deze boeken aanneemt, en derzelver inhoud voor volkomen zeker erkend, dan kunnen wy ook zeker zyn van de waarheid der Geſchiedverhaalen. Want van wien toch kan men met meer zekerheid vernemen, dat de dingen, die hy verhaald, alzo gebeurt zyn, dan van hun die dezelven onmiddelyk betroffen, van het aanmerklykst gedeelte ooggetuigen waren, en aan welken het gebeurde, in hunnen tyd, hen *en derzelver volgende geſlachten, in veele opzichten, weinig eer aandoet.* Maar dit volk heeft ze als waare Geſchiedverhaalen erkend: blyken, dat zy de Schriften van Mozes, als zodanig, de volgende geſlachten hebben overhandreikt. Deze bewyzen, die elk redelyk mensch voor zo voldoende houden zal, als men van iets, dat van zulk eenen aart is, eenig betoog van waarheid zou kunnen afvorderen, zal ik, ter overtuiginge van de waarheid der gebeurtenisſe, wat nader in 't licht zetten. (*) Ik begin dan met het eerſte boek."

„ Indien de geſchiedverhaalen van Mozes verdicht waren, of, gelyk anderen zeggen, het *zonderlinge*, dat daar in voorkomt, van hem verzonnen was, dan moest hy zyne verhaalen van duizende Jaaren vroeger begonnen, en, met veel omſlag, onder een verward hebben: dewyl hy, als een vernuftig man, gereedlyk denken kon, dat 'er niet meer dan één enkel bericht of ééne merkwaardige zaak nodig was, om, wanneer het met zyne berichten niet overeen kwam, hem als eenen leugenaar ten toon te ſtellen, en als een bedrieger van kant te helpen. 't Welk, in aanmerking van den tyd, in welken hy verhaald dat zo veel zeldzaame zaaken geſchied zyn, en wel, onder dezelven die onlangs met drie voorvaderen van de Iſraelleren gebeurd

(*) „ Voor de waarheid der Geſchiedverhaalen van Mozes kan men zich, als een zeer krachtig bewys, beroepen op het geene van veele van dezelven, en wel die van het meeste belang zyn, by zeer veele ſchryveren van onderſcheidene volkeren te vinden is, en het geene van die volken beſtendig geloofd werd, en nog geloofd wordt. 't Zou weinig moeite kosten hier van het een en ander op te geven. Maar dewyl men by GROTIUS en anderen, hier omtrent overvloedig kan te regt komen, zal ik van dit bewys geen verder gebruik maaken: maar de waarheid van het gebeurde alleen uit deszelfs aart en de daar by komende omſtandigheden beredeneeren."

beurd waren, niet alleen zeer ligt te ontdekken was, maar het moeste van zelfs openbaar zyn, wat 'er van de waarheid der zaake was. Het een en ander laat zich gemaklyk bewyzen."

„ Onder het *zonderlinge* in eenige zyner verhaalen, van het geene voor zynen tyd gebeurd was, munten zekerlyk uit, het bericht *van de wording der waereld*; *de algemeene vloed over de aarde*; *de verwarring der taalen*; *de omkeering van Sodoma en Gomorra* enz. De waarheid hier van konden de Israellers ligtlyk weten: want wat het gebeurde voor den vloed betreft, en den vloed zelven, dit kon, naar Mozes aantekening *van den leeftyd der Vaderen*, door *Sem*, de na hem volgende geslachten bekend zyn, dewyl hier toe niet meer nodig was, dan éénе overlevering van Methuzalem: want Sem heeft byna honderd jaaren voor den vloed met Methuzalem geleefd, en deze met Adam twee honderd jaaren. Nu van den zondvloed tot Mozes tyd zyn nog geen acht honderd jaaren verloopen, van welken Sem nog vyf honderd jaaren geleefd heeft. Waar uit derhalven zeker is, dat hy met Abraham nog honderd en vyftig jaaren geleeft hebbe: by gevolg kon dezen, (door die ééne overlevering van Methuzalem,) door Sem, het gebeurde voor den vloed en de vloed zelve zyn bekend geweest. Wat de verwarring der taalen aangaat, hier door zou Mozes, zo het bericht, dat hy hier van geeft, geene volkomene zekerheid hadde, aanstonds openbaar geworden zyn; dewyl het, wederom, naar zyn verhaal, slechts zeven of acht eeuwen geleden was, dat op de toen bewoonde aarde niet meer *dan eene spraake was*. Want dit is zulk eene merkwaardige gebeurtenis, dat het van zelfs openbaar moest zyn, wat hier van de waarheid der zaake was; gelyk ook van het bericht dat hy geeft van het verbaazend oordeel over Sodom en Gomorra, naar zyn eigen verhaal, in den tyd van Abraham, en dus, slechts voor vier eeuwen gebeurd. En nemen wy nu in aanmerking, dat Mozes hier meê onmiddelyk het gebeurde met de drie voorvaderen, *Abraham*, *Isaac* en *Jacob* verbinde, dan is het klaarblyklyk, dat de Israellers, in zynen tyd, door weinig geslachten, hier omtrent van de waarheid der zaaken kennisse kunnen gehad hebben. Laten wy, om uit den aart der historien zelfs hier van nader overtuigd te worden, het gebeurde met de voorvaderen Abraham enz. een weinig van naby beschouwen."

„ Mozes zegt, dat Abraham uit zyn Vaderland vertrok-

ken

ken is, om in een ander land als vreemdeling te verkeeren. Dit is waarlyk vreemd; zyne bezitting te verlaten, en op het onzekere elders om te doolen. Maar dit merkwaardig gedrag van Abraham kon immers van de Israelleren ligtlyk geweten worden: wat zeg ik, zy wisten het by ondervinding, dewyl zy toen in een land woonden dat hun vreemd was; naar 't welk hunne vaders, de twaalf zoonen van *Jacob*, met hem getrokken waren, wanneer zy dat land verlieten, waar zy met hunne voorvaderen, gelyk ook *Abraham* en *Isaac*, als vreemdelingen verkeerd hadden. Nu zegt ons Mozes, dat Abraham dit op Gods bevel gedaan hebbe, en tekent hier by aan, twee zeer *zonderlinge Gebeurtenissen*. VOOR EERST, *dat Abraham met al de zynen is besneden geworden*. 't Welk zekerlyk eene zeer pynlyke en moeilyke zaak voor hem, in zynen hoogen ouderdom, moet geweest zyn, gelyk ook voor de zynen, niet alleen voor de toen levende, maar byzonder, voor de volgende kinderen, naardien, volgens het daar verhaalde, een kind van slechts acht dagen oud deze smertelyke verrichtinge moest ondergaan. TEN TWEEDEN, dat God, daar na, *Abrahams eenigen Zoon*, van hem, voor zich, ten offer geëischt hebbe; en Abraham, hoe zeer de natuur hier in ook scheen verkracht te werden, gereed geweest is, om aan dien eisch te voldoen. 't Welk God, dit alleen ten proeve zyner gehoorzaamheid gevorderd hebbende, geweerd heeft."

„ Dat deze twee gebeurtenissen al te *zonderling* voor de Israelleren, en al te na aan hunnen tyd geschied waren, dan dat zy, door hunne vaderen, hier van geen bericht zouden ontfangen hebben, zo zy anders gebeurt zyn, durft niemant lochenen. Maar ten blyke dat de Israellers zeker waren van de waarheid dezer zaaken, is, van het *eerste*, de besnydenis een voldingend bewys; naardien dezelve hierom, onder hun, tot den dag van heden toe, onderhouden is. En van het *andere* is het spreekwoordelyk gezegde, onder 't volk van Mozes tyd, een klaare blyk, naamlyk, *op den berg des Heeren zal het voorzien worden*. Gelyk nu elk onbevooroordeelde erkennen moet, dat iemand, die niet hooggaande zot is, dergelyke gebeurtenissen van dien aart, en op zulk eene wyze, niet zal verzinnen, en voor waarheid willen doen doorgaan, dewyl het bedrog hier van aanstonds te ontdekken was, moet men, om gegevene reden, de waarheid hier van erkennen. Maar dan is het ook waar, dat wy hier ten

groo-

grooten oogmerke bedoelden, dat God zich aan de vaderen geöpenbaard, en dat verbond, waaröp Mozes zich zo dikwerf beroept, waar van wy de byzondere omstandigheden Genesis 15 lezen, met hem heeft opgericht. 't Welk dan ook ten voldingenden bewyze strekt, dat de Israellers van de waarheid van deze en alle de andere geschiedverhaalen volkomene zekerheid gehad moeten hebben."

De Heer *Lussing* staeft deze zyne redenering verder, met beantwoordinge der uitvluchten van het Ongeloof; handelt op ene dergelyke wyze omtrent de vier overige Boeken; en versterkt voorts de geloofwaerdigheid dier Geschiedverhalen, met aentooning hoe alles samen loopt, om ons te overtuigen, dat dezelven in laater tyd niet vervalscht zyn geworden.

JEREMIAS *getroost, en in zyn Ampt bevestigd. Of Bevestiging-Reden uit* Jerem. XV. 19[a]. *Ter inwyinge van den Wel-Eerw. en zeer Geleerden Heer* PETRUS BROES, *tot Leeraar in de Hervormde Gemeente van Amsteldam. Uitgesproken door* J. H. WESTERHOFF, *Predikant aldaar. Behalven het Voorwerk* 50 *bladzyden in quarto.*

MEn heeft deze Leerreden op het eigenste formaet gedrukt, als 't Werk van zyn Eerwaerden over *Jesaias Tempelgezigt*, met 's Mans nevensgaende Intreereden te Amsterdam; zo dat dezelve geschiktlyk daer bygevoegd konne worden: waer by ze, ten aenzien der uitvoeringe, niet oneigen ene plaets verdient. Dezelve behelst ene wel uitgewerkte tael- en oordeelkundige Godgeleerde Verhandeling over den bovengemelden Tekst; welke in zich vervat, ,, een Godlyk antwoord op Jeremias klaagbede, waar in de Heer hem te rugge roept, vertroost, herstelt, en in zyn ampt van nieuws bevestigt." Aan deze Verhandeling is voorts gehecht ene stichtelyk-geschikte Toepasling, in beantwoording aen 't byzonder oogmerk der inwyinge van zynen Amptgenoot, dien hy verwelkomt en der Gemeente aenpryst.

Redevoering over Hand. XVI. 30-34. *te Rynsburg uitgesproken, door* ADRIAAN HOUTTUYN, *by gelegenheid van het verrichten des Christelyken Waterdoops aldaar, den 2 Juny* 1770. *Te Rotterdam by* J. Burgvliet. *Behalven de Voorreden* 44 *bladzyden in groot octavo.*

EEne stichtelyke Redenvoering, behelzende, na ene geleidlyke ontvouwiug van 't aangeduide Historisch verhael, ene opwekkende Toepassing over 't geen in de zodanigen vereischt word, die, tot jaren van onderscheid gekomen zynde, de plechtigheid des Heiligen Doops ondergaen, met aenwyzing van 't geen hun verder in acht staet te nemen, om aen hunne verplichting te beantwoorden; zynde voorts het byzondere geschikt, naar 't gewoone gebruik, dat by zodanig ene gelegenheid in die Godsdienstige Vergadering plaets heeft. —— Men weet naemlyk dat men, in deze zogenaemde Rhynsburgsche Vergadering, (die tweemaal des jaers aldaer te zamen komt, tot het vieren der plechtigheid des Heiligen Avondmaels,) den des verkiezenden, op ene daer toe geschikte plaets, den Doop toedient by manier van Indompeling, welken vele Leden dier Vergaderinge overeenkomstiger met des Heren Instelling houden, dan die der Besprenginge. Welk onderwerp deze zelfde Autheur, by gelegenheid der uitgave ener soortgelyke Redevoeringe in 't jaer 1762, opzetlyk behandeld heeft in een Stukje ten tytel voerende, *Reden, waarom de In- of Onderdompeling te verkiezen zy, boven de Besprenging.*

Zegepraal der Vereeniging, tegen het Heilloos gebrek van Oneenigheyt. Beschreven in Twee Prdeicatien of Leerreden. Door een Liefhebber van Godsdienstigheyt, Vreede en Waarheid. Gedrukt voor den Schryver 1770. *Te bekomen te Haarlem by* J. H. van Delden *en elders. Behalven het Voorwerk* 59 *bladzyden in quarto.*

EEn Mensch, in ongelukkige omstandigheden, 't zy met of buiten zyne schuld, vervallen, slaet gereedlyk allerleie wegen in, langs welken hy redding verwacht; en de nood doet hem zomtyds op middelen denken, die een ander, buiten nood zynde, nimmer voor den geest zouden komen. En onder deze laetste soort, vertrouwen

we,

we, is een Geschrift van die natuur, als het hier bovengemelde. —— Dit Stukje vervat twee Leerredenen, waerin de Autheur zich voorstelt, te toonen dat alle Menschen den zelfden God tot Vader hebbende, en alle Kinderen van God zynde, gehouden zyn elkander te helpen, alle twisten te vermyden en eendrachtig samen te leven; dat ze ten uitersten verplicht zyn den haet te verlaten, en, om dien te verlaten, moeten vergeten alle beledigingen, die hun, volgens hunne gedachten, aengedaen zyn, van zogenaemde Vyanden en Evennaesten. De Uitgever derzelven bezigt dit als een middel, om zich, zo veel wy uit zyn voorstel kunnen opmaken, te bevredigen met ene Familie, waer mede hy, ter zake van een tweede Huwelyk, in onmin geraekt is; en met welke hy, zo 't schynt, by mangel van gelegenheid, niet mondling kan handelen. —— Of hy meermaels gewoon zy te prediken, kunnen wy niet bepalen; maer dat hy in ene tale schryft, die hem niet eigen is, is ons zeer hoogwaerschynlyk; en vermoedlyk heeft men de gebreklyke manier van voorstellen daer aen toe te schryven. Zyne redeneeringen, indien men 't geen hy voordraegt, nog met dien naem zal benoemen, hebben meer schyns van welmenendheid, dan van oordeel; en zo hy waerlyk door Familie-haet, gelyk hy aenduid, ongelukkig is, vreezen wy dat hy een zeer ongeschikt middel ter bevrediginge in 't werk stelt. —— Intusschen willen wy hem een beter uitslag toewenschen, dan wy 'er op durven wachten; en 't is te hoopen, dat de Familie zich verstandiger en braver zal gedragen, dan dezelve hier voorkomt; door hem zo hy 't waerdig zy, op een beter voet te behandelen; en in alle gevallen ten minste in 't oog te houden, dat hy hun Evenmensch is; zo dat ze zich van de plichten der algemene Menschliefde, naer vereisch der omstandigheden, niet onttrekken.

Aanmerkingen van C. NOZEMAN *op het Aenhangsel van den Heere Professor Honorarius* P. HOFSTEDE, *achter de onlangs vertaelde Verhandeling van den Hoogleeraer* ZIMMERMAN. *Te Leyden by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1770. *In groot octavo 68 bladzyden.*

Deze *Aenmerkingen* gaen meerendeels, in navolging van het *Aenhangsel* (*), tot welks beantwoording de-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl, 224.

dezelven dienen, over byzonderheden, die tot het geschil niet behooren, en waarin de Leezers gemeenlyk geen het minste belang stellen. De Eerwaerde *Nozeman* verdeedigt zich tegen de beschuldigingen en verdenkingen van den Hoogleeraer *Hofstede*; toont dat hy ook niet weinig ten zynen laste heeft; en doet zien, dat de Hoogleeraer de uitlegging, welke zyn Eerwaerde van de bekende plaets uit Plato beweerde, in genen deele wederlegd, en zich ten dezen aenzien alleen met een ydel gezwets beholpen heeft. Het Aenhangsel en de Aenmerkingen staen dus hier in gelyk, dat zy den Lezer geen byzonder licht in 't wezenlyke verschil geven; maer zy behooren by de voorige Twistschriften, die de Liefhebbers hier mede mogelyk compleet konnen maken; 'er schynt altans van de zyde van den Eerwaerden *Nozeman* niet meer te wagten te zyn; dewyl hy, gelyk hy in 't slot spreekt, reden heeft om te begrypen, ,, dat de Hoogleeraer in het tegenwoordig geschil eene uitvoeriger Beantwoordinge onwaerdig moet gerekend worden. " Zo nu de Hoogleeraer, ten aenzien van zyn Eerwaerden, in 't eigenste begrip valt, is de Rol in zo ver afgeloopen, en 't Pleitgeding aen den haek gehangen, ten opzigte van 't gemeen der Lezeren; die waerschynlyk veel al, ter wederzyde, dezelfde party aenhangen, die ze in den beginne van 't Twistgeding omhelsden.

Brief van J. K. VALK, *Predikant der Remonstranten te Leyden, rakende de openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten enz. Te Leyden by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1770. *In groot octavo* 75 *bladzyden*.

DEze Brief is betrekkelyk tot de Voorreden van den Hoogleeraer *Hofstede*, voor de bovengemelde Verhandeling; in zo verre dezelve enige aenmerkingen behelst over de Verhandeling des Briefschryvers, onder den naem van *Janus Eleutherophilus*, over de openlyke Godsdienstoeffening der Remonstranten. Tevens word hier ook hoofdzaeklyk geantwoord, op het geen de Hoogleeraer in die Voorreden, wegens een Lierzang van den Eerwaerden *P. v. d. Bosch*, geschreven heeft. Hier by komt nog een Naschrift, betreffende ene Aenmerking van ene zeer Hoogeerwaerde Kerkvergadering, op zeker gedeelte dier Verhandelinge. —— De schryfwyze van den Hoogleeraer is van dien aert, dat hy Party niet alleen aenleiding geeft,

maer dezelve ook enigermate noodzaekt, om staen te blyven op byzonderheden, die niet ter zake doen; van waer zulks ook plaets heeft in dezen Brief.. Buiten zulk soort van byzonderheden bestaet het hoofdzaeklyke, dat in dezen overweging eischte, in des Autheurs verdeediging, wegens het bybrengen van het besluit der groote Vergaderinge van den jare 1651, rakende *de Secten en gezindheden, die gesecludeerd zyn van de publyke protectie en alleen werden geconniveerd.* De Hoogleeraer heeft dit belachlyk ten toon gesteld, als ware 't bygebragt, *om te toonen, hoe onbedagtsaam by den Remonstranten een geconniveerden of oogluikende toegelaten Godsdienst heeft toegekend.* Hier tegen doet zyn Eerwaerde zien, dat het bybrengen van dat besluit in zyn Geschrift in genen deele tot dat einde strekte; maer alleen om te bewyzen, dat den strengen Plakaten tegen de Remonstranten TOEN reeds de kragt benomen is; in zo verre daer uit blykt dat de Remonstranten TOEN, als geconniveerden, reeds gepermitteerd werden. Dit leid onzen Briefschryver verder, om den Lezer te doen opmerken, hoe hy voorts in dat Geschrift getoond heeft; dat den Remonstranten, NA DIEN TYD, allengskens meerder vryheid verleend zy; en de zaken eindelyk op dien voet gebragt zyn, dat zy zich niet meer in een staet van *loutere connniventie* bevinden; *door derzelver langdurige gewoonte, onder het oog en de toelating van den Souverein onverbinderd voortgezet*, maer dat *der Remonstranten vrye Godsdienstoeffening openbaer gezag in den Lande verkregen heeft*; welke stelling hy in dit Stukje nader bevestigt, uit het gedrag van 's Lands Vaderen ook in deze dagen.

Ondertusschen is hem voorgekomen, dat de bovenaengehaelde uitdrukking, van *openbaar gezag verkregen te hebben*, sommigen wat sterk klinkt; 't welk hem bewoogen heeft zich deswegens in een Naschrift, aen dezen Brief gehegt, nader te verklaren, om alle misduiding af te weren en verder voor te komen. „ Ik versta, zegt hy, hier door *openbaar gezag*, niets anders, en heb 'er nimmer iets anders door verstaan, dan *wettigheid; kracht van recht*; of welke andere benaming of omschryving, dit zelfde denkbeeld uitdrukkende, men in de plaatse zouden mogen kunnen of willen stellen. ”. Daer benevens verledigt hy zich om de rechtmatigheid dier uitdrukkinge te toonen, en te doen zien, dat ze in den t'zamenhang zyner redeneringe geen anderen zin kan hebben. —— De inhoud

van

van dezen Brief kan dus dienen ter nadere opheldering dier Verhandelinge, waer van wy voorhenen gewag gemaekt hebben. (*)

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 257.

Verhandeling over het zeldsaam en byna onnodig gebruik van het Afsetten der Ledemaaten van het Menschelyk Lichaam, door JOHAN ULRICH BILGUER, Doctor in de Genees- en Heelkunde, eerste Heelmeester by de Armeën van zyne KONINGLYKE MAJESTEIT van Pruissen. *Na den tweeden verbeterden Hoogduitschen Druk in het Nederduitsch vertaalt, en vermeerdert met eene Voorreede en de Aanmerkingen uit de Fransche Vertaaling van den Heer* TISSOT, Doctor in de Geneeskunde. *Te Nymegen, by* J. van Campen, 1770. *Groot Octavo,* 175 *bladz. behalve het Voorwerk.*

MEn heeft zich in de Heelkunde, sedert veele jaaren, bevlytigd om de Afzetting der Leden behendig, vaardig en veilig te doen; men heeft 'er van tyd te tyd verbeteringen in gemaakt, en deeze konstbewerking, als een der zwaarste en moeilykste, zo veel mogelyk, ligt voor den Heelmeester en draaglyk voor den Lyder te doen worden. De Schryver van deeze Verhandeling tragt, in tegendeel, dezelve geheel, of byna geheel, in onbruik te brengen, om dat hy dezelve in byna alle gevallen, waar in men 'er toe overgaat en haar noodzaaklyk oordeelt, onnodig en schaadelyk aanziet, de Leden wil geneezen en behouden in plaats van dezelven weg te neemen. Hy beweert dat genoegzaam alle gebreken en toevallen, (eenige uitzondering laat hy toe) waar in men de Afzetting raadt te doen, door geneesmiddelen en een goede behandeling ter geneezing kunnen gebragt worden, en derhalve geene Afzetting te pas komt, ja dat dezelve dikwils nadeel zal doen, en den dood van den Lyder zal veroorzaaken of verhaasten. Om deeze zyne stelling te bewyzen, brengt hy de gebreken en toevallen, waaromtrent men in 't algemeen van gevoelen is, dat zy het Afzetten der Leden van een mensch noodzaaklyk vereischen, onder zes verdeelingen, en beantwoordt dan elke derzelver in 't byzonder; doch ook wel eens de eene onder de andere.

De eerste is: Het heet en koud Vuur, welke het een of ander lid tot het been toe doet bederven.

 II. Wan-

II. Wanneer een Lid door eene schielyke oorzaak dermaaten gescheurd en gebroken is, dat men voor het heet en koud Vuur, voor andere zwaarer toevallen, en voor den dood zelfs bedugt is.

III. Wanneer een of meer Leden met veel bloed beloopen, dat is, zwaar gekneusd zyn, en zich daar onder zeer verpletterde beenderen bevinden.

IV. Wanneer de groote stammen dier bloedvaten, welken de Leden het bloed toevoeren, gekwetst zyn, en het schynt, als of de bloedstorting op geen andere wyze konne gestuit worden; of ook, wanneer na die stuiting van het bloed het Lid alle natuurlyke warmte en het leven verliest.

V. Wanneer de beenderen der Leden zodanig beschadigd zyn, datze ongeneesbaar schynen.

VI. Wanneer het een of ander Lid een Beenvreeter heeft, of reeds met *Kanker* besmet is, of wegens een hard gezwel, welk men *Scirrbus* noemt, gevaar loopt kankeragtig te worden.

Op het eerste geval is het Antwoord: dat het heet en koud Vuur door Behandeling en Middelen te geneezen zyn. Insnydingen, afzondering van het verstorvene, zo zagte als harde deelen, 't gebruik van inwendige middelen om de versterving te stuiten, en uitwendigen waar van eene menigte wordt opgegeeven. De Schryver beroept zich op voorbeelden van zulken, die, reeds tot Afzetting veroordeeld, door eenvoudige middelen geneezen zyn. In Versterving, uit een inwendige oorzaak, kan geene Afzetting plaats hebben; althans niet voor dat de oorzaak is weggenomen. Ook niet, al is de oorzaak uitwendig als de Versterving nog voortkruipt. Doch als een zeer groot gedeelte van het been bedorven, en de Lyder geneigd is tot de Afzetting van het Lid, meent de Heer BILGUER, dat men zyne begeerte mag involgen.

Aangaande het tweede: Het heet en koud Vuur en andere gevaarlykheden voor te komen, zegt de Schryver, kan het door een goede behandeling en bekwaame middelen geneezen worden, het kan ook voorgekomen worden. De Bloedstorting kan de vreeze hier voor niet groot maaken, om dat de konst in het stillen van bloedstorting veele middelen en handgreepen heeft uitgedagt, welken bekend zyn. Een verbreeking van een been, al isze verzeld van vermorzeling en splyting; of zelfs een deel van een Lid weggenomen zynde, acht hy de geneezing mogelyk en beproefd te moeten worden, eer men tot verdere Afzetting overga, waar

toe

toe hy de behandeling en Middelen opgeeft, zo uitwendig als inwendig, om de koorts en andere toevallen te weeren. De Heer BILGUER beroemt zich veele op deeze en dergelyke wyze jammerlyk gekwetsten geneezen te hebben; hy bekent dat 'er ook gestorven zyn, doch gelooft het getal grooter te zullen geweest zyn, als men de Afzettingen hadt te werk gesteld.

Op het derde, de Kneuzing van zagte en hier onder vermorzelde of ontwrigte harde deelen, en de gevreesde gevolgen, wil hy insgelyks dat men een goede geneeswyze moet inslaan, en men geneezingen boven de verwagting van veelen, en gelukkiger dan door de Afzettinge, bekomt. Hy staat toe, dat niet alle zodanigen gered worden, doch voegt 'er by, dat het niet altyd in het vermogen is van den Genees- of Heelmeester, zyne Lyders tot geneezing te brengen; en men met deeze wyze van doen nog gelukkiger slaagt dan met de Afzetting.

Rakende de vierde reden, als de groote stammen der bloedvaten met de weggeschoote Ledemaaten zyn afgebroken, antwoordt de Schryver: Sommigen van deezen sterven op het slagveld, anderen heb ik geneezen. Schoon zodanige gevallen moeilyk en gevaarlyk zyn, is men echter niet genoodzaakt hierom de Afzettinge te doen; de bloeding is op de een' of andere wyze te stuiten, of zo de kwetzing te hoog in den stam is van op eenige wyze bereikt te kunnen worden, kan ook de Afzetting geen' plaats hebben; en de ondervinding heeft geleerd, dat het gemis van een stam-vat dikwils door de verwyding van deszelfs takken vergoed worde. Ondertusschen, zo het gene beneden de wonde is, verslapt, koud wordt en verdroogt, kan men op de Afzetting denken, echter zonder zich zeer te haasten, om dat de versterving in zulke gevallen altoos langzaam voortgaat, en de warmte en beweeging zich nog wel eens laat herstellen.

Over de vyfde reden, wanneer de beenderen der Leden zodanig beschadigd zyn, datze ongeneesbaar schynen, is reeds veel onder de voorgaande kwetzingen gezegd, en men vindt hier op in orde geen byzondere beantwoording: maar de Schryver wendt zich, ten zesde, tot de Beenvreeter en Kanker, en is hier kort. De Beenvreeter gering zynde, zegt hy, komt 'er geene Afzetting te pas, verouderd of erger zynde, wil hy dezelve door een goede behandeling en gepaste Middelen geneezen. Van het Brandyzer oordeelt hy dat men zich met nut in zodanige geval-

len kan bedienen. En uit een inwendige oorzaak ontstaan zynde, moeten ook inwendige Middelen gebruikt worden. Hy besluit, zo lang de Beenvreeter met een bederf in de vogten gepaard gaat, geene Afzetting moet gedaan worden, en dat bederf weggenomen zynde, men reden heeft de geneezing te verwagten. De ondervinding heeft ook getoond, dat een gedeelte beens, verlooren en gescheiden zynde door den groei van *callus*, zyn gedaante en gebruik heeft weder gekregen. Van de Kanker zegt hy, datze vroeg en in goede omstandigheden moet weggenomen worden, dan verouderd zynde strekt die Operatie om den dood te verhaasten.

Behalven veele geneezingen van gekwetsten in de *Verhandeling* voorkomende, heeft de Heer BILGUER achter dezelve eene menigte van dergelyke Waarneemingen van andere Heelmeesters gevoegd, om door derzelver getuigenissen zyn gezegde aangaande de gelukkige geneezingen van gevallen, waar in de Afzetting noodzaaklyk zou geoordeeld worden, te staaven.

Het Werkje is, toen het eerst uitkwam, van veelen met toejuiching ontvangen. De afschrik van een zo harde behandeling, als is de Afzetting der leden, deedt met vergenoeging zien dat zich iemant opdeedt, die het menschdom hier van gedeeltelyk of geheel zogt te bevryden, en niet te min geneezen van zulke gebreken, waar in dezelve doorgaans noodzaaklyk geoordeeld wordt. Doch het werdt van alle kundige Heelmeesters, het stuk dieper inziende, niet met gelyke goedkeuringe opgenomen. Zonder ons tot eenige tegenwerpingen, welken 'er tegen gemaakt zyn of gemaakt kunnen worden, in te laaten, zeggen wy alleen, dat een iegelyk in het leezen ligt kan bemerken, dat een zwaar gekwetste, met verbreeking, vermorzeling van beenderen of andere bezwaarlyke omstandigheden, onder de behandeling en geneeswyze van onzen Schryver, door menigvuldige insnydingen, uitneeming van stukken beens, losmaaking en afzaaging van anderen, en dergelyke bewerkingen, van tyd te tyd herhaald, meerder en langduuriger pyn en smerte uitstaat, dan door de Afzettinge geleeden wordt. Doch wat 'er ook tegen gezegd moge worden, het Werk is niet zonder zyne waarde. Het kan den Veld-Chirurgyns doen bezeffen, dat men niet zo gereed en driftig tot Afzettingen moet overgaan, als onder hen veel al de gewoonte is. Men heeft ook reeds onder de Leden van de Akademie der Heelkonst te Parys gevonden, die de

ligt-

digtvaardige en verhaaste Afzettingen afgekeurd en tegengesproken hebben. Gaat de Heer BILGUER wat te verre, hy heeft dan iet met anderen gemeen, die, een *misbruik* tegengaande, niet denken, dat zy door hunne tegenspraak al te sterk aandringen tot het uiterste vervallen van ook het *gebruik* te veroordeelen. —— Men heeft ons verzogt, by deezen te melden, dat 'er werkelyk door een bekwaame hand, tegen deeze Verhandeling van den Heer BILGUER geschreeven wordt, en welk Geschrift eerstdaags het licht zal zien.

De Inenting der Pokjes, gemeenlyk de Kinderziekte genaamd, in hare Onbetamelykheid en Schandelykheid klaar en naakt by het Ligt der Reden aangetoont; waar by gevoegd is een Besluit ofte Aanhangsel, behelzende verscheide middelen om deeze Quaade Practyk tegen te gaan, door SAMUEL HOEUFFT, Theologiæ Doctor *en* Predikant *te Breda. In 's Gravenhage, by* J. Du Mee, 1770. *Gr. Octavo*, 168 *bladz.*

HOe zeer de Inenters der Kinderpokjes zich bevlytigen om deeze behandeling te verbeteren en veiliger te maaken, en de Voorstanders derzelve alle zwaarigheden en tegenwerpingen, van de Bestryders hier tegen ingebragt, weg te neemen, ziet men haar tot nog toe niet zo algemeen aangenomen en goedgekeurd, datze niet alleen niet op nieuw wederspoken maar ten eenenmaale veroordeeld wordt. De Titel welken wy hebben opgegeeven strekt hier van tot bewys: want dezelve geeft te kennen dat dit Werkje geschreeven is om 'er de onbetaamelykheid en schandelykheid van te toonen; niet door bovennatuurlyke Openbaaring, maar door de natuurlyke, het licht der Reden. Men kan het in zeker opzicht aanmerken, als een beoogde Wederlegging van het gene de Eerw. CHAIS tot verdediging en aanmoediging der Inentinge heeft geschreeven, en van veelen hoog geacht is (*).

In twee Deelen of Boeken is dit Werk verdeeld. In het eerste maakt de Schryver zyn werk, de redenen van de onbetaamelykheid en schandelykheid der Inentinge zyne Lezers onder het oog te brengen; in het tweede, de redenen, welke tot goedkeuring van de Inenting opgegeeven worden, te wederleggen. Elk Deel is wederom in Hoofdstuk-

(*) Men zie zyne bekende *Verdedigende Proeve*, enz.

ſtukken, en ſommigen der Hoofdſtukken wederom in Afdeelingen onderſcheiden.

Om te toonen dat men de Inentinge als een zwaare plaage moet vermyden, ſtelt hy dezelve in het allerhaatelykst licht voor waar in ze voorgeſteld kan worden, en beeldt het gene van de Inenters erkend wordt, als bezwaarlyke omſtandigheden 'er ſomtyds doch zeldzaam by voor te vallen, af, als algemeen, en gevolglyk dat zy met zwaar lyden en groot gevaar verzeld gaat; *tegen alle bevinding*. Hier uit beweert hy dan de onbetaamelykheid van de Inentinge te doen of zich dezelve te onderwerpen, en wraakt alles wat hier op gezegd is of gezegd kan worden. Ja hy gaat verder en maakt dezelve tot een doodſlag, om dat het gebeurt dat iemant aan de ingeënte ziekte ſterft. Hier by voegt hy het gevaar waar in men anderen brengt van door beſmetting aangedaan te worden en in het zelfde geval te geraaken, zonder de middelen welken tot afwending hier van voorgeſteld zyn in aanmerking te neemen, als iet vermoogende. Hy maakt de onzekerheid of iemant in zyn leven de Kinderpokjes zal krygen, en het getal der genen die ze noit gekreegen hebben, zo groot als hy met eenigen ſchyn kan, om de dwaasheid aan te toonen van dezelven door een zeker gevaar te willen vermyden.

Vervolgens gaat de Eerw. Schryver over, om de ſchandelykheid van de mededeeling der Pokjes te bewyzen uit aanmerking datze tegen de Godlyke Voorzienigheid ſtrydt, door mistrouwen op God, en God, als 't ware, te verzoeken en zich als een regt, van de menſchen gezond te laaten of ziek te maaken, aan te maatigen; 't welk Gode alleen toekomt. Alles wat hier tegen gezegd wordt houdt hy voor kragteloos, en poogt dit door eenige tegenredenen aan te wyzen. Dus vers e het eerſte Deel.

In het Tweede Boek bemoeit hy zich met de Beantwoording der Redenen, welken van de Voorſtanders der Inenting tot verdediging derzelve gegeeven worden. Als: Dat men van twee kwaaden het minſte moet kiezen. Dit komt, naar zyn oordeel, hier niet te pas, om dat hy de Inenting aanmerkt als een zedelyk en zondig kwaad. Wat de nuttigheid aanbelangt van de behoudenis en verlenging van het leven door beveiliging tegen de natuurlyke Pokjes, zegt hy, deeze is niet zeker; tot bewaaring van de ſchoonheid oordeelt hy ze dwaasheid te wezen. Dat men de Inenting onder de Geneesmiddelen als een Voorbehoedmiddel aanmerkt; doch de Inenting wordt naar zyn inzien ten on-

onregte voor een Behoedmiddel gehouden, en is veel eer eene verhaasting en vervroeging der Kinderziekte. Dat een algemeen nut van de algemeen geworden Inenting zou te verwagten zyn, ontkent de Eerw. HOEUFFT, door te ſtellen dat het niet mogelyk zy datze algemeen worde, en zo ze het mogt worden, de nuttigheid echter een ongeoorlofd nut zou zyn. De goede meening der Inenters, zegt hy, kan hunne kwaade zaak niet goed maaken.

Dus getoond hebbende dat de Inenting, van welke zyde beſchouwd, verwerpelyk is, beſluit hy, in het Aanhangzel, dat het de pligt zy van elk inwooner eenes Lands al te doen tot affchaffing van dezelve wat in zyn vermogen is; door afraading, inzonderheid van Predikanten in 't openbaar, van Geneesheeren, van byzondere perſoonen omtrent vrienden en nabeſtaanden, door het voorhouden van de onnodige kosten, door te leezen van het gene tegen de Inentinge geſchreeven is, en eindelyk, door de Overheid te verzoeken dezelve door een openlyk verbod te weeren.

Deeze zyn de voornaamſte Stellingen van onzen Schryver, waar mede hy de Inentinge, en al wat 'er voor gezegd is, te keer gaat. Het volgende ſtrekke tot een voorbeeld hoe hy dezelven beredeneert. Geſteld hebbende dat de Mededeeling der Pokjes een doodſlag zy, beredeneert hy dit op deeze wyze: „ Dewyl uit het voorgaande kennelyk is, dat de Inenting der Pokjes den Patient aan het gevaar des doods bloot ſtelt, ſoo ſal vervolgens daar uit blyken, dat men door deſe handelwyze ſich aan doodſlag ſchuldig maakt: 't is immers bekent, dat ſo wie ſich zelven of ſynen naasten moetwillig, en ſonder noodſakelykheid, in eenig gevaar des doods brengt, een doodſlager is: de goede intentie, die hy heeft om den geſonden, dien hy ſiek maakt, door de Inenting der Pokjes, naderhand een beſtendige geſondheid, in een gerust leven, waar in hy voor geen Pokjes vreest, te beſorgen, kan ſyne misdaad niet verſchoonen.

„ Ik wil geern bekennen, dat de praktyk van de Inenting der kinderziekte, ſulk een ſwaare doodſlag niet is als de haat, die in vollen nadruk de wortel of het beginſel van doodſlag is: ſoo dat de reden, ſoo wel als de Heilige Schriftuur, ons leert, dat (*) een iegelyk die zynen broeder haat, een doodſlager is.

„ Maar

(*) 1 Joh. 3: 15.

„ Maar de praktyk van de Inenting, of gevaarlyke mededeeling der Pokjes is te rekenen onder dat soort van doodslag, waar aan de onvoorsichtigheid, onbedagtsaamheid en lichtveerdigheid, of ook de vrese en verkeerde liefde ons schuldig maken.

„ Het is immers buiten alle twyffel, dat men sonder imant te haten een strafbaar doodslager zyn kan; gelyk die genen onder Israël, die, een huis bouwende, op hun dak geen lene maakten, en alsoo sich selven of hunnen naasten in gevaar des doods bragten, wanneer imant, vallende, daar van afviele (†); of gelyk een Eigenaar van eenen stotigen os, aan wien bekent was, dat dese os stotig was, wanneer hy hem niet bewaarde, en alsoo door syne onvoorsichtigheid veroorsaakte, dat de os imant doodde, deswegens voor een doodslager wierd verklaart (§); of liever (het geen nader komt by het geval, waar over het verschil is; het geen ten minsten met de gelykenis die sy selve gebruiken, overeenkomt) gelyk zulk een Medicynmeester, die buiten noodsakelykheid het leven van een Patient bestaat te wagen, door het appliceeren van gevaarlyke genees-middelen, dewelke of een schielyke dood, of een schielyke verbetering tot herstelling veroorsaken.

„ Al is het dan dat de Inenters niet uit haat, maar in tegendeel uit een soort van liefde, gelyk met reden ondersteld word, te werk gaan, wanneer zy het leven hunner kinderen, of wel hun eigen leven, wagen, dat kan hun echter niet geheel verontschuldigen of vryspreken van doodslag. ”

Men vindt onder de redeneeringen van den Eerw. HOEUFFT zonderlinge vergelykingen gemaakt; de bedoelde nuttigheid der Inentinge als onzeker verklaard hebbende, vergelykt hy dezelve met de voorgewende nuttigheid van de pynbank, en wel in zesderleie opzichten. Dat de bedoelde nuttigheid de Inenting niet geoorlofd kan maaken beweert hy door veele voorbeelden van zondaars en begaane zonden en misdryven, waar in ook wel eenige nuttigheid bedoeld was. Wy gelooven dat het Werk den Voorstanders der Inentinge niet zo overtuiglyk en ontegenzeglyk zal voorkomen als de Schryver zich schynt te verbeelden; en veelen zullen denken dat de meeste tegenwerpingen, hier gemaakt, reeds voor lang beantwoord zyn.

Vyr-

(†) Deut. 22:8. (§) Exod. 21:29.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. XII *Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch. 1770. *Gr. Octavo, 562 bladz. behalve het Voorwerk en de Waarneemingen van het Weder.*

Eerste Berigt.

HEt gene in dit Stuk eerst voorkomt is eene *Verhandeling van het maakzel en het gebruik van den Blaasband*; *door* ANTONY PORTAL, Leeraar der Geneeskunde van het Hooge School te *Montpellier*, van het Koninglyke Genootschap der Wetenschappen, en Voorlezer der Ontleedkunde. In deeze Verhandeling in de Fransche taale aan de Maatschappye gezonden, en door den Heer L. BIKKER vertaald, maakt de Schryver zyn werk, om de natuurlyke gesteldheid en het eigenlyk gebruik van den Blaasband te verklaaren. Na eenige redenen gegeeven te hebben waarom de Schryvers aangaande het gebruik van dit deel verschillen, geeft hy eene beschryving hoe hetzelve in eene menschelyke Vrugt, van vyf of zes maanden bevonden wordt. Zamengesteld, naamlyk uit vier draaden, naauw met elkander verbonden, zo dat zy van den Navel af tot op een kleinen afstand der Blaaze schier onder een vermengd schynen. Doch hier scheiden zy zich van malkander af, en uit deeze afwyking ontstaat een soort van een Ganse-poot, waar van de twee draaden de zydelyke deelen beslaan, en van de twee anderen de een zich aan het voorste, en de ander aan het achterste gedeelte van de Blaaze bevindt. Men kan deeze draaden, zegt de Heer PORTAL, zeer verre vervolgen, en somtyds tot aan den hals der Blaaze. De streek waar die draaden met malkander verbonden zyn vertoont op het eerste gezicht de gedaante van een waaren Band, doch men kan hem met een weinig behendigheid en wat geduld van een scheiden en ontwinden. Alle deeze draaden zyn zo wel na als voor hunne vaneenwyking met het Vetvlies van den Penszak omwonden; welk Vlies, na de voorste zyde van de Blaaze bekleed te hebben, zich over dezelven verlengt en een soort van Scheede vormt, aan welke men den naam van Scheede-vlies zou konnen geeven. Dit omwindzel is zeer los, en de ruimte, waar in de draaden beslooten zyn, vry aanmerkelyk. In deeze Scheede wordt wel somtyds eene ophooping van waterig vogt bevonden. By gelegenheid

van dit onderzoek ontdekte de Schryver ook eenige byzonderheid in den Spier-rok der Blaaze, welke men in de Verhandeling moet zien. Hier op wordt de Blaasband beschreeven, zo als hy zich vertoont in een kind van agt of negen maanden, waar in alleen een naauwer zamengroeijing der draaden onder elkander, en een volkomener vereeniging deezer draaden plaats heeft, welke tot aan den ouderdom toe vermeerdert, zo dat men 'er dan somtyds niet dan maar eenige voetstappen van ontdekt. Tot het gebruik van den Band komende, stelt hy alleen dat hy in de Vrugt en na de geboorte van geen gebruik is. Ter oorzaake van de geringe ruimte welke het Bekken in de Vrugt heeft, was het noodzaaklyk dat dit ingewand buiten deszelfs holligheid geplaatst ware, om een gemaklyk verblyf te hebben, waarom het door dezen band wordt opgehangen en gehouden. Het Bekken door aangroeijing grooter geworden kan de Blaaze verblyf geeven, en de band wordt nutteloos. Als de Pis door den Navel geloosd wordt, gelyk men in sommige gevallen heeft gezien, meent de Heer PORTAL, dat dezelve, de Blaaze geborsten zynde, zich een weg baant door het bovengemelde Scheede-vlies.

Hier op volgt eene *Verhandeling over de Bereiding en Nuttigheid van het Geneesmiddel* Pulvis Hypnoticus; *nevens eene aanmerkenswaardige Historie en Geneezinge eener langduurende slaapeloosheid door gebruik van hetzelve. Door* SAMUEL CHRISTIAAN KRIEL. Een Slaapverwekkend Poeder, boven het *Opium* aangepreezen, waar van de volgende beschryving wordt opgegeeven: „ Neemt *Aquæ Calcis vivæ* twee ponden; *Salis Tartari* of *Cinerum Clavell.* twee uncen; *Florum Sulphuris* vier uncen. Kookt deze zamen in eene steene vergiaasde Pot met een deksel, of noch beter, in eene steene glaaze Viool met een langen hals, in rein zand of gezeefde as gesteld, zo lang, tot dat de blom van Zwavel zo veel mogelyk opgelost is.

„ Laat dit kooksel koud geworden zynde, en na verrotte Eijeren riekende, door een sterk vloei-papier zypen, tot het klaar en van eene goud-couleur worde; vervolgens: Neemt *Mercurii vivi purissimi* twee uncen; doet deze in een glaaze Kolf, en daar op *Spiritus Nitri fumantis* vier uncen, of zo veel tot ontdoening van deze Kwik noodig is, naar dat namelyk de *Spiritus Nitri* sterk of zwak is.

„ Eindelyk, doet de eerste zoutige *Solutie* van de blom van Zwavel in eene porceleine of glaaze kom, laat daar in de *Solutie* van de Kwik voorzigtig en langzaam drui-

druipen, roerende met een houte of glaaze Lepel, of met een nieuwe Pypesteel, op dat zich beide de *Soluties* te beter vereenigen; zo zal 'er allengskens een zwart Poeder doorzinken, en by ieder druppel, die van de afgeloste Kwik invalt, zal eene gisting ontstaan, en zo lang die duurt, moet men met druppelen voortvaren, en langer niet; want als dan is die zoutige *Solutie* met de blom van Zwavel, door de zuure geest van *Salpeter*, genoeg verzadigt. Laat nu deze menging ongeroert stil staan, tot het zwarte Poeder wel doorgezonken, en 't vocht van boven geheel helder is, en giet dan het zoutige water voorzichtig in een andere kom over, of haalt hetzelve met een yvore spuit daar af, giet op het zwarte zetsel zuiver koud regen- of overgehaald water, en roert het om; laat het wederom stil staan en doorzinken; en doet dat zo lang, tot dat het water zonder de minste zoutige smaak daar wederom afkomt. Het zetsel droogt men in de schaduwe, of ook zelve in de Zon, na dat men het verkiest; alleen draage men zorge, dat de warmte om het te drogen, de warmte van een gezond mensch niet te boven gaat, en bewaare het, naar het alvorens in eene glaaze Mortier fyn gevreven te hebben, onder den naam als boven tot het gebruik."

De gift van dit Poeder is van één tot twee Scrupels, en kan in kleine giften aan zuigende kinderen gegeeven worden. De Schryver heeft 'er een langduurige Slaapeloosheid door geneezen, en geeft het aan verdere beproeving over.

Over den Verbeterden Landbouw der Brabanders en Vlamingen. *Door* JOSUA VAN IPEREN. De Schryver maakt eerst eenige algemeene aanmerkingen van de geringe verbetering van Landen en den Landbouw in ons Vaderland, stelt de behandeling der Brabanders en Vlamingen hier tegen over, en toont hoe zeer hunne Landen 'er door verbeterd zyn. Dergelyke verbetering zou in ons Nederland ook konnen geschieden, als 'er de behoorlyke middelen toe aangewend wierden. „Overal," zegt hy, „voornamentlyk in *Gelderland*, het *Stigt*, in *Overyssel*, *Staats-Braband* en *Drenthe*, zyn 'er onbewoonde en onbebouwde streken genoeg, die, naar myn gevoelen, ligtelyk te bevolken en vrugtbaar te maaken waren." Tot dit einde geeft hy een eenvoudig, doch zo veel hy heeft konnen magtig worden, een naauwkeurig berigt van den Vlaamschen en Brabandschen Landbouw, om onze Vader-

derlanders tot een voorbeeld ter navolging te verstrekken. Hier in gaat hy van stuk tot stuk aanwyzen, wat en hoe zy hun werk aanleggen en voltooijen. Als: Van het ontginnen van laage Hei-gronden in 't algemeen; het maaken van Weiland; het aanleggen van Mast- en Varen-Plantzoen; van Ekels en Eiken Fluiten; van de Meststoffen in 't algemeen; van de Straatmest, Beer, Wollen Vodden, Assche en Ongebluschte Kalk, in 't byzonder; van het Mesten in 't algemeen enz. alle andere byzonderheden tot gemelden Landbouw aangewend wordende. Om onze Landen op gelyke wyze te verbeteren, zegt de Heer VAN IPEREN," dunkt my, onder verbetering, dat het best zou zyn, arme Arbeiders huisgezinnen uit Braband en Vlaanderen te lokken, die van alle zulke byzonderheden ten vollen onderrigt waren, en die ook teffens, zonder merkelyke kosten der Eigenaars, Ambagtsheeren en Landjonkers, den nieuwen Landbouw der Heeren TULL en DU HAMEL DE MONCEAU, door hunne arbeidzaamheid, op eene allereenvoudigste wyze, zouden evenaaren. „ En dit naderhand nog eens herhaalende, geeft hy 'er deeze reden voor; dat onze Landlieden doorgaans zulken menigvuldigen en zwaaren arbeid niet zoeken zouden.

De Bereiding van het Oleum Animale Dippelii, *door* R. TIEBOEL, Apotheeker te Groningen. Om dat men de gezuiverde Olie van Hertshoorn, of eenig ander dierlyk deel, zo datze geene kleur of eenige sterke reuk over hebbe, ongemeene geneeskragten heeft toegeschreeven, hebben veele Scheikundigen naar het Voorschrift van J. B. VAN HELMONT en J. C. DIPPELIUS veel moeite aangewend om dezelve zo te bereiden dat ze de vereischte hoedanigheden vertoonde. De Schryver van deeze Verhandeling toont op hoe veelerleie wyze voornaame Scheikundigen dit hebben zoeken te bewerken, en beschryft eindelyk de zyne, waar toe hem die van den Heer MODEL aanleiding gegeeven heeft, en gelykze de kortste is, ook voor de beste van hem gehouden wordt. Op het einde maakt hy nog eenige aanmerkingen welken nodig zyn waargenomen te worden, zo tot stooking als bewaaring van de verkreegen Olie. Doch dit alles moet geheel geleezen worden.

Natuurkundige Gedagten over het Gebruik der Sprieten by de Insecten; door JOB BASTER.

Aggredior, non tam perficiundi spe, quam experiundi voluntate.

Alle

Alle Insecten, zegt de Heer BASTER, welken hem bekend zyn, hoe verschillend het getal van hunne Oogen, Vlerken, Pooten of andere deelen moge wezen, hebben niet meer dan twee Sprieten, zynde twee vooruitsteekende deelen voor aan het hoofd, in of by de oogen. En geene Schepzelen dan de Insecten zyn met Sprieten begaafd. Doch het maakzel, de grootte, uitwendige vorm is zeer verschillende, alle nogtans uit leedjes, meer of minder in getal bestaande. Over het gebruik der zelven, tot nog toe met geene zekerheid bekend, heeft men verscheide gissingen gemaakt. Sommigen hebben gewild, dat ze dienen om de oogen af te veegen als 'er eenige stof mogt in gevallen zyn; anderen om door het vooruitsteeken der zelven, gelyk een blind man met zynen stok, te voelen om zich nergens tegen te stooten. Anderen meenen eenige gemeenschap ontdekt te hebben tusschen de Sprieten en de Teeldeelen: doch dit zo zynde, zou dan maar in een enkel soort van Insecten plaats hebben. Sommigen vermoeden dat de Sprieten het zintuig van den Reuk zyn; dat de Insecten rieken konnen, zegt de Schryver, is zeker, doch hy meent dat de reukdeelen met de lugt door de lugtgaten op zyde ingaan en de zenuwen aandoen. Anderen van het Gehoor. De onzekerheid van alle deeze gissingen wordt door den Schryver getoond, en de meesten wederlegd. Hy heeft zyne aandagt gevestigd op het uitwendig Maakzel en de Gedaante der Sprieten; de Grootte; Standplaats; Houding en Beweeging; Verschillendheid der Sprieten, niet alleen by verscheide soorten van het zelfde Geslagt, maar zelfs by mannetjes en wyfjes van het zelfde soort; het Verschil en de Overeenkomst der Sprieten van Insecten welken in de lugt, in het water of onder de aarde leeven; het Inwendige der Sprieten. Dan, al dit heeft hem het gebruik der Sprieten niet konnen leeren. Hy besluit dat ze van merklyk nut voor deeze schepzelen zyn, wyl de Godlyke Almagt, welke niets te vergeefs doet, dezelven, met zo veel konst toegesteld, aan deeze dieren heeft gegeeven; en wy voorzichtig moeten zyn in ons een begrip te smeeden van de oogmerken van HEM, wiens geheimen ondoorgrondelyk zyn. Men vindt hier twee Plaaten by gevoegd tot vertooning van de verscheidenheid der Sprieten by de Insecten, en van Sprieten allen geteekend zo als ze zich door een Vergrootglas vertoonen.

Verhandeling over de Waare Kinderpokjes, die meer dan *een-*

eenmaal den zelfden mensch aantasten, *door* GUALTH. VAN DOEVEREN. De Hooggeleerde Schryver tragt door deeze Verhandeling allen twyfel en tegenſpraak, dat een Mensch nooit meer dan eenmaal de waare Kinderpokjes onderhevig zy, te doen ophouden, en gebruikt hier toe zodanige Bewyzen, welken van geen redelyk Geneeskundigen gewraakt kunnen worden. Zyn eerſte Bewys van eigen ervaaringe rust op een geval in zyn' eigen Vrouw, die in het jaar 1759, ten zelfden dage als zy van het eerſte kind verlost was, door de Kinderziekte werdt aangetast, welke te dier tyd in Groningen ſterk omging. De uitſlag was zeer menigvuldig, zy kreeg kwyling, verzwakking en werdt zeer gevaarlyk. Het Dogtertje van het welke zy bevallen was kreeg ook de Pokjes en ſtorf. De Kraamvrouw kwam 'er gelukkig door, met overblyfzels van zeer veele zichtbaare teekens in 't aangezicht. Den 8 December, 1768, beviel zy van haar zesde kind zeer gelukkig. Op deezen tyd waren 'er eenige weinigen in de Stad die de Kinderziekte hadden; zy kreeg wederom de Pokjes, door den Hoogleeraar zelven, die op den dag haarer bevallinge een Student, die 'er zeer zwaar door aangetast was en in zwaare toevallen lag, eenige maalen bezogt hadt, zo hy oordeelt, beſmet. De Koorts, de toevallen en de uitſlag waren volkomelyk gelyk aan de waare Pokjes. De Hoogleeraar P. CAMPER, verſcheide geachte Geneesheeren in Groningen, en hier onder ook de Heer SWYGHUIZEN die haar Ed. ook in de eerstgemelde Kinderziekte hadt bezogt, waren alle van gevoelen dat deeze voor waare Pokjes gehouden moesten worden, gelyk ook het geheele beloop der Ziekte, ten duidelykſten, bewees. Men zou my konnen tegenwerpen, zegt de Heer van DOEVEREN, dat het jonggebooren kind, het welk dagelyks, geduurende de ziekte zyner moeder, haare borſten heeft gezoogen, van de Kinderziekte is vry gebleeven, zo wel als de twee andere Zoontjes die met haar in de zelfde kamer omgingen: doch hy antwoordt hier op; dat in eenen tyd wanneer de Pokziekte niet algemeen omgaat, de beſmetting altoos minder zy, en veeltyds van den eenen mensch tot den anderen niet ligtelyk overga, vooral niet tot jonge kinderen, gelyk hem door veele voorbeelden was gebleeken. De Hoogleeraar voegt hier by een ander geval van eigen bevindinge in een jongetje van omtrent negen jaaren, 't welk in het jaar 1759 zo kenbaar de waare Pokjes kreeg dat 'er geen mensch aan

kon

kon twyfelen; nogtans verzekerden hem de Ouders, dat het kind in 't jaar 1754, wanneer die ziekte in de Stad sterk woedde, dezelve reeds ondergaan hadt, beroepende zich op het meermaals herhaald getuigenis van hunnen toenmaaligen Geneesheer ANT. EDING, die in een veelvuldige praktyk grys geworden, zegt de Hoogleeraar, zekerlyk wel wist te onderscheiden wat Kinderziekte was of niet. En het gene aan het onderwerp gewigt geeft, is het getuigenis van bovengemelden SWYGHUIZEN, die zeer yverende tegen de bevindingen van onzen Hoogleeraar, om dat hy noit waare Pokjes in denzelfden persoon voor de tweedemaal hadt gezien, hem naderhand betuigde, in zyn gevoelen te zyn overgegaan, nademaal hy eenen zyner zieken, welken hy zelf, omtrent drie maanden geleeden, in de Kinderziekte liggende hadt bezorgd, nu wederom door dezelfde ziekte hadt bevonden aangetast te wezen.

By deeze eige Waarneemingen voegt nu de Heer VAN DOEVEREN de getuigenissen van Achtbaare Geneesheeren van den ouden en nieuwen tyd, welken hy meent onwraakbaar te zyn; en toont dat zelfs de Arabieren, de oudste Schryvers over deeze Ziekte, niet alle van gevoelen zyn geweest dat de Pokjes een zelfden persoon maar eens overvallen; en van laater tyd zyn dezelven te menigvuldig om optenoemen; en de voorbeelden door hen opgegeeven onbetwistbaar.

Een derde Bewys van onzen Hooggeleerden Schryver bestaat in zodanige Waarneemingen, waar in gebleeken is, dat menschen, die reeds de Kinderziekte hebben gehad, op nieuw wel eenige Pokjes krygen op plaatsen hunner lichaamen welken door besmette persoonen veelmaals of sterk aangeraakt worden, of zelfs, wanneer zy langen tyd omgaan by Zieken die hier aan liggen; vooral wanneer de ziekte kwaadaartig is. Hier van worden ook genoegzaame voorbeelden aangehaald, en geen der tegenstreevers van het hier beweerde gevoelen kan dit ontkennen plaats te hebben.

Een vierde Bewys wordt afgeleid uit de Pokjes, welken meer dan eenmaal door dezelfde besmetting in een mensch opkomen. Hier van worden menigvuldige gevallen aangehaald van persoonen die twee, ja driemaalen Uitslag, geduurende een' en dezelfde Pokziekte, gehad hebben. Dit wordt ook van de sterkste tegenkanters betuigd. „ Indien deeze Waarneemingen bewyzen ", zegt de Heer VAN DOEVEREN; „ dat somtyds de Kinderpokjes twee of driemaal binnen korten tyd ontstaan kunnen door ééne besmetting;

welke genoegzaame reden is 'er tog, om met schyn van zekerheid te betwisten, dat het zelfde niet zoude kunnen geschieden by tusschenpozinge van eenige maanden of jaaren?"

Eindelyk voegt de Hoogleeraar hier nog een Bewys aan van de groote overeenkomst tusschen de Kinderziekte en andere besmettende kwaalen. Van de Mazelen en de Pest is het bekend dat zy een mensch meer dan eens kunnen overvallen; en in de besmetlyke ziekte van het Rundvee heeft men 'er ook voorbeelden van gezien.

In het *Byvoegzel tot de voorgaande Verhandeling* worden nog verscheide gevallen aangehaald tot opheldering en staaving van de voorgaande Bewyzen.

Van de overige Verhandelingen zullen wy in een volgend Stukje verslag doen.

Institution du Calcul Numerique et Literal, qui contient les principes de l'Arithmetique et de l'Algebra par J. J. BLASSIERE, *Maitre es Arts, Docteur en Philosophie et Membre de la Societé des Sciences de Haarlem. Deux Parties. A la Haye chez* F. Staatman, 1770. *Sans la Preface &c.* 773 *pp. in octavo.*

Of

Ontvouwing van de Grondbeginselen der Reken- en Stelkunde.

Voor enigen tyd hebben wy gewag gemaekt van een zeer nuttig Nederduitsch Werkje van den Heer *Blassiere*, dat ten Tytel voert *Eenige Beginselen der Rekenkunde* (*); en thans komt ons het zelve in de Fransche tale voor, met ene vermeerdering, die ons tevens ene beknopte ontvouwing van de *Stelkunde* verleent; het welk de nuttigheid van dit Geschrift te uitgebreider maekt. Het onderwys in de *Rekenkunde* is hier na genoeg het zelfde, als in de Nederduitsche uitgave, buiten enige opheldderende vermeerderingen, die de Wisselrekening betreffen. Voorts heeft 'er de Heer *Blassiere* nog aen gehecht een soortgelyk onderwys in de *Stelkunde* of *Algebra*, zo met getalen als letteren; welk gedeelte niet min duidelyk, beknopt en bondig, dan 't voorgemelde, ontvouwd word.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* II D. bl. 324.

De

— De Heer *Blasſiere* bepaelt zich, in deze zyne ontvouwing dier nutte wetenſchap, boven al tot dat geen, dat van een wezenlyk gebruik is; zonder ſtaen te blyven op zodanige voorſtellen en manieren van rekenen, die meer ter ſpelinge van rekenkundigen ſtrekken, dan in 't gebruik van enigen dienst zyn; waertoe echter iemand, daer toe lust hebbende, door 't beoefenen van dit onderwys, ligtlyk opgeleid kan worden. Men ontmoet hier naemlyk, behalven veelvuldige ſoorten van voorſtellen, die ter opheldering van anderen konnen ſtrekken, ook nevensgaende aenmerkingen en regels, waer van men zich in vele andere gevallen insgelyks met vrucht kan bedienen. De Liefhebbers zullen in 't algemeen hunne goedkeuring geven aen 's Mans klare manier van onderrichten; en byzonder aen zyn geleidlyk onderwys in 't berekenen der hooger vergelykingen; als mede aen 't geen hy voorſtelt wegens het gebruik der Logarithmiſche rekeninge. Men vind ook in dit Stukje ene ontvouwing der eerſte beginſelen van 't berekenen der oneindige reekſen; die velen zal doen verlangen, na de uitvoeriger behandeling van dit onderwerp, waer op de Heer *Blasſiere* ons doet hoopen. Hy heeft naemlyk dit ſtuk in dezen niet uitgewerkt, maer alleen de eerſte beginſels voorgedragen, zo ver als tot zyn tegenwoordig oogmerk noodig was; terwyl hy voornemens is, het zelve vervolgens opzetlyk te verhandelen; waer van men, naer uitwyzen van 't hier ontvouwde, op goeden grond iets mag verwachten, dat velen Liefhebberen wezenlyk dienſtig zal konnen zyn.

Grondbeginſelen der zuivere Wiskunde. Eerſte Deel. Volgens den Leidraad van den Hooggeleerden Heere J. F. HENNERT. *Ph. D. L. A. M. Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wiskunde en Sterrekunde, in het Hooge School te Utrecht. Lid van de Haarlemſche Maatſchappy der Wetenſchappen &c. door een Liefhebber der Wiskunde. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1769. *Behalven de Voorreden,* 311 *bladzyden in groot octavo.*

DE lof, welke de Hoogleeraer *Hennert* in de Wiskunde behaeld heeft, en de algemene goedkeuring der ſchikkinge van zyn Latynſchen *Curſus Mathematicus*, ſtrekt genoegzaem ter aenpryzinge ener Nederduitſche overzet-

tinge van 's Mans Wiskundig Werk. De Vertaler, 't is waer, betuigt in zyne Voorreden, dat hy maer *geringe, ja byna geene kundigheden in de Wiskunde bezit*; dan dit, naer den letter genomen, is een gemaekt compliment van nederigheid; de uitvoering toont dat hy, hy zy dan min of meer ervaren, ten minften in ftaet is, om de taek, die hy op zich genomen heeft, indiervoege uit te voeren, dat de Nederduitfche Lezer, der Latynfche Tale niet magtig, reden hebbe, om zynen arbeid danklyk te erkennen. Het welk hem, zo wy hoopen, zal aenfpooren, om in zynen arbeid rustig voort te gaen; en lust geven, om in 't vervolg naeuwkeurig toe te zien, dat de lyst der Schryf- en Drukfeilen, die vooral in Wiskundige Werken ten uiterfte lastig is, niet zeer groot zy.

Verzameling van Nederduitfche Byvoeglyke Naamwoorden, uit verfcheiden Schryvers getrokken, en in eene Alphabetifche Orde gebragt, door HENRICUS HAGEMAN, *Rustend Leeraar der Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgfche Geloofsbelydenisfe, in Amfteldam; Lid van het Zeeuwsch Genootfchap der Weetenfchappen te Vlisfingen. Eerfte Deel.* A—L. *Te Amfterdam by* P. Spriet en Zoon, 1771. *Behalven het Voorbericht*, 386 *bladzyden in groot octavo.*

HEt is den Liefhebberen van een goeden Schryfftyl overbekend, van hoe groot een belang een oplettend gebruik der Byvoeglyke Naemwoorden zy, om ene zaek in hare juiste kracht, met den vereischten nadruk voor te ftellen. En de ondervinding toont maer al te veelvuldig, hoe jammerlyk openbare Redenaers en vele Schryvers daer in mistasten, door zich van al te hoogdravende of al te lage, en niet zelden gansch oneigen of ongepaste Byvoeglyke Naemwoorden te bedienen. Dit zo zynde is 'er geen twyfel, of alle des kundigen zullen 't den Eerwaerden *Hageman* dank weten, dat hy zig in zyne, van andere Studien overfchietende, uuren, wel heeft willen verledigen, tot ene verzameling van rechtgepaste Byvoeglyke Naemwoorden, zo als hem dezelven, 't zy onder 't doorbladeren van keurige Schryveren, 't zy uit eigen oplettendheid, voorgekomen zyn. Een wel uitgevoerd Stuk van die natuur, met opzicht tot onze, ook daer in, zeer krachtige en cierlyke Sprake, ontbrak 'er tot

tot nog: vele Liefhebbers onzer Moedertale hebben dit al voorlang opgemerkt; dan ze schynen gemeenlyk tegen het lastige, en enigermate verdrietige, dat 'er aen vast is, opgezien te hebben. De Eerwaerde *Hageman*, zich dezer moeite getroostende, heeft eindelyk de hand aen 't werk geslagen, en 't zelve op ene zo wel geschikte manier uitgevoerd, dat men 's Mans arbeid der Jeugd, die smaek heeft in ene keurige schryfwyze, wel moge aenbevelen. —— Boven al zullen de zodanigen, die 'er werk van maken willen, om hunnen Styl ook desaengaende te beschaven, merkelyke nuttigheid van deeze Verzameling hebben; wanneer ze, onder een oplettend gebruik van 't reeds verzamelde, tevens acht geven, op 't geen hun verder in ene opzetlyke lezing onzer beste Schryveren deswegens mogte ontmoeten; om deze verzameling trapswyze nog volmaekter te doen worden. Men bezeft tog ligtlyk dat zodanig ene Verzameling niet terstond volledig te maken zy; en derhalven is den Liefhebberen te raden, dat zy dit Geschrift van onzen Autheur, wanneer ook het vervolg en slot hun ter hand gekomen zal zyn, met wit papier laten doorschieten; om 't zelve van tyd tot tyd aen te vullen: 't welk deze Verzameling gestadig zal doen toenemen, en hen tevens opleiden tot een keuriger gebruik van dit zo bevallig cieraed van enen treffenden Schryfstyl.

Lamentationum JEREMIÆ *Paraphrasis Poetica, auctore* DANIELE THEODORO HUËT, V. D. M. *Trajecti ad Rhenum* 1770. *In quarto* 18 *pp.*

De Eerwaerde *Huët* schynt zich, in deze *Dichtkundige Uitbreiding van Jeremias Klaegliederen*, voorgesteld te hebben, niet zo zeer ene uitweiding over de denkbeelden van den Profeet, als wel ene beknopte ophelderende voorstelling van dit voortreffelyk Dichtstuk; waer in hy gelukkig geslaegd is. Hy volgt den Propheet genoegzaem zo na als in dicht mogelyk zy, en bewaert ondertusschen een ongedwongen en levendigen styl, dien de Liefhebbers der Latynsche Dichtkunde met goedkeuringe zullen lezen; terwyl ze 'er tevens aenleiding door zullen genieten, om den bedoelden zin des Propheets met opmerkzaemheid gade te slaen. Zie hier tot ene proe-

ve 's Mans tael, ter voorstellinge van de vyf eerste Verzen des vierden Hoofdstuks van dat Boek.

1 *Ut latet impuris purum sub sordibus aurum,*
Et periit totus, qui fuit ante nitor!
Ut pretiosa jacent vicos dispersa per omnes
Marmora, quæ sanctæ tecta tulere domûs!
2 *Nostra priùs pubes nitido præstantior auro*
Ut luteum figuli vilis habetur opus.
3 *Abdita tranquillis, nullo prohibente, latebris,*
Ubera dant catulis monstra marina suis;
Cincta sed immiti mea Gens sedet anxia turbâ,
Qualis in incultis noctua moesta locis.
4 *Figitur arenti lactentis lingua palato,*
Ardet inexpletâ guttur inane siti.
Deficiunt pueri, summoto pane, tenelli,
Nec quod edant, cupidis qui dare possit, adest.
5 *Quærit inops vacuam pastum vestesque per urbem,*
Dives abundanti qui fuit ante penu:
Qui modo regali fecit convivia more,
Quærit in obscoeno nunc alimenta fimo.

Ten gevalle van den Nederduitschen Lezer, zullen wy 'er ene vry woordlyke vertaling van mededeelen.

(1.) Hoe ligt het reine goud onder de onreine vuilig heden verborgen, en hoe is deszelfs voorige luister geheel verdwenen! Hoe zyn die kostlyke marmorsteenen, die het dak van 't heilig huis schraegden, door alle wyken verstrooid! (2.) Onze Jeugd, alvoorens dierbarer dan 't blinkend goud, word gerekend als het aerdwerk eens geringen pottebakkers. (3.) Zeemonsters, in geruste schuilplaetzen verborgen, geven, door niemand gestoord, hunnen welpen de borsten; maer myn Volk, van een onmededoogenden hoop omringd, zit bekommerd, als een bedrukte nachtuil in woeste streken. (4.) De tong des zuigelings kleeft aen 't versmachte gehemelte; de uitgedroogde keel brand van ongeleschten dorst. De tedere kinderen, van brood versteeken, bezwyken, en 'er is niemand die den snakkenden iets eetbaers kan geven. (5.) De ryke, die voorheen een overvloedigen voorraed bezat, zoekt behoeftig, de ledige Stad door, naer spys en kleeding: die nog onlangs vorstlyke vergastingen aenrichtte, zoekt naer voedzel op den afschuwelyken mesthoop.

De Klaagliederen van JEREMIA; *vertaald na de gezangen van de Hr.* D'ARNAUD; *door* JOHANNES VAN DYK, *Bedienaar des H. Euangeliums en Profesfor in de H. Godgeleerdheid te Maastricht. Te Maastricht by* J. Leekens, 1770. *Behalven het Voorwerk* 54 *bladz. in groot octavo.*

EEne in 't Nederduitsch berymde navolging der Fransche uitbreidinge, welke ons het hier boven bygebragte gedeelte aldus laet hooren.

Welk een verandering! hoe is al 't goud verduisterd
En gantsch en gaer van glans beroofd!
'k Zie uw Altaaren, 'k zie uw heiligdom ontluisterd,
Omarmen door den druk met neêrgebogen hoofd!
Uw kind'ren Zion door den dwingeland geteekend,
Beftempeld met het merk van zyn geweld en kragt,
Zyn thans van minder waarde als 't vuile leem gereekend,
Het geen men overgeeft in 's pottebakkers magt.

Geen monfter op 't gebergt of rotzen opgetoogen,
Dat zig met kiezelen verzaad,
Geen borst, wanneer natuur haar drukt, blyft onbewogen,
Hoe uitgedroogt, maar komt haar met haar zog te baat.
En gy, ô Zion, gy, vervreemd van mededoogen,
Ziet gy, terwyl uw hart blyft harder dan een fteen,
De tongen van uw kroost door heeten dorst verdroogen,
Telt gy hun traanen niet, hun fchryen en geween?

God, welk een fchouwfpel, 'k zie den bleeken honger waaren,
Haar fchrik omvoeren wyt en zyt?
De ryke die men vreugd aan d'overvloed zag paaren,
Sterft uitgeteerd op de aard, waar in ze raazend byt.
Die in het purper en in wellust was gezeten,
En zynen fpys bereid zag na zyn' kiefchen fmaak,
Verzaadigt zig met ftof, en zwelgt onnutte beeten,
Die zyn geheemelte nog ftreelen met vermaak.

Men ontmoet hier verzen, maer geen Poëzy. De Lezer oordeele over dit onderfcheid, met 'er mede te vergelyken de tael van onzen Nederduitfchen Dichter BAKE, die den Profeet alhier in dezervoege doet fpreken.

Hoe ziet men 't helder goud verdoofd,
Het fynfte goud van zyne glansfen,
Zyn zuiverheid en gloed beroofd!
De fteenen van de hooge transfen

Des Tempels leggen overal
Verstrooid, langs Salems straat en wal.

Hoe is het eêl en braaf geslacht,
Uw schoone dochters en uw zoonen,
O Sion! eertyds waard geacht
Het dierbaar goud en goude kroonen,
Nu als een kruik van leem of aard,
Zoo broos van stof, zoo weinig waard?

De Draak, hoe boos en vol venyn,
Geeft haare jongen noch de borsten
En melk, maar Judaas dochters zyn,
Hoe zeer de zuigelingen dorsten,
Gelyk een Struis, die woest en wreed,
Het uitgebroeide jong vergeet.

Der zuigelingen drooge tong
Kleeft aan 't gehemelte, en de lippen
Van 't mondje, noch zoo teer en jong,
Terwyl de borst geen zog laat slippen;
De jonge kinders eischen brood:
Maar niemand boet hun hongersnood.

Die eer in 't gloeiend karmozyn,
Vol weelde, aan hunne tafel zaten,
En dronken muskadellewyn,
Vergaan van honger langs de straaten;
En d'eelste stam van Jakobs ryk
Versmacht, helaas! in stof en slyk.

De Rechtsgeleerde heeft in deze Klaegliederen het Dichterlyke op ene voortreflyke wyze ten aendoenlykste voorgesteld; 't welk in de verzen van den Godgeleerden niet te vinden is. Men kan, (de ondervinding heeft het meermaels geleerd,) groote bekwaemheden bezitten, en echter in 't Dichtkundige niet uitmunten.

Wysgeerige Bespiegelingen over Amerika of *gewigtige Stukken tot opheldering der Historie van het Menschdom. Eerste Deel. Te Deventer by* Lucas Leemhorst 1771. in 8vo. 383 *bladz. buiten de Voorrede.*

De Historie van het Menschdom, de geheele Natuurlyke Historie, en de gesteldheid van den gantschen Aardbodem ontvangen een merkelyk licht door deze Wysgeerige Bespiegelingen, ge-

vormd in een Hoofd, en gevloeid uit eene pen, van dat zeldzaam soort van Schryvers, welke zelfs de geringste zaaken aangenaam, en van belang weeten te maaken door hunne wyze van voorstellen, en tusschengevoegde Aanmerkingen; van dat soort, die men *Esprits Createurs*, of *Scheppende Vernuften* noemt, en onder welken de Marquis *de Peau*, want die is de oorspronkelyke Autheur van dit Werk, billyk een aanzienlyke plaats mag vorderen.

'tIs overbekend hoe zeer de luister der gewigtige ontdekkinge van 't wyduitgestrekte Amerika bezoedeld is, door de onmenschelyke wreedheid, de trouwloosheid, en de volstrekte verwoesting beide van Menschen en Gedenkstukken, door de Veroveraaren aangeregt: in zo verre, dat OVIEDO reeds in zynen tyd geklaagd heeft, dat de barbaarsche Spanjaarden zulk een haast maakten met de Amerikaanen te verdelgen, dat zy den Natuur-beschouweren naauwlyks tyd gaven om hen te betragten. Om nu dit nadeel, zo veel moogelyk, te vergoeden, en om het zonderling soort van Menschen, en zelfs van Dieren, van het nieuwe Halfrond, ganschelyk verschillende, zo wel in Ligghaamsvermogens als in Vernuft en geaardheid, van alles wat men op het oude bespeurt, te beter te doen kennen, heeft onze Schryver voornaamelyk zyn toevlugt genoomen tot Schryvers, die gelyktydig met de ontdekking zyn geweest, en dezelve vergeleeken met die, welke laater geschreeven hebben. Deeze verscheidenheid van Verhaalen met een wysgeerig oog beschouwende, heldert hy alles op door zyne nevensgaande aanmerkingen; welke hy, zo veel de natuur van 't onderwerp toelaat, in eenige orde gebragt heeft.

Het tegenwoordig eerste Deel, want het oorspronkelyke bestaat uit twee Stukken, gelyk de Vertaaler ons ook het tweede eerlang belooft, bevat de volgende twaalf Afdeelingen.

I. De Lugtsgesteldheid van Amerika. II. De verbasterde Ligghaamsgesteldheid der Amerikaanen. III. De Verovering van Amerika. IV. Wysgeerige Aanmerkingen. V. De Noord-Amerikaanen. VI. De domheid der Amerikaanen. VII. De Kreoolen of Inboorlingen in Amerika, uit Europeaansche Ouderen verwekt. VIII. De Peruviaanen en byzonderlyk de Incas. IX. De Mexikaanen. X. De verscheidenheid van Menschen in Amerika. XI. De Vestiging der Jesuiten in Kalifornia. XII. De kleur der Amerikaanen.

Om den Leezer eenig denkbeeld van de uitvoering van dit Werk, dat men niet regt kan kennen, zonder het zelve te leezen, mede te deelen, zullen wy hier kortlyk staan blyven op eene omstandigheid, die, naar het oordeel van onzen Schryver, en zekerlyk naar dat van elk boven al opmerkelyk is in de ontdekking van Amerika. Men moet zig naamlyk ten hoogsten verwonderen, als men nagaat dat dit gantsch uitgestrekt, oneindig groot Land, schoon alle moogelyke verscheidenheden van klimaaten, en gesteldheden bevattende, toen het ontdekt werdt, door geene andere dan wilde Volkeren was bewoond, of ten minsten door zulken, die maar zeer geringe vorderingen in de konsten gemaakt, of kleine schreeden ter beschaaving ge-

daan hadden; en dat men geene gedenktekenen ontdekt heeft, waar uit blykt, dat de konsten en weetenschappen ooit in eenig vroeger tydperk, op dit gedeelte van onzen Bol gebloeid hebben. Ons eigen Halfrond vertoont eene blykbaare Oudheid, niet slegts in de Historien, maar ook in verscheiden andere gedenkstukken, ja op de oppervlakte van den Kloot zelven; alles toont, dat de Menschen, geduurende eene lange reeks van eeuwen, op verschillende tyden, en in verschillende deelen, in eene Maatschappy vereenigd zyn geweest, en de weetenschappen en konsten, met beteren of min gelukkigen, uitslag beoefend hebben, en zelfs die Landen, welke thans in onkunde en barbaarsheid gezonken zyn, verschaffen ons munten, vervallen gebouwen of andere overblyfzels, welke doen zien, dat de Geleerdheid en Konsten daar voormaals haaren Zetel hadden, maar geene gedenktekenen van dit soort zyn immer in het ander Halfrond gevonden. Dit schynt derhalven het besluit van onzen Schryver te wettigen, dat de grond en lugtsgesteldheid van de nieuwe Wereld ongunstig zyn voor de volmaaking van het Menschelyk Geslagt, of dat dit gedeelte van den Bol eenige groote overstrooming, geweldigen schok, of eenig soort van Natuurlyk onheil ondergaan hebbe, laater dan die van gelyk soort, welke op ons Halfrond zyn voorgevallen; alles, behalven de Insecten, (welker menigte, grootte, en sterkte onzen Schryver een nieuw bewys voor zyn gevoelen verschaffen,) is in Amerika zwak; Menschen en Dieren zyn 'er Zenuw-en moedeloos, dom, vreesagtig, onvolmaakt in hun soort, en de Natuur kan hier, als in haare Kindschheid zynde, worden aangemerkt; dewyl men by de ontdekking van Amerika niet meer dan twee Natien heeft gevonden, die in eenigen staat van order en geregelde Maatschappy leefden; en die vorderingen zelfs waren zo gering, die Maatschappy zo weinig volmaakt, (in weerwil van eene menigte fabelen, welke men ten tegendeele verdigt heeft), dat deze twee Natiën duidelyk blyken, niet lang geleden uit een staat van volstrekte barbaarsheid te zyn uitgekroopen.

De Heer DE PEAU heldert dit in eene menigte byzonderheden op, zelfs in zulke, welk het vooroordeel, of de verkeerde berigten der Reizigers ons tot hier toe hadt doen beschouwen, als regelregt strydig met dit gevoelen; hy toont op eene zegepraalende wyze, dat alles in zyn Systema volmaakt samenhangt, en verbetert, 't zy regtstreeks, 't zy in het voorbygaan, eene groote menigte dwaalingen in verscheiden onderwerpen, welke gemeenlyk geloofd worden, om dat zy nimmer onderzogt zyn; hy helt, alles gewoogen hebbende, tot het gevoelen van D'ACOSTA over, en besluit dat de Amerikaanen, voor niet veele Eeuwen, van de Rotsen en Bergen zyn afgekoomen, werwaards zy door eene algemeene overstrooming gedreeven waren; en dat zy het laagere land, door de wateren verlaaten, maar korteling hebben ingenoomen; het laage land, zeggen wy, alwaar de moerassen, de dampige, waterige, en bygevolg ongezonde gesteldheid der lugt, gevoegd by gebrek van voedzel, genoegzaame rede geeven, waarom

de Amerikaanen zo zwak van lighaam en zo dom van Ziel, waarom zelfs de groote Dieren, in die beide opzigten, minder volmaakt zyn in dit Wereldeel dan elders? En waarom men daar alle Natiën, op het einde der vyftiende Eeuw, in een veel minder beschaafden staat gevonden heeft dan in verre de meeste streeken van den Aardbodem. De geraamten van verscheiden Dieren, in Amerika opgegraaven, geeven nadere opheldering aan dit gevoelen, zy schynen ten minsten uit te maaken, dat eenig groot onheil voormaals dit gedeelte van den Bol getroffen heeft, terwyl de onbedorven staat, waar in men ze gevonden heeft, te kennen schynt te geeven, dat dit groot onheil veel laater, dan de Zondvloed van Noach is voorgevallen.

Men voege hier by nog, de aanmerkingen van den Heer *de Peau*, over de nadeelige gevolgen der ontdekkinge van dit aanzienlyk gedeelte van onzen Aardkloot, welke gebeurtenis hy met reden beschouwt, als ten uitersten nadeelig voor ons geheel Halfrond, in het algemeen, en als de natuurlyke oorzaak van het Staatkundig bederf van Spanje en Portugal in 't byzonder: „ De ontzaggelyke sommen Gouds van het eene gedeelte der Wereld naar het ander overgebragt, konden niet een graantje koorn in Spanje of Portugal doen groeijen, en deze twee Koningryken, die hunne konsten en landbouw geheel verwaarloosden, om al hun heil in de Mynen te zoeken, vonden daar in welhaast het bederf van hunnen Staat. ——— Al het Goud, dat uit Brasiliën te Lissabon kwam, werdt 'er byna den volgenden dag weder uitgevoerd, en daar ontbrak zo veel aan, dat de Portugeezen het koren, dat men hen zondt om te eeten, en de stoffen om zig te kleeden, daar mede betaalen konden, dat —— het papier —— voor de Vonnissen der Inquisitie in staat was dit Koningryk te bederven. ——— Philippus de IIde, Bezitter van de schatten der nieuwe Wereld, leefde lang genoeg om het nadeel en bederf te zien, daar de Mynen zyne Staaten in gestort hadden, hy moest ten laatsten eene bankbreuk maaken, en bragt zyne Opvolgers in de droevige noodzaakelykheid om het geld te vervalschen ".

By de andere nadeelen, uit deze ontdekking spruitende, voegt onze Schryver de vermeerdering en uitgestrektheid van belangen, welke daar uit onder de Europische Vorsten geboren is, en de geduurige gelegenheden, die zy daar door gekreegen hebben en krygen tot wederzydsche verdeeldheden. „ De redenen om malkanderen aan te vallen zyn menigvuldiger en algemeener geworden; een Vonkje verdeeldheid, wegens eenige morgen lands in Acadia, ontsteekt geheel Europa, en zet het in lichte laije vlam; alle de punten van den geheelen Bol worden, als door eene electrieke kragt, de eene na de andere geschokt; —— en zelfs Asia kan niet onzydig blyven, wanneer eenige Kooplieden geschil hebben in Amerika over Kastoorvellen of Kampechiehout.

„ Dog van de grootste nadeelen, die de ontdekking van Amerika ons heeft aangebragt, is die wreede plaag, die de werktuigen der voortteeling aantast, en het menschelyk geslagt dus in zyn eerste be-

beginzelen vernielt; eene kwaal die door alle de schatten van Potosi en Brasil niet te vergoeden is". Dog wy zullen, in ons verslag van het tweede Deeltje dezes Werks gelegenheid hebben om 'er nog nader van te spreeken, waarom wy ons tegenwoordig Berigt hier mede zullen eindigen.

Leerzaam en nuttig Tydverdryf. Meerendeels getrokken uit de Schriften van den beroemden J. F. WAGNER, *Rector der Schoolen te Helmstad, Bestierder van de Academie-Bibliotheek, en Opziender van de Maatschappy der Weetenschappen aldaar; door* G. M. NEBE. *Te Dordrecht, by* A. Blussé *en* Zoon 1770. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 450 *bladz. in groot octavo.*

GEleerden en Ongeleerden kunnen hier, naer 't oogmerk des Uitgevers van dit geschrift, een leerzaam en nuttig tydverdryf in ledige uuren vinden; vermits het zelve een aental van onderwerpen van verschillenden aert, op onderscheiden wyzen behandeld, mededeelt. De Godgeleerdheid en Rechtsgeleerdheid, de Historie- Staet- en Zedekunde, de Natuurkunde en Oudheidkunde, ieder dezer takken van Wetenschap levert hier ene verscheidenheid van onderwerpen, die deze Verzameling geschikt maekt voor Liefhebbers van verschillende oefening: waer by nog komt, dat de manier van uitvoering, nu eens ernstig, dan boertig, meerendeels in Prosa, doch hier en daer ook op Maet, aen veler onderscheiden smaek kan behagen. Uit dien hoofde mag men deze Verzameling in verscheiden opzichten leerzaem noemen, en oplettende Lezers zullen dezelve niet nutloos doorbladeren. ——— Zie hier, tot ene proeve, een *Brief over de Aandoening*, welke dient om het lastig gebrek van *Ligtgeraektheid* tegen te gaen.

Myn Heer!

„ De aangenaame redeneeringen, die wy zo dikwils over ernstige zaaken hebben gehad, verzekeren my dat we niet van die soort zyn, die tevens verdrietig worden, wanneer een brief alleen het verstand en niet ook de inbeelding vermaakt. Ja, indien dit al niet was, zo zoud gy het u nochtans zelf moeten verwyten, dat myn schryven niet levendiger is uitgevallen, terwyl gy my hebt bevolen, om eene wysgeerige stof te verhandelen. ——— Ik zal u myne gedachten over de *aandoening* ontdekken; iets waarin gy door de ondervinding beter, dan ik onderwezen zyt. Ik bedroef my over uw ongeluk, door gestadig met *gevoelige geesten* omgeeven te zyn. En even hieröm zou ik recht hebben om deeze verhandeling van de hand te wyzen, terwyl ik u niets nieuws kan zeggen. ——— Doch ik wil liever uwe bevelen trachten na te komen, dan veröorzaaken, dat men my met eenig recht van ongehoorzaamheid zou beschuldigen. ———

Hier

Hier by is dit myn grootſte geluk, dat ik juist met iemand heb te doen, voor wien ik het leerſtuk der Geesten niet half behoeve uit te ſchryven, om deeze zaak te ontleden. Het is u bekend *myn Heer*, dat wy dikwils onder ons over de zwakheid der geenen hebben gelagchen, die niet gelooven, dat iets beweezen is, wanneer zy de voorſtelling van de tegenparty en de voldoenende reden niet vooräf hebben aangehaald, en dan eerst tot hun voorneemen komen, wanneer zy de (*metaphyſica*) bovennatuurkunde meerendeels hebben uitgeplunderd. —— Indien ik u met eene herhaaling van bekende zaaken mogt lastig vallen, dan zou ik ten minſten met het denkbeeld van de hartstochten beginnen, en daar uit de voornaamſte gevolgen moeten afleiden. Ten minſten zou dit by myn oogmerk niet geheel overtollig ſchynen. Maar wyl ik de bepaaling van een brief niet mag overgaan, zo ſtel ik dit met opzet vooräf, om des te meer plaats te winnen in het ontvouwen myner gedachten over de *aandoenelykheid*. —— De ondervinding leert ons, dat men dit woord doorgaans op verſcheiden wyzen bezigt. —— Het gemeen paart hunne uitdrukkingen zelden met klaare denkbeelden. En dit is ook de reden der wanörden en zwarigheden, die wy by deeze zaak ontmoeten. Men gebruikt de uitdrukking AANDOENELYKHEID dan in een ruimen, dan in een bepaalden zin. In een ruimen zin betekent ze eene vaardigheid, van zich zeer ligt in eene gemoedsdrift te vertöonen, en een aandoenelyk mensch is naar deeze betekenis een zodanige, wiens hartstochten ſchielyk gaande zyn. Een onäandoenelyke of ongevoelige is dus, uit kracht der tegenſtelling, zulk een, waar in de gemoedsbeweegingen zo ſchielyk niet ontſtaan kunnen. —— Trouwens ik weet wel, dat men doorgaans van deezen zulk een denkbeeld heeft, als of by hem in 't geheel geene hartstochten plaats hadden. —— Terwyl echter dit, gelyk gy weet, onmogelyk is: zo moet dit denkbeeld verkeerd zyn, wat ook ZENO en zyne Leerlingen de STOÏCYNEN daar van mogten gedroomd hebben. —— Een zeer bekend voorbeeld zal myne verklaaringen bevestigen. Wat is gewooner, dan dat de Dichters over de ongevoeligheid hunner Schoonen klaagen? En waarom zulks? Gy zult my terſtond antwoorden, om dat zy de hartstochten der liefde of van mededoogen niet zo haast als zy wel gewenscht of gehoopt hadden, in haar hebben kunnen gaande maaken. —— De Dichter zelf is echter door een wenk van haare oogen gevoelig geroerd, terwyl daar door terſtond een dwaaze hartstocht in hem ontſtaan is. —— Indien men van de Liefde of van andere aangenaame gemoedsbeweegingen ſpreekt, dan word deeze hebbelykheid ook met den naam van *tederheid* uitgedrukt, die men in dit geval tegen over de *onverſchilligheid* kan ſtellen. —— Doch het eerſte woord zou omtrent de afkeerige hartstochten zeer ongevoegelyk zyn. Ten minſten heb ik nog nooit gezien, dat men een mensch, die ligt tot gramſchap word gebragt, een tederhartige noemt. —— Hier zal derhalven de uitdrukking van *gevoeligheid* beter pasſen,

doch

doch met die bepaaling, dat ze in eenen eigenlyken zin eene vaardigheid te kennen geeft, om over kleinigheden, die men voor beledigend houd, te vertoornen. —— PHILINDE word toornig, wyl MIRANDOR haar zonder handschoenen de hand heeft geboden, toen hy haar ten dans verzocht. Dit is wel eene kleinigheid; maar terwyl PHILINDE daaröver toornig wierd, zo zal haar niemand den naam van eene gevoelige kunnen betwisten. —— Naar deeze uitlegging bestaat het weezen deezer gemoedsgesteldheid in de gramschap, die uit de verbeelding van het onrecht ontstaat, dat ons van iemand in der daad, of door onze verbeelding is aangedaan. En dus kan elk toornige in deezen zin gevoelig heeten. —— Hier toe behoort nog, dat hy zich over kleinigheden moejelyk maakt, van welke hy waant, dat ze voor hem nadeelig zyn.

„ Dus ziet gy klaar, dat de eergierigheid de nadeelige wortel deezer verdrietige, ja byna onverdraagelyke, hartstocht moet zyn. Hier by kan men niet ontkennen, dat de achterdocht, of de bereidwilligheid om van iemand het ergst te denken, veeltyds de oorzaak daar van is. Waar door zou het anders komen, dat CRISPUS terstond gevoelig word, wanneer CLORIS slechts den minsten sheedigen inval zegt, die hy voor beledigend houd, daar hy nochtans in het zelfde geval of lagchen, of onverschillig zou blyven, zo DAMON of IRIS denzelven had voortgebragt. —— Een gevoelige zal dus niet eer van zyne ziekte verlost worden, dan voor dat de eergierigheid ten minsten zo ver by hem is gesmoord, dat ze in eene pryswaardige eerlievenheid is veränderd, of voor dat men hem het opgevatte denkbeeld omtrent een persoon, waarom de achterdocht is ontstaan, heeft benomen. —— Maar wanneer ik u myne openhartige gedachten zal zeggen, zo houde ik dit kwaad meerendeels ongeneesselyk; wyl een gevoelige dat voor overgroote gebreken aanmerkt, wat alle vernuftigen voor kleinigheden rekenen, waaröver men eerder lagchen, dan toornig worden moet. En daar hy buiten dien doorgaans een groot denkbeeld van zyn doordringend verstand heeft; zo zal hy zich zo veel te moeijelyker laaten overreden. —— Indien ik my niet bedriege, dan zyn de gevoelige Geesten, waaröver gy in uwen brief klaagt, aldus gesteld. —— Indien ik een Dichter was, dan zou ik deezen brief met eene levendige afschildering deezer schepzelen besluiten; doch dit moet ik voor u overlaaten, welkers vermoogen in de *Satyren* genoeg bekend is. —— Voorwaar indien 'er nog een middel is, om deeze zo sterk ingeslopene ziekte te verminderen, dan moet het dit zyn, om namelyk het belagchelyke en ongerymde van deeze Gemoedsdrift in haare geheele hoedaanigheid voor te stellen. Het zou jammer zyn, dat men tegen eene zo gemeene zaak met zulke ernstige wapenen wilde te veld trekken, als de Wysbegeerte vervat. Dit is immers uw oogmerk ook niet geweest, toen gy my verzocht, om u myne gedachten hieröver te openbaaren. —— Vergün my dat ik nog eene aanmerking hier over

over maake, eer ik deezen eindige. —— Men is doorgaans gewoon om inzonderheid het vrouwelyk geslacht de aandoenelykheid toe te kennen; doch dit is een vooroordeel, dat op het verkeerd begrip van de zwakheid haars verstands gegrond is. —— En hoewel ik ze niet alle en een ieder in dit stuk vry wil spreeken, zo geloof ik echter, dat 'er onder het manhelyk geslacht niet weinige worden gevonden, die daar in om den voorrang twisten. —— In u nochtans, *hooggeëerde Heer*, heb ik het geluk, eenen wel tederen, maar geen' aandoenelyken Vriend te omhelzen, en te zyn &c.

De vermaaklyke Onderwyzer. Vercierd met Plaaten. Uit het Engelsch vertaalt. Te Rotterdam by A. Bothall, D. Vis *en* P. Holsteyn, 1770. *In octavo* 154 *bladzyden.*

DEr leesgrage Jeugd iets aen de hand te geven, dat hunnen leeslust gaende houd, te gelyk aengenaem en nuttig is; of iets voor den dag te brengen, dat eigenaertig geschikt is, om den leeslust, in kinderen, die 'er minder toe mogten overhellen, gaende te maken, of meer op te wakkeren, is ongetwyfeld pryselyk. Men verleent dus, gegronde kennis en oprechte deugd steeds in 't oog houdende, hunner leerzame nieuwsgierigheid voedzel, boezemt hun kundigheden in, geeft hun aenleiding om op zich zelven te leeren denken; en legt dus gronden, op welken zy, een ieder naer zyne omstandigheden, vervolgens nutte leden der Maetschappye konnen worden; in ledigen tyd zich zelven met genoegen, schoon eenzaem, bezig houden; en, alles recht gebruikende, hun waer en bestendig geluk in tyd en eeuwigheid bewerken. —— Aenleidelyk hier toe is de bovengenoemde *Vermaaklyke Onderwyzer* geschikt; en de Opsteller heeft, om dit oogmerk ten minste enigermate te bereiken, een zeer goeden weg ingeslagen.

Philander heeft enige kinderen, zo knegtkens als dochtertjes, het onderwys van daer toe geschikte persoonen aenbevolen, en bepaeld, dat deze jonge Leerlingen op gezette tyden, ten zynen huize zullen komen, om voor hem of Mevrouw *Belvoir* blyken van hunne vordering te geven. Deze t'zamenkomsten, hier tot een twaelftal gebragt, vangen gemeenlyk aen, met het voorlezen van iets, dat iemand hunner aenmerkelyk is voorgekomen; 't welk den anderen, naer hunne onderscheiden characters, aenleiding geeft, om deswegens aenmerkingen te maken, die door den Heer *Philander* of Mevrouw *Belvoir* verder voortgezet of beschaefd worden: terwyl zy tevens van die gelegenheid gebruik maken, om der Jeugd verscheiden kundigheden van de natuurlyke wetenschappen mede te deelen. —— Men ontmoet hier in deze t'zamenspreekingen, volgens dit bedoelde, eenige voor de Jeugd aengenaeme vertellingen, leerzame Fabelen, en nuttige onderrichtingen; die alleszins geschikt zyn, om der Jeugd, op

op ene gevallige wyze, overeenkomstig met derzelver vatbaerheid, nutte kundigheden in te boezemen; welken dienen konnen om hun gedrag te regelen, en hun verstandlyk vermogen met voordeel in 't werk te stellen. ——— Men mag derhalven dit Werkje den Ouderen zeer wel als den Kinderen dienstig aenpryzen; terwyl 't tevens kan strekken, om allen de zulken, wien 't onderwyzen der Jeugd aenvertrouwd is, ene manier van onderwyzen onder 't oog te brengen, waer van men zich, met gegronde hoop van een goeden uitslag, omtrent de teedere Jeugd kan bedienen; wanneer men, by een welgeoefend Verstand, de bekwaemheid bezit, van zich, naer de vatbaerheid en 't verschillend character zyner jonge Leerlingen, te konnen schikken.

De Geschiedenis van Philippine Miënda, door haar zelve beschreven. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by M. Magerus, 1771. *In groot octavo 367 bladzyden.*

MEjuffrouw *Miënda* is ene Godvrugtige Dame, bloot gesteld voor de vuilste laegheden van ontuchtige Vrygeesten, waer over hare Deugd echter blyft zegenpralen. Het gansche verhael harer levensgevallen is een zeer sterk contrast van Deugd en Ondeugd: zy is buitengemeen Godsdienstig, en heeft onophoudelyk te worstelen met de slechtste soort van Vrygeesten, die hare ingetoogenheid in 't algemeen, en hare kuischheid in 't byzonder, allen geweld aendoen. Ze geraekt hier door meermaels in ten uiterste benaeuwende omstandigheden, doch blyft des niet tegenstaende, door Godvruchtige overdenkingen, onwankelbaer, in haren Godsdienstigen wandel, tot dat zy, afgemat door wederwaerdigheden, den geest geeft, in 't aengenaem vooruitzicht der zalige ruste. — Men kan hier uit genoegzaem afnemen dat deze Roman van een gansch anderen aert zy, dan die soort van Schriften gemeenlyk is; dezelve behoort nog wel onder de classe der zedelyke Romans, maer de wyze der uitvoeringe onderscheid dit geschrift indiervoege, dat het bepaeldlyk een *pieuze Roman* genaemd mag worden. In dien smaek is dezelve eigenaertig opgesteld; strekkende om te toonen, hoe ver zedeloosheid den Vrygeest kan vervoeren, en hoe dapper een Godsdienstig hart, onder den invloed der Godlyke genade, der ondeugd tegenstand kan bieden.

VERBETERING.

In het IV. Deel van de N. Vaderl. Letter-Oefeningen, bladz. 525, 8ste regel, moet *en Uitgez. Verhandel.* uitgedaan worden.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybels Zakelyk Woordenboek, *door* J. G. STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Letter* L, *Vyfde Deel. Eerste Stuk. Te Amsterdam by* Gerrit de Groot en Zoon, 1770. *In groot quarto* 444 *bladzyden.*

IN dit Stuk komen, even als in de voorigen, veelvuldige aenmerkingen voor, welken ter opheldering van de Heilige Schriften dienen. Om 'er den Lezer op nieuw een voorbeeld van onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot het voorstellen van des Autheurs gedachten over 't geen de Apostel bedoelt, als hy Col. I. 24 spreekt, van *in zyn vleesch te vervullen de overblyfselen der verdrukkingen van Christus, voor zyn lichaam, het welk is de Gemeente:* ene spreekwyze, die aen verschillende verklaringen der Godgeleerde Uitleggeren onderhevig is.

De Eerwaerde *Staringh*, dit gansche vers ontvouwende, merkt voor af aan, dat de Apostel, sprekende van *zyn lyden voor* ὑπὲρ de Geloovigen, daer door niet kan verstaen, een lyden, 't welk strekt ter betalinge hunner Zonde; als zynde zulks lynrecht strydig met de Euangelieleere van 't Verlossingswerk door JESUS CHRISTUS; byzonder ook met die van den Apostel in dit Hoofdstuk v. 14, 20, 21, 22. Men heeft hier, gelyk zyn Eerwaerde toont, te denken om een lyden *hunnen 't halven*, vergel. 2 Kor. XII. 10; *ten hunnen nutte*, vergel. Rom. X. 1, Eph. III. 1, 13, 2 Kor. XII. 15. —— Onze Godgeleerde dit breeder ontvouwd, en betoogd hebbende, dat de Apostel goede reden had, om zich over dat lyden te verheugen, vestigt voorts bepaeldlyk zyne aendacht op de nadere uitbreiding, die de Apostel 'er by voegt, sprekende van *in zyn vleesch te vervullen de overblyfsels der verdrukkingen van Christus.*

„ Door deeze *verdrukkingen van Christus* kunnen wy, zegt zyn Eerwaarde, niet verstaan zulke verdrukkingen, die tot *Christus* Borglyden behooren, maar die Hy niet zelf ondergaan, maar aan de zynen, ter boetinge van eenige mindere zonden, te ondergaan, heeft overgelaaten.

Want, behalven dat het reeds een groot vermoeden geeft tegens dit gevoelen, dat het woord θλίψις, *verdrukking*, zo veel my bekend is, nooit gebruikt wordt van *Christus* eigen Lyden, zo is het zelve ook geheel onbestaanbaar, als boven reeds aangemerkt is. —— Wy kunnen 'er ook niet door verstaan, zulke *verdrukkingen*, die *Christus*, als Hoofd, ondergaat in zyn geestelyk Lichaam, 't welk is zyne Gemeente, en welker mishandelingen Hy aanmerkt, als hem zelven aangedaan, waarom hy ook tot *Saulus* zeide: *wat vervolgt gy my? Ik ben Jesus, dien gy vervolgt*, Hand. IX: 4, 5. Want die *verdrukkingen* kon *Paulus* niet ondergaan voor reekening van anderen, veel min van geheel het Ligchaam van Christus: 't was destyds zo gesteld, *dat allen, die Godtzaliglyk wilden leeven in C. J. zouden vervolgd worden.* 2 Tim. III. 12. En had de Apostel daar van al een gedeelte kunnen ondergaan, *voor*, ten nutte, van de Gemeente, hy zou evenwel de *Overblyfsels* 'er niet van hebben kunnen *vervullen*, want de verdrukkingen, die der Gemeente beschooren waren, zouden, hoewel met tusschenpoozen, en met minder of meerder hevigheid, duuren genoegzaam tot aan 't einde der waereld."

„ De *verdrukkingen Christi* zyn dan de verdrukkingen, die *Paulus*, voor zyn persoon, beschooren waren, en die hy moest ondergaan *om Christus*, en om zyn Euangelie *'s wille*, gelyk de Heere, by zyne roeping tot het Apostelampt, hem door *Anania* had laaten zeggen, dat *Hy hem toonen zou, hoe veel hy zou moeten lyden om zynen naam*. Hand. IX. 16. Zo spreekt hy elders *van het Lyden van Christus in* hem en zyne Amptgenooten, 2 Kor. I. 5, van de *doodinge van den Heere Jesus, die zy omdroegen in den Ligchaame*, 2 Kor. IV. 10; en hoe hy dit wil verstaan hebben, verklaart hy in 't 11. v. *Want wy die leeven, worden altyd in den dood overgegeeven, om Jesus wille*. Noemt hy zich Eph. III. 1. *een gevangenen Christi Jesu*, het is, om dat hy 't zynen 't halven was; en spreekt hy Heb. XI. 26. van *de versmaadheid Christi*; het is de versmaadheid, die de Geloovigen om *Christus* wille draagen moeten, zo als te zien is C. XIII. 13. Uit alle deeze plaatsen blykt duidelyk, dat de *Genitivus*, gelyk men in de Schoolen spreekt, in zo een woordenstel, als hier, dikwils aanwyst de *Eind-oorzaak*, waarom iets gedaan of geleeden wordt. Deeze *verdrukkingen Christi* waren dan de verdrukkingen, die *Paulus* reeds overgekoo-

men

men waren, en nog overkoomen zouden *om Christus wille*, om de belydenis van zynen naam, en de prediking van zyn Evangelie."

„ Hier uit zal nu van verr' op te maaken zyn, welke hier zyn de ὑστερήματα, de *Overblyfselen* van die verdrukkingen. *Colomesius* wilde het vertaalen *les Suites*, de *Gevolgen* der verdrukkingen van Christus: maar de Heer *Hoffstede* heeft zich de moeite gegeeven, om na te gaan, of het Grondwoord die vertaaling lyden kan, maar heeft zulks niet kunnen ontdekken. Zie 't *Tweede Vervolg der Naleezingen*. p. 153, 154. ὑστέρημα beteekent eigentlyk *gebrek*, zo iets, 't welk ter voltooijinge van iets wel vereischt wordt, maar nog *ontbreekt*. Zo had de Apostel *Epaphroditus* gezonden, om onder de *Philippiers te vervullen het gebrek van hunne bedieningen aan hem*, Philipp. II. 30, en zo wenschte hy in persoon tot die van *Thessalonika* over te mogen koomen, om te volmaaken τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν, *de gebreken van hun geloof*, *'t geen daar nog aan ontbrak*, gelyk 't de Onzen hebben vertaald. 1 Thess. III. 10. Of dit woord hier door *Paulus* gebruikt zy met toespeelinge op de geenen, die in de Loopbaanen agter bleeven, en door anderen, in het bereiken van het perk, voorgekoomen wierden, gelyk de Heeren *H. van de Wall* en *Theod. Hasæus* willen, maar door *J. Elsner* wordt afgekeurd, laaten wy in 't midden. Genoeg zy het ons, dat, schoon de Apostel reeds veele en zwaare verdrukkingen had doorgestaan, 'er evenwel aan die maate van lyden, die hem was voorbeschikt, nog iets *ontbrak*; 'er waren nog eenige *Agterstallen*, aan welken nog voldaan moest worden, en deeze waren de *Overblyfselen der verdrukkingen Christi*."

„ Van die zegt hy, dat *hy ze vervulde in zyn vleesch*. Zyne tegenwoordige *banden* dienden al mede, om dat geene te *vervullen*, 't welk 'er nog aan ontbrak, en hy was gewillig, om 't geen 'er dan nog overschoot, insgelyks te *vervullen*; want *hy was bereid*, *niet alleen gebonden te worden*, *maar ook te sterven voor den naam van den Heere Jesus*, Hand. XXI. 13. De saamenstelling van 't woord ἀνταναπληρῶ dunkt sommigen van dien nadruk te zyn, dat het zegge *weder-vullen*, en meenen daarom, dat de Apostel hier mede hebbe willen aanduiden, dat, gelyk hy, nog Saulus zynde, de Gemeente verdrukt had, hy nu ook *wederom*, op zyn beurt, *vervulde* de verdrukkingen, die hy, haaren 't halven, ten haaren nutte ondergaan

 moest.

moest. En dit deed hy *in zyn vleesch*; want, *schoon in alles verdrukt, hy was evenwel niet benaauwd* naar den Geest, 2 Kor. IV. 8. Want, *naar maate het Lyden van Christus in hem overvloedig was, zo was ook door Christus de vertroosting in hem overvloedig*, 2 Kor. I. 5. Dit deed hy *voor het Ligchaam van Christus, het welk is de Gemeente*. Dus dan wel *voor*, ten goede, van de *Kolossers*; doch niet voor hen alleen, maar ook *voor geheel de Gemeente*. En niet alleen voor de Gemeente van dien tyd, maar ook voor de Gemeente in volgende tyden. Geheel de Kerk door alle tyden heen, heeft 'er dat nut van, dat haar, door *Paulus* banden en marteldood, de waarheid zyner leere is verzeegeld geworden; en dat zyne bereidvaerdigheid tot, en zyne standvastigheid in het ondergaan der verdrukkingen, haar strekt tot een opwekkend voorbeeld ter *navolging*."

Wyders neemt de Eerwaerde *Staringh* nog in aanmerking, dat men, (het woordje *καὶ* hier door *want* vertalende) dit gezegde van den Apostel niet oneigen opneemt, als ene redengeving van zyne vreugde over zyn lyden; aengezien deszelfs natuur en uiteinde. Voorts verzend hy den Lezer, dien 't lust, onderscheiden uitleggingen hier van na te gaen, tot de *Bibl. Brem. Cl. III. Fasc. II. Diss. I: Obs. X. p.* 210, *Diss. II. p.* 219. *Fasc. V. Diss. VIII. p.* 725. *Witsii Miscellan. S. T. II. Exercit. II.* §. 20. *p.* 69. en de *Eng. Godgeleerden.*

Zedige doch te gelyk vrymoedige Aanmerkingen op eenige byzonderheden, voorkomende in den laatsten Brief van den wel-edelen Heere H. GOODRICKE, *aan den Hoog Eerw. Hoog Gel. Heere* G. BONNET; *vervat in een Brief van L. O. aan zynen Vriend* Justus Prudentius van Vredenburg. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1770. *Behalven de Voorreden* 70 *bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk van dezen Briefschryver is niet zo zeer, het geschil zelve over de Verdraegzaemheid te behandelen, als wel te toonen, dat de klachten van den Heer *Goodricke* tegen den Hoogleeraer *Bonnet* ver van rechtmatig zyn. Hy heeft voorts aen zynen Brief nog een Ps. gehecht; behelzende enige bedenkingen, op het *Noodig Onderrigt, aangaande den schryftrant van den wel-edelen Heer Goodricke, voorgesteld in eene Missive van M. v. Olden-*

denburg; welk noodig onderricht, zyns achtens, die schryfwyze op gene bondige manier verschoont. — Het Geschrift is in zyne soort vry wel opgesteld, doch men vordert met het lezen van zodanige Geschriften, die meer op byzonderheden, dan op 't wezen der zake zien, niet zeer ter ophelderinge of vereffeninge van 't Verschil zelve.

Nadere Opheldering van M. V. OLDENBURG'S *Nodig onderrigt. Te Leyden by* J. le Mair, 1771. *Bebalven de Voorreden 40 bladzyden in groot octavo.*

DEze nadere Opheldeingen zyn ingericht, deels tegen het bovengemelde Ps., deels tegen onze aenmerkingen, die wy onlangs over dat Geschrift van den Heer *van Oldenburg* medegedeeld hebben (*). Die Heer verdeedigt zyne zaek met yver, en men moet erkennen, dat hy niet onbekwaem is, om aen alles een vernuftigen draei te geven. Naer zyn oordeel heeft hy nu alles in zo klaer een daglicht gesteld, dat hy 't niet noodig zal achten immer meer over dit onderwerp te schryven; des hy het Gemeen voorts Rechter late. En wy oordeelen, het door ons gezegde, zonder *nadere opbelderinge*, reeds klaer genoeg, om het Gemeen, dat *Zedekunde* verstaet, te doen begrypen wat wy bedoelen. Hoe men de zaek ook moge vernisfen, 't is buiten kyf, dat de Schryfstrant van den Heer *Goodricke* met recht *scherp* en *vry sterk* genoemd mag worden; en ieder onbevooroordeelde zal gereedlyk toestaen, dat zodanig een schryftrant nog meer misstaet in het geschrift van een zogenoemden *gematigden*, dan in dat van een zogenoemden *gestrengen* Godgeleerden. — 't Is intusschen te hoopen, dat de volgende schryfwyze van den Heer *Goodricke* ons geen verdere gelegenheid zal geven, om meer over dit onderwerp te zeggen.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 490.

De gronden der goede Hope, voor Neerlands Hervormde Kerke, verdedigd; ter beantwoordinge van den Heere, H. GOODRICKE, *door* DIDERICUS VAN DER KEMP, *S. S. Theol. Doctor, en Professor in de Kerkelyke Geschiedenissen aan de Hooge Schoole, en Predikant in de Gemeente te Leyden. Te Leid. by* J. Hasebroek *en* S. *en* J. Luchtmans, 1770. *Behalven het Voorwerk* 414 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit Geschrift ontmoet ons ene verdeediging van den Hoogleeraer *van der Kemp*, tegen enige Aenmerkingen van den Heer *Goodricke*, rakende zyne Redenvoering, betreffende *de goede hoop, welke ook thans nog voor de Kerk van Nederland overschiet*. Die Aenmerkingen slaen ten deele op het gemeende gebrekkige der Redenvoeringe, en ten deele op enige Stellingen daer in voorgedragen, met opzicht tot de Verdraegzaemheid. De laetste soort van Aenmerkingen laet de Hoogleeraer voor ditmael nog berusten, en bepaelt zich in dezen tot die van 't eerste slag; waer uit hy verder aenleiding neemt om te toonen, hoe gevaerlyk voor Nederlands Kerk, zyns oordeels, die Verdraegzaemheid is, welke de Heer *Goodricke* voorstaet. — Zyn Hoogeerwaerde naemlyk wederlegt in de eerste plaetse de aenmerkingen over het gewaende gebrekkige; en tracht te doen zien, dat dezelven ongegrond zyn, of op ene ongegronde vooronderstelling rusten. „ De Heer *Goodricke*, zegt hy, vooronderstelt, dat het myn oogmerk geweest is, *de Gematigde party te wederleggen en te overtuigen*; en deze vooronderstelling is geheel verkeerd; daar myn waar oogmerk alleen geweest is, de Hervormde Kerk van Nederland tegen *de valschgenaamde Tolerantie te waarschouwen*, die, myns oordeels, voor de belangens onzer Hervormde Leere en vastgestelde Kerkgemeenschap allergevaarlykst is."

Uit dat gezichtpunt, zo verschillende van dat des Heren *Goodricke*, zyne Redenvoeringe beschouwende, en zich op dien grondslag verdedigende, beseft hy terstond, dat men ligtlyk zal vragen, of hy wel reden had, om over die Verdraegzaemheid; welke de Heer *Goodricke* voorstaet, zo nadeelig te denken? Dit beweegt hem, om voorts hier op bepaeldlyk stil te staen, en te toonen dat hy ze niet ten onrechte aldus voordraegt. Ten dien einde vestigt hy het oog op de Leerstellingen der twee beroem-

roemde Godsgeleerden, *Doctor* WATTS en *Doctor* DODDRIDGE, die de Heer *Goodricke* als uitmuntende voorbeelden van Gematigdheid geprezen heeft, en die ook de Hoogleeraer onder de Gematigden van den eersten rang rekent. Deze Leerstellingen nagaende komen hem verscheiden gewichtige onrechtzinnige gevoelens voor; die, volgens de Tolerantie van *Goodricke*, der Kerke van Nederland ingevoerd zouden konnen worden; waer op hy uit het deswegens gezegde deze gevolgen afleid.

„ I. De Godgeleerde gevoelens van WATTS en DODDRIDGE, wyken in zeer veele Leerstukken van de *Belydenisse der Hervormde Kerke* af, en behelzen, in tegendeel, zeer dikwyls dwalingen, welken de Hervormde Kerke uitdrukkelyk verworpen, en veroordeeld heeft."

„ II. De *Heer* GOODRICKE derhalven, dewelke beide deeze Leeraaren, als voorbeelden van uitmuntende Gematigdheid, voordoet, heeft het zeer verkeerd als een algemeen Kenmerk van ALLE zyne recht *Gematigden in onze Kerke* opgegeeven, dat zy *de waarheid van* ALLE *die stukken onzer Formulieren gelooven, welken als wezenlyke by ons worden aangemerkt.*"

„ III. Men kan derhalven, uit de voorbeelden van WATTS en DODDRIDGE, welken de *Heer* GOODRICKE met alle hunne afwykingen voor zuiver Gereformeerden en uitmuntende Gematigden gehouden wil hebben, ook gemakkelyk zien, welk eene verbastering der Leere onze Hervormde Kerke te wachten heeft, indien de *echte Tolerantie* onder ons doorbreekt."

IV. „ Indien nu de *Heer* GOODRICKE de Leerstellingen van WATTS en DODDRIDGE niet lichtelyk zal durven ontkennen, zoodanigen te zyn, dat onze Kerk nog vry wat minder, naar den wille van Christus zou zyn ingericht, wanneer in Haare Gemeenschap deeze en diergelyke Leerstukken wierden, of mogten worden tegengesproken, als welken de *echte Tolerantie* in die *twee Doctoren* getoond heeft, zomtyds te verwerpen; zoo moet Hy het my gewonnen geeven, dat die echte *Tolerantie*, dewelke vryheid wil hebben en laaten, om zulks ook in onze Kerkgemeenschap te doen, by ons geene plaatze kan krygen; —— zonder dat onze Kerk eene onbetameiyke onverschilligheid omtrent allergewichtigste Leerstukken van het Christendom in Haar Genootschap zou laaten heerschen; —— zonder te dulden, dat het Geloof van zulke Leerstukken onzer Geloofs-leuzen verzaakt wordt, welke zy te recht

voor wezenlyke aanziet; en zonder eene Verdraagzaamheid in te voeren, welke tegen de zuiverheid, door Christus in zyne Kerke gevorderd, ten hoogsten strydig is.

V. „ Vermits ik nu uit de onrechtzinnige en *Tolerante* denkens-vryheid van WATTS en DODDRIDGE heb aangetoond, dat de *Tolerantie* waarlyk voor onze vastgestelde Leere zo gevaarlyk is, gelyk ik my by het opstellen myner Redenvoeringe verbeeld, en in dit Geschrift op my genomen had te bewyzen, zoo heb ik met het grootste recht onze Hervormde Kerk tegen dat quaad, voor zoo verre het in myne *Oratie* te pasše quam, met allen ernst, hoewel doch maar van ter zyde, gewaarschouwd".

Ten laetsten versterkt de Hoogleeraer dit zyn vreeslyk denkbeeld van die Tolerantie nog, door ze voor te stellen, zo als dezelve zich, zyns oordeels, in 't voorbeeld van den Heer *Goodricke* opdoet. „ Dezelve bedoelt, zegt hy, de Remonstrantsche gevoelens en noch erger dwalingen in onze Kerkgemeenschap verdragen te doen worden; ter bereikinge van welk oogmerk onze Formulieren, nevens hun gebruik, by ons van kant moeten; en men zal ons eerlang de verdeediging van de vastgestelde Leer niet ongemoeid willen laaten vrystaan". Dit zo zynde, beweert hy, dat geen Leeraer onzer Kerke nalatig kan zyn, om tegenstand te bieden, aen 't invoeren dier Verdraegzaemheid, zonder schandlyke schennis van zyn Woord en plechtige beloften; „ daar ieder by Godsdienstige handtekening verklaard, heeft, *in* ALLE *Artykelen en Stukken der Leere*, met die Formulieren eenstemmig te gevoelen, ja beloofd, ALLE *dwalingen*, tegen die Leere strydende, en NB *met namen ook die in de Dordrechtsche Synodus zyn veroordeelt, te verwerpen, en genegen te zyn dezelve te wederleggen, tegen te spreken, en allen arbeyd aan te wenden, om dezelve uit de Kerke te weeren*".

Men moet, schoon men de bondigheid van al het aengevoerde niet mogte toestaen, op het lezen van dit geschrift, erkennen, dat de Hoogleeraer zyn stuk, in beantwoordinge aen 't geen hy zich voorstelde, treffende uitgevoerd heeft. Dan heeft de Heer *Goodricke* misgetast, in 't oogmerk van des Hoogleeraers Redenvoering, en geeft dit zyn Hoogeerwaerden gelegenheid, om de kracht van deszelfs aenmerkingen te verzwakken; 't komt ons aen de andere zyde niet vreemd voor, te denken, dat ook de Hoogleeraer het oogmerk van den Heer *Goodricke*, in 't voorstaen der Verdraegzaemheid, niet juist begrypt, maer te

naetlyk beschouwt, en dus ook Party gelegenheid geeft, om de krachtloosheid van dat treffende, ten aenzien van 't wezenlyke verschil over de palen der Verdraegzaemheid, te toonen: het welk de tyd zal moeten leeren.

Verzameling van Akademische Lessen, over de voornaamste onderwerpen in de Geestkunde, Zedekunde en Godgeleerdheid. Door wylen den Eerw. Heer PH. DODDRIDGE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Predikant te Northampton. Uit het Engelsch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Holsteyn 1771. *Behalven het Voorwerk* 452 *bladzyden in groot octavo.*

VErschillendheid van denkbeelden, over de rechtzinnigheid of onrechtzinnigheid van den beroemden *Doddridge*, mitsgaders over het nut of de schadelykheid der Nederduitsche uitgave dezer Academische Lessen, schynt het in 't licht brengen van dit Werk in onze Spraek niet weinig vertraegd te hebben. Hier door is intusschen, gelyk 't gemeenlyk in zodanige gevallen gaet, veler verlangen toegenomen, om 't zelve in onze Moedertale te zien; 't welk de tegenwoordige Uitgevers eindelyk heeft doen besluiten, om 't by manier van Intekening voor te stellen, en, hier in niet ongunstig geslaegd zynde, openlyk voor den dag te brengen. Dus kan ieder Nederlander, wanneer 'er verder getwist mogt worden, dat niet onwaerschynlyk is, over de zuiverheid der Leere van dezen Godgeleerden, voortaen uit zyne eigen oogen zien, zonder dat hy zich hebbe op te houden, met gemaekte en betwiste Uittrekzels dezer Lessen. — Dan dit is zekerlyk een der laegste gebruiken van een Werk, dat uit edeler inzichten ene algemene aenpryzing verdient; als strekkende dadelyk, wat men ook van eenigen van 's Mans byzondere gevoelens moge oordeelen, ter opscherpinge van het Verstand, en ter bevorderinge van een deugdzamen wandel, in de gehoorzaemheid des geloofs.

Het behelst naemlyk ene geregelde oordeelkundige ontvouwing van de gewichtigste onderwerpen, die tot den Godsdienst betrekkelyk zyn, 't zy ze tot de Geestkunde, de Zedekunde of Godgeleerdheid behooren; welke hier in een aental van 230 Lessen verhandeld worden, waer van ons de inhoud in de Voorreden aldus word opgegeven. *Les* 1—22. gaen over de krachten en vermogens der mensch-

menschlyke Ziele. *Les* 23——51. het weezen van God, en zyne natuurlyke volmaektheden. *Les* 52——90. de natuur der zedelyke Deugd in het algemeen, en de zedelyke eigenschappen van de Godheid; de verscheiden takken der Deugd, en de natuur van de burgerlyke Regering. *Les* 91——100. de onstervelykheid en onstoflykheid van 's menschen Ziel, mitsgaders deszelfs oorsprong, en vervolgens onze algemeene verplichting tot Deugd en haer staet in de waereld. *Les* 101——110. de reden, om dewelke men eene Openbaring te verlangen en te wachten heeft, mitsgaders de uit-en inwendige getuigenissen, die men, veronderstellen mag, dezelven te zullen vergezellen. *Les* 111——153. de waerheid, geloofwaerdigheid en godlyke ingeving van het Oude en Nieuwe Testament. *Les* 154——163. de Schriftuurleer, aengaende het bestaen, en de natuur van God, en de Godheid van den Zoon en Geest. *Les* 164——187. den val der menschlyke nature, en onze herstelling door het Middelaerswerk van onzen Here Jesus Christus, benevens de natuur van het Geloof in hem, als mede het Verbond der genade, bevestigd door hem: zo dat de Leer der verzoeninge van Christus en de invloeden van den Geest ook hier in vervat zyn. *Les* 188——209. de voornaemste plichten, die in het Euangelie gevorderd worden, als mede de stellige wetten; in dewelken de leer van den Christen Sabbath, de Sakramenten, en de staet der Kerke overwoogen word. En eindelyk bevat *Les* 210——230. de Schriftuurleer nopens de Engelen en een toekomenden staet, met insluitinge der Opstandinge, en de meest aenmerklyke gebeurtenissen, die dezelve voorafgaen of vergezellen zullen. Men heeft dit Werk, dat uit tien Stukken bestaet, in drie Deelen verdeeld, waer van in dezen het eerste 't licht ziet, dat de eerste honderd Lessen vervangt.

Doctor *Doddridge* behandelt deze onderwerpen op een wiskundigen trant, met zo veel beknoptheid, en stelt zyne denkbeelden alleszins in zulk een helder daglicht; dat men, schoon men hem niet in alles toevalle, met genoegen zyn Werk kunne doorbladeren, zo men enige zucht ter beoefeninge dezer onderwerpen heeft. Onze Godgeleerde deze Lessen voor de Studerende Jeugd opgesteld hebbende, heeft gemeenlyk, ten hunnen gevalle, ook de beroemdste en wel byzonder Engelsche Autheuren aengewezen, in welker Schriften de hier voorgestelde onderwerpen breeder verhandeld worden; 't welk dit Geschrift te nuttiger maekt, voor hun, die, 't een of ander onderwerp opzetlyk nagaende,

de, begerig zyn om te weten, waar ze dés aengaende nadere onderrichting kunnen vinden. —— Zie hier, tot een staal van 's Mans denkwyze, 't geen hy wegens het ondertekenen der Formulieren voorstelt.

. De Meinedigheid als afschuwelyk gewraekt hebbende, leert hy, hoe „ de Eerbied voor eenen Eed vereischt, dat wy byzondere zorg draagen om in het doen van denzelven twyffelachtige uitdrukkingen, en alle dubbelzinnigheid en stille agterhoudenheid te vermyden"; 't welk hy indezervoege op het ondertekenen van geloofspunten overbrengt.

„ Iets van dezen aart kan men zeggen van het *onderteekenen van geloofspunten*, het welk voor eene plechtige verrichting word aangezien, en zeer naby eenen eed komt. Wy behooren groote zorg te draagen, dat wy niets onderteekenen, 't geen wy niet vastelyk gelooven. Indien de beteekenis der woorden twyfelachtig is, en wy een van beide zinnen gelooven, en dat die zin, in welken wy die gelooven, zoo natuurlyk is als de andere, kunnen wy hen overeenkomstig met de oprechtheid onderteekenen: of zoo de zin, in welken wy hen gelooven, min natuurlyk is, en wy dien zin uitleggen, en die verklaaring toegestaan word door den persoon, die de onderteekening uit hoofde van zyn eigen recht afvorderd, kan 'er geen billyke grond zyn om zwaarigheid te maaken. Sommige hebben 'er bygevoegd, dat, zoo wy reden hebben om te gelooven, (schoon 't niet uitdrukkelyk verklaard word,) dat hy die de onderteekening vorderd, niet voor hebbe, dat wy daar door onze *toestemming* aan deze punten zouden geeven, maar alleenlyk dat wy eene plichtpleeging aan zyn gezag zouden afleggen, en ons zelven verbinden om hem niet openlyk tegen te spreeken, wy in dat geval moogen onderteekenen, 't geen regelregt tegen ons geloof strydig is: of, dat, zoo wy ons geloof, in eenig boek, by voorbeeld den Bybel, verklaaren, men onderstellen moet, dat wy andere punten, alleenelyk voor zoo verre zy met denzelven bestaanbaar zyn, onderteekenen; om dat wy ons niet verbeelden kunnen, dat de wet zou eischen, dat wy, op denzelfden tyd, in tegenstrydige voorstellen zouden belyden te gelooven. Doch eene onderteekening op deze beginselen schynt een gevaarlyke aanval op de oprechtheid en openbaare deugd, inzonderheid in hun, die tot openbaare bedieningen geschikt zyn.

„ *Burnet on the Art. p.* 6—9. *Clarke on the Trinity. Introd.*

trod. p. 20—26. *Ed.* 2. *p.* 23—29. *Conybeares Serm. on Subscript. p.* 24—31."

Men voege hier by de ene en andere Aenmerking van den Autheur, betrekkelyk tot de ongeöorlofdheid om burgerlyke straffen om Godsdienstige redenen op te leggen. Zyn Voorstel wegens dit onderwerp luid aldus.

„ De deugd vereischt dat de burgerlyke Overigheid zich zoo niet in zaaken van Godsdienst of plechtigheeden van denzelven steeken moet, dat zy, uit hoofde van denzelven, aan haare onderdaanen eenige boeten of straffen oplegge, zoo lang 'er niets ten nadeele van de vreede der samenleevinge ondernoomen is".

Dit voorstel betoogd hebbende, hecht hy 'er enige Aenmerkingen aen, die, zo ter wederlegginge van enige tegenbedenkingen, als ter ophelderinge van zyn Voorstel dienen. Het denkbeeld dat de Overigheid door zulke straffen Gods wraek over een Land moet trachten voor te komen; dat ze bedacht moeten zyn om de onstervelyke Zielen hunner Onderdanen langs dien weg voor een eeuwig verderf te behoeden; dat ze, met het oefenen van gestrengheid, de menschen tot onderzoek konnen brengen, 't welk ene redelyke overtuiging invoeren kan, wederlegd hebbende, gaet hy over tot aenmerkingen van ene andere soort, en vervolgt aldus.

„ 4de Aanmerking".

Op het beweerde, dat vele Overigheden, zo het tegengestelde van het bovengenoemde Voorstel waarachtig ware, verplicht zouden zyn de Waarheid te vervolgen, in zo verre ze die voor Valschheid hielden, word doorgaans geantwoord; „ dat niemand verplicht is om geweld te gebruiken, ter verdeediging van zynen Godsdienst, als de zulken welker Godsdienst waarachtig is. Maar dan valt de vraag weder, wie is die persoon? Yder mensch zal zeggen dat hy die is; en dus zal het geschil eeuwig, en al het kwaad, daar uit voortkoomende, altoosduurend zyn, ten zy een eenig persoon of een genootschap van menschen de weereld een overtuigend bewys kan geeven, dat hy gelyk hebbe; en dan zal 'er, zelfs op de beginselen onzer tegenstreeveren, geene verdere plaats voor vervolging zyn.

„ *Bayle 's Philos. Comment. Conyb. Serm. on Exped. of Rev. p.* 17—21.

„ 5de *Aanmerking.*

„ Veelen dringen aan op het recht om hen, die valsche Godsdiensten *leeren*, te straffen, schoon zy bekennen dat

de

de menschen niet verplicht moeten worden om den waaren te belyden. Doch dewyl iemand zich zelven in gemoede verplicht kan oordeelen, om zoo wel te trachten een Godsdienst voort te planten, als om dien zelven te gelooven en te betrachten, zoo zal myne betooging van het Voorstel ook hier plaats neemen. Doch dès niet tegenstaande staan wy gereedelyk toe, dat de overigheid of eenig Godsdienstig genootschap eenen Leeraar mag berooven van eenige bezolding of voordeel, hem in den beginne als eenen Leeraar der waarheid gegeeven, zoo hy naar het oordeel van dien persoon of maatschappy een Leeraar der dwaaling blykt te worden; doch dit raakt geenfins het geval, dat in het voorstel veroordeeld word.

„ *Scotch Confess. Pref. p.* 52—58. *Old Whig, No.* 4. *p.* 37, 38.

„ 6de *Aanmerking.*

„ De leerstukken van Godverzaakery, menschelyke offerhanden, en gemeenschap van vrouwen of goederen, zyn zoo baarblykelyk schaadelyk voor de maatschappy, dat veelen, die de strafwetten in den Godsdienst in 't algemeen veroordeeld hebben, dezelven, zoo wel ten opzichte van deezen, als van die, welke het wezenlyk onderscheid tusschen deugd en ondeugd ontkennen, toegestaan hebben.

„ Wy staan gereedelyk toe, dat, by aldien eenige onderdaanen der maatschappye, ingevolge van deze leerstukken, door eene *openlyke daad* beleedigd worden, de aanvaller strengelyk behoord gestraft, en zyne voorwendsels wegens zyn geweeten, voor geene ontschuldiging in deze of andere gevallen aangenoomen te worden. Doch deeze begrippen zyn zoo kennelyk ongerymd, dat 'er weinig gevaar is, dat zy, na een vry onderzoek, de overhand krygen zullen; inzonderheid in een beschaafd land; en het gevaar, 't geen 'er in het toelaaten van vervolging, op eenig voorgeeven, hoe genaamd, zyn zou, schynt van gelyke waarde met het nadeel, dat het gemeen lyden zou, door toe te laaten, dat zy openlyk verdeedigd wierden, al was het dat zy niet verder dan tot de beschouwing reikten.

„ *Alliance between Church and State p.* 118—121. *Old Whig Vol I. No.* XIII, XIV, XVI, XVIII, XXXVI.

„ 7de *Aanmerking.*

„ Als een genootschap van menschen, gelyk de *Pausgezinden* onder ons, beginselen staande houden, die hen buiten staat stellen om de regeering hun vreedzaam gedrag te verzekeren, en in tegendeel hen in sterke verdenking brengen

gen van ingewikkeld te zyn in oogmerken, die tot derzelver omkeering ſtrekken, zoo mag de regeering, om die reede, hen in dat geval verzwakken door zwaardere belastingen, dan 'er op andere onderdaanen gelegd worden, inzonderheid zoo het waarſchynelyk vermoeden van hunne wangunſtigheid het gemeen op eenige vermeerdering van kosten jaagd: en het ſchynt alleenlyk voor zoo verre als dit beginſel het zal billyken, dat onze wetten tegen de Pausgezinden kunnen verdeedigd worden, op den voet van den natuurlyken Godsdienst, om nu in geene onderſtelde openbaaring onderzoek te doen.

„ *Serm. against Popery*, *Vol. I. N. IV. p.* 36, 38. *Locke on Tol. Lett.* 1 *paſſ. Dod. Serm. on Perſ. p.* 6—19, 20—28. *Old Whig*, *Vol. I. N. XI.*

„ 8ſte *Aanmerking.*

„ Sommigen hebben al de aanmoediging, die aan de eene Godsdienſtige belydenis boven de andere gegeeven word, als eenen trap van vervolging afgemaald; doch dit ſchynt de zaak tot een tegengeſteld uiterſte te brengen. Maar beide, het inzicht voor Gods eer en het nut der ſamenleeving, (om welke te bevorderen, de overigheid zekerlyk de eenige perſoon niet is, die 'er onder geene verplichting toe legt,) moet haar aanzetten om te begeeren, en te arbeiden, dat haar volk onderweezen mooge worden in het geen zy voor waarheid houd; ten welken einde het noodzaakelyk zyn zal, dat 'er voor dezulken, die hen dus onderwyzen, boven andere onderwyzers, eenige zorg gedraagen worde: dat zy nu de zoodanigen uit haare byzondere beurs mooge onderhouden, kan niemand in twyfel trekken; en indien zy eene onbepaalde willekeurige magt (1) ten opzichte van eenigen tak van de openbaare inkomst heeft, ſchynt zy dezelve tot dat einde te moogen aanleggen, zelfs ſchoon de meesten van haar volk van eene verſchillende Godsdienſtigheid als zy zelven waren: en aangaande den genen, die verſchillende leerſtukken leert, of zich niet wil onderwerpen aan de leerſtelling en plegtigheeden, die het haar gevoegelyk dunkt om vast te ſtellen, dezelfde voordeelen van haar te eiſchen, ſchynt een inbreuk op dat recht van voor zich zelve te oordeelen (2), 't welk men toeſtaan moet, dat de overigheid en anderen, die met haar vereenigd zyn, hebben, ten opzichte van de manier, op welke of haare of hunne inkomst zal aangelegd wor-

(1) *Discretionary Power.* (2) *Right of private judgment.*

worden. Doch dan moet men toeſtaan, dat het eene zaak van plicht en voorzichtigheid is in de overigheid, en hun, die het met hun eens zyn, om hunne vastſtelling zoo ruim te maaken als zy kan, op dat geen waardige en goede mannen, die als vastgeſtelde Leeraars nuttig voor 't gemeen konden zyn, noodeloos belemmerd en uitgeſlooten worden; en hier over zal zy voor God verantwoordelyk zyn. —— Indien de meerderheid des volks, door die hen verbeelden, zich met de overigheid in zoodanige vastſtelling vereenigt, zal het de plicht der minderheid zyn, om, ſchoon zy 'er zich geweetenshalve niet naar ſchikken kan, echter dankbaar te zyn, dat zy in 't bezit haarer eigen vryheid gelaaten worde, gelyk zy volgens de redenkaveling hier boven zekerlyk behoord gedaan te worden. Indien men vraagt, of zulke andersgevoelenden (1) geſchiktelyk door de overigheid en meerderheid moogen gedwongen worden, om behulpzaam te zyn, in de vastgeſtelde Leeraars, die zy niet goedkeuren, te onderhouden? word 'er op geantwoord, dat het hier mede op de zelfde wyze gelegen zal zyn, als met het opbrengen van ſchattingen tot de onkosten van eenen oorlog, dien zy niet noodzaakelyk noch voorzigtig oordeelen. Want indien zulke dwingende magt niet wierd toegeſtaan, is het waarſchynelyk, dat de gierigheid 'er veele tot de anders gevoelende party zou dryven, om hunne tienden of andere bezittingen te beſpaaren. Zoo dat niemand eene regeering met reden kan laaken om het vorderen van zulke algemeene ſchattingen; en in deezen gevalle ſchynt het gevoegelyk dat men 'er aan toegeeve, als zynde het beſluit van hun, aan welker voogdy deze anders gevoelenden zich zelven en hunne bezittingen hebben aanbevoolen. Doch zoo de meerderheid het gedrag van hunnen beſtuurder in dit opzicht afkeurd, moet men zich gedraagen volgens het recht van wederſtand, gelyk in eenig ander geval, in 't welk het volk begrypt door hunnen beſtuurder verraaden te zyn.

„ *Dunlops 's Pref. to Scotch Conf. Abern. Tracts. p.* 170—176".

Men mag uit deze ſtaaltjes afnemen, dat een hedendaegſche *Gematigde*, de Verdraegzaemheid verdeedigende, op de gronden van Dr. *Doddridge*, het oog kan hebben, niet op ene volſtrekte verbreking der vastgeſtelde Formulieren, (gelyk men ligtlyk waent, als men 't geſchil te verre trekt,) maer

(1) *Disſenters.*

maer op ene meerdere ruimte in derzelver gebruik, dan zommige gestrenge Voorstanders dier Formulieren wel toestaen; zo dat men, 't voetspoor van *Doddridge* in dit geval volgende, niet stae op ene afschaffing van, maer op ene redelyke toegevende behandeling omtrent onze Formulieren van Eenigheid.

Isaaks Zegen over Jacob, of korte Kerkelyke Redevoeringen over Gen. XXVIII. 3 en 4. beide het eerste Lid. Door ELANDUS VAN STAVEREN, *oudsten Predikant in 's Hage. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1771. *Behalven het Voorwerk* 28 *bladzyden.*

ENe zeer wel gepaste Redenvoering van den Eerwaerden *van Staveren*, by gelegenheid dat de H. Doop, met de benaming van FREDERICA LOUÏSA WILHELMINA, bediend werd, aen de Erfprincesse van Orange en Nassau, eerstgeboorene Dochter van zyne D. H. den Heere WILLEM den Vden, Prinse van Orange en Nassau, Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden enz. enz. enz. Zyn Eerwaerde ontvouwt beknoptlyk het uitmuntende van Isaaks Zegen over Jacob, en brengt het gezegde over op de omstandigheden in welken hy zich bevind; met nevensgaende trouwhartige vermaningen; waer in hy de eerbiedigheid, voor zyne Vorstlyke en Staetlyke Hoorderen, met de vereischte Christlyke vrymoedigheid gepaerd doet gaen.

De bedroefde Christen vertroost, by het afsterven van zyne Godvrugtige Vrienden en Nabestaanden, uit aanmerkinge van het heugelyk Geluk in hunnen dood, in de Opstandinge, het Oordeel en de Eeuwigheid. Voorgesteld in IV Leerredenen, uit 1 Th. IV. 13—18 en 2 Th. I. 10. *Door wylen den weleerwaarden zeer geleerden en godzaligen Heer* CHR. ALB. DE LAVILLETTE. *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zierikzee. Waar agter gevoegd is de Lykreden over den Autheur gedaan, door deszelfs Amptgenoot* J. V. D. VELDE, *over Jes.* LVII. 2. *Te Zierikzee, by* P. v. d. Thoorn *en te* Dordrecht *by* A. Blussé *en* Zoon, 1771. *Behalven het Voorwerk* 90 *bladz. in quarto.*

DEze Leerredenen van den Eerwaerden *de Lavillette* zyn ene toegift op deszelfs *Ontledende en uitbreidende Verklaa-*

klaaring van 1 *Cor. XV.* waer van wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben (*). Zyn Eerwaerde voert dit troostryke onderwerp zo gemoedlyk uit, dat zyne voorstellingen recht geschikt zyn om stichting te geven, en ene plaets verdienen by het bovengemelde Werk. Hier by komt dan ook niet oneigen de stichtelyke Lykrede van zynen Amptgenoot *van de Velde*, als welke buiten de leerzame bedenkingen over 't behandelde onderwerp, een beknopt bericht geeft van 's Mans levensloop en uiteinde, in de blymoedige verwachtinge van den dag der opstandinge.

(*) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* II. D. bl. 348.

MARTEN SCHAGEN, *Doopsgezind Leeraar te Utrecht, en Lid van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, plegtig gedagt, in eene Lykrede, door* JOANNES CUPERUS. *Te Utrecht by* G. v. d. Veer, *en te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1770. *In quarto* 38 *bladzyden.*

IN deze Lykrede vind men, ter gelegenheid van den Text, Heb. XIII. 7, ene korte voorafgaende aenpryzing van 't ernstig acht geven op de Godvruchtige voorbeelden, zo der vroegere als latere verkondigers van 't Euangelie; waer op de Eerwaerde *Cuperus* terstond overgaet, om een uitgewerkt verslag te geven, rakende het voornaemste van den openbaren levensloop zynes Amptgenoots. Het zelve is te meerder opmerkinge waerdig, om dat het ons voor oogen stelt de verrichtingen van een Man, die niet slechts met toejuiching onder zyne Gezindheid geleefd, maer tevens door 't vertalen en uitgeven veler Schriften een algemenen roem verworven heeft; waer door deze Lykrede ene plaets verdient onder de Levensbeschryvingen der Geletterden; in welker rang de Eerwaerde *Schagen*, naer uitwyzen zyner hier gemelde verrichtingen, met het hoogste regt geplaetst mag worden. En men merkt hier omtrent aen, dat hem deze eer toekomt, schoon hy, volgens dit verhael, naeuwlyks den voet in de Lagere School gezet, en de Hooge School geenszins betreden hebbe; ten blyke, hoe ver zucht ter oefeninge en naerstigheid iemand konnen brengen, schoon hy van die hulpmiddelen versteken zy.

Beklag van HENDRIK FEDDEN, *Burger en Inwoonder te Delf, mitsgaders Lidmaet van de der onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse toegedane Gemeente aldaar, over de behandelingen van den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heere* J. M. BOON, *Herder en Leeraar derzelve Gemeente, en deszelfs Kerkeraad, aan hem zedert* 1766. *uitgeoefend. Mitsgaders Verantwoording van zynen Brief, aan de Wel-Eerwaarden Kerkeraad van die Gemeente geschreven* 21 *Juny* 1767. *Te Rotterdam by* J. Hofhout *en* E. v. Wolfsbergen, 1770. *In quarto* 48 *bladzyden.*

EEn gevolg van de onlusten in de opgemelde Delfsche Gemeente ontstaen, door het invoeren van *Beudikers* Gezangen, waer van wy enige melding gedaen hebben, met de uitgave van 't *Bericht der Geschillen* aldaer (*). De Schryver van dit Beklag komt voor als de Man, die de tweede afkundiging van het invoeren van *Beudikers* Gezangen mondling in de Kerk voor het hekje, na het eindigen der Predikatie, gestuit heeft; niet slechts voor zich zelven, maer als de mond van 42 Leden, in welker naem hy sprak. Ook heeft hy daer benevens, in 't midden dier onlusten, zyn jonggeebooren Kind in de Walsche Kerk laten doopen. Daer en boven is 'er door hem een scherpen Brief geschreven aen den Kerkenraed, by gelegenheid ener citatie van hem en zyne Huisvrouw voor dien Kerkenraed. ——— Tegen hem, en anderen, is ene Kerklyke Censure afgegaen; die Kerklyke Censure is ten opzichte van anderen opgeheven, maer men weigert hem van deze Censure te ontslaen, ten zy hy in de Kerkenraed vergiffenis kome vragen. —— Over deze behandeling beklaegt hy zich in dit Gefchrift, tracht de onwettigheid der handelinge van dien Kerkenraed, en byzonder van *Do. Boon* ten toon te stellen; mitsgaders te doen zien, dat hy geen vergiffenis heeft te vragen; als kunnende zyn gedrag in dezen in alles verdedigen. Dit Papier is niet min lastig te lezen dan 't opgemelde *Bericht*, en voor al niet minder met haetlykheden tegen den Eerwaerden *Boon* doormengd: de gansche Historie, zo als ze van de ene zyde voorgedragen word, terwyl men van de andere zyde geen licht heeft, komt tot nog zeer streng voor.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 151.

Ker-

Korte dog waarogtige Leevensloop van eenen Proselyt uit Amsterdam, genaamd CHARLES DE SCHWABESSO, *Commercie Raad en Agent van zyne Vorstelyke Doorlugtigheid den regerenden Hertog van Saxen, &c. &c. als mede zyne Belydenis. Volgens de Nederl. Couranten van den 12 Juny* 1770. *Te Utrecht by* J. C. ten Bosch, 1770. *Behalven het Voorwerk* 80 *bladzyden in groot octavo.*

VOlgens dit verhael is de Heer *Schwabesso* van geboorte een Jood, die zich in zyn Jeugd op de Studien toegelegd, vervolgens een aenzienlyk Huwelyk gedaen, en als een groot Man geleefd heeft, tot dat hy zag dat hy zyne Rekening kwalyk gemaekt had. Van dien tyd af komt hy voor als een Negotiant in Juweelen, gezien by den Hertog van Saxen, en door hem aengesteld, tot zyn Commertie-Raad en Agent. In die omstandigheden zien wy hem, zo door zyne Schuldenaers, en door Procesfen, als door de schelmery van zynen Knecht, in de uiterste laegheid gebragt: welke toestand hem, naer 't schynt, boven al aenleiding heeft gegeven, om bepaelder op den Christelyken Godsdienst te denken; dat hem eindelyk deed overhellen, en ook zyne Vrouw bewegen, om den Christelyken Godsdienst te omhelzen. Hier van heeft hy verslag gedaen aen twee Heren Professoren te Groningen, welker gunstige behandeling hy dankbaer erkent: en besloten hebbende met zyne Familie te Groningen openbare Belydenis te doen, heeft hy, op raed van een der Heren Professoren, zyn Belydenis-boekje, aen dit Verhael gehecht, voor af in 't licht gegeven; om „ aan alle opregte Christenen klaar te toonen, hoe verre hem den grooten God de oogen en 't herte geopend heeft, en hoe wyd hy in 't onderzoeken van de Schrift gevorderd is." —— Dit Boekje behelst ene optelling van veelvuldige plaetsen uit de Schriften des Ouden Verbonds, die hy op de dagen des Nieuwen Verbonds overbrengt; en voorts ene opgaef van paralelle Texten in 't O. en N. Testament, ter bevestiginge dat Jesus de Messias is; 't welk hier geschied ten aenzien van 't Euangelie van Mattheus, en in een volgend stukje ook gedaen staet te worden, ten aenzien der overige Euangelische Schriften. —— Men kan uit de wyze, op welke dit ingericht is, niet zien, dat de Heer SCHWABESSO zeer gegronde denkbeelden van den Christelyken Godsdienst heeft; maar wel dat hy met

het overbrengen en toepassen van Schriftuurplaetzen zeer ruw te werk gaet. Indien zulk slag van bewyzen, als hy 'er velen bybrengt, by hem voor goede munt doorgaet, is hy wel ligtlyk te overtuigen, maer ook gereedlyk te overdwarsen. —— Een enkel voorbeeld zy genoeg, om te toonen, dat we ons niet te sterk uitdrukken, maer veel eer bedwingen.

„ Genesis Cap. II. vs. 21, 22, 23. Ende hy nam eene van zyne Ribbe, ende sloot derzelver plaatse toe met vleesch enz. en maakte eene hulp voor Adam, namentlyk een wyff, wederom een bewys het eenig weezen met Christus zyn Zoon. Hy schiep Adam uit eene stuk aarde als een kind Gods, zoo verder de Schrift Genesis 6. vs. 2. klaar noemt, dat de Zoone Gods, de Dochteren des menschen aanzage, Ergo Adam een werk Gods alleen is geweest, waarom niet Eva? waar door beweezen word de vereeniging des Heiligen Geestes met de maagd des menschen en voortkoming onzes Heilands in 't vleesch, als hier staat in Cap. 6. vs. 2." Wat moet men, dit lezende, denken! is 't spotten, of raeskallen?

ANTONII DE HAEN Consiliarii Aulici, ac Medicinæ Practicæ in Alma ac Antiquissima Universitate Vindobonensi, Professoris Primarii, *Pars decima tertia Rationis Medendi in Nosocomio practico Vindobonensi. Lugduni Batavorum, apud* P. van der Eyk & D. Vygh, 1770.

Geneeswyze van A. de Haen, *in het Gasthuis te Weenen* XIIIde *Deel.*

Dit Stukje van den naarstigen en zeer werkzaamen Hoogleeraar bestaat uit drie Hoofddeelen. Het Iste, *Over de uitmuntendheid van de Hippocratische Geneeswyze in heftige Ziekten.* Het IIde *Over het Stelzel van* MACBRIDE. Het derde *Over Verdronkenen.* Van de ongelukken der Inentinge van de Kinderziekte, zegt hy in de Voorreden, heeft hy met voordagt in dit jaar niet gesproken, om dat hy oordeelt dat geheel Europa in 't kort zal uitwyzen of deeze Bewerking de wereld voor de kwaadaartigheid der Pokjes zal bevryden, dan, daar men ze te vore maar met aanmerkelyke tusschenpoozingen zag woeden, nu in een gestaadige ziekte zullen overgaan, en meer menschen wegsleepen. De Ontleed- en Ziekt-kundige Waarneemingen, heeft

heeft hy tot een nadere gelegenheid gespaard, om datze dit Stukje te groot zouden gemaakt hebben. Van de verscheiden Klopping der Slagaderen, waar over hy in het voorgaande Deel uitvoerig hadt gesproken, heeft hy nu ook niets gezegd, om dat hy 'er niets hadt by te voegen, dan het gene het voorgezegde kon bevestigen, en hem 'er geene tegenspraak over was voorgekomen; wat 'er Vitters met beschimping van mogen zeggen acht hy niet waardig te leezen, veel min te beantwoorden.

In het eerste Hoofdstuk geeft de Schryver een omstandig berigt, hoe de Lyders, met heftige ziekten bevangen, volgens de geneeswyze van HIPPOCRATES, behandeld worden. Van dertig zodanige zieken, onder zyn opzicht, is 'er geen één gestorven. De behandeling wordt zeer naauwkeurig, omstandig, en tot alle kleinigheden toe beschreeven; en tegenwerpingen, tegen het een of ander gemaakt, beantwoord. Men ziet hier uit, by gelegenheid, dat in dit Gasthuis ongemeene zorg gedraagen wordt voor alles wat by de zieken nodig of van dienst kan zyn, waardig om in andere Ziekenhuizen nagevolgd te worden.

In het tweede Hoofdstuk onderzoekt de Schryver het Stelzel van den Heer MACBRIDE, voor wien hy achting betoont en hem behoorlyken lof geeft; aangaande de ontwikkeling der vaste Lugt uit de deelen van het menschelyk lichaam, als eene oorzaak der verrotting, en de wederaanneeming van nieuw aangebragte Lugt tot herstelling. Hy gaat dit Stelzel na van stuk tot stuk, en met alle onderscheiding. De Heer MACBRIDE houdt Rotting en Gisting een en het zelfde te weezen. De Heer DE HAEN stelt hier tegen het onderscheid welk de Groote BOERHAAVE hier in heeft gemaakt, en wil van den Heer MACBRIDE beantwoord hebben het onderscheid der voorwerpen, waar in de eene of andere werking ontstaat, de warmte welke tot beiden vereischt wordt, en derzelver verschillende uitwerkingen. Een tweede zwaarigheid van het gemelde Stelzel is, dat de vaste lugt de eigenlyke band van zamenhang zou maaken in de hoofdstoffelyke deelen van ons lichaam. De Heer DE HAEN zegt, dat van HALLER niet alleen de lugt, maar ook een lym, vereischt wordt om den zamenhang te maaken; en de ondervinding doet zien dat verbrande beenderen niet door de lugt alleen tot eenigen zamenhang konnen herbragt worden, zonder tusschenkomste van een lymig wezen, olie, water of iet dergelyks. De Heer MACBRIDE stelt, dat Verrotting in vleesch ontstaat als de lugt uit de

vaste deelen uitgaat, en hier door derzelver zamenhang verbroken wordt; en de gemeene lugt de Verrotting weert. De Heer DE HAEN toont, dat de Proeven van BOILE, BOERHAAVE en anderen geleerd hebben, dat in het lugtledige niet ligt verrotting ontstaat, en de lugt of dampkring de rotting bevordert, 't gene ook door nader onderzoek van gemelden Heer erkend wordt. De Heer MACBRIDE stelt, dat de Gisting, waar onder de Rotting vervat is, de Spyzen en Geneesmiddelen ontbindt door de vaste lugt 'er uit te doen gaan, en veerkragtige lugt voort te brengen; dat deeze met de Chyl de melkvaten ingaat, en met het bloed vermengd wordt, en het zelve in de hoedanigheid van vaste lugt voor Verrotting bewaart. Hier op wordt van onzen Schryver geantwoord, dat eene Gisting met derzelver gewoone uitwerkingen in de Maage niet erkend wordt, en derhalve de stelling van een lugt-geest of *Gas sylvestre* ten eenenmaale ongegrond is, behalve dat zulk een genoemd *Gas* schaadelyk is voor menschen en dieren, en hier geene uitzondering kan plaats hebben. Hier door vervalt dan ook het gene van den Koorts-Bast gezegd wordt, als of hy door de menigvuldige vaste lugt welke hy in zich heeft, en door Gisting in de maage loegemaakt wordt, tegen de Verrotting en Versterving werkte. De geneezing van de Scheurbuik schryft de Heer MACBRIDE toe aan de Gisting uit versche Groenten ontstaan, en het hier uit voortgebragte *Gas sylvestre*: de Heer DE HAEN antwoordt hier op, dat in de Scheurbuik zuure en naar loogzout hellende versche Groenten even heilzaam ter geneezinge bevonden worden, en hy hierom niet vreemd van gevoelen is of de geneeskragt in het zeepagtige der Gewassen wel mogt bestaan. Laatstelyk wendt zich onze Hooggeleerde Schryver nog tegen het gene de Heer MACBRIDE aangaande de werking van Kalkwater tot ontbinding van den Steen der blaaze gezegd hadt, dat naamlyk het zelve de vaste lugt, waar uit de Steen, volgens HALES, tot op de helft bestaat, uit den zelven aantrekt, en dus hem aan gruis doet vallen. Voorafgaande Gisting, tot ontwinding der lugt, wordt telkens van den laatsten ondersteld en van den eersten wedersproken. Het Kalkwater, zegt de Heer DE HAEN, zal of uitwendig op den omtrek van den Steen werken; maar dan zal het ligter de vaste lugt, waar mede de steeds aanvloeijende pis bezwangerd is, dan die welke in den Steen is, aantrekken. Werkt het op het inwendige lichaam van den Steen, dees heeft een zo groote aantrekkende kragt van

lugt,

lugt, dat het Kalkwater dezelve niet zal konnen overwinnen, en de Steen, gestadig lugt uit de pis aantrekkende, zal, niet tegenstaande het Kalkwater, grooter worden; en de Proeven met Kalkwater op den Steen hebben my geleerd, zegt hy, dat het niets meer tot weekwording van denzelven doet dan gemeen water. Hy ontkent echter niet, dat de ondervindingen hem en anderen geleerd hebben, dat het Kalkwater van nut is voor menschen die eenen Steen in de blaaze hebben, en derzelver pynen verligten, niet door ontbinding of smelting van den Steen, maar door een slymigen korst om denzelven te maaken, inzonderheid als 'er de zeep nevens gebruikt wordt, waar door dan de scherpe punten of kanten omgeeven worden, en hy dus minder prikkeling op de blaaze verwekt; en deeze gedagte versterkt hy met een gelyk oordeel van andere voornaame Mannen.

In het derde en laatste Hoofdstuk geeft de Heer DE HAEN een verhaal van zyne Proeven tot herstelling van verdronkenen, welken in één of twee menschen van gewenschte uitwerking waren geweest: doch in honden, met voordagt onder water gehouden tot dat 'er geene teekenen van leven meer overig waren, doorgaans, behalve in eenen enkelen, en ook nog niet met een overblyvend leven, vrugteloos; niet tegenstaande alle middelen, de Strotsnede en de inspuiting met de Pomp-Klisteer (*), zo dat het water in den aars gespoten den bek van den hond wederom uitliep, niet uitgezonderd, met onvermoeiden yver en aanhoudendheid, te werk gesteld wierden.

Dit Stukje aanmerkenswaardige zaaken bevattende, waar onder eenige uitweidingen, by gelegenheden, voorkomen, welken op zich zelven aangemerkt hunne waarde hebben, doch niet eigenlyk tot het voornaame oogmerk dienen, zal met achtinge ontvangen, en, gelyk het 'er toe behoort, by voorgaande Deelen van den Schryver gevoegd worden.

(*) Men zie de beschryving van deeze Pomp-Klisteer in het VIII Deel van de *Ratio Medendi*, of de *Vaderl. Letter-Oefen.* IV Deel, bladz. 468.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye, der Weetenschappen te Haarlem, XII Deel.

Tweede Berigt.

VErhandeling *over de Voor en Nadeelen, die men door een Werk op verschillende wyzen te maaken verkrygt; door* N. YPEY. De Inhoud van deeze Verhandeling kan uit het begin derzelve eenigzins begreepen worden; dus luidt dit: „ Het word by veelen voordeelig gehouden sommige Werken zodanig te maken, dat 'er of nimmer, of ten minsten niet dan na verloop van eene groote menigte van jaaren, eenig onderhoud aan behoeft te geschieden. Dit besluit is nogtans van deeze vier oorzaaken afhankelyk: van de kosten, welke 'er worden vereist, om een Werk op die wyze te vervaardigen; van de kosten, waar voor het op eene andere wyze, die binnen eenen bepaalden tyd vernieuwing nodig heeft, tot denzelven dienst, met eene gelyke veiligheid, gemaakt kan worden; van den tyd, op welken de vernieuwing moet geschieden; en eindelyk van de renten, welke, volgens den gemeenen loop, van het geld te bekomen zyn.

„ Om dit met eenige voorbeelden op te helderen, eer ik tot de algemeene bepaalinge overga, stelle ik, dat een zeker Werk voor drie honderd guldens kan worden gemaakt, zonder genoegzaam herstelling nodig te hebben, en dat het tot een gelyk gebruik, en veiligheid was te maaken voor honderd guldens, mits dat het op deeze wyze gemaakt zynde, na verloop van dertig jaaren, geheel moeste worden vernieuwd, en dat de waarde van het geld jaarlyks drie van 't honderd was. Indien nu geen renten van renten worden gerekent, ziet men terstond, dat alleen wegens de grooter uitgaave van twee honderd guldens, naar de eerste wyze werkende, jaarlyks zes guldens aan renten worden verlooren, en by gevolg in dertig jaaren eene schade van één honderd en tagtig guldens word geleeden; en dewyl men, om het Werk te vernieuwen, naar de laatste wyze, maar honderd guldens heeft te besteeden, zo blykt, dat de eerste wyze van werken ieder dertig jaaren een nadeel van tagtig guldens zoude hebben toegebragt.

„ Edog deeze gevolgen zullen veel aanmerkelyker zyn, indien ook renten van renten worden gerekent, gelyk geschieden moet, enz.

Waar-

Waarneming van een omgekeerden Bodem der Baarmoeder, weggenomen en gelukkig genezen, met eenige Aanmerkingen; door O. MULLER, Med. Doct. *te Appingedam.*

Waarneemingen en Aanmerkingen over de Koude in de maand January 1768; *door* J. C. PALIER. Behalve de waarneemingen der Koude geeft de Schryver eenige waarschouwingen en regelen, hoe deeze waarneemingen met de Thermometers gedaan moeten worden, welken de ondervinding hem heeft leeren opmerken. In 't jaar 1740, zegt de Heer PALIER, daalde de Thermometer maar eenmaal, te weeten den 11 January, des morgens, onder 0; in 't jaar 1767 den 7 January tweemaal, naamelyk 's morgens en 's avonds, doch op den zelfden dag; maar in dit jaar 1768 is hy, daar hier te Land geen voorbeeld van is, op twee onderscheide dagen, den 3 en 4 January, onder 0 geweest. Zo lang 'er, vervolgt hy, regelmaatige aanteekeningen van den stand des Thermometers gehouden zyn, heeft men tot hier toe noit gezien, dat in ons Land twee achtereenvolgende Winters, op een en dezelfde plaats, een zo strenge koude heeft geheerscht als nu; alzo dat in beide jaaren 1767 en 1768 de Kwik onder 0 heeft gestaan.

Aanmerkingen over den juisten Tyd, de Plaats, en de Wyze om Verstorve Deelen, zonder Gevaar, af te zetten; door JACOB VAN DER HAAR. Dit Stukje is niet naar het opschrift verdeeld. De Heer VAN DER HAAR toont door gevallen van hem behandeld, en de goede uitslagen hier van door hem ondervonden, welk een Tyd, Plaats en Wyze van Afzetting hy voor de beste houdt. Een Verschil tusschen twee Heelmeesters over het afzetten van een verstorven Onderarm in het gezonde en bovenste van den Opperarm, na dat het leevende van het doode van zelfs was los gegaan, en maar even boven het verstorvene, gaf gelegenheid tot het opstellen van deeze Aanmerkingen. Onze Schryver, in het geval geroepen zynde, was van oordeel, dat zonder eenige bedenking, slegts de Afzetting in den Onderarm, en maar even in 't gezonde, voor de opgetrokke huid en spieren geschieden moest; doch niet voor dat het verstorven van het gezonde geheel gescheiden, 't laatste eenigzins begroeid, en de Lyder by meerder kragten was, gelyk ook veertien dagen hier na de Afzetting, omtrent drie vingeren breedte onder den Elleboog, gedaan werdt. De wond, door gemeene verbanden bezorgd, genas zonder eenig toeval in drie maanden. Deeze gehouden tyd, plaats en wyze van Afzettinge beweert en bekragtigt hy

 door

door meer andere gevallen op gelyke wyze behandeld en even gelukkig geslaagd, tegen de genen die van een stry-dig gevoelen zyn. De Afzetting geduurende de nog voort-loopende versterving te doen oordeelt hy door den Heer SHARP zo wel wederlegd te zyn, dat het niet meer der moeite waard is om 'er op stil te staan; hy wendt zich alleen tot de zodanigen, gelyk 'er nog veele zyn, die dezelve altyd in het gezonde en hoog boven de versterving willen gedaan hebben: in een versterving van den voet tot aan de enklauwen, by voorb. even beneden de knie, en van het been digt by of aan de knie, in de dye enz. onder anderen ook, om een uitsteekenden en lastigen stomp te vermyden. De Heer VAN DER HAAR wederlegt dit met een geval door hem zelven behandeld in een man van 24 jaaren, wiens beide voeten, na dat hy eenigen tyd ziek geweest zynde, en onder het vervoeren merklyke koude geleeden hadt, tot drie vingeren boven de Enkelen geheel verstorven waren. De Lyder door inwendige middelen versterkt, en de verstorve en nabuurige deelen met middelen tegen de verrotting behandeld wordende, kwam 'er stuiting van de versterving en scheiding tusschen het leevende en doode. Hier na, zegt hy, sneed ik een handbreet boven de Enkelen van het eene been, het uitgegroeide vleesch een of twee lynen voor de opgetrokken en reeds eenigzins vastgegroeide huid, en byna even zo ver achter de doode of uitsteekende beenderen (de beide voeten waren reeds in 't gewrigt der Enkelen afgesneeden) met een gewoon Sny-mesje, tot op en tusschen de beenderen door; en zonder my met het afschrapen van het Beenvlies op te houden, wyl dit even zo gelukkig door de zaag kan worden weggesneeden, zaagde ik het Scheen- en Kuit-been met een gewoone zaag door. De nieuwe wond, die hier door, zo in het been als in het vleesch, gemaakt werdt, hadt naauwlyks de grootte van een driegulden-stuk, en de bloedstorting, wyl de Vaten reeds toegegroeid, en terug getrokken waren, was niet noemenswaardig; bygevolg was een enkele wiek in Terpentyn-geest genat, droog plukzel, en een of twee paar doorgestooke hegt-plaasters, om de huid naar den Stomp te trekken, voor dit en eenige volgende verbanden voldoende. Vyf dagen na deeze afzetting werdt de Operatie op dezelfde hoogte en wyze aan het ander been verrigt. De Lyder heeft geen één toeval gehad; het eene been is met, het ander zonder eenige af-

afschilfering van been, binnen drie maanden geneezen. Dit geval wordt nog door een ander, van gelyke natuur en op gelyke wyze behandeld, bekragtigd. En om te toonen dat zodanig een Lyder met zyn lange stompen niet verlegen behoeft te zyn, wyst de Schryver aan, onder de voordeelen van deeze wyze van behandeling, dat men hem, na de geneezing een hol houten- of ander konstbeen, in form van een laars, waar in hy de lange Stomp steeken kan, aantrekt, 't welk hem toelaat met een volkome buiging zyner knie, en zonder merklyke verhindering of wangestalte, alomme te kunnen gaan. Uit een ander voorval waar in de versterving zich aan de knie bepaalde, en het been in de knie was afgesneeden, neemt de Schryver gelegenheid de afzetting in de knie en ook andere gewrigten te verdedigen.

Verhandeling, behelzende eene nieuwe Betoginge van de Verheffinge der Grootheid a + b *tot de onbepaalde Magt* ^{n}; *door* J. H. VAN SWINDEN.

Over drie soorten van Witte Hemel-Boogen, door JOHANNES FLORENTIUS MARTINET, A. L. M. Phil. Doct. *en* Predikant *te Edam.* Drie verschillende Lugt-Verschynzelen, door den Eerw. Schryver waargenomen, worden, onder de benaaming van Witte Hemel-Boogen, beschreeven. Den eersten noemt hy Mistboog, om dat hy zynen oorsprong uit de Mist heeft. Deeze is, volgens de aanhaaling van MUSSCHENBROEK, door DECHALES waargenomen, ook gezien van den Eerw. Heer PALIER, Predikant in 's Bosch. Deeze zegt de Heer MARTINET heeft alle de eigenschappen van eenen Regenboog, en zyne verschyning moet zekerlyk op de zelfde wyze verklaard worden: alleenlyk vindt men dit onderscheid tusschen beiden, dat de Mistboog geen schoone kleuren gelyk de Regenboog heeft. Een andere Witte Hemelboog is van den Eerw. Schryver niet meer dan tweemaal, doch ook van anderen gezien; zynde een zuivere witte Boog, in 't Ooste beginnende, en over zyn hoofd tot het midden des Hemels loopende, eindigde hy in 't Weste, zynde zo helder en doorschynende dat hy 'er de sterren door heen konde zien. Hy meent dat dezelve een vlammend Noorder-licht zy. Den derden Witten Boog zag de Heer MARTINET, zynde naby de Zee, buiten de Stad Edam. De Lugt was in het Noorden blaauwagtig donker, doch vry helder in de Zuider kimmen, wat hooger en boven zyn hoofd bewolkt. Ruglings naar de Zon gekeerd, zag hy voor zich, hoog in de lugt, een witten Boog, den bo-

bovensten rand was geelagtig; doch een oogenblik daar na verdween deeze kleur en de geheele Boog werdt wit. De streep was breeder dan van de gewoone Regenboogen; de hoogte was, naar zyne beste gissing, tusschen de 36 en 40 graaden; de lugt vertoonde zich binnen den Boog blaauwagtiger en donkerer dan die van buiten; de schenkels stonden geheel op den grond, doch werden daar na wat ingekort, en hy scheen toen in de lugt te hangen. Hy zag hem een geheel vierendeel uurs staan, waar na de verdwyning in het Weste langzaam begon, schielyk toenam, en niets overliet dan een donker blaauwagtig droevige lugt, welke eenigen tyd hier na geheel betrok. Een Visscher hadt ook den zelfden Boog op den zelfden tyd gezien. Voorts onderzoekt de Eerw. Schryver of en waar in deeze Boogen van de eigenlyke Regenboogen verschillen.

Verhandeling over twee ongemeene groote Beenderen, welke in den Bommeler-Waard gevonden zyn. Door J. C. PALIER. By gelegenheid van eene doorbraak in den Maas-dyk, in 't jaar 1757, vondt een der Arbeiders, die tot het herstellen van den dyk gebruikt werden, in tegenwoordigheid van den Schryver, een byna onbeschadigd Been van eene ongewoone grootte en zwaarte. Gedroogd zynde woeg het 40 ponden; deszelfs lengte was 41 Rhynlandsche duimen; de dikte aan het eene einde 28, aan het andere 21 duimen, en de minste dikte omtrent in 't midden, 16 duimen, alles in den omtrek gerekend. De kleur is nu hoog bruin en glansig; 't is, vooral in 't midden zeer hard, en klinkt als 'er met een stuk yzer op geslaagen wordt. Kort hier na ontving de Heer PALIER van dezelfde werklieden een Wervelbeen, twee ponden en zes uncen zwaar. De omtrek (schoon 'er hier en daar stukjes afgebroken zyn) was 27 duimen; de holligheid voor den doorgang van het Rugmerg twee duimen en twee lynen midlyns. Dit Been is geeler en sponsieuzer dan het ander; doch, naar alle waarschynlykheid, zyn ze beide, als uit de vergelyking blykt, van een en 't zelfde Dier.

De Schryver onderzoekt. 1. Tot welk deel des lichaams de gemelde Beenderen behoord hebben. De Hoogleeraar CAMPER hier over door hem gevraagd, geeft in een Brief, welke hier ingevoegd is, tot antwoord; dat het grootste is het regter Dyebeen, waarschynlyk van een Elephant, die nog jong was als hy storf, om dat 'er de *Epiphyses* van het hoofd des Dybeens en van den *Trochanter* aan ont-

ontbreeken, gelyk ook de *Condyli* van het onderste gedeelte, waar mede het met het Schenkelbeen vereenigd is. De grootte alleen verwonderde hem, om dat ze de beschryving van het Dybeen van een Elephant door D'AUBENTON te boven gaat. Aangaande het ander zegt hy: het is een der Borst-wervelen van het zelfde Dier, waar in ook de teekenen van jongheid zichtbaar zyn. 2. Van welk een Dier dezelven zyn; en hy besluit, wyl men beschryvingen vindt van Olifanten van ongemeene hoogte, de grootte der Beenderen niet belet dezelven te houden van een Olifant te wezen. 3. Hoe deeze Beenderen, zo veele jaaren in den grond geleegen hebbende, zo ongeschonden zyn gebleeven; het welk aan de diepe ligging en onaangeraaktheid der lugt wordt toegeschreeven. De Schryver is van oordeel, dat in ons Land meer zeldzaamheden zouden gevonden worden dan men nu ontdekt, als men in 't gemeen gebruik maakte van dieper te graaven, en hy toont dit door eenige voorbeelden. Het Wervelbeen vindt men hier in Plaat vertoond.

Verbaal der Uitwerkinge van eenen enkelden Blixemslag, voorgevallen op een van 's Lands Oorlog-scheepen, in het jaar 1749. *Medegedeeld met Aanmerkingen, enz. door* WILLEM MAY. De uitwerkingen van deezen enkelen Blikzemslag, door den Schryver met naauwkeurigheid aangeteekend, zyn zeer verwonderlyk, doch moeten in het Werk geleezen woren, wyl ze geene verkorting toelaaten. De Schryver geeft zyne bedenkingen aangaande de werking van den Blikzem tot splyting van steng en mast aan spaanders, welke hy afleidt van een schielyk gemaakt lugtledige ruimte rondom de deelen waar tegen de Blikzem stuit, en als een Leider omvangt om langs den zelven voort te gaan, en de uitzetting der inwendige lugt, de tegenstand van buiten weggenomen zynde, in het hout vervat. Terstond na den Blikzem-slag waren alle Kompassen op het Schip in wanorde, behalve drie, van welken de Heer MAY naderhand ontwaar werdt, dat de naalden niet aan een natuurlyken Zeilsteen, maar aan een magneetische konst-staaf gestreeken waren: waarom hy het van veel belang oordeelt, door proeven te onderzoeken, of deeze staaven en de naalden hier aan gestreeken onaandoenlyk van den Blikzem zyn.

Ontleedkundige Beschryving van een Zonne-Visch; door MARTINUS DOMSMA, Mr. Chirurgyn *te Amsterdam*. De ge-

gedaante van deezen Visch, welken men dagt ruim 200 ponden zwaar te zyn, wordt gezegd, was byna ovaal rond, zeer breed, doch niet heel dik. Zyne huid was in het aanraaken zeer ruw en fcherp, ook flymig; de kleur was blaauw en wit, als gevlamd marmerfteen; en zo hard, dat het Volk 'er drie tanden uit een Elger en de punt van een bootsmans haak op hadden aan ftukken gestooten. Zyn fnoet was groot, hard en vast, niet ongelyk aan een van een Verken, echter zonder Neusgaaten. Onder deeze fnoet is een kleine, ronde en ftyve Mond, welke aan deszelfs binnenzyde gesloten wordt door twee groote beenige, of liever harde hoornagtige Knypers, niet ongelyk aan die van een Zee-Schildpad, welken aan den binnenkant achter den mond of zogenaamde Lippen van daan komen. De Oogen zyn grooter dan van een Os of Koe. Achter de oogen zyn de Kieuwen, welke dubbel en niet zeer groot zyn. Even achter deeze Kieuwen is een groote, harde, doch, naar het lichaam van den Visch, maar een kleine Vin. De Visch heeft een harden fcherpen Rug, doch is breeder aan zyn Buik. Op zyn rug en onder aan den buik by den Staart, heeft hy een zeer groote dikke zwarte Vin, maakende elk van deezen naar den kop een regten hoek. Zeer kort achter deeze Vin begint de Staart, die met een halven cirkel van de eene tot de andere vin gaat en een kroonswyze uitgefneeden omtrek heeft, hebbende de Staart weinige beweeging. Van den fnoet en de borst gaan aan elke zyde, en naar de lengte des lichaams tot aan den ftaart, twee groote beenagtige Ribben, waar van die naar den rugge of de bovenfte de langfte en zwaarfte is. De Visch wordt ook ten opzichte van zyn inwendige deelen befchreeven, waar mede wy ons niet zullen ophouden.

Voor het tegenwoordige geene plaats overfchietende voor de Berigten aan de Maatfchappye gezonden en in dit twaalfde Deel ingevoegd, moeten wy het verflag hier van tot een nadere gelegenheid uitftellen.

De

De Pligten van een Geneesheer; mitsgaders de Wyze op welke men de Waarneemingen in de Natuurkunde best kan voortzetten. Voorgesteld in twee Lessen. Door een Beroemd Hoogleeraar in deeze Weetenschappen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by Yntema *en* Tieboel, 1771, *gr.* Octavo, 150 *bladz.*

TOt elk Beroep in de menschelyke zamenleeving, het zy van Koopman, Konstenaar, Handwerksman of waar toe geleerdheid nodig is, worden eenige hoedanigheden van geaartheid, verstandelyke vermogens, zedelyke eigenschappen, en algemeene kundigheden, tot eenig Beroep betreklyk, en onder het bedryf deszelfs volstrekt noodzaaklyk, vereischt. Het gemis van zulke hoedanigheden of verzuim van zich dezelve eigen te maaken, is oorzaak dat zo veele Hanteeringen gebreklyk worden verrigt, en het verwagte nut voor den beoefenaar en zyne medemenschen, ten dienste van welken hy werkzaam moet zyn, verlooren wordt. Niets is gemeener dan hier op weinig acht te geeven: jonge menschen worden van hunne Ouders of Voogden tot eenig Beroep geschikt en aangezet, of verkiezen het zelfs, zonder te overweegen, of zy 'er de vereischte hoedanigheden toe hebben, en te bedenken of met ervaarenen te raadpleegen, wat 'er toe behoort, wat 'er wel in voorvalt, en hoe zodanig een Beroep op de beste wyze kan waargenoomen worden. Geen wonder is het hierom dat veele menschen in hun Beroep kwaalyk slaagen; en doorgaans, onder alle hanteeringen, maar enkelen gevonden worden die hier in gelukkig zyn, en de achting van het gemeen tot zich trekken. Het gezegde heeft ook plaats in de beoefening der Geneeskonst, waar in geenzins allen die 'er zich aan overgeeven wel slaagen, om gelyke reden als van andere Beroepen gezegd is. De Hooggeleerde Autheur van deeze Lessen (*), dit in overweeging neemende, heeft het nodig geacht, eer hy zyn gewoone onderwyzing van de Praktyk der Geneeskonst hervatte, zyne Studenten vooraf eenige onderrig-

(*) In een Noot, onder het Berigt van den Engelschen Uitgeever, voor dit Werkje geplaatst, onderrigt men ons dat de Auteur van deeze Lessen is de Heer JOHN GREGORY, *Med. Pract. Professor*, aan de Hooge Schoole te Edinburg.

rigtingen te geeven wat in iemant vereischt wordt, en hoedanige pligten van hem betragt moeten worden, om dit Beroep met gelukkigen uitſlag, eere en achting voor de konst, en voor zich zelven waar te neemen, waar toe de eerſte Les geſchikt is; terwyl hy hun in de tweede, onder den titel van de beste beoefening der Natuurkunde en Natuurlyke Wysbegeerte, en voorſtelling van de verkeerde handelwyze welke hier in veelal gevolgd wordt, voorhoudt hoe men in de Weetenſchap der Natuure, en met toepasſing op de Geneeskonst, wezenlyke bekwaamheid moet tragten te verkrygen en dezelve bevorderen.

Belangende de eerſte Les: Na eenige algemeene aanmerkingen over de nuttigheid en waardigheid der Geneeskonst komt de Hoogleeraar tot de *Pligten van een Geneesheer*. Hy begint 1. met een onderzoek van den geest, het verſtand en de geaartheid, welken een' man moet bezitten en hem bekwaam maaken om een Geneesheer te zyn. Wegens de uitgebreidheid der Weetenſchap wordt hier toe een uitgebreid verſtand vereischt; voornaamlyk om dat de Leere der Geneeskunde nog niet tot die volmaaktheid is gebragt om 'er zich op te kunnen verlaaten, maar een Geneesheer dikwils genoodzaakt zal zyn, zyn eigen oordeel te gebruiken, om het waare en gegronde van het valſche en ongegronde te ſchiften en te ſcheiden. Ook wordt eenige ſchranderheid vereischt om zich naar zyne Lyders, Omſtanders en zyne Medebroeders te ſchikken. Hier by moet hy een groote tegenwoordigheid van geest, bezadigdheid, ſtandvastigheid en vrymoedigheid hebben, welken in veele gevallen zeer nodig zyn. Hier op gaat hy 2. over tot het opnoemen van de zedelyke hoedanigheden, welken in het karakter van een Geneesheer byzonderlyk vereischt worden: als menschlievendheid en medelydendheid, welke hem de ellenden van zyne medeſchepzelen doet voelen, en op de kragtigſte wyze aanport om hen te verligten; inſchiklykheid en toegeeflykheid, in eenen Lyder aan geen al te ſtrenge wetten van levenswyze of geneesmiddelen te verbinden; beſcheidenheid en geheimhouding, om te verzwygen het gene hy ziet of hoort en tot verlaaging of oneere van den Lyder zou konnen ſtrekken als het openbaar wierdt; maatigheid en ſoberheid, deeze zegt de Schryver, „ zyn hoognoodige deugden in een Geneesheer. In den loop van een uitgebreide praktyk komen dikwils moeilyke gevallen voor, waar toe vaardigheid van geheugen en oordeel wordt vereischt, om dat anders levens, van groote

aan-

aangelegenheid, kunnen verlooren worden. Ik heb van sommige uitmuntende Geneesheeren wel hooren zeggen, dat zy zo goed konden voorschryven, dronken zynde als nugteren. Indien 'er eenige waarheid in dit gezeg ware, zou men 'er èen zeer nadeelig oordeel, aangaande hunne oplettendheid, en bekwaamheid in hun beroep uit konnen opmaaken. Het toonde duidelyk dat zy in 't wilde praktizeerden, of alleen iet voorschreven, tegen het een of ander blykbaarste toeval, zonder acht te geeven op die kleine onderscheidende omstandigheden, welker kundigheid het groot onderscheid maakt tusschen een Geneesheer van verstand en eenen zonder oordeel. Bedwelming door den drank brengt mede een gebrek van geheugen en van oordeel; zy maakt verwerring van denkbeelden, bedremmeldheid en onstandvastigheid; en moet bygevolg een man onbekwaam maaken tot alle bezigheid, waar toe een levendig en kragtig gebruik van zyn verstand vereischt wordt. Deeze staat is echter zeer te onderscheiden van dien, welke in sommige menschen veroorzaakt wordt, door een vrolyk glas, 't welk, met maate gebruikt, dikwils alle werkende vermogens van den geest verlevendigt en kragt geeft." Vervolgens telt de Hooggeleerde Schryver onder de zedelyke pligten ook die opregtheid welke hem blootstelt voor overtuiging, en gereed doet zyn zyne misslagen te erkennen en te verbeteren; in tegenstelling van hardnekkige aankleeving aan de ongelukkige behandeling van een' ziekte, al wordt ze hem door een anderen duidelyk aangeweezen.

3. Na deeze noodzaaklyke zedelyke vereischten in een Geneesheer gaat de Schryver over tot eenige *Decorums*, of betamelykheden en welvoeglykheden welken een' Geneesheer passen, en meest strekken om de waardigheid van het Beroep op te houden. Deeze woorden, zegt hy, zyn zeer onbepaald in derzelver toepassing, om dat de denkbeelden welken 'er aan gehegt worden, ten deele gegrond zyn op de natuur en het gezond verstand, ten deele op eigenzinnigheid, de mode en gewoonten van byzondere Volken, en dit verschil wordt in 't vervolg van hem in aanmerking genomen. Hier onder behoort, gewilligheid tot het aanhooren van eenig voorstel of middel tot redding van den Zieken, door hem zelven of eenen zyner vrienden, het zelve te overweegen en te volgen, als men het goed keurt, of reden te geeven waarom men het niet kan toestemmen; voorzichtigheid in de aankondiging van

gevaar des doods; onderscheid te maaken in belooningen te neemen van meer of min vermogenden, en behoeftigen met gelyke zorgvuldigheid als ryken te behandelen; in beraadslaagingen met zyne Medebroederen gezeglyk te wezen, op dat geen Lyder door onderlinge geschillen en twist verwaarloosd worde: Als een Geneesheer, zegt de Autheur, de hand niet op zyn hart kan leggen, en zeggen, dat het volstrekt opensta voor alle overtuiging, uit welken hoek ze mag komen, vereischt de gemeene eerlykheid, dat hy zich buiten beraadslaaging houde. Andere omstandigheden, meent hy, moeten hem hier van niet ontslaan, als, de plaats, waar de persoon, met welken hy verzogt wordt te raadpleegen, zynen Graad als Geneesheer heeft bekomen, of ook, of hy in 't geheel een Graad van eenige plaatse heeft dan niet. Doch, om dat dit van sommigen zal aangemerkt worden te zyn de waardigheid en het belang van de Faculteit te verwerpen, tragt hy dit door eenige verdere aanmerkingen te beantwoorden, en spreekt, by deeze gelegenheid, van de geschillen sedert eenige jaaren in Frankryk ontstaan over de scheidspaalen van de Genees- en Heel-konst; geschillen ten uitersten nadeelig voor het welzyn van het menschdom; en geleerde en deftige lieden ten eenemaale onwaardig; zyn besluit is, dat de waardigheid niet moet gehegt worden aan den naam, maar aan de kundigheid en bekwaamheid. Onder de welvoeglykheden wordt ook nog gebragt de kleedye en houding, en de Schryver is van oordeel dat men onder een Volk praktizeerende, waar onder de mode of inbeelding achting en waardigheid hegt aan zekeren opschik en staatelyk voorkomen, men genoodzaakt is 'er zich naar te schikken, maar onder menschen op wezenlyke verdiensten en bekwaamheid ziende, het eene dwaasheid zou zyn zich door uiterlykheden achting te willen beschaaren. Hier by wordt nog gevoegd, dat een Geneesheer het niet beneden zyne waardigheid moet oordeelen, in gevalle van noodzaaklykheid, eenen Lyder eenigen geringen dienst of hulpe te doen, zo goed hy kan, voor Heelmeester, Apotheeker, en zelfs Oppasser te speelen. Vooral wil de Hoogleeraar dat men zich voor de vleyerye van aanzienlyke Lieden en de verachtinge van geringen moet wagten. Hy onderzoekt, of het een' Geneesheer past geheimen onder zich te houden, en na toegestaan te hebben, dat 'er wel wat voor gezegd kan worden, besluit hy, dat zodanige *Arcana*, over 't geheel, 't menschdom meer nadeel dan voordeel doen. Eer hy dit onderwerp eindigt, tragt

tragt hy de Geneesheeren te bevryden van de verdenking van ongodistery of ongodsdienstigheid, welken by sommige menschen huisvest: geeft redenen waar uit zodanige verdenking heeft konnen ontstaan, toont dat geen Beroep minder aanleidelyk is tot ongeloof dan de Geneeskonst, en beroept zich op uitmuntende Geneeskundigen die geacht zyn geweest om hunnen eerbied voor den Godsdienst, ten voorbeelde aanhaalende HARVÆUS, SYDENHAM, ARBUTHNOT, BOERHAAVE, STAHL, en HOFFMAN.

4. Eindelyk bepaalt zich de Hoogleeraar tot de kundigheden welken noodzaaklyk zyn eer men zich aan de praktyk der Geneeskonst begeeve; want schoon wel veele takken van Weetenschappen hier in van nut kunnen zyn, moet men zich aan de voornaamsten en nutsten meest gelegen laaten zyn. De Ontleedkunde is noodzaaklyk, als van zelfs blykbaar is; de *Physiologie* niet minder, en om deeze wel te verstaan moet men eenige kennisse hebben van de gronden der Werktuigkunde, Waterloopkunde, Gezichtkunde, Lugtkunde, Scheikunde; en nog zyn 'er andere werkingen in de huishouding van het menschelyk lichaam, welken door deeze alleen niet kunnen verklaard worden. En hier by moeten ook gevoegd worden de kennis van de *Pathologie*, de *Therapeutica*, de *Materies medica*, de Heelkonst en Kruidkunde, in zo verre dat iemant de gewassen in een Zamenstel weet te vinden, en naar behooren te omschryven. Van alle deeze opgenoemde takken is geene naauwkeurige en volkome kennis volstrekt noodzaaklyk, de gronden en beginzelen zyn nodig en genoeg. Nog voegt de Hoogleeraar hier by te behooren het gene hy versierende geleerdheid noemt, de kennis van de Latynsche, Griekfche en Fransche, ja ook van zyne Landtale, en eenig begrip van een goede methode of schryfwyze.

De Schryver zegt, en hier mede besluit hy deeze Les: „ Alle andere hoedanigheden, welken als sieraaden voor een Geneesheer kunnen aangemerkt worden, op te noemen, zou te veel tyd vereischen. In 't algemeen is 'er geene reden, waarom hy van eenige tydkorting of bevallige vervrolyking, welke een deftig man past, zou uitgeslooten worden. Integendeel, dit geeft een aangenaame uitspanning van zwaarer bezigheden en de vermoeijing van zyn Beroep; het maakt zyne verkeering aangenaamer en beminlyker; en het spreidt, in plaats van de averegtsche neuswyzigheid, welke de tegenwoordige Geleerden, in 't algemeen, verkiezen, om zich geacht te maaken, een be-

schaafden, vernuftigen en bevalligen zwier, over alle zyne zeden."

In de tweede Les, welke tot onderwerp heeft de *Wyze om de Waarneemingen in de Natuurkunde voort te zetten*, merkt de Schryver met het begin aan, dat deeze naspeuringen met tweederlei inzicht geschieden, of ten voordeele van byzondere persoonen, of tot het gemeene nut. Het eerste strekt tot voldoening van nieuwsgierigheid en weetzugt; het tweede tot bevordering van konsten en weetenschappen, en eerbied voor de Opper-oorzaak en Bestuurder van alles. Geen tak van de kennisse der Natuure, zegt hy, is zo nuttig en van zo veel aangelegenheid als die welke opzicht heeft op het menschelyk geslacht, waar van, door eenige byzondere gevallen op te noemen, bewys gegeeven wordt. Hier op gaat de Hoogleeraar over tot het stellen van eenige algemeene beginzelen welken onze oplettendheid vereischen in de navorsching der Natuure, en dezelve in 't byzonder toe te passen op de kennisse der Geneeskunde. Waarneeming en ondervinding ontdekken de vastgestelde orde en regelmaatige opvolging in de Werken der Natuure. Ondervinding verkrygen wy of door gewaarwording van onze eige zintuigen, of door getuigenis van anderen. Het getuigenis van onze eige zintuigen, schoon in 't algemeen gehouden voor den grootsten trap van baarblyklykheid, kan bedriegen en ontbreeken: onze zintuigen kunnen in zich zelven ongesteld zyn, of door uitwendige oorzaaken belemmerd worden. De ondervinding op het getuigenis van anderen is de zelfde gebreken onderhevig, en hier by nog de twyfeling aangaande de naauwkeurigheid en trouwe der Verhaalen. Ondervindingen voor handen zynde, komt het 'er op aan dezelven wel toe te passen, en 'er niet meer uit af te leiden dan de ondervinding opgeeft, waar tegen dikwils gezondigd wordt. De verschynzelen der natuure kunnen en moeten gebragt worden tot eenige algemeene beginzels of wetten der Natuure, zonder het welke ze van gering nut zouden zyn. „ In onze onderzoekingen der Natuure kunnen wy, na dat we tot de kennisse van eenige algemeene wetten, door een naauwkeurige vergelyking en byeenvoeging van waarneemingen gekomen zyn, door deeze wetten met elkander te vergelyken, wetten van algemeener natuure ontdekken; en dus door eene langzaame en omzichtige afleiding, in alle de verschillende deelen der Konsten en Weetenschappen, vorderingen maaken,

ken, tot eene kennisse der algemeenste wetten, welke het zamenstel der natuure regelen." Hier op gaat de Schryver over tot het aanwyzen van eenige beletzelen tegen de vestiging der egte Wysbegeerte op deezen vasten grond. Deeze zyn. 1. De drift en het ongeduld van de menschen om alle kennisse en alle voorvallen tot eenige algemeene wetten te brengen, welke hen ongenegen maakt om zich aan zulk een langzaame, doch zekere manier van navorsching te onderwerpen. 2. Het vermaak welk zy hebben in het zien van overeenstemmingen, waar door zy zich dikwils gelykheden verbeelden tusschen dingen waar eigenlyk geenen zyn, of niet van eenig aanbelang. 3. Een soort van betovering, welke menschen van een heete en levendige verbeelding ten eenenmaale blind maakt voor alle zwaarigheden, welken hun in den weg liggen, en hen dezelven dikwils konstiglyk doet bedekken. Een yverige aankleeving aan Theoriën kan iemant niet alleen in gevaarlyke doolingen brengen, maar neemt ook, door de menschen in een valsche gerustheid te houden, allen beweegmiddel tot verder onderzoek weg. 4. Een zeker zelfsbedrog van menschen heftig uitvaarende tegen Theoriën en onderstellingen in de Wysbegeerte, die 'er ten uitersten aan vast zyn, schoon zy dit van zich zelfs niet weeten. In de Geneeskunde zyn veele Schryvers, die alle redenkaveling en beginzels, welken van hunne even ongegronde Theorie verschillen, verwerpen; en dikwils zo onbezonnen uitvaaren tegen Theorie, als of zy alle redenkaveling en onderzoek van oorzaaken en beginzelen, als nutteloos en zelfs schaadelyk wilden veroordeelen. BOERHAAVE, HOFFMAN, STHAL en alle Schryvers van Zamenstellen, wraaken Theoriën, meenende de Theoriën van anderen; want elk verklaart, schoon op een verschillende en dikwils strydige wyze, de naaste oorzaak van iedere ziekte, waar van zy een berigt geeven; en de wyze van werking van ieder geneesmiddel, welk zy voorschryven, op beginzels, welken enkele onderstellingen zyn. In de Wysbegeerte zou men, zonder redenkaveling geene gevolgen uit voorgaande Proeven tot andere dingen konnen trekken. Geneesheeren moeten ook redeneeren, men moet in alle gevallen maar letten wel en op goede gronden te redenkavelen. De natuurlyke gesteldheid der menschen heeft veel invloed op het karakter van Geleerdheid, maakt sommigen driftig tot onderstellingen, anderen om alles wat

voorgesteld wordt ten scherpsten te bespieden en te beoordeelen.

Tot het verzamelen van een Natuurlyke Historie, welke van dienst zal zyn, vervolgt de Schryver, is het nodig zyne inzichten te bepaalen aan zodanige voorwerpen, welken vergeleeken en naar behooren geschikt zynde aanleiding geeven tot algemeene en nutte beginzelen; en dezelve niet slegts te behandelen, gelyk tegenwoordig veel al geschiedt als een onderwerp van nieuwsgierigheid. By deeze gelegenheid meldt hy eenige oorzaaken, waar door de vordering der Weetenschappen zeer is vertraagd, als 1. Gebrek van oplettendheid op het voornaame einde, het algemeene nut, of al wat strekt tot gemak en geluk des levens. 2. Overnatuurkundige spitsvindigheid, welke langen tyd en by veelen heeft geheerscht. 3. Een overmaatige naauwkeurigheid ten opzichte van schikking en methode, welke slegts een andere soort van spitsvindigheid, en in de Rangschikking der natuurlyke dingen zichtbaar is. 4. Zwakke ligtgeloovigheid, in een onbezonnen geloof van zekere bedrieglyke konsten, of overgeloovige aankleeving aan groote naamen, of een bygeloovigen eerbied voor de Oudheid. Ten opzichte van het laatste zegt onze Autheur. „ Het zou gelukkig zyn geweest voor het menschdom, indien zy, in plaats van een blinde en domme verwondering over HIPPOCRATES, met regt de Vader en Grondvester der Geneeskunde genoemd, zich eenig deel eigen gemaakt hadden van zynen grooten geest van opmerking, in plaats van groote boeken tot verklaaring van zyne Werken te schryven. ” 5. Een andere hinderpaal van de vordering der Weetenschappen is geweest het volstrekt omgekeerde van het voorgaande, een onbezonnen aankleeving aan nieuwigheden. 6. De haast om eene Weetenschap in een Zamenstel te brengen, naar schyn, volkomen en volmaakt, doch met veele doolingen. 7. Een al te groote zugt voor de zuiverheid en sierlykheid van taale aan de eene; en aan de andere zyde een gezogte duisterheid en ingewikkeldheid van styl. Lord BACON wordt hier tot een voorbeeld aangepreezen. By de gemelden worden nu nog eenige byzondere nadeelen gevoegd welken de Geneeskunde heeft ondergaan, uit de wyze op welke men dezelve heeft onderweezen, en dat ze aanbetrouwd is aan menschen die 'er van leefden als een ambagt; en eindelyk, dat de verbetering in de Geneeskonst niet verwagt kan

wor-

worden, gelyk by ondervinding van voorgaande tyden blykt, door zodanige Geneeskundigen, die zich beroemden Systematieke en redenkundige Praktizyns te wezen; zy moet herbouwd worden op den vasten grondslag der Natuure, op ondervindingen en naauwkeurige afleidingen uit ondervindingen; waar toe de Schryver betuigt hope en reeds een aangenaam vooruitzicht te hebben.

De aangenaamheid der zaaken, en de zamenhang der voorstellingen, in elk van deeze Lessen, heeft dit ons Berigt wat breeder doen uitloopen dan wy in 't begin hadden voorgenomen. Het zal hier door te bekwaamer wezen om te doen zien dat 'er nutte aanmerkingen en regelen in worden opgegeeven, welken van bejaarde Praktizyns, en niet slegts van jonge Studenten, tot gebruik gebragt; en zelfs ook door andere Liefhebbers van Letteroefeningen met vermaak zullen konnen geleezen worden.

De zedelyke Opvoeding der Jeugd, uit onze natuurlyke Hartstogten afgeleid. Te Leid. by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1770. *Bebalven de Voorreden* 195 *bladzyden in groot octavo.*

NAdemael de Maetschappy een overgroot belang heeft, in ene welbestierde Opvoeding der Jeugd, zo is 't niet te verwonderen, dat velen zich genoopt gevonden hebben, om dit Onderwerp opzetlyk te behandelen. Edoch, schoon 'er uit dien hoofde vele lezenswaerdige Schriften deswegens het licht zien, is deze stoffe echter op verre na niet uitgeput; en een Man van oordeel, met ene gegronde Menschkunde begaefd, kan der Maetschappye, ook in dit opzicht, nog geen geringen dienst toebrengen. Die hier aen enigzins mogte twyfelen, heeft slechts het oog te slaen op deze Verhandeling, rakende de zedelyke Opvoeding der Jeugd; welker aendachtige lezing hem ene menigte van nutte aenmerkingen daer toe betrekkelyk aen de hand zal geven, die hy in vroegere Schriften over dit onderwerp vruchtloos zou zoeken. In deze Verhandeling leert hy de Opvoeding gronden op 's Menschen natuur, naer gerade der verschillende omstandigheden, in welke zich de Jeugd bevind; en komen hem algemene grondbeginselen voor, die hem in staet stellen, om de Jeugd niet alleen door de eerste kindsheid te leiden, maer om ze daedlyk, tot ryper jaren gekomen zynde, tot Menschen te vormen, die der Maetschappye tot eer strekken; hoedanig een heuchlyk ge-

volg men uit de hier aengeprezen Opvoeding met regt mag verwachten. —— Dit Stukje is tweeledig; het behelst in de eerste plaetse ene nauwkeurige ontvouwing van der Menschen Instinct, en daer uit voortvloeiende Driften; geeft vervolgens een naeuwkeurig verslag van de Opvoeding der Jeugd op die beginselen, met aenwyzing van 't geen men in acht heeft te nemen, om 'er gelukkig in te slagen, en nevensgaende aenmerkingen over het voordeel der Publieke of Schools-opvoeding, boven de Huislyke; wanneer dezelve naer den eisch ingericht word. De Autheur stelt zyne denkbeelden in ene zo wel geschikte orde, met zo veel juistheid en oordeel voor, dat zyn arbeid de hoogste aenpryzing verdient, by alle Ouders, die gelyk de geachte Vertaler in zyne Voorreden zegt; „ eene Ziel hebben, en hunne kinderen voor Redelyke Wezens beschouwen"; doch voor anderen, zo als hy te recht aenmerkt, die zich der opvoedinge hunner Kinderen, als Redelyke Wezens, niet bekreunen, is 't in genen deele geschikt; waerom hy hen ook waerschouwt „ hun geld niet vrugteloos in 't water te smyten, kunnende zy voor 't geen hen dit boekje kosten zou, eene les van den Dansmeester hebben, of als zy 'er nog eens zo veel byleggen, misschien eene reis coiffeeren uit betaalen". Doch wy wenschen met hem, dat dit getal kleiner in ons Land mag zyn, dan wy vreezen dat het is.

Bespiegelingen in de Eenzaamheid over verscheide onderwerpen, inzonderheid over het rechte gebruik der Weetenschappen. Door J. G. ZIMMERMAN. *Uit het Hoogduitsch overgezet. Te Amst. by* P. Meijer 1770. *Behalven het Voorbericht* 64 *bladzyden in groot octavo.*

ZO haetlyk als het eenzaem leven is van een bygeloovigen dweper, die God waent te dienen, door zich zynen Evenmensch te ontrukken; zo beminlyk is in tegendeel het eenzaem zyn van een verstandigen Godvruchtigen, die zich by tyd en wyl, van het gewoel der Waereld onttrekt, om zich, in stille eenzaemheid, door de overdenking van nutte onderwerpen, bekwamer te maken, om Gode een erkentlyk hart op te dragen, zynen Naesten nuttig te wezen, zyn genoegen hier in den tyd, en zyn bestendig geluk in de eeuwigheid te bewerken. Zodanig ene afscheiding van gezelschappen, der gezellige Wysheid gewyd,

wyd, zodanig ene werkzaemheid, waer door men in ledigen tyd onledig is, zulk ene geschiktheid ter aendachtige overdenkinge in stille eenzaemheid, word ons in dit Stukje, door den beroemden *Zimmerman*, op ene zeer gevallige wyze, ten ernstigste aengeprezen. —— Het behelst ene dichtkundige schildering van de aengenaemheid en 't nut der eenzame overdenkinge, met een berispend tafereel van 't nutloos ja schadelyk tyd verkwisten, waer aen zich velen schuldig maken. In 't ontvouwen hier van leid hy den Lezer wel byzonder op tot ene rechte waerdering der Wetenschappen; om dezelven indiervoege te beoefenen, dat ze behandeld worden, niet als dorre bespiegelingen, maer als behelzende onderwerpen, die een doorgaenden invloed op onze bedryven hebben, zo dat we 'er daedlyk door in staet gesteld worden, en ons steeds genoopt gevoelen, om alle onze plichten met yver te betrachten. Ten dien einde brengt hy ons ten levendigste onder 't oog, het onderscheid dat 'er is, tusschen ene geleerde en ene verstandige beoefening der Wetenschappen; hoe ver de eerste de laetste overtreft; en dat men zich gevolglyk boven al heeft toe te leggen op het verkrygen van zodanig ene kennis der Wetenschappen, die waerlyk strekt om de Ziel te volmaken, en nutte gevolgen voor den Godsdienst of Burgerstaet te wegen brengt. Hier toe pryst hy de overdenking in stille eenzaemheid allen aen, en roept ons toe. „ Laat ons de zo geweldig-voortsnellende uuren met de naauwkeurigste zorgvuldigheid afmeeten, en hen, met een wys gebruik, ten beste van ons zelven en ten nutte van onzen evenmensch, tot onze verlichting en wezenlyk heil, besteeden. Laat ons toch dikwerf in ons zelven gaan. Laat ons, in ernstige overpeinzing, ons gezicht van deezen aardbol aftrekken, en in de boeken der wysheid, de bronnen van kennis en heil, opspooren, waar niets gerings, niets onëdels, niets onverschilligs de verrukte Ziel vernedert. Laat ons de waereld voor een poos verlaaten, de waereld voor een poos vergeeten, en nu eens in de stilte van onze binnekamer, dan uit de bloemryke velden, dan weder uit het duister van schaduwryke bosschen, in eenzaamheid, onze oogen tot God opheffen".

Leven van STANISLAUS LESZCZINSKI, *Koning van Polen, Hertog van Lotteringen en Bar. Door den Heer* AUBERT, *Advocaat voor de Raden van zyne Poolsche Majesteit, en voor den Souvereinen Hove van Lotteringen. Uit het Fransch vertaald, door* J. DE JONGH. *Twee Deelen. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. *en* G. v. d. Brink Jansz. 1770. *Behalven het Voorbericht* 458 *bladzyden in octavo.*

DE levensloop van dezen Vorst, die met het hoogste recht met den bynaem van *den weldadigen* pronkt, is zo zeer als dat van enig Vorst het voorwerp van veler nieuwsgierigheid, uit hoofde der wisselvalligheden die hem overgekomen zyn, der grootmoedigheid met welken hy dezelven ondergaen heeft, en der loflyke geestgesteldheid, die tot op het laetste zynes levens in hem is blyven doorstralen. Dit heeft den Heer *Aubert* bewoogen, alles aen te wenden, om der Nakomelingschap een naeuwkeurig verslag te geven, van 's Vorsten geschiedenis; niet alleen uit het geen de Heer *de Voltaire* in zyne Zweedsche Historie deswegens op goeden grond gemeld heeft, maer ook uit de berichten van den Heer *de Solignac*, Secretaris van 's Konings bevelen; met byvoeging van 't geen hy zelve, uit eigen ondervinding, geduurende de laetste dertig jaren van 's Vorsten leven, betreffende dit onderwerp kon melden. Men heeft dus alleszins reden om zich op de geloofwaerdigheid dezer Levensbeschryvinge te verlaten; en de Lezers, hunne nieuwsgierigheid, rakende verscheiden byzonderheden van dezen Vorst, voldaen vindende, zullen 'er tevens een geregeld verslag in ontmoeten, van 't geen de Poolsche en Zweedsche geschiedenissen in den aenvang dezer Eeuwe en vervolgens boven al aenmerklyk maekte; dat hun dit Geschrift met te meerder nut zal doen doorbladeren. —— Zie hier een beknopt bericht van 's Vorsten voornaemste lotgevallen.

Stanislaus, van Vaders en Moeders zyde uit een beroemd Adelyk Poolsch geslacht gesprooten, werd gebooren den 20 October 1677, binnen *Leopol*, de Hoofdstad van 't Palatynschap van Russie. Aen ene zeer geregelde opvoeding volkomen beantwoordende, zich der beschaefde wetenschappen bevlytigende, en alleszins een minzaem character omdragende, won hy al vroeg ene algemene hoogachting, die hem van tyd tot tyd hooger Eertrappen deed beklimmen. Toen *Augustus* de II, Keurvorst van *Saxen*, op den dood van Koning *Sobieski*, zich in den jare 1697 tot Koning van *Polen* deed verkiezen, werd *Stanislaus*, reeds Starost van *Odolanow* zynde, tot Palatyn van *Posen* benoemd. In de daer op volgende onlusten, welken *Karel* den XII, Koning van *Zweden*, gelegenheid gaven om Polen genoegzaem de wet te stellen, werd *Stanislaus*, toen men *Augustus* afgezet, en den Throon vacant verklaerd had, in 't jaer 1704, tot *Karel* den XII gezonden; in hoedanigheid van Gedeputeerde der

Ver-

Vergaderinge van *Warschouw*, om dien Vorst verslag te geven van den toestand der zaken. Die Vergadering naemlyk was wel gewillig, om het bevel van den Zweedschen Vorst op te volgen, met den Prins *Jacob Sobieski* tot den Poolschen Throon te verheffen; maer die raedslag was verydeld, overmits *Augustus* dien Prins, benevens deszelfs Broeder *Constantin*, had doen opligten en gevanglyk na Leipzig voeren. In die omstandigheden was *Stanislaus* ook onder de genen, die *Karel den XII* zogten te bewegen, om die Kroon te aenvaerden. En toen die Vorst, betuigende; „ dat hy meer genoegen had in Kroonen weg te geven dan te winnen ", *Alexander*, een Broeder dier gevangen Prinsen, de Kroon aenbood, trachtte *Stanislaus* denzelven mede over te halen; dat echter vruchtloos was; dewyl *Alexander*, op dien voorslag, antwoordde; „ dat niets ooit in staat was hem te verleiden, om zich het ongeluk van zynen Broeder ten nutte te maken ". In die omstandigheden leerde de Zweedsche Vorst *Stanislaus* kennen; vernam wyders naer hem; en alleszins tot deszelfs lof hoorende spreken, besloot hy eerlang hem tot Koning van *Polen* te benoemen, en de Vergadering te *Warschouw* te gelasten, om tot de verkiezing van een Koning te treden, en *Stanislaus* te verkiezen. In gevolge hier van werd hy, op den 12den July 1704, openlyk voor Koning van *Polen* uitgeroepen, en voorts in die waerdigheid bevestigd. Intusschen had de Saxische Keurvorst echter nog een merklyken aenhang in dat Ryk; waer door hy *Stanislaus* wel dra noodzaekte, *Warschouw* te verlaten. Deze week met 6000 man naer den Zweedschen Vorst, die terstond wederkeerde, om de Saxische Armée te verjagen; 't welk hem in zo verre gelukte, dat hy *Polen* eerlang geheel onderworpen zage. Hier op werd *Stanislaus*, en deszelfs Gemalin *Charlotta Catharina Opalinska*, den 4den October 1705, zonder enige ontrusting, binnen *Warschouw*, tot Koning en Koningin van *Polen* ten plechtigste gekroond.

In dien toestand van zaken ondersteunde de Russische Monarch *Peter de I.* de zyde van *Augustus*, terwyl de Zweedsche Vorst die van *Stanislaus* hielp handhaven. Het gevolg der daer uit ontstane Krygsverrichtingen was, dat *Augustus* zich eindelyk in 't jaer 1707 genoodzaekt vond afstand te doen van den Poolschen Kroon, en zelfs *Stanislaus* met zyne komst tot dien Throon geluk te wenschen. *Karel de XII.* dus ver zyn oogmerk bereikt hebbende, liet zich voorts vervoeren door een denkbeeld van Czaer *Peter* den I. van den Russischen Throon te berooven; 't welk hem zyne Armée tegen dien Vorst deed wenden: latende *Stanislaus* 10000 man in *Polen*, ter bescherminge van deszelfs Ryk. Deze onderneming kwam dien Vorst, gelyk bekend is, dier te staen; en de Saxische Keurvorst, den verslagen toestand van den Zweedschen Koning vernemende, stelde alles in 't werk om den Poolschen Throon weder te bemachtigen, 't welk hem ook in den jare 1710 gelukte. *Stanislaus*, zich in *Polen* niet konnende handhaven, was naer *Pommeren* geweken; en be-

besloot in 't jaer 1712 naer *Bender*, daer de Zweedsche Vorst zich onthield, te reizen, om hem over te halen ter bewilliginge in zynen afstand van de Poolsche Kroon, daer hy dezelve niet langer behouden kon. Een ongelukkige t'zamenloop van omstandigheden deed hem dien Vorst niet aentreffen; doch hy ontving echter bericht van hem, dat hy zulks in genen deele goedkeurde. 'Er werden voorts schikkingen gemaekt, om *Stanislaus*, met zyn Huisgezin, Vorstlyk te doen huisvesten in het Zweedsche *Tweebruggen*; alwaer hy veler edelmoedige ondersteuning genoot; terwyl *Augustus*, in *Polen* heerschende, hem van alle zyne Vaderlyke Erfgoederen in dat Ryk ontzet had.

Met het afloopen van 't jaer 1714 keerde *Karel de* XII weder in zyn Ryk, en zocht zich in staet te stellen, om, een Verbond met den Czaer aengegaen hebbende, zyne oogmerken omtrent andere Vorsten, en wel byzonder ten opzichte van *Stanislaus*, ter uitvoeringe te brengen. Dan een vyandlyke kogel, die hem in de belegering van *Fredrikshall*, den 11 December 1718, van 't leven beroofde, maekte een einde aen alle de ondernemingen van dien Vorst. Met deszelfs dood was *Stanislaus* verplicht *Tweebruggen* te verlaten, zonder te weten werwaerds ene behoorlyke wykplaets te zoeken. In die omstandigheden werd hem door den Regent van *Vrankryk* ene plaets in dat Koningryk ter zyner keuze aengeboden; by welke gelegenheid hy zich bepaelde voor *Weissemburg* in den *Neder-Elzas*. Terwyl hy hier ter plaetze alle bewyzen van Vorstlyke hoogachting genoot, werd zulks ten hoogsten top getrokken, door den voorslag van een Huwelyk des Konings van *Vrankryk* met de enige overgeblevene Dochter van hare Poolsche Majesteiten; welk Huwelyk van *Lodewyk* den XV, met *Maria Anna Charlotta Sophia Felicitas Leszczinska*, den 5den September 1725, te *Fontainebleau* plechtig voltrokken werd. Dit had ten gevolge dat het Hof van *Stanislaus* verplaetst werd naer het Koninglyk Kasteel van *Chambord*, alwaer hy in staet gesteld werd, om deftig en in veel luister te leven.

Weinig jaren hier na, en wel den 1sten February 1733, overleed de regerende Koning van *Polen*. Deszelfs oudste Zoon, de Keur-en Erfprins van Saxen, beweerde hem te moeten opvolgen; doch het grootste gedeelte der Natie riep om *Stanislaus*. Deze kwam daer op te *Warschouw*, en werd den 12den September, door de Ryksvergadering aldaer, ten tweeden male tot Koning van dat Ryk verkoren. Doch 'er verliepen maer weinig dagen, of *Stanislaus* zag zig genoodzaekt *Warschouw* te verlaten; door dien 60000 Russen deze handelingen van den Ryksdag stoorden; met oogmerk om den Saxischen Keurvorst tot Koning te doen verkiezen; dat ook wel dra zyn beslag verkreeg, met de krooning van dien Vorst aldaer. Intusschen had *Stanislaus* de wyk genomen naer *Dantzig*; doch ook in die Stad was hy niet veilig; alzo de Russen optrokken om dezelve insgelyks te bemachtigen. Het leed ook niet lang of die Stad zou heb-

hebben moeten bukken; 't welk *Stanislaus* bewoog zyn heil in de vlucht te zoeken, en de Stad te raden tot ene eerlyke Capitulatie. Ter naeuwer nood ontkwam die Vorst de handen der Rusfen, en zag zich, na het te boven komen veler gevaren, in veiligheid op Pruisfischen bodem. Zich enigen tyd te *Koningsbergen* opgehouden hebbende, keerde hy eindelyk weder naer *Vrankryk*; ziende dat alle maetregels ter handhavinge van zyn regt vruchteloos in 't werk gesteld werden; en zyne herstelling op den Throon te veel bloeds zou kosten. Middlerwyl had de Koning van *Vrankryk*, vereend met die van *Spanje* en *Sardinie*, begrypende dat Keizer *Karel de* VI. die aenvoerder van al het voorgevallen in *Polen* was, den Keizer in *Duitschland* en in zyne *Italiaensche* Staten aengetast; alwaer men groote voordeelen op den Keizer behaeld had. Doch zo dra *Stanislaus*, in *Vrankryk* wedergekeerd zynde, te kennen gaf, dat hy afzag van 't beklimmen van den Poolschen Throon, toonde *Lodewyk de XV.* zich bereidvaerdig, om, niet tegenstaende zyne overmacht, een gunstig Vredeverdrag te sluiten; mits dat Koning *Stanislaus* op ene gevoeglyke wyze schadeloos gesteld wierde. Men trof eindelyk de Præliminaria te Weenen den 3den October 1735, en 't gemaekte Verdrag werd ten volle bevestigd, den 13den December 1736. Volgens dit Verdrag erkende men den Keurvorst van *Saxe* voor Koning van *Polen* en Groothertog van *Litthauwen*; stond *Stanislaus* af van de Kroon van *Polen*, behoudende nochtans de *Titels* en *Eerebewyzen*; en verkreeg die Vorst, volgens daer toe gemaekte schikkingen, het bezit der Hertogdommen van *Bar* en *Lotteringen*, met die bepaling, dat ze na zyn overlyden voor altoos aen de Kroon van *Vrankryk* gehecht zouden blyven.

In gevolge hier van trad *Stanislaus*, in 't Voorjaar 1737, in 't bezit dezer hem toegelegde Hertogdommen, die onder zyne regering alleszins bloeiden, en in welker bestier hy zyne laetste dagen in rust mogt doorbrengen; 't welk hem ook allen aenzoek, om den Throon van *Polen* te beklimmen, na den dood van *Augustus* den III, in 't jaer 1763, van de hand deed wyzen; terwyl hy de verkiezing van den Graef van *Poniatowski* begunstigde, en 't zyne toebragt, om hem voor Koning van *Polen* te doen erkennen. In 't midden van dat genoegen trof hem ten laetste, in 't jaer 1766, een doodlyk ongeluk; niemand by zich hebbende, en in 't vuur gevallen zynde, was de Vorst niet te redden, dan na verloop van enigen tyd; en dit ongeval verhaestte zynen dood, welke inviel op den 23sten February des jaers 1766. ——— Dus stierf *Stanislaus*, op ene ongelukkige wyze, in den ouderdom van 88 jaren, 4 maenden en 3 dagen; onder den algemenen lof van *een Godvruchtig Christen*, *een verstandig Wysgeer* en een *weldadig Vorst* geweest te zyn.

Verzameling van Brieven over verscheide Stoffen. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG. *In Leven Professor der Historien enz. Derde Deel. Te Amsterdam by* S. v. Esveldt, 1770. *In octavo* 538 *bladzyden.*

ENe mengeling van ernst en boert vertoont zich niet min in dit Deel, dan in de voorigen; en ene verscheidenheid van onderwerpen houd des Hoogleeraers penne gaende, met die gewoone geestigheid en schranderheid, die den Lezer uitlokt, en hem in een uur van uitspanning vermaek kan geven, terwyl hy 'er tevens door opgeleid word, om verder te denken. Men ontmoet in dit gedeelte ene reeks van wysgerige en zedekundige overdenkingen; gedachten over deze en gene oudheidkundige onderwerpen; aenmerkingen over verscheiden byzonderheden rakende het Tooneelspel, zo der Oude als der Hedendaegsche Tooneeldichteren; vergelykingen van voorname Vorsten en Schryveren van vroeger en later tyd; benevens een aental van Brieven, die strekken ter nadere opheldering van des Autheurs leven, denkwyze en Schriften. Zie hier, om 'er nog ene byzonderheid uit aen de hand te geven, des Hoogleeraers aenmerkingen over de verdichte wonderdadige Historie van Madame *de la Fosse* te Parys, waer van hy het volgende bericht geeft.

Myn Heer!

„ Gy legt my te last dat ik voorheen het wonderwerk als waar heb aangenomen, dat in myn tyd, te Parys, aan Madame *de la Fosse* geschied is, die een tyd lang aan den bloedloop vast geweest was. Ik beken, dat ik in dit stuk heb gedwaald. Maar deeze dwaaling was toen algemeen in de gansche Stad, en de historie wierdt met zulke omstandigheden verhaald, dat men aan haare echtheid byna niet twyfelen kon. Ja de Protestanten zelv', die zig toen te Parys ophielden, verstoutten zig niet, deeze historie tot een verdigtzel, en tot eene met voordagt dus zamengeflanste vinding te maaken, maar zy beweerden alleen, dat een sterke verbeelding zulk eene werking by deze vrouw deedt, en dat dus de geneezing aan natuurlyke oorzaaken moest worden toegeschreeven. Doch toen men de zaak ernstig begon te onderzoeken, zo wierdt de zekerheid, in het begin, in eene twyfeling veranderd. En toen men eindelyk hoorde, hoe dit onderzoek gedaan was, zo wierdt elk overtuigd, dat het met dit wonderwerk, even als met ontelbaare anderen gelegen was, die op bedriegeryen rusten, en door de Monniken bedagt zyn, of om zig zelv' voordeel daar door te verschaffen, of den Godsdienst te bevestigen. Maar niemand heeft deswegen zo zeer getriumpheerd, als de Naturalisten, dewelken, wanneer de valschheid van zulke wonderwerken bekend wordt, daar uit aanstonds ook tot andere wonder-

derwerken besluiten. En, om dat dit doorgaans het gevolg is, dat 'er uit ontstaat, zo moest 'er, billyk, geene straf te streng en te groot wezen, om zulke menschen aan te doen, die dergelyke historien verdigten, en zulke voor den Godsdienst zo gevaarlyke rollen speelen. Met het wonderwerk, dat aan de gemelde *Paryssche* Dame geschied zou zyn, is het op de volgende wyze gelegen. Madame *de la Fosse*, die veele jaaren aan den bloedgang vast geweest was, wierdt, toen men, in het jaar 1725, op Sacraments-dag, de gewyde hostie in de Procesie rond droeg, door het zien van dezelve geheel en al, en wel zo zeer veranderd, dat haar deze langduurige en ongeneeslyke ziekte niet alleen in een oogenblik en op eenmaal, verliet, maar zy ook geheel frisch en gezond de procesie na de Kerk kon volgen. Deze wonderbaare geneezing verbreidde zig aanstonds door de gansche Stad, en wierdt als een onoverwinnelyk bewys voor de leer der *Roomsche* Kerk nopens de Mis aangezien. Om dat nu, behalven de Protestanten, die zig te *Parys* ophielden, veele Roomschgezinden zelv' hun oordeel zo lang opschortten, tot dat deeze zaak nader onderzogt was, zo liet de Aartsbisschop, de Kardinaal van *Noailles*, eene vergadering beleggen, en de getuigen dagvaarden, om dit wonderwerk te onderzoeken, en alle twyfelaars en ongeloovigen te overtuigen. De vergadering wierdt ook werkelyk gehouden, en de Kardinaal liet uitstrooien, dat dit wonder door onwederspreekelyke getuigenissen was bekragtigd. Die getuigen bestonden uit eenige Artsen. Doch hun getuigenis, dat ten bewyze van dit wonder dienen, en den ongeloovigen den mondt zou stoppen, wierdt niet bekend, waar uit men kon opmaaken, dat hun getuigenis niet zodanig was, als men gewenscht had, want de Kardinaal wilde, dat ze zouden getuigen, *Madame de la Fosse* hebbe waarlyk den bloedvloed gehad, maar waar van zy op het oogenblik verlost was geworden, toen men het Sacrament in de procesie voorby haar huis had gedraagen. Doch, om dat de Artsen zulk een getuigenis of niet konden, of wel niet geeven wilden, zo wierdt hun getuigenis niet bekend gemaakt. De beruchte *Helvetius* getuigde, dat hy deze vrouw, voor 13 jaaren, van den Bloedloop geneezen, maar vervolgens niet het minste meer van haar gehoord hadt. Door dit getuigenis wierdt dit wonderwerk reeds zeer verzwakt, om dat men niet kon begrypen, waarom deze Vrouw, die voorgaf, dat ze vervolgens weer aan deze ziekte vast geweest was, dien Arts niet wederom gebruikt hadt, door wien zo reeds eens zo gelukkig was geneezen. Die zekerst en best in deze zaak konden getuigen, als de man, wien de Ziekte zyner Vrouw best bekend zyn moest, de waschster, haar gewoone Chirurgyn en anderen wierden niet eens gevraagd. Wanneer men dit alles nagaat, dan kan men ligt begrypen van welke natuur dit wonderwerk geweest zy. Ook merkte men aanstonds, dat hier op eerst een stilzwygen, en naderhand een gelach volgde, en de Kardinaal won by deze zaak niets

an-

anders, dan dat het volk gestyfd wierdt in de gedagten, die het van zyne ligtgeloovigheid hadt opgevat. Ja eenigen namen daar uit zelfs gelegenheid, om den Kardinaal niet slegts van ligtgeloovigheid maar ook van valschheid te beschuldigen. Want in 't geschrift, het welk de Kardinaal wegens deze zaak liet bekend maaken, beriep hy zig onder anderen op het getuigenis van een Protestansche vrouw, die met *Madame de la Fosse* bekend ware, en gezegd hadt, dat het een waar wonderwerk ware, aan wiens echtheid men niet kon twyfelen. Men hadt daarom niets met meer zekerheid mogen vermoeden, dan dat zig deze Vrouw door zulk een wonderwerk zou hebben laaten beweegen, om den Roomschen Godsdienst zonder eenig uitstel te omhelzen. Maar, om dat die bestendig by haar voorig geloof bleef, zo wierd men begeerig om de waarheid uit haaren mond zelve te hooren. Een vreemdeling, die zig toen te *Parys* juist ophieldt, nam dit op zig. Hier op gaf zy hem, op zyne vraagen, tot zyne grootste verwondering, de verzekering, dat het in haare gedagten nooit was opgekomen, om zulk een getuigenis te geeven: dat ze anders wel met *Madame de la Fosse* bekend was, om dat die naast haar huis woonde; dat zy ze nu eens gezond, en dan weer ziek gezien hadt; dat zy ze op den Sacraments-dag wel hadt gevonden, en, wat haar zelve aanging, dat ze deze zaak voor geen wonderwerk hieldt. Deze historie is voor den Aartsbisschop niet zonderling voordeelig. Inmiddels verstoute ik my niet, een ouden bekenden braaven Heer van leugen te betigten, of van eene onwaarheid te beschuldigen. Veeleer denke ik, dat de straks aangehaalde Protestansche vrouw, om zig by den Kardinaal van *Noaïlles* behaagelyk te maaken, mogelyk gezegd heeft, dat zy het voor een wonderwerk hieldt, en dat de Kardinaal dit als ernst heeft aangenomen, en als een bondig getuigenis opgegeeven. Voor 't overige ziet men uit deze merkwaardige historie, hoe het voor eenige eeuwen moet toegegaan zyn, toen men geen onderzoek deedt, maar alles blindelings geloofde, wat in de monnikenkloosters verdigt wierdt. Ware dit bedrog toen werkstellig gemaakt, dan zoude niemand aan de waarheid van 't wonderwerk getwyfeld hebben, en *Madame de la Fosse* had mogelyk onder de Heiligen al eene plaats, en te *Parys* eene kapel gehad."

„ Ik ben enz."

NIEUWE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

CONRADI IKENII *Dissertationes Philologico-Theologicæ*, *sparsim ante hac editas Volumine hoc secundo collegit ac recensuit* J. H. SCHACHT. *Trajecti Batavorum apud* J. v. Schoonhoven et Socios, 1770. *Absque præcedd. et sub. seqq.* 655 *pp. in quarto.*

Godgeleerde en Oudheidkundige Verhandel. van C. IKENIUS enz.

UIt hoofde van den algemenen lof, welke de beroemde *Ikenius*, en als Godgeleerde en als Oudheidkundige, boven al ten aenzien der Hebreeuwsche Oudheden, behaeld heeft, zal het den Liefhebberen dezer Oefeninge ten uiterste aengenaem zyn, dat de arbeidzame Hoogl. *Schacht* zich wel heeft willen verledigen, om dit aental van Verhandelingen by een te vergaderen. De Hoogleeraer *Ikenius* had reeds in 't jaer 1749 ene lezenswaerdige verzameling van Godgeleerde en Oudheidkundige onderzoekingen, onder den titel van *Dissertationes Philologico-Theologicæ*, in 't licht gegeven; hier by nu voegt de Hoogleeraer *Schacht* in dezen 's Mans overige Verhandelingen, die voorheen afzonderlyk gedrukt hier en daer verspreid waren, en gevoeglyk een Tweede Deel uitmaken. Men ontmoet in 't ene en 't andere Deel ene reeks van Tael- en Oordeelkundige Aenmerkingen, welken hier en daer toonen, hoe veel ene gegronde Oudheidkunde kan toebrengen tot opehelderinge van deze en gene plaetsen der Heilige Schriften, en ingevolge hier van ter bevestiginge van wezenlyk rechtmatige, of wederlegginge van verkeerde zogenaemde Godgeleerde denkbeelden. Tot een voorbeeld hier van zullen wy een weinig stil staen op des Hoogleeraers Verhandeling, over de woorden van den Apostel Jacobus, in 't vyfde Hoofdstuk zynes Briefs, vers 14, 15, 16. *a. Is iemand krank* enz. Het geen zyn Hoogeerwaerde deswegens meld, bestaet hoofdzaeklyk in 't volgende.

Men merke vooraf aen, dat Jacobus, een Jood zynde en aen Christenen uit de Jooden schryvende, spreekwyzen gebruikt, die op hun bekende zaken slaen, of van by hen in gebruik zynde gewoontens ontleend zyn. Als me-

mede dat alles wat hy in dezen voorstelt betreklyk is tot den toestand van een kranken. Dit in 't oog houdende, zal men gereedlyk konnen nagaen, wat de Apostel wel byzonder bedoelt.

Het hoofdonderwerp waer van hy spreekt is een *kranke*; volgens het gebruik van 't Grieksche woord, dat ook de Rabbynen in hunne tael overgenomen hebben, iemand door eenige ziekte, hoe ook genaemd, getroffen. —— Zodanig enen vermaent hy tot zig te roepen *de Ouderlingen der Gemeente*; zulken die als Opzienders het bestier der Kerke handhaven, anders Herders of Leeraers genaemd. Niet juist allen, die zich daer ter plaetse bevinden; dit is niet noodig; die spreekwyze word gevoeglyk verklaard, door *één* of liever *iemand der Ouderlingen*; doch dit heeft men echter zo bepaeld niet te verstaen, dat het den zulken niet geoorloofd zou zyn twee of meer Opzienders tot zich te roepen; hier omtrent word men door deze uitdrukking niet bepaeld. —— Men heeft hier wel in acht te nemen, dat de Apostel den zieken niet slechts als lydlyk, maer als werkzaem in dit geval beschouwt; *hy roepe de Ouderlingen tot zich*: 't welk de vereischte gemoedsgestalte vooronderstelt, aengedaen met ene begeerte om zich van dat middel ter herstellinge te bedienen; zo dat hem dit middel niet opgedrongen worde, maer hy het zelve begeere.

Het oogmerk, waer mede dit roepen moet geschieden, is, dat zodanigen *over hem bidden, hem zalvende met oly in den naem des Heren*; en 't einde waer toe, is, op dat *het gebed des geloofs den zieken behoude, de Heer hem oprechte, en hy gezond worde.* Hier valt de vraeg, of deze *zalving* inkomt als het gebruiken van een gewoon middel ter herstellinge? of als dat van een zinnebeeld of teken van de wonderdadige gave der gezondmakinge, die in de eerste Kerk plaets had? De oplossing hier van zal best afgeleid worden, uit de overweging van 't gevolg dier zalvinge, of van 't uiteinde waer toe dezelve strekt. —— De Apostel spreekt van *een zieken te behouden*, zegt dat *de Heer hem zal oprechten*, en dat *hy gezond zal worden.* Alle deze spreekwyzen te samen, en ieder in 't byzonder, zyn by gewyde en ongewyde Schryvers zeer gebruiklyk van de herstelling enes zieken, 't zy dat de ziekte min of meer gevaerlyk geacht moge worden, van hoedanigen aert dezelve ook zy. En schoon men moete erkennen, dat soortgelyke uitdrukkingen wel eens overdrachtlyk in een geestlyken zin voorkomen; is 't echter baerblyklyk dat niets ons hier noodzaekt, om

om van den natuurlyken zin af te wyken; ja dat wy in tegendeel door 't voorgaende tot denzelven bepaeld worden. Dit bezeffende is 't zeker, dat men hier niet heeft te denken op een ſtervenden, het gezond worden naer de ziel, en ene eeuwige behoudenis, met de opſtanding ten laetſten dage; maer op de herſtelling der lichaemlyke gezondheid van iemand, die in eene lichaemlyke ziekte, 't zy dan van minder of meerder aenbelang, gevallen zynde, de hulp der Opzienderen begeert. —— De zodanigen dan moesten ten dien einde, op dat de kranke van deze ziekte herſteld zoude worden, *over hem bidden, hem zalvende met oly in den naem des Heren.* Maer komt nu dit *zalven* in, als een natuurlyk middel, of is het betreklyk tot de wonderdadige gave der gezondmakinge? Het valt niet gemaklyk hier op beſlisſende te antwoorden; en men kan beter de bewyzen voor 't een of ander gevoelen aendringen, dan de bygebragte bewyzen aen die of deze zyde wederleggen; en men doet veelligt veiligst met het een en ander ſaem te paren.

Dat het gebruyken van òly, en wel by manier van zalving, 't zy van 't geheele lichaem of een gedeelte van 't zelve, in geval van ziekte, oudtyds zeer gemeen was, en niet zelden met een goed gevolg geſchiedde, is ene baerblyklyke waerheid. Dit zo zynde kan men, daer hier geſproken word van 't genezen van ene lichaemlyke ziekte, de natuurlyke werking van dit middel niet wel uitſluiten.

Aen de andere zyde is 't insgelyks zeker, dat dit middel, hoe heilzaem ook, echter niet geſchikt is, om alle ſoorten van zieken te genezen; op hoedanig ene wyze 't nogtans hier voorkomt, en van den Apostel aenbevolen word. Daer 't nu indiervoege mede gemeld word in 't verhael van de wonderdadige genezingen door de handen der Apostelen, Mark. VI. 13. Vergel. met Matth. X. 1.; en Apostel Paulus uitdruklyk gewag maekt van de wonderdadige *gave der gezondmakinge*, 1 Cor. XII. 9, 28, 30.; zo vind men zich genoegzaem gedrongen, om te ſtellen, dat men hier niet alleen op het natuurlyke, maer, dit in 't oog houdende, tevens op het wonderdadige heeft te denken.

In gevolge hier van is 't waerſchynlykst, des Apostels oogmerk in dezen zin te verſtaen. Hy wil, dat men zich van de zalving zal bedienen, als een vry algemeen geſchikt middel ter genezinge, zo 't Gode behaegt het zelve te zegenen; dat men God ook ten dien einde om zynen zegen zal ſmeken; en voorts, in gevallen daer 't middel natuur-

lyk geen uitwerking kan hebben, op een gewenschten uitflag, door Gods onmiddellyke kracht, hoopende, de herftelling van den zieken verwachten; 't zy dan dat dezelve natuurlyk of wonderdadig mogte gefchieden.

Men verwondere zich niet, dat tot deze zalving juist een Opziender der Gemeente vereischt word. (1) Het was oudtyds onder alle Volkeren zeer gemeen, dat de Hoofdbeftierders van den Godsdienst zich ook in de Geneeskunst oefenden; en men vind wel byzonder dat het zalven der zieken onder de Jooden meermaels door dezulken gefchiedde. Uit dien hoofde is 't niet vreemd te denken, dat dit mede onder de Christenen door derzelver Opzieners verrigt werd; te meer daer Christus zelve zynen Apostelen zulks aenbevolen had, Mark. VI. 13. (2) Daer hier zomtyds ene wonderdadige genezing plaets had, was 't gansch eigen een Verkondiger der Euangelieleere, met de wonderdadige gave der gezondmakinge bedeeld, daer toe te gebruiken. (3) En eindelyk, nadien dit middel gepaerd moest gaen met gebeden, was 't niet vreemd, daer toe te roepen zodanig enen, wiens ampt het was de Gemeente voor te gaen in den gebede.

Deze *zalving* moest voorts gefchieden *in den naem des Heren*, te weten, in dien van J. Christus, op deszelfs last en met vertrouwen op deszelfs verdienften; 't welk volkomen beantwoord aen 't character van onzen Heilland, eenftemmig met het denkbeeld der Jooden, dat God alles goeds fchenkt ten wille van den Mesfias. Veelligt heeft de Apostel hier te gelyk het oog op de bygeloovige bezweringen en diergelyken, welken by velen in zulk een geval plaets hadden; waer tegen hy dan ftelt dit te doen in den naeme van Jefus; gelyk zulks ook door de Apostelen gefchied was.

Betreffende het nevensgaende gebed ftaet hier nog aen te merken, dat het zelve inkomt als het voorname middel ter genezinge; beftaende in ene affmeking van den Godlyken zegen, in de genadige vergeving der zonden. Als mede dat zulks ook plaets had in de Joodfche Kerk, daer de Leeraers gewoon waren dus over de zieken te bidden; 't welk ongetwyfeld ook in de Christelyke Kerk zyne nuttigheid heeft. Wyders fla men hier nog gade, dat de zieke zelve, de Ouderlingen tot zich geroepen hebbende, hier in niet flechts lydlyk maer werkzaem, en dus mede biddende geoordeeld moet worden. Hier by komt nog, dat de Apostel dit gebed vervolgens omfchryft

als

als een *gebed des geloofs*, ter aenduidinge dat het gebed, in den naem des Heren opgezonden, geschied met een vast vertrouwen op de Godlyke verhooring, naer zyne beloften, indien 't gebed naer zynen wil zy. —— Op ene dergelyke wyze is 't de Leer der Joodsche Kerke, dat men, onder 't gebruiken der natuurlyke middelen, God om zynen zegen zal smeken, en ten dien einde een Leeraer tot zich roepen.

Hier uit nu kan men afleiden, op hoedanig ene wyze zulk een *gebed des geloofs*, naer de tael des Apostels, *den zieken behoud*, naemlyk als een zedelyk middel, door God bevolen, dat God met zynen genadigen zegen wil achtervolgen. Hier word, in den Voorbidder niet alleen, maer ook in den Zieken dat Geloof voorondersteld; en tevens sluit het bovengemelde in, dat de Zieke, met den Voorbidder, smekende om ene genadige vergeving der zonden, daedlyk door een waer berouw gedreven zy, en zich van harte bekeere: hoedanige ene gemoedsgestalte ook de Joodsche Kerk in zodanig een geval eischt, leerende dat gene voorbidding van kracht kan zyn, zonder de Bekeering van den genen, voor wien het gebed geschied.

Aen deze toegezegde herstelling hecht de Apostel ten laetsten nog ene belofte; *en als hy zonden gedaen zal hebben, het zal hem vergeven worden.* Deze vooronderstellende spreekmanier, *als hy zonden gedaen zal hebben*, duid aen, dat de Apostel niet zo zeer oogt op alle zondige bedryven in 't algemeen, ten welken opzichte alle menschen zekerlyk strafschuldig zyn; maer te kennen wil geven, dat indien iemand zodanige zonden begaen zal hebben, die hem, 't zy dan onder Gods algemene of byzondere Voorzienigheid of wonderdadig bestier, aen deze ziekte onderhevig gemaekt hebben; dat God hem, met de herstelling zyner gezondheid, ook de genadige vergeving dier zonden zal schenken. —— De Apostel naemlyk sprak in 't voorgaende van allerleie ziekte in 't algemeen, en daer by voegt hy in dezen die nadere belofte, dat het bovengezegde, ook plaets hebbende in zulke ziekten, die gevolgen zyn van het bedryven der zonde, vergezeld zou gaen van de kwytscheldinge dier overtredingen, zo dat de zieke gezond gemaekt, en de Zondaer te gelyk in Gods gunst hersteld zoude worden; indien hy naemlyk, volgens 't voorgemelde, met den Voorbidder, als een geloovig en berouwhebbend Zondaer tot God nadere.

 Vraegt

Vraegt men hier op; zyn dan diestyds, toen de wonderdadige gave der gezondmakinge plaets had, alle zieken op die wyze genezen? Zo is 't antwoord, dat algemene beloften altoos te verstaen zyn onder die voorwaerde, indien derzelver vervulling tot Gods eer strekke; en dat het gebed des geloofs altoos op die voorwaerde geschied, indien het afgesmeekte naer Gods wil zy. 1 Joh. V. 14. Wyders heeft men daer omtrent nog in acht te nemen, dat zulks vooral geen plaets had, wanneer God iemand met ene doodlyke ziekte strafte, 1 Joh. V. 16, 17; en dus heeft men ook te denken, dat men 'er zich, buitengewoone omstandigheden uitgezonderd zynde, niet van bediende, als de zieke in een hooploozen staet wäre. By dit alles mag men ook als ten uiterste waerschynlyk stellen, dat God die genen, welken hy met deze wonderdadige gave bedeelde, ook tevens begiftigde met de noodige voorzichtigheid; en zo bestierde, dat ze van die gave voornaemlyk gebruik maekten, op zodanig ene wyze, dat het Gode waerdig geacht mogte worden.

In 't eerste gedeelte van 't 16de vers voegt de Apostel by 't voorgaende nog ene vermaning aen die zieken, zeggende, *Belyd elkanderen de misdaaden, en bid voor elkanderen, op dat gy gezond word.* 't Verdient zyne opmerking, dat de Apostel niet zegt, *Belyd hun*, te weten den Opzienderen, *uwe misdaden, dat zy voor u bidden;* maer dat hy, van schryfwyze veranderende, schryve, *Belyd elkanderen* enz.: 't welk duidelyk toont, dat hy in dezen ook andere persoonen bedoelt, en wel zodanig iets voorstelt, dat wederzyds plaets heeft. Als men nu daer by gade slaet, dat het Griekfche woord, hier door *misdaden* vertaeld, ook wel byzonder gebruikt word, van verkeerde bedryven jegens den Naesten, zo is 't niet vreemd te denken, dat hy zodanige misdaden bepaeldlyk op 't oog heeft: te meer daer hy spreekt van ze elkanderen onderderling te belyden, en onderling voor elkanderen te bidden; daer 'er in zodanige gevallen veel al ter wederzyde enige schuld is. ——— In dit gevoelen word men niet weinig bevestigd, als men nagaet, dat de Joodsche Leeraers sterk dringen op de onderlinge belydenis van zulke misdaden, en 't bidden voor elkanderen in zodanige gevallen; dat ze zulks wel inzonderheid aenbevelen in tyd van ziekte, en onder die middelen tellen, welken ter herstellinge konnen strekken. ——— Wanneer men dit alles by elkander voegt, kan men niet wel twyfelen, of

de

de Apostel beveelt hier ene onderlinge schuldbekentenis der Christenen, wanneer zy zich tegen elkander misgrepen mogen hebben; hen tevens vermanende, ten bewyze hunner bevredigde harten, voor elkanderen te bidden, dat God hen onderling met zynen zegen begiftige, en dus, bepaeldlyk in dit geval, den zieken weder in gezondheid herstelle.

De Hoogleeraer *Ikenius* ontvouwt, het geen we tot dus ver hoofdzaeklyk gemeld hebben, zeer onderscheidenlyk, en dringt het met zo welgegronde bewyzen aen, dat hy ligtlyk veler toestemming konne erlangen: en voor al duidelyk toone, dat de Latynsche Kerk hare twee Sacramenten van de Zalving in de uure des Doods, en de Oorbiecht in genen deele op de Leer van Apostel Jacobus moge gronden; als sprekende van zaken, die hemels-breed van deze later ingevoerde gebruiken der Kerke verschillen. —— Ten slot staet ons hier nog te melden, dat men in dit Deel, behalven de andere Verhandelingen, die ene algemene aenpryzing verdienen, nog wel byzonder ontmoet vier Verhandelingen over den tyd van 's Heillands laetste Paeschviering; die ener herhaelde lezing waerdig zyn; als behelzende ene oordeelkundige ontvouwing van 't merkwaerdigste, dat overweging verdient in 't geschil der Geleerden deswegens; waer in zich de Hoogleeraer houd, aen de zyde van hun, die beweren, dat Christus toen daedlyk de Paeschmaeltyd gevierd heeft, gelyk de Jooden die zich aen de H. Schrift alleen houden; en dus een dag vroeger dan de Jooden, die zich naer de Overlevering der Vaderen richten.

Euangelische Predikatien over verscheidene onderwerpen: waar by gevoegd is eene Verhandeling over de krachten van, en den stryd tusschen het Vleesch en den Geest, door den Wel-Eerwaarden en zeer geleerden Heer ISAAK WATTS, *Doctor in de Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1770. *Behalven het Voorwerk* 278 *bladzyden in quarto.*

VErstandig en te gelyk gemoedlyk te prediken, dat niet altoos te samen gepaerd gaet, was het uitmuntend talent van den beroemden *Watts*; en aen 't doorstralen van 't verstandlyke met het gemoedlyke in genoegzaem alle zyne Schriften, heeft men 't waerschynlyk toe te schryven, dat Menschen, ander-

derszins van verschillenden smaek, die, zo aen de ene als andere zyde, niet altoos 's Mans leerstellingen konden toestemmen, zyne Practicale Schriften met een algemeen genoegen lezen. Uit dien hoofde is 't ook te wachten, dat deze Leerredenen, die grootlyks het Practicale bedoelen, den Lezer verstandig onderrichten en gemoedlyk bewegen, velen niet minder aengenaem zullen zyn. —— De onderwerpen door zyn Hoogeerwaerden verhandeld, mag men met recht gewichtig noemen, verdienen ieders opmerking, en worden door hem voorgedragen op ene manier die alleszins ingericht is, om een geloovigen te versterken, en aen te moedigen ter gehoorzaemheid des geloofs. Hier toe dient het betoogen der *Godlyke zendinge van Apostel Paulus* (*); het ontvouwen van 't *onderscheid tusschen de Wet en 't Euangelie* (†); het verklaren der *eerste bestemminge van 's Heillands verzoening* (‡); het beschryven van *'t Geloof in deszelfs laegste trappen* (§); het aentoonen van *de gegrondheid der kennisse waer op 't Geloof gebouwd word* (§§); en het onderscheiden voorstellen zo van het *gewoone* als het *buitengewoone getuigenis van den Heiligen Geest* (§§§). By deze Leerredenen over die aenmerkelyke Stoffen, komt nog ene Verhandeling over *de krachten van, en den stryd tusschen Vleesch en Geest*; waer in *Doctor Watts* zich bevlytigt, om ons te doen opmerken, hoe 'er zeer veel beginselen, oorzaken of gelegenheden, tot het bedryven der zonden, in onze dierlyke natuur, in ons vleesch en bloed, zyn; mitsgaders om ons uit die overweging te leeren, hoe men, over verscheiden moeilyke gevallen, in 't leven van een Christen voorkomende, die op de zonden en verzoekingen betreklyk zyn, een rechtmatig oordeel heeft te vellen. —— Men ontmoet, zo in de Leerredenen als in deze Verhandeling, veelvuldige nutte onderrichtingen, die met oplettendheid nagegaen, met oordeel overgebragt, en met een welmenend hart in 't werk gesteld, geschikt zyn om vruchten voort te brengen, die door Jesus Christus tot eer des Allerhoogsten strekken. —— Zy, die nog onkundig mogten wezen van 's Mans denkwyze, konnen 'er enigermate van oordeelen uit zyne volgende ontvouwing van

(*) Text, Hand. XXV. 18, 19. (†) Gal. III. 21, 22: (‡) Openb. XIII. 8. (§) Jes. XLV. 22. (§§) 2 Tim. I. 12. (§§§) Rom. VIII. 16. In 't geheel twaelf Leerredenen.

van 't *zaligmakend Geloof*; waerom wy dezelven in dezen nog zullen opgeeven.

Zyn Hoogeerwaerde omschryft het zelve aldus. „ Het is een plegtig betrouwen van myne Ziel in de handen van *Christus* tot zaligheid, gebouwd op een diep bezef van myne eigene zonden en gevaar; eene grondige kennis van zyne algenoegzaamheid tot zulk eene onderneeming; en eene ernstige begeerte om van deeze zaligheid in derzelver geheele uitgestrektheid, zoo wel heiligheid, als blydschap, een deelgenoot te worden". En deze omschryving breid zyn Hoogeerwaerde verder in dezervoege uit.

„ Het zaligmaakend geloof dan onderstelt en sluit in zig *een leevendig bezef van de schult onzer zonden, en van de grootheid onzer elenden, die daar van een natuurlyk gevolg zyn*. Een gezigt van Gods rechtvaardige wraak, waar aan wy zyn blootgesteld, en van onze onmagt om voor ons zelven verzoening te doen, of vergeeving te verwerven. Een bezef van ons gemis eener volmaakte gerechtigheid om voor God gerechtvaardigd te worden, en hoe onmoogelyk wy dezelve uit onze eigene werken en pligten konnen daar stellen; want waarom zouden wy door een ander laaten uitvoeren, het geen wy door ons zelven doen konnen?

„ Het onderstelt ook *een gezigt van de verdorvenheid onzer natuuren, onze geduurige neiging tot zondigen, en zwakheid om de pligten van het gemeene leeven en den Godsdienst naa te koomen*; ons natuurlyk vermaak in de zonde en het schepzel, en onzen natuurlyken afkeer van God en alles, dat heilig is; en teffens onze volstrekte onbekwaamheid voor de genieting van den heemel, zoo lang, als wy in deeze gesteldheid zyn, en onze onmagt om ons zelven te veranderen en onze zielen van de aarde heemelwaarts te wenden.

„ Het onderstelt en sluit in zig *een hertlyk leetweezen, dat wy God door onze zonden beleedigd hebben*; *dat wy deezen staat der zonde moede zyn, en als reikhalzende verlangen om uit den zelven verlost te worden.* Want waarom zouden wy naar de kennis van zulk een almagtig Vriend en Zaligmaaker zoeken, zoo wy niet vreesden, dat wy buiten Hem eeuwig ongelukkig zouden zyn? Of waarom zouden wy ons zelven inlaaten met iemand, die de zonden in ons kan te onderbrengen, indien wy niet in zoo verre gewillig geworden zyn om dezelve te verlaaten, op dat onze natuuren in heiligheid vernieuwd moogen worden? Laat ons hier

opmerken, dat dit hertlyk leetweezen, dit inwendig moede zyn van de magt en heerschappy der zonden in ons, en die begeerte om daar uit verlost te worden, het allerweezenlykste stuk van de *waare boetvaardigheid*, of de bekeering der ziel van de zonden tot God, zy.

„ Verder sluit het in *een gezigt en geloof van de algenoegzaamheid van* Christus *om alle onze nooden te vervullen*; dat 'er in en door Hem verzoening en vergeeving te verkrygen zy; dat 'er by Hem zy eene gerechtigheid voor onze rechtvaardigmaaking en aanneeming tot het eeuwige leeven; en dit alles door middel van zyne volmaakte gehoorzaamheid en dood: Dat Hy kracht en genaade bezit om alle onze zonden te overwinnen, de verzoekingen te beletten, onze bedorvene lusten te verbeeteren, onzen wille tot God te neigen, onze poogingen in de betrachting van alle deugd en heiligheid te ondersteunen; om ons te bewaaren in de gunst van God en ons behouden ten heemel in te leiden; en dat Hy van den Vader verordineerd is om dat alles te doen voor zondaars.

„ Het bestaat gemeenlyk in *een aanbeveelen van de schuldige en zondige ziel aan de zorge van* Christus, *overeenkomstig het einde waar toe zyn Vader Hem gezonden heeft* om voor verloorene zielen te zorgen en te bewaaren het gene Hem is aanbevoolen. Het is eene verborgene naadering van het gemoed tot *Christus*, waar by wy ons zoo schuldig, als wy zyn, aan Hem overgeeven om door Hem, van weegen het lyden, dat Hy ondergaan heeft, de vergeeving onzer zonden te verkrygen; ons zoo onrechtvaardig, als wy zyn, aan Hem voorstellen om door zyne gerechtigheid by God den Vader vrygesprooken te worden; en ons zoo onrein en besmet, als wy ons bevinden, aan Hem aanbieden om door de kracht zyner genaade gereinigd en door den dood in de heerlykheid overgebragt te worden.

„ Eindelyk volgt 'er *eene gerustflelling*, *of berusten*, *van de ziel in* Christus: *dit belooft Hy*, *als Hy de vermoeide en belaadene* zondaars *roept om tot Hem te koomen*. Matth. XI. 28. En dit gaat gepaard met eene blyde hoop en verwachting op deeze volkoomene zaligheid van *Christus*, om welke de zondaar Hem gezogt heeft: En hier door word zyne liefde en dankbaarheid jeegens *Christus* gaande gemaakt, alle zyne krachten opgewekt tot een ieverig jaagen naar den heemel, om zyne voeten te stellen op de paden des rechts, in welke God ons bevoolen heeft naar het Koningryk te wandelen. Dus verkrygt elke Godlyke belofte, be-

drygingen en gebod zyn behoorlyk gezag op het gemoed, onder de leevendige invloeden van zulk een geloof. Dit is geenzins *een lui en werkloos vertrouwen*, dat zig van alle zorg ontdoet en dezelve op *Christus* werpt en in eene onbezorgde en vrye verwaarloozing van pligten leeft. Want een geloovige weet zeer wel, dat hy verpligt zy om voor het heil van zyne ziel alle moogelyke zorg aan te wenden, en zyne eigene zaligheid met eene heilige vreeze uit te werken; te waaken tegen de verzoekingen; elke opkomende zonden te wederstaan; en tot den dood toe te volharden: of schoon hy, uit een bezef van zyne eigene ongenoegzaamheid, zyne veiligheid en hoope stelt in de algenoegzaamheid van *Christus*".

Dr. Watts merkt op deze ontvouwing eindlyk nog aen, dat men wel niet kan beweren, dat dit alles zo duidelyk, zo onderscheiden, en zo levendig, in ieder geloovigen ondervonden moet worden; doch het komt hem voor, „ dat wel de meeste of alle die byzonderheden noodzaakelyk zyn in de waare natuur van het waarachtig en zaligmaakend geloof, daar het Euangelie zo klaar gekend en gepredikt word, gelyk in onze dagen, en vooronderfteld moeten worden in dezelfde daad des geloofs ten eeuwigen leeven, of ingewikkeld of heimelyk opgesloofen te zyn".

Euangelische Overdenkingen, *door* Dr. J. J. RAMBACH, *Eerste Superintendent enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente*, *toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis te Zutphen. Eerste Deel Tweede Stuk. Te Arnhem*, *by* J. H. Möeleman 1770. *Behalven het Voorwerk* 487 *bladzyden in quarto.*

MEt de uitgave van het eerste Stuk dezer Postille, hebben we reeds verslag gegeven (*) van de manier, op welke dezelve is uitgevoerd; en den Lezer onder 't oog gebragt, hoe de Hoogleeraer zyn werk maekt, van het zaeklyke in de Euangelietexten, zo als ze, volgens de gewoonte zyner Kerke, op de Zon- en Feestdagen ten onderwerpe der Leerredenen strekken, te ontvouwen, te betoogen en ter betrachtinge aen te dringen. We hebben diestyds, als een voorbeeld, ten bewyze dat deze Postille ach-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 343.

achting waerdig is, de korte Schets ener Leerreden uit dezelve opgegeven, en konnen dit, op ene dergelyke wyze, by deze gelegenheid, nog nader ſtaven; waer omtrent wy ons, ter zake van den korts ingevallen Paeschdag, zullen bepalen tot den hier opgegeven inhoud van des Autheurs Predikatie op den eerſten Paeschdag, welke ten Texte heeft Marc. XVI. 1 - 8; en waer in de Hoogleeraer zich voorſtelt, te toonen *de vooruitzichten in het eeuwige leven by de Opſtanding van Jeſus Christus.*

Deze Leerreden heeft tot ene Inleiding de heuchelyke tael, welke de Pſalmdichter den Geloovigen des Nieuwen Testaments in den mond legt, Ps. CXVIII: 24. *Dit is de dag, dien de Heere maekt, laten wy ons verheugen, en op denzelven verblyd zyn*; waer toe ook de Leeraer in dezen zyne Toehoorders tracht op te wekken, door hunne aendacht te vestigen, op de vooruitzichten in het eeuwige leven by de Opſtanding van Jeſus Christus, zo als ze zich aen een oplettend Christen voordoen; 't zy hy acht geve, op den *perſoon van den verrezen Jeſus*, 't zy hy gade ſlae *de omſtandigheden van deszelfs Opſtanding.* In het eerſte opzicht, den perſoon van den verrezen Jeſus beſchouwende, ziet hy in denzelven Lichaem en Ziel weder met elkanderen verenigd, en ontdekt tevens, dat de Ziel zich in een vergenoegden en blyden ſtaet bevond, terwyl ook het Lichaem heerlyk verklaerd was. Hier by, in de tweede plaetſe, de omſtandigheden van deszelfs Opſtanding nagaende, merkt hy op, (1.) de Opſtanding geſchiedde zeer vroeg in den morgen, na dat de Nacht vergaen was. (2.) De ſteen was van 't Graf afgewenteld. (3.) De roekelooze Wachters werden verſtrooid. (4.) De Engelen ſpraken zeer vriendlyk met de Vrouwen. (5.) Het Graf was ene vergaderplaets van vroome Zielen. (6.) De voorgaende redenen van Jeſus wierden zynen Vertrouwelingen weder in 't geheugen gebragt. (7.) De harten van zyne Vrienden werden getroost, en met vrede en vreugde vervuld. (8.) Veele heerlyke Voorbeelden en Voorzeggingen van het Oude Testament werden vervuld. (9.) De Overwinning van Christus over den dood werd bekend gemaekt, en eindlyk. (10.) De verrezen Jeſus openbaerde zich den zynen in menigerleie verſchyningen telkens klarer en heerlyker. — De Hoogleeraer, deze byzonderheden ieder op zich zelven voordragende, toont telkens hoe ze allen met elkanderen, en ieder afzonderlyk ons een vooruitzicht in het eeuwige leven verlenen, en wy dus de heerlyke Opſtanding van

Je-

Jesus mogen aenmerken, als een Voorspel van de Eeuwige Heerlykheid. — En hier op grond zyn Hoogeerwaerde ten laetste ene nadruklyke toepassing, waer in hy doet zien, hoe deze stoffe gebruikt moet worden, eerst van hun, die door de ontdekking van hun verderf verschrikt zyn geworden; wyders van hun, die 't 'er nog nooit op toegelegd hebben, om hun verderf te ontdekken; en voorts van de Vrienden en Beminnaren van den verrezen Jesus, die door deze beschouwing in hun Geloof versterkt, tot Liefde opgewekt, en in hunne Hoop bevestigd worden, verwachtende eenmael in de nabyheid te aenschouwen, te smaken en te ondervinden, 't geen ze thans als van verre zien.

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafscheidbaar verbonden is. Vyfde Stukje. In 's Gravenhage by N. v. Daalen 1771. *In groot octavo 125 bladzyden.*

Op de beschouwing der plichten van gelatenheid en onderwerping, in 't laetst voorgaende Stukje, door onzen Zedekundigen Schryver behandelt, volgt, in het thans uitgegeven, ene soortgelyke ontvouwing van den plicht der Liefde en Dankbaerheid jegens God; met aentooninge hoe zeer wy gehouden zyn dezelven te betrachten, en van hoe veel invloeds derzelver beoefening op ons bestendig Geluk is. Met het afhandelen hier van merkt hy aen, dat wy alle de tot hier voorgestelde plichten Gode reeds schuldig waren in den staet der rechtheid; en dat ons nu, na den Val, nog verscheiden nieuwe plichten te betrachten staan, die ene byzondere overweging eischen. Dit leidt hem tot het voordragen der plichten van Nederigheid, Berouw en Boetvaerdigheid; welke ten gevolge heeft de sterkste begeerte, niet alleen om de zonde vergeven te zien, maer ook om 'er van gereinigd en verlost te worden. Het betoogen der noodzaeklykheid dezer plichten, zo als ze krachtdadig strekken, om ons gelukkig te maken, doet den Autheur verder het oog vestigen, op het middel van Verlossing, dat den Mensch aengebooden word, benevens deszelfs toepassing en de wyze op welke men het aennemen en deelachtig worden moet. En hier op besluit eindelyk onze Briefschryver dit Stukje, met na te gaen, welk ene gemoedsgesteltenis, welke aendoeningen en neigingen des harten, deze nieuwe Weldaed ons, omtrent God,

on-

onzen Uitredder en Verlosser, moet inboezemen: hoe wy naemlyk daer door bewoogen moeten worden, tot ware inwendige Godsvrucht en uitwendige Godsdienstigheid; hoedanig ene gemoedsgesteltenis en daer uit voortvloeiende werkzaemheid, in ons noodzaeklyk vereischt wordende, alleszins strekt om ons gelukkig te maken.

Alle de hier opgenoemde onderwerpen worden, niet minder dan de alvoorens beschouwden, met zeer veel juistheid in een helder daglicht gesteld, en ten ernstigste aengedrongen: zo dat ene oplettende lezing dezer Brieven eigenaertig moete strekken, om een ieder een indrukbaer bezef van zyne verplichting te geven; en hem te gelyk aen te moedigen, om den Godsdienst, die zich van alle zyden in een bevalligen luister vertoont, met vuurigheid ter harte te nemen, ter volmakinge van zyn Geluk. Ter bevorderinge van dit laetste dient, op ene uitstekende wyze, de Brief, waer mede dit Stukje eindigt; het welk ons noopt, om deszelfs hoofdzaeklyken inhoud, ten dien opzichte, nog kortlyk voor te dragen.

Op het bezef van 't overgroote onderscheid, dat 'er is, tusschen God als een vertoornd Rechter, of als een verzoend Vader, te beschouwen; en de aenminnige gesteldheid des gemoeds, midsgaders de daer mede verknochte aengenaeme werkzaemheid, welke uit die laetste beschouwing voortspruit; is 't waerlyk te verwonderen, hoe 'er menschen gevonden kunnen worden, die, den Godsdienst behartigende, denzelven enigzins in een haetlyk daglicht stellen. Onkunde of ene averechtsche geestgesteldheid, merkt onze geachte Schryver aen, is hier van de oorzaek; en zy die den Godsdienst, met de vereischte kunde en rechtmatige gemoedsgestalte, handhaven, bevinden, gelyk hy vervolgt, dat dezelve daedlyk bestaet in de heilrykste, ja de aengenaemste, de vermaeklykste en verruklykste aller gevoelens en plichtsbetrachtingen. Dit doet hem een gansch bevallig tafereel der Godsvrugte malen, en toonen, dat die schildering volkomen beantwoord aen de denkbeelden, welke ons de Openbaring deswegens verleent; die ons geen somberen maer een blygeestigen Godsvrucht aenpryst; terwyl ze ons het genot van 't aengename dezes levens niet ontzegt, maer alleen eischt dat wy 'er ons verstandig en omzichtig in zullen gedragen.

Men voorziet ligtlyk, dat 'er gevonden zullen worden, die menen dat dit denkbeeld stryd, met alle zodanige plaetsen der H. Schriften, die ons den dienst der Waereld, de

de Waereldsgezindheid enz. zo uitdrukkelyk verbieden. Dan deze bedenklykheid word hier volkomen uit den weg geruimd, door den zin van dat verbod duidlyk op te helderen; en te gelyk te doen opmerken, hoe men ook hieromtrent de middelmaet in 't oog heeft te houden; waer in wy ons van de Waereldlingen hebben te onderscheiden; en hoe wy, met de vereischte omzichtigheid, veiliglyk in de Waereld verkeeren kunnen. Wel byzonder brengt de Autheur ons by die gelegenheid onder 't oog, hoe men, Godvruchtig levende, ook deel kan nemen in de uitspanningen en vermaeklykheden der Waereld, als daer is het Spel, den Dans, het Schouwburg en dergelyken; mids men steeds het goede van 't kwade scheide, 't eerste behoude en 't andere varen late, ja zelfs met de grootste zorg ontvliede. Meent men dat dit niet over een te brengen zy, met de Euangelische bevelen van zich van de Waereld af te zonderen; onze Zedekundige wyst de zodanigen na de verklaring die Paulus hier van aen de hand geeft, 1 Cor. V: 9, 10; waer uit blykt dat ons geenszins alle gemeenzame omgang met de Lieden der Waereld ontzegd; maer alleen zulk eene afzondering geboden word, die daer in bestaet, dat wy ons altoos beletten, van door hun kwaed voorbeeld te worden verleid, om met hen tot iets, dat in zich zelven boos en zondig is, samen te spannen.

Tot dus ver de aendacht gevestigd hebbende op de Godsvrucht, wend onze Autheur voorts het gezicht tot de Godsdienstigheid, en toont hoe dezelve insgelyks, noodwendig vereischt wordende, medewerkt ter vermeerderinge van ons geluk; dat hem ten slot bepaeldlyk doet stil staen op de heilryke vruchten des Gebeds. —— Het een en 't ander hier voorgedragen stelt den Godsdienst ten aenminnigste voor, en is recht geschikt, om denzelven ten sterkste aen te pryzen. Men sla, ter proeve hier van, het oog nog op het volgende Tafereel van de beminlykheid der ware Godsvruchte, in welker voorstelling hy zich op de ondervinding van zynen Vriend, aen welken hy schryft, beroept.

„ Hebt gy niet meer dan eens by U zelven gevoelt, dat niets in de geheele Waereld, beter in staat zy dan de Godsvrugt, om U die algemeene goedwilligheid, die onbegrensde weldaadigheid, die zagte vreugd, dat zuiver en stil genoegen, die onverstoorbaare gerustheid, en helderheid van Geest, in te boezemen, die van alle gemoedsgesteltenissen de aangenaamste zyn, en 't meest toebrengen, om ons,

voor

voor ons zelve, voor Gelukzaligheid vatbaar te maaken; en tevens tot het welzyn van anderen bevorderlyk te doen zyn. Zeg my, myn waarde Vriend! in de oogenblikken, waar in gy met deeze gevoelens op 't leevendigst bezield waart, wanneer zy uwe Ziel geheel hadden ingenoomen, lachtte U dan niet alles op 't vrolykst toe? Scheen niet de geheele Natuur alleen tot Uw Geluk voortgebragt te zyn, en ook daadlyk alle haare krachten daar toe te doen saamenwerken? Kon het toekomende U wel iets verschrikkelyks of ontrustends voorstellen? Jaa, verdweenen niet alle reedenen van vrees, van droefheid, van ongenoegen, of verlooren zy niet al hun kragt? Terwyl ter zelver tyd de aangenaamheeden des leevens, wel verre van iets het minste van hun prys te verliezen, in teegendeel met zoeter en leevendiger vermoogen op uwen Geest werkten, om dat gy van alle Zielsverstoorende gevoelens bevryd, des te beeter in staat waart, een genoegen, dat door niets gekrenkt werd, in deszelfs volle kragt te smaaken. Jaa zelfs dunkt my, dat zy ons ook de enkele vermakelykheden des levens, mits die maar op eene onschuldige wyze gebruikt worden, met een veel vryer, een veel onbekommerder en blygeestiger geestgesteltenis, genieten doet. Daar een ander in tegendeel, in 't midden deezer vermakelykheeden, zyn gezigt geen oogenblik in zig zelven te rug kan wenden, zonder door de beschouwing der ongeregeldheid die in hem heerscht, en der onzeekerheid van 't geene het toekomende over hem brengen zal, te worden ontroerd, en al zyn vermaak te zien verstooren. —— Maar terwyl gy dus voor U zelven gelukkig zyt, voelt gy ook niet uwen boezem zig verheffen, uw hart ontluiken, alle deszelfs aandoeningen en vermogens hunnen kring verwyden, en de weldaadige begeerte om het Geluk, over al wat haar omringt, voort te planten, uwe geheele Ziel in eenen verheeven ievergloed doen ontbranden? Wenschte gy dan niet al wat gy rondom U gewaar word, in uwe Zaligheid, in uwe reine vreugd, te doen deelen? Het minste ongenoegen, de minste smert, die gy by eenig Mensch, ja by eenig gevoelig Weezen, ontdekt, is als eene wanstemmige klank, die de zoetluidige harmony, waar mêe uwe Ziel zig streelt, verstooren komt, en die gy dus met al uw kragten zoekt uit den weg te ruimen, om uw genot was 't mogelyk ongekrenkt te bewaren."

„ Alle tot den Schepper der Natuur ons verheffende Godsdienst, moet in 't gemoed des geenen, die van der-

zel-

zelver waarheid ter goeder trouw overtuigd is, deeze of dergelyke gevoelens min of meer verwekken. En zoude de Christelyke Godsdienst in 't byzonder, minder dan eenige andere, met de gezellige Deugden overeenstemmen? of ook minder de aangenaamheden deezes leevens, ja zelfs de vermaaklykheeden, die de Maatschappy ons aanbied, bevorderen? Zoude de leere des *Euangeliums* in 't minste iets strengs of treurigs hebben kunnen? Neen, myn Vriend! is de goede boodschap onzer verlosfing die zy ons aanbrengt, zyn de Wetten, mitsgaders de weg die zy ons voorschryft, om aan die weldaad werkelyk deel te krygen, niet de vrugten eener liefde, die zig zelfs niet door de snoodste ondankbaarheid liet uitbluschen; eener teedere medoogendheid, eener Vaderlyke en Hemelsche Barmhartigheid, die zelfs onze hoogst gedreeven wenschen te boven gaat; maaken zy niet de heerlykste wonderdaad der eeuwige en Opperste goedertierenheid uit? En zoude die God, die zig onder deeze huishouding gestadig voorsteld als een Vader, die niets anders zoekt, als de toevlugt en ondersteuner zyner zwakke en ongelukkige Kinderen te zyn, dezelve teevens met schrik en neerslagtigheid vervullen willen? Neen, zelfs tot in de taak die hy ons oplegt, in de plichtsbetragtingen, die hy ons als eene aan hem te betaalen schuld voorschryft, zien wy niets, dan zyne voor onze Volmaaktheid en Gelukzaligheid teeder bezorgde liefde doorstraalen. Want schoon 'er niets zyn kon, dat ons zwaar of moeijelyk schynen mogt, om aan den geenen, van wien wy 't leeven, de aanweezigheid, en al wat ons dezelve aangenaam en dierbaar maaken kan, ontfangen hebben, te gehoorzaamen en te behaagen, en tevens ons de oneindige onverwelkelyke Gelukzaligheid, die hy ons op deeze voorwaarde aanbied, te verwerven; is 'er nogtans niets dat in zig zelve ligter is, niets dat meer volmaaktelyk met onze eigen belangens overeenstemt, als alles wat hy van ons eischt. Vermits het hoofdzakelyk hier op uitkomt, dat wy, om, geduurende de Leerlingschap deezes leevens, de vermoogens die wy van hem ontfangen hebben, te volmaaken; aan ons verstand, door de gestadige beschouwing en beoeffening der waarheid, (*) mitsgaders de verwondering en verrukking, die haar-

(*) „Onder de algemeene bewoordingen van Waarheid en Deugd, moeten de kennis van God en de liefde tot hem, die zelfs de bronwel en 't Eeuwigleevend voorbeeld van alle waarheid en zedelyke vol-

haare schoonheid en bekoorlykheid, natuurlyker wyze, in onzen Geest verwekken moeten, eene onafgebrooke opvolging van aangenaame indrukken en beschouwings onderwerpen bezorgen, en in ons hart, door de bestendige omhelzing der beminnelyke Deugd, mitsgaders de lieflyke ontroeringen der over alle Menschen, jaa over alle gevoelige Weezens, zig uitstrekkende liefde en goedwilligheid, eene evengelyke onafgebrooke opvolging, van aangenaame gevoelens verwekken. Wat kan 'er bekwaamer zyn, om ons leeven voor ons zelven genoeglyk en vermakelyk, en tevens tot het welzyn van anderen bevorderlyk te maaken; en ons dus, beide nutte en aangenaame leeden der Maatschappy te doen zyn? —— En met hoe weinig regt word dan de Christelyke Godsdienst beschuldigt, dat zy ons jeegenswoordig Geluk, de aangenaamheid van dit leeven benadeelt, en ons tot min nutte of althans min aangenaame Leeden der Maatschappy maakt?"

volmaaktheid is, volgens het voorheen betoogde, in de eerste plaats begreepen worden".

Heelkundige Waarneemingen, beschreeven door ANTONIUS BENEVOLI, Leeraar der Heelkunde, en Hoogleeraar in dezelve Weetenschap in het Hospitaal te *Florence. En* CAJETANUS TACCONI, Leeraar in de Geneeskunde en Wysbegeerte, openbaar Voorleezer op de Universiteit te *Bologne*, Lid van het Genoodschap aldaar, en eerste Hoogleeraar der Heelkunde in het voornaamste Hospitaal dier Stad. *Vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd door* JAN BERNARD SANDIFORT, Medicinæ Doctor. *In 's Gravenhage by de Weduwe* O. van Thol *en* Zoon 1770. *Gr. Octavo, 278 bladz. met het Register.*

ONderwyzingen in de Heelkunde worden zeer bevorderd door Waarneemingen, wyl dezelve voornamelyk afhangt van, en bestaat in zien, tasten en werken met de handen; als ook, om dat uitwendige gebreken dikwils door uitwendige oorzaaken ontstaan, welken menigvuldig zyn, en onmogelyk tot regelen kunnen gebragt worden, waarom ook de gebreken, hier door veroorzaakt, even verschillende kunnen zyn, en onder geene algemeene Leerwyze kunnen voorgehouden worden. Kundige Heelmeesters hebben ook, dit bezeffende, van tyd te tyd, hunne Waarneemingen van byzondere voorkomende gevallen ge-

meen

meen gemaakt, en men heeft reeds een merklyken voorraad van zodanige Schriften; wel niet alle van gelyke waarde en aangelegenheid; doch waar onder veelen zyn, uit welken nutte leeringen gehaald kunnen worden; inzonderheid als men van dezelven kan denken, datze met opregtheid en openhartigheid zyn te boek gesteld. Dan, hoe menigvuldig zodanige Werken mogen zyn, men kan 'er niet te veel hebben, en men moet het als een voordeel voor de konst aanzien als 'er nieuwen bygevoegd worden. Op dusdanig eene wyze moet men ook deeze Waarneemingen van twee Italiaanen, ervaare mannen in de Heelkonst, beschouwen, en zich ten nutte maaken. Deeze Waarneemingen zyn doorgaans, schoon niet alle, van gelyk gewigt, en de schryfwyze draagt vry kenbaare teekenen van trouwe; zo datze met nut geleezen konnen worden, en door voorbeelden, dat is voorvallen, en behandelingen onderwyzing verschaffen; waarom dit Werk met regt onze Vaderlandsche Heelmeesters kan aangepreezen worden. De Heer J. B. SANDIFORT, die de moeite op zich genomen heeft van het te vertaalen, heeft by veele Waarneemingen, in zyne *Aanmerkingen*, dergelyken, uit andere Schryvers aangehaald, gevoegd, waar door Chirurgyns die geen vreemde taalen verstaan, of geene gelegenheid hebben veele en groote boeken te leezen, gelegenheid bekoomen, zich ook deezen eigen te maaken, en dus hunne kundigheden te vermeerderen. Dit zy aangaande dit Werk in 't algemeen genoeg gezegd: wy zullen 'er alleen nog maar een voorbeeld of twee tot vergenoeging van onze Leezers byvoegen.

De XVIIIde Waarneeming vervat eene Verzweering in den Endeldarm en het afscheiden van een groot stuk van denzelven. Eene Vrouw, van byna zestig jaaren oud, klaagde over een zeer ongemaklyke pyn inwendig in het fondament, zonder dat men daar omtrent eenige tegennatuurlyke verandering kon ontdekken. Middelen tegen de Aambeijen gegeeven waren van geen nut. Aderlaating en inwendige middelen gaven geene verligting. De Lyderes werdt pynlyker, zy kreeg een Loop van een bruine stoffe, waar in men dikwils stukken van een verteerd vlies bemerkte, waar uit men een onzuivere verzweering vermoedde, en om dat 'er toevallen van koorts, braaking enz. bykwamen, het geval als ongeneeslyk beschouwde. Na verloop van eenigen tyd eens wederom by haar geroepen zynde, bevondt de Heer BENEVOLI, dat zich een zwarte en dikke stoffe

voor het fondament geplaatst hadt, zonder zich af te scheiden, of uit het zelve te gaan. Hy bemerkte dezelve een vliezige zelfstandigheid te wezen, en gelyk aan de vliezen in gemelde Loop van haar geloosd. Hy nam een tangetje om dezelve uit te haalen, doch bemerkende dat ze zo vast zat, dat de tang haar niet kon weghaalen, bedekte hyze met een dun doekje, en trok en beweegde dezelve voorzichtig heen en weder, om de deelen, waar aan ze vast zat, niet te beledigen; en zo haalde hy haar eindelyk uit, en zag klaar dat het een groot stuk was van het binnenste gedeelte des Endeldarms, omtrent zes duimen lang, en eene holligheid van een wyd canaal uitmaakte, zo wyd als de genoemde darm is. Na het uitstaan van nog veele toevallen en bezorging van goede hulpmiddelen werdt deeze Lyderes, zonder eenig ongemak overbehouden te hebben, geneezen.

Zie hier nog de XXIde Waarneeming: *Eene Verslapping van het Hoornvlies, welke daar na weder in den vorigen staat hersteld is.* „ Het geval, dat ik nu verhaalen zal, en een Edelman, van eenige jaaren, wedervoer, schynt my toe zeer zonderling te zyn.

„ Deeze Heer ontdekte eene vermindering van het gezigt aan het regter oog, tot dat hy eindelyk in korten tyd ten eenemaal blind wierd, zonder dat hy de geringste pyn daar aan gevoelde. Over dit ongemak vroeg deeze Edelman zynen Heelmeester den Heer PHILIP DEL RICCIO om raad, en deeze, de zeldzaamheid van dit toeval overweegende, verlangde dat ik hem bezoeken zoude.

„ Dit ongemak bestond in eene verslapping van het Hoornvlies, dat zoo verlengd was, dat het ter breette van eene lyn over den Reegenboog op het vereenigende vlies neder hing, en als eene met water gevulde blaas zig vertoonde. Door deeze uitzetting en zwakte (welke men gelooven zoude, dat na alle eigenschappen eene wezenlyke uitzakking van het Hoornvlies kon genoemd worden) bleef het oog gerimpeld, en van zyne verheevenheid of bolrondte beroofd, zoo dat de ligtstraalen op geene behoorlyke wyze konden werken, en dus moest het oog het gezigt verliezen.

„ Dewyl men ligt kon besluiten, dat zoodanig een gebrek uit geene andere oorzaak dan eene buitengewoone zwakte der vezelen, waar uit het Hoornvlies bestaat, ontstond, hielden de Heer DEL RICCIO en Ik, behalven eene behoorlyke leevensregel, en eene donkere plaats, een

versterkend, of, gelyk men gewoon is het zelve te noemen, een samentrekkend oogwater voor dienstig: dit nu bestond uit Weegbree-water, waar in een gloeijend yzer was uitgeblust, en bladeren van roode Roozen, nevens Granaat-bloemen, gekookt waren; 't welk door middel van daar toe gebruikelyke wieken uit Boom-wol laauw op het oog gelegd wierd. En om het genoemde oogwater nog kragtiger te maaken, wierd na eenige dagen besslooten ook bloemen van Sumach daar by te doen.

„ Dit bragt in der daad groot voordeel aan, zoo dat men, zonder eenige andere hulpmiddelen, alleen door de voorschreeve zaaken te gebruiken, het Hoornvlies binnen vyftien of twintig dagen in zynen natuurlyken staat herstelde, en te gelyk den zieken zyn voorig gezigt wederom bezorgde."

De Waarneemingen van den Heer C. TACCONI vervatten eenige kwetzingen van het hoofd met verbreeking van het Bekkeneel en deszelfs wedervereeniging. Voorts eenige zeldzaame Breuken.

Proeve over de Voorbeboeding der Kinderpokjes, waar in de Middelen, die deeze schadelyke ziekte zoude kunnen voorkomen, door den Heere BOERHAAVE *en andere voornaame Mannen voorgesteld, Schei- en Geneeskundig worden opgehelderd, door veele waarneemingen bevestigd, en ten algemeenen nutte aangeweezen worden, door* IMAN JACOB VAN DEN BOSCH, Med. Doct. *Te Leyden, by* S. *en* J. Luchtmans, 1770, Gr. *Octavo*, 242 *bladz. behalven het Voorberigt.*

DE Inenting der Kinderpokjes heeft in de laatste jaaren veele Geneeskundigen in Europa, ja ook in andere Gewesten, bezig gehouden. Ook is ze tot een grooten trap van veiligheid gebragt voor allen die zich dezelve onderwerpen, ten opzichte van het gevaar of geschondenheid. Dan, veelen zyn nog bekommerd dat het gene voor enkelen nuttig en behoudelyk is, schadelyk en nadeelig zal zyn voor 't gemeen, door gestadige gelegenheid te geeven tot besmetting en de Ziekte te vermeerderen of gaande te houden, daar ze anders op de meeste plaatsen eenige jaaren wykt en niet gezien wordt, voor dat ze wederom op nieuw eene Volkziekte maakt. De vreeze hier voor schynt echter tot nog toe meerder te wezen dan de bevinding; ons zyn nog geen on-

ontegenzeglyke bewyzen, waar mede dit gestaafd is, voorgekomen. De behoeding der ingeënten voor gelegenheid om de besmetting over te zetten kan dit gevaar ook grootlyks verminderen; doch bezwaarlyk zo verre, moet men bekennen, als vereischt zou worden tot een volle gerustheid. De Schryver van deeze *Proeve* betuigt hierom zyne verwondering, dat men het voornaame Tegengift alleen of voornaamlyk in de konstige voortplanting en bereiding tot dezelve zoeke, zonder te gelyk de uitrooijing van de Natuurlyke Pokjes te behartigen, welke aan veelen meer dan waarschynlyk is voorgekomen, en waar toe hy de Beoefenaaren der Geneeskonst tragt op te wekken met eenpaarigen yver te werken. Drie voornaame zaaken, zegt hy in het Voorberigt, zyn in dit Werkje voorgedraagen. 1. „ Eene korte beschouwing van den aart deezer ziekte, in zo verre het smet op het lichaam, en het lichaam op het zelve werkzaam gemaakt wordt, en wat uitwerkingen van wederzyden hier uit geboren worden. 2. Eene Verhandeling over de Middelen, bekend onder den naam van *Specifica*, tot voorkoming van de nadeelige gevolgen, die dit kwaad, meester gelaaten zynde, gewoon is te veroorzaaken. 3. Het gebruik der zelven in verscheide gelegenheden, neevens de verdere hulpmiddelen, die de Geneeskragt der zelven van zekerder uitwerkingen kunnen doen zyn."

De Schryver stelt, in navolging van den Grooten BOERHAAVE, SYDENHAM en anderen, dat de Pokziekte dikwils plaats heeft zonder Pokjes, en het Smetgift derhalve door de gunst der Natuure opgelost of t'ondergebragt wordt, zonder de gevaarlyke gevolgen, welken de uitbotting medebrengt, te veroorzaaken; dit nu door Middelen te kunnen bewerken zou zyn 't gene gezogt wordt; en schynt den Heer VAN DEN BOSCH niet zo verre af te zyn als men in 't gemeen denkt. Immers, zegt hy, met den Baron DIMSDALE, door ontbindende middelen, Pokjes te hebben zien verdwynen, welken op het aangezicht en op de hand reeds te voorschyn gekomen waren. Hier by worden veel voornaame Schryvers aangehaald die hier op gewerkt hebben, en welker poogingen onze Autheur niet denkt alle vrugteloos geweest te zyn, en derhalve waardig nagevolgd te worden. Het zeggen van den Beroemden BOERHAAVE dunkt hem hier in van groot gewigt te zyn: „ Eenig gelukkig voordeel in het Spiesglas en het Kwikzilver, door de konst; zonder nochtans door al te

bytende zuurigheid, maar wel vereenigd, tot eene grootte doordringbaarheid gebragt zynde, wekt ons op om in het zelve zulk een specifik middel te zoeken.' In dit gezeg van den Vermaarden Leidschen Hoogleeraar, nevens eenige woorden door zyne Leerlingen, uit zynen mond, hier over aangeteekend, stelt de Heer VAN DEN BOSCH, door dit geheele Werk, zeer veel gewigts, en misschien meer dan 'er BOERHAAVE zelf in gesteld heeft; ook toont hy dat anderen hunne aandagt hier op gevestigd, en wel in zeker opzicht gevolgd hebben of getragt te volgen, en van het hunne goede uitwerkingen gezien hebben. Over deeze twee middelen, en derzelver bereidingen naar den eisch van BOERHAAVE, maakt de Schryver een vry wydloopige uitweiding, en onderzoekt waar in de geneeskragt eigenlyk gelegen zy tot oplossing, ontbinding of kragteloosmaaking der smetstoffe, en dus het gewenschte Tegengift in de Kinderpokjes uit te leveren, mids 'er de regeling tot weering van Ontsteeking bygevoegd worde; toont dat dit erkend is van voornaame Mannen, die betuigen 'er zodanige uitwerkingen in de Kinderpokjes van gezien te hebben. „ Met opzigt tot de *natuurlyke* Kinderpokjes, zegt hy, " vind men het gebruik van *mercuriaale* middelen door BOHNIUS, ETTMULLER en SPIESSIUS aangepreezen; insgelyks door BUXBAUM in eene Verhandeling in den jaare 1679. GRAFSIUS heeft zyn Dogtertje van tien jaaren, by eene algemeene pokziekte, aan welke zyn Zoontje ziek lag, door het geeven van een middel uit *Mercurius dulcis* en *Scammonium*, waar van zy sterk overgaf, en daar de beginselen der pokkoorts reeds tegenwoordig waren, zonder uitslag hersteld. LOBB geeft verscheide waarneemingen op van het tegengaan der Pokkoorts, door den *Æthiops mineralis* zonder uitslag, zo ook RICHARDSON door denzelven aangehaald. HILLARY, die zig van de eige Voorschriften van BOERHAAVE, en eenige anderen met weinig verandering, bediend heeft, pryst zeer het nut der zelven aan; 't geen SCHUSTER door zyne experientie met den *Regulus antimonii medicinalis* bevestigt. En, offschoon de *Mercuriaale* middelen der *Edinburgsche* Geneesheeren, DE HAEN en TISSOT, min tot het oogmerk voldoende hebben moogen toeschynen; zoo kan men nogtans uit de edelmoedige verklaaring van den Heer TISSOT genoegzaam opmaaken, dat men de gevallen van de Geneesheeren te *Edinburg* niet als beslissende kan aanmerken. —— WINTER beweert nevens LOBB, in de

pokjes, waargenomen te hebben, dat door den *Æthiops mineralis*, in eene genoegsaame gifte gegeven, de eruptie der pokjes in een kind is gestuit, en, die reeds uitgekoomen waren wederom zyn verdweenen. M. VARNIER zegt: *'t Gevoelen van den vermaarden* BOERHAAVE, *die stelliglyk zegt, dat het mogelyk zy de kinderpokjes voor te komen (zelfs wanneer de kenteekenen van den eersten aanval zig openbaaren,) door een goede Dieet, Aderlatingen en verkoelende Dranken, beneevens de Middelen, die van Spiesglas en Kwikzilver toebereid worden, heeft de ondervinding my bevestigd.* En vervolgens van het *Teerwater* en den *Æthiops Antimonialis* spreekende, gaat hy voort: *Door deeze onschadelyke Middelen heb ik, verscheide maalen, de Pokjes zien verdwynen, zonder uitslag.* „ Hier op toont de Heer VAN DEN BOSCH dat voornaame Inenters de zelfde middelen gebruikt hebben en gebruiken tot voorbereiding der Inenting en onder het beloop der ziekte, om dezelve te verzagten en maatigen; en besluit dan: Uit alle welke agtereenvolgende Waarneemingen ten klaarsten blykt, dat deeze middelen in de natuurlyke en door konst verwekte Pokjes veel al met vrugt, zoo *ter Voorbehoeding*, als tot *vermindering* van het gif zelve, door verscheide tyden, in verschillende Lyderen, en in onderscheiden Lugtsgesteldheden, gebruikt zyn. —— En het zal nu niet moeilyk vallen dezelve tot het geschikte Voorbehoedende gebruik voor te draagen. ”

Vreemd zou men mogen denken is het, indien deeze Middelen, zo dikwils dezelven gegeeven worden, altyd van zulk een gelukkigen uitslag waren, dat dezelven niet meer doorgedrongen en reeds van een algemeen gebruik by alle of de meeste Geneesheeren zyn geworden. Immers is men ten allen tyde, en overal waar de Kinderziekte zich vertoonde, begeerig geweest naar eenig middel of middelen om dezelve te weeren of ligt en draaglyk te maaken. Men vindt wel de gevallen gemeld en de middelen geroemd waar een heilzaame uitkomst gevolgd was; of ze niet wel door de zelfde of andere Geneesheeren gegeeven zyn zonder van zodanige vrugt te wezen, wordt niet gezegd. De gelukkige gevallen der Geneeskonst worden veel al gemeen gemaakt, terwyl de ongelukkige verzweegen worden. En men schryft niet zelden uitwerkingen aan de Geneesmiddelen toe welken door de gunstige Natuure gewrogt zyn. Doch 'er kunnen andere oorzaaken geweest zyn welken deezen voortgang ver-

vertraagd hebben, gelyk men omtrent andere Middelen en Handelwyzen der geneezing ook wel heeft gezien.

Tot de Voorbehoeding nu eigenlyk overgaande, is de eerste Aanwyzing van den Schryver, *de Vermyding van het smet*, door op alle mogelyke wyze de gelegenheid hier toe te ontwyken. De tweede is een *zorgvuldige waakzaamheid tegen het verspreiden van het smet*, waar toe geen geringe oplettenheid vereischt wordt, om dat het gif op zo veelerleie wyzen en door onbedagte wegen en middelen kan overgaan. Dit laatste, zegt hy, heeft zyn opzicht tot de *Overheden*, tot de *Geneesheeren*, of tot elk voor zyn eigen hoofd. De Voorbehoeding der Overheden moet bestaan in de besmettingen, en de besmetten van hunne steden en plaatsen te weeren, gelyk zy voor de Pest gewoon zyn te doen. De Voorzorge der Geneesheeren moet hier in mede werken, om de besmetten, en al wat besmetten kan, van gezonden af te houden. En elk moet voor zich zelven alles myden en ontgaan wat hem besmetting zou konnen aandoen, waar onder een omzichtige behandeling van het vuile linnen, dekzel en kleederen met regt mogen betrokken worden. De *Geneeskundige Voorbehoeding* wordt gesteld tweeledig te zyn, of, opzicht hebbende op de Levenswyze, of op het toedienen van Geneesmiddelen. Betreffende de Levenswyze, dezelve moet zo geregeld worden dat ze strekke tot bewaaring der gezondheid, verbetering van ongesteldheden en afweering van ziekten. De Lugt- of Dampkring kan besmet worden, waar de Pokjes woeden. Het is derhalve raadzaam dezelve door den damp van op het vuur geworpen speceryen, Kamfer, of de waassem van Azyn zuiver te houden of te verbeteren. Omtrent Spyze en Drank is het best dezelve niet te nuttigen in een vertrek waar pokzieken liggen; de Spyze zy ligt verteerbaar en met zuure sappen en sausen bereid; de Drank zy verkoelende en verfrisschende. De beweging, Slaap, de Ontlastingen en Geestgesteldheid moeten zo bestierd worden als best is voor de gezondheid; Gematigdheid van geest, zonder groote vreeze voor de besmetting, moet, zo veel mogelyk, na getragt worden. De Geneeskundige Voorbehoeding door middelen is ook tweederlei: of Afweerende, of t'Onderbrengende en verzagtende, zo ten opzichte van natuurlyke als door konst medegedeelde Pokjes. De tegenwerpingen tegen de afweering van een gif, eer het ontvangen is, worden wederlegd; het zeggen van BOERHAAVE

 aan-

aangaande zyne hope op de voorheen gemelde middelen; wordt, zo veel de Schryver vermag, bekragtigd; gesteld dat 'er *Specifica* zyn ter afwendinge van het Pokſmet, doch met eenige bepaaling van medewerking des lichaams en van het gestel enz. welken in 't gevolg met derzelver gebruik worden aangeweezen. Waar onder, behalve de *Kwik* en het *Spiesglas*, ook geteld worden de *Kamfer*, de *Myrrhe*, het *Teerwater*, de *Jeneverboom*, de *Flores Aquilegiæ*, de *Succus Betulæ*, de *Cortex Peruvianus* en de *Acida mineralia*. De egtheid van de opgegeeven wordt gestaafd; en het groote nut der zelven aangeweezen.

De Heer VAN DEN BOSCH maakt hier op een besluit: „Het blykt dan, dat verscheide deezer opgenoemde middelen, elk op zig zelven, of met anderen samengevoegd, een vermogen hebben, om het pokſmet niet alleen te verzagten; maar zelfs, wel en behoorlyk gebruikt zynde, geheel af te weeren; zoo, dat de gewoone gevolgen in de geenen, die door het zelve besmet waren, geen plaats hadden. Dus zy in eene algemeene doorgaande Kinderziekte, in gebruik gebragt zynde, geschikte hulpmiddelen zouden kunnen worden, om het pokſmet, in plaats van het zelve te vermeerderen en uit te breiden, grootlyks te verminderen en uit te roeijen; en deeze ziekte allengskens zeldzaamer te maaken." Hy voegt 'er vervolgens nog by. „Wanneer men in de kennis der *Specifica* zoo verre gevorderd zal zyn, dat men van derzelver byzonder vermogen ten vollen zeeker is, en hun gebruik naar behooren weet te regelen, dan zal men veel gemakkelyker deeze wreede ziekte leeren bestryden en overmeesteren, en zoodanig kunnen inbinden, dat zy die toevallen, verschynselen en gevolgen niet zoo vertoonen, als dezelve onder min volkomen behandelingen, in welke men de natuur met het ſmet niet vroegtydig tegenstaat, gewoon is te ondervinden. Weshalven men ook niet zulke strenge maatregelen zal behoeven in het werk te stellen, om het gewenschte heil aan te brengen. —— Uit de proeven die ik in 't werk gesteld heb, ben ik voor my zelven overtuigd, dat men door de opgegeevene middelen, op eene behoorlyke wyze samengesteld, zonder heevige purgeer- of braak-middelen, ofte een oogenblik zyn kamer te verlaaten, om zig in de ruimere lugt te begeeven, het zelfde doen kan, dat men tans volgens de manier van den Baron DIMSDALE te weeg brengt. Gelyk het my duidelyk gebleeken is, dat zelfs die geene, by welken ik ge-

ko-

komen ben, na dat de eerste koorts reeds sterk toegenoomen was; ja zelfs, den uitslag reeds daar zynde, geen grooter pokjes of met meer etter vervuld, door deeze behandeling vernoomen heb, dan men in de ingeënte, of de natuurlyke, naar de opgenoemde wyze gewoon is te verneemen. Zelden heb ik, deezen weg inslaande, wanneer ik tydig gehaald wierd, naa den uitslag, koorts ontdekt: de ziekte liep spoedig af; liet weinig of geen putten na, en was veeltyds van die toevallen bevryd, die de gewoone behandeling volgen."

Men ziet in dit Werkje veel beloofd, het verdient derhalve van Geneeskundigen, ja en van het Gemeen, waar voor het ook geschreeven is, geleezen en bedagt te worden.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, XIIde *Deel*.

Derde Berigt en Slot.

HEt eerste welk ons in de Berigten van dit Deel voorkomt, is, eene *Waarneeminge van eenen zeldzaamen Zee-Visch omtrent den Keerkring van den Kreeft*; *door* JOSUA VAN SPEREN, Lid deezer Maatschappye. Deeze Visch, of wit Zee-Gedrogt, werdt door het volk van een schip, op de reize naar Suriname, gezien zich ongemeen hoog en regt op boven de baaren verheffen en dan weder nederplossen. Het rigtte zich uit zee op van anderhalve vadem tot twintig en vier en twintig voeten hoog, met den buik naar het schip, waar na het zich achter over liet vallen. Een iegelyk zag het toen, maar niemant kende het by naame, of hadt immer een dergelyk schepzel gezien.

Bericht aangaande de Kinderziekte voor de Geboorte, door den zelfden. De Vrouw van den Heer van IPEREN werdt voorspoedig verlost van een frissen welgemaakten jongen, doch met vlekken en lidteekens van Pokjes, zo duidelyk te zien, dat niemant twyfelt of hy heeft waarlyk de Pokjes gehad voor de geboorte. De moeder zelve tweemaal de Kinderziekte gehad hebbende, hadt, hoog zwanger van deezen jongen, twee van haare Kinderen aan de Pokjes liggende opgepast.

Bericht aangaande een Kind, geboren zonder rechten arm, met een Handje op de rechte zyde van de borst; door ADRIANUS WOLFF, Predikant *in de Beemster*. Op de Borst, even

ven beneden de rechter tepel, was het rechter Handje, voortkomende van tusschen twee Ribben. De Voorhand zat tusschen de Ribben, het overige van de hand buiten op de borst. Aan het zelve waren een duimpje, twee vingertjes en een pinkje. Doch het Kind heeft niet lang geleefd. Men vindt het hier in Plaat vertoond.

Verbaal van eene belette Doorzwelging; door G. BRUGMANS, Med. Doctor *te Dockum.* De oorzaak van dit gebrek werdt by de opening na den dood bevonden te zyn een Vleeschgezwel aan de onderste einde van den Slokpyp by den ingang van de Maag, merklyk grooter dan een hoender-ei, met een beginzel van Vuur of Verstervìng. Het ondereinde van den Slokdarm was bezyden en boven dit Gezwel, by wyze van een zak tot een aanmerklyke wydte uitgezet. Behalven eenige kleine verharde Vleesch-knobbeltjes in de zelfstandigheid der Maage, bevondt men aan den grond van dit Ingewand, ook een Vleeschgezwel, grooter dan een Ganzen-ey; en hier by een gat aan den grond van de linker mond der Maage, waar men gemaklyk een vinger kon doorsteeken.

Tweede Verbaal van eene belette Doorzwelging in de Slokpyp; door den zelfden. In het Lyk van deezen vondt men aan het onderste einde van den Slokpyp veel verzwoore Vleesch-knobbeltjes, een groote menigte bedorven en stinkende etter uitgeevende, waar door de Pyp meer dan de helft naar beneden vervuurt en als verrot was. Het Middenrif was, waar de Slokdarm door het zelve gaat, ook door het zelfde verderf aangetast. In de Maag zag men ook eenige verzwoore Vleesch-knobbeltjes en veel bedorven zwartagtige etter.

Waarneeming van twee Kinderen eener Dragt, zeventien dagen na malkanderen geboren; door HENDRIK DE BOSCH, Med. Doct. *te Amsterdam.* De Kraamvrouw was na haar eerste Verlosfing wel wat ongerust, om dat zy byna geene kraamzuiveringen en geene opzetting in haare Borsten bespeurde, doch voornaamlyk, wyl ze aan de regter zyde van haaren buik een ongelyke dikte gewaar werdt, zo groot dat zy nog zwanger scheen te wezen. De Vroedvrouw gaf te kennen dat zy nog leven by haar ontdekte. De Geneesheer DE BOSCH riedt haar goedsmoeds en stille te zyn, en de uitkomst af te wagten. Zy werdt ondertusschen zo wel, dat zy zich reeds met den tienden dag uit het bedde begaf en haar huislyke beezigheden waarnam, tot dat ze voor de tweedemaal barens weên voelde

de en nog een gezond en wel gemaakt kind ter wereld bragt. Hier op volgden behoorlyke kraamzuiveringen en zog in de Borsten. De Schryver heeft hier eenige voorbeelden uit andere Werken bygevoegd, van welken sommige tweemaalige Verlossingen na tusschenloop van nog veel langer tyd op malkander volgden.

Waarneeming eener Pisvloeijinge binnen weinige dagen doodelyk; door HERM. GER. OOSTERDYK, Med. Doct. *te Amsterdam.* Deeze Pis-loop alle zamentrekkende en versterkende middelen, tegen denzelven gegeeven, wederstaande, in een Man van 52 jaaren, nam de kragten schielyk weg en veroorzaakte den dood.

Bericht van een zonderlinge Darm-verstropping; door C. A. KLOEKHOF. Na dat de Lyder, een man van 40 jaaren, met de gewoone toevallen van een Darmkink gestorven was, bevondt men by de opening van het lyk, dat het wormwyzig aanhangzel van den blinden Darm in zynen loop over denzelven 'er mede door eenig vet zamengegroeid was, en een gedeelte van hetzelve een strop hadt gemaakt, in welken het deel van het *Intestinum Ileum*, naast aan deszelfs inplantinge in den karteldarm was ingeschooten, 't gene aldaar, als aan zekeren plooi en losse begroeijing met eenig vet bleek, lang zonder belemmering was gebleeven. Dan, door verhit zynde gedronken te hebben, was de Darm, 't zy door eige uitzetting, of verenging van den band, 't zy door beide tevens, gekneld en verstropt, gelyk in een verstropte Darm-breuk geschiedt.

Aanmerkingen over de Gevolgen eener Darm-Ontsteeking; door denzelfden.

Korte Verhandeling over den Turfbouw, en den Wederaangroei van het Veen, zoo als die byzonder in de Langstraat plaats heeft; door JOHANNES ZEYLMANS, Koopman *te Rotterdam.* Men ziet hier in op welk eene wyze de Turfbouw in de Langstraat bearbeid wordt; en de gedagten van den Schryver over de wederaangroeijing van het Veen, welke hy, door waarneemingen in de Langstraat gemaakt, bekragtigt. Hy is van begrip dat deeze hergroeijing geschiedt, niet door groente, ruigte, struiken of bladen welken in het uitgeveende groeijen of vallen, maar onder dezelven, en van onderen opwaards; zonder te zeggen waar door deeze aangroei veroorzaakt of bevorderd worde.

Bericht wegens eene byzondere Ontlasting eener Vrugt, die eenige jaaren verborgen was geweest; door G. BRUGMANS, Med. Doctor *te Dockum.* Zes jaaren na dat de Vrouw zich

zwan-

zwanger gevoeld hadt, loosde zy beentjes en vliezen met den afgang, van welken sommigen door de hand van een Heelmeester moesten uitgehaald worden. Zy was onder deezen zesjaarigen Dragt eens zwanger geweest, en hadt een welgeschapen Zoon ter wereld gebragt.

Bericht wegens het omkeeren van de Lyfmoeder; door denzelfden. Het omgekeerde maar ten deele konnende hersteld worden, bleef de Vrouw echter in 't leven, en genoot een goede gezondheid.

Uittreksel van eene Memorie, zynde een Bericht der dagelyksche veranderingen by eene Inenting der Kinder-Pokjes; medegedeeld door Mr. DANIEL RADERMACHER, Heer van Nieuwerkerk enz. enz. *aan zyn persoon gedaan, in 's Hage, in den jaare* 1769.

Bericht aangaande een Chorea St. Viti, *of St. Vitus Dans, door de Electriciteit geneezen; door* MAXIMILIAAN JACOB DE MAN, Med. Doctor *en* Archiater *der Stad Nymegen.* Een Meisje, ruim 10 jaaren oud, een Gierstkoorts, welke te Nymegen, in 't jaar 1768, een Volkziekte maakte, doorgestaan hebbende, kreeg eene styvigheid in de Spieren van den hals, waar door het hoofd sterk naar de regter schouder getrokken werdt; doch voor het overige gezond zynde werdt hier van weinig werks gemaakt. Na verloop van eenigen tyd kreeg zy in alle de leden zulke wonderbaare trekkingen welken alleen aan een St. Vitus Dans eigen zyn. Na het vrugteloos gebruik van middelen tegen wormen en anderen tot versterking der zenuwen, besloot de Schryver te beproeven of de Lyderes door de Electriciteit te geneezen ware. Wyl het verstand onbeledigd was, oordeelde hy dat de oorzaak in het Rugmerg schuilde, en zich hier misschien nog eenige stoffe van de Gierst-koorts geplaatst hadt. Hy bragt het kind aan het electrisch Werktuig, en bezorgde haar zo dat de schokken op den rug moesten treffen. Zy vorderde dagelyks in verbetering, en werdt, van den 2 Maart tot den 18 April, drie en twintig maalen geëlectrizeerd zynde, volkomen geneezen.

Bericht wegens een zeer ongemeen Toeval aan het linker Oog, overgekomen aan en medegedeeld door JOB BASTER, *met eene Aanmerking van* HOFFMAN, Chirurgyn van het Hospitaal *te Maastrigt.* Het Toeval van den Heer BASTER is zeer byzonder, en de Aanmerking van den ervaaren HOFFMAN hier over vernuftig en zeer aanneemelyk. Beide zyn waardig van kundigen geleezen te worden.

Uittreksel van eenen Brief, geschreeven aan den Secretaris dee-

deezer Maatschappye, *door den Eerw. Heer* J. C. PALIER, *toen* Predikant *te Wel en Amerzode*, *nu te* 's Bosch, *wegens een zeldzaam Wind-Ei.* Dit Ei, in een hoendernest gevonden, schynt twee aaneengegroeide Eieren te zyn, doch het is maar één, en dit blykt om dat in het eene, volgens de Afbeelding, welke hier bygevoegd is, het Wit en in het andere het Doïer bevonden wordt, als men het voorwerp tegen de Zon of het licht van een kaars beschouwt. Zy zyn met een streng aan malkander gehegt.

Bericht. De Heer PALIER heeft aan de Maatschappy bericht, in dato *Wel* den 7 Mey 1768, dat een stuk van een monstreus Kakebeen, met de Kas, waar in een Tand gezeeten heeft, aldaar gevonden is: van welke Tand zyn Wel Eerw. eene afbeeldinge, hier nevens geplaatst, mededeelt.

Bericht van een byzonder Lucht Verschynsel, *door den Eerw. Heer* JOHANNES FLORENTIUS MARTINET, A. L. M. Phil. Doct. *en* Predikant *te Edam.* Dit Verschynzel kan zonder de bygevoegde plaat tegelyk te beschouwen niet begreepen worden.

Waarneeming van een Comeet, *in April en Mey* 1766, *aan de Caap de Goede Hoop gedaan*, *door* IS. HS. EKSTEEN, Luitenant der Burgerye *aldaar.*

Waarneeming van Venus, *by haaren uitgang van de Zonneschyf*, *gedaan den 4 Juny* 1769 *te Batavia op het Observatorium (Liggende op 6 gr. 12 min. Zuider br.) door den Eerw. Heer* JOHAN MAURITS MOHR. De Schryver zich met de beste Werktuigen en alle nodige naauwkeurigheid tot deeze Waarneeming geschikt hebbende, werdt door de betrokkenheid der Lugt en onbestendigheid des Hemels belet alles naar zyne begeerte te beschouwen. Dan, hy geeft voor naauwkeurig op, dat; „De eerste of binnenste raaking der wederzydsche randen, of het begin van *Venus* uitgang, is voorgevallen, naar den waaren tyd, ten 8u. 30'. 13".

„ De middelpunts-uitgang is voorgevallen ten 8. 39. 22.

„ De buitenste en laatste raaking der beide randen, of haar gantsche uitgang is voorgevallen ten 8. 48. 31. al mede gereekend naar den waaren tyd.

„ Zoo dat *Venus* by haaren uitgang op den Zonsrand heeft doorgebragt 0. 18. 18."

Waarneeming van Mercurius by zynen uitgang van de Zonneschyf gedaan den 10 *Nov. te Batavia op het Observatorium. Door denzelfden.* De Heer MOHR ook in deeze Waarneeming door de donkerheid der Lugt belemmerd, kreeg echter

door

door opheldering deszelve gelegenheid om den uitgang van *Mercurius* te beschouwen, en geeft 'er het volgende berigt van.

„ De eerste of binnenste raaking der wederzydse randen by zynen aanvangklyken uitgang, is voorgevallen, naar den waaren tyd, 's morgens ten 7u. 33'. 32".

„ De tweede of buitenste en laatste raaking by zynen geheelen uitgang is voorgevallen naar den zelfden tyd, ten 7. 33. 11."

Beschryving der tegennatuurlyke Teeldeelen van een Manspersoon, in het Huis van Vreemde Weezen te Zwolle; en een Werktuig om de Pis te vangen en op te houden; door JOANNES VELTKAMP, Stads Chirurgyn *te Zwolle*. Dit is het zelfde geval waar van Dr. STOLTE eene Beschryving op zich zelve heeft uitgegeeven, en waar van wy onze Leezers verslag gedaan hebben (*).

De Waarneemingen van het Weder, geduurende het jaar 1769 sluiten, als naar gewoonte, dit Deel der Verhandelingen, 't welk ons in het doorbladeren met vermaak heeft bezig gehouden, en het zal naar onze verwagting met gelyk genoegen als de vorigen van onze Vaderlanders ontvangen en gebruikt worden.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 265.

Beschryving van een fraaije Oost-Indische Papegaay-soort, de Groote Purper-Roode Loeri genaamd enz. Door A. VOSMAER. *Te Amst. by* P. Meijer, 1769.

NA vyf en negentig opgegeeve verscheidenheden van Papegaay soorten zou men denken, zegt de Schryver, dat alle soorten van dit geslacht bekend en genoemd zouden zyn, waar van hy nogtans het tegendeel verzekert, en tot bewys bybrengt den schoonen Vogel, het voorwerp deezer beschryvinge, welken hy niet weet nog door iemant beschreeven te zyn. Hy was, volgens het voorgeeven van den eersten eigenaar, van Ceylon gebragt.

„ De natuurlyke geaartheid over het geslacht ", zegt de Heer VOSMAER; „ in zyn geheel genomen, is leerzaam en 't menschelyk geslacht beminnende. —— Haar gewoone voedzels zyn allerley Boom-vruchten. De geschiktheid die deeze Vogels in hunnen bek hebben, schynt zelfs in den eersten opslag van het oog tot meerder weerstandbiedende Eichaamen, dan de weeke Boomvruchten, geschikt te zyn,

en zy is het ook inderdaad; want, behalve de verweering die zy tegen verscheide vleesch eetende Dieren, welken in die Gewesten des nachts de Boomen beklimmen, noodig hebben, dient hun zoodanige kracht ook voornaamelyk om de pitten en kerns van sommige vruchten die zy graag eeten, en waar van eenige in eenen harden bast beslooten zyn, te vermeesteren. Men kan 'er nog byvoegen, dat de bek der Papegaaijen hun als een derde voet in het klimmen dient".

Volgens LABAT maaken zy hunne nesten in holle boomen en takken, en bedekken den grond met eenigen hunner vederen. Ook spreekt men van nesten welken zy van fyne takjes enz. zamenstellen, en aan de uiterste takken van hooge boomen afhangende vast maaken, ongetwyfeld tot beveiliging der jongen. Een dergelyk nestje is in 't Vorstelyk Kabinet te zien. Zy leggen, volgens de meeste Schryvers, maar twee eijeren.

De Papegaaijen kunnen zeer oud worden; de Heer VOSMAER zegt 'er een te kennen, welken men zeker weet byna honderd jaaren by eene Familie geleefd te hebben. Aan Vallende ziekte zyn zy zeer onderhevig, waar voor hier een hulpmiddel voorgesteld' wordt. Ook meent men ontdekt te hebben dat zy trekvogels zyn. Hun vleesch wordt gezegd goede spyze te wezen.

Aangaande deezen *Purper-rooden Loeri*, hy wordt gezegd eenigzins grooter te wezen dan de gewoone Loodkleurige Papegaai. Zyn gevederte is meerendeels schoon scharlaaken rood, naar 't purper hellende. De Borst alleen pronkt met een gewaasfemd blaauw, als by de blaauwe Pruimen gezien wordt, waar op de daauw nog ongeschonden bewaard is, en waar een tint van purperagtig rood doorstraalt. De staart-veeren zyn van boven rood, en de einden derzelven fraai ligt geel. De Bek is zwart. De Neusgaten zyn klein, ovaal, en komen maar even uit de voorhoofds-veeren. De Oogen zyn zwart met een geelen ring. De Beenen zyn graauw zwart, gelyk mede de Klaauwen, die voor en achter tweevingerig zyn, zynde de binnensten de kortsten. De Nagels zyn groot, krom, zwart en puntig.

De nog geheel onbekende Afrikaansche Vogel Sagittarius, van welken de Schryver in een ander Stukje spreekt, is een schepzel zo vreemd in deszelfs gestalte als in de zamenstelling der deelen, en niet minder verwonderlyk ten opzichte van zyne geaartheid en eigenschappen, in tegenoverstelling van zyne gedaante. De kromme bek brengt hem tot

 de

de Roofvogelen, en de lange beenen tot de Steltloopers of Waterminnaaren. Geen vyand van visch zynde is echter zyn geliefdste voedzel, vleesch. Wyl hy, leevende in de Vorstelyke Diergaarde, wel aart, blykt dat hy de gesteldheid van onze lugt kan verdraagen.

Van natuur is deeze Vogel niet kwaadaartig; en hoewel hy met eenen bek gewapend is die vreeze aanbrengt, byt hy noit, zelfs niet als men hem aangrypt en vast houdt. Hy kan sprongen doen van agt of negen voeten hoog, om zynen vervolger te ontwyken. Zyn schreeuwend geluid zweemt het meest naar dat van eenen Arend, doch dit maakt hy zeldzaam. Zyn gewoon en geliefdst voedzel is vleesch. Werpt men hem een leevend kuiken of hoen voor, hy slaat het zelve met eenen voet geweldig: mist het hem het dier in éénen slag genoeg te treffen, hy herhaalt dit, en verscheurt het vervolgens met zynen krommen scherpen bek. Des winters tegen de koude, binnens huis in een afgezonderde plaatse bewaard wordende, weet hy de Rotten en Muizen, die op het zaad der Dieren afkomen, aartig te vangen, welke voor hem lekkere beetjes zyn. De Schryver besloot uit zyn' lange beenen dat hy, gelyk de Reigers, ook visch tot zyn voedzel zou neemen; eenigen hem voorgeworpen zynde, bezag hy ze zonder dezelven aan te raaken, men vondtze echter 's anderen daags 's morgens meest verteerd, misschien door eenigen meerderen honger hier toe aangedreeven. Een kleine Snoek hem op deezen tyd voorgeworpen zynde, verkoos hy het vleesch.

De gestalte, kleur van veeren, en byzondere leden van deezen Vogel worden voorts naauwkeurig beschreeven. De hoogte, van den grond tot den top des hoofds gemeeten is ruim drie Rhynlandsche voeten. Het hoofd heeft naar gissing (want de tusschenkomste van kleine veeren maakt de telling ongemaklyk) twaalf lange, zwarte, afhangende smalle veeren, de langsten zyn omtrent vyf duimen. De Oogen zyn zeer groot en rond, en hebben ook het nikvlies, het welk den Heer VOSMAER toescheen, niet, gelyk anderen willen, van boven naar beneden, maar van den achterhoek naar voren bewoogen te worden. Rondom de oogen vertoont zich een geel eeltig vel, dat zich op den bek tot aan de neusgaten uitbreidt. De bek is lood-kleurig blaauw. De Boven-bek aan 't einde krom neerdaalende, gelyk mede de onderste, en in de zyden der bovenste insluitende, beide ter zyden wat platagtig. De Neusgaten

staan

ſtaan dwers. —— De Beenen zyn, als by de Reigers, zeer lang; de Dyen met zwarte platliggende veeren tot op de hakken of kniën gedekt. Van onderen zyn ze met drie Voorklaauwen of Vingeren, en eene Achterklaauw, voorzien. De voorklaauwen zyn door een half vlies, tot aan het eerſte lid der vingeren, aan elkander verbonden. De middenſte vinger is de langſte, de twee anderen zyn omtrent even lang. De achterſte vinger is los. De Nagels zyn zwart, maatig lang, krom en ſcherp. De Klaauwen zyn van onderen ſterk geknobbeld.

In de Natuurlyke Historie *van een tot nu toe onbekende Luiaard-ſoort in Bengalen vallende* wederſpreekt de Schryver den Heer DE BUFFON, die dit Dier de nieuwe Wereld alleen toe eigent, het zelve beſchryft als een laag en ongelukkig ſchepzel, als een maakzel van broddelary; terwyl men door nader onderzoek overtuigd wordt, dat elk wezen, of voor zich zelve, of voor het geheel, zeer goed is. De Heer DE BUFFON heeft gezegd dat deeze Dieren geene tanden hebben, doch hier in wordt hy door DAUBENTON zelfs wederlegd, en door de eigene waarneemingen van den Heer VOSMAER. Ook wordt de misſlag van DE BUFFON in zyne ontkenning dat een Luiaard, gelyk dit Dier met regt genoemd wordt, in de oude Wereld te vinden zy, getoond, waar van het voorwerp deezer Beſchryving een bewys verſtrekt. F. VALENTYN heeft 'er reeds zo van geſproken, en A. SEBA heeft twee Ceilonſche Luiaards opgegeeven.

Het Dier waar van hier de Beſchryving gegeeven wordt, is, zo veel de Heer VOSMAER heeft konnen nagaan, nog nooit beſchreeven. Het ſchynt, zegt hy, een tusſchenſoort te maaken (de uiterlyke gedaante alleen in aanmerking genomen) tusſchen de gemeene bekende West-Indiſche Luiaards en die zonderlinge Dieren, welken SEBA ook *Ceilonſche tengere Luiaards* noemt, doch waar aan DE BUFFON dan naam van *Loris* geeft. In den eerſten opſlag van het oog ſchynt het zeer weinig met deeze laatſte te verſchillen, doch by nadere beſchouwing worden merkteekenen van onderſcheiding, hier opgemeld, bevonden.

Voorts geeft de Schryver redenen, waarom hy dit Dier, 't welk, voornaamlyk in de gedaante der klaauwen, zeer veel van de gewoone Luiaards verſchilt, echter onder deezen naam heeft behouden; en de traagheid, deezen Dieren eigen, is geen van de minſten. Het huishoudlyke van dit Dier in leven door den Heer VOSMAER zelven waargenomen is aanmerklyk, en moet in het Werk geleezen worden,

den, om dat het geene verkorting toelaat. Men ziet hier in, dat het Dier niet alleen vrugten en gekookte ryst at, maar ook wel graatig naar vleesch en gevogelte was. Eindelyk wordt de overeenkomst van den Oost-Indischen Luiaard met die van de West-Indiën aangetoond, welke gelykheid beslissende schynt te wezen.

De gestalte van het Dier kan uit de bygevoegde Afbeelding begreepen worden. Aangaande de grootheid wordt gezegd, de lengte van den kruin van den kop tot aan den aars is dertien duimen. Het Hoofd heeft eene byna ronde gedaante, loopende de Bek alleen wat puntig uit. De Oogen staan voor in het hoofd, boven by de Neuze en digt by een. De Neus is klein, van voren platagtig, en ter zyden open. Het onder Kaak-been heeft, voor in den Bek, vier smalle platte Sny-tanden, hier op volgen aan weerzyden een grooter, en dan de twee groote Honds-tanden; en op deezen volgen nog, aan elke zyde, twee ronde puntige Tanden; maakende dus te zamen twaalf Tanden. Het bovenste Kaak-been heeft agt Tanden behalven de Kiezen. De Tong is redelyk dik en lang, van vooren rond en scherp. Het Hair is redelyk lang, fyn en wollig, doch wreed in het aanraaken. De koleur is over 't geheel licht-geelagtig grys of Aschkleurig. Dit Dier heeft een klein bewys van Staart, omtrent twee of drie lynen lang. De Voorvingeren zyn vyf in getal. De Duim is langer en dikker dan de andere Vingers, waar van de middenste de langste, en de voorste Vinger de kortste is. De Nagels zyn als die van een Mensch. Met de Achtervingers is het even eens, uitgezonderd dat by deezen de Nagel aan den voorsten Vinger zeer lang en puntig scherp is. De Vingers schynen alle drieledig te zyn, van boven met weinig hair begroeid, van binnen kaal met een bruine en dikke huid. De lengte der Voorvoeten is omtrent zes, en die der Achtervoeten omtrent agt duim.

In een ander Stukje vindt men de *Beschryving van een Zeldzaame Amerikaansche nog niet beschreeven Slinger-Aap-Soort genaamd de Fluiter, uit Surinaamen.* Deeze Aap verschilt, zegt de Schryver, van eenen anderen, door hem reeds, onder den naam van *Quatto*, *Bosch-Duivel* of *Slinger-Aap* beschreeven, waar van wy ook gewag gemaakt hebben (*). Dit soort van Aapen beschryft hy als niet kwaad-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 218.

kwaadaartig, maar van een goeden inborst. Deeze met vyf vingers aan de Voorvoeten voorzien, in tegenstelling van den vorigen, welke Viervingerige Voorvoeten heeft, maakte echter een gelyk gebruik van zynen staart, met het einde van welken hy alles aanvatte, schoon dezelve tot het einde toe rondom met hair begroeid was. Hy hing ook somtyds alleen aan zynen staart en slingerde zich, uit vermaak, zo 't scheen, gins en weer. Verscheide Aapen maaken een min of meer fluitend geluid, doch deeze hier in uitmuntende heeft den naam van Fluiter bekomen. Gelyk byna alle anderen van zyn geslacht, at en dronk hy schier alles, en was ook graag naar Genever.

In de eigenlyke Beschryving, naar het opgezette Dier gemaakt, wordt gezegd: de grootte van deezen Aap is van den top des Hoofds tot aan het begin van den Staart, ruim veertien duim. Het Aangezicht is rondom de Oogen en Neus kaal. De ooren zyn zeer groot, met weinig hair begroeid. De Neus is plat, en de Neusgaten zyn ter zyden open. De Voortanden zyn van onderen vier, doch van boven drie, hier op volgen, zo onder als boven, aan elke zyde een zeer groote Slagtand. De Kiezen waren in dit Voorwerp niet te zien. De Voor- en Achtervoeten hebben vyf Vingeren, vry lang en drieledig, zynde de tweede middenste Vingers de langsten, en de Duimen de kortsten. De Nagels zyn zwart, ter zyde plat neergeboogen en puntig, die der duimen, doch alleen van de Achtervoeten, wat breeder en ronder. De Vingers zyn met zwarte korte hairen tot op de Nagelen bedekt. De Staart is vry lang, en ten einde toe geheel digt met zwart hair begroeit. De koleur van dit Dier is over den Rug donker bruin, ter zyde en op de borst is ze wat lichter. Het Aangezicht vertoont zich door zyne kaal- en roschagtige graauwheid als een Masker.

Wy hebben van deeze Werkjes niet dan een ruw ontwerp konnen geeven om dezelven bekend te maaken, vaststellende dat de Liefhebbers en Nieuwsgierigen dezelven geheel leezen, en zich by de leezing de keurige Afbeeldingen voorleggen.

Huishoudelyk Woordenboek door M. NOEL CHOMEL, *Tweede Druk, geheel verbetert, en meer als de helfte vermeerdert door* J. A. DE CHALMOT *en verscheidene anderen. Derde Deel, verrykt met Kunstplaaten. Te Leyden by* Joh. Le Mair, *en te Leeuwaarden by* A. H. de Chalmot, 1770; *groot quarto, bladz.* 1195—1902. *vervattende de Letters* J, K, L.

WY vinden in dit derde Deel van dit reeds bekende Werk, gelyk in de twee voorgaanden, een groote verscheidenheid van onderwerpen, van welken, naar den aart der zelven, sommigen uitvoerig, anderen kort beschreeven worden. Van de eersten zyn 'er Artikels welken eenigzins als Verhandelingen op zich zelve kunnen aangemerkt worden, en zodanigen zyn 'er veele. Op het woord *Jagt*, by voorbeeld, vindt men niet alleen eenige algemeene aanmerkingen dit onderwerp betreffende, maar ook het Jagtbestier, en de wetten hier op gemaakt in alle onze Provintien. By gelegenheid van *Ichtyologia* ziet men eene beschryving van de zamenstellende deelen der Visschen, de Geslachten en Soorten, waar by gevoegd is een alphabetische Lyst van Schryvers welken over de Visschen geschreeven hebben. Vry uitvoerig wordt van de *Ideën* of Denkbeelden gesproken, van de *Inenting der Kinderpokjes* en *Vee-ziekte*; van de *Insekten*, waar onder het Zamenstel van den Heer GEOFFROY, en de Rangschikking en Kenmerken der Insekten naar de methode van LINNÆUS. Een uitvoerig berigt wordt gegeeven van de *Kabbeljaauw-visschery*, de bereiding van dezelve tot Stokvisch en Labberdaan, en den handel welke hier mede gedreeven wordt. Zo ook van de *Kalk* en het Kalkbranden; van de *Kanarie-Vogels*, en al wat tot aankweeking derzelven vereischt wordt; van de *Karpers* en hoe deezen te vangen; van de *Koeijen*, en al wat tot de Veefokkery behoort; den *Koophandel*, een *Kunst-Draaibank*, en wat 'er mede verknogt is; de *Kweeking* of Cultuur *van Gewassen*; het *Kwikzilver*, hoe het uit de Mynen gehaald en gezuiverd wordt; de *Landbouw* en nieuwe *Landbouw*, benevens veele andere uitvoerige beschryvingen van aangelegene onderwerpen, te veel om ze allen op te noemen.

Tot een Voorbeeld van een korte beschryving strekke het gene van het Gewas *Jobs Traanen*, *Josephs Traanen*, in het Latyn *Lacbryma Jobi*, *Lithospermum Arundinaceum*; (*Coix seminibus ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*) gezegd wordt.

Be-

Beschryving. „ Dit uitlandsch Gewas, dat een zoort van koorn is, schiet uit de wortel lange en dikke geknoopte stengen, waar aan lange, breede en puntige rietagtige bladen groeijen; uit de bovenste knoopjes spruiten tusschen de bladen twee, drie of meer kleine steeltjes voort, die elk een byna ronde vrugt of zaad draagen, 't welke met het rypen de grootte van een erwte, en een ligte aschgraauwe of roodachtige blinkende koleur verkrygt; zynde als dan zeer hard, en van deeze Vrugten hangen eenige zagte airtjes aan korte steeltjes, die in het begin uit helmstyltjes, in tweebladige kelkjes zittende, bestaande. Daar is ook eene verandering van, die breeder bladen heeft, en nog eene andere, die hooger groeit.

Plaats. „ Dit gewas groeit natuurlyk op verscheidene plaatzen in Oost-Indiën, als mede in de warmste Gewesten van West-Indiën, dog word hedendaags ook veel in Italiën, Spanjen en Portugal, als mede in Candiën en andere Eilanden van de Middellandsche Zee, in de Levant en elders, gekweekt: De liefhebbers van vreemde gewassen cultiveeren het ook in Hoog- en Neder-Duitschland, Engeland en Frankryk enz.

Kweeking. „ Dezelve geschied door het zaad, dat men by ons in het voorjaar in een maatig warme broeibak zaait, en de opgekomene jonge planten daar na in de opene lucht, op een warme standplaats, en in een goede losse zandagtige aarde verplant; het bevogtigen niet verzuimende, zo zullen ze wel voortgroeijen; dog het zaad wordt by ons bezwaarlyk, en niet anders dan met goede warme zomers ryp; weshalven het beter is, dat men de jonge planten in potten zet, om dezelve in een trekkas te plaatzen (als men daar van voorzien is) daar men ze met luchtgeeving en bevogtiging op zyn tyd, enz. wel moet onderhouden, om aldus ryp zaad te verkrygen.

Eigenschappen. „ Dit gewas, of zyn zaad, heeft geen gebruik in de Geneeskunde, nog Huishouding; dog men zegt, dat de arme Lieden in Spanjen, Portugal en elders 'er brood van bakken, in jaaren wanneer ander koorn schaars en duur is: Anderzins worden deeze graanen in de Roomsche Landen ook gebezigt om Pater-nosters of Roosekransen van te maaken, dezelve ten dien einde met een gatje doorboorende, en aan een draad rygende."

Wy zullen hier nog het Artikel *Katoen* op laaten volgen. „ *Katoen; Boom-wol;* in het Latyn *Bombax; Gossypium*, is een zoort van witte wol, die in de warme Lan-

den op zekere Kruiden of Boom-gewasſen, in de bloemen en zaad-kelken, benevens het zaad groeit, en tot zeer veelerlei gebruik, ten deele ruw, en ten deele geſponnen, dient. Men maakt 'er katoene Stoffen, Dekens, Mutzen, Kouzen, Handſchoenen, Halsdoeken en zeer menigerlei andere dingen van; waar onder het fyne Neteldoek hoofdzaakelyk uitmunt, en waar mede door geheel Europa Koophandel gedreeven word. Men koopt en verkoopt de *Katoen* ruw en ook tot garen geſponnen, welk garen meest in ſtrengen, uit het Eiland Cyprus en van Smirna koomt. Van de ongeſponnen *Katoen* is de witte, lange en zagte, of de zogenoemde *Cyperſche* de beste, welke lang, zuiver en teder is, en zich best laat ſpinnen; daar aan volgt de *Corſicaſche*, die wel langer, fyner en zagter, maar knobbelagtiger is; hier naast komt die uit *Barbaryen*, welke vlokkig, geel en fyn is; na welke de *Smirnaſche* geſteld word, die de minſte onder de andere is; hoewel 'er echter ook dikwils heel fyne van gevonden word. Onder de lange *Katoen* word die van *Maltha* en *Broda* voor de beste gehouden. Daar koomt ook veel *Katoen* uit de Americaanſche Eilanden; die meest in Frankryk en Engeland vertiert en verwerkt word; als mede uit de Oost-Indiën en China.

„ *Katoen*; deezen naam draagt ook een zekere ſtoffe, die van *Katoen* of *Boom-wol* gemaakt, en meest met bloemen en allerlei andere figuuren, van eenigerhande of van verſchillige koleuren, die daar op gedrukt zyn, verciert is. Deeze *Katoen* van allerlei zoort en fynheid, word ook veeltyds *Bontgoed*, wegens zyne bonte koleuren genoemt, en in menigte uit Oost-Indiën gebragt, en te Amſterdam van de Oost-Indiſche Maatſchappy, by geheele baalen verkogt; Dog word in Holland en Duitschland ook veel *Katoen* nagemaakt en gedrukt, die echter zo fyn en fraai niet is als de Oost-Indiſche, hoewel ook zyn nuttig gebruik hebbende. Deeze *Katoen* is een zeer geachte en gebruiklyke Waar, door de geheele waereld, wordende gebezigt tot Japons, Dekens, Bedde-kleeden en veele andere dingen; dienende inzonderheid ook veel tot kleeding der Vrouwen; dewyl het een cierlyke, zindelyke en ligte dragt is, die ook zo ligt niet vuil of ſmeerig word als linnen- of wollen ſtoffen; ook ligter weder door wasſching gezuivert kan worden, zonder zyn koleuren ſchielyk te verliezen, als die met goede verfſtoffen gedrukt is. Men waſcht de *Katoenen* op de ge-

woone wyze met zeep; maar om de fyne of beste *Katoenen* te zuiveren en weder als te vernieuwen, en een fraaije glans te geeven, kan men daar mede handelen op die wyze, als op het Artykel *Chits* aangeweezen is."

Beschryving van Guiana of de Wilde Kust, in Zuid-America. Uit echte Stukken opgesteld, door Mr. JAN JACOB HARTSINCK, *Charter- en Request-Meester van het Ed. Mog. Coll. ter Adm. tot Amsterdam. Mitsgaders Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* G. Tielenburg, 1770. *Behalven het Voorwerk 962 bladz. in gr. quarto.*

HEt belang dat Nederlands Koophandel en Zeevaard heeft in onze Americaensche Colonien, wekt natuurlyk de aendacht onzer Landgenooten op, om ene beschryving van dat gedeelte der nieuwe Waereld, waer in deze Volkplantingen gelegen zyn, te doorbladeren. Nieuwsgierigheid en Eigenbelang werken hier te samen; en we durven alle Lezers, daer door gedreven, verzekeren, dat ze deswegens met genoegen deze Beschryving van *Guiana*, door den Heer en Mr. *J. J. Hartsinck* in 't licht gegeven, zullen konnen nagaen. En we mogen 'er onbeschroomd wel byvoegen, dat ook allen, die enige Liefhebbery hebben voor de Aerdrykskunde en Natuurlyke Historie, met opzicht tot byzondere Gewesten, dit Geschrift doorloopende, reden zullen vinden, om des Autheurs arbeid danklyk te erkennen.

De Heer en Mr. *Hartsinck* naemlyk de gunstigste gelegenheid erlangd hebbende, om, buiten het reeds in 't licht gegeven, ene menigte van tot nog ongedrukte Papieren, mondelinge onderrichtingen, en zo algemene Staets-als byzonders Compagnies- en Societeits Resolutien, rakende deze Landstreek, by een te verzamelen; heeft zich der moeite getroost, alle die naeuwkeurige aentekeningen, geloofwaerdige berichten, en ontegenzeggelyke Stukken, met elkanderen te vergelyken, en daer uit ene geregelde beschryving van dat aenmerklyk Gewest op te maken, die verzeld gaet van de noodige Kaerten en afbeeldingen der Forten. —— Dezelve vangt aen met een algemeen bericht van de Landstreek *Guiana*, ook wel, naer derzelver voornaemste Inwoonders, *Caraiben*, *Caribania*, mitsgaders de *Wilde Kust*, genaemd; liggende in het Noord-Oostelyk gedeelte van Zuid-America; langs den Oceaan, tusschen de Rivier Oronoque en die der Amazonen, wor-

dende voorts bepaeld, door Rio Negro, die de twee eerstgenoemde Rivieren verenigt. Het merkwaerdigste van dit Gewest, ten aenzien der verschillende Inwoonderen, derzelver Zeden en Gewoonten, der Plantgewassen, en Dieren, word hier naeuwkeurig ontvouwd; en tevens geeft de Autheur een juist verslag van de ontdekkingen der Spanjaerden en Engelschen van dit Landschap. —— Op deze algemene beschryving volgt ene onderscheidenlyker beschouwing der Europische Volkplantingen aldaer, naer welken het verdeeld word, in *Spaensch-*, *Nederlandsch-* *Fransch-* en *Portugeesch-Guiana*. Ieder dezer Volkplantingen word door onzen Schryver afzonderlyk voorgedragen, met meldinge van het voornaemste, dat betrekking heeft, tot de bezitneming van ieder gedeelte, de vastftelling en instandhouding der Volkplantinge, met derzelver merkwaerdigste lotgevallen, en 't geen verder de gelegenheid en voortbrengselen dier Gewesten betreft. Zyn onderwerp, rakende het *Spaensch-* *Fransch-* en *Portugeesch-Guiana* beknoptlyk afgehandeld hebbende, geeft hy een breedvoerig bericht van dat alles, ten aenzien van 't *Nederlandsch-Guiana*; waer in gelegen zyn, de Colonie van *Essequebo*, onder welke de Rivier *Bouweron* of *Poumeron*, met de verdere daer toe behoorende Rivieren en Districten; de Colonie en Rivier *Demerary*, de Colonie de *Berbice*, en die van *Suriname*. Deze Colonien worden ieder op zich zelve beschouwd, met ene naeuwkeurige voorstelling van alles wat daer omtrent merkwaerdig is; en derzelver beschryving word besloten, met een onderscheiden verslag van de verschillende soorten van Slaven, die men in de Colonien gebruikt; welker aert en zeden, mitsgaders rechtmaatige behandeling, de Autheur beknoptlyk ontvouwt. —— Dit Werk geeft ons ene menigte van byzonderheden aen de hand, die wy den Lezer zouden konnen mededeelen; dan dewyl we voor enigen tyd reeds melding gemaekt hebben van etlyke merkwaerdigheden in *Guiana* in 't algemeen, en omtrent de Rivier *Oronoque* in 't byzonder, worden we hier in enigzins bepaeld, om de herhaling te vermyden (*). Daer en boven, gedagtig dat we nog onlangs enig bericht van de Rivieren, in de Colonie *Suriname*, voorgedragen hebben (†), is 't ons niet oneigen voorgekomen, in dezen nog

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. Mengelw.* II D. bl. 326. III D. bl. 265, 318. (†) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 449.

nog wel byzonder het oog te slaen, op de Stad *Paramaribo*, de Hoofdplaets dezer Volkplantinge. Zie hier de beschryving, welke de Heer en Mr. *Hartsinck* ons van dezelve geeft.

„ De Stad *Paramaribo*, wel eer *Nieuw Middelburg* genaamd, is gelegen drie Mylen van den Mond van de Rivier *Suriname*, ter plaatse daar gemelde Stroom een groote bogt maakt, zich, van Zuid-Oost, Zuid-Westelyk omkrommende, en waar het Water een valling en ryzing heeft van tien, twaalf en meer Voeten. Voor de Stad, welker Wallen met Oranjeboomen beplant zyn, is de Rivier ruim een vierde Myls breed. Langs dezelve strekt, zich de Grondvlakte aan den Land- of Westkant, in een groote Savaane rondsom, met dichte Bosschen bezet, en, schoon met geen Muuren omvangen, met een groote Gragt omgraven. Daar loopt een breede Gragt byna door het midden van de Stad, bezet met schoone Huizen; dezelve krygt haare verversching van Water, door de gemeenschap met de Rivier. Zy heeft haar' naam en oorsprong eigenlyk bekomen van een Dorp van Caraïbische Indiaanen, doch zo anderen willen van Mylord Willoughby van Parham, van wien het wel eer een Plantagie geweest zou zyn; de Grond, waar op zy staat, is Rots- en Schulpagtig, waar door de Wegen, hoewel niet bestraat, vry zindelyk zyn; alzo niettegenstaande de zwaare Stortregens, die aldaar in de Regentyden vallen, in minder dan een quartier Uurs, de Straaten weer droog en gangbaar zyn; en zo 'er hier of daar eenige Kuilen en Modderige plaatsen gevonden werden, (dat echter niet veel is) zoude het met weinig meer onderhoud in 't geheel genoegsaam altyd net en droog kunnen gehouden worden."

„ Het Stadhuis, gemeenlyk het Hof genaamd, is onder de Regeeringe van den Heer Carel Emilius Hendrik de Cheuses, vergroot aan beide eindes, en thans een der aanzienlykste Gebouwen; deszelfs Zymuuren zyn van Klipsteen en de Gevels van Mopsteen opgemetseld; het Dak bestaat uit Houten Schaalen als Leyën op elkander gevoegd, die men Singels noemt, waar mede de Huizen hier meestendeels bedekt zyn. Het bovenste deel dient nog als voorheen tot een Publicke of Gereformeerde Kerk, en het onderste is gedeeltelyk geschikt tot de Raadsvergaderingsplaats; en gedeeltelyk voor de Secretary en Weeskamer der Colonie; voorheen hadden Commissarissen van kleine Zaaken teffens Opzichters der gemeene Wyde, daar

ook

ook een Kamertje; doch dat is nu de Archive Kamer, en de gemelde Heeren houden haar Vergadering in een Huis, dat even bezyden is gemaakt, op de tweede Verdieping; in 't onderste gedeelte van 't zelve werdt nu de Militaire Hoofdwagt gehouden, 't welk voormaals door de Burgerwagt, (die zedert eenigen tyd afgeschaft is) bezet werd. 'Er is al voor lang op 't Tapyt geweest het Plan van een aparte Kerk te bouwen, doch tot heden werdt de Gereformeerde Godsdienst nog in de gemelde Kerk geoefend, en daar alle Zondagen beurtelings Voor- en Namiddag in de Nederduitsche en Fransche Taal gepredikt (*). By het Plein is een schoon Bosch van Oranjeboomen. Hier zyn de Begraafplaatsen geweest van de Gouverneurs en van Luiden van aanzien en vermogen, honderd Schreeden verder, die der andere Ingezetenen; doch thans begraaft men op het nieuwe Oranje Kerkhof buiten de Stad. Dit Kerkhof is sedert 't jaar 1758 gemaakt, waar toe een Stuk Lands is gekocht, dat met een dikke Lemiojes Hyning omtuint is; waar op een Huisje staat tot Wooning van den Doodgraver, en is, by Resolutie van Gouverneur en Raaden, vyf honderd Guldens Hollandsch gesteld aan de Kerk van dien geenen die nog op de oude Begraafplaats, by de Kerk, zou willen begraaven zyn, om het dus, zo veel mogelyk, af te snyden, wyl die open Begraafplaats, midden in de Stad, onaangenaam en ondienstig is, te meer vermids 'er groote Zarken en Paaltjes op de Graften werden gezet: vervolgens is ook die gantsche plaats effen en vlak gemaakt, en ten dien einde de Zarksteenen, gelyk met den Grond gezonken, dat vry beter is; ook zyn 'er thans zeer weinigen die daar begraaven werden, eenigen die by hunne Familiën willen liggen uitgezonderd; doch dat haast gedaan zal zyn."

„ Het Huis van den Gouverneur is, ten tyde van gemelden Heer de Cheusses, afgebrooken, en in plaats van dat, een veel grooter opgebouwd, met Engelsche Raamen, van vooren met een Bordes opgaande, waar van daan een Laan, met Oranjeboomen beplant, naar het Fort, of de Fortres *Zeelandia*, een Snaphaanschoot beneeden de Stad, loopt: de onderste Verdieping en de Gevel zyn, tot boven, van Steen opgetrokken, en de bovenste Verdieping van Hout.

„ (*) Men heeft 'er ten dien einde, twee Hollandsche, en een Franschen Predikant, die ieder twaalf honderd Hollandsche guldens trekken, behalven hunne huisvesting, en drie slaaven om hen te dienen; 't welk nog meer bedraagen kan, dan hun inkomen." Byvoegzel uit *P. Fermin Beschr. van Surin.* I D. bl. 25.

Hout. Dat van den Bevelhebber der Bezetting is geheel van Steen. Dit Huis was wel eer de Wooning van den eersten Commies van de Westindische Compagnie. De overige Woonhuizen, die zeven of acht honderd in getal zyn, zyn meest allen, om de luchtigheid, van Hout; twee Verdiepingen hoog. Alle de Huizen hebben de Keuken afzonderlyk achter de Wooning, daar in de noodige Vuurhaarten, Bakoven enz. en een Put voor de Keuken, die aan Paramaribo meestendeels in de Levendige Klip zyn uitgehouwen, en goede Springen hebben, altoos zeer goed Water, zo in den Droogen- als in den Regen-tyd, geevende, hoewel niettemin veele Huizen Regenbakken hebben; en anderen 't Regenwater in goede Vaten en in koele Putten bewaaren, voor den Droogen tyd, om dat de Putten eenigzints na de Klip smaaken, omtrent als Spâwater, 't geen de Slaven echter gaarne drinken. Veele voornaame Luiden planten Tamarindeboomen voor hunne Wooningen, om dat die zeer schoon en veel hooger en grooter opwassen, en meer Schaduw' geeven dan de Oranjeboomen, 't welk, in den Droogen tyd, voor de heete Zon, de Huizen meer bevrydt.

„ Behalve de Gereformeerde, vindt men in de Stad ook een Luthersche Kerk, die voor weinige Jaaren aldaar is gebouwd aan den Waterkant, aan 't beneeden einde, zynde een vierkant Gebouw van Steen, dat redelyk luchtig (schoon niet fraai) is; in dezelve Kerk is een sierlyk Orgel gelyk ook in de Gereformeerde, doch het laatstgenoemde wat grooter. De Lutherschen, aan wien het stichten van deeze Kerk en openbaare oefening van Godsdienst te hebben, niet zonder sterke Solicitatiën, eindelyk vergund werd, moeten voor deeze Vergunning een Recognitie van zes honderd Guldens 's Jaarlyks, ten behoeve van 't Hospitaal, opbrengen. Hun Gemeente werdt door een' Predikant bediend, die alle Zondagen tweemaal moet prediken; en in de Week de Kinderen eens Catechizeeren, den verderen dienst op Hoogtyden waarneemen, de Zieken bezoeken enz. Hy heeft vrye Wooning in een Huis naast de Kerk. Mede is 'er een Luthersche Diaconie (*), waar toe een

(*) Men voege hier by uit *P. Fermin Beschr. van Suriname*, *I D. bl.* 25. „ dat 'er ook een Gereformeerd Diaconiehuis is, waar in men de behoeftige Weeskinderen en bejaarde persoonen, die niets hebben om van te leeven, opneemt: en dit huis wordt zo wel bestierd, dat men in de Kolonie geen gevaar loopt, om langs de straaten door bedelaars overvallen te worden, gelyk men zulks in de meeste ste-

een Gebouw achter die Kerk op een Straat uitkomende, gesticht is; waar in alle haare Armen, zo Bejaarden als Kinderen, komen, doch 't een en 't ander veroorzaakt zo groote kosten, dat die naaulyks uit hun Gemeente, (die wel groot maar niet zeer gegoed is,) kan gevonden werden.

„ Men heeft te Paramaribo een Hoogduitsche als ook een Portugeesche Synagoog der Jooden, welke laatstgenoemde in den Jaare 1729, aldaar, met verlof van de Regeering, is gebouwd; waar van de Onkosten beloopen hebben een somme van acht duizend drie honderd acht en negentig Guldens en twee Stuivers. De Grondvlakte, daar dit Gebouw op staat, is hen daar toe van het Gouvernement geschonken. De Hoogduitsche Jooden hadden hun Synagoog in voorigen tyd met de Portugeeschen gemeen, doch sedert dat deeze de hunne gesticht hebben, zyn ze van elkander gescheiden; echter doen zy nog den dienst op de wyze der Portugeesche Jooden, waar toe zy van laatstgemelde een Voorleezer bekomen. Boven dien heeft men 'er een Hospitaal, dat een fraai Gebouw is, ten dienste zo voor Soldaaten als Matroozen en andere onvermogende Lieden. Voor de Stad kunnen wel vyftig en meerder groote Schepen, in drie ryen, achter eikander geplaatst, zonder het minste gevaar, liggen, en met veel gemak ontladen en laden. De Ree, die de gedaante van een halve Maan vertoond, geeft een aangenaam en vrolyk gezicht: zelden gaat 'er een Week voorby dat 'er geen Schepen aankomen en vertrekken, alleenlyk gebeurt dit geduurende de Wintermaanden, dat is, van September tot January, wanneer die Vaart wat traager gaat".

steden van Europa ondervindt: het is 'er zelfs zo ver van daan, dat men 'er nooit een bedelaar ontmoet".

GERARDI HOOFT *Jun. Civit. Amstel. ab actis Poëmata, edita ab* H. DE BOSCH. *Amstel. apud* C. N. Guerin 1770. *Absq. præcedd. & subseqq.* 68 *pp. in octavo m. f.*

BEminnaers der Latynsche Dichtkunde konnen, op het ontvangen van dit Werkje, niet wel nalaten zich te verheugen, over de pooging van den Heer *de Bosch*, om deze *Gedichten*, van den veel-beloovenden jongen Heer *Gerrit Hooft junior*, voor de vergetelheid te bewaren; en dezelven indiervoege aen den dag te brengen, dat ze gepaerd gaen met andere Dichtstukjes; welken, tot lof onzer Landsgenooten, ten bewyze dienen, dat deze zo edele oefening, ook in ons Vaderland, nog op uitnemende Voorstanders mag boogen. Dit getuigen de namen van *P. Burman-*

mannus secundus, *Ev. Wassenbergh*, *J. Helvetius*, *J. Grotius*, *P. Arntzenius*, *L. van Santen*, *H. Verbeyk*, *A. de Rooy*, en die des Uitgevers *H. de Bosch* zelven; met wier keurlyke Dichtstukjes, by deze en gene gelegenheid met betrekkinge tot den Autheur opgesteld, deze uitgave pronkt. —— Alle dezen vergezellen ene verzameling van strelende Gedichten van den Heer *Hooft junior*, die, schoon ze geen verheven onderwerpen behelzen, terwyl ze aen te merken zyn als vruchten ener speelende Jeugd, ons een jongen Dichter vertoonen, in wiens papieren ene zuivere tael, een vloeibare styl, ene nadruklyke manier van voorstelling, ene levendige verbeeldingskracht, en een bondig oordeel, om alles op zyne juiste plaets ter passe te brengen, alomme doorstraelt. Dit alles zo treffende te ontmoeten in de Dichtlievende uitspanningen van een Jongeling, die naeuwlyks den ouderdom van 18 jaren mogt bereiken, doet de Liefhebbers der Kunste deszelfs vroegtydigen dood betreuren; daer ze bezeffen wat men, tot luister der Poëzye, van hem had te verwachten, indien 't hem gegeven ware, den trap ener ryper bejaerdheid te beklimmen. —— Men wane ondertusschen niet, dat het loflyke van dien Heer zich bepaelde tot de Poëzy; hy verdiende ook in andere opzichten alleszins aller hoogachting; en 't zy ons vergund, (in stede van op enig byzonder Dichtstuk staen te blyven, dat den Latynschen Lezeren niet noodig is, en den Nederduitschen niet zeer gevallig zou zyn,) ten bewyze hier van, het hoofdzaeklyke te melden, van 't geen de Heer *de Bosch* ons desaengaende in zyne Voorreden bericht.

Gerrit hooft *junior*, van Vader en Moeders zyde, uit de aenzienlyke Burgemeesterlyke Geslachten van hooft en witsen voortgesprooten, zag voor 't eerst het levenslicht in Amsterdam, den 14 Feb. 1750. Al vroeg gaf hy blyken van ene uitmuntende geschiktheid ter beoefeninge van Kunsten en Wetenschappen, zynde inzonderheid levendig en tevens zachtzinnig van aert, mitsgaders bedeeld met een zeer vatbaer en te gelyk vasthoudend geheugen. Met zodanig ene gesteltenisse maekte hy eerlang een naerstig gebruik van alle, zo huislyke als schoolsche, onderwyzingen, die hem de eerste beginselen inboezemden, en trapswyze tot hooger kundigheden opleidden; waer door hy, boven vele anderen, loflyk begon uit te munten. En hier aen heeft hy bestendig in den verderen loop zynes levens beantwoord, door zich steeds toe te leggen op 't vermeerderen en versterken zyner kundigheden, in de beschavende Wetenschappen in 't algemeen, en 't beoefenen der Regtsgeleerdheid, naer den eisch der bedieninge hem opgedragen, in 't by-

byzonder. De Ed. Achtb. Burgemeesteren dezer Stad naemlyk, 's Jongelings bekwaemheid gade slaende, hadden hem in 't jaer 1766 tot Stads-Secretaris aengesteld. Schoon dit Ampt, het welk hy met aller toejuichinge behartigde, hem van een goed gedeelte tyds ter oefeninge beroofde, verslaeuwde nochtans zyn yver niet, om zyne geliefde Studien, en onder dezen ook die der Latynsche Dichtkunde, gestadig voort te zetten. De ledige tyd dien hy, zyn Ampt waernemende, en ene minzame verkeering met zyne Vrienden onderhoudende, kon uitkoopen, werd ten naerstigste door hem besteed, om zyne verstandlyke vermogens ter meerdere volmaektheid aen te kweken. —— Dan was hy van die zyde zeer grooten lof waerdig, hy verdiende zulks niet minder ten aenzien van zyn zedelyk character. Hy kende de beschavende Wetenschappen niet slechts in bespiegeling, maer ze hadden een dadelyken invloed op zyn hart, en 't beoefenen der Latynsche Dichtkunde in 't byzonder had zynen geest niet verwilderd, maer schynt eer gestrekt te hebben, om denzelven op ene aengename wyze te verlevendigen. Vriendlykheid en Beleefdheid, vergezeld van ene Bataessche oprechtheid, vercierden zynen wandel; het waer belang van zynen Evenmensch, als hy 't bevorderen kon, nam hy ter harte als zyn eigen; medelydend en minzaem, kon hy niet verdragen dat iemand verongelykt werd; beklaegde hy ongelukkigen; bood hun, naer eisch der omstandigheden, de behulpzame hand; en betoonde zich alleszins toegevend, daer 't passe kwam, niet alleen by zyn meerderen of zyns gelyken, maer boven al, en veel meer, by zynen minderen. Deze en diergelyke deugden, welken hem by ieder geacht en bemind maekten, vervulde aller harten met een aengenaem vooruitzicht, byzonder dat des Vaders; dien hy, (zynde zyne Moeder al vroeg gestorven,) ene ongeveinsde eerbied en zuivere kinderliefde toedroeg. Dan deze strelende hoop werd eensklaps verydeld, toen zeer sterk heerschende kinderpokjes ook hem aentastten; en dezelven, schoon ze zich eerst gunstig vertoonden, hem op 't onverwachtste doodlyk wierden; zo dat hy den geest gave, den 18 December 1768; hebbende zich in den laatsten tyd, den dood te gemoet ziende, eenstemmig met zynen levensloop, op ene voorbeeldige wyze, Manlyk en Christelyk gedragen. — 't Ware te wenschen, dat dit voorbeeld, door den Heer *de Bosch* beknoptlyk in een treffend licht geplaetst, naer 't oogmerk van dien Schryver, mogte strekken, ter aenmoediginge van Nederlands Jeugd, om alle vlyt ter edele navolginge aen te wenden, tot roem van 't Vaderland, ter hunner eeuwiger eere, en ten zaligen sterfuure, 't zy de Dood hen vroeg of laet moge overkomen.

NIEUWE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring van het Oude en Nieuwe Verbond, door TH. CHR. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Tiende Deel. Te Amsterdam by* J. Lovering, 1770. *Behalven de Voorreden en Bladwyzers* 433 *bladzyden in groot octavo.*

OP het nagaen der zwarigheden, die het Ongeloof aendringt tegen de wonderwerken, in de boeken des Ouden Verbonds gemeld, waer mede de Hoogleeraer *Lilienthal* zich bezig hield in 't voorige deel, volgt in het tegenwoordige ene diergelyke beschouwing van de tegenwerpingen der Ongeloovigen, tegen de wonderwerken, die in de boeken des Nieuwen Verbonds aengetekend zyn. En hier omtrent vind zich de Hoogleeraer, door den overvloed der Stoffe, genoodzaekt, om zich in dit Deel te bepalen, tot de wonderen, die 's Heillands geboorte voorgegaen zyn, of vergezeld hebben, en zulken die, staende zyne omwandeling in 't Joodsche Land, en by zynen dood aen 't kruyshout, voorgevallen zyn; blyvende de overigen tot een volgend deel van dit Werk uitgesteld. —— Zyn Hoogeerwaerde vangt in dezen aen met enige aenmerkingen, over de wonderwerken van Jesus Christus in 't algemeen; strekkende ten bewyze van de echtheid der verhaelde geschiedenissen, en de wezenlykheid dier wonderen, ter stavinge zyner Godlyke zendinge. Dit afgehandeld hebbende verledigt hy zich ter nadere overweginge van 't geschiedverhael der Euangelisten, en der bedenkingen, die tegen de aldaer gemelde wondertekenen, in veler Schriften, en boven al door *Thomas Woolston*, bygebragt worden; waer in hy op de eigenste wyze te werk gaet, als hy ten aenzien der wonderdadige geschiedenissen in de dagen des Ouden Verbonds gedaen heeft (*). —— Men ontmoet, in gevolge hier van, in dit gedeelte ene reeks van aenmerkingen, welken dienen

ter

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 377.

ter ophelderinge en bevestiginge van het Euangelische verhael, rakende het wonderdadige, dat strekt ter verzekeringe van die hoofdwaerheid der Euangelieleere, dat Jesus is de Christus, de Zoon van God: en men zal, in 't doorbladeren van des Hoogleeraers bedenkingen over deze en gene wonderen, alleszins de ongegrondheid der uitvluchten van 't Ongeloof ten duidelykste konnen opmerken. Men sla, tot ene proeve hier van, het oog op des Autheurs manier van beschouwen, in 't overwegen der opwekkinge van Lazarus uit de dooden, waer van wy het hoofdzaeklyke ten beknoptste zullen mededeelen.

De Hoogleeraer een kortbondig ophelderend verslag van 't geen Johannes, in 't elfde Hoofdstuk van zyn Euangelie, deswegens heeft aengetekend, gegeven hebbende, maekt voorts zyn werk van het beantwoorden der tegenwerpingen, die *Woolston* tegen dit wonder inbrengt.

In de eerste plaetse ontkent *Woolston* de geloofwaerdigheid der geheele geschiedenisse, om dat Johannes alleen, eerst zestig jaren na de Hemelvaerd van Christus, 'er gewag van maekt; daer de andere vroegere Euangelisten 'er niets van melden. Dit doet hem gissen, dat zy, van 't geen 'er met Lazarus is voorgevallen, niet hebben durven spreken, zo lang 'er nog ooggetuigen leefden; maer dat Johannes het in later tyd wel als een wonderwerk heeft durven voordragen.

Hier tegen merkt *Lilienthal* met recht aen, dat de geloofwaerdigheid van 't Euangelie van Johannes niet verzwakt word, door 't bezef, dat hy, later schryvende, voorvallen aentekent, welken vroeger Schryvers niet gemeld hebben; dat zeer wel bestaen kan met de waerheid der geschiedenisse. En wat het stilzwygen der andere Euangelisten des aengaende betreft, zulks is niet vreemd in die schryfwyze welke zy gehouden hebben, die geen melding eischte van alle byzondere zelfs gewichtige gevallen. Doch buiten dit komt het den Hoogleeraer niet onwaerschynlyk voor, dat de andere Euangelisten, nog by het leven van Lazarus schryvende, deze geschiedenis opzetlyk niet gemeld hebben, om Lazarus niet buiten noodzaek aen gevaer bloot te stellen, en dat Johannes, Lazarus gestorven zynde, daer voor niet te vreezen hebbende, ook in dit opzicht het Euangelische verhael volkomener gemaekt heeft.

Voorts meent *Woolston* ene handtastlyke ongerymdheid te vinden, in 't verhael, dat Jesus weende over een dooden,

den, dien hy zo terstond zou opwekken; als mede dat hy zyne stem verhief, om een dooden toe te roepen.

Dan 't blykt niet, zegt *Lilienthal*, dat hy geweend heeft over Lazarus; veel eer mag men uit de omstandigheden afleiden, dat hy, als een teder aendoenlyk mensch, gevoelig getroffen was, over de wemoedige blyken van droefheid der Zusteren en zyner Vrienden. Buiten dat vond Jesus hier stof om te wenen over 't sterflot, waer aen de mensch door de Zonde onderworpen is; over 't klein geloof der Zusteren, het ongeloovig hart van velen daer tegenwoordig; en het ongeloovig misbruik, 't welk hy voorzag dat de Jooden van dit wonderwerk zouden maken, 't welk hun ten verderve stond te strekken: welk laetste, het bezef van de hardnekkigheid der Natie, dat hen Gods oordeelen op den hals stond te halen, hier, naer 't oordeel des geleerden Aentekenaers op dit Werk, boven al in aenmerking komt. —— Rakende het verheffen der stemme, 't is zeker, dat zulks niets doet tot het wonderwerk, maer eer inkomt als een middel om de oplettendheid van anderen te verwekken, en te kennen te geven, dat hy, als iemand die de magt heeft, daedlyk wil dat het geschiede. Ook was 't mogelyk dienstig, om van allen, die daer tegenwoordig waren, beter gehoord te worden.

Daer benevens komt het *Woolston* bedenkelyk voor, dat Jesus zyn vriend uit het Paradys geroepen zou hebben, om hem weder aen dit kattyvige leven bloot te stellen.

Maer wy hebben, gelyk de Hoogleeraer vervolgt, geen genoegzamen grond om iets bepaelds vast te stellen, betreffende den afgescheiden stand der ziele van Lazarus. En schoon genomen zy ware in de plaetse der gelukzaligheid, 't zou geen onrechtvaerdigheid zyn, dezelve hier op aerde weder met het lichaem te verenigen, wanneer de zaek van den Godsdienst zulks vorderde, of dit den Godsdienst van nut konde zyn.

Wyders schroomt *Woolston* niet deze opwekking van Lazarus een bedrieglyk wonderwerk te noemen, en alles aen te wenden, om te toonen dat hier bedrog plaets kan hebben.

Doch *Lilienthal* doet ten klaerste zien, dat *Woolston* niets bybrengt 't welk enigen schyn van bedrog aenduid. Op 't hoogst genomen verzamelt hy enige omstandigheden, welken hy in zodanig een daglicht stelt, dat ze, dus op zich zelven beschouwd, in zodanig een geval, door een listigen bedrieger in 't werk gesteld zouden konnen worden,

N 2 dat

dat niets doet ten bewyze van een waerlyk gepleegd bedrog. Dan dit is 't niet alleen. *Woolston*, zegt onze Hoogleeraer verder, gaet voorby zulke nevensgaende omstandigheden, welken op 't duidelykste toonen, dat hier geen 't minste bedrog plaets gehad heeft: 't welk zyn Hoogeerwaerde in 't breede ontvouwt, zo ten aenzien van Vrienden en Vyanden, als ten opzichte van Lazarus zelven; die wezenlyk krank geweest, en waerlyk gestorven was; en wiens herleving onder zulke omstandigheden een aenvang nam, dat alles te samen loope, om ons in dit geval een baerblyklyk wonder te doen erkennen.

Eindelyk onderneemt *Woolston* nog te beweren, dat 'er diestyds genoeg onder de Jooden geweest zyn, die de waerheid van dit wonderwerk in twyfel getrokken hebben.

Vraegt ge op hoedanigen grond dit geschiede? Hy brengt quanswyze een brief van een Joodschen Rabbyn voor den dag, die zulks waent af te leiden, uit enige omstandigheden in 't Euangelische verhael, en voorts zyn toevlucht neemt tot overleveringen en gegiste verlooren papieren. De ongegrondheid hier van te doen opmerken valt *Lilienthal* geenszins moeilyk; die tevens toont, hoe alles samenloopt om ons te verzekeren, dat niemand, die by 't geval tegenwoordig was, aen dit wonderwerk getwyfeld heeft; en dat het zelve diestyds algemeenlyk als in waerheid gebeurd is aengenomen; schoon men Jesus daerom echter niet voor den Mesfias erkende, maer zich hardnekkig tegen hem aenkantte; hoedanig iets een Moses en Elias, niet tegenstaende hunne erkende wonderwerken, insgelyks is overgekomen. Verder toont het gansche gedrag van den Joodschen Raed vervolgens, dat ze een ernstig onderzoek hier van schuwden; terwyl de handelwyze van Jesus aen de andere zyde doet zien, dat hy voor generleie ontdekking van enig gepleegd bedrog vreesde; dat ons, gelyk de Hoogleeraer dit breeder ontvouwt, de waerheid dezer wonderdadige geschiedenisse ten krachtigste bevestigt.

Redevoeringen van den vermaarden Heer JOAN LELAND, *in zyn Leven Doctor in de Godgeleerdheid, en Predikant te Dublin. Uit het Engelsch vertaald door* M. V. M. *Eerste Deel. Vermeerderd met eene Voorrede, waar in men een Bericht van des Schryvers Leven en Schriften vindt, door* IZAAK WELD, *Doctor in de Godgeleerdheid. Te Rotterdam by* A. Bothall, 1771. *Behalven de Voorreden enz.* 380 *bladzyden in groot octavo.*

HEt gewicht der onderwerpen in deze Redevoeringen behandeld, en de geachte naem van den beroemden *Leland*, strekken, reeds in den eersten opslag, ter sterke aenpryzinge van deze Verzameling. Hy die het Ongeloof herhaelde keeren met een algemenen lof het hoofd geboden heeft, bewyst ons hier Gods Bestaen en Volmaektheden uit deszelfs Werken; ontvouwt ons verder nog wel byzonder Gods Eeuwigheid, Alomtegenwoordigheid, Alwetendheid, Heiligheid, Goedheid, Waerheid en Getrouwheid, Onveranderlykheid, Gelukzaligheid en Heerschappy; en leert ons daer benevens, hoe wy alles hebben te doen tot Gods eer, en, als geliefde Kinders, navolgers van God te zyn (*). Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen niet op ene afgetrokken wyze, maer op ene eenvoudiger manier, geschikt naer de vatbaerheid der menigte, aen welke hy dezelve op den Predikstoel hadt te ontvouwen; en intusschen is echter de behandeling van die natuur, dat ook Menschen van meerder oefening deze Leerredenen met vrucht konnen doorbladeren. Verschaffen ze den zulken geen nieuwe denkbeelden of bewyzen; ze zyn uitnemend wel geschikt om kundigheden van het grootste aenbelang te verlevendigen, en ieder aen te spooren, om ze werkstellig te maken. Ze beantwoorden eigenaertig aen de beschryving, die dus van 's Mans character als Predikant voorkomt, in 't voorafgaende bericht van 's Mans Leven en Schriften; waer in Dr. *Weld* zich deswegens aldus uitdrukt.

„ Hy was als Predikant zeer aangenaam, zyne Redevoeringen, die hy voor den Predikstoel opstelde, waren dui-

(*) De hier toe geschikte Texten zyn. Rom. I. 20. Ps. XC. 2. CXXXIX. 7—10. ald. 1—6. Hab. I. 13. 1 Joh. IV. 8. Ps. CXVII. 2. Jac. I. 17. 1 Tim. VI. 15. 1 Kor. X. 31. en Eph. V. 1.

duidelyk, naauwkeurig en nuttig, even zeer geschikt, om het Verstand te overtuigen, en het Hart te treffen. Hy verkoos niet zyne Toehoorders op te houden met ydele Bespiegelingen, die enkel twist verwekken; zelfs wanneer zich eenige Leeringen, die in verschil stonden, aan Hem opdeden, behandelde hy ze met groote Zedigheid, Gematigdheid en Liefde, gelyk het den geenen, die een volkomen besef heeft van de Bekrompenheid der menschelyke kennisse, in dezen staat van Duisternisse en Onvolmaaktheid, betaamt. Hy oordeelde, dat wy des te beter te werk gingen, hoe wy ons naauwer hielden aan de bewoordingen der heilige Schrift, wanneer wy van de byzondere Leerstukken der Openbaringe spraken; en minder gebruik maakten van redenkundige spreekwyzen en fyne Onderscheidingen. Ja dat de Vermetelheid van sommigen, die zich onderwonden hebben dezelve te verklaren, den Vyanden van den Kristen Godsdienst een voordeel gegeven heeft, dat zy nooit zouden gehad hebben, indien de Godgeleerden van de Eenvoudigheid des Euangeliums nimmermeer waren afgeweken."

De Leer der Sacramenten, na den aart der Goddelyke Verbonden verklaard. Door JOH. HENR. SACHIERE, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht by G. T. en A. v. Paddenburg, 1771. Behalven het Voorwerk enz. 409 bladzyden in groot octavo.*

IEder een, die ooit zyne aendacht liet gaen over de Leer der Verbonden en der Sacramenten, heeft altoos gereedlyk konnen bezeffen, dat deze twee zaken de naeuwste betrekking tot elkander hebben; en dat dus ene rechte kennis der Verbonden de beste grondslag is, op welke men zyne denkbeelden van de Sacramenten kan vestigen; waer door men, uit de vergelyking der Sacramenten, (die nooit ingesteld werden, dan na enig voorafgegaen Verbond,) met dat Verbond, (ter verzegelinge van welk Verbond of deszelfs beloofde goederen die Sacramenten strekken,) in staet gesteld word, om over de natuur der Sacramenten te oordeelen. Het niet behoorlyk in acht nemen van deze vergelyking, mitsgaders verschillendheid van denkbeelden over de Verbonden, en ene daer uit volgende verscheidenheid van vergelyking, heeft vermoedlyk niet weinig toegebragt tot het vermeerderen

der

der geschillen, die 'er nu en dan, over de Leer der Sacramenten, in de Kerk ontstaen zyn. —— De Eerwaerde *Bachiene*, het gewicht dezer vergelykinge gadeslaende, houdt dezelve daerom ook boven al in 't oog, in zyne hier opgemelde ontvouwing van de Leer der Sacramenten; die, in de nasporing en verdere beoefening van dit Onderwerp, elks aendachtige overweging verdient. In afzicht der geschillen, zonder opzetlyk iemands party te trekken, stelt zyn Eerwaerde zich in dit Geschrift voor, op ene geleidlyke wyze ten klaerste aen te toonen, hoedanig een denkbeeld men zich, zynes oordeels, volgens den inhoud der Openbaringe, heeft te vormen, van de Sacramenten, overeenkomstig met den aert der Verbonden, tot welken zy behooren.

Ten dien einde geeft hy voor af ene beknopte ontvouwing van de Sacramenten in 't gemeen, zo als ze plaets hebben door alle de Godlyke huishoudingen heen; in welken zin hy een Sacrament bepaelt, als zynde *ene heilige sigtbare plegtigheid, van God ingesteld, om, door derzelver gebruik, de beloften van het verbond, aan de ware bondgenoten, nader te bevestigen, tot versterking van hun geloov.* —— Dit kortlyk nader verklaerd hebbende, gaet hy over tot ene breedere ontvouwing van de Geschiedenis der Sacramenten in 't byzonder; om een geregeld verslag te geven van alle de Sacramenten, die in de Godlyke huishouding, zo voor als onder de Wet, en staende de Euangelische bedeeling, plaets gehad hebben en nog hebben. Hier toe komt eerstlyk voor ene oplettende overweging van de Verbonden, welken God in den tyd met het Menschdom gemaekt heeft; en vervolgens ene onderscheidenlyke verklaring van ieder Sacrament in 't byzonder, overeenkomstig met den aert van dat Verbond, met betrekking tot het welke God ieder Sacrament ingesteld heeft: welk alles afloopt met enige aenmerkingen over het nut, dat de rechte kennis der Sacramenten, naer den aert der Verbonden, te wege brengt.

De Christen Godsdienst alleen uit Jesus getuigenissen en bevelen aangewezen en opgedraagen aan de Christelyke Vrede en Vryheid. Door ADRIANUS WOLFF, *Predikant in de Beemster. Eerste Stuk. Te Purmerende by* P. Jordaan, 1770. *Behalven de Opdragt* 183 *bladz. in groot octavo.*

WElk een uitlokkende Tytel! Dezelve duid niet minder aen, dan ene ontvouwing van den Christen-Godsdienst, met aflegging van alle vooroordeelen, in afzicht van alle menschlyke leeringen, zo als onze Hemelsche Leermeester, by wien alleen de woorden des eeuwigen levens te vinden zyn, den zelven zynen Toehoorderen heeft voorgedragen. Ene ontvouwing van dien Godsdienst toegewyd aen 't beminlyk tweetal, Christelyke Vrede en Vryheid; om ons een denkbeeld in te boezemen, dat hier geen aendrang op menschlyk gezag, die ryke bron van twisten, plaets heeft; maer alles dient ter bevorderinge van eensgezindheid, zonder elkander in enig ding te bepalen, dat door den enigen Wetgever, die behouden kan en verderven, niet bepaeld is geworden. — Onwaerdeerbaer zekerlyk was een Boek, dat hier aen volkomen beantwoordde; en overheilzame vruchten mogt men 'er van verwachten, indien de belyders van den Christen-Godsdienst het zelve naer vereisch gebruikten. — In hoe verre dit Geschrift van den Eerwaerden *Wolff* enigermate aen dien Tytel voldoe, of te kort schiete, staet ons niet ten naeuwste te bepalen. 's Mans eigen besef van feilbaerheid, en hoe de oplettendste zelf medegesleept worde door den stroom van menschlyke leeringen, zal zyn Eerwaerden zelven gereedlyk doen erkennen, dat het, gelyk alle onze menschlyke verrichtingen, met beperkte vermogens, ongetwyfeld hier en daer zyne onvolmaektheden heeft. Maar om die onvolmaaktheden naeuwkeurig te bezeffen, en de schyngebreken van wezenlyke misslagen op genoegzamen grond behoorlyk te onderscheiden; hier toe is noch de Autheur, noch enig mensch, hoe onbevoordeeld hy zich ook schatte, onpartydig genoeg; daer wy allen, de een min de ander meer, door ene reeks van omstandigheden, tot verschillende denkwyzen gebragt zyn, die een algemenen invloed op onze denkbeelden van den Godsdienst hebben. — Men kan zich derhalven ook uit dien hoofde niet vleien met de verwachting, dat enig Menschlyk geschrift im-

immermeer in den volstrekten zin aen dien Tytel zal beantwoorden. Dan dit neemt niet weg, dat de oprechte pogingen der zulken, die zich verstandig benaerstigen om het ook hier in zo ver te brengen als hun mogelyk is, lofwaerdig genoemd mogen worden. En dus verdient ook het welmenend inzicht van den Eerwaerden *Wolff*, schoon hy in ene volkomen uitvoering te kort moge schieten, van ieder die Waerheid, Vrede en Vryheid mint, ene ongeveinsde toejuiching; zelfs by de zodanigen die de manier van uitvoering niet in alle deelen konnen goedkeuren. Wat dezelve betreft, ze bestaet kortlyk hier in.

De Eerwaerde *Wolff* stelt zich voor in de eerste plaets, naer den geleidraed der Euangelisten, op te geven, de eigen uitdruklyke getuigenisſen en bevelen van Jesus Christus; niet allen, maer zulken die zeer duidelyk te verstaen zyn; of welker algemene zin, zo enige byzonderheden in 't gezegde al duister mogten voorkomen, gemaklyk na te gaen is. Op het voorstellen dezer eigen getuigenisſen en bevelen van Jesus Christus laet hy telkens, by iedere aenhaling, volgen enige aenmerkingen, om den Lezer onder 't oog te brengen, welke leeringen men uit dat getuigenis heeft af te leiden. En eindelyk maelt hy, na 't afhandelen van etlyke voorstellingen, het character van een Christen, die zich naer den inhoud dier getuigenisſen en bevelen regelt. —— Zyn Eerwaerde heeft het gansche bestek van dit Geschrift afgedeeld in drie Stukken. Het eerste behelst de gezegden van Jesus, van 't begin zyner predikinge, tot op de eerste uitzending zyner Apostelen. Het tweede staet ons mede te deelen 't geen Jesus gezegd heeft, zedert dien tyd, tot op het begin van zyn lyden; blyvende voor 't laetste stuk dan nog over, 't geen Jesus getuigd en bevolen heeft, geduurende zyn lyden en vervolgens tot op zyne Hemelvaert. Ieder dezer Stukken schift onze Autheur in twee deelen; vervattende het eerste het geen Jesus gezegd heeft; en beschryvende het laetste eens Christens denken, willen en doen, overeenkomstig met den Christen-Godsdienst, volgens de bygebragte getuigenisſen en bevelen van den Heilland. Naer dit bestek, bepaelt zich het eerste Stuk, dat thans het licht ziet, binnen het eerste tydperk; en strekt ter genoegzame proeve van de wyze, op welke zyn Eerwaerde dit onderwerp, in de volgende Stukken, staet af te handelen. —— Wy zouden de wyze, op welke onze Autheur, in dezen te werk gaet, hier nog wel

door enig voorbeeld ophelderen; maer, by mangel van de daer toe noodige ruimte, zullen wy dit liever uitstellen, tot ons een volgend Stukje in handen komt. Genoeg zy 't voor tegenwoordig te melden, dat de nevensgaende aenmerkingen van zyn Eerwaerden gemeenlyk leerzaem, en stichtlyk, op een levendigen trant voorgedragen worden; en dat hy die manier van schryven, in 't schetsen van 't character eens Christens, insgelyks in acht neemt. Hier door kan dit Geschrift, by het lezen der Euangelische berichten van 's Heillands leer, als een nuttig Huisboek gebruikt worden; om den zulken, die zich zelven niet bekwaem genoeg bevinden, tot ene handleiding te dienen, ter opmerkinge van leerstellige en zedelyke waerheden, waer toe het gelezene aenleiding geeft. Dat men 'er in zulke en soortgelyke opzichten een leerzaem en stichtlyk gebruik van maken kan, is, onzes oordeels, buiten kyf; maer dat het van dienst zou zyn, om zich met gemak een geregeld denkbeeld van den Christen-Godsdienst te vormen, konnen wy 'er niet in gewaer worden; dewyl de denkbeelden in geen bepaelde orde, maer toevallig, naer de verschillende omstandigheden in welken Jesus gesproken heeft, voorgesteld worden: hoedanig ene schikking wel vele op zich zelve staende nutte bedenkingen aen de hand geeft; maer geen grondig denkbeeld van 't geheel verleent. Doch mogelyk zal zyn Eerwaerde dit, in 't slot van zyn Geschrift, door ene gevoeglyke t'zamentrekking en in ordebrenging vergoeden; 't welk ons dan met enen opslag voor oogen zal stellen, hoedanig een denkbeeld men zich, zyns oordeels, van den Christen-Godsdienst heeft te vormen; naer uitwyzen van 't geen hy uit Jesus eigen en voor ons allerklaerste getuigenissen en bevelen heeft opgemaekt, in welk een geval hy zich op 't voorige als zo vele bewysplaetsen kan beroepen, welken hy, naer de in dezen gebruikte Numeros, zou konnen aenhalen.

Proeve ter vergelyking tusschen de Tolerantie van den Heer H. GOODRICKE *en de gevoelens der Doctoren* J. WATTS *en* PH. DODDRIDGE, *met die der Remonstranten. Opgesteld door een Lidmaat der Hervormde Kerk. Te Utrecht by* D. W. Grommé, 1771. *In groot octavo 56 bladz.*

TEr plaetsvullinge is achter op het Tytelblad van dit Geschrift gesteld, ene aenhaling uit het Boek van

Hey-

Heydanus, *de Causa Dei* p. 1. enz. welke met dezen grondregel begint: *die gezond oordeelen zal van de verschillen, moet vry zyn van vooroordeel*; en men mag derhalve besluiten, dat de Schryver dezer Proeve zich zelven als zodanig enen beschouwt; doch 't is te vermoeden, dat een oplettend Lezer van dit Stukje eer gedrongen zal worden om 'er anders over te denken; dewyl 'er zich ene sterke vooringenomenheid in opdoet. Het hoofdoogmerk is; te doen zien, dat de Tolerantie van den Heer *Goodricke* strekt om de Remonstrantsche Leer in onze Hervormde Kerk in te voeren, en dat gevolglyk de Hoogleeraers *Bonnet* en *van der Kemp* de Gemeente met recht tegen zulk ene Tolerantie oplettend maken. Doch men vind ten dien opzichte niets wezenlyks in dit Geschrift, dat door die Hoogleeraers niet alrede is opgemerkt; zo dat het in dit verschil, waer in men op ene nadere verklaring van den Heer *Goodricke*, ter beantwoordinge dier Hoogleeraren, wacht, niets byzonders ter zake doe.

Zedige Aanmerkingen van een Waarheid- en Godvrugtlievend Groninger Gezelschap over een festal van Kerkelyke Redenvoeringen van den Hoogleeraar P. CHEVALIER. *'s Hage by* P. Brouwer, 1771. *Behalven het Voorwerk* 68 *bladzyden in groot octavo.*

NAer luid van dit Geschrift *is des Heeren Volk zeer bedroefd* over de uitgave dezer Kerklyke Redenvoeringen van den Hoogleeraer *Chevalier*; en 't gezelschap, op welks naem dit Stukje aen den dag komt, is ook daer door bewogen, om deze Aenmerkingen het licht te doen zien, tot nut van de Kerk en ten beste van zyn Hoogeerwaerden. Men oordeelt naemlyk daer in te ontdekken, dat de Hoogleeraer, wiens Rechtzinnigheid echter nog onbetwist blyft, zich te veel schikt naer den smaek van zulken, die buiten de Kerk zyn, of zich, gelyk dit Gezelschap acht, onder den naem van Gematigden, in de Kerk zelve, oogenschynlyk ten verderve van de Nederlandsche Kerk verenigen. Men tracht hier te toonen, dat dit doorstraelt, in 't navolgen der Engelsche predikwyze, die men als zeer gevaerlyk voor de Leer onzer Kerke aenziet; in 't aendringen van deze en gene denkbeelden, die anderen ligtlyk misbruiken ter oneere van onze Kerk; en in 't geduurig bezigen van spreekwyzen, die men ge-

woonlyk in de Schriften van andersgezinden ontmoet; waer door ze zich enigermate onderscheiden. Zulke en soortgelyke gedachten worden hier vry stevig aengedrongen, om den Hoogleeraer te waerschouwen; en dit geschied indiervoege, dat men duidlyk kan nagaen, waerop zulks by voortgang zou mogen uitloopen; welk alles, schoon men 'er geen bondigheid in vinde, niet ongeschikt zy om den Hoogleeraer enigermate te belemmeren; dewyl 't in zodanig een geval dikwils moeite in heeft, om de Voorzichtigheid der Slangen met de Oprechtheid der Duiven gepaerd te doen gaen.

De waare Godsdienst, naar den eisch van het Euangelium, voorgesteld in eenige uitmuntende Leerredenen over Col. II. 6. *Door* RALPH ERSKINE, *Bedienaar des H. Euangeliums te Dunfermline in Schotland, en om derzelfs nuttigheid uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* P. Holsteyn, 1771. *Behalven een kort Voorbericht* 442 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje kan, volgens het voorbericht van den Drukker, gevoeglyk in een bandje gebonden worden, met dat, het welk hy, voor twee jaren, van dezen Autheur heeft uitgegeeven, behelzende *Licht in Duisternis*, over Spr. XXX. 12. *Jesus Roepstem tot Zacheus*, over Luc. XIX. 5. en *het zeker bewys des Geloofs*, over Joh. V. 10. Dit doende hebben de Liefhebbers, die de Werkjes van de Broeders *Ralph* en *Ebenëzer Erskine* by elkander verzamelen, hier mede een Twaelfde Deel van de *Schatkamer van uitgelezene Godgeleerde Verhandelingen door* R. *en* E. ERSKINE; waerom 'er ook ten gevalle van de zodanigen een apart Tyteltje, daer toe dienende, gedrukt is. De smaek, in welken de Eerwaerde Heren *Erskine* schryven, is overbekend, en wy hebben 'er meermaels gewag van gemaekt; des het genoeg zy te melden, dat ook dit Deel eenstemmig is met de voorgaende; onder die soort van Schriften gene van de minste is; en hun, welken gewoon zyn naer dien trant te denken, van dienst kan wezen, om aengemoedigd te worden in ene gelovige gehoorzaemheid, welke die Eerwaerde Heren ten ernstigste aendringen.

Veelen geregtvaardigd door Eenen. In twee Leerredenen over Rom. V. 19. *Door wylen den Eerw. Heer* JACOBUS HERVEY. *A. M. Rector van Westonfavell enz. Met een Voorrede van* AUGUSTUS TOPLADY. *A. B. Vicaris van Broad Hembury in Devonshire. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam by* Pieter Meijer, 1770. *Behalven het Voorbericht* 50 *bladz. in groot octavo.*

EEn beknopt en levendig voorstel van de leer der Rechtvaerdiginge des Zondaers door het Geloof; in den eigensten smaek, in welken dezelve door den Eerwaerden *Hervey*, breeder en op onderscheiden wyzen, boven al in zyn *Theron en Aspasio*, is voorgedragen: des deze Leerredenen eigenaertig by dat Geschrift voegen.

Het heil der Kinderkens aan Christus vroeg opgedragen, toegepast op FREDERIKA LOUISA WILHELMINA, *Erfprincesse van Orange en Nassau, over* Marc. X. 13—16. *Op den Doopdag te Leerdam uitgesprooken, door* JOHANNES CLAESSEN, *Mede-Kerk-Leeraar aldaar. Te Utrecht by* J. v: Schoonhoven, 1771. *In quarto* 45 *bladzyden.*

EEn uitvoerige schetswyze ontvouwing van 't Euangelische verhael, rakende het voorgevallene, by gelegenheid van 't brengen eniger Kinderen tot den Heilland; 't welk onze Leeraer ernstig toepast, op de plechtige omstandigheden van 't doopen der jonggebooren Princesse, 't welk diestyds in 's Hage stond te geschieden. De Liefhebbers van 't verzamelen van Predicatien, betreklyk tot enige merkwaerdige omstandigheden van ons Vaderland, konnen ook deze Leerreden gevoeglyk by andere soortgelyken plaetsen.

Kloekmoedig besluit van een deftig Huisvader, voorgesteld in eene Leerreden, over Josua XXIV. 15. *Op den Dank-Vast-en Bededag*, 17 *Feb.* 1768, *door* FILIP SERRURIER, *Predikant t' Amsteldam. Te Amsteldam by de Wed.* Antoni Waldorp. *In quarto* 84 *bladzyden.*

OMtrent den tyd der uitschryvinge van den laetstgehouden Biddag, heeft de Eerwaerde *Serrurier* 't goed-

gevonden, deze zyne Leerreden, voor drie jaren uitgesproken, by manier ener uitgebreider Verhandelinge het licht te doen zien; om daer door wel byzonder alle Huisvaders aen te moedigen, tot een dergelyk besluit als dat van Josua, zeggende; *aengaende my, en myn huis, wy zullen den Heer dienen.* Ter bevorderinge hier van ontvouwt hy in de eerste plaetse, het character en de omstandigheden van Josua voorgesteld hebbende, onderscheidenlyk wat 'er in dit besluit opgeslooten ligge; waer op hy 'er twee gevolgen uit afleid, om ze wat nader in overweging te nemen. „ 1. De Godsdienst moet ons zoo zeer ter hart te gaen, dat wy denzelven moeten aankleeven, daar voor staan en uitkoomen, al waare 't ook, dat wy alleen staan moesten. 2. Elk Huisvader moet daar op toeleggen, dat God door alle zyne huisgenooten moge gediend worden:" ten welken einde hy boven al den Huislyken Godsdienst, of de gemeenschaplyke vereniging van den Huisvader met deszelfs Huisgenooten, in God te bidden en te danken, 's Heeren Woord te onderzoeken, en den Allerhoogsten door stichtlyk gezang te verheerlyken, ten sterkste aenpryst. Zyn Eerwaerde stelt deze gewichtige leeringen, met zulk ene klaerheid, in zodanig een nadruk voor, en dringt derzelver betrachting dermate ernstig aen, dat dit Geschrift met het hoogste recht zynes waerdig geoordeeld moge worden.

Dagelyksche Overdenkingen van een Christen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam by A. D. Selschap, 1770. *In groot octavo 60 bladzyden.*

STichtelyke Bespiegelingen, op ene foortgelyke wyze voorgesteld, als die van *den Wysgeerigen Christen in zyne Eenzaemheid* (*), waer mede zy niet ongeschiktlyk verenigd mogen worden; konnende te samen dienen, om Godvruchtige gedachten te verlevendigen, en 't gemoed ter verdere ernstige overweginge op te wekken. De hier bespiegelde onderwerpen zyn, *de Morgen*, met de nevensgaende *rekening van een dag; de vluchtigheid en het gebruik des levens*, mitsgaders *een dag, het beeld van ons gansche leven.* Hier by komt nog een *Morgen-* en *Avondgebed.* Voorts een *Lofgedicht op den Morgen*, met een *Tafereel van den Nacht op den Olyfberg.* Wyders gedachten op den *sterfdag van den Verlosser* en de *Verschrikkelykheid des Grafs*; ene overweging der *bewyzen voor de onsterfe-*

lyk-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* I D. bl. 501.

lykheid, en beschouwing van den *Sterrenhemel*; welk alles besloten word met ene overdenking der *plechtigheid van den Zondag*, en de *uitzichten in de Eeuwigheid.*

De zuivere Christelyke Hervormde Godsdienst in Vrankryk onderdrukt, door sommige Krygshelden van Koning Jesus bewaard tot het einde toe. Vertoond in eenige Geleerde en Vertroostende Brieven. Uit het Fransch vertaald. Te Middelburg by N. Bollaerdt, *enz.* 1770. *Behalven het Voorwerk* 225 *bladz. in gr. 8vo.*

GEmoedlyke Brieven van den Heer D. V. I..... en anderen geschreven, geduurende de bekende Dragonder-Bekeering in Vrankryk, onder de regering van Koning Lodewyk den XIV. Dezelven verlenen ons enig verslag van de onmenschlyke handelingen, die men sommigen, van wegens hunne aenkleving aen den Protestantschen Godsdienst, in die dagen heeft doen ondergaen. Dezelven konnen nog heden in ons Vaderland met stichting gelezen worden; onder een dankbaer bezef van de grootheid der Godlyke genade, die ons, in 't vrye Nederland, heuchlyker dagen doet beleven; daar de dierbare panden van Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid, door ene recht Christelyke Overigheid, ongeschonden bewaard worden.

TACONIS SIBELII *V. D. M. Goudani ad Auctores Libri, cui titulus est* Vaderlandsche Letter-Oeffeningen, *Epistola familiaris. Goudæ apud* Joannem v. d. Klos, 1771. *In octavo m. f.* 30 *pp.*

IN dezen *Gemeenzamen Brief van den Eerwaerden* SIBELIUS, ontmoet men, na enige beleefde aenmerkingen over onze Letteroefeningen, en 's Mans verwondering, over het achterblyven van een antwoord van den Hoogleeraer *Hollebeek*, op den Brief hem onlangs gezonden, een voorstel dat ons byzonder betreft, met opzicht tot de beste Predikwyze, in verwachtinge dat wy zyn Eerwaerden wel zullen willen beantwoorden. De manier op welke het geschied, en de misvatting van ons denkbeeld, in dien Brief zo duidelyk te bemerken, heeft ons doen besluiten zyn Eerwaerden ten wille te zyn, en hem het hier nevensgaende Antwoord te laten toekomen; 't welk wy, als strekkende, ter nadere verklaringe van alles, wat wy in onze Letteroefeningen, rakende dit onderwerp gezegd hebben, raedzaemst oordeelden op deze wyze in dit ons Geschrift in te vlechten.

ANT-

ANTWOORD
VAN DE SCHRYVERS DER
NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,
AEN DEN WELEERWAERDEN HEERE
TACO SIBELIUS,

Bedienaer des Godlyken Woords te Gouda.

WELEERWAARDE HEER!

UWe heusche Letteren noopen ons enigermate ter vriendlyke beantwoordinge; niet om met Uw Eerw. in een twistgeding te treden, maer om UE. ons gevoelen, rakende het zwevende verschil over de beste predikwyze, wat onderscheidenlyker mede te deelen, dan Uw Eerw. het zelve tot nog schynt begrepen te hebben. —— Dit bedoelende, zullen wy, Uw Eerwaerdens beleefde voorafgaende aenmerkingen dankbaer erkennende, en 't geen den Hoogleeraer *Hollebeek* in dat gedeelte van uwen Brief betreft daer latende, slechts terstond ter zake treden.

Uw Eerw. stelt den staet des verschils, zo als UE. zich gelieft uit te drukken, indezervoege voor. „ Gylieden beweert dat de Engelsche predikwyze boven onze gewoone manier van prediken te stellen is; en schynt te gelooven dat 'er in die predikwyze gene misbruiken uit den weg te ruimen zyn: terwyl gy op ene verbetering der misbruiken, die in onze predikwyze zyn, hoopt, als ene stof van blydschap voor de Voorstanderen der Engelsche predikwyze. Ik ben in tegendeel van gevoelen, dat die twee predikwyzen gelukkig t'zamen konnen gaen; en dat 'er in onze gewoone manier van prediken wel vele misbruiken ingesloopen zyn, maer dat de uwe nochtans aenleiding geeft, tot meer en schadelyker misbruiken ".

Dus

Dus schryvende maelt Uw Eerw. ons af als volstrekte Voorstanders der Engelsche predikwyze, en wel zo, dat wy, in dezelve niets verkeerds bespeurende, de Hollandsche predikwyze geheel verwerpen. Doch hier mede plaetst UE. ons in een gansch verkeerd licht. —— Vergun ons, om dit ten klaerste te doen zien, en tevens alle nadenken weg te nemen, als of wy, gelyk men zegt, in dezen achteruit liepen, dit onderwerp wat hooger op te halen, en 't oog te vestigen op 't geen wy al vroeg deswegens geschreven hebben.

Al in den aenvang van 't schryven der Vaderlandsche Letter-Oefeningen hebben wy, wanneer ons deze en gene Hollandsche Leerredenen ter hand kwamen, in welke soortgelyke gebreken, als Uw Eerwaerde in de predikwyze van velen der Leeraren onzer Kerke erkent, ten overvloede voorkomen, van zulke Predicatien gezegd, dat ze opgesteld waren, *in den gemenen smaek*, *naer den gewoonen trant.* De Eerwaerde *Stoppelaer* schynt daar uit aenleiding genomen te hebben, om te vragen, of men dien trant, vervuld met zodanige gebreken, die ook by zyn Eerw. als gebreken te boek staen; „zo overal in onze Kerken vindt, dat men dit zo in 't gemeen genomen, den gewoonen trant van prediken noemen mag"? Wy hebben, op 't ontmoeten dier vrage, geantwoord; „ Wy vreezen, dat deze vraeg met *Ja* beantwoord zal moeten worden, indien men met de ondervinding raedpleegt; vooral indien men, 't geen in dezen het beste en onpartydigste middel schynt te wezen, de Vaderlandsche Leerredenen, welken in de laetste jaren openlyk het licht gezien hebben, nagaet; dewyl daer uit, zo 't ons voorkomt, blykt, dat deze gebreken 'er dermate in doorstralen, dat men wel moge zeggen, dat zulks de overhand heeft; en dat dus ene Leerreden, indiervoege opgesteld, *naer den gemenen smaek naer den gewoonen trant* is". —— Wy hebben by die gelegenheid ook aengemerkt, „ dat deze gebreken aen de Hollandsche predikwyze niet onafscheidelyk eigen zyn"; en voorts met goedkeuringe gesproken van de Hollandsche predikwyze, onderscheiden van dien gemelden *gewoonen trant*; betuigende ten slot, „ dat een Leeraer van oordeel zich, naer verschillende omstandigheden, nu van deze dan van gene geregelde predikwyze met vrucht kan bedienen (*)". —— Uw Eerwaerde kunt hier uit duidelyk afnemen, dat wy diestyds de

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 268, 269.

de Hollandsche predikwyze, gezuiverd van die gebreken, (welken de Eerw. *Stoppelaer* insgelyks wraekte, en die ook door Uw Eerwaerden als berisplyk gebrandmerkt worden;) in genen deele versmaedden, maer in tegendeel aenzagen als ene predikwyze, die hare nuttigheid heeft. —— Eenstemmig hier mede hebben wy ook vervolgens altoos betreffende dat onderwerp geschreven; doch 'er is, zo veel we ons herinneren konnen, opzetlyk geen gewag van gemaekt, dan by gelegenheid van de uitgave der *Predikkunde* van den Hoogleeraer *Mosheim*. Hier van enig bericht gevende, hebben wy den *gewoonen Hollandschen prediktrant* voorgesteld als een der minsten van de hedendaegsche Predikwyzen; en gezegd: „ dat dezelve allenskens afnam, genoegzaem by alle menschen van beschaefde oefening; welken ook, in gevolge daer van, dien trant enigermate beschaven, of tot de ene of andere nieuwer Predikwyze overslaen (†)". —— Gelief zo goed te zyn, Myn Heer, van dit lezende op te merken, hoe 'er in dit alles geen woord zy, dat bepaeldlyk ten voordeele der Engelsche predikwyze dient; en verder na te gaen, dat, uit de manier der aenpryzinge van dat Geschrift van den Hoogleeraer *Mosheim*, duidelyk genoeg is af te nemen, dat wy niet bepaeldlyk de Engelsche predikwyze voorstaen, op zodanig ene manier als Uw Eerwaerde ons beschouwt; maer alleen het oog hebben, op een *verstandigen en den Christelyken Godsdienst nuttigen prediktrant*, gelyk we 't toen uitdrukten, in tegenstellinge van *onze gewoone Hollandsche predikwyze.* —— Het geen we by die gelegenheid voorstelden, schynt den Hoogleeraer *Curtenius* gestooten te hebben; doch ten onrechte, gelyk onlangs door ons getoond is: dewyl wy nooit het *rechte gebruik* der Hollandsche predikwyze, maer den *gewoonen trant*, vervuld met gebreken, die de Hoogleeraer *Curtenius*, zo wel als de Eerwaerde *Stoppelaer* en UE. afkeurt, gewraekt hebben. —— Dit schryvende hebben we ons, zo veel ons voorstaet, eerst bediend van de benaming van *Engelsche predikwyze;* waer toe de diestyds onder handen zynde papieren ons genoegzaem noodzaekten. Doch dat we hier mede niet bepaeldlyk de Engelsche predikwyze, met uitsluitinge van andere beredeneerde manieren van prediken, of de Engelsche predikwyze in alle deelen, maer alleen zo ver als dezelve een redeneerende prediktrant is, bedoelden, kunt Uw Eerwaerde zien, uit de vraeg, die on-

(†) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. bl. 242.

onzes oordeels het wezenlyke van 't geschil bevat. „ Men vraegt, zeggen we, of de Gemeente geen meer voordeels van de openbare prediking te wachten heeft, als een Leeraer zich boven al toelegt op eene welberedeneerde ontvouwing der Godsdienstige waerheden, naer den zaeklyken zin der Openbaringe; dan als hy zyn hoofdwerk maekt van eene woordlyke verklaring der Heilige Schriften, die hem geen genoegzamen tyd verleent, [of liever overlaet,] en ook de gelegenheid beneemt, om de Godsdienstige waerheden behoorlyk te ontvouwen, en in haer juiste daglicht te stellen " (*). —— Op eene dergelyke wyze hebben wy ons ook uitgedrukt in het door ons gegeven bericht van de Verhandeling van den Hoogleeraer *Hollebeek*, den Brief van den Eerw. *Verboom*, en dien van Uw Eerwaerden zelven. Alles wat we in dat Bericht voorgedragen hebben, toont ten allerduidelykste, dat het ons oogmerk niet geweest is, de Engelsche predikwyze in alle deelen voor te staen, maer dat wy, ('t geen ook des Hoogleeraers doelwit in die Verhandeling, zo 't ons toeschynt, geacht moet worden,) alleen zien op eene redenerende predikwyze, die men gemeenlyk de Engelsche noemt, om dat dezelve aen de predikmanier der Engelschen byzonder eigen is. „ Het enige, gelyk de Hoogleeraer zegt, dat ik op 't oog heb, bestaet hier in: dat men zich in de Leerredenen onthoude, zo van 't verklaren der bekendste zaken, als van alle prael van noodlooze geleerdheid: dat men dezelven in tegendeel zo inrichte, dat ze meer diene, ter opheldering, ter betooginge en verdediginge der Zaken zelven in den Text vervat, dan ter uitlegginge der Woorden (†) ": welk voorstel van den Hoogleeraer volkomen beantwoord aen die denkbeelden, welken wy, ten aenzien der beste Predikwyze, getracht hebben onze Lezers in te boezemen.

Wanneer Uw Eerwaerde dus alles, wat we desaengaende gezegd hebben, in een gevoeglyk verband ziende, met elkander gelieft te vergelyken, kunt UE. middagklaer bemerken, dat wy niet minder dan Uw Eerwaerde van gedachten zyn, dat de rechte Hollandsche predikwyze, en die der Engelschen, of eene redenerende predikwyze, gelukkig kan t'zamen gaen; nadien een Leeraer, de omstandigheden met oordeel onderscheidende, naer derzelver verschillendheid, nu deze dan gene predikwyze nuttig kan ge-

(*) Zie *N. Vad. Letter Oef.* V. D. bl. 8 —— 11.
(†) Zie *N. Vad. Letter Oef.* ald. bl. 16 —— 19.

gebruiken. Daer benevens is Uw Eerwaerde met ons hier in eenstemmig, dat 'er in onze gewoone manier van prediken vele misbruiken ingesloopen zyn. Dit zo zynde, is 't niet vreemd te hoopen; „ dat ene ernstige overweging van dit Onderwerp ten minsten de grootste misbruiken zal weren, en onze gewoone Hollandsche predikwyze ene aenmerkelyke beschaving doen ondergaen". In zodanig ene soort van betuiging als wy gedaen hebben, ligt toch niets wezenlyks opgeslooten, dan 't geen Uw Eerwaerde, de misbruiken erkennende, zekerlyk met ons van harte wenscht. En dat de Voorstanders der Engelsche Predikwyze, gelyk wy gezegd hebben; „ veelligt hier in al reden zouden vinden om zich te verblyden", is uit den aert der zaeke zo wel af te nemen, dat hier omtrent geen misverstand tusschen ons plaets konne hebben. —— 'Er blyft derhalven, zo ik iets zie, tusschen ons niets anders te overwegen, dan het denkbeeld, 't welk Uw Eerw. voed, dat de predikwyze, die wy boven onzen gewoonen Hollandschen prediktrant schatten, *aenleiding geeft tot meer en schadelyker misbruiken.* —— Doch zou UE. in dit geval geen groot gevaer loopen van ons het voorstaen van ene zekere manier van prediken toe te eigenen, die wy in genen deele aenpryzen? 't Komt ons voor, dat wy zulks in 't gansche geschrift van Uw Eerwaerden zien doorstralen; en mogelyk bemerkt UE. reeds uwe misvatting, uit de vergelyking van alles wat we hierboven gezegd hebben. Dan, of zulks niet genoeg mogte zyn, laet ons nog kortlyk nagaen, wat UE, in dit denkbeeld van ons schadelyk gevoelen staende, bybrengt.

De Engelsche predikwyze, zo als UE. oordeelt dat wy dezelve voorstaen, omschryft Uw Eerwaerde aldus. „ Dezelve is schrael (*jejunus*) in 't Verklaren van de spreekwyzen der Heilige Schrift, en eischt dat men byna den geheelen tyd bestede aen de Toepassing, welke men de Ziel der Predicatie noemt". —— De benaming van *jejunus*, schrael, mager, dor, of wat uitdrukkingen meer van dien aert zyn, is eer haetlyk dan klaer; doch wat haetlyks 'er ook door bedoeld moge worden, 't valt niet in die predikwyze, welke wy boven den gewoonen trant schatten. Wanneer wy, zonder nochtans de rechte Hollandsche predikwyze, als boven gezegd is, geheel te verwerpen, oordeelen, dat men meer werks behoorde te maken van een redenerenden prediktrant, hebben wy 't oog op ene manier van prediken, die door deze omschryving geenszins aenge-

ge-

geduid word. Men zou dezelve, zo als wy 't begrypen, kortlyk dus mogen omschryven. Ze vereischt, het zy dan by manier van uitbreiding, of by wyze van verklaring, naer gerade der omstandigheden, ene beknopte en krachtige voorstelling van den zaeklyken zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen, in den uitgekoozen Text voorkomende; en verder, dat men 't 'er boven al op toelegge, om de hoofdzaek, door die spreekwyzen uitgedrukt, ten klaerste te ontvouwen, ten overtuigendste te betoogen, en ten ernstigste ter betrachtinge aen te dringen. Tot deze soort van prediken, eigenlyk geschikt, om Leerstukken of Zedestoffen opzetlyk te behandelen, zouden wy wenschen, dat de Leeraers altyd Texten verkoozen, die genoegzaem klaer, of ten minsten niet moeilyk te verstaen zyn: latende duisterer Schriftuurplaetsen, of zulken wier zin zo gereedlyk niet nagegaen kan worden, over voor Leerredenen ingericht naer de rechte Hollandsche predikwyze, zo als de Eerwaerde *Stoppelaer*, by voorbeeld, dezelve omschreven heeft (*); welke soort van prediken, in onderscheid van de bovengemelde, dan inzonderheid geschikt zou zyn, tot het verklaren der Heilige Schriften, 't zy dan van geheele Boekdeelen, afzonderlyke Hoofdstukken of byzondere Texten.

Dat deze twee verschillende predikwyzen gelukkig t'zamen konnen gaen, zal Uw Eerw. zekerlyk niet ontkennen, daer UE. zelfs van oordeel zyt, dat zulks plaats kan hebben, ten opzichte van ene predikwyze, die zich vergenoegt met ene schrale Schriftverklaring, en voorts ene uitvoerige Toepassing vereischt. —— Wy durven ons daer en boven wel vleien, dat Uw Eerwaerde, dit ernstig in overweging nemende, ook gereedlyk met ons de nuttigheid der vereniginge dier predikwyzen zal toestemmen: dewyl ze, hand aen hand te zamen gaende, naer verschillende omstandigheden gebruikt wordende, de oplettende Gemeente tevens de Heilige Schriften zal doen verstaen, en opleiden tot ene gegronde kennis van de beschouwende en betrachtende Leer in de Heilige Schriften vervat. Daer in tegendeel het een of ander ligtlyk gebrekkig geschied, wanneer men zich slechts tot ene dier predikwyzen bepaelt; en zekerlyk noch het een noch het ander geschied, volgens den gewoonen trant van prediken, uit hoofde der erkende misbruiken, die 'er ingesloopen zyn; welken het rechte ver-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VI D. bl. 269.

verstand der Heilige Schriften eer belemmeren dan bevorderen; en den Leeraer zo veel tyds doen spillen met het verklaren van Woorden, dat hem de tyd ontschiete, om de Zaken naer vereisch te behandelen. —— Dat deze misbruiken in onze Kerk stand gegrepen hebben, hier over hebben wy geen verschil; Uw Eerwaerde erkent zulks; maer voegt 'er tevens by, dat die predikwyze welke wy voorstaen, *aenleiding geeft tot meer en schadelyker misbruiken.* Doch wy maken ons sterk, dat Uw Eerwaerde, het boven bygebragte gelezen, en dus een onderscheidenlyker begrip van ons gevoelen in dit geval verkregen hebbende, daer omtrent reeds andere gedachten zult voeden. —— Wy konnen ons althans niet verbeelden, hoe deze vereniging dier opgenoemde predikwyzen, welke wy voorstaen, uit haren aert, enige de minste aenleiding kan geven tot misbruiken, die meer en schadelyker zyn, dan die welken men in den gewoonen trant ingesloopen vind. En 't is ten minsten zeker, gelyk Uw Eerwaerde ook ongetwyfeld zult erkennen, dat 'er in 't volgende gedeelte van uwen Brief niets voorkomt, dat strekt om te toonen, hoe dit ons gevoelen, ('t welk UE. niet recht schynt begrepen te hebben, en dus ook geenzins tegengegaen is,) tot zodanige misbruiken aenleidlyk geacht kan worden. —— Uit dien hoofde zouden wy, als oordeelende onze zaek dus verre afgehandeld, hier mede gevoeglyk konnen afbreeken; dan vreezende Uw Eerwaerden op die wyze niet te voldoen, zullen wy 'er nog enige aenmerkingen byvoegen, met betrekkinge tot het geen UE. ons verder in uwe Letteren voordraegt.

In de eerste plaetse ontmoet ons een verslag van 't geen Uw Eerwaerde in de predikwyze, die wy voorstaen, goedkeurt, en van de misslagen, die by UE. in de gewoone predikwyze in 't oog loopen. Hier omtrent zyn we 't in 't wezenlyke natuurlyk eens, en 't is derhalve der moeite niet waerdig op byzonderheden stil te staen; te meer daer Uw Eerwaerde met ons de eigenste misbruiken laekt; en wy het rechte gebruik der Hollandsche predikwyze, van die misbruiken gezuiverd, in genen deele verwerpen. 't Zou hier en daer alleen aenkomen, op een wyduitgestrekter of bepaelder gebruik der predikwyze die wy voorstaen; mitsgaders op een verschil van de mindere of meerdere noodzaeklykheid van ene woordlyke verklaring in deze en gene spreekwyzen, die de ene duisterer of geheimzinniger zou oordeelen dan de ander; doch hier omtrent zullen de gedach-

dachten, zelfs by hen, die met elkanderen aen de ene of andere zyde ſtaen, dikwerf verſchillende bevonden worden; weshalve dit, ſlechts op een iets minder of iets meerder aenkomende, niets doe tot het wezen der zake. Dit gevolglyk daer latende gaen wy over tot het geen Uw Eerwaerde ons in de tweede plaets doet opmerken.

'Er blyft, volgens het denkbeeld van Uw Eerwaerden, niet tegenſtaende het voorgemelde, een wezenlyk verſchil tusſchen ons. „ Ulieder predikwyze, zegt UE. beſtaet in ene redenering over zekere waerheden en deugden, die uit den Text afgeleid worden; maer de onze beſtaet in ene verklaring van de woorden der Heilige Schrift, en der zaken daer in vervat naer de geheele kracht der woorden, in derzelver betooging en toepasſing op 't gemoed". —— Gelief, Eerwaerde Heer, de goedheid te hebben van deze zo ſchrale omſchryving onzer predikwyze te verwisſelen met de omſchryving, die wy 'er hier boven van gegeven hebben; en tevens gedachtig te zyn, dat wy 't rechte gebruik der Hollandſche predikwyze niet geheel verwerpen; en dus ook gene Leerredenen wraken, die, van de misbruiken in den gemenen trant plaets hebbende, welken Uw Eerwaerde met ons veroordeelt, gezuiverd zynde, aen uwe laetſte beſchryving beantwoorden. Dit doende zal Uw Eerwaerde duidelyk bemerken, dat uwe wyze van voorſtellen in dezen dient om het verſchil als grooter op te geven, dan 't in der daed is; ja dat 'er wezenlyk geen verſchil plaets heeft, of UE. moest overſlaen om onze voorgeſtelde predikwyze geheel te verwerpen, af te zien van 't denkbeeld, dat die verſchillende predikwyzen gelukkig t'zamen konnen gaen, en dus een voornaam gedeelte van den inhoud uwes Briefs veranderen.

'T Geen Uw Eerwaerde wyders voorſtelt, om de laetstgemelde predikwyze boven de eerſte te verheffen, is, naer ons inzien, veelal wat ſterk uitgedrukt, of doet niets ter zake, ten onzen opzichte. „ Prediken, zegt UE, is niets anders dan Schriftverklaren, en die verklaring tot een zaligmakend gebruik overbrengen". —— Wy konnen niet zeggen dat die bepaling van *Prediken* ons voldoet, maer 't zy eens zo: Wat nu? Prediken zy dan niet, die ene beknopte en krachtige voorſtelling van den zaeklyken zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen in den Text geven, en dezelven dus verklaren; zo dat de mening van den Godlyken Schryver duidelyk te verſtaen zy? Die dan vervolgens de hoofdzaek daer in vervat ontvouwen, betoo-

gen en op 't gemoed aendringen? Laet ons, Eerwaerde Heer, niet vitten op woorden; kunt UE. niet goedvinden dit Prediken te noemen, om dat men niet ſtaen blyft op ene uitvoerige woordlyke verklaring, in Texten, daer men zulks niet noodig oordeelt; dat het dan den naem draege van het Euangelie te verkondigen, de Menſchen te onderwyzen in de Leer der waerheid die naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens, en wat dergelyke benamingen of omſchryvingen meer zyn; die beantwoorden aen 't werk der Bedieninge, dat den Herderen en Leeraren der Christelyke Kerke is aenbevolen. Doch dit in 't voorbygaen. . . . Laet ons nader zien wat Uw Eerwaerde uit die bepaling afleid. 't Beſtaet hoofdzaeklyk hier in. „ 't Schriftuurverklaren eischt ene nauwkeurige naſpooring van de betekenis en nadruk der woorden, in 't verband, waer in ze voorkomen; Gods Geest, die de Heilige Schrift heeft ingegeven, eerbiedigende, heeft men ten naeuwſte acht te ſlaen op ieder woord, dat de Heilige Geest bepaeldlyk met opzet gebruikt, om deze of gene byzonderheid uit te drukken; de ſtyl der Bybelbladeren is boven al krachtig, zinryk, en behelst menigmael, onder zinnebeeldige voorſtellingen, gewichtige zaken, die niet dan na veel onderzoekens te ontdekken, en niet dan door een kundig Schriftverklaerder in 't helder daglicht te ſtellen zyn: daer en boven eischt hier niet zelden ene enkele letter, een enkele klank- of toonſtip, het geſlacht, geval, verbuiging enz. van èen woord byzondere overweging, om den zin recht te verſtaen; en 'er word de naeuwkeurigſte oplettendheid op dit alles vereischt, in 't verdeedigen onzer Geloofsartikelen, tegen hen die dezelven ondermynen ". Dit alles brengt Uw Eerw. by om te toonen, zo wy 't begrypen, dat, daer het naſpooren van den zin der Heilige Schrift de uiterſte oplettendheid op alle byzonderheden vereischt, zodanig ene manier van verklaren ook in acht genomen moet worden, in de Predikatien; en dat zodanig ene Predikwyze, als best beantwoordende aen de natuur ener Predikatie, te ſchatten is boven de Predikwyze die wy voorſtaen. —— Indien wy, Eerwaerde Heer, by ongeluk het bewys niet behoorlyk voordragen, verzoeken wy verſchooning; wy hebben 'er waerlyk moeite aen gehad, om 'er ene ſoort van bewysreden in te vinden, en 'er toen de beste vorm aengegeven. Ondertusſchen moeten wy na dit alles zeggen, dat het ons geenszins overtuigend voorkomt.

komt. —— Zonder ons op te houden met onderscheid te maken, tusschen het geen gegrond en ongegrond plaets heeft, in veler nasporingen van den zin der Heilige Schriften, zullen wy alles, wat Uw Eerw. daer omtrent gezegd heeft, in volle kracht laten; 't welk wy te gewilliger doen, om dat het by ons vaststaet, dat een oordeelkundig Leeraer, dien 't om waerheid te doen is, en verstandig te werk gaet, op zyne Studeerkamer niet te naeuwkeurig kan zyn, in alles in acht te nemen, wat tot een recht verstand der Godgewyde Bladeren kan dienen. —— Maer volgt nu hier uit, Eerwaerde Heer, dat hy niet gezegd kan worden de Heilige Schrift te verklaren, wanneer hy, dit onderzoek op zyne Studeerkamer verricht hebbende, op den Predikstoel, by manier van uitbreiding, of by wyze van verklaring, ene beknopte en krachtige voorstelling van den zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen geeft, zonder naeuwkeurig stil te staen op alle die byzonderheden? Is het de taek van een Leeraer (zich wachtende van de misbruiken, die boven reeds veroordeeld zyn,) alle zyne onderzoekingen, die hem op zyne Studeerkamer tot den rechten zin der Heilige Schriften gebragt hebben, op den Predikstoel voor te dragen? Moet hy zyne Toehoorders onderhouden met zyne Tael- en Oudheidkundige bewyzen, die hem grond geven om den zin indiervoege te bepalen? Dit zekerlyk is uwe mening niet. Uw Eerwaerde maekt ongetwyfeld onderscheid, tusschen ene Godgeleerde Tael- en Oudheidkundige Verhandeling en ene Predikatie, zelfs ten aenzien van 't verklaren ener Schriftuurplaetse. —— En wat de nuttigheid betreft; zou Uw Eerwaerde zich verbeelden, dat de Toehoorders meer nuts zouden hebben van een Leeraer, die zyn hoofdwerk maekte, van duistere of min of meer ingewikkelde of geheimzinnige uitdrukkingen der Heilige Schriften ten naeuwkeurigste te ontvouwen: dan van een Leeraer, die nu en dan Texten van zodanig een aert verkiest, en 't 'er op toelegt, om, naer de vatbaerheid zyner Toehoorderen alles onderscheidenlyk te verklaren; maer intusschen zyn hoofdwerk maekt van hun Leerredenen te geven, die ene beknopter ontvouwing van duidelyker Texten behelzen, en wyders geschikt zyn, om hun de daer in voorgestelde waerheden of deugden te verklaren, te betogen en ter betrachtinge aen te dringen? —— Zodanig ene verbeelding kan niet vallen in Uw Eerwaerden. Wy kennen UE. te wel, als waerheid en deugdlie-

lievend, om, na ene ernstige overweging hier van, te denken dat de eerstgemelde Predikwyze bestendig beter zou zyn, dan die welke wy voorstaen; zo als Uw Eerwaerde dezelve, uit alles wat wy gezegd hebben, nu hebt leeren kennen.

Ja maer, vervolgt Uw Eerwaerde; „ onze predikwyze is beter geschikt naer de vatbaerheid der Toehoorderen "; doch 't geen UE. daer omtrent verder meld, betreft meerder den styl, de uitvoering, en de keuze der stoffe, dan wel de predikwyze zelve, waer omtrent ter wederzyde misslagen begaen konnen worden, die der predikwyze niet te wyten zyn. Wanneer we het oog bepaeldlyk slaen op de Predikwyze zelve, kunnen we niet nagaen, wat voorrecht de uwe boven de onze in dit opzicht zou hebben. Ene beknopte en krachtige voorstelling van den zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen is ten minsten wel zo geschikt, naer de vatbaerheid der Toehoorderen; als ene uitgebreider woordlyke verklaring, die hunne aendacht dikwils vestigt op gissingen over den min of meerderen nadruk ener spreekwyze, zinspelinge enz. naer 't oogmerk des Geestes, op letters, klanken, stippen, geslachten, gevallen, verbuigingen enz. van Hebreeuwsche en Grieksche woorden. En wat verder aenbelangt het ontvouwen, betoogen en aendringen der waerheden en deugden, die uit den Text afgeleid worden, waer toe men, na zulk een kortbondig voorstel van den zin der Schriftuurplaatzen, tyd overig heeft; dit zeker kan wel zo goed geschieden, dat het voor den Toehoorder vatbaer zy; dan dat men enige leerzame en op het gemoed toepaslyke aenmerkingen en bedenkingen hecht, aen ene uitvoeriger woordlyke verklaring; die niet zelden te veel tyds vereischt heeft, om het zaeklyke de behoorlyke uitgebreidheid te geven, of zo onderscheiden voor te stellen, dat 'er de Toehoorder een recht begrip van hebbe. —— Men kan, en Uw Eerwaerde heeft het vermoedlyk wel eens ondervonden, en op de ene en op de andere predikwyze, of zeer verstaenbare, of zeer duistere Leerredenen ontmoeten; des het onnoodig zy, dit verder aen te dringen, en wy, daer we ons voorgesteld hebben in alles ernstig en zedig te schryven, zullen 'er, om reden, geen meer gewags van maken.

Uw Eerwaerde besluit eindlyk dit alles, met ene rede afgenomen van het gevaerlyk gevolg onzer predikwyze; hier in bestaende; „ dat de kennis der Heilige Schrift daer door verlooren staet te gaen ". Het moeit ons deze soort

van redenering in uwen Brief te vinden. „ Zo zegt Uw Eerwaerde, is 't gegaen, met de Jooden, toen ze verzuimden de Godlyke Schriften te verklaren. Zo is 't gegaen met de Christelyke Kerk, toen men de Aristotelische Philosophie boven het Bybelblad stelde. En zo is 't te dugten zal het gaen, met de voorstanders van ulieder predikwyze, door dezelve te misbruiken". Wat overeenkomst is hier tusschen te ontdekken? Immers geene, als UE. zich wel bedenkt. Onze predikwyze toch steunt op ene ernstige beoefening der Heilige Schriften; dezelve vooronderstelt ene gegronde kennis der Bybelbladen; wraekt niet dat men nu en dan Leerredenen opstelle, die bepaeldlyk geschikt zyn om de Heilige Schriften te verklaren; maer eischt, dat men boven al zyn werk maekt, van de waerheden en deugden, uit de Godgewyde Bladeren afgeleid, te ontvouwen, te betoogen en aen te dringen. Het lezen, het onderzoeken der Heilige Schriften, het naspooren van derzelver zin, blyft derhalven ook by ons van even dezelfde noodzaeklykheid als by anderen; en de kennis der Heilige Schriften kan gevolglyk niet verlooren gaen, door onze Predikwyze te misbruiken. Zodanig een uitwerksel ontdekte men in de Predikwyze der Jooden, en ook in die der Christenen ten opgemelde tyde, niet, om dat ze ene Predikwyze hielden, gelyk de onze, op Gods Woord gegrond; maer in welke men zich vestigde op de Overleveringe der Vaderen, en de Leer van Aristoteles; tot hoedanig een verval onze Predikwyze uit eigen aert geen aenleiding kan geven; daer de Leeraer altoos, 't zy hy op de ene of andere manier Predike, Gods Woord ten enigen onfeilbaren richtsnoer houd, in 't verkondigen van de Leer der Openbaringe, eertyds door Moses en de Propheten, en in 't laetste der dagen door Jesus Christus, ter zaliginge van 't Menschdom, verkondigd.

Wy vertrouwen, Eerwaerde Heer, hier mede genoeg gezegd te hebben, om UE. ons gevoelen recht te doen begrypen, en onder 't oog te brengen, dat het der moeite niet waerdig zy, om over dit onderwerp verdere openbare Briefverwisseling te houden; voor zo ver wy oordeelen, dat 'er meer misverstand dan wezenlyk verschil plaets gehad heeft. Voor 't overige wenschen wy, dat uwe Aenmerkingen, ten slot aen uwen Brief gehecht, over het vermyden van te sterke zucht voor, of te hevigen afkeer tegen 't geen iemand als nieuw voorkomt, mitsgaders over 't haetlyke van de Partyzucht, en 't beminlyke der Gematigdheid; een heil-

heilzamen invloed mogen hebben, zo op ons ter wederzyde, als op allen die uwe geëerde Letteren lezen, en dat denkbeelden en aendoeningen van die natuur zich steeds wyder mogen uitbreiden; in die hoop en verwachting, dat dan de Christelyke Kerk alomme, en in ons Vaderland in 't byzonder, zonder bittere twist, ter waerheid en deugd opgeleid zal worden, door allen die met geoefende zinnen haren opbouw ter harte nemen, schoon ze zich van verschillende Predikwyzen mogen bedienen. Hier toe den Godlyken zegen afsmekende, noemen wy ons van harte

WELEERWAARDE HEER!

Uwe hoogachtende Broeders in J. Ch.

De Schryvers der Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.

Waarneeming van ALEXANDER PETRUS NAHUYS, A. L. M. Philosophiæ *en* Medicinæ Doctor, *mitsgaders* Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekers, *en* van het Bataavs Genoodschap der Proev-Ondervindelyke Wysbegeerte *te Rotterdam. Over de Inenting van zyne eenige Dogter. Te Hoorn, by* T. Tjallingius, 1771. *Gr. Octavo 24 bladzyden.*

IN het Voorberigt zegt de Heer NAHUYS, dat hy het niet nodig hadt geacht van deeze Inenting het Publicq verslag te doen, om dat de veiligheid en nuttigheid der zelve door menigvuldige voorbeelden genoeg bekend was; dan, byzondere Redenen hadden hem thans van gedagten doen veranderen, en besluiten de Waarneeming daar van, met eenige bygevoegde aanmerkingen, door den druk gemeen te maaken. Deeze byzondere Redenen worden echter van hem in *petto* gehouden.

De Waarneeming in een dagverhaal bestaande, waar in niets byzonders voorkomt, kan by andere van gelyke natuur geplaatst worden, en tot bevestiging van gelukkige gevolgen strekken. De Schryver gezegd hebbende, dat hy zyn Dogtertje ingeënt hadt met stoffe van Natuurlyke Kinderpokjes van een zeer onderscheiden en goedaartig soort, maakt hier op deeze aanmerking. „ Ik zoude egter voor my geene zwaarigheid maaken, om tot de Inenting de

Stof

Stof van Zamenvloeijende Pokjes te gebruiken, dewyl het my zeker toeschynt, dat de besmettende Stoffe van de Kinderpokjes altoos dezelve is, en dat het onderscheid van meer of mindere kwaadaartigheid van Onderscheide of Zamenvloeijende Pokjes eeniglyk aan de byzondere gesteldheid der Voorwerpen, die door de besmettende Stoffe worden aangedaan, als meede aan de behandeling der Lyders, of aan bykomende Ziekten moet worden toegeschreeven. Ik ben in dit myn gevoelen bevestigd. 1. Door de evengelukkige gevolgen der Inenting met Etterstoffe zoo van Zaamenvloeijende als Onderscheiden Pokjes. 2. Maar inzonderheid ben ik hier van volkoomen overreed door het geene ik in de Natuurlyke Pokjes niet eens, maar ontelbaare reizen, heb waargenomen, dat naamentlyk Een, Twee, ja geheele Huisgezinnen besmet geworden zynde van Eén, welke door de allerergste Zaamenvloeijende Pokjes aangetast zynde, daar aan ook overleed, egter alle niet alleen behouden zyn geworden, maar zelve de allerbeste Onderscheide Kinderpokjes gehad hebben. Ik heb hier van onder andere, wanneer voor eenige jaaren de Kinderpokjes alhier heerschten, in de Familie van myne Vrouw' een allerovertuigenst geval gehad van seven Kinderen, welke alle byna gelyktydig door hunnen Vader, die aan de allerkwaadaartigste Zaamenvloeijende Pokjes overleed, besmet geworden zynde, egter alle seven van de allerbeste en Onderscheide zoort van Pokjes wierden aangetast, en zonder eenig merkwaardig toeval hersteld. Op gelyke wyze heb ik weerkeerig van de allerbeste zoort van Onderscheide Kinderpokjes, door besmetting, de allerkwaadaartigste Zaamenvloeijende zien voortkomen. En, eindelyk, heb ik onderscheide Perzoonen, in een en het zelve huisgezin, door Eénen en den zelven Lyder besmet, de Pokjes op zoo verschillende wyzen zien krygen, dat de Eene dezelve van de allerbeste, de Andere dezelve van de allerslegtste zoort hadde.

,, Daar nu in deeze gevallen de besmettende Stoffe dezelve was, betuige ik niet te begrypen, hoe deszelvs uitwerkselen zoo verschillende hebben kunnen zyn, indien men zulks niet aan de door my bovengemelde omstandigheden wil toeschryven, want zoo 'er onderscheide zoorten van Pokstoffe waren, welke in aart van elkander verschilden, zoo moest noodwendig volgen, dat yder zoort de zyne standvastig voortbragt in alle zoodanige voorwerpen, welke door een en dezelve perzoon besmet wierden; daar

dit nu niet gefchied, maar dikwils veel eer het tegendeel, befluite ik na myne gedagten niet ongegrond, dat, de befmettende Stoffe der Pokjes altoos dezelve zynde, deszelvs verfchillende uitwerkfelen eeniglyk aan de door my opgegeeve omftandigheden zyn toe te fchryven; ten minften ik zal voor my zulks blyven gelooven, tot dat ik of door myne eige, of door de bevinding van anderen, en de gezonde reden van het tegendeel overreed zal worden."

Dit zal ligt eenige meerdere fchroom voor de Inenting verwekken dan het vertrouwen, dat men, met goedaartige Pokftoffe ingeënt zynde, gerustelyk ligte en goedaartige Pokjes kan verwagten.

Verhandeling over de Beftaanbaarheid en Noodzaaklykheid der Afzetting in verfcheiden Heelkundige Gebreken. Door DAVID VAN GESSCHER, Heelmeester *te Amfterdam;* Lid van de Hollandfche *en* Zeeuwfche Maatfchappyen der Weetenfchappen. *Te Amfterdam, by* F. de Kruyf, 1771. *Gr. Octavo,* 162 *bladz.*

WY hebben onlangs een Berigt gegeeven van eene *Verhandeling over het feldfaam en byna onnodig gebruik van het Afzetten der Ledemaaten van het Menfchelyk Licbaam, door* J. U. BILGUER (*), en 'er by aangemerkt, dat het wel van veelen met toejuiching ontvangen, doch van kundige Heelmeesters niet met gelyke goedkeuring was opgenomen. De Schryver van het Werk, waar van wy den Titel hebben opgegeeven, heeft zich 'er toe gezet om het zelve in allen deele te wederleggen; niet, betuigt hy, ,, uit verachtelyke bedilzugt, haatlyke twistgierigheid of fpoorlooze drift tot tegenfpraak, maar alleen bewoogen door de noodzaaklykheid, de menfchenliefde en een billyken yver voor het belang der waarheid."

De Verhandeling is verdeeld in vyf Afdeelingen. In de eerfte maakt de Heer VAN GESSCHER zyn werk van de Afzetting in het algemeen te befchouwen, de befchuldigingen van den Heer BILGUER te wederleggen, en de oorzaaken aan te wyzen, welken dezelve veelmaalen eenen flegten uitflag heeft doen hebben. Hy toont dat de pynlyk-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 59.

lykheid geene reden kan zyn tot veroordeeling van de Afzetting; dat men dezelve ten onregte Wreed noemt; de Wanschapenheid des lichaams welken 'er door veroorzaakt wordt, niet op zich zelve, maar met betrekking tot het gene welk hier door vermyd is, beschouwd moet worden; dat ze wel gevaarlyk is, doch het gevaar dikwils kan voorgekomen worden, en de gevallen, waarom dezelve noodzaaklyk geoordeeld wordt, insgelyks gevaarlyk zyn: de Afzetting geenzins en in alle omstandigheden een doodlyk gevolg heeft; en waar ze dit gehad heeft, de oorzaaken niet van de Operatie maar van de omstandigheden van den Lyder, de wyze van Afzetting, de behandeling van den Stomp en Leefregel of inwendige behandeling moeten afgeleid worden.

In de tweede Afdeeling geeft de Schryver een naauwkeurige bepaaling van de gevallen welken de Afzetting noodzaaklyk maaken, en te gelyk van den tyd wanneer dezelve, in ieder deezer Gevallen, moet gedaan worden. Dezelve zyn, Versterving en; de geheele Wegneeming van een aanzienlyk Deel door Schietgeweer; deszelfs gansche Vermorzeling; de Affnyding van eenig groot Bloedvat, welks onderschepping de versterving eens Deels tot gevolg heeft; en een aanmerklyk Beenbederf der Gewrigten, afhanglyk van oorzaaken, welken of niet meer bestaan, of overwonnen kunnen worden. De tyd kan niet in 't algemeen bepaald, maer moet naar de byzondere gevallen en nevensgaande omstandigheden verkoozen worden. Twee Regelen, van een voornaam Man opgegeeven, worden genoeg geoordeeld ter bepaalinge van den tyd; „ 1. Men moet, altoos de Afzetting uitstellen in Gevaarlyke en Onverschillige gevallen; en daar mede niet haasten, dan in die, welken uitermaaten dringend zyn. 2. In dringende gevallen zelfs, moet men zig nimmer met de Afzetting verhaasten, ten zy men zoo veel moogelyk is, zeeker zy, dat ze niet gevaarlyk zyn, uit hoofde van eenige innerlyke ongesteltheid; of deelagtig aan eenige dier Toevallen, welken haar gevaarlyk maaken."

De derde Afdeeling vervat twee Verzamelingen van Waarneemingen, welker eerste den goeden uitslag der Afzettinge in de aangeweeze Gevallen bevestigen; en de tweede het nadeel aantoont van een uitgestelde of verzuimde Afzetting, in gelyke omstandigheden. Deeze verzamelingen zyn wat groot, en kunnen eenigzins overbodig schynen, om dat noch BILGUER, noch eenig Heelmees-

meester onkundig kan zyn, dat van tyd te tyd Afzettingen met gevolg van een goeden uitslag gedaan, en ook in veele gelegenheden met nadeel verzuimd zyn: doch onze Schryver heeft ze willen stellen tegen het groote getal van Waarneemingen, in het Werk van BILGUER, van geneezingen zonder Afzettinge, en toonen welke nadeelige gevolgen het verzuim der zelve dikwils heeft gehad.

Hier op volgt de vyfde Afdeeling, waar in de Heer van GESSCHER eenige Aanmerkingen maakt over de Behandeling van den Heer BILGUER, ter vermyding van de Afzetting aangepreezen. Hy gaat hem na in alle de byzondere gevallen, en toont dat zyne wyze van geneezing, in 't algemeen, voor een gedeelte zeer onvolledig, voor een gedeelte overeenkomstig met die van anderen en pryslyk, voor een gedeelte verouderd, in allerhande gevallen niet verkieslyk, of zo uitermaate voordeelig en voldoende is, om de Afzetting te ontgaan. En na dit in de byzondere gevallen, door den Heer BILGUER opgegeeven, aangeweezen te hebben, besluit hy: „ Kan men nu, na alles wat ik hebbe aangemerkt, omtrent de handelwys deezes Heelmeesters, in de voornaamsten der Gebreken, welken het onderwerp zyn zyner Verhandeling, met TISSOT beweeren, dat de noodzaaklykheid der Afzetting in deeze gevallen, alleen beruste op eene zekere onvolkoomenheid in de Voorschriften der Heelkunde? Zal men na alle deeze Aanmerkingen, en in weerwil der overeenkomst, welke het beste gedeelte heeft zyner Leerregelen, met die van andere Heelmeesters, met eenige billykheid konnen onderstellen dat hy de Afzetting minder noodig gehad hebbe dan deezen; en zyne Lyderen op eene veel reedelyker wyze behandeld hebbe dan deezen? Dit in der daad, en voor geene overtuiging vatbaar te zyn, schynd het zelfde; en zoude misschien eene gelyke onbillykheid insluiten, als de beschuldiging van gemelden Geneeskundigen.

„ Ik voorzie wel, dat men my zal tegenwerpen, dat niettemin de Waarneemingen des Heeren BILGUER een groot vermoeden geeven ten voordeele van de nuttigheid zyner Voorschriften: en dat, wat 'er ook van zyne behandeling zyn mooge, hy egter een groot getal Gekwetsten, zonder de Afzetting, geneezen heeft. Ik zal de schynbaare kragt niet betwisten deezer Tegenwerping: veel minder vorderen, dat men deeze Waarneemingen zonder opmerking voorby gaa, of dezelve verwerpe, alleen

ter

ter begunstiging van ons tegengestelde gevoelen. Men moet den Heer BILGUER het regt doen wedervaaren, welk wy allen in soortgelyke omstandigheden eisschen zouden; en niets besluiten ten nadeele deezer Waarneemingen, zonder dezelven alvorens met vereischte naauwkeurigheid beproeft te hebben. Dit gedrag is billyk; overeenkomstig met onzen pligt ten opzigte van anderen; en kan niet veronagtzaamt worden, zonder zig merklyk te vergrypen tegen de Wetten eener gezette Oordeelkunde. Dat dit onderzoek derhalven den voornaamen inhoud zy der volgende Afdeeling".

In deeze, de laatste zynde, vindt men een Onderzoek aangaande de waarde der Waarneemingen, door den Heer BILGUER medegedeeld. Na eenige algemeene aanmerkingen over het nut der Waarneemingen, geeft de Schryver eenige Regelen op, welken in het maaken van Waarneemingen in acht genomen moeten worden; en onderzoekt dan, of de Waarneemingen van den Heer BILGUER met de gestelde vereischten overeenkomen. Hy beweert dat verre de minste zyner Waarneemingen genoegzaam naauwkeurig en volledig zyn: wyl de Toevallen, de Behandeling, de nette hoegrootheid van de Kwetzing, gelyk ook de aart en trap van de nablyvende Verminking, met stilzwygen voorbygegaan, of zo oppervlakkig aangeweezen worden, dat men 'er geen volledig denkbeeld uit kan opmaaken; hoewel hy dit niet aan ontrouw, maar liefst aan gebrek van de nodige oplettendheid der Waarneemers wil toeschryven, en oordeelt dat men uit de opgegeeve Waarneemingen ook der zelver geringe kundigheid ziet blyken. Hy besluit derhalve, dat de meesten deezer Waarneemingen van genoegzaam gezach versteeken zyn; sommigen oordeelt hy dubbelzinnig te wezen, of tegenzeglykheid in te sluiten; uit anderen verkeerde gevolgen getrokken te zyn. En eindelyk dat het getal der Waarneemingen van Doctor BILGUER op verre na niet gelyk staat met dat der genen, die het nut en de noodzaaklykheid der Afzettinge aantoonen.

Veele redenen van den Heer VAN GESSCHER hebben klem, en de kragt van Bewyzen voor de Bestaanbaarheid en Noodzaaklykheid der Afzetting in de gestelde Gevallen. De schryfwyze is vrymoedig en hartig, en niet vry van een meesteragtigen toon. Onze Vaderlandsche Heelmeesters zullen het Werkje met nut konnen leezen: doch zy zullen niet kwalyk doen het zelve met de Verhandeling van den Heer BILGUER te vergelyken, om zich te wagten van tot het een of ander uiterste vervoerd te worden.

Dier-

Dierkundig Mengelwerk, in het welke de Nieuwe of nog Duistere Zoorten van Dieren door naauwkeurige Afbeeldingen, Beschryvingen en Verhandelingen opgehelderd worden. In het Latyn beschreeven, door den Hooggel. Heer P. S. PALLAS, M. D. Hoogleeraar in de Natuurlyke Historie, Opzichter van het Kabinet van Haare Keizerlyke Majesteit de Keizerin van Rusland, Lid van de Keizerlyke Academie der Natuur-onderzoekeren, en Medelid van het Koninglyk Genoodschap te Londen. *Vertaald en met Aanmerkingen voorzien door* P. BODDAERT, Med. Doctor Oudraad der Stad Vlissingen, Lid van het Zeeuwsche Genoodschap der Weetenschappen te Vlissingen, IV *Stuk, bevattende de Zeeduizendbeenen en Zeepisshedden. Te Utr. by* A. van Paddenburg *en* J. van Schoonhoven, 1769. *Gr. Quarto*, 32 *bladz.* V *Stuk, bevattende de groote Zandkoker, een nieuw zoort van Tor, en eene Verhandeling over de Oost-Indische Buidelrat en Miereneeter. VI Stuk, bevattende het geslacht der Poulepeintades, de Kuifhoenderen en de gekuifde Zeepapegaai.*

WY zullen met dit vierde Stuk, welk ons wat laat is ter hand gekomen, te gelyk van het Vde en VIde eenig berigt geeven, zonder dat het nodig zal zyn telkens den Titel te herhaalen. In dit vierde worden eerst beschreeven de *Zeeduizend-beenen;* deezen allen, welken de Schryver kent, verdeelen zich in twee Benden, in meer dan één opzicht van elkander verschillende; dwaalende Zeeduizendbeenen, en in kokers woonende Zeeduizendbeenen. Hier op volgt de voorstelling van twee verscheidenheden van *Ronde Zeeduizendbeenen*, die alleen in grootte en stoffe der Koker verschillen, waar van de eene de Europische Zee bewoont, en de ander gemeenlyk aan de Kaap de Goede Hope wordt gevonden; eerst de Kaapsche verscheidenheid, welker beschryving kan dienen om de andere optehelderen. In de eigenlyke Beschryving neemt de Heer PALLAS echter de Hollandsche en Indische door malkander, om dat zy onderling veel gemeens hebben; geeft ook eenige gedagten op aangaande het maaken en vormen van den Koker door deeze Dieren, schoon dit slegts gebreklyk kan verklaard worden, en laat hier op de Ontleeding volgen.

Tot de *Schulpkoker* overgaande geeft hy eene beschryving van het Dier welk zich in deezen Koker onthoudt, waar

van

van geen Schryver een woord fpreekt, wyl het zeldzaam voorkomt, doch door hem fomtyds leevend is gevonden. By deeze befchryving heeft hy ook de Ontleeding en de ftaat der inwendige deelen gevoegd.

Hier na komen voor Soorten van *Kreeftagtige Pisfebedden.* De *Oniscus Pulex*, *Zee Vloo*, plat met vier pooten, de voorfte als met fchaaren; Oniscus *Locusta*, de *Springer*, plat zonder fchaaren, het tweede paar pooten verdord; Oniscus *Gammarellus*, *Pisfebed Krabbetje*, dat zamengedrukt is, het tweede paar voeten met fchaaren en zeer groot; Oniscus *Volutator*, de *Buitelaar*, wat zamengedrukt, de buiten fprieten zeer groot; Oniscus *Chelipes*, de *Schaarpoot*, die plat en lang is, alle de voeten fchaaragtig heeft; Oniscus *Conglobator*, *Zeebrems*, plat, eirond, met een fchild gedekt, een zeer korte ftompe ftaart, en de zyblaadjes lancetsgewyze.

Wy gaan over tot het Vde Stuk. Hier in doen zich eerst voor de *Groote Zandkokers*, Diertjes welken in een Koker of Scheede, die meestal fchulpaartig is, in de lengte vastgegroeid zyn, en naar het dunner gefloten einde allengs dunner worden. Schoon de Heer LINNÆUS verfcheide Zeediertjes, welken in Kokers woonen, onder zyne Zandkokers heeft gebragt, wil de Heer PALLAS alleen die Diertjes *Zandkokers* genoemd hebben, die hunne gedaante en zamenftel, na by deeze groote foort, hier befchreeven, komen, en meest in een fchelpkoker leeven, in welke zy in de lengte aangegroeid zyn, en welke zy noit verlaaten. Meest, zegt hy in een fchelpkoker, om dat 'er in onze Zee zich dikwils een waare Zandkoker vertoont, die een Koker heeft welke uit zandjes zamengefteld is. De Zandkoker van deeze befchryving is onder dit geflacht de grootfte, en in de Kroos-Zee, by de Caraibifche Eilanden, niet ongemeen. De Europeërs daar woonende noemen dezelven *Bloem-Dieren*, om de gedaante en kleur der kieuwen, welken naar volle bloemen zweemen. De befchryving zelve gaat met geftaadige aanwyzing der Figuuren verzeld.

Hier op volgt het *Groote Goudbaantje met twee Leeden aan alle de Voeten.* Dit Diertje geeft den Schryver aanleiding eenige aanmerkingen te maaken over de moeilykheid der Rangfchikking van Gekorvenen in 't algemeen, en der hardfchaaligen en vliesvleugeligen in 't byzonder. Hy geeft de drie voornaame zamenftellen, welken men tegenwoordig heeft, hier van op; van LINNÆUS namelyk, van GEOFFROY en van SCHAEFFER. Het verfchil van deeze za-

zamenſtellen getoond hebbende, gaat hy noch zo veel verder en zegt, dat dit niet alleen plaats heeft in de gemelde Diertjes, maar ook in alle de andere deelen der Natuurlyke Historie, wyl de Natuur zich aan geene regels laat binden, en ons eindig vernuft niet in ſtaat is, om de blyken van wysheid en almagt des grooten Maakers te bepaalen; en men van tyd tot tyd geſlachten en ſoorten vindt die van de bekende ſchikkingen en zamenſtellingen afwyken, gelyk door eenige voorbeelden van groote dieren, viſſchen en vogelen wordt getoond. Tot ſtaaving van het gezegde volgt hier de beſchryving van een tot nog toe onbekend ſoort van ſchaalvleugelig Inſect, 't welk in zyn houding met de Goudhaantjes (*Chryſomelæ*) en Doodgraavers, in zyne ſprieten en kaakbeenderen met den *Prionus*, of Baſtaard Bok van den Heer SCHAEFFER overeenkomt, en van alle bekende geſlachten der ſchaalvleugeligen afwykt door de hoekige kaakbeenderen, welken echter in beide kunne verſchillen; doch voornaamlyk, dat het maar twee leedjes aan de pooten heeft, en de achterpooten krom geboogen zyn. In een kleine Cocosnoot eerst gevonden, aan den Heer GRONOVIUS gezonden, en eene afteekening van het zelve aan den Heer LINNÆUS, oordeelden beide deeze groote Natuurkenners dat het een nieuw ſoort van Goudhaantje was. Het wordt verder beſchreeven en met afbeeldingen opgehelderd, waar by ook nog de Ontleeding gevoegd wordt. Aan het einde van deeze Verhandeling vindt men het volgende by wyze van berigt. „ [Deeze beſchryving van dit nieuw ſoort van Torretje heb Ik niet konnen nalaaten onder het Werk van den Heer PALLAS in te voegen, welke vryheid ik hoop dat de beminnaars der Natuurlyke Historie my ten besten zullen houden. BODDAERT".]

Dit Vde Stuk wordt beſlooten met een *Betoog dat de Miereneeters en Buidelratten in beide Waerelddeelen gevonden worden.* Dit Betoog is eigenlyk gerigt tegen den Heer DE BUFFON, die geſteld heeft dat de Buidelratten in Oost-Indiën niet gevonden worden. De Heer PALLAS beweert dat de Buidelrat door den Heer DE BUFFON beſchreeven, en door het geſtel der achterpooten zo zonderling, een Oost-Indiſche is, en in veele Hollandſche Kabinetten uit de Molucciſche Eilanden gebragt. Hy bewyst dit met de eenpaarige toeſtemming van alle de Hollandſche Liefhebbers, aan wie dezelve uit de Oost-Indiën gezonden wordt; dat deeze ſoort van MARCGRAAV, of iemant die over de Amerikaanſche Dieren geſchreeven heeft, onder dezelven niet opgeteld

teld wordt, ſchoon zy 'er niet zeldzaam zy; dat 'er VALENTYN van ſpreekt als een Dier dat in Amboina en de verdere Moluccifche Eilanden gemeen is. Aangaande de Miereneeters beweert de Heer PALLAS dit door eene beſchryving van een jong van deezen, in 1766 met andere Dieren, van de Kaap in het Kabinet van den Prinſe Stadhouder gezonden, waar uit een ieder ligt zal konnen zien dat de Afrikaanſche Miereneeter zeer veel van de Amerikaanſche verſchilt.

In het VIde Stuk van dit Mengelwerk vinden wy eerst eenige algemeene aanmerkingen over de *Poulepeintades* of *Meleagrides der Grieken*, welke naam van ſommigen aan het geſlacht der Kalkoenen is gegeeven; ſchoon het geſlacht der Kalkoenen uit Amerika herwaards is gebragt, en tot het einde der vyftiende eeuwe aan de Europers onbekend geweest, en ſedert overgebragt, tot een Huisdier gemaakt is. Daar in tegendeel de Poulepeintades, kort na de verwoesting van Karthage, door de Romeinen als een lekkerny gegeeten werden; en dat zy uit Afrika oorſpronglyk zyn kan uit verſcheide plaatſen van oude Schryvers beweezen worden, en is by ARISTOTELES reeds gemeld. Het geſlacht der Afrikaanſche Ganzen, welk de Schryver, met LINNÆUS, *Numidæ Poulepeintade* noemt, mag voor de Meleagrides der Ouden, met regt, genomen worden; en is van hun, gelyk getoond wordt, wel beſchreeven, en overeenkomſtig met het gene 'er de hedendaagſchen van hebben opgegeeven. Wegens de zwaarte van het lyf kunnen zy weinig gebruik van hunne vleugelen maaken, leeven van wormen of ſpringhaanen. Het geheel lichaam is ligt zwart, met witte vlakjes bezaaid; doch de verw verbastert, ſchoon zy hunne natuurlyke gedaante behouden.

Hier op gaat de Heer PALLAS over tot eene beſchryving van de *Gekuifde Poulepeintade*. Deeze is van grootte tusſchen de Patrys en de gewoone *Poulepeintade*; hy heeft geene Lellen, maar alleen eene plooi aan de zyden van den Bek. De Kuif is breed, en beſtaat uit digt by elkander ſtaande pluimen, die omgeboogen en zwart zyn. Alle de vederen van het lichaam zyn zwart, maar het dons is bruin. De Staart is rond en wat plat hangende. De Pooten zyn zwartagtig; de Achtervinger ſtaat wat van den grond af en heeft een krommen nagel. Deeze wordt hier in Plaat vertoond. De *Gemyterde Poulepeintade*, waar van de beſchryving volgt, is van grootte als de gemeene. De Kam of Myter is kegelagtig en kleiner dan in de gemeene. Aan de hoeken van den Mond ſtaat een lang ſcherp-

uitloopend Lelletje, dat aan weerzyden afhangt en in de Manneijes het grootst is. Onder de Keel is eene Plooi of in de lengte loopende Kwab, waar door deeze soort naby de Kalkoenen komt.

By gelegenheid van *Hoenderen met een Geknobbelde Kruin*, waar toe de Schryver nu overgaat, maakt hy eenige aanmerkingen over het groot getal en verschil der Hoenderen, zelfs, zegt hy, vindt men in Indiën een soort die wolagtige vederen heeft. Hy overweegt of eenige verschillendheden zouden konnen veroorzaakt worden door opsluiting in hokken en verlies van hunne vryheid of vervoering naar andere Lugtstreeken; doch besluit, dat tot bepaaling hier van meerder oplettendheid noodig is en meerdere ondervinding wordt vereischt, dan gemaklyk te verkrygen is. Aangaande de gekuifde Hennen, zegt hy, ik heb gemerkt dat zy allen een Hoofdbeens-ziekte hebben, want de Hersenpan wordt als een halfronde schaal met verscheide gaatjes doorboord, en als van een verouderd bederf geneezen, uitgebreid, en de hersenen puilen sterk en vervullen de geheele holte, terwyl de gaten en het gebrek alleen door het beenvlies gedekt en geslooten zyn. Het is verder, voegt hy 'er by, aanmerklyk, en bevestigt myn gevoelen, dat alle de Hoenderen die zulk een tegennatuurlyk gebrek in de Hersenpan hebben, dom en als gek zyn, en niet lang leeven; schoon 'er de Mannetjes, door meerder sterkte, minder aandoening van schynen te hebben.

Nu volgt nog *het Geslacht der Papegaaiduikers*. Eenige algemeene aanmerkingen worden gemaakt over het geslacht, waar onder ook de *Pinguins* behooren. In 't algemeen komen zy hier in met malkander over een: zy hebben een dik en platagtig Eenden Lichaam, een korte kegelagtige breede Bek, maar met kromme lynen en oppervlakten in een scherpen punt uitloopende, meest plat, met schuinsche groeven gevormd, de Pooten buiten het evenwigt, drievingerig en gepalmd. Zy hebben kleine Vleugels naar evenredigheid van het lichaam. Zy woonen in holen welken zy met hunnen bek uitholen, en nestelen tusschen rotzen en scheuren van klippen, waar zy zich 's nagts ophouden. Alle leggen zy een Ei dat zeer groot is naar gelang van den Vogel, het gene in geen ander geslacht van Waterdieren is waargenomen. Hier op wordt een nieuw soort van deezen Vogel beschreeven: de *Gekuifde Papegaaiduiker*, door lichaams-houding en levenswyze, als ook door den Bek den Noordschen *Pinguin*

guin gelyk, hy wordt echter niet in alle Zeeën gevonden waar de Noordsche Pinguin leeft. Het byzondere van deezen, ten opzichte van zyne grootte, Bek en overige deelen van het lichaam wordt beschreeven, en met aanwyzing der afbeeldingen voor het oog getoond; ook wordt 'er nog de Ontleeding bygevoegd.

Deeze Stukken van dit Mengelwerk zullen de Liefhebbers der Natuurlyke Historie met graagte ontvangen en by de voorgaanden voegen. Het nieuwe en nog onbekende, 't gene 'er al door in gevonden wordt, maakt dezelven van groote aangenaamheid en nut.

Astronomische Oeffening, verhandelende de Beginselen der Sterreloopkunde in X Plaatjes, waar op 30 Astronomische Figuuren verklaard worden, by wyze van Vraagen en Antwoorden. Tweede Deel. Te Amsterdam by de Erven van F. Houttuyn, 1771. *Behalven de Voorreden enz.* 292 *bl.*

HEt onderwys, in 't eerste Deel aengevangen, word in dit tweede op de eigenste wyze achtervolgd; het welk ene beknopte ontvouwing van ons Zonnestelsel behelst, en besflooten word met ene korte verklaring van de algemene kundigheden der Tydrekenkunde. Hier door is dit Kort Begrip in zyne soort volledig, en dus, gelyk we by de uitgave van 't eerste Deel gezegd hebben (*), niet ongeschikt ten gebruike van een ervaren Leermeester, om der Jeugd een oppervlakkig denkbeeld van deze nutte en aengename Wetenschap te geven.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 510.

Tydrekening voor het jaar 1771. *Te Amsteldam by* A. Schrage. *In octavo* 144 *bladzyden.*

AL voor etlyke jaren hebben vele Liefhebbers der Hemelloopkunde gewenscht, dat men, ten gevalle onzer Natie, in 't Nederduitsch mogte uitgeven, ene navolging van 't beroemde jaerlyksche geschrift, dat de Fransche Koninglyke Academie der Wetenschappen, vele jaren herwaerds, het licht heeft doen zien, onder het opschrift van *Connoissance des Temps, ou des Mouvemens Celestes.* Aen dit verlangen word eindlyk, met de afgifte dezer *Tydrekeninge*, aenvanglyk voldaen; en 't is te hoopen, dat een genoegzaem vertier den Uitgever zal aenmoedigen, om dit verder jaerlyks op dien voet te achter-

volgen; 't welk ter meerdere aenkwekinge van 't beoefenen der Hemelloopkunde kan dienen. Dit Werkje naemlyk behelst, buiten het geen men gewoonlyk min of meer in de Almanachen vind, eene daeglyksche berekening, naer den Meridiaen van Amsterdam, van het begin der Morgen- en 't einde der Avondschemeringe, van den opgang, ondergang, lengte en declinatie van Zon en Maen; mitsgaders van de Planeten vyfmael ter maend. Hier by komen enige Astronomische Tafelen, met ene nadere verklaring van derzelver gebruik; waer nevens, om het Werkje van een algemener nut te maken, ten dienste der Kooplieden, nog gevoegd zyn Tafels van de verschillende Gewichten, Voet- Elle- en Koornmaten der voornaemste handelplaetzen van Europa met Amsteldam.

Historie van Engeland, door DAVID HUME, *Schildknaap. Uit het Engelsch vertaald. IVde Deel. Te Rott. by* J. Losel *en anderen,* 1771. *In groot octavo 632 bladzyden.*

IN dit vierde Deel ontmoet ons de Historie van Engeland van 't jaer 1515 tot 1558. Een tydbestek boven al aenmerklyk, wegens de menigvuldige omwentelingen, voornaemlyk ter zake van den Godsdienst, die een doorgaenden invloed op den Burgerstaet hebben. Een zamenloop van omstandigheden, hier toe betreklyk, ontvouwt de Heer *Hume* in 't breede, op ene Staetkundige wyze; doch, naer ons bestek, konnen wy hier op niet staen blyven; waerom wy, gene verdere aenmerkingen daer over makende, ons naer gewoonte bepalen tot het melden der Vorstlyke characteren, volgens de opgave van onzen Historieschryver.

De Vorst, onder wien deeze omwentelingen een aenvang maekten, is *Hendrik* de VIIIste, erfgenaem van beide de Huizen van *York* en *Lancaster*, als zynde zyn Vader, *Hendrik* de VIIde uit den Huize van *Lancaster*, en zyne Moeder *Elizabeth*, de oudste dochter van *Eduard* den IVden, uit den Huize van *York*. Deze Vorst, in welken de strydige rechten dier twee Huizen zich dus verenigden, beklom, (na 's Vaders overlyden, in 't jaer 1509,) in den ouderdom van 18 jaren, met ene algemene vreugde des Volks, den Koninglyken Throon, en ruimde denzelven niet, dan na ene 37 jarige regering, door den dood, in 't jaer 1547.

„ De schoonheid en sterkte van zyn persoon, zegt de Heer *Hume*, verzeld van behendigheit en vlugheit in allerlei manlyke oeffeningen, was voorts nog verciert met een blozend gelaat, een' levendigen zwier, en eene vertooning van geest en vlugheit in alle zyne bewegingen. Om hem de kennis van staatszaken te ontnemen, had zyn Vader hem, tot nu toe, geheel bezig gehouden in 't beoeffenen der letterkunde, en daer in was hy zoo ver gevorderd, dat men zich van zyne geestigheit en bekwaemheit alles goeds beloofde; zoo, dat

zelfs de gebreken van oploopenheid, driftigheit en ongeduldigheit, aen welke hy onderhevig was, in den eersten tyd eeniglyk aengemerkt wierden als fouten eene onbezonne jeugd eigen, en die, wanneer hy tot bedaerder zinnen en ryper jaren kwam, wel verbeterd zouden worden; doch de ondervinding deed naderhand zien, dat ze in dwinglandy verkeerden.

„ Voorts valt het moeilyk een juist begrip te vormen van dezes Konings hoedanigheden; hy verschilde zoo veel van zich zelf, in de onderscheide gedeeltens zyner regering, dat, gelyk Lord *Herbert* wel aangemerkt heeft, zyn historie deszelfs best karakter uitmaekt. Zyn volstrekt en onwederspreeklyk gezach, 't geen hy binnens lands handhaefde, en de achting welke hy by vreemde volken verwierf, zyn omstandigheden, die hem met regt de bynaem van een *groot* Vorst waerdig maken; terwyl zyn dwingelandy en wreedheit hem dien van *goed* ontzeggen. Hy bezat in de daed een groote vlugheit van geest, welke hem bekwaem maekte om heerschappy te voeren over de menschen; daer en boven bezat hy moed, onverzaegtheit, vaerdigheit en onbuigzaemheit, en hoewel deze hoedanigheden niet altoos onder het bestuur lagen van een bondig en geschikt oordeel, waren ze echter verzeld van goede begaefdheden en eene uitgebreide varbaerheit, en een ygelyk vreesde in geschil te treden met een man die bekend stond van 't nimmer op te geven, of te vergeven, en die besloten had, in alle twistgedingen, of zich zelf, of zynen tegenparty te bederven. Een lyst van zyn ondeugden zou de snoodste hoedanigheden bevatten, aen welke de menschelyke natuur onderhevig is, namelyk, geweldadig, wreed, overdadig, roofzuchtig, onrechtvaerdig, hartnekkig, verwaend, schynheilig, trots, eigenzinnig, enz. echter was hy aen alle deze gebreken niet onderworpen, in den uitersten graed, noch ook niet geheel ontbloot van deugden, hy was oprecht, openhartig, minzaem, mildadig en in staet om zyn vriendschap en aenkleving een tyd lang te doen duren. In zoo verre was hy ongelukkig, dat de toevalligheden van zyn tyd zyn gebreken in een helder daglicht zetten: de behandeling, welke hy van het Roomsche Hof ontfing, zette hem aen tot geweldadigheit, en het gevaer van een' opstand onder zyne bygeloovige onderdanen, vereischte de uiterste gestrengheit. Maer men moet ter zelfder tyd bekennen, dat zyn stand gelegenheit gaf om aen alles wat voortreflyk en grootmoedig in zyn karakter was, een nieuwen luister by te zetten. De na-yver tusschen den Keizer en den Koning van Vrankryk maekte, niet tegenstaende zyne kwade staetkunde, zyn bondgenootschap van groot gewicht in Europa; de uitgebreide magt van zyn Koninglyk voorrecht, en de onderworpende, om niet te zeggen, slaefsche gesteltenis van zyn Parlement, maekte het te gemaklyker voor hem om die volkomen heerschappy aen te nemen en te handhaven, door welke zyne regering zoo onderscheiden is in de Geschiedenis van Engeland.

„ Het mag iets ongemeens schynen dat deeze Vorst, niet tegenstaande zyne wreedheit, zyne afpersing, zyne geweldadigheit en zyne

goeddunklyke regering, niet alleen de achting zyner onderdanen verkreeg, maer nimmer het voorwerp van hunnen haet werd; zelfs schynt hy tot het laetste toe derzelver liefde en genegenheit bezeten te hebben. Maer zyne uiterlyke hoedanigheden waren voordeelig, en in staet om de meenigte in te nemen. Zyn uiterlyke prael en persoonlyke dapperheit maekte hem beroemd in de oogen van 't gemeen, en het mag met waerheit gezegd worden, dat de Engelschen, in die eeuw, zoo gantschelyk t'onder gebragt waren, dat ze, gelyk oostersche slaven, genegen waren, om zelfs die daden van geweld en dwingelandy, welken men over hen en ten hunnen koste oeffende, te pryzen.

„ Met opzicht tot buitenlandsche Staten: Hendrik schynt de vriendschap met den Franschen Koning lang onderhouden te hebben, en wel oprechter en onbaetzuchtiger dan gewoonlyk plaets heeft tusschen naburige Vorsten. Hunne gemeene nayver omtrent Keizer Karel, en eenige overeenkomst van aert, (hoewel de vergelyking den Franschen Koning in een verhevener en voordeeliger licht steld), diende om derzelver onderlinge vriendschap vast te klinken. François, zegt men, was aengedaen over het afsterven van den Koning, en toonde veel leetwezen wegens dat verlies. Zyn eigen gezondheit begon ook af te nemen, en hy voorzeide dat hy zyn' vriend niet lang overleven zoude, gelyk hy dan ook omtrent twee maenden daer na stierf".

Op het overlyden van Koning *Hendrik den VIIIsten*, stond deszelfs Zoon *Eduard de VIde*, dien hy by zyne derde Vrouw *Johanna Seymour* gewonnen had, volgens 's Vaders uiterften wil, tot meerderjarigheid, of den ouderdom van achttien jaren gekomen zynde, het Ryksbestier op zich te nemen; doch hy stierf, staende het Regentschap, in den jare 1553, in het zestiende jaer zynes levens, en 't zevende zyner regeringe; geduurende welke de Hervorming in Engeland tot stand gebragt was.

„ Alle de Engelsche Geschiedschryvers, zegt onze Autheur, van 's Vorsten character sprekende, weiden met blydschap uit in de voortreflyke hoedanigheden van dezen jongen Vorst, welken de vleijende hoop, gevoegd by vele wezenlyke deugden, tot een voorwerp van de liefde des volks gemaekt had. Hy bezat eenen zachten aert; naerstigheit in 't oeffenen en 't behandelen van staetzaken; een gemaklykheit in 't leeren, vlugheit van oordeel, en liefde voor de billykheit en rechtvaerdigheit. Hy schynt alleen, van wegen zyne opvoeding en de eeuw in welke hy leefde, eene naeuwgezette vooringenomenheit bezeten te hebben, omtrent zaken van den Godsdienst, die hem eenigzins tot bygeloovigheit en vervolging deed overhellen: doch vermits de bygeloovigheit der Protestanten minder door het Priesterdom geregeerd werd dan die der Katholyken, waren de uitwerkingen dezer boosaertige hoedanigheit ook minder te vreezen, indien het den jongen Eduard gegund geweest ware langer te leven".

Maria, de oudste Dochter van Koning *Hendrik den VIIIsten*, by zyne eerste Vrouw, *Catharina van Spanje*, volgde, na ene korte

tegenstribbeling, haren Broeder *Eduard* op; en overleed in den jare 1558, na eene korte en ongelukkige regering van vyf jaren, vier maenden en elf dagen. Van deze Vorstin, onder wiens Ryksbestier de Katholyke Godsdienst weder in Engeland hersteld werd, geeft onze Historieschryver de volgende characterschets.

„ Zy bezat weinig hoedanigheden, die of beminlyk of pryslyk waren, en haer persoon was zoo min behaeglyk als haer gedrag en voorkomen. Hardnekkig, bygeloovig, geweldadig, wreed, kwaedaertig, wraekzuchtig en tyrannisch, droegen alle hare bewegingen en daden, het merkteeken van haren kwaden aert, en in 't midden dezer samenhoopinge van gebreken, die haer karakter uitmaekten, zullen wy nauwlyks eenige andere deugd ontmoeten dan de oprechtheit, eene hoedanigheit, welke zy gedurende haren gantschen leeftyd opgehouden heeft, uitgezondert in het begin harer regeringe, toen de noodzakelykheit haer dwong eenige beloften te doen aan de Protestanten, welken zy zekerlyk niet voornemens was te volbrengen. Dan, in zulke gevallen kan eene zwakke en bygeloovige vrouw, door 't Priesterdom geregeerd wordende, gemaklyk gewetenszaken vinden, die het schenden harer beloften rechtvaerdigen. Zy schynt mede, gelyk haer vader, vatbaer geweest te zyn voor de onderhouding van vriendschap, en dat wel zonder die eigen zinnelykheit en onstandvastigheit, die zoo merklyk uitblonk in dien Vorst; en, hier by zou men ook nog kunnen voegen, dat zy, in vele omstandigheden van zaken, blyken gegeven heeft van volharding en moed; een gaef welke haer geslacht eigen schynt geweest te zyn".

Het leven van HUGO DE GROOT. *Grootdeels overgenomen uit de Beschryvingen van* BRAND, VAN CATTENBURGH, *en anderen; en in een volledige en beknopte orde gebragt, door eenige Liefhebbers der Nederlandsche Historie. Met Plaaten. Te Amsterdam by* P. Spriet *en* Zoon, 1771. *Behalven een kort Voorbericht* 506 *bladzyden in groot octavo.*

HOe algemeen bekend de Levensgeschiedenis van den beroemden *Hugo de Groot* ook zy, mag men egter niet zonder grond verwachten, dat deze herhaelde beschryving van 's Mans lotgevallen den Nederlanderen, die hem naer verdiensten eeren, zal behagen. Men vind hier beknoptlyk by een gebragt, 't geen in uitvoeriger Berichten en byzondere Schriften te zoeken was; 't welk van dienst kan zyn, om de loflyke gedachtenis van een Man, waer op Nederland boven al roem mag dragen, te meer te verlevendigen, en by velen te gereeder te doen opmerken. Niet oneigen heeft men dit verhael op het eigenste formaet als de Vaderlandsche Historie gedrukt, ten einde den Liefhebberen gelegenheid te geven, om dit Stuk by dat voortreflyk Werk te plaetsen; daer het gedrag en wedervaren van onzen grooten Delvenaer, geduurende een gewichtig tydsbestek van 's Lands Geschiedenissen, niet weinig aenmerking verdient.

Nederland in zyn verval beschouwd, en tot bekeering opgewekt, ter gelegenheid van den Dank- Vast- en Bededag des jaars 1771. *Te Amsterdam by* P. J. Entrop. 17 *bladz. in gr. quarto.*

ZEdelyke Verzen zeer wel geschikt naer tydsomstandigheden, behelzende een kort verslag van zegeningen in Nederland genooten, die de Inwoonders tot Dankbaerheid verplichten; doch waer aen veel al in genen deele beantwoord word door een Volk, dat van tyd tot tyd tot grooter ongeregeldheden overslaet; en ongevoelig daer in volhard, schoon treffende rampen, zeer wel geschikt om hen tot inkeer te brengen, hen mogen overkomen. De Autheur tracht hen dit alles ernstig onder 't oog te stellen, en zyne Landgenooten op te wekken, om een recht gebruik te maken van den tyd der Genade, dien God hun, door zyne Langmoedigheid, blyft verlenen; sluitende voorts dit Stukje met deze bede, die wy ook de onze maken.

Alheerscher! op wiens wenk alleen
Wy 't heil van Land en Stad zien daalen, en weêr ryzen,
Verhoor het volk, dat tot u nadert in gebeên,
Vernieuw uwe oude gunstbewyzen!
Uw Licht, ô Levenszon! bestraal'
't Voor u vernederd Leeuwendaal!
Op dat, by 't snel verloop der jaaren,
Ook voor het oog des vyands blyk',
Dat nooit uw gunst van Nêerland wyk',
Zo lang het bidt en strydt voor Haardsteên en Altaaren!

De nieuwe Hollantsche Courant van 't jaar 1770. *Behelzende al het geen wat 'er in dit gepasseerde Jaar gebeurt is. Alles op een vermakelyke en satyrique trant behandelt. Te bekomen te Rotterdam en elders* 16 *bladzyden in groot octavo.*

EEn geestloos geschrift, daer 't gemeenste slag van Lezers zich naeuwlyks mede zal kunnen vermaken, uit hoofde van de lafheid; als bestaende de geheele zogenaemde grappigheid, die men in 't werk heeft willen stellen, alleen in enkele spreekwyzen, die dikwerf niet beter op 't onderwerp voegen, dan een tang op een verken past. En buiten dat, 't geen 'er, (latende het overige nog iets gelden voor ene soort van Lezers, die 'er behagen in konnen scheppen,) boven al in te wraken is, de Schryver spreekt zelfs van ernstige onderwerpen, rampen die onze Nabuuren treffen, en zulken waer onder ons Vaderland zelf zucht, op een belachlyken trant. Dit is het *Burlesque* te ver brengen, om Schryvers van dien smaek niet te waerschuwen; dat een spottende schryftrant zich behoort te bepalen tot zaken, die onderwerpen van spotterny zyn; dat ze anders, het Gemeen op hunne wyze zoekende te vermaken, (welke vryheid men hun niet betwist,) medewerken tot het invoeren of vermeerderen van zedelooheid; dat altoos nadeelig is voor een Gemenebest.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS, *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE *Doctor in de Heilige Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage. Tweede Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe *en* Yntema en Tieboel 1771, *in groot octavo* 375 *bladzyden.*

By gelegenheid der aankondiginge van het Eerste Deel deezes lofwaardigen Werks, hebben wy den Aanleg en Aart dier *Kerklyke Geschiedenissen*, genoegzaam ontvouwd, om 'er onzen Leezeren een denkbeeld van te geeven, en de waardye daar van te doen opmerken. Dit *Tweede Deel* behelst, gelyk het *Eerste*, Drie Eeuwen, en eindigt dus met de *Zesde*. De Geschiedenissen en lotgevallen der *Christen Kerke*, geduurende dit tydperk van CONSTANTINUS DEN GROOTEN tot CAREL DEN GROOTEN, worden hier op de geregeldste en duidelykste wyze voorgedraagen. Veele zeer veele weetenswaardige byzonderheden komen 'er in voor, op welke wy onze Leezers ter proeve zouden kunnen onthaalen, om te voldoen aan onze belofte, by het bekendmaaken des Eersten Deels. —— Dan, in stede van hier en daar iets uit te pikken, zullen wy, zo kort ons mogelyk is, de Geschiedenis der *Ariaanery*, opgeeven, als een gewigtig gedeelte van 't geen in de Vierde, Vyfde en Zesde Eeuwe is voorgevallen.

Wat den oorsprong aanbelangt. „ ALEXANDER, Bisschop van *Alexandrie*, sprak, in eene vergadering van Priesters, over de Leer der *Drie Persoonen in de Godheid*, zeer vry uit, en beweerde, onder andere stellingen, dat de ZOON niet alleen dezelfde *waardigheid* en *voortreflykheid*: maar ook het zelfde *Weezen* met den VADER hadt (*). ARI-

(*) Zie SOCRATES, *Hist. Ecclesiast.* Lib. I. Cap. V. THEODORETUS *Hist. Ecclesiast.* Lib. I. Cap. II.

ARIUS een der Ouderlingen, een scherpzinnig en welspreekend Man, kantte zich daar tegen aan. Men kan met geene zekerheid bepaalen, of de yver voor zyne eigene begrippen, dan of een persoonlyke haat tegen den Bisschop hem hier toe aanporde. Hoe 't met dit stuk ook gelegen zy, ARIUS verklaarde eerst het gevoelen van ALEXANDER voor valsch, als grenzende aan dat der *Sabelliaanen*, door de Kerk veroordeeld; vervolgens liep hy in een tegenoverstaande uiterste, en hieldt staande, dat de ZOON geheel en al en *Weezenlyk* van den Vader onderscheiden, en het *Eerste* en *voortreflykste* was van alle Weezens, door GOD den VADER uit niets geschaapen, dat hy het Werktuig was, door wiens ondergeschikte werking de Almagtige VADER het Heelal geschaapen hadt, en dus beide in *Natuur* en *Waardigheid* beneden den VADER. Zyne gevoelens wegens den *Heiligen Geest* zyn zo bekend niet. 't Gaat, egter, vast, dat zyn begrip omtrent GODS ZOON gepaard en vergezeld ging met andere gevoelens, zeer verschillende van die in 't algemeen onder de *Christenen* waren aangenomen, schoon niemand der Oude Schryveren ons een volledig en zamenhangend Stelzel der Godsdienstige Stellingen, door ARIUS en zyne Naavolgers omhelsd, heeft nagelaaten (*).

„ Zo ras de gevoelens van ARIUS verspreid werden, vonden zy in *Egypten* en de omliggende Landstreeken, eene menigte van goedkeurders, en onder deezen veelen, die even zeer door hunne Geleerdheid en verstand, als door hun wereldlyk aanzien en rang, uitstaken. ALEXANDER, in tegendeel, beschuldigde, in twee Kerkvergaderingen, te *Alexandrie* gehouden, ARIUS van Godslastering, en bragt te wege, dat hy van de gemeenschap der Kerke werd afgesneeden. ARIUS ontving deeze harde en schandelyke schok met groote standvastigheid en moed, vertrok na *Palestina*, en schreef van daar verscheide Brieven aan de uitmuntendste Mannen van dien tyd, waar in hy de waarheid zyner gevoelens zogt te bewyzen; en hier in gelukte hy dermaate, dat hy een groot gedeelte tot zyne zyde overhaalde: en onder deezen EUSEBIUS, Bisschop van *Ni-*

(*) [Hier is eene breede Aantekening, waar in de Heer MOSHEIM den Leezer wyst, welke Schryvers men, over het *Ariaansche Geschil*, hebbe te raadpleegen; en tevens aanmerkt, hoe dit gedeelte der Kerklyke geschiedenis eene pen noodig heeft, die door opregtheid bestuurd, en noch door liefde noch haat gedreeven wordt.]

Nicomedie, een Man van grooten invloed en gezag in de Kerk. —— Keizer CONSTANTINUS, het onderwerp deezes Geschils aanziende, als eene stoffe van gering gewigt, en als weinig gemeenschap hebbende met de weezenlyke grondleerstellingen van den Godsdienst, schreef eerst slegts een Brief aan de strydende Partyen, hun vermaanende, een einde aan hunne Geschillen te maaken. Doch wanneer die Vorst zag, dat zyne vermaaningen niets uitwerkten, als mede, dat de onlusten en beroerten, die de menschlyke driften al te dikwyls onder de Godsdienstige geschillen vermengen, zich, van dag tot dag, meer en meer door 't Ryk verspreidden en toenamen, beriep hy eindelyk, in het Jaar CCCXXV, de beroemde Kerkvergadering te *Nice* in Bithynie, waar de Afgevaardigden van de Algemeene Kerk byeenkwamen, om dit Geschil ten einde te brengen. In deeze algemeene Kerkvergadering werd, naa veelvuldige hevige twisten der twee Partyen, de Leer van ARIUS veroordeeld, en CHRISTUS *Consubstantiaal* (*), of met den VADER van dezelfde Zelfstandigheid, verklaard. Men verbande ARIUS onder de *Illyriers*, en dwong zyne Naavolgers hunne toestemming te geeven aan de Geloofsbelydenis (†), door deeze Kerkvergadering vaatgesteld.

„ Dit besluit der Kerkvergaderinge maakte geen einde aan dit Geschil. Want zy, die anderzins wel verre waren van ARIUS aan te hangen, vonden veel te zeggen, zo op de besluiten der Kerkvergaderinge, als op de bewoordingen gebruikt om de betwiste stukken uit te drukken; terwyl de *Ariaanen* niets onbeproefd lieten, om de gemaakte wonde te heelen, en weder in de Kerke toegelaaten te worden. En hier in slaagden zy naar wensch. Want weinig jaaren, naa de *Nicesche Kerkvergadering*, wist zeker *Ariaansch Priester*, dien 's Keizers Zuster CONSTANTINA hem met stervende lippen hadt aanbevolen, CONSTANTINUS DEN GROOTEN te beduiden, dat de veroordeeling van ARIUS ten hoogsten onregtvaardig, en veel eer toe te schryven was aan de kwaadaartigheid zyner vyanden, dan aan hunnen yver voor de waarheid. In gevolge hier van riep de Keizer,

(*) Ὁμοούσιος.

(†) JO. CHRIST. SUICERUS heeft deeze vermaarde Geloofsbelydenis, uit verscheide Oude en Geloofwaardige Gedenkschriften, opgehelderd, in een zeer geleerd Boek, gedrukt te *Utrecht*, in den Jaare 1718, in 4to.

zer, in den Jaare CCCXXX (*) ARIUS uit zyne ballingschap te rug, vernietigde de wetten tegen hem vastgesteld, en stondt toe, dat EUSEBIUS van *Nicomedie*, de Hoofdvoorstander van ARIUS en zynen geheelen verbitterden Aanhang, de Begunstigers der *Nicesche Kerkvergaderinge*, op allerlei wyze, plaagde. ATHANASIUS, Bisschop van *Alexandrie*, was een der geenen, die 't meest te lyden had van de *Ariaansche Party*. Onwrikbaar in zyn opzet, en doof voor alle smeekingen en bedreigingen, weigerde hy 't halstarrig om ARIUS tot zynen voorgaanden rang en waardigheid te herstellen. Hy werd, in eene Kerkvergadering, in 't Jaar CCCXXXV., te *Tyrus* gehouden, deswegen afgezet, en vervolgens na *Gallie* gebannen; terwyl ARIUS en zyne Naavolgers, met groote staatsie in hunne voorregten hersteld, en tot de gemeenschap der Kerke toegelaaten werden. Het Volk te *Alexandrie* kon door dit alles niet overgehaald worden ter begunstiging van ARIUS, en bleef weigeren hem onder hunne *Ouderlingen* aan te neemen; waarom de Keizer hen, in het Jaar CCCXXXVI, verzogt te *Constantinopole* te komen, en beval *Alexander*, Bisschop dier Stad, ARIUS tot de Kerkgemeenschap toe te laaten; doch voor dat dit bevel kon gehoorzaamd worden, stierf ARIUS te *Constantinopole* op eene allerjammerlykste wyze (†), en de Keizer CONSTANTINUS overleefde hem maar weinig tyds.

Naa

(*) [Hier maakt de Heer MACLAINE eene vry breede Aantekening om aan te toonen, hoe 't waarschynlyk is, dat de te rug ontbieding van ARIUS, door MOSHEIM, twee jaaren te laat gesteld is, enz.]

(†) [De Heer MOSHEIM merkt hier, in een Aantekening, op, dat de allerjammerlykste wyze op welke ARIUS aan zyn einde geraakte, het verlies was zyner ingewanden, terwyl hy een der natuurlyke werkingen verrigtte. Eene gebeurtenis die zyns agtens niet in twyfel kan getrokken; maar geenzins aan een oordeel des Hemels, gelyk de Oude Schryvers willen, moet toegeschreeven worden: een gevoelen 't geen, gelyk hy zegt, in onze dagen weinig geloof zal vinden by de zulken, die de Geschiedenis der *Ariaanery*, met oplettenheid en onpartydigheid, hebben nagespoord. Het komt hem, naa dat hy dit stuk, met de grootste zorgvuldigheid, onderzogt heeft, ten hoogsten waarschynlyk voor, dat deeze ongelukkige Man een slagtoffer was van den haat zyner vyanden, en dat hy, door vergif, of eenig ander geweldig middel, omkwam. Een blinde en geestdryvende yver voor zekere Zamenstelzels van geloofspunten heeft, in alle Eeuwen, diergelyke bedryven van Wreedheid en Onregtvaardigheid te wege gebragt!]

„ Naa den dood van CONSTANTINUS den GROOTEN, was een zyner Zoonen, CONSTANTIUS, wien, in de verdeeling des Ryks, het *Oosten* te beurte viel, een yverig Voorstander der *Ariaanen*; ook werden zy door de Keizerinne, en 't geheele Hof begunstigd. In tegendeel hielden CONSTANTINUS en CONSTANS, beheerschers van het *Westen*, de besluiten der *Nicesche Kerkvergadering* vast in alle de Landen hunner heerschappye. Hier uit ontstonden eindlooze bitterheden, oproeren, verraadelyke treeken en openbaare geweldenaaryen tusschen de twee stryde̦nde Partyen. Kerkvergadering tegen Kerkvergadering, werd 'er zamengeroepen, welker strydige besluiten verbaasdheid en verwarring in de *Christen Wereld* veroorzaakten. —— In den Jaare CCCL sneuvelde CONSTANS, en, omtrent twee jaaren daar naa, kwam een groot gedeelte des *Westerschen Ryks*, boven al *Rome* en *Italie*, in de handen van zynen Broeder CONSTANTIUS. Deeze Staatsverwisseling strekte zeer ten nadeele der geenen, die de besluiten van de *Nicesche Kerkvergadering* voorstonden. Des Keizers verbintenis aan de *Ariaanen* verbitterde hen tegen hunne vyanden, die daar door in verscheide onlusten en rampen werden ingewikkeld, en veelen, door vreeze voor straffen, gedwongen om over te komen tot dien Aanhang, welken hy begunstigde en beschermde. Onder deeze gedwongene Aankomelingen bevondt zich LIBERIUS, Paus van *Rome*, die in den Jaare CCCLVII, genoodzaakt werd het gevoelen der *Ariaanen* te omhelzen. De Aanhangers der *Nicesche Kerkvergaderinge* waren op wederwraak bedagt, en wagtten alleen op een' bekwaamen tyd, plaats en gunstige gelegenheid, om dien te volvoeren. De Kerklyke Geschiedenis, onder Keizer CONSTANTIUS, stelt den Leezer een geduurig tooneel van oproer en geweld voor oogen, en 't droevig schouwspel van eenen oorlog, gevoerd tusschen Broeders, zonder Godsdienst, Regtvaardigheid of Billykheid.

„ De dood van CONSTANTIUS, in den Jaare CCCLXII voorgevallen, deedt de gedaante van den staat der zaaken in den Godsdienst zeer veranderen, en verminderde grootlyks de sterkte en invloed der *Ariaansche Party*. —— JULIANUS, die, volgens zyne beginzels, geen deel kon neemen in het verschil, verleende, noch den *Ariaanen*, noch den Voorstanderen van 't *Nicesche Gevoelen* zyne bescherming; maar behandelde ze beide met eene onpartydigheid, die 't gevolg was eener volstrekte onverschilligheid. —— Zyn Opvolger JOVIANUS verklaarde zich ten voordeele van

de *Nicesche Leer*; en terstond zag men 't geheele *Westersche Ryk*, en een groot gedeelte van het *Oostersche*, van Party veranderen; de besluiten der *Nicesche Kerkvergaderinge* omhelzende en 't *Ariaansche Gevoelen* afzweerende. ——— Het tooneel verwisselde op nieuw in den jaare CCCLXIV, wanneer VALENTINIANUS en zyn Broeder VALENS, den Rykszetel beklommen. VALENTINIANUS hieldt zich aan de besluiten der *Nicesche* Kerkvergadering, en hier door werd de *Ariaansche Aanhang*, op eenige weinige Kerken na, in 't *Westen* geheel en al uitgeroeid. VALENS, in tegendeel, begunstigde de *Ariaanen*, en zyn yver voor hunne zaak stelde de Aanklevers der *Nicesche Geloofsbelydenisse*, in 't *Oosterdeel des Ryks*, aan veelvuldige harde moeilykheden en onheilen bloot. Deeze onlusten namen, nogthans, een einde met de regeering van deezen Keizer, die, in den jaare CCCLXXVIII, tegen de *Gothen* strydende, het leeven verloor, en opgevolgd werd door GRATIANUS, een Vriend der Aankleeveren van 't *Nicesche Gevoelen*, en de Hersteller van hunne rust. Zyne yver voor hunne belangen, schoon brandende en werkzaam, was veel minder dan die van THEODOSIUS DEN GROOTEN, die met groot geweld tegen de *Arianen* woedde, hun uit hunne Kerken verdreef en wetten maakte, welker strengheid hun de grootste onheilen deedt overkomen (*) en te wege bragt, dat, door zyne gantsche heerschappye, de besluiten der *Nicesche Kerkvergadering*, over allen tegenstand, zegepraalden: derwyze dat de openbaare belydenis der *Ariaansche Leere* nergens plaats hadt, dan onder de nog niet overwonnen Volken, als de *Burgundiers*, de *Gothen* en *Wandaalen*. Elk aandagtig en onpartydig Leezer zal gereedlyk erkennen, dat, staande deezen langduurigen twist tusschen de Voorstanders van 't *Nicesche Gevoelen* en de *Ariaanen*, van beide de Partyen onverschoonelyke maatregels genomen, en groote buitenstappen begaan zyn. Zo dat, wanneer wy de zaak in geschil daar laaten, en alleen in opmerking neemen met welk eene gesteltenisse, en door welke middelen, elk zyne Gevoelens beweerde, het zeer bezwaarlyk zal vallen te bepaalen, wie van deeze strydende Partyen de perken van braafheid, liefde en gematigdheid meest te buiten ging.

Laa-

(*) Zie *Codex Theodosianus* Tom. VI. p. 5. 10. 130. 146. en de Aantekeningen van GODOFREDUS op deeze Wetten.

Laaten wy het lot diens Aanhangs in de Vyfde Eeuwe beschouwen.

„ De *Ariaanen*, verdrukt en vervolgd door de Keizerlyke Bevelschriften, zogten eene schuilplaats by de woeste en barbaarsche Volken, die, allengskens, het *Westersche Ryk* overweldigden, en vonden onder de *Gothen*, *Sueven*, *Herulen*, *Wandaalen* en *Burgundiers*, eene vaste verblyfplaats en eene geruste wooning, en daar hunne gerustheid hun moed gaf, behandelden zy de *Catholyken* met dezelfde geweldaadigheid, die de laatstgenoemden gepleegd hadden tegen hun en andere Ketters; zy vervolgden en plaagden op verscheide wyzen, allen, die de Leer der *Nicesche Kerkvergaderinge* aankleefden. De *Wandaalen*, die in *Africa* regeerden, gingen alle de andere woeste Volken, in barbaarschheid en onregtvaardigheid omtrent de *Catholyken*, te boven. De Koningen van dit wreede Volk, in 't byzonder GENSERIK en HUNERIK, zyn Zoon, wierpen de Kerken der *Christenen*, die de Godheid van CHRISTUS erkenden, te neder, zonden de Bisschoppen in ballingschap, en mishandelden, op veele wyzen, de zodanigen, die standvastig en onwrikbaar hun geloof vasthielden (*). Zy verklaarden, dat zy tot het aanwenden van deeze gewelddaadige en strenge middelen geregtigd waren, door het voorbeeld der Keizeren, die wetten van denzelfden harden aart vastgesteld hadden, tegen de *Donatisten*, *Ariaanen* en andere Ketters, wier gevoelens van die der *Christenen* te *Constantinopolen* verschilden (†). Wy moeten niet vergeeten hier te gewaagen van het verbaazende Wonderwerk, 't welk men zegt, staande deeze vervolgingen, in *Africa*, voorgevallen te zyn; waar door men wil dat het Opperweezen zyn misnoegen tegen de *Ariaanen*, en zyn welbehaagen in hunne tegenstanders betoond hebbe. Dit Wonderwerk bestondt daar in, dat de *Catholyken*, wier tongen, door den *Ariaanschen Dwingland* HUNERIK, waren uitgesneeden, onderscheiden spraaken, en overluid de Godlyke Majesteit van den Zaligmaaker

(*) Zie VICTOR VITENSIS, Lib. III. de *Persequtione Vandalica*, door THEODO. RUINARTUS, te gelyk met de *Geschiedenisse deezer Vervolginge*, door hem zelve beschreeven, en in 't licht gegeeven, te *Parys*, 1694 in 8vo.

(†) Men kan dit Bevelschrift van HUNERIK vinden by VICTOR VITENSIS de *Persequt. Vandalica*, Lib. IV. Cap. II. p. 64.

ker der Wereld verkondigden. Deeze merkwaardige gebeurtenis kan niet wel ontkend worden: dewyl dezelve steunt op het getuigenis van de geloofwaardigste en agtbaarste getuigen (*); maar of men dezelve hebbe toe te schryven aan eene bovennatuurlyke en wonderdaadig tusschenkomende magt, valt zo gemaklyk niet te beslissen; en blyft aan veel geschils onderhevig (†)."

„Omtrent het begin der zelfde Eeuwe zegepraalden de *Ariaanen* in verscheide deelen van *Asie*, *Africa* en *Europa*; veelen der *Asiatische Bisschoppen* begunstigden hun heimlyk, terwyl hunne gevoelens openlyk beleeden en hunne belangen verdeedigd werden door de *Wandaalen* in *Africa*, door de *Gothen* in *Italie*, als mede door de *Spanjaarden*, de *Burgondiers*, de *Sueven* en het grootste gedeelte der *Galliers*. Wel is waar de *Grieken*, die de besluiten van de *Nicesche Kerkvergadering* hadden aangenomen, vervolgden en verdrukten de *Ariaanen* zo ver hun gezag en magt zich uitstrekten; doch zy werden, op hunne beurt, niet min streng behandeld, door hunne Tegenstanders, boven al in *Africa* en *Italie*, waar zy, op de deerlykste wyze, het drukkend gewigt der *Ariaansche overmagt* gevoelden, en de bit-

(*) [Te deezer plaatse geeft de Heer MACLAINE een zeer breede Aantekening, waar in hy de voor- en tegenschriften wegens dit Wonderwerk ophaalt, en de hoofdbewyzen van beide kanten aanvoert, als die der Voorstanderen van 't zelve ABBADIE, BERRIMAN, CHAPMAN, DODWELL, en der tegenspreekeren MIDDLETON en TOLL, en besluit in deezer voege. „De groote vraag, door welker beslissing dit geschil alleen kan afgedaan kan worden, is of de tongen der *Africaansche Belyders* geheel en al waren uitgesneeden, dan niet. Het geval der twee persoonen, *die stom bleeven*, levert een sterk vermoeden op, dat de wreede daad niet op dezelfde wyze aan allen was verrigt. De misdaadigheid deezer twee, en het Oordeel van GOD, ten hunnen aanziene, neemt deeze zwaarigheid niet volkomen weg; naardemaal veelen *Bovennatuurlyke Gaven*, zonder *Genade Gaven* hebben bezeeten, en CHRISTUS zelve ons berigt, dat veelen *Duivelen hebben uitgeworpen in zynen naam*, welken hy, ten jongsten dage, voor zyne getrouwe Dienaars niet zal erkennen.]

(†) Zie THEOD. RUINARTUS. *Hist. Persequ. Vand.* Part. II. Cap. VII, p. 482. Zie insgelyks een uitvoerig berigt van dit geschil, voor eenige jaaren tusschen zommige *Engelsche* Geleerden gevoerd, in de *Bibliotheque Britannique:* Tom. III. Part. II. p. 339. Tom. V. P. I. p. 171.

bitterheid hunner wraake proefden (*). — De zegepraal der *Ariaanen* was, egter, van korten duur, en de zon van hun geluk ging geheel onder, wanneer de overwinnende wapens van JUSTINIANUS de *Wandaalen*, uit *Africa*, en de *Gothen* uit *Italie* dreeven (†). Want de andere *Ariaansche Vorsten* lieten zich ligt overhaalen, om niet alleen voor zich zelven de Leer van dien Aanhang te verlaaten; maar ook om de kragt der Wetten, en 't gezag der Kerkvergaderingen te werk te stellen, om den verderen voortgang by hunne Onderdaanen te beletten, en ze uit hunne Heerschappyen uit te rooijen. Dusdanig was het gedrag van SIGISMUND, Koning der *Burgundiers*; THEODIMIR, Koning der *Sueven*, die zich in *Lusitanie* of *Portugal* gevestigd hadt, en RECCARED, Koning van *Spanje*. Of men de verandering deezer Vorsten aan de kragt van overtuigende bewyzen, dan aan hoop en vrees, moet toeschryven, is eene zaak, welke wy niet op ons willen neemen te beslissen. Een stuk gaat vast, te weeten, dat, zints dit tydperk, de Aanhang der *Ariaanen*, allengskens, afnam, en naderhand nimmer zich ergens op eenen vasten voet heeft kunnen vestigen".

De poogingen der *Ariaanen*, gelyk de Hooggeleerde MOSHEIM in de Geschiedenissen der Vierde Eeuwe opmerkt, om hunne zaak staande te houden, zouden voor de Kerk veel nadeeliger geweest zyn, dan ze met de daad waren, hadden de Leden van dien Aanhang onder elkander niet verdeeld geweest in verschillende Partyen, die elkander niet konden draagen. Van deeze vermelden de Oude Schryvers onder de naamen van *Halve Ariaanen*, *Eusebiaanen*, *Etiaanen*, *Eunomiaanen*, *Acaciaanen*, *Psatbyriaanen*, en andere; doch zy kunnen alle zeer gevoeglyk tot drie soorten gebragt worden. — De eerste bestaande uit rechtschaape *Ariaanen*, die alle wyzen van spreeken en bewoordingen, door de laatere uitgedagt, om min aanstootlyk te zyn

(*) PROCOPIUS de *Bello Vandalico* Lib. I. Cap. VIII. en de *Bello Gothico* Lib. II. Cap. II. EUAGRIUS *Hist. Ecclesiastica* Lib. IV. Cap. XV.

(†) Zie JO. JAC. MASCOVIUS *Historia Germanorum*, p. 76, 91. Een berigt aangaande de *Barbaarsche Koningen*, die, de Leer der *Ariaanen* verlaaten hebbende, de Leerstellingen der *Nicesche Kerkvergaderinge* omhelsden, kan men vinden in de *Acta Sanctorum*. Tom. II. *Martii*, p. 275, & *Acta April*, Tom. II. p. 134.

zyn voor de Aankleevers van de *Niceſche Geloofsbelydeniſſe*, vermydende, leerden enkel, *dat de* ZOON *niet gegenereerd was van den* VADER, (dat wil zeggen voortgebragt uit 's VADERS Zelfsſtandigheid,) *maar uit niets geſchaapen*". —— Tegen deezen kantten zich de *Halve-Ariaanen* aan, die, op hun beurt, tegengeſprooken werden door de *Eunomiaanen* of *Anomeaanen*, de Leerlingen van ETIUS en EUNOMIUS, welke laatſte beroemd was wegens kunde en ſchranderheid. De *Halve Ariaanen* beweerden; „ *dat de* ZOON ὁμοιούσιος, dat is gelyk aan den Vader was in zyn Weezeu, niet van natuure, maar door een byzonder voorregt". De Voorgangers van deeze Party waren GEORGIUS van *Laodicea*, en BASILIUS van *Ancyra* (*). —— De *Eunomiaanen*, die ook *Etiaanen Exucontiaanen* geheeten, en onder de egte *Ariaanen* mogen gerekend worden, hielden ſtaande; *dat* CHRISTUS ἑτεροούσιος of ἀνόμοιος, „ dat is, ongelyk aan den VADER was, zo ten aanziene van zyn Weezen, als in andere opzigten (†). Onder deeze algemeene verdeeling kan men verſcheide andere ondergeſchikte Aanhangen begrypen, wier fyn uitgeploozene onderſcheidingen niet dan duister by de oude Schryvers voorkomen. De zaak der *Ariaanen* leedt zo veel door de vyandſchappen en oneenigheden tusſchen de verſcheide Aanhangen, als van de geleerde wederleggingen, en den yverigen tegenſtand der Rechtzinnigen.

(*) Zie PRUD. MARAN's *Disſertation ſur les Semi Ariens*, van welke de Geleerde JO. VOIGTIUS, eene tweede Uitgave heeft vervaardigd in zyne *Bibliotheca Hæreſiologica* Tom. II. p. 119.

(†) Zie JAC. BASNAGII *Disſertatio de Eunomio*, in de *Lectiones Antiquæ* van HENR. CANISIUS Tom. I. p. 172, alwaar insgelyks de *Geloofsbelydenis* en *Verdeediging* van EUNOMIUS voorhanden zyn. Zie mede JO. ALBERT. FABRICII *Bibliotheca Græca* Vol. VIII. p. 100 —— 148, en den *Codex Theodoſianus*, Tom. VI. p. 147, 155, 157, 167, 200 &c.

De Zedenleer der Heilige Schrift, *door* J. L. V. MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorſtelyke Hooge-School te Gottingen. Uit het Hoogduitsch volgens den laatſten druk vertaald. Derde Deel. Eerſte Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, 1770. *Behalven de Voorreden* 430 *bladzyden in quarto.*

OP het voordragen van 's menſchen natuurlyken toeſtand na den Val, het ontvouwen der oorzaken van dien

Staet

Staet der Elende, en 't aentoonen der middelen, die God ons verordend heeft, om 'er uit verlost te worden, (de onderwerpen der twee voorgaende Deelen,) volgt in dit derde Deel, eigenaertig, ene oplettende overweging van den Staet der Genade. Dezen Staet, dien onze Zedeleeraer in dezen breedvoerig ontvouwt, beschryft hy kortlyk aldus; wy verstaen 'er door zegt hy, *de geestlyke gestalte of gesteldheid der ziele van hen, die door de bekeering veränderd, en in het Ryk van Gods Zoon geplaatst zyn.* En in de nadere verklaring hier van doet hy zien, dat het die Staet is, welken de Heilige Schryvers aenduiden, door de spreekwyze van een *rein hart* en een *nieuwen Geest*, een *nieuw Schepzel*, een *nieuw leven*, en wat uitdrukkingen 'er meer van dien aert zyn. Dit Deel strekt derhalve ter behandelinge van een Onderwerp, niet min gewichtig dan de voorgaenden; en de Hoogleeraer bevlytigt zich om het zelve, op de eigenste wyze, die hy voorheen gehouden heeft, zeer onderscheidenlyk te behandelen; met Rede en Openbaring hand aen hand te doen gaen, en alles door 't voorstellen van welgetroffen characters nader op de helderen.

Het tegenwoordige Stuk, waer in zyn Hoogeerwaerde een aenvang zyner verklaringen van den Staet der Genade zelven maekt, begint met ene ontvouwing van de bovengemelde beschryving van dien Staet; en toont ons vervolgens dat alle de zulken, die daer toe gekomen zyn, in 't wezenlyke elkander gelyken, schoon ze in trappen van minder en meerder volmaektheid verschillen. Op dit algemene volgt ene byzonderer beschouwing, zo als de Staet der Genade tweeledig voorkomt in de Heilige Schriften, die denzelven voorstelt, onder de benamingen van Geloof en Liefde, of Waerheid en Godzaligheid. Naer dezen geleidraed bepaelt zich onze Zedeleeraer in de eerste plaetze om na te gaen, welke de volmaektheden der begenadigden zyn, ten opzichte van het Verstand. Dit doet hem stille staen op 't geen de Heilige Schrift voordraegt, onder het zinnebeeld van *Verlichting*, 't welk te kennen geeft, „ dat het verstand der bekeerden de natuur van de geopenbaarde geloofs- en levenswaarheden, die hen bekend zyn, zo duidelyk ziet, en de waarheid daar van zo zeker kent, dat hun wil, door de liefde tot God, en door den yver, om Hem te behaagen, moet worden ontstooken." Des Autheurs verhandeling van dit onderwerp is byzonder merkwaerdig, van wegens zyne oplettendheid, om de leer der Heilige Schrift

des-

dessaengaende buiten alle verdenking van dweepery te stellen, en te toonen dat dezelve niets onverstaenbaers niets ongerymds behelst; en dat alles in tegendeel volkomen op rede en ondervinding gegrond is. Dit leid hem ook, ter overweginge van het verschil, of een godlooze en onherbooren, die de waerheid weet, verlicht zy dan niet? welke vraeg de Hoogleeraer met onderscheid beantwoord, door ons in opmerking te doen nemen, het verschil dat 'er is tusschen iemand wiens Verstand zo verlicht is, dat het invloed hebbe op zynen Wil; en tusschen zodanig enen, die zich, hoe verlicht ook in 't Verstand, door de Waerheid, welke bereid is om hem te dienen, niet volkomen wil laten verlichten. Verder verledigt hy zich ook onder dit Artykel, om alle de zodanigen ten ernstigste tegen te gaen, die op de ene of andere wyze op onmiddelyke inwendige Verlichtingen hoopen, zich op een zulk inwendig Licht beroemen, of uitwendige Openbaringen wachten; waer aen hy eindlyk nog enige aenmerkingen hecht over de verschillende mate van verlichting, die zo wel in 't geestlyke als in 't natuurlyke plaets heeft. Wyders heeft men hier omtrent volgens onzen Autheur, nog aen te merken, dat het dus verlichte Verstand de eigenste volkomenheden heeft, die in het natuurlyke plaets hebben; welke tot de drie volgenden te brengen zyn, *Wetenschap*, *Wysheid* en *Kloekzinnigheid.*

Deze drie volkomenheden, wel ene nadere beschouwing verdienende, worden door onzen Zedenkundigen vervolgens ieder afzonderlyk overwoogen, na dat hy dezelven in dezer voege omschreven heeft. „ De Godsdienstige *Wetenschap* is een levendige kennis van de waarheden, ter zaligheid noodig, die den mensch aanzet en beweegt, om zo wel zyn in als uitwendige naar den Wil des Heeren te regelen. —— De *Wysheid* van een Christen is een levendige kennis nopens de middelen, welke hem, op de veiligste en zekerste wyze, tot het gewigtig einde, naar het welke hy staat, en tot de deugd en godsvrugt, welke het vordert, kunnen opleiden. —— En de geestlyke *Kloekzinnigheid* eindelyk is eene levendige weetenschap van een Christen, die hem leert, welke middelen, in byzondere gevallen, den voorrang moeten hebben boven de overige, wanneer een heilzaam oogmerk moet bereikt worden, en hoe en op welke wyze dezelve moeten gebruikt worden, wanneer men zyn doel niet missen wil." —— De Hoogleeraer deze volkomenheden breeder ontvouwende, vlecht

in

in zyn redenerende voorstelling, onder anderen, een ophelderend verslag van de voorzichtigheid van Apostel Paulus in zyne Redenvoering te Athene Hand. XVII; van den Propheet Nathan in zyn gesprek met Koning David 2 Sam. XII; en nogmaels van Apostel Paulus in zyn gedrag voor den Joodschen Raed Hand. XXIII; waar mede ook gepaerd gaet ene naeuwkeurige ontvouwing van 't onderscheid dat 'er plaets heeft, tusschen de ware en valsche of schynvoorzichtigheid; tot welke laetste men ligtlyk overslaet, als men de vrees voor God, en de liefde tot waerheid en godzaligheid niet bestendig erustig in 't oog houd. Onze Autheur dringt hier op verder ten sterkste aen op de verpligting van ieder Christen, om deze volkomenheden tot zo hoog een trap te bezitten, als hem mogelyk is te bereiken; nadien zulks, schoon we hier omtrent niet allen even groote vorderingen maken kunnen, noodzaeklyk vereischt word in allen, die hunne zaligheid behartigen.

De Hoogleeraer dus ver nagegaen hebbende, de volkomenheden der begenadigden ten opzichte van het Verstand, staet daer mede over te gaen tot die van den Wil; doch vind zich deswegens genoodzaekt, tot het voordragen van ene opzedlyke voorafgaende beschouwing van het *Geweten*; dat velen onder de volkomenheden van het verlicht Verstand der wedergeboorenen stellen; daar men 't zynes oordeels meer tot den Wil heeft te betrekken. Men kan zich, volgens onzen Zedenkundigen, het Geweten wel voorstellen, als een verstandlyk vermogen; en 't ook wel omschryven, „als eene levendige overtuiging van onze ziel, dat wy verstandig of onverstandig, wel of kwalyk, hebben gehandeld of zullen handelen;" doch hy tracht te toonen, dat zodanig een denkbeeld, behalven dat het niet volkomen beantwoord aen alle de verdeelingen van 't Geweten, schoon voldoende voor hem die het Geweten buiten de Zedeleer beschouwt, niet genoegzaem is voor den Zedenleeraer. Deze heeft het Geweten, gelyk hy verder beweert, aen te merken, „als de Wil, of als een voorneemen van den Wil, om over onze levenswyze en ons gedrag te oordeelen, of 't goed dan kwaad, berispelyk dan onberispelyk zy." En hy merkt daer omtrent aen dat dit Geweten geen byzonder eigendom is der geloovigen en vroomen, maer ook plaets kan hebben, en dikwils plaets heeft in ongeloovigen en onbekeer-

keerden. Uit dien hoofde vind hy zich verplicht, om alle wanorde voor te komen, het Geweten te beschouwen, eerst in 't algemeen, zo als 't in alle menschen zyn kan, en dan in 't byzonder, zo als 't in de vroomen en geloovigen gesteld is. In 't eerste geval is 't „ een voorneemen of besluit van den Wil; om zyne daaden, naar het voorschrift eener Wet, verstandig te beproeven". En in 't laetste geval is 't „ een door de genade gewrogte en opregte Wil, om niets gewigtigs, zonder eene voorafgaande beproeving, of en in hoe verre zulks naar de wet der Openbaringe geoorlofd zy, te onderneemen, en het geen, mogelyk, zonder eene genoegzaame beproeving geschied is, dagelyks te onderzoeken, of het wettig zy, of dan niet." In deze uitvoerige ontvouwing van 't Geweten, zo in 't ene als andere opzicht, toont de Hoogleeraer onderscheidenlyk, dat alle de verdeelingen van 't Geweten, die in de Zedeleer te stade komen, gevoeglyk en duidlyk uit de hier gegeven omschryvingen afgeleid konnen worden; terwyl hy tevens naeuwkeurig aentoont, wat men omtrent ieder deezer soorten, zo in den mensch in 't algemeen, als omtrent den begenadigden in 't byzonder, in aenmerking heeft te nemen, en ten aenzien van 't wezenlyke der zake, en ten opzichte van de trappen, welken ook hier plaets hebben.

Deze verklaring van 't Geweten, waer mede dit Stuk afloopt, baant zyn Hoogeerwaerden den weg, om vervolgens de volkomenheden der begenadigden met opzicht tot den Wil na te gaen; en dus te toonen welke die volkomenheid van den Wil zy, die den naem draegt van *Heiliging* of *Wedergeboorte*; een onderwerp dat in 't volgende Stuk van dit Deel verhandeld staet te worden, waer van wy den Lezer eerlang nader verslag hoopen te geven.

Briefwisseling van PHILAGATOS *en* PHILALETHES *over de Leer van het Zedelyk Gevoel, uitgegeven, en met een Voorbericht en uitvoerige Aanmerkingen vermeerdert, door* JOHANNES PETSCH. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappy der Weetenschappen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven, 1771. *Behalven het Voorbericht* 165 *bladz.*

Die dit Stukje doorbladeren, met oogmerk om het verschil over de Leer van 't Zedelyk Gevoel beter te ver-

verstaen, zullen, zo wy niet ongegrond mogen zeggen, zig' gantsch bedroogen vinden. De handelwyze, welke de Heer *Petsch* in deezen houd, is zeer vreemd; hy geeft twee Brieven door goede Vrienden, over dit onderwerp, aen elkanderen gezonden in 't licht, en verrykt ieder der zelver met wyd uitgebreide aentekeningen, die de Lezer, poogende dezelven recht te verstaen, menigwerf met elkanderen moet vergelyken; dat ten uiterste lastig is, en hem dikwerf in verwarring brengt: te meer daer 't onderwerp, door velerleie aenmerkingen, zonder een duidlyk verband, ver van geregeld veel eer zo verward behandeld word, dat men naeuwlyks in staet zy, om den Heer *Petsch* te volgen. Wy konnen onze Lezers derhalven dit Stukje niet aenpryzen, maer raden hen liever te wachten, tot dat de Heer *Petsch* „ zyne Navorschingen omtrent de verschillende begrippen der Voorstanders van de Leer des Zedelyken Gevoels, zodanig volmaakt en beschaafd zal hebben, dat hy dezelven onder de Oogen onzer Nederlandsche Liefhebbers van zoortgelyke Onderwerpen zal kunnen en durven brengen;" in welk Geschrift wy vertrouwen, dat de Heer *Petsch*, na ene gezette beoefening van dit Onderwerp, zich klarer en geleidlyker zal uitdrukken; wanneer het beter der moeite waerdig zal wezen, zyne voorstellingen en gedachten met oplettendheid na te gaen.

Vervolg van de wonderlyke Leidinge Gods, ondervonden door CH. SAL. DUITSCH, *geweezene Joodsche Rabby. Gedrukt voor den Autheur. Te Amsteldam by* D. Swart, 1771. *In groot octavo* 205 *bladzyden.*

HEt vervolg evenaert aen het begin; zo wonderlyk als 's Mans lotgevallen geweest zyn van den aenvang af, dat zyne gedachten tot het omhelzen van den Christelyken Godsdienst overhelden, naer luid van zyn verhael in 't eerste Stukje; even zo wonderlyk is zyn wedervaren, staende den tyd, dat hy daedlyk overgong, om plechtig den Christelyken Godsdienst te belyden, en vervolgens tot op zyn zeldzaem Huwelyk, naer 't geen hy ons deswegens in dit tweede Stukje meld. —— Het gansche beloop van dit Levensverhael toont ons een zamenweeffel van de sterkste dwepery, (voorondersteld zynde dat alles naer gemeende waarheid geschreven zy,) waer door dit Mensch zich steeds heeft laten vervoeren, om alle opkomende gedachten ten goede aen te merken

als

als byzondere leidingen van Gods geest; en ten kwade als byzondere inblazingen des Satans; en alle hem voorkomende gevallen van de wonderlykste zyde te beschouwen. Hier omtrent schynt hy zich ten volle toe te geven, zonder acht te slaen op den natuurlyken samenloop der omstandigheden waer in hy zich bevond, en den geslingerden toestand zyner ziele in dezelven; 't welk het wonderlyke in vele gevallen baerblyklyk zou hebben konnen wegnemen, en hem voorts aenleiding geven om alles met meer bedaerdheid te beschouwen, dan nu door hem, onder zo sterk eene verbeeldingskracht, die gestadig levendig gehouden werd, kon geschieden. — Zo lang wy mogen vooronderstellen, dat onder dit alles geen schynheilig bedrog plaets hebbe, kunnen wy al het gemelde van die zyde beschouwen, en 't voorgevallene, dat in een wonderlyk licht gesteld word, zeer wel natuurlyk begrypen; 't geen ongetwyfeld nog klarer nagegaen zou konnen worden, indien men alle de t'zamenloopende omstandigheden van deze en gene byzondere gevallen kon nasspeuren. Op deze vooronderstelling ziet men uit dit levensverhael tot welk een trap de dweepery iemand kan vervoeren; en tevens leert ons zyn wedervaren, by deze en genen zyner zogenaemde Vrienden en Vriendinnen, zo als het door hem word opgegeven, dat ook onder dezulken het gemene spreekwoord geld, *het is al geen Goud dat 'er blinkt*; nadien hy zich zelven dan, door een schynheilig voorkomen van dezulken, meermaels bedroogen heeft gevonden.

Heelkundige Waarneemingen, aangetekend in het Koninglyke Hospitaal te Stockholm, en op bevel van deszelfs Directeuren uit het Dagregister by een verzameld en uitgegeeven, door den Heere OLAUS ACREL, Hoogleeraar der Heelkunde, Eerste Heelmeester in het Koninglyke Hospitaal te *Stockholm*, Lid van de Koninglyke Academie der Weetenschappen aldaar, als ook van die der Heelkunde te *Parys. Uit het Zweedsch vertaald, met eenige andere Waarneemingen van den Schryver, en verscheide Byvoegselen vermeerderd, door* EDUARD SANDIFORT, Medicinæ Doctor. *In 's Gravenhage, by* P. van Cleef, 1771. *Gr. Octavo, 566 bladz. zonder het Register.*

Dit Werk vervat een keurige verzameling van Heelkundige Waarneemingen, beknopt en klaar beschreeven,

ven, zonder overtolligheid van woorden, zonder omhaal van gemeene omstandigheden der gevallen of verrigtingen, welken geoefende Heelmeesters in 't algemeen bekend zyn, waar door dezelven te luisterryker voorkomen, en met te grooter vermaak geleezen worden. Het is verdeeld in zes Hoofdstukken. In het eerste vindt men Waarneemingen van Ongemakken welken voorkomen aan het Hoofd en den Hals. Het tweede is bepaald tot de Gebreken aan de Borst en derzelver zydelyke deelen voorkomende. Het derde aan die van den Buik, Rugge en de Teeldeelen. Het vierde vervat de Ongemakken welken aan de bovenste Leden voorkomen. Het vyfde aan de onderften. In het zesde worden eenige byzondere Vetgezwellen beschreeven. Hier na volgen eenige Waarneemingen uit de Verhandelingen van de Koninglyke Zweedsche Academie der Weetenschappen, door den Vertaaler overgenomen, van verschillende onderwerpen.

In elk deezer Hoofdstukken worden beschryvingen en behandelingen gevonden van gevallen welken der opmerkinge van kundige Heelmeesters overwaardig zyn. Zodanigen zyn by uitsteekendheid, aan het Hoofd voorkomende, *Eene Breuk en neerdrukking van het Bekkeneel*, *Een geweldige Vaneenscheiding der Naaden van het Bekkeneel*, *Kankeragtige Zweer in de onderste Lip.* In de hegting van zodanige uitsnydingen, of ook Hazen-lip, heeft de Heer ACREL de gewoonte, de naalden wel agt dagen te laaten zitten, eer hy dezelven uittrekt. *Eene Omkeering der hairen van het Oog in een of meer ryen. Eene Omkeering en verkorting van de Oogleden. Een verhard Vetgezwel in de Ooghölte, welk het ook uit zyne plaatse dreef. De Staar*; vier menschen met den Staar gebooren, waren op onderscheide tyden door de Operatie ziende gemaakt in 't Hospitaal. Ook vindt men hier onder, de bewerking op melkagtige Staaren. Aangaande de gebreken van de Borst komen voor, *Knoestgezwellen en Verhardingen der Borsten.* Het wegneemen van zodanige verhardingen doet de Heer ACREL door uitpelling; en meent dat het Ongemak dan niet zo ligt weerom komt, als wanneer het met huid en al wordt weggesneeden; schoon het gevolg van zyne bewerkingen niet altyd zodanig is geweest. Byzonder zyn ook de behandelingen, in het derde Hoofdstuk, *van vereelde Pypzweeren in den hals van de Blaaze, met eene afslooping van pis door dezelven.* Onder de beschryving van Ongemakken der bovenste Leden, vindt men ook bewyzen voor de ongevoeligheid

der peezen, door dezelven, in gekwetsten ontbloot zynde, aan te raaken of met een tangetje te knypen. By gelegenheid van *een Pees-knoop* geeft de Schryver zyne opmerking van een gezwel op de gewrigten van handen en voeten, 't welk hy *Ganglion articulare synoviale* noemt. Onder de beschryving van *Vyt* spreekt hy van een gebrek aan het laatste lid van een vinger of duim, 't welk jaaren kan duuren, met af en aangaande of aanhoudende pyn, en dikwils niet dan door de afzetting van zulk een lid kan geneezen worden. In de Waarneemingen, uit de Verhandelingen van de Zweedsche Akademie der Weetenschappen overgenomen, komen voor, *Aanmerking over Critische Verzweeringen, na eene zwaare algemeene heersch heide koorts, welke den dood veroorzaakt hebben, als men dezelven geopend heeft, doch door buikzuiverende middelen moesten verdreeven worden.* Over *een eerstgebooren Kind met een gezwel op het hoofd ter Wereld gekomen*, 't welk na den dood onderzogt zynde, de valsheid van het gemeene gevoelen aangaande een zogenaamde Hersen-breuk (*Hernia Cerebri*) bevestigde (*a*). Laatstelyk de beschryving van een *dubbele Baarmoeder*, waar van de afbeelding in Plaat vertoond wordt. Men vindt hier van meer voorbeelden by andere Schryvers(*).

Men begrypt ligt, dat wy deeze Waarneemingen niet hebben aangehaald als de eenige voornaame welken in dit Werk voorkomen, maar alleen, wyl wy van allen niet kunnen spreeken, om een denkbeeld derzelven in 't algemeen te geeven door aanhaling van eenigen, om tot de leezing van allen op te wekken. Zy zullen, nu vertaald, voor Vaderlandsche Heelkundigen ook van nut konnen zyn, en den Heer ACREL, voor een bekwaamen Heelmeester doen kennen.

Wy zullen, tot voldoening, hier op nog een enkel voorbeeld laaten volgen, van *een linker Oog in een kankeragtig Gezwel veranderd*, en uit het Ooghol uitgenomen. Het gezwel hadt de grootte van een grooten Renet-appel, zittende buiten de oogholte, was bruin van kleur, open en gespannen, en toonde geen blyk van het veranderde Oog. „ Eerst wierd de huid geopend eenen overdwarschen duim van den buitensten hoek van het oog, om de oogleden van elkander af te zonderen: met een tweesnydend mesje wierd het bovenste en onderste ooglid van het gezwel naar den bin-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* I D. 2 St. bl. 164. enz.

binnenften hoek en beneden om den bovenften rand van de ooghólte losgemaakt. Met eene kromme naalde wierd vervolgens een fterke en dubbelde gewaste draad door het oog van den buitenften tot den binnenften hoek geftooken: het oog wierd daar mede voorzigtig opgeligt, en tot op den grond van de holte uitgefchilt. De gezicht-zenuw en de fpieren van het oog wierden van het zelve los gemaakt, en het gezwel wechgenomen.

„ Het kind was tegen verwagting ftil en wel te vreeden, terwyl de operatie verrigt wierd; behalven eene geringe koorts, volgden geene zwaare toevallen. De oogholte wierd gevuld met los en droog plukzel; daar over wierden gelegd zagte compresfen, gedoopt in warmen wyn en Franfchen brandewyn; vervolgens een zakje met hoofdkruiden, gekookt in bier en azyn; en inwendig wierden gegeeven poeders met falpeter en kampher, als ook een verkoelende drank.

„ Het volgende verband wierd gebruikt; in den grond wierd gelegd droog plukzel, en rondom de zyden van de oogholte kleine wieken, besmeerd met het *ung. digestivum* uit de *balf. de mecca*, dr. I. *ol. amygd. d. unc.* ß. *vit. ov.* N. I. *pulv. myrrhæ fcr.* ß; dezelve wierd gevuld met goed en vast vleesch; eindelyk wierd het plukzel bevogtigt met de *Esf. balfamica* uit de *balf. Fioraventi unc.* ß. *Tinct. myrrhæ & aloës ana* dr. ß. *mell. rofar.* dr. ij. In de vyfde week kon het kind uit het Hospitaal gaan.

„ In het uitgepelde gezwel kon geen blyk van het oog gevonden worden, en hetzelve had ten eenemaal de gewoone gedaante van een open kanker."

Bedenkingen betreffende den Dierlyken Oorfprong der Koraal-Gewasfen, waar agter gevoegd is eene Academifche Redenvoering over den Oorfprong en Aanwas der Natuurlyke Historie. Door P. L. ST. MULLER, Hoogleeraar der Wysbegeerte, Natuurlyke Historien, *en* Fraaije Weetenfchappen *te Erlang*, *en* Medelid van de Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekers. *Uit het Latyn vertaalt. Te Dordrecht*, *by* A. Blusfé *en* Zoon, 1771. *Gr. Octavo*, 93 *bladzyden.*

MEn heeft federt eenigen tyd niet alleen het beftaan der Plant-dieren door Waarneemingen getragt te bevestigen, maar dezelven ook reeds in een Zamenftel

van geflachten en foorten in orde gebragt. De Heer MULLER toont, in dit gefchrift, zyne twyfeling en tegenbedenkingen hier over, en meent dat de zwaarigheden, hier tegen opgeworpen, niet genoegzaam en grondig wederlegd zyn. Hy betuigt, zich niet te kunnen vereenigen ,, met de Geleerden die ftaande houden, dat de Koraalen verblyfen fchuilplaatfen voor Polypen zyn, die uit derzelver dierlyk fap zouden geformeerd zyn, zoo dat elk Koraal-gewas of eene huishouding, en tronk van byeengezamelde en trosgewyze Polypen, of uit de fchors van een' aaneengehechten Polyp zy voortgebragt." Hier op ftelt hy het gevoelen der Oude en der latere Natuurkundigen, aangaande deeze voortbrengzelen der zee, voor; en vindt onder de nieuwften, als den Ridder LINNÆUS en den Heer PALLAS (*), tot regtvaardiging van zyne twyfeling, nog eenig verfchil aangaande eenigen van deeze gewrogten, van den eenen onder de Plant-dieren gebragt, en van den anderen van dezelven, onder den naam van Steen-planten, afgezonderd. Zich eindelyk aan de jongfte Dierbefchryvers bepaalende, die willen, dat in eenige foorten, ten deele een trosgewyze vereeniging van Polypen plaats hebbe, en ten deele ftellen, dat de Plantgroeijende Dieren de mergagtige ftoffe van fommige Koraalen veroorzaaken, onderzoekt hy de bewyzen welken hier voor gegeeven worden.

Waarneemingen, erkent de Schryver, moet men laaten gelden; doch op Waarneemingen door een vergrootglas, meent hy, kan men geen ftaat maaken; om dat een vergrootglas alleen de uitwendige gedaante, en geenzins het inwendig beftaan van een lichaam vertoont. MARSIGLI heeft door het Microscoop bloemen, ELLIS armen van Polypen gezien. De vrywillige beweeging, welke men voorgeeft in die lichaamtjes gezien te hebben, meent hy, kan wel niet vrywillig geweest, maar van buiten door natuurlyke oorzaaken voortgebragt zyn, en alleen eene prikkelbaarheid wezen, als in het kruidje *Roer me niet.* Dat ze eenige gelykheid hebben met de Polypen, oordeelt hy ook tot geen bewys te kunnen ftrekken, om dat ergens aan gelyk te zyn niet is het zelfde te zyn. De ftelling dat de Koraalen ten deele van Diertjes gemaakt worden, 1. Wegens derzelver kalkagtige ftoffe; meent hy, heeft geen grond, wyl

(*) Van zyn Zamenftelzel en de Lyst der Plant-dieren kan men een Berigt vinden in de *N. Vaderl. Letter-Oef.* II D. bl. 155.

wyl 'er ook kalkagtige Planten gevonden worden, 't welk den Delfftofkundigen niet onbekend is. 2. Wegens den Dierlyken reuk door branding; hier op antwoordt hy, dat tot nog toe niet onbetwistbaar getoond is, dat de Dierlyke reuk t'eenemaal alleen uit Dieren en derzelver voortbrengzelen voortkome: hy voegt hier by de verzekering van PALLAS, dat de reuk der Koraalen naast by die van een Plantgewas komt. 3. De Regel, dat de Natuur geenen fprong maakt, maar alle fchepzelen door een' fchakel met elkander verbindt, zegt hy, bewyst niet dat 'er Plantdieren zyn.

Hier na gaat de Heer MULLER over tot zyn eigene Bedenkingen en zwarigheden tegen het gemelde gevoelen: als, dat de Koraal-gewasfen niet dan tot een bepaalde hoogte koomen; de zydtakken ook een evenredige hoogte hebben; ook maar op een zekere hoogte van den ftruik uitfchieten; de dikte, de ongelykheid van de Starren en Pori in een en het zelfde Koraal; de groote ongelykheid van maakzel in deeze voortbrengzelen; de overeenkomst der Koraalen met een boom; de onbegryplykheid van waar de Diertjes zo veel kalkagtige ftoffe hebben; de groote en ruwe klompen welken aan fommige zee-ftranden gevonden worden, zo dat ze de Indiaanen dienen om 'er kalk van te maaken; waar mede hy oordeelt de ftelling, van ze tot Plant-dieren te brengen, niet over een te komen.

Eindelyk vindt men hier nog, Bedenkingen tegen den Enkelvoudigen, Takagtigen en aaneengehegten Polypus, die naar zynen aart Koraalen voortbrengt, en uit derzelver Pori of buisjes zo veele Hoofdjes uitfteekt. De meeste zwaarigheden en bedenkingen van onzen Schryver in blooте redenkavelingen beftaande, gelooven wy, van de Voorftanders der Plant-dieren hier op te zullen geantwoord worden, dat deezen niet op te weegen zyn tegen baarblyklyke Waarneemingen.

De Redenvoering hier achter gevoegd, fchynt gedaan te wezen ter gelegenheid van de befchikking dat de Natuurlyke Historie op de Hooge Schoole te *Erlang* zou onderweezen worden, en het Hoogleeraarfchap hier in aan den Heer MULLER was opgedraagen. Hy begint met te ftellen, dat de Natuurlyke Historie van het oogenblik der Scheppinge af een aanvang genomen hebbe; en van tyd te tyd door opmerkinge der menfchen op het gene hen omringde, en waar van zy gebruik maakten, vermeerderd is, zynde het verfchil van reine en onreine Dieren Noach reeds bekend ge-

weest, en de kenmerken hier van, door Openbaaringe, in de Wet van Moses, opgegeeven. Zy was echter niet dan in laateren tyd tot een leerstellige Weetenschap gebragt. De Schryver loopt de verscheide tyden door, en wyst aan welke bevorderingen hier in zyn gemaakt, en door hoedanige middelen dezelve is aangewassen, tot op den tegenwoordigen tyd, waar in dezelve, inzonderheid geholpen door opmerkingen van vernuftige voorgangers, en de verzamelingen van natuurlyke dingen in Kabinetten van Vorsten en byzondere persoonen, tot een Zamenstel van Natuurlyke Geschiedenis is gebragt, welke nog dagelyks vermeerderd en tot grooter volkomenheid opgevoerd wordt. Eene Redenvoering, welke met de leevende stemme uitgesproken, aangenaam zal geweest zyn te hooren, en ook met vermaak kan geleezen worden.

Historische Jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland, van de vroegste gebeugenissen tot op den tegenwoordigen tyd. Door FOEKE SJOERDS. *IIIde Deel. Te Leeuwaarden by* P. Koumans, 1770. *In groot octavo* 511 *bladzyden.*

Dit derde Deel der Friesche Jaerboeken behelst des Lands Geschiedenissen, zedert het jaer 1234 tot op het jaer 1371; welk tydbestek ons ene reeks van binnen- en buitenlandsche onlusten ontvouwt; in welker beloop alleszins blykt, hoe de Friezen steeds waekten voor hunne Vryheid; en alles opzetteden om die te behouden, of, 'er van beroofd zynde, zich van alle gunstige gelegenheden poogden te bedienen, om dezelve weder te herstellen. Dit denkbeeld houd onze Jaerboekschryver gemeenlyk zeer wel in 't oog, en ontvouwt het deswegens voorgevallen met naeuwkeurigheid; doende ons in 't verhalen der Gebeurtenissen vry duidelyk opmerken, dat niets der Vryheid schadelyker ware dan de onderlinge verdeeldheid der Inwoonderen; terwyl eensgezindheid in tegendeel hen in staet stelde, om 't juk van onderwerping, door tegenstand aen buitenlandsch geweld, af te weren, of, op hunne schouder gelegd, weder van den hals te schudden. De oplettende *Foeke Sjoerds* behandelt dit tydbestek niet min naeuwkeurig dan de voorgaenden, en stelt de Friesche Lotgevallen, zo veel de verwarring der onenigheden toelaet, in een zeer goed licht. ——— In het doorbladeren van dit Werk heeft de ene en andere Vergadering der Frie-

Friezen, te *Upstalboom*, strekkende ter verzekeringe der Vryheid, onze aendacht byzonder tot zich getrokken; waerom wy uit het hier voorgedragen den Lezer enig nader bericht van deze Vergadering zullen mededeelen; met meldinge van 't geen onze Autheur deswegens in zyne *Beschryving van Oud- en Nieuw Friesland* (*) gezegd heeft.

„ Men vind naemlyk, in 't laetstgenoemde Werk, aengetekend, dat gansch Friesland, of wel het *vrye*, in onderscheidinge van het *erfelyke Friesland*, eertyds onderscheiden werd in zeven *Zeelanden*, of landen aan zee gelegen, dewelken door even zo vele havens of stroomen, te weten het *Vlie*, de *Lauwers*, de *Eems*, de *Jade*, de *Wezer*, de *Elve* en de *Eider*, in zeven Landschappen waren afgedeelt. Deze zeven Zeelanden nu, zegt hy, hadden eene onderlinge vereniging met, en betrekkinge op malkanderen, in zommige opzigten gelyk aan die der zeven verenigde Provinciën van ons gezegend Gemenebest; om welk te bewaren, en malkanderen met raad en daad te dienen, als ook tot instelling en handhavinge van goede wetten en schikkingen, de afgezondenen uit de zeven Zeelanden, jaarlyks op dingsdag van Pinxteren by een kwamen, by den zogenaamden *Upstals* of *Opstalsboom*. Eene plaats, of een zeker hoog stuk lands, gelegen in het tegenwoordige Oostfriesland, ongeveer een halve myl Westwaards van Aurik, ten Noorden van den gemeenen weg; alwaar dezelve nog by dien naam bekend is. Oudtyds zou dit stuk lands drie Stadien, dat is negen honderd voeten in 't ronde geweest zyn, zynde met eenige hooge eikenboomen bezet, welker takken in elkanderen schooten, en dus aan de zamenvergaderde menigte eene aangenaame lommer verstrekten (†). In den jare 1767. heb ik deze plaats gezien, en bevonden maar honderd en twintig voeten lang, en vyf en veertig voeten breed te zyn, en dus drie honderd en dertig voeten in den omtrek. Dit veld was, twee of drie jaaren te vooren, op last van de Koninglyke Pruissische regeeringe, door de omleggende Huisluiden, op nieuw opgehoopt, en van de naastgelegene landeryen afgegraven. Het vertoonde een langwerpig vierkantig plek lands. In 't midden stond een jonge zeer hoog opgaande boom, zynde met eenig gevlogten ryswerk beneden omheint, om door menschen of vee niet beschadigt te worden. 't Geheele veld was

(*) *Beschr. van Friesland*, I D. bl. 53—64.

„ (†) *Harkenrode Oostfr. Oorspr.* bl. 545. "

was binnen de ringsloot, omringt met kreupelgewas van taxis en ander geboomte; 't geen eene aangenaame vertoning gaf, inzonderheid wegens het aandenken van onzer voorōuderen eenvoudigheid, en de oudheid dezer plaatze, die 't gezelschap met my, eenigen tyd, in stillen eerbied hieldt.

„ Deze plaats zou, volgens het schryven van *Egg. Beninga*, in zyne Oostfriesche Chron. bl. 58, door Karel den Grooten, na dat hy, in den jare 775, van de Friesen was aangenomen, al verördineert zyn tot eene algemeene regtsplaatze van alle oude Friesen, in zeven deelen of zogenaamde Zeelanden verdeelt, alwaar zy, des Dingsdags na Pinxteren, alle jaren eenmaal zouden zamen komen. Zie hier de woorden van dien Edelman in zyne eigène taale.

„ De andere Richtplaets over de Eems in dat seste deel der *Freeslande*, dat nu *Oostfrieslant* genoempt wert, by der Stadt *Awrick*, tusschen twee dorpen *Westerende* und *Raden*, genoempt de *Upstalsboom* (*), so noch vor handen, dat alle de seven Zeelande des Dinxstages in de Pinxsteren alle jahr tho hope quemen, und de Oversten musten dar by groote penen erschienen, daer se dan de rechten, so vele des nodich is, tho vermeeren, und tho veranderen plegen, und oft jenige twydracht tusschen de voorgenoemde *Freeslande* erresen were, oder mit jenige Naber-Heeren landen, oder Steden, datse elcken de unfrede byleden und voreenigden, dat mede de freinth koopman ock des tho veliger dorch de Lande mochte reysen. Up desulvige plaetse sinnen ook de XII *Emsigbe Dobme* (†), de von Dootslagen

(*) De Eerwaerdé *Harkenrobt*, deze Chronyk uitgevende, tekent op die benaming het volgende aen. „ De benaming van deze plaats word verscheidentlik afgeleid, als van upstaende boomen, waer onder de vergaderinge wierde gehouden. Dog ik hebbe een oud handschrift: waar in tot verklaringe der oude Friese namen gesegt word, dat *Upstalling* in 't oude Fries een *Hoeveling* beteikent, volgens dien was het de plaats, daar de *Capitales Hoevelingen* en de voornaamste des Volcks t'zamen raadpleegden. Van dat selve gebruik was oudtyts het woud by de stad *Egium* gelegen, an *Jupin* toegewydt, *Enarium* geheeten. Diergelyke plaatzen van *publike* byeenkomsten vind men in Meissen, Hessen, Lunenburg. Bren. T. I. L. I. C. 9. part. 5. p. 182. §. 49. Zie ook *Harkenrobts Oorsprongl. p.* 123 ".

(†) De *Dobmen* of Doemvonnissen in Emsige Land, wegens Doodslag, vastgesteld in 't jaer 1312. Zie de Aant. van den Heer *Matthæus* aldaer.

gen holden, desgelycken oock de agt *Overkoer* (*) verordnet, ingesettet, und belevet.

„ Op deze plaatze vergaderden dan, onder den blaauwen hemel, in die alöude tyden, de voornaamste uit de vier Staten van 't geheele oude Friesland, tusschen den Rhyn en de Weser (†); alwaar men dan, als op eenen algemeenen Landsdag, raadpleegde nopens zware zaaken, betreffende het gemeenebest van het gantsche Friesland; byzonder om de gemeene vrede en vryheid te onderhouden, en raadslagen te nemen, of eenige gezworene Regters te bestellen in ieder Landschap der zeven Zeelanden. Wat hier besloten werd, was algemeen op te volgen van al het Friesche volk, werdende onder deze Upstalsboomsche besluiten gemeenlyk geschreven, *ita placitum est*, of, *alzo heeft het ons goed gedacht*. Het gemeene Friesche zegel, waar mede zodanige Staatsbesluiten bekragtigt werden, was een geharnascht man, houdende in de regterhand eene spiesse, en in de linker een bloot uitgetogen zwaerd, naar den schouder gedraait, de scheede op zyde houdende, staande onder een groenen boom, wordende in wit was gedrukt. Zodanige Upstalsboomsche besluiten, besloten en gezegelt, werden dan in ieder der Friesche Landschappen bekent gemaakt, voor onverbrekelyk gehouden, en ieder daar aan tot onderhoudinge verpligt".

De-

(*) *Koer* heden *Keur*, zynde *Overkeur* ongetwyfeld ene algemene vastgestelde wet over geheel Friesland. Zie als boven.

(†) Men voege hier by het byzondere 't geen *Schotanus*, Geschied. van Friesland *bl.* 170. deswegens meld. „ Het was, zegt hy, eenè overoude gewoonte, wanneer het de noodt vorderde, te Upstalsboom by een te doen verschynen de Rechteren van dien jaere, ende de andere, welke het recht daer toe hadden in ieder Zeelandt, van Geestelycke ende wereltlycke persoonen. In yder Goo ofte Zeelandt werden eerst in 't besonder Landtsdaghen gehouden, de saecken alle overwogen, ende de advysen ende stemminghen opghenomen. De gecommitteerde gingen van daer, met bescheyden ende voorbetrocken last na Upstalsboom. —— Hier werden tenten als in een veldtlegher gestelt, ende de beraedtslaginghen ende sittinghen onder den blooten Hemel, als onder de bestieringhe ende voorsittinghe des Hemelschen Godts gehouden. De bancken waren gemaeckt van opgeworpen oft uytghegraven aerde. —— In sodanigh eene vergaderinghe hadden de Wester-Lauwersche de voorstemminghe ende de hoochste authoriteyt. Alsoo van Westen nae Oosten de voorsittinge ende voorstemminghen werden gheacht".

Deze staetlyke Vergadering schynt echter niet altoos jaerlyks belegd te zyn, maer alleen, gelyk *Scotanus* zich uitdrukt, *wanneer het de noodt vorderde*; in hoedanig ene omstandigheid de daer toe afgezonden in 't jaer 1312 by een kwamen (*); wanneer 'er, zegt onze Autheur, vastgesteld werd die Vergadering jaerlyks te houden (†); doch hy vind niet aengetekend, dat het alle jaren geschied is. In tegendeel meld hy, dat men in 't jaer 1323, toen men zodanige Vergaderingen langen tyd scheen verwaerloosd te hebben, het eindelyk hoogst noodzaeklyk oordeelde om saem te komen (§), ten einde, met vereenigde krachten, alle uitheemsch geweld te keer te gaen, en, door vastgestelde wetten, de inwendige oproerigheden aen vaste banden te leggen.

Onze Historieschryver een breeder verslag van het diestyds beraemde gegeven hebbende, merkt daer op het volgende aen. „ Men ziet hier uit dat de Friesen ten dien tyde de vaste gewoonte hadden van jaarlyksche Regters te verkiezen, die de Hoogheid des Lands, als de Staten niet vergadert waren, representeerden, zynde ten naasten by zo veel als tegenwoordig het Collegie der Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staten; waer toe de Grietmannen, amptshalven, ook niet schynen geregtigt te zyn geweest, ten zy ze daar toe, even als anderen, gekoren worden. In dezen tyd schynen de Friesen weinig werks gemaakt te hebben van de *Potestaten*, welken niet, dan in tyden van hogen nood, (gelyk oudtyds de *Dictators* te Rome,) aangestelt werden.

„ Vervolgens, zegt de Autheur, kwamen 's Lands Afgevaardigden jaarlyks by den *Upstalsboom* by een, om van zaken, 't Gemeenebest betreffende, te beraadslagen; om de gerezene geschillen te beslegten, en de gewigtigste zaaken, waar aan de welvaart van den Staat gelegen was, te behandelen. Men heeft weinig stukken, die, van tyd tot tyd, op deze

(*) In de Chronyk van *Emo* vind men, op de jaren 1222, 1224 en 1231, ook melding gemaekt van deze Vergadering, welker Leden hy noemt *Consules & Jurati*, *Burgermeesters* en *Gezwooren*. Zie *Emonis Chronicon* p. 59, 76, 80, 90. *T. II. Anal. A. Matthæi*, die ook aentekent dat *Siccama* eertyds de *Upstalsboomsche Wetten* uitgegeven heeft.

(†) Zie *E. Beninga Chronyk bl.* 141. *Scotanus Gesch. van Friesland*, *bl.* 166.

(§) Zie *E. Beninga* als boven, en *Scotanus*, *bl.* 170.

deze aanzienlyke Staatsvergaderingen gemaakt en besloten zyn. Egter blykt het, dat deze byeenkomsten, nog lange daar na, in wezen zyn gebleven. Dus werd 'er onder anderen, vier jaren na de voorgemelde vergaderinge, in den jare 1327, insgelyks zo een algemeene Landsdag gehouden; waar op de geregtigheden en privilegien der stad *Appingadam* beraamt en vastgestelt zyn geworden (*). — Doch na dat men de algemeene Vergadering, in 't jaer 1361 en vervolgens weder in 't jaer 1368 te *Groningen* belegd had, weet men niet dat 'er eenige byeenkomsten te *Upstalsboom* meer gehouden zyn (†). De stad Groningen begon om dezen tyd magtig toe te neemen, zo in getal en rykdom van inwooneren, als uit hoofde van haren uitgestrekten koophandel; en de Friesen zig in 't jaar 1361 met Groningen in verbond hebbende ingelaten, bleef die Stad de gemeene vergaderplaats der Friesen, met welken zy, tot onderlingen bystand, zig verbonden had. — Maar de voorname reden, waarom de algemeene Staatsvergaderingen der Friesen, niet meer by den *Upstalsboom* gehouden werden, schynt geene andere te zyn, dan de aanwasende magt van sommige Edelen, en de daar uit voortvloejende oneenigheden, verdrukkingen en inlandsche beroerten, die in dat deel van Friesland, meer dan wel elders, de overhand hadden genomen; uit welke verwarringen ook eindelyk geboren is, dat de magtigsten de anderen zo zeer boven 't hoofd gewassen zyn, dat ze ten laatsten, na 't verlies van hunne vryheid, zig onder een Graaflyk jok hebben moeten bukken".

(*) Zie de Aentekeningen op *Beninga bl.* 58 en 866——869. *Scotanus bl.* 173.

(†) Zie *Scotanus bl.* 189. Men merke hier omtrent met onzen Autheur nog aen, dat dit verdrag der Friezen met Groningen onder anderen ook strekte, ter vermeerderinge en bekrachtiginge van de Wetten, voormaels by den *Upstalsboom* vastgesteld. Als mede dat die van Groningen voorheen nooit by de algemene Vergadering te *Upstalsboom* tegenwoordig zyn geweest; nadien 't gezag der Stadhouders van den Utrechtschen Bisschop sterk genoeg was, om hunne komst aldaer te beletten; doch omtrent dezen tyd schynen ze zich weinig aen die afhanglykheid gekreund te hebben, daer ze zich het voorregt aenmatigden, om, op hun eigen naem, zonder den Bisschop te kennen, verbonden te sluiten.

Ge-

Gedenkwaardige, Vermakelyke, en in dezen en ten allen tyde zeer nodige, nuttige en leerzame Deensche Brieven, vertaalt door JOH. WILH. HEYMAN *Med. Doctor. Zevende Deel. Te Leiden, by* Joh. Hasebroek 1771. *In groot octavo* 696 *bladzyden.*

HEt aengename en nuttige samen te paren is een hoofdregel die de Opstellers van dit Werk, dat met dit zevende Deel een einde neemt, bestendig in 't oog gehouden hebben; waer in ze ook, naer den aert van hun onderwerp, de beschaving van 't Christendom, vry wel geslaegd zyn. Lezers, die juist niet geschikt schynen, om een opzetlyk Godgeleerd Geschrift te doorbladeren, worden hier, onder 't lezen der reizen van een Aziatisch Prins, ongevoelig geleid, om hunne aendacht te vestigen op invallende gesprekken, over deze en gene stukken der Godgeleerdheid; en ontmoeten nu en dan ene Godgeleerde Verhandeling, die ze by zodanig ene gelegenheid mede ligtlyk nagaen. De Reisbeschryving zelve meld hun ook niet alleen de lotgevallen van den Prins, en 't merkwaerdigste der Gewesten, die hy doorreist, maer verleent hun, door 't onderhoud der Reisgenooten, tevens verscheiden onderrichtingen, rakende etlyke byzonderheden der Natuurlyke Historie, en andere Wetenschappen, die by voorkomende gelegenheden min of meer overwoogen worden. Het een en 't ander is door de Schryvers dezer Brieven over 't algemeen indiervoege voorgedragen, dat het Werk ene doorgaende nuttigheid hebbe; en zelfs zyn 'er enige Verhandelingen ingevlochten, die meer onderscheiding verdienen; gelyk we in vroegere berichten reeds meermaels aengeduid hebben. —— Het laetste Deel, dat thans ook in onze tale het licht ziet, is daer in van de eigenste natuur als de voorgaende. Men ontmoet in 't zelve een verhael der te rug Reize van den Prins *Mendosa*, van Swalbuch naer Holland, en wel naer Amsterdam, alwaer hy schikking maekt, om naer zyn Vaderland te keeren; doch niet zonder voor af nog eens naer *Lissabon* te stevenen, om die Stad, wel eer in haren bloei gezien, in hare verwoesting te beschouwen. Dezen tocht voltrokken hebbende en wedergekeerd zynde, gaet hy scheep naer Rusland, trekt voorts door groot Tartarye naer China, en verder naer zyn Vaderland Nagracub; alwaer hy de bedoelde Reformatie gelukkig vol-

voltrekt. —— Dit verhael gaet vergezeld van een verslag der ongelukkige rampen van Lissabon, en tevens van de inrichting der Inquisitie aldaer; van Hollands Koophandel en Kerkbestuur; der merkwaerdigste byzonderheden rakende Moskow; mitsgaders van de gesteldheid des Ryks, en de zeden en gewoonten der Russen en Chinezen; als mede van de Griekfche of Moscovische Religie en den Godsdienst der Chinezen. Buiten deze byzonderheden levert dit Deel den Lezer nog ene Verhandeling over de Aerdbevingen en derzelver oorzaken, benevens ene beschouwing van Gods Heerlykheid in dezelven; en ene Redenvoering over de genadige gevoelens of geneigdheden van God, omtrent een Zondaer, die zich van zyne Zonden bekeert, en rechtschapen vroom of godvruchtig word. Ook behelst dit laetste gedeelte een volledig opstel ener Kerkenordeninge; en 't word, met de meldinge eniger byzondere schikkingen, besloten met ene Geestlyke en Waereldlyke onderrichting, aengaende het geen een Vorst, ten aenzien van Kerk en Staet, boven al in acht heeft te nemen. —— Om 'er den Lezer nog ene byzonderheid uit mede te deelen, zullen wy ons hier bepalen, tot het verslag dat ons gegeven word, van de vergeefsche poogingen, welken men aengewend heeft, om de Griekfche Kerk met de Protestantsche te verenigen. *Menoza* gehandeld hebbende van de verydelde ondernemingen der Roomsche Kerke, om de Griekfche Kerk onder de gehoorzaemheid van den Paus van Rome te brengen, laet zich vervolgens ook kortlyk uit over 't geen andere Christenen, zo voor, als met en na de Reformatie desaengaende in 't werk gesteld hebben; waer omtrent hy hoofdzaeklyk het volgende meld.

„ De Husfiten maakten reeds voor de Reformatie het begin 'er van, om met de Grieken te correspondeeren, en hare vereeniging te zoeken, want wanneer het Concilie te Florence de Husfiten als Ketters verdoemde en bande, hielden zy in den jare 1450 te Praag eene Vergadering, zo van de Stenden als Priesters, en door dien men aan de Roomsche zyde hare Priesteren de Ordinatie of Bevestiging weigerde, en zy toen met die dwaaling bezet waren, dat de inwydinge der Priesteren noodzakelyk van de Bisschoppen geschieden moest, zo zonden zy een Gezantschap naar Constantinopel, dat aan de Grieken zeer aangenaam was, en na dat zy hare Geloofsbelydenis aan dezelve afgelegd hadden, ontfongen zy van den Patriarch en de by hem zynde Bisschoppen een' liefderyken Brief, waar in zy

in

in hare verlatinge van het Pausdom versterkt, en tevens verzekerd wierden, dat men hare Priesters in Griekenland inwyden en die tot haar zenden zoude. Zie hier het voornaamste van dien Briev.

„ Wy zyn onderregt dat gy de nieuwigheden, door zommige tot hier toe in de Kerk van Christus ingevoerd, geenzins goedgekeurd, maar op den grond des Geloofs ons van den Heere Jesus en zyne Discipelen toevertrouwt gevestigt zyt; om deze reden heeft de H. Kerk terstond besloten aan U te schryven, en U tot eene waare vereeniging met ons aan te spooren, dog niet zo als by de geveinsde Florentynsche Unie geschiedt is, welke van een regtschapen oogwit heel vervreemd was, en dus veel eer eene verleiding of afbrenging van de Waarheid te regt mag genaamt worden, (al waarom wy die ook niet aangenoomen maar voor nietig verklaard hebben,) maar volgens de oude en onveranderde Gronden, naar welke alleen wy ons in waarheid vereenigen konnen. Ook twyfeld de Kerk van Christus niet, na dat zy zo veel goeds van u vernoomen heeft, dat, vermits gy met eenen gelyken yver besloten hebt u tegen de Roomsche nieuwigheden aan te kanten, gy dus ook met dezelve, volgens de H. Schrift, als de waaragtige Oordeelster, van een' gelyken zin zult zyn, alhoewel wy tot hier toe uwent wegen nog getwyffeld hebben, of gy u tegen de Roomsche nieuwigheden wel in waarheid aankant. Hierom, geliefde Broeders en Zoonen, indien zulks zo is, gelyk wy hooren en hoopen, zo benaarstigd u, dat gy uwe Vereeniging met ons op het spoedigste volbrengd.

„ Dan deze Vereeniging had geen voortgang, ter oorzake dat de Husiten, geduurende haar verblyf te *Constantinopel*, het groot verderf dezer Kerk ontdekt en waargenomen hadden; waar door hun de lust tot die Unie verging: want zy zogten Christenen, die den Heere Christus niet flegts met den monde beleeden, maar denzelven ook in haar leven door eenen heiligen wandel navolgden, en de zuivere Leere volgens Gods Woort aankleefden; dus bleef de Unie steeken.

„ Ondertusschen deedt zig vervolgens eene nieuwe gelegenheid op om met de Grieken, van de zyde der Protestanten, wegens de Religie te correspondeeren: want wanneer het gezeegende Reformatie-werk tot stand kwam, zo zond *Josephus*, de Patriarch te *Constantinopel*, in den jare 1558. zynen Diaken, genaamt *Demetrius*, naar *Wittenberg*, om

om te onderzoeken en te verneemen, hoe het eigentlyk met het vermaarde Religie-werk geleegen was.

„ Deeze Diaken dan heeft *Philippus Melanchton* by zyn vertrek een Briev aan gemelden Patriarch *Josephus* mede gegeven, waar in hy in 't byzonder aantoonde en te kennen gaf, wat eigentlyk de grond van de Evangelische Waarheid zy, en waar op men zig aan die zyde beriep, hoe men alle van de Kerk verworpen Ketterye verwierp, en te gelyk voor alle verzonne Godsdienst en Bygeloof een afkeer hadt; en ten laatsten verzoekt hy den Patriarch, dat hy tog aan het kwaad spreeken en den agterklap van de vyanden der Waarheid geen gehoor gelieve te geven, maar beide parthyen eerst hoore; edog deze Patriarch *Josephus* verwaardigde zig niet eens, of uit Hoogmoed, of om dat hy met zyne eigen Onlusten, die hem eindelyk in den jare 1564 van zyn Patriarchaat ook beroofden, genoeg te doen hadt, den Evangelischen antwoordt te laten toekomen."

„ Evenwel geraakten de Protestantsche Godgeleerden met den hem opvolgenden Patriarch, *Jeremias Frano* genaamt, op nieuws weder in Correspondentie. De Heer *David* Vryheer van *Ongenade*, 's Keizers Gezandt te *Constantinopel*, een yverig en vroom Lutheraan, verzogt de Universiteit te *Tubingen* door een Brief, om een' geleerden en godvrugtigen Hofprediker. Volgens dit verzoek zonden de toenmaalige Godgeleerden in den jaare 1575 *M. Stephanum Gerlach*, een geleerd en bekwaam Man derwaarts. Deeze met *Theodosio Zygemalo*, Secretaris van den Patriarch, in kennis rakende, kreeg daar door gelegenheid om aan denzelven niet alleen verscheiden op de Universiteit gedaane Leerredenen, maar ook eenige Brieven van Doct. *Jacob Andréa* en van de overige Godgeleerden te *Tubingen* te behandigen; ja men zondt aan den Patriarch ook de *Augsburgsche Confessie*, en verzogt hem om een duidelyk antwoord 'er op."

„ Deze volgde in den jare 1576, en hier in toonde de Patriarch aan, dat hy in de volgende stukken met de Protestanten geenzins overeenstemde; namelyk (1.) dat de H. Geest van den Vader en Zoon uitgaat. (2.) dat de Mensch door eigen kragten zig niet bekeeren, nog in Christus gelooven kan. (3.) Dat de Mensch alleen door het Geloof zonder de werken der Wet geregtvaardigd worde. (4.) Dat 'er slegts twee Sacramenten waren. (5.) Dat men de Engelen, Heiligen en Beelden niet aanroepe nog vereere,

en

en eindelyk (6.) dat men niets van het Monnikenleven hield. Zyne Gronden of Redenen, waar mede hy deze Waarheden te keer ging, waren flegt en kragteloos, en schoon onze Godgeleerden zyne tegenwerpingen ook grondig wederlegden, zo wilde hy egter zyne opgevatte meeningen en gevoelens geenzins laten vaaren, gelyk zulks de Acten, die te *Wittenberg* in den jare 1584 gedrukt zyn, klaar aantoonen."

„ Nu zogten de Grieken, en byzonder de Papisten, deze Correspondentie op alle mogelyke wyze wel te lasteren, egter bleef dezelve niet zonder zegen; want hier door werdt de Evangelische Leere in *Griekenland*, *Georgien* en *Siberien* dusdanig bekendt, dat 'er veele Exemplaren van de *Augsburgsche Confessie* onder de Grieken uitgedeeld wierden; en daar by bleef het geenzins, maar dezelve werdt ook zelf in de nieuwe Grieksche Moedertale, en op het bevel des Vorsten van *Georgien* mede in de Georgische taale overgezet, ja op dien zelven tydt zondt men haar ook het *Compendium Theologicum Herbrandi* of het Godgeleerd kort begrip van *Herbrand.* Dat nu dit zaad niet te vergeefsch uitgestrooid zy, geeft het voorbeeld van *Zacharias Gergani* genoeg te kennen, als welke in zyne Christelyke *Catechismus* van 't jaar 1630 de Evangelische Leer verdeedigd, en om die reden van den Roomschgezinden Griek *Matth. Caryophilo* een Slang, een Wolf, een Duivel, een *Lutheraan* en Godslasteraar genaamt wordt."

„ Ondertusschen duurde het niet lange of God schonk de Gereformeerde Kerk eene nadere gelegenheid om den Grieken een duidelyk licht van het Euangelium by te brengen. —— *Cyrillus Lucaris*, gebooren op Candia, gestudeerd hebbende te Padua, kreeg lust om ook andere Landen te zien, en raakte op zyne Reizen, byzonder te *Geneve*, met de Gereformeerde Godgeleerden aldaar, in kennisse, door welke hy een gezigt kreeg der Bygeloovigheid, zo van zynen als die des Roomschen Godsdienst. —— Deze *Cyrillus* beklom eerlang, na 't overlyden van *Miletius*, den Patriarchalen Stoel van *Alexandrien*, en hield eene gestadige Brievwisseling met de Gereformeerde Godgeleerden, byzonder met den Engelschen Aartsbisschop te *Canterbury*, gelyk op de Universiteit te *Oxfort* nog blyken 'er van gevonden worden, en in welke Brieven hy zig inzonderheid beklaagd over het rondzwerven der Jesuiten in de Grieksche Kerk, noemende zulks het grootste ongeluk

zy-

zyner Kerke. Ook hield hy met de Hollandsche Godgeleerden tevens Correspondentie, en wel over de Arminiaansche twisten en oneenigheden.

„ In den jare 1621. mede Patriarch van *Constantinopel* geworden zynde, was hy steeds bloot gesteld voor de vervolgingen der Jesuiten en andere Roomsche Zendelingen, die hem door allerhande listen en lagen van den Patriarchalen Stoel zogten te bonzen; dat hun egter tot hunne schande en schade diestyds mislukte. —— En in den jare 1629 kwam *Cyrillus* opentlyk voor den dag, wanneer hy, na een gehouden Synode, zyne Belydenis in de Latynsche Taale naar Geneve zond, en die op de Recommandatie van zynen vertrouwden Vriend, den Hollandschen Afgezant aan de Porte, aldaar liet drukken. Hy behield in deze Belydenis wel eenige stukken van de Grieksche Kerk, dog verklaarde zig in andere Artikelen, waar over tusschen de Grieksche en Gereformeerde Kerk als nog dissensie of oneenigheid is, ten vollen voor de Gereformeerden. Dit deed zyne Vyanden alles ten zynen verderve inspannen, en 't gelukte hun, hem eerlang verdagt te maken by den Turkschen Keizer, als iemand dien een opstand zou kunnen verwekken, des het zekerst ware hem uit den weg te ruimen; 't welk zyn dood ten gevolge had; en de bedoelde Unie of Vereeniging der Griekscbe en Gereformeerde Kerke insgelyks een einde deedt nemen".

Het nut der Bedyking tot redres der Financie voor de Provincie van Zeeland beredeneert; en de nadeelige gevolgen voor de gemeene zaek, resulterende uit de oneenigheden, tusschen de respective Bondtgenooten over de bedykbaere Schorren in het Commitimus, aengetoont door Mr. WILLEM SCHORER, *President in den Raede van Vlaenderen. Te Middelb. by* P. Gillissen 1771. *En zyn te bekomen te Amst. by* Yntema en Tieboel. *In groot octavo 28 bladzyden.*

De Heer *Schorer*, zyne aendacht vestigende op het ontegenzeglyk nut van den Landbouw, ter bevorderinge van het welzyn van alle Ryken en Staten in 't algemeen, en van ons Vaderland in 't byzonder, brengt dit denkbeeld wel bepaeldlyk over tot de Provincie van Zeeland; en tracht te toonen hoe veel ene behoorlyke oplettendheid en daer uit volgende vlytige bewerking, ten dezen aenzien, zou konnen toebrengen tot een krachtdadig redres der

vervallen Financien aldaer. Men vind naemlyk in dat Gewest ene menigte van uitgebreide Schorren en Voorlanden, die nu grootlyks veronachtzaemd worden; welken men beweert, dat zeer goede Koornlanden zouden konnen uitleveren, indien ze door vereischte bedyking bewaerd en voorts bebouwd wierden: waer door de inkomsten der Provincie dan niet weinig zouden toenemen. Onze Autheur de uitgebreidheid, mitsgaders de geschiktheid dier Schorren en Voorlanden tot Koornlanden nagaende, en te gelyk overwegende, hoe nadeelig de gevolgen der verschillen tusschen de Heren Staten van Zeeland en den Raed van Staten, over enigen dier bedykbare Streken, voor de Provincie geweest zyn en nog zyn; oordeelt, dat men hier in een gereed middel kan vinden, om de zaek der Financie dezer Provincie op een goeden voet te brengen. Indien de bovenaengeduide verschillen, ten voordeele der Provincie, gelyk onze Schryver regtmatig oordeelt, beslist, en de bedykbare Streken daedlyk bebouwd worden, heeft men, zyns erachtens, volgens ene gematigde rekening, te verwachten, dat de Schatkist met een inkomen van *f* 100000 staet vermeerderd te worden. Onze Autheur stelt zyne opmerkingen, zo ze beantwoorden aen de omstandigheden, welken ten dien opzichte in acht te nemen zyn, aennemelyk voor; en vleit zich met het denkbeeld, dat men, zyn voorstel goedkeurende, wel dra „ den kouter en den ploeg zal zien gaen, ter plaetse daer nu, by hooge springvloeden en winterstormen uit het Noordwesten, de woeste golven bruysen ": hoedanig een middel van redres, zo 't naer die strelende hoop werkstellig te maken zy, ongetwyfeld bestendiger van dienst kan wezen, en een uitgestrekter nut kan bewerken; dan 't invoeren van zwarer belastingen, 't verzinnen van nieuwe negotiatien, en wat van dien aert meer zy.

De droevige gevolgen van het steeds toenemende vermogen van het Pandersche Canaal. Uit langduurige ondervindingen, en voor al, uit die, van den Jaare 1769 *en* 1770 *aangetoond, en de middelen, tot redres, van de verloore proportie van het Water, op de Waal, Neder-Ryn, en Ysfel opgegeeven; door* C. L. DE PAGNIET, *Burgemeester der Stad Thiel. In 's Gravenhage, by* H. Backhuysen 1771. *Behalven de Opdragt* 68 *bladz. in groot octavo.*

IN ongelukkige omstandigheden van een Gewest de oorzaken der onheilen op te spooren, en de middelen tot re-

fedres na te gaen, wanneer men door ondervinding en opmerkzaemheid enigermate in ſtaet geſteld is, om daer over te oordeelen, is ongetwyfeld te pryzen: en iemand, hier toe genegen, gevoelt 'er zich natuurlyk te krachtiger toe opgewekt, wanneer hy beſpeurt, dat anderen, het hunne ten dien einde aenwendende, zyns oordeels, een verkeerd denkbeeld voeden; dat, in ſtede van heilzaem te zyn, nadeelige gevolgen met zich zou konnen ſlepen. In dit geval ſchynt de Heer *de Pagniet* zich te bevinden, met betrekkinge tot die rampen, welken een aental van 's Lands Ingezetenen meermaels, en inzonderheid in de laetſte jaren, jammerlyk getroffen hebben, en waer aen ze zich 's jaerlyks bloot geſteld zien, met een dreigend gevaer voor onze Republiek in 't algemeen. De droevige lotgevallen zyner Landsgenooten, waer in hy ook voor zyn eigen perſoon deelt, hebben zyne oplettendheid gaende gemaekt, om het geen hem de ondervinding aen de hand gegeven heeft, by een te verzamelen, en met elkanderen te vergelyken: en hy is te ſterker aengezet om zyne gedachten deswegens openlyk in 't licht te brengen; door dien de Heer *Beyering*, in ene Verhandeling van dit Onderwerp, een gevoelen voordraegt, dat men, naer zyn inzien, als gevaerlyk te beſchouwen heeft.

De groote vraeg in dit geval is; hoe 't bykome, dat 'er tegenwoordig, het geheele jaer door, zo veel meer water op den Beneden-Ryn en de Lek is dan voorheen? Volgens onzen Autheur komen deswegens inzonderheid vyf hoofdoorzaken in bedenking. „ (1.) Door het jaarlyks in vermogen toeneemend Panderſche Canaal. (2.) Door dien 'er beletſelen thans in den Ryn of Lek zyn, die 't Water tegen houden, welken 'er voor deezen niet waaren. (3.) Om dat het Water thans door verſcheyde byweegen op die Rivier komt. (4.) Om dat de boodem van de Rivier thans 4 voeten hooger als voor 40 Jaar is, en het zelfde Water, nu over dat verhoogde bedde loopende, ook vier voeten hooger moet zyn. (5.) Of laatſtelyk, om dat 'er teegenswoordig meer Water van den Boven-Ryn komt als wel voorheen". Deze oorzaken nagaende tracht hy te toonen, dat men hier niet zo zeer op de vier laetstgemelden, ſchoon ze de eene minder en de andere meer in aenmerkinge mogten komen, hebbe te denken, als wel op de eerſte; die hem toeſchynt de voorname oorzaek dezer verhooginge te wezen. Dit zyn denkbeeld, dat het Panderſche Canael de

oor-

oorzaek is van alle die rampen, waer onder de bewoonders van den Rhyn-en Lekkant zich bevinden, en dat gevolglyk het middel van herstel ook daer ter plaetse gezogt moet worden, is juist het tegengestelde van 't geen de Heer *Beyering* beweert. Deze naemlyk is, in tegendeel, van gedachten, dat die onmatige toevloed van Water, by hoog Opperwater, niet te vinden is, by het toenemende vermogen van het Pandersche Canael, maer alleen by den Ouden Ryn, met deszelfs bywegen; en dat derhalven ook daer alleen de middelen van redres aengewend moeten worden. De invloed, welke dit gevoelen van den Heer *Beyering* by velen heeft, dat naer 't inzien van den Heer *Schorer* zeer schadelyke gevolgen kan hebben, beweegt onzen Schryver om zyn denkbeeld zo klaer hem mogelyk is voor te stellen, met wederlegging van 't hoofdzaeklyke dat de Heer *Beyering* ter begunstiginge van zyne gedachten geopperd heeft. —— Dit leid hem vervolgens tot een onderzoek der middelen van herstelling, waer omtrent hy, in gevolge van het voorgaende, insgelyks van den Heer *Beyering*, en dezulken die de oorzaek van 't kwaed elders anders, dan in 't toenemend vermogen van 't Pandersche Canael zoeken, verschilt. En hier omtrent tracht hy het zyne toe te brengen, door te toonen dat het middel, 't welk men op de denkbeelden van den Heer *Beyering* en diergelyken goedkeurt, in genen deele aenneemlyk is; mitsgaders te doen zien, hoedanige middelen, naer zyne gedachten werkstellig gemaekt behooren te worden, om verdere onheilen van dien aert af te wenden.

Het is de zaek der Rivierkundigen dit onderwerp verder na te spooren; de verschillende denkbeelden over de oorzaeken, en van daer onderscheiden gedachten over de middelen van redres met elkanderen te vergelyken; en 't is te hoopen dat kundige onpartydige Mannen hier in ten laetste gelukkig mogen slagen, tot nut van ons Gemeenebest.

Pro-

Project, omme de geduurige doorbraaken en overstroomingen in eenigen onzer Provincien te prævenieeren; ter overweeginge en beoordeelinge aan alle Rivierkundigen en Beminnaars van ons Gemeenebest voorgedraagen. Gedrukt voor den Autheur. Te bekomen te Amsterdam by Yntema *en* Tieboel *en elders. In Folio* 11 *bladzyden.*

DE Schryver van dit Project draegt hier den des kundigen voor, wat men zynes oordeels in 't werk heeft te stellen, ter voorkominge en afwendinge der onheilen, welken de menigvuldige afkomende Opperwateren, in de Lek, de Wael en den Ysfel, de respective Provincien, Gelderland, Holland, Utrecht en Overysfel dreigen. Het Project zelve bestaet in de vier volgende Artikelen.

1. Ene afleiding van het overtollige Opperwater, in voorraed voor de Rivier de Lek.

2. Ene afleiding van het overtollige Opperwater, in voorraed voor de Rivier de Wael.

3. Ene communicatie tusschen de Lek en de Wael.

4. Ene zekere bepaling aen de bovenmonden der Rivieren en het Pannerdensche Canael.

Ieder dezer Artikelen ontvouwt de Autheur vry geleidlyk, met ene onderscheiden melding van 't geen men in dezen, volgens zyne gedachten, heeft gade te slaen; en de gunstige gevolgen, dien hy, van het in 't werk stellen der voorgeslagen middelen, oordeelt te gemoet te mogen zien. Wel byzonder maekt hy gewag van nieuwe door hem uitgevonden Waterwerktuigen; welken, naer zyne gedachten, in de hier bedoelde afleidingen, van een ongemenen dienst konnen zyn. En ten einde de Lezers te beter in staet te stellen, om 'er over te konnen oordeelen, zal hy eerstdaegs deze Waterwerktuigen in 't koper gebragt, met ene omstandige beschryving, het licht doen zien; wanneer men een geregelder begrip zal konnen vormen, van 't geen men van derzelver gebruik zou mogen verwachten. —— De Schryver stelt zyne denkbeelden wegens dit onderwerp, welker gewicht des kundigen gereedlyk konnen nagaen, niet als beslissende, maer proefswyze ter nadere bedenkinge voor; met vriendlyk verzoek dat oplettende beoefenaers der Rivierkunde hem de eer gelieven te doen, van hem hunne zwarigheden of bedenk-

lykheden rakende dit Project mede te deelen; en hem dezelven, onder adres aen de Boekhandelaers *Yntema* en *Tieboel*, te Amsterdam, toe te zenden.

Echt Relaas van 't voorgevallen by de overstrooming der Leck, over den dyk by Willige-Langerack, onder de Looppikkerwaard, van 25 January tot 1 February 1771. Te Gouda by J. Stael, 18 *bladzyden in octavo.*

EEn verhael, dat inzonderheid strekt om te toonen, hoe die van *Haestrecht* zich in die omstandigheden boven al loflyk gekweten hebben.

Memorie van Regten; in de zaak van MARIA LONGEVILLE, *meerderjaarige jonge Dogter, thans woonende te Amsterdam, als Eischersche in* Cas Matrimonieel *ter een're; op ende jeegens* FLORIS KOOPMAN, *meerderjaarig Jongman, Notaris en Procureur te Haarlem, Gede. in 't voorschreeve* Cas *ter andere Zyde: Litispendent geweest voor en gedecideerd door d'Ed. Achtb. Heeren Scheepenen der Stad Haarlem voornoemd. Met alle de Stukken en Munimenten daar toe relatiff, en van wederzyden onder behoorlyke Inventarissen ingeleverd; benevens het Vonnis door wel Gem. Ed. Achtb. Heeren Scheepenen daar in geslaagen. Te Haarlem by* Aris Tolk, 1771. *In Folio* 143 *bladzyden.*

MARIA LONGEVILLE, Eischersche, oordeelt zich, uit hoofde van herhaelde toezeggingen door FLORIS KOOPMAN, Gedaegden, aen haer gedaen, als mede uit het verdere gepasseerde tusschen haer en den Gedaegden, ten vollé gerechtigd, om te eischen, dat by Gedaegde by vonnisse van de Ed. Achtb. Heren Schepenen der Stad Haerlem zal worden gecondemneerd met de Eischersche in Facie Ecclesiæ of corum Judice te trouwen, ingevolge de wetten dezer Lande. ——— De regtmatigheid van dezen haren Eisch word in de hier voorgestelde Memorie ten bondigste aengedrongen; met aen te toonen, hoe alles samen loopt, om te bewyzen, dat de Gedaegde niet slechts een enkel voornemen heeft gehad om met de Eischersche te trouwen; maer zich daer en boven door eene plechtige verbintenis, met nevensgaende handelingen, ten be-

bevestiginge van dezelve dienende, aen de Eischersche dermate verknocht heeft, dat alleen de dood 'er een einde van behoorde te maken. Het welk de Eischersche, op de plechtige voltrekking van haer Huwelyk met den Gedaegden, doet aenstaen; onder de sterkste betuiging, dat zy den Gedaegden, met open armen van liefde en ware genegenheid; nog niet in haren boezem uitgedoofd, wil ontvangen; beloovende al het leed en de smaedheden haer door den Gedaegden aengedaen, uit den grond van een oprecht hart, te zullen vergeten. —— Op deze Memorië, welke hier, met de noodige Bylagen versterkt, het licht ziet, hebben de Heren Schepenen der Stad Haerlem, de bygebragte Stukken gezien en geëxamineerd hebbende, geoordeeld dat men der Eischersche haren eisch behoort toe te staen; condemnerende gevolglyk den Gedaegden omme daer aen te voldoen, en verder de kosten van dezen Procesfe te betalen, ter tauxatie en moderatie van hun Ed. Achtb.; mits dat de Eischersche de waerheid van het gepasseerde, by haer Conclusie van Eisch, (voor zo verre het zelve tusschen haer en den Gedaegden is gepasseerd) in Judicio, en (des gerequireerd wordende) ter presentie van den Gedaegden, met solemnele Eede bevestige, enz.

HENRIETTE. *Of gevallen van Juffrouwe* COURTENEY. *Uit het Engelsch vertaald. Twee Deelen. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1771. *In octavo 650 bladzyden.*

HEnriette is ene bevallige jonge Juffrouw, niet misdeeld van geest en zuiver van hart. Een t'zamenloop van onvermydelyke omstandigheden, en gedeeltlyk ook onvoorzichtigheid, slepen haer meer dan eens op den oever des verderfs; doch telkens ontsnapt zy nog gelukkig het gevaer; en 't slot harer levensgevallen is, gelyk dat van de meeste Geschiedenissen van die natuur, een gewenscht Huwelyk. —— De inhoud is over 't geheel geschikt, om denkbeelden van eerlykheid op ene gevallige wyze in te boezemen, en de haetlyke laegheid der ondeugd ten levendigste af te malen; waer toe verschillende characters, die allen eigenaertig getroffen zyn, met elkanderen natuurlyk medewerken. Voor 't overige is de wyze van verhalen zeer wel ingericht, om de oplettenheid des Lezers gaende te houden, door wel gepaste te leur stellingen, tusschenkomende ontknoopingen, en toevallige gebeurtenissen, die trapswyze de geschiedenis naer wensch

 doen

doen afloopen. Dit Stukje behoort derhalven onder die Romans, welken, ver van ter kwetzinge, eerder ter beschavinge van goede zeden dienen; en dus van hun, die vermaek scheppen in deze soort van Schriften, met een genoeglyk nut gelezen konnen worden. Ene deugdzame *Henriette*, bestand tegen de listige aenslagen van velen, die haer bederf bedoelen; een edelmoedige Voogd *Bale*, en een eerlyke Broeder *Courteney*, die ten laetsten haer geluk bewerken, door haer met een oprechten Minnaer den *Marquis van* ... in den echten staet te verenigen, leveren ene reeks van zedelyke leeringen, die alleszins strekken, om het aengename der Deugd op 't luisterrykst te vertoonen. En intusschen dient ene levendige afmaling van ene inwikkelende Juffrouw *Eccles*, een listigen *Bale* den jongen, en een doorslepen stoutmoedigen *Lord B*...., om het schandlyke der Ondeugd in 't haetlykste daglicht te stellen. By deze hoofdcharacters komen, zo aen de ene als aen de andere zyde, nog vele byzondere characters, die allen t'zamen loopen tot dat hoofdoogmerk, om een afkeer tegen de Ondeugd, en ene zucht voor de Deugd te verwekken.

Historisch Magazyn. Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht by P. v. Braam, 1771. *Behalven het Voorwerk* 318 *bladz. in octavo.*

ENe verzameling van merkwaerdige Geschiedenissen, zinryke gezegden, en aertige ontmoetingen, uit een aental van de geachtste oude en hedendaegsche Schryveren by een gebragt. De Verzamelaer bedoelt 'er voornaemlyk mede der Jeugd een aengenaem tydverdryf te verlenen, en derzelver leeslust op te wakkeren; aen welk oogmerk dit Stukje zeer wel beantwoord; nadien de by een verzamelde voorvallen, welken ten getale van drie honderd uitgezogt zyn, zich niet alleen wel laten lezen, maer ook alleszins geschikt zyn, om den Geest met eerlyke en brave denkbeelden te vervullen. Zie hier het loflyk voorbeeld van een Jongeling, ten proeve van de zegenprael der Deugd.

„ Een Koopman in Provence, van een middelmaatig fortuin, maar van eene beproevde vroomheid, had aanmerkelyke schaden geleeden, bankroeten uitgestaan, en was tot gebrek vervallen; hy komt te Parys, om daar eenigen bystand te zoeken, hy vervoegt zich by alle zyne oude medehandelaaren, ontvouwt hun zyne ongelukken, die hy

niet

niet verdiend had, en bidt hen hem te helpen, om zich te herstellen, verzekerende hun aan wie hy schuldig was, dat hy niets anders wenschte dan hen te voldoen, en dat hy gerust sterven zoude, indien hy daar toe komen konde. Alle even zeer door medelyden getroffen, belooven hem te helpen. Een eenige onverbiddelyke, wien hy duizend kroonen schuldig was, doet hem in de gevangenis zetten. In die omstandigheden, waar in hy vastlyk beslooten had hem te laaten, veel eer dan langer te waagen, 't geen hy hem schuldig was, komt de zoon des Koopmans, twee en twintig jaaren oud, en van den droeven toestand zyns vaders onderrecht, te Parys, gaat zich voor de voeten van zynen onmëedoogenden Schuldëischer werpen, en daar, terwyl hy in traanen smelt, smeekt hy hem door alles wat beweeglyk was, zynen vader hem weder te geeven, hem betuigende, dat zo hy slechts de goedheid hadde de hulp, die zy met reden hoopten te zullen erlangen, niet te verhinderen, hy het eerst betaald zou worden; dat indien alles mislukte, hy hem bad medelyden te hebben met zyne jongheid, gevoelig te zyn van de onheilen eener oude moeder, met agt kinderen belaaden, tot den bedelzak gebragt, en gereed om van gebrek te vergaan; eindelyk, zo niets bekwaam was hem te beweegen, dat hy dan ten minste gedoogen wilde, dat hy in de gevangenis ging in plaats van zyn vader, die door middel van zynen arbeid in staat zoude konnen komen van hem geheellyk te voldoen. Terwyl hy deeze woorden uitsprak, drukte hy hem zo tederlyk de kniën, in verwachting van 't geen hy hem wel zou willen toestaan, dat die man, zo hard en onbeweeglyk, eensklaps getroffen op 't zien van zo veel deugds en edelmoedigheids, zich van den Jongeling losmaakt, hem op zyn beurt omarmt, en, met eenen vloed van traanen in de oogen, hem dus toespreekt. Och, myn zoon, uw vader zal geslaakt worden. Zo veel lievde en zo veel eerbied voor hem, doen my van schaamte bezwyken. Ik heb het lang wederstaan; kom, laat ik voor altoos het geheugen daar van uitwisschen. Ik heb eene eenige dochter, ze is uwes waardig: zy zou het zelvde voor my doen, dat gy voor uwen vader doet; ik geev haar aan u met al myn goed; neem haar aan, en laaten wy tot uw' vader loopen om hem te ontslaan en zyne goedkeuring te vraagen. *Tablettes historiques & morales*".

ADE-

ADELAART *of de Zegepraalende Deugd*, *Tooneelspel. Gevolgd naar* Jenneval *of* Le Barnwell François *van den Heere* MERCIER, *onder de Zinspreuk* Virtute Duce. *Te Amst. by* A. Hupkes 1770. *Behalven het Voorbericht* 119 *bladzyden in octavo.*

EEn Burgerlyk Tooneelspel, eigenaertig geschikt, om een ieder onder 't oog te brengen, tot welke buitenspoorigheden ene toomlooze involging der hartstochten een Mensch, die anderszins een goed character heeft, kan vervoeren: en tevens om een ieder te doen opmerken, dat niet ene ten uiterste gestrenge, maer in tegendeel ene ernstige bescheiden handelwyze, de beste weg is, om zodanig een Mensch tot staen te brengen, en verder voor zyn volstrekt verderf te bewaren. ——— *Adelaert* is een welgeschikt Jongeling, doch verlokt door, en verslingerd op ene ligte Kooi *Charlotte*, die hy voor ene ongelukkige eerbare Dame houd. Hy word door hare liefkozeryen vervoerd tot grooter onkosten dan hy goed kan maken, en slaet by die gelegenheid over om trouwloos gebruik te maken, van ene aen hem vertrouwde somme gelds. *Burgerhart*, by wien de jonge Heer inwoonde, meer aengedaen over dezen stap van *Adelaert*, dan over 't verlies zyner penningen, vleit zich nog met het denkbeeld van de onvoorzichtigheid der Jeugd, in de kracht der verleidingen op het onbehoedzaem hart; en hoopt hem door omzichtigheid weder te recht te brengen. Veelligt ware hy hier in geslaegd; maer *Ernestus*, een Oom van *Adelaert*, een Man van de allerstrengste zeden, wiens gemoed van alle toegevenheid gansch vervreemd was, het voorgevallen ter oore gekomen zynde, verbreekt genoegzaem de raedslagen van *Burgerhart*, behandelt zynen Neef ten ruwste, schryft hem de hardste voorwaerden voor, doet hem de scherpste bedreigingen, en stelt de strengste vervolging tegen *Charlotte* in 't werk. Dit verbittert den Jongeling, en is enigermate oorzaek, dat *Charlotte* zo veel invloeds op hem hebbe, dat hy zich door haer late overhalen, tot een oogmerk om zynen Oom van 't leven te berooven. Edoch hy komt, voor dit heilloos uitwerksel zyner drift, nog tot inkeer, en beschermt zyn Oom tegen den moordenaer, die 't feit stond te plegen. Het gevolg hier van is, ene verzoening met *Ernestus* en ene echtverbintenis van *Adelaert* met *Constantia*, de dochter van *Burgerhart*.

Men vind in dit Zedetafereel het beloop der geschiedenisse ongedwongen afgemaeld, de werking der hartstochten ten natuurlykste afgebeeld; en ieder verschillend character eigenaertig in zyne kracht gesteld. Tot een stael van dit laetste diene het volgende onderhoud tusschen *Ernestus* en *Burgerhart*, dat geen ongevallig contrast vertoont;

ERNESTUS.

„ Myn heer! ik ben een man, die zich in een menigte moeijelyke omstandigheden met onvertsaagtheid en waardigheid heeft doen gelden, en die bygevolg in het tegenwoordig gewricht van zaaken zeer wel weet wat hem te doen staat. (*Hy ziet op zyn uurwerk.*) Ik

heb

heb niet veel gras onder myn voeten laaten wasfen, en een groote drie mylen in anderhalf uur afgereeden. Gy allen hebt my bedrogen. Gy hebt my het flecht character van Adelaart bedekt gehouden, en zoud buiten twyfel zo lang gewacht hebben met my zyne fchandelyke daaden te openbaaren, tot dat ze van huis tot huis ruchtbaar waren geworden. By uitftek voorzichtig heb ik derhalven gedaan, van een' trouwen toeziender in myn' dienst genomen te hebben, die my zo juist van pas gewaarfchouwd heeft. Ho, ho! myn heer en neef, gy hebt my myn buitenplaats doen verlaaten, maar wat zwaarigheid! gy zult my die moeite rykelyk betaalen.

BURGERHART.

Het kwaad was my nog niet op 't hoogst, en daar by hoopten wy hem nog te recht te brengen: men moet de feilen afmeeten naar de jaaren en 't karakter. Ik bid u, maak geen verwarring in het ontwerp dat wy ten zynen opzichte gemaakt hebben: laat dit geheele geval eens aan ons over. Waarde heer Ernestus, volg myn' raad, ik durf nog voor alles inftaan.

ERNESTUS.

Ik volg geen' raad, myn heer, dan dien van myn eigen hoofd, en ik heb nog nooit rede gehad om my daar over te beklaagen. Ik ben zyn oom, en gy zult wel haast ondervinden, dat ik geheel anders moet redeneeren dan gy. Het is niet uw neef, die u beftolen heeft, het is de myne; 't is myn bloed dat zich verachtelyk gemaakt, dat zich bezoedeld heeft; myn bloed, tot deezer uur, buiten Adelaarts fchanddaad, in 't geheel zuiver en zonder eenigen vlek. De toegeevendheid die gy voor hem doet blyken is reeds de eerfte fchande, die ik om zynent wil moet ondergaan.

BURGERHART.

Gy beledigt my, Ernestus, door die gedachten te voeden. Ik zou my immers nooit zo veel aan dien Jongeling laaten gelegen leggen, indien ik hem niet door en door kende. Geloof my, hy heeft geen kwaad hart; ik heb de grootfte rede om hem voor te fpreeken. Ja, Ernestus, hy moest veel eer over zyn gedrag befchaamd gemaakt, dan geftraft worden. Laat ons zyn feilen niet verzwaaren, dewyl ze nog ligt herfteld kunnen worden.

ERNESTUS.

Neen, gy bedriegt u zo gy denkt; dat 'er ooit herftel op is. Uw toegeevendheid en yver in hem voor te fpreeken verwonderen my, maar ik zal u daar in niet navolgen. Ieder denkt op zyn manier. Uw wyze van denken kan zeer goed zyn omtrent een dochter, als uwe Conftantia, die in den aart deugdzaam is. Ik wilde de helft van al myn goed wel geeven als ik zulk een dochter had. Maar ik ken de losbandige en fpoorlooze jeugd wat beter. Hy die eenmaal tegen de eer gezondigd heeft, verdient by my noch beklag, noch verfchooning. Hy moet de kastyding ondergaan, die hy zich op den hals gehaald heeft, en zyn berouw moet het eerst ontftaan uit de fchande en ftraf, die hy om zyn misdaaden moet lyden. Kortom ik ben zeer

verre van die weekhartigheid, daar gy zo veel mede op hebt. Ik ken maar een' weg, myn heer, en dat is die van de naauwgezette deugd. Al wie daar van eens is afgeweken, is voor eeuwig een schelm: recht kan niet te gelyk recht en krom zyn, en welke kleuren men daar aan moog' geeven..... Maar laat ons daar niet langer van spreeken. Het geval van Adelaart is een schandvlek, die nooit kan uitgewischt worden.

BURGERHART.

Hoe! gy gelooft dan niet, dat verscheide jonge lieden, die eens op den dwaalweg geweest zyn, wederom op den rechten weg zyn gekomen, en braave mannen zyn geworden? Ik keur ondertusschen uw wyze van denken niet af; maar, onder ons gezegd, ik geloof dat zy te streng is; men moet de feilen der jeugd afmeeten naar de gevaaren, waar aan ze in deze bedroefde dagen is bloot gesteld. Iemant die eerst in de groote waereld komt zien, is verleid eer hy 't weet; hy heeft geen doorzicht genoeg om nut te trekken uit de ondervinding van zyne voorouders. De strengheid zal hem niet verbeteren, ô neen, de toegeevendheid kan dit alleen bewerken, want door zachte en edelmoedige behandelingen kunnen, in 't midden van zyn dwaalingen, de zaaden van deugd, eensslags, in hem weder levendig gemaakt worden.

ERNESTUS.

Gy zult my nooit overreeden, myn heer Burgerhart, dat een Jongkman, die alree' twee-en-twintig jaaren oud is, zich na 't begaan van zulk een' groven misslag ooit kan verbeteren; zyn geheel gedrag is vol lichtmissery, en tegen de goede trouw; en als ik overdenk dat hy die zotterny begaan heeft in een' tyd, waar in hy zyn grootste krediet nodig had om zelf koopman te worden.... Het gaat me aan de zinnen...! Ach! dan had myn zoon nog minder schuld, hy heeft nog kleiner misslag begaan, en ik heb 'er hem strenger voor gestraft. Hy verliet in stilte zyn' vaders huis, en kort daar na vernam ik, dat hy in Pruissischen dienst was geraakt. Weet ge wat ik deed? ik liet hem dienen. Hy schreef me brief op brief, opgevuld met klaagliederen: „ Ach, vader! ik kan haast niet leeven! ik heb gebrek aan alles".... en zo al voort. Myn antwoord was; „Zoon! gy hebt het zo gewild; gy zyt 'er naar toe gegaan; gy zult 'er ook blyven: 't is goed leergeld". Ik kocht hem evenwel nog een onderluitenants-plaats, maar in den laatsten oorlog is hy, naar ik gehoord heb, met zyn geheele regiment in de pan gehakt. Zyn verlies kostte my, ik beken het, eenige traanen; en nu hy dood is kan ik zeggen dat ik nog liefde voor hem had... En, zie eens aan: die Adelaart, die ondankbaare, ziet hoe teêr ik hem in den grond van myn hart.... Maar ik zal my wel wachten van 't hem ooit te laaten blyken. Ik wilde om al het goed van de waereld niet dat hy zelfs die gedachten had. Niets, niets is gevaarlyker dan die slappe toegeevendheid, waar van gy my doet walgen, die zwakheid van geest...."

Dit gesprek word afgebroken door de aenkomst van *Adelaert*, dien *Ernestus*, door zyne strenge handelwyze, dermate verbittert, dat *Charlotte* hem vervolgens, door hare liefkoozery, tot het voorgemelde uiterste brenge.

VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Goddelyke Zending van Mozes, in negen Boeken. Door W. WARBURTON. *Doctor der H. Godgeleerdheid, en thans Bisschop van Gloucester. Vyfde Deels. Tweede Stuk. Naar den vierden druk uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam, by de Erven van* F. Houttuyn 1771. *Bebalven de Opdragt des Vertalers, de Bladwyzers enz.* 384 *bladzyden in groot octavo.*

MEt het afloopen van 't voorgaende Stuk werd de Hoogeerwaerde *Warburton* geleid, om zyne aendacht te vestigen, op de gepastheid van *Voorbeelden* in daden, en der *ondergeschikte betekenissen* in woorden; in gevolge waer van dit onderwerp nog afgehandeld word, in dit Stuk; 't welk de Autheur geschikt heeft, ter volkomen opmakinge van zyn bewys voor de Godlyke Zending van Mozes.

Hier in verledigt zich onze Schryver tot het nagaen van den Oorsprong, de Natuur en het gebruik van *voorbeeldige slechtigheden*, en *ondergeschikte betekenissen* in de Voorzeggingen. Wel inzonderheid stelt hy zich voor, tegen den Heer *Collins* te toonen, dat een dubbele zin in de Voorzeggingen niet dweepachtig, noch strydig is met de eerste regelen der Rede; mitsgaders de redeneringen van Dr. *Sykes*, tegen allen dubbelen Zin der Voorzeggingen, te wederleggen; en tevens, door nevensgaende aenmerkingen, dit stuk over 't geheel op te helderen, met het gebruik en 't misbruik te ontvouwen. Dit voorgesteld hebbende tracht hy verder te doen zien, hoe alles, in dit zesde Boek van zyn Werk, bygebragt, ten naeuwsten aen elkanderen verknocht is, en samen loopt ter opmakinge van 't algemene bewys, in dezen bedoeld. —— Ter nadere opbelderinge van dezen zamenhang der Stellingen, en derzelver geschiktheid ter voltooijinge van 't geen te bewyzen stond, met opzicht tot het geheele Werk, volgt op deze Verhandeling ene Korte Herhaling van 't bewys, en der voornaemste zaken in dit gansche Geschrift vervat; welke herhaling den Lezer beknoptlyk voordraegt, hoe alles in 't algemeen, en ieder Verhandeling in 't byzonder, t'zamenloopt ter opma-

kinge van 't Bewys voor de Godlyke Zending van Mozes. —— Daer benevens ontmoet men in dit Stuk nog enige Byvoegsels, dienende ter nadere opheldering of versterkinge van deze en gene byzondere Stellingen, in voorgaende Stukken van dit Geschrift, verdeedigd.

Hier mede is dit Werk, in een aental van zes Boeken, of Vyf Deelen, zo ver het ook in de Engelsche Tael het licht ziet, volledig, ten aenzien van 't opmaken van 't Bewys voor de Godlyke Zending van Mozes; hoewel 'er, volgens des Autheurs toezegging, nog drie Boeken te wachten zyn; welken, onder het beantwoorden van Tegenwerpingen, staen te dienen ter krachtiger ondersteuninge van dit Bewys; naer welker uitgave velen verlangen; 't zy uit ene zucht ter meerdere voldoeninge, 't zy uit nieuwsgierigheid, naer 't geen de geleerde en vernuftige *Warburton*, ter verdere ondersteuninge van zyn Bewys zal weten by te brengen. Het meerendeel der Lezeren toch, zo veel ze ons voorgekomen zyn, is nog niet voldaen over de Bondigheid; en zy, die 'er gansch gene bondigheid in vinden, ten opzichte van de hoofdzaek, erkennen echter 's Mans Geleerdheid en Vernuft, in 't uitvoeren der byzondere onderwerpen, die hy onderneemt: 't welk velen alles, wat hier toe behoort, met gretigheid doet doorbladeren. De ene en de andere soort van Lezeren heeft zyn Hoogeerwaerde grooten dienst gedaen, met hun de opgemelde korte herhaling van 't gansche Werk mede te deelen; en wy vertrouwen dat het velen onzer Lezeren niet ongevallig zal zyn, wanneer wy hun den hoofdzakelyken inhoud kortlyk melden; te meerder, om dat velen, door de wydluftige uitvoering wederhouden worden van 't Werk zelve met naeuwkeurigheid na te gaen.

De Hoofdstellingen, welken de Autheur in dit Geschrift gepoogd heeft te verdeedigen, zyn de drie volgende.

1. „ Dat het inprenten van de leere van eenen toekomenden staat van beloningen en straffen noodzakelyk is, voor het welzyn der burgerlyke Maatschappye.

2. „ Dat het gantsche menschdom, inzonderheit de verstandigste en geleerdste volkeren der Oudheid, overeengekomen zyn in het geloven en leeren, dat deze leer van zulke noodzakelykheid was voor de burgerlyke Maatschappye.

3. „ Dat de Leer van eenen toekomenden staat van beloningen en straffen in de *Mozaische* Bedeeling niet te vinden is, noch daar van eenig deel uitmaakt ".

Het

Het verdeedigen dier Hoofdftellingen heeft hy ondernomen, ten betooge van zyn Voorftel, *dat Mozes van God gezonden is*, of wel, *dat de Godlyke oorfprong der Mozaïfche Wet blykbaer is, uit hoofde van derzelver ftilzwygen van de Leer van een Toekomenden Staet.* En dit Voorftel grond hy, onder 't aenvoeren zyner bewyzen voor de bovengemelde Hoofdftellingen, op de twee volgende Sluitredenen.

I. „ Welke Godsdienst en Maatfchappy geenen toekomenden Staat heeft, om haar ftaande te houden, die moet door eene buitengemene Voorzienigheid worden ftaande gehouden.

„ De *Joodfche* Godsdienst en Maatfchappy hadt genen toekomenden ftaat, om haar ftaande te houden.

„ Derhalve werdt de *Joodfche* Godsdienst en Maatfchappy door eene buitengemene Voorzienigheid ftaande gehouden ". ——— De tweede Sluitreden is deze.

II. „ De Oude Wetgevers geloofden in het algemeen, dat een Godsdienst zonder eenen toekomenden Staat alleenlyk door eene buitengemene Voorzienigheid kon ftaande gehouden worden.

„ *Mozes*, een Oud Wetgever, onderwezen in alle wysheid der *Egyptenaren*, (de voornaamfte tak van welker wysheid was het inprenten van het Leerftuk van een toekomenden ftaat,) ftelde zodanigen Godsdienst in.

„ Derhalve geloofde *Mozes*, dat zyn Godsdienst door eene buitengemene Voorzienigheid werdt ftaande gehouden ".

De *Meerdere* voorftellen dier twee Sluitredenen worden, onder het verdeedigen der eerfte en tweede Hoofdftellinge, afgehandeld in het eerfte gedeelte, dat met het derde Boek of Tweede Deel afloopt. En de *Mindere* voorftellen dier twee Sluitredenen, worden, onder het verdeedigen der derde Hoofdftellinge, afgehandelt in het tweede gedeelte, dat met het zesde Boek of dit Vyfde Deel afloopt. De meerdere en mindere Voorftellen dus bewezen achtende, oordeelt hy, dat ieder oplettend Lezer, zonder dat hy deswegens meerder behoeve te melden, de wettigheid der gevolgtrekkinge van zelve konne zien. En dat dus alles t'zamenloopt, om een ieder te doen befluiten „ dat de *Joodfche* zaken door ene buitengemene Voorzienigheid beftuurd werden, welke de beloningen en ftraffen op eenen gelykmatigen voet uitdeelde; en bygevolg, dat de ZENDING VAN MOZES GODLYK WAS ".

Bisfchop *Warburton* oordeelt derhalven hier mede zyne

taek in zo verre afgewerkt, dat zyn Voorstel voldongen zy; echter belooft hy, ter verdere voltooijinge van dit Werk, naer zyn beoogde doelwit, nog een derde gedeelte, dat insgelyks uit drie Boeken zal bestaen; en dus het negental, op den Tytel gemeld, volmaken. Het oogmerk is om daer in, alle bedenklyke tegenwerpingen tegen het besluit uit den weg te ruimen, en al het van ter zyde bykomende licht over de *voorgaende Voorstellen* te verspreiden. Van dit gedeelte, dat gevolglyk inzonderheid geschikt is, om het reeds afgehandelde te ondersteunen, geeft zyn zeer Eerwaerde in dezen het volgende bericht.

„ Het zevende Boek wordt besteed ter bevestiginge der *Meerdere* en *Mindere* Voorstellen van de eerste Sluitredens, in eene aaneengeschakelde Geschiedenisse van de GODSDIENSTIGE GEVOELENS der *Joden*, van den tyd der vroegste *Profeten* af, die het eerste eenige duistere inboezemingen van eene verschillende Bedeelinge gaven; tot den tyd der *Makkabeën* toe; wanneer de Leer van eenen toekomenden staat van beloningen en straffen, onder het volk, algemeen was geworden.

„ Het agtste Boek wordt besteedt ter ondersteuninge van de *Meerdere* en *Mindere* Voorstellen der tweede Sluitreden, waar in het PERSOONLYK KARAKTER van *Mozes*, en de NATUUR DER WET, voor zo ver dezelve betrekking heeft op het karakter van den Wetgever, overwogen worden. Onder dit laatste Hoofdstuk is ook een volkomen en voldoend Antwoord begrepen aan hun, welken mogten tegenwerpen. Dat een geopenbaarde Godsdienst zonder eenen toekomenden staat van beloningen en straffen onwaardig is aan den Godlyken Insteller, aan welken dezelve wordt toegeschreven.

„ Het negende en laatste Boek verklaart in 't brede de natuur en den aart der KRISTELYKE BEDEELINGE. Want aan het einde van het agtste Boek onderzogt hebbende die GEWAANDE REDENEN, welke beide door Gelovigen en Ongelovigen, om myn besluit te ontwyken, bygebragt zyn, wegens het overslaan van de Leer van eenen toekomenden staat van beloningen en straffen onder de *Mozaïsche* Bedeelinge; word Ik natuurlyk en noodzakelyk opgeleid, om de WARE reden daar van te onderzoeken. Want nu zou eindelyk kunnen tegengeworpen worden. „ Dat schoon 'er onder ene buitengemene Voorzienigheid *gene gelegenheid* ware voor de Leere van eenen *toekomenden Staat*, om den Godsdienst staande te houden, of ter bereikinge van de oog-

oogmerken der Regeringe, het egter, dewyl deze Leer eene *waarheid* is, en by gevolg, onder elke regeringe der Voorzienigheid, *nuttig*, bezwaarlyk schynt te begrypen, dat de Godsdienstige Leidsman der *Joden*, hoewel hy als *Wetgever* haar niet nodig hadde, dezelve ook daarom, als *Godgeleerde*, oversloeg". De tegenwerping is op zig zelve van gewigt, en ontvangt een bygevoegde kragt uit het gene in het vyfde Boek aangemerkt is, aangaande *de Reden van de Wet van het straffen der Kinderen om de misdaad hunner Vaderen.* Ik hield het derhalve niet voor genoegzaam, enkel te antwoorden. „ *Mozes sloeg dezelve over, op dat zyne Wet daar door, in alle eeuwen, tot een onverwinnelyk Gedenkteeken mogte verstrekken van de waarheid zyner voorgevens*": maar Ik ging voort, om de GROTE en VOORNAME REDEN van dit overslaan uit te leggen. En nu, — *ventum ad* VERUM *est* [zyn wy tot de WAARHEID gekomen.]

„ Het gehele Werk eindigt met ene algemene, maar ook duidelyke beschouwinge van den gehelen loop van Gods algemene Bedeelinge van *Adam* af tot op *Kristus toe.* Waar in getoond wordt, dat indien *Mozes* waarlyk van God gezonden was, *by* eenen toekomenden Staat *niet kon leeren*; dewyl deze Leer buiten zyne Bediening was, en voor HEM bewaard werdt, die aan het hoofd eener andere Bedeelinge was, door wien *het leven en de onsterffelykheid aan het licht gebragt moest worden.*

„ Deze Verhandeling diende, niet alleen tot het onmiddelyke oogmerk, om het Bewys, dat hier voltooid is, te ondersteunen en op te helderen; maar ook nog tot een ander einde, 't welk ik, met opzigte op de algemene schikking van het gehele werk, bedoelde; namelyk, om de onderscheiden en verschillende naturen van den HEIDENSCHEN, JOODSCHEN en KRISTELYKEN Godsdienst te verklaren, en derzelver onderscheid aan te wyzen: want de *Heidensche* is in het eerste Gedeelte van dit Werk, de *Joodsche* in het tweede Gedeelte overwogen; en de *Kristelyke* werdt voor het derde en laatste Gedeelte bewaard. Laat my derhalve met een aansprake aan myne Eerwaardige Medebroederen, in de woorden van eenen Ouden Verdediger (*a*) des Kristendoms, eindigen; *Quid nobis invidemus, si veritas Divinitatis nostri temporis ætate maturuit? Fruamur bono nostro, & recti sententiam temperemus: cohibeatur* SUPERSTITIO, IMPIETAS *expietur*, VERA RELIGIO *reserve-*

(*a*) „ MINUC. FELIX. [*Octav.* cap. 38."]

vetur; [„ Waarom zouden wy ons zelven benyden, dat de waarheid der Godheid in onzen tyd tot hare rypheid gekomen is? Laten wy ons geluk, en het besef van 't gene goed en regt is, genieten; dat de BYGELOVIGHEID gestuit, de GODDELOOSHEID verzoend en uitgewist, en de WARE GODSDIENST behouden worden!]"

Proeve eener uitvoerige en volledige Kerkelyke Geschiedenis des Nieuwen Testaments, van het begin der Christelyke tydrekening tot den tegenwoordigen tyd, door JOH. FRED. COTTA, *S. S. Th. Doctor, gewoon en openbaar Hoogleeraar, als mede eerste Superintendent van het Theologisch Stift, en Deken der Kerke te Tubingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel, tweede Stuk. Te Utrecht by* A. *en* G. v. Paddenburg, 1770. *In groot octavo* 510 *bladzyden.*

HEt oogmerk van den Hoogleeraer *Cotta* in 't schryven dezer Proeve, en de schikking, welke hy zich, in 't behandelen der Kerklyke Geschiedenisse, voorgesteld heeft, is uit het gene wy, met de afgifte van 't Eerste Stuk, deswegens medegedeeld hebben (*), genoegzaem af te nemen. Volgens dit Plan nu, vangt de Hoogleeraer met dit Stuk, (behelzende het Eerste, gelyk gezegd is, ene voorafgaende beschouwing van den toestand van Jooden en Heidenen, ten tyde der geboorte van Jesus Christus,) de Kerklyke Geschiedenis aen; om, in de eerste plaets, de lotgevallen der Kerke, van den tyd harer oprichtinge door Christus, tot op dien van Konstantyn den Grooten te ontvouwen. En hier omtrent bepaelt hy zich in dit Stuk, tot een geschied- en oordeelkundig bericht, van de eerste Verkondigers der Euangelieleere, Jesus Christus, deszelfs Leerlingen, en de zogenaemde Apostolische Mannen, of Leeraers en Vaders, die in de grondlegging der Kerke byzonder in aenmerking komen.

Uit dien hoofde begint dan dit gedeelte met de geboorte, het leeven, den dood, opstanding en hemelvaert van Jesus Christus, den Stichter dier Kerke, welke, naer zynen naem, de Christelyke Kerk genoemd word. Op ene kortbondige ontvouwing van de gewichtigste geschiedkundige

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 206.

dige byzonderheden, welken dezen Hemelschen Leermeester betreffen, volgt verder een onderscheiden verslag van deszelfs Leerlingen, zo ver ze boven anderen bekend staen, als Verkondigers van het zaligend Euangelie; 't zy ze den naem dragen van Apostelen en Euangelisten, of tot de 70. Leerlingen behooren; die, even zo wel als de Apostelen, door een onmiddellyk bevel des Heren, in hun Leerampt aengesteld waren. En eindelyk ontmoet ons hier nog een nader bericht van de verdere Leeraeren der Kerke, die men gemeenlyk Apostolische Mannen of Apostolische Vaders noemt; zynde zulke Leeraers der Kerke, die reisgenooten, medehelpers en afgezondenen, of wel echte leerlingen der Heilige Apostelen geweest zyn; rakende sommigen van welken men getuigd vind, of nog overgebleven bewyzen heeft, dat ze zeer veel toegebragt hebben, ter uitbreidinge van het Euangelie. Deze onderscheidt de Autheur in twee Classen; brengende onder de eerste de zodanigen, die in de Boeken des Nieuwen Verbonds uitdruklyk genoemd zyn, doch van welken men geen echte schriften voor handen heeft: en onder de laetste dezulken, die te gelyk bekend staen als Schryvers, welken by uitnemenheid de Apostolische Vaders heten, en niet meer dan vyf in getal zyn. Te weten: *Clemens van Rome*, *Barnabas* en *Hermas*, die nog in de eerste, mitsgaders *Ignatius* en *Polycarpus*, die in 't begin der tweede eeuwe na 's Heillands geboorte geleefd hebben.

De berichten, welke de Hoogleeraer hier voordraegt, wegens Jesus Christus als Stichter zyner Kerke, en zulken die naest hem, vervolgens, in de eerste tyden inkomen, als Voorstanders der Kerke, die de Leer van 't Euangelie voortgezet hebben onder Jooden en Heidenen, zyn met naeuwkeurigheid oordeelkundig opgesteld. Men vind 'er in, zo ver de geleiddraed der Euangelische Schriften strekt, ene geleidlyke ontvouwing van hunne bedryven tot nut der Kerke, welke tevens dient ter opheldering van deze en gene plaetsen dier Godgewyde Bladeren; en verder het aenmerkelykste dat de Oudheid aen de hand geeft, zo ten aenzien van hunne Lotgevallen als Schriften; met overweginge van 't meerder of minder gewicht, dat men toe te schryven heeft, aen zodanige Overleveringen, die de eerste Leeraers der Christelyke Kerke betreffen. De Hoogleeraer heeft zich bevlytigd, om met oplettendheid alles na te gaen, wat hem deswegens is voorgekomen; en stelt den beoefenaer der Kerklyke Geschie-

denissen in staet, om alles breedvoeriger na te speuren, door het aenwyzen der oudere en latere Schriften, welken daer toe bevorderlyk zyn. — Dit Stukje strekt dus om ons de Persoonen, die, in de Kerklyke Geschiedenis, in de eerste plaets boven al aenmerkelyk zyn, te leeren kennen; de aenvanglyke uitbreidinge der Euangelieleere voor te stellen; en in te leiden tot ene gegronde kennis van de echtheid of onechtheid, en het meerder of minder nut der Schriften, die op den naem dezer Persoonen gaen; waer op hy zich boven al toelegt, ten aenzien der Schriften, welken den Apostolischen Mannen of Vaderen toegeëigend worden. Daer benevens maekt hy, onder 't voorstellen van dit alles, 'er steeds zyn werk van, om ons, by voorkomende gelegenheden, te doen opmerken, het geen in de beschouwing dier Persoonen, en derzelver Bedryven of Schriften, strekken kan, ter bevestiginge der waerheid van den Christelyken Godsdienst. — Van dit laetste vinden wy een voortreffelyk stael, in 't geen de Hoogleeraer te berde brengt ter bevestiginge van de waerheid der wonderdadige bekeeringe van Saulus op den weg naer Damaskus; 't welk wy den Lezer nog ter overweginge zullen voordragen. — Aengemerkt hebbende dat derzelver waerheid steunt op 't geloofwaerdig verhael van Lucas (*), een tyd- een reisgenoot en een medehelper van dien bekeerden; en dat ook de Apostel zelf meermaels openlyk gewag maekt van, en zich beroept op deze geschiedenis, als aenduidende dat hy door een wonderwerk tot een Apostel des Heeren gemaekt is (†), vervolgt onze Autheur aldus.

„ Wil men de waerheid van 's Apostels eigen getuigenis in twyfel trekken; dan moet men gelooven, dat *Paulus* of een *bedrieger* geweest is, die iets voorgaf, waar van hy nogtans in zyn hart overtuigd ware, dat het valsch was; of dat hem een verhitte verbeeldings-kragt zelv' heeft bedrogen, en hy dus waardig zy, om in de klasse der *Enthusiasten* gesteld te worden. Geen van beide kan van *Paulus* gezegd worden. Want hadt hy als een *bedrieger* de waereld door onwaarheid willen misleiden; dan moest hy hiervoor eene wezenlyke rede gehad hebben. Hy moest hier-

(*) Hand. IX. (†) Hand. XXII. 6—16. XXVI. 12—18. Gal. I. 11—16. Phil. III. 4—8. Vergel. 1 Tim. I. 12, 13. 1 Cor. XV. 8. 2 Cor. I. 1. Col. I. 1.

hiertoe door eene aanstaande verwagting, of door tydelyke goederen, of om tot groot aanzien en magt in de waereld te geraaken; zyn bewoogen. Maar *Paulus* kon, by zyne omhelzing van den Christelyken Godsdienst, noch het één, noch 't ander hoopen. Want de party, waarvan hy zig door zyne bekeering scheidde, kon alle eerampten, alle magt, alle tydelyke goederen in 't Joodsche land uitdeelen; daar zy in tegendeel, by wien hy zig voegde, zeer behoeftige en gedrukte menschen waren; van wien men zig noch rykdom, noch voornaame eerampten kon belooven. Des *Paulus*, wanneer hy ryk en in de waereld in aanzien hadt willen worden, in den Joodschen Godsdienst hadt moeten blyven, en voortvaaren, de Christenen te vervolgen, waardoor hy de gunst der Magtigen in 't Joodsche land hadt kunnen verwerven, en zyn oogmerk met weinig moeite bereiken. Maar nu hy 't Joodendom verliet, en in het gezelschap van arme en verägte menschen een Leeraer der Christen kerke wierdt, zo hadt hy niets anders, dan armoede, smaad, verägting en allerlei rampen te wagten. Ook kon dit *Paulus* wel vooruit zien, en vervolgens ondervondt hy 't daadlyk. Waarom hy aan zyne *Corinthiers* schreef: *tot op dit uur lyden wy honger en dorst, en zyn naakt, en worden geslagen, en hebben geen veilige plaats; en arbeiden en werken met onze eige handen* (*). Des de argwaan van een bedrog by dezen Apostel des Heeren ten eenemaal vervalt. En men kan mede niet zeggen, dat hy een *Enthusiast* geweest zy, en zig door eene verhitte verbeeldingskragt zelf hebbe bedrogen. Want de *Enthusiastery* ontstaat uit zwakheid van 't verstand, als mede uit onkunde, ligtgeloovigheid en ydelheid van zin. Maar geen van alle deze menschlyke gebreken vind men by Apostel *Paulus*. Veelëer ziet men uit zyne schriften, dat hy van natuur een goed oordeel hebbe bezeeten, en zo wel in de Joodsche, als Grieksche *geleerdheid* van zynen tyd bedreeven geweest zy. Zyne daaden getuigen ten vollen, dat hy meer tot ongeloovig-, dan tot *ligtgeloovigheid* overhelde. De berigten nopens Jesus wonderwerken waren hem, ongetwyfeld, ook ter ooren gekomen, toen hy zig te *Jerusalem* ophieldt, en egter kon hy hier door niet worden bewoogen, om zyn vyandig gemoed tegen de belyders van Jesus leer af te

(*) 1 Cor. IV. 11. 12.

te leggen. Het heerlyk wonder, dat *Petrus* en *Johannes*, naa Christus Hemelvaart, aan een lam man voor de *deure des Tempels*, die *de Schoone* genoemd wierdt, gedaan hadden (*), was hem wel bekend; maar hy nam het niet ter harte. Hy hadt buiten tegenspraak mede gehoord, dat de Apostelen des Heeren, door de Dienaaren des Joodschen Raads, in de gevangenis geworpen, maar door een hoogere hand uit dezelve wonderbaarlyk verlost waren (*); en nogtans voer hy in zyne ongeloovigheid voort, en bewilligde in den moord aan *Stephanus*, die de waarheid van Jesus leer met zyn bloed verzegelde. Zyn dit geen duidelyke tekenen, dat deze man nergens door, dan door het onfeilbaar getuigenis zyner eige zinnen, heeft kunnen overtuigd worden? Doch niet alleen was hy verre af van ligtgeloovigheid, maar ook van de *ydelheid* der Enthusiasten. De Godlyke ingeevingen, waarop de Enthusiasten roemen, zyn in de daad niets anders, dan een wind van hun ydel gemoed, die hen, by hunne spoorlooze verbeeldingen, opblaast. In de schriften en daaden van *Paulus* vinden wy niets, dat na deze ydelheid smaakt. Veelëer vinden wy in dezelve de duidelykste kenmerken van nedrigheid en bescheidenheid. Hy noemt zich zelv' den *minsten onder alle Heiligen* (†), *die niet waardig is, een Apostel genoemd te worden* (‡). Ja hy belydt oprecht, dat hy de *voornaamste* zy *onder de zondaaren*, om wier wille de Verlosser, Christus Jesus, in deeze waereld zy gekomen (§). Alle deze bygebragte omstandigheden kunnen ons ten vollen overtuigen, dat in de gemoedsgesteltenis van den H. Apostel *Paulus* geene blyk zy te vinden van dat geen, waaruit anders de *Enthusiastery* pleegt te ontstaan. Doch wy voegen 'er nog ééne omstandigheid by, die eene nieuwe bewysrede kan verstrekken. Te weeten, de kragt der verbeelding, die by de *Enthusiastische* gemoederen ongemeen sterk is, rigt zig altyd naar die gevoelens, welke voorheen in het gemoed des menschen diep zyn ingeworteld. Nu zal niemand in twyfel kunnen trekken, dat *Paulus* ten dien tyde, toen hy na *Damascus* reisde, met vyandige voorneemens tegen de allerheiligste leer van Jesus, en de getrouwe belyders derzelve volkomen ingenomen geweest zy. Hadt hy in deze gemoedsgesteltenis geloofd, dat hy een gezicht van den Hemel zag, waar-

(*) Hand. III. 1—7. (*) Hand. V. 17—23.
(†) Eph. III. 8. (‡) 1 Cor. XV. 9. (§) 1 Tim. I. 15. 16.

waarin hem aanbevolen wierdt, dat hy in zyne woede tegen de Christenen zou voortvaaren, en alle soorten van wreedheid omtrent hen pleegen; dan had men, met allen regt, kunnen vermoeden, dat zulks eene natuurlyke werking zyner verhitte verbeeldingskragt geweest ware. Maar nu hier regelregt het tegendeel blykt, en *Paulus*, juist ten dien tyde, dat hy van voorneemen is, de leerlingen van Jesus te vervolgen, een gezicht van den Hemel ziet; het welk hem tot heel andere gedagten brengt, en hem beweegt, om zyn voorgaand gevoelen te verzaaken, en een getrouw belyder van den Heere Jesus te worden; zo kan immers geen verstandig mensch tot de gedagten komen, dat hy hier door zyne sterke verbeeldingskragt misleid zy. Waarby nog dit komt, dat *Paulus*, toen hy dit gezicht zag, niet alleen geweest is, maar zig in een gezelschap van verscheide reisgenooten heeft bevonden. Alle deze droegen, even zo wel als *Paulus*, den Christenen een vyandig hart toe. Alle deze zagen een licht van den Hemel, helderer dan de glans der Zon, het welk hen allen omscheen (*). Zy zagen het op éénen tyd, en dat wel niet by nagt, wanneer de zinnen zomtyds misleiden, maar op den vollen middag (†). Zy zagen het, en ontroerden 'er zo door, dat ze allen van ontsteltenis ter aarde vielen (§). Ja zy zagen niet alleen den helderen en ongemeenen glans, die van den Hemel viel, maar hoorden nog daarënboven ook met verwondering, ja met ontroering, eene stem van den Hemel, of ze schoon, vooral in die groote ontsteltenis, de woorden niet verstonden. De Godlyke Voorzienigheid heeft, niet zonder wyze oogmerken, het zo beschikt, dat, het geen *Paulus* ontmoette, in de tegenwoordigheid zyner reisgenooten moest geschieden. Want op deze wyze kon alles, wat 'er toen merkwaardigs voorviel, door onweêrspreekelyke ooggetuigen worden bekragtigd. De gansche waereld kon en moest door deze getuigen overtuigd worden, dat, het geen *Paulus*

(*) Hand. XXVI. 13. (†) Hand. XXII. 6.

(§) Dit bericht *Paulus* zelf, Hand. XXVI. 14. *Lucas* meldt, dat de reisgenooten van *Paulus* daar by stonden, Hand. IX. 7. Naar alle gedagten stonden zy in het begin een weinig, toen hen een grooter en buitengemeener glans van den Hemel omscheen: maar vervolgens, toen ze eene stem hoorden spreeken, vielen ze eindelyk van schrik op den grond.

hus was overgekomen, geene ydele verbeelding eener bedroge phantasy, gelyk onze hedendaagsche Deisten voorgeeven, maar iets werklyk en wezenlyk, naamlyk een buitengemeene verschyning, en een Godlyk gezicht geweest is, waarin *Paulus* den verhoogden Heiland Jesus niet alleen hoorde spreeken, maar ook gezien heeft (*). De uitwerking dezer Godlyke verschyning was gewigtig en heerlyk. Want *Paulus* wierdt van een wreeden vervolger der Christenen, één der yverigste aanbidders van den gekruisten Christus (†), en een gezegend werktuig, waar door de leer des Euangeliums niet alleen onder de *Jooden*, maar vervolgens ook voornaamlyk onder de *Heidenen*, met een verwonderenswaardigen voortgang, wierdt uitgebreid."

(*) Dat *Paulus* dit maal zo wel, als naderhand den Heiland Jesus gezien heeft, blykt uit de volgende plaatzen, Hand. IX. 17 en 27. XXII. 17. 18. 1 Cor. IX. 1. XV. 8.

(†) Van het geen hier, in alle mogelyke kortheid aangeweezen is, vind men eene breedvoerige en zeer grondige verhandeling in LYTTLETONS *aanmerkingen over de bekeering en het Apostelschap van den Heiligen Paulus*, ten bewyze voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst enz. welk werk door *Hahn*, Predikant te *Wilkenburg* by *Hanover*, uit het Engelsch vertaald, en door den Consistoriaal-raad *Goetten* met een fraaije en leezenswaardige (Hoogd.) Voorreden voorzien is. (Dit werk is, onder bovengemelden titel, in het Nederduitsch uitgekomen te *Amsterdam*, 1748. in 8vo. *Vertaaler.*)

J. M. HASSENKAMP, *Professor in de Oostersche Taalen te Rinteln, over het Kanonyk gezag van Jakobus, Petrus tweede, Johannes tweede en derde, en Judas Brieven, mitsgaders der Openbaringe van Johannes, volgens het getuigenis der Oude Syrische Kerke. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met aanmerkingen voorzien, door* N. BARKEY, *S. Th. D. Prof. in de H. Godgel. en Predikant in 's Hage, Medelid van 't Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Te Middelburg by de Wed.* A. Callenfels *en* Zoon *en* P. Gillissen, 1770. *Behalven het Voorwerk* 130 *bladzyden in groot octavo.*

Er is, met betrekking tot de hier opgenoemde Euangelische Schriften, die van ouds by velen als van een twyfelachtig gezag aangezien werden, al voor lang getwist, of de oude Syrische Kerk dezelven wel gehouden heeft

heeft voor Schriften van een Kanonyk gezag; te meer daer 't bekend is, dat ze in de oude of eerste Syrische Overzetting, die velen willen dat in de eerste eeuw gemaekt zou zyn, niet gevonden worden. Nog onlangs heeft de beroemde Hoogleeraer *Michaelis* zich voor de ontkennende zyde verklaerd; in zo verre, dat hy ten aenzien van sommigen twyfele, en van anderen als zeker staende houde, dat ze door de oude Syriers niet als Godlyk vereerd zyn. En dit heeft den Hoogleeraer *Hassenkamp* bewoogen, het zyne toe te brengen, om dit stuk nader op te helderen; door alles by een te verzamelen, wat hy heeft konnen vinden, ter stavinge van het denkbeeld, dat de oude Syrische Kerk het Kanonyk gezag dezer Schriften erkend heeft. —— In gevolge hier van behelst dit Stukje een t'zamenloop van getuigenisfen, die duidelyk toonen, dat men, reeds in de derde Eeuw, en vervolgens, derzelver Kanonyk gezag in de Syrische Kerk heeft erkend; 't welk onze Autheur tegen den Hoogleeraer *Michaëlis*, op de bescheidenste wyze, ten bondigste aendringt; met redengevinge, hoe 't waerschynlyk by kome, dat deze Schriften geen plaets hebben in de oude Syrische Overzetting; waer in de Hoogleeraer *Hassenkamp* niet ongelukkig geslaagd is. —— Die Heer komt in dit Geschrift alleszins voor als een Man zeer wel geschikt tot een arbeid van die natuur; en 't is te wenschen, dat hy eenmael de taek op zich moge nemen, tot welke hy niet ongenegen schynt. Om naemlyk op ene dergelyke wyze, als *Lardner* uit de Griekfche en Latynsche Vaderen gedaen heeft, uit de Syrische Kerk-Vaderen by een te verzamelen, het geen in hunne Schriften gevonden word, ter bevestiginge van het Kanonyke gezag van alle de Boeken des Nieuwen Verbonds; hoedanig ene verzameling, die van een wezenlyken dienst zou konnen zyn, tot nog ontbreekt.

Men ontmoet in dit Geschrift, onder het opgeven en aendringen der getuigenisfen tot het hoofdonderwerp betrekkelyk, een aental van oudheidkundige aenmerkingen, die overweging verdienen. Wel byzonder komt 'er in voor een vry uitvoerig verslag van het beroemde *Sineesch Monument*, of een zeer grooten steen, ten deele in 't Sineesch, ten deele in 't Syrisch, met oude Nestoriaansche Estrangelische letteren, naer uitwyzen van 't Opschrift, door Nestoriaansche Missionarisfen beschreven. Een gedenkstuk, dat

dat voornaemlyk behelst ene korte geschiedenis van den Christelyken Godsdienst in 't algemeen, en wel byzonder van deszelfs invoering in Sina, in 't jaer onzes Heeren 636.; met deszelfs gewigtigste lotgevallen aldaer tot het jaer 781., wanneer dit Gedenkstuk in Sina opgericht zou zyn. Het zelve maekt onder anderen gewag van de Euangelische Schriften, die de leer van Jesus Christus en deszelfs Apostelen bevatten, welken bepaeld worden op een aental van *zeven en twintig boeken*; ten blyke dat de Oostersche Syriers in de 8 eeuwe zo wel de Openbaring als alle de algemene brieven voor Kanonyk gehouden hebben. Om dit bewys in volle kracht te stellen, verledigt zich de Hoogleeraer opzetlyk tot het bewyzen der echtheid van dit Gedenkstuk, in 't jaer 1625 ontdekt; ter wegneminge van allen grond van verdenking van bedrog, die hier omtrent by sommigen plaets heeft. Onze Autheur brengt deswegens dringende bewyzen te berde; en ze worden voorts, door den Hoogleeraer *Barkey*, die dit Stukje doorgaens met oordeelkundige aenmerkingen verrykt heeft, zo wel ondersteund, dat 'er naeuwlyks enige twyfel, aengaende de echtheid van dit Gedenkstuk, konne overblyven.

J. M. HASSENCAMP, *Professor in de Oostersche Taalen en de Mathesis te Rinteln*, *Bedenkingen over* 1 *Sam. VI.* 19. *Uit het Hoogduitsch vertaald.* Door B. T. D. *Te Leiden*, *by* J. le Mair 1771. *In groot octavo* 63 *bladzyden.*

NAar luid onzer gewoone Overzettinge van 1 Sam. VI. 19, geschiedde 'er onder de onbedachtzame Bethsemiten, welken in des Heren Ark ingezien hadden, ene slachting van 50070 mannen. De onmogelykheid van dit over een te brengen met de kundigheid dat Bethsemes ene kleine Stad was, en dat het getal der inwoonderen naestdenkelyk niet boven de 1000 geweest zal zyn, geeft den Ongeloovigen aenleiding tot spotterny, en baert den Uitleggeren moeite. Van daer vind men onder hen verschillende verklaringen van dit geschiedverhael; die, zo als de Hoogleeraer *Hassenkamp*, met den aenvang van dit Geschrift toont, dit met elkanderen gemeen hebben, dat ze zeer gedrongen en onwaerschynlyk, en dat hare gronden valsch zyn. Onder die allen, gelyk hy vervolgens aenmerkt,

merkt, zou echter de laetste gissing van Dr. *Kennicot* hem de aenneemlykste voorkomen. Die nauwkeurige naspoorder der verschillende lezingen van den Hebreeuwschen Text, heeft naemlyk twee Handschriften gevonden, welken hier lezen, *by sloeg van den volke zeventig mannen*; met agterlatinge van die woorden, welke onze gewoone lezing heeft, [*en*] *vyftig duizend mannen*. Dit doet hem, op het gezag dier Handschriften, de slachting te Bethsemes slechts tot 70 mannen bepalen; waer door die geheele zwarigheid eensklaps verdwynt. Velen heeft dit voorstel van den arbeidzamen *Kennicot*, met reden bekleed, terstond bovenmate behaegt: doch een oplettend onderzoek van den Hoogleeraer *Hasfenkamp* toont, dat men dien gevalligen vond zo hoog niet heeft te schatten, als 't in den eersten opslag wel mag schynen. 'Er zyn, gelyk hy in dit Geschrift doet zien, wezenlyke zwarigheden, die deze gissing, op 't gezag van niet meer dan twee Handschriften steunende, min aannemelyk maken; en hy vind zich te meer gevrymoedigd, om zyne bedenkingen deswegens voor te dragen; aengezien hy zich vleit ene nieuwe verklaring dezer woorden, zonder ene enkele letter van den Hebreeuwschen Text te verwerpen of te veranderen, te berde te konnen brengen; die hem voldoende voorkomt, en de opgemelde zwarigheid even zo uit den weg ruimt; dewyl 'er ook, volgens hem, geen 50070 maer alleenlyk 70 mannen omgekomen zyn.

In de eerste plaetse staet hier in acht te nemen, dat de uitdrukking, *by sloeg van den volke zeventig mannen* (*), *vyftig duizend mannen*, niet eigen is, aen den styl der Bybelschryveren; ze zouden, zulk een getal bedoelende, veel eer schryven, *by sloeg van den volke vyftig duizend mannen*, een rond getal meldende, of, zo ze zich nauwkeuriger wilden uitdrukken, *vyftig duizend en zeventig mannen*. Dit geeft reeds aenleiding om te vermoeden, dat 'er in de laatste woorden *vyftig duizend mannen* ene misvatting plaets heeft.

Onze Autheur dit, als meermaels aengemerkt, voorgesteld hebbende, toont ons verder, hoe men gronds genoeg hebbe, om te beweren, dat men in de oude Hebreeuw-

sche,

(*) Hier is in 't Hebreeuwsch gene koppeling; waerom ook onze Vertalers de in dien zin vereischte koppeling [en] tusschen twee haekskens gevoegd hebben.

sche, zo wel als in de Griekfche Handfchriften, de woorden zo niet van een gefcheiden heeft, als men thans gemeenlyk doet; maar gewoon was alle de letters op elkander te laten volgen, zonder ene fchifting der woorden. Uit hoofde dezer fchryfwyze kon 't dan ligtlyk gebeuren, dat een Lezer ene verkeerde woordfchifting maekte, door de laetfte letter van 't voorgaende woord by 't volgende te voegen, of de voorfte letter van 't volgende woord by 't voorgaende te plaetzen, dat zomtyds den geheelen zin zou konnen veranderen. —— Dit zo zynde, is 't niet vreemd, te denken, dat zulks hier plaets gehad heeft; en dat, uit zodanig ene verkeerde fchifting der woorden, een verkeerde zin is opgemaekt, daer ene rechte zamenvoeging der letteren, zo als ze tot ieder woord behooren, in tegendeel een goeden zin aen de hand geeft, volgens het geen de Hoogleeraer deswegens fchryft. De laetfte woorden, daer 't hier op aenkomt, waren dan dus gefchreven.

חמשימאלפאיש

Als men nu deze op gelyken afftand ftaande letters, in dezervoege tot woorden fchift

חמשים אלף איש zal de zin zyn, *vyftig duizend mannen.*

Maar dus חמשי מאלף איש zullen ze een gansch anderen zin uitleveren, en, naer des Hoogleeraers taelkundige aenmerkingen, zo veel zeggen, als, *de vyfde uit elke famille* (*). 'Er fneefden derhalven, volgens den text, niet meer dan *zeventig mannen*; en God fchikte deze ftrafoefening derwyze, dat juist *de vyfde man uit elke famille* geflagen wierd.

De Hoogleeraer vleit zich met het denkbeeld, dat men geen zwarigheid van aenbelang tegen deze zyne verklaring zal konnen inbrengen; maer verwacht wel, dat men zal vragen, waerom juist de *vyfde* man dus omkwam? Al was 'er op zodanig ene vraeg geen antwoord te geven, zou zulks de taelkundige verklaring niet verzwakken; doch dit zelfs.

(*) אלף naemlyk betekent, zo als de Hoogleeraer toont, volgens de afleiding en het gebruik, niet minder *famille* dan *duizend*. Men zie voorbeelden van de hier eerstgemelde betekenis, Richt. VI. 15. 1 Sam. X. 19——21. 1 Sam. XXIII. 23. Jef. LX. 22. Micha V. 1; zo vind men ook אלוף in de betekenis van *een Vorst der familien* Gen. XXXVI. zeer dikwyls en meest in elken vers.

zelfs heeft hier geen plaets; 'er is een voldoend antwoord te geven, dat die verklaring enigermate versterkt. In het Kofferken, naest de Arke geplaetst, vonden zich, als vs. 4, 11, 17 en 18 gemeld word, *vyf gouden Muizen*, *en vyf* onvertaelbare *Thehorim*, geofferd naer de *vyf* Steden der Philistynen. Wanneer men dit in aenmerking neemt, vind men genoegzamen grond, om te denken, dat God de onbedachtzame kleinachting der Bethsemiten, omtrent de Ark des Verbonds, juist indiervoege heeft willen straffen, met telkens den *vyfden uit elke famille* te slaen, om hen te duidelyker te doen opmerken, dat hun geen toevallige landplaeg trof, maer dat hun deze ramp overkwam, van wegen de ontheiliging der Arke, by welke gelegenheid zy ook dat Kofferken met de 5 gouden Muizen en 5 gouden Thehorims gezien hadden.

Onze Autheur, dus ene verklaring gegeven hebbende, die de opgemelde zwarigheid geheel doet verdwynen, en ons ene niet ongeschikte straf voorstelt; beantwoord ten laetste nog de vraeg, of echter het jammerlyk lotgeval der zeventig geslagenen niet te streng zy? De Bethsemiten, zegt men, waren, door vreugde gedreven, tot de Arke genaderd, en hadden uit nieuwsgierigheid in dezelve ingezien: was dat dan zo groot ene Zonde? Ja, zegt de Hoogleeraer, het liep aen tegen ene uitdruklyke en dikwyls herhaelde Godlyke wet, op welker overtreding de dood gedreigd was; en 't was niet alleen geen Leek, maer ook geen Leviet, ja geen Priester geoorlofd, zo dat de straf rechtmatig ware, 't zy ze Leken, Leviten of zelfs Priesters geweest mogten zyn. En 't was, 't geen hier wel in acht te nemen staet, te noodzaeklyker, dat God zodanig ene ontheiliging ten dezen tyde strenglyk bestrafte; dewyl anderzints de Ark, om dat ze daer en boven zo lang in de handen der onbesnedenen geweest was, door ene te groote toegevendheid zeer ligt in verachting had kunnen vallen. —— Wyders merkt onze Autheur hier by nog aen, dat de Heidens ook diergelyk ene hoogachting voor hunne geheiligde Kofferen aenkweekten, en 't inzien derzelver als door de Goden strafbaer aenzagen.

De Hoogleeraer dus zyne gedachten ter proeve voorgesteld, en in een zeer aennemelyk licht geplaetst hebbende, besluit eindelyk deze lezenswaerdige bedenkingen op de volgende wyze. „Het kan gebeuren, dat myne opgegeeven Verklaaring misschien nog aan eenige zwaarigheden onderhevig is, die ik thans niet voor uit zie. Die my eenige

 ont-

ontdekken wil, zal my daar door zeer verplichten, en indien dezelve zoodanig zyn, dat myne Verklaaring daar door volstrekt niet bestaan kan, zal ik de eerste zyn, die dezelve te rug neemt. Ik wensch alleenlyk, dat het dan ook mynen Tegenspreeker behaagen mogt, ons met eene nieuwe meer waarschynlyke Verklaaringe van deeze duistere plaatse te begiftigen. Eene oude, reeds bekende Verklaaring, moet hy niet meer te berde brengen, dewyl het dan te vreezen zoude zyn, dat hy door veel draaijen zyne leden verwringen zoude. *Dii omen avertant.*"

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τό. In Novo Testamento. Pars Prior, Tomus tertius seu postremus. Of de Artikel ὁ, ἡ, τό. in 't N. T. gehandhaafd en verdedigd. Laatste Stukje. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1771. *Behalven de Bladwyzers* 185 *bladz. in gr. octavo.*

HOe veel aenhoudende arbeidzaemheid vermag, heeft, zo ooit iemand, de geachte *Adrianus Kluit* ondervonden, in het zamenstellen van dit Geschrift, waar van hy met de uitgave dezer laetste Afdeelinge het einde mag zien. Zich voorgesteld hebbende te toonen, dat de Schryvers des Nieuwen Testamentes ten hoogste regelmatig zyn, in 't gebruiken van het Grieksche Lidwoordje ὁ, ἡ, τό, overeenkomstig met ons Manlyk en Vrouwlyk *de* en Onzydig *het*, ondernam hy buiten kyf ene zeer lastige taek. Ter uitvoeringe hier van moesten de Schriften des Nieuwen Testamentes, bepaeldlyk met opzicht tot deze byzonderheid, ten oplettendste doorbladerd worden; hier in stond hem acht te geven, niet alleen op het gebruik, maer tevens ook op den aflaet van dat Lidwoordje; daer benevens nog gade te slaen, de verscheidenheid, welke hier omtrent in verschillende Handschriften plaets heeft, en 't geen daer omtrent verder in aenmerking mogt komen. Dit stuk in 't vooruitzicht beschouwd stelt een onnadenklyken arbeid voor, in staet om velen af te schrikken; dan de Heer *Kluit*, de nuttigheid hier van bezeffende, heeft het moeilyke over 't hoofd gezien, het Werk aengevangen, is onvermoeid voortgegaen, en bereikt thans het gewenschte uiteinde zyner poogingen, met een algemenen lof. Men erkent zeer eenparig 's Mans aengewende moeite met ene dankbare erkentenis, te meer daer men ten duidelykste ziet, dat ene behoorlyke oplettendheid op

het regelmatige gebruik van dit Taeleigen, in staet is, om velen plaetsen der Godgewyde Schriften geen gering licht by te zetten. Dit heeft men, onder het doorbladeren der voorige Stukjes meermaels mogen opmerken, en blykt den liefhebberen van keurige Bybeloefening boven al in deze laetste Afdeeling; die inzonderheid geschikt is, om een ieder de nuttigheid hier van te doen gewaer worden, met afweringe van een al te gunstig vooroordeel ten aenzien van de aengenomen Lezing in de gewoone Uitgaven.

Onze Autheur naemlyk in de twee voorige Stukjes de Regelmatigheid ontvouwd, en met het bybrengen van enige Voorbehoedsfelen nader opgehelderd hebbende, bedoelt in dit laetste te toonen, hoe nuttig een gebruik men hier van kan maken, zo ter verklaringe van etlyke Schriftuurplaetsen, als ter aentooninge van derzelver echte lezing, waer door de bedoelde mening des Schryvers op goeden grond bepaeld kan worden. Ten dien einde brengt hy den Lezer eerst onder 't oog, hoe enige plaetsen der Euangelieschriften, langs dezen weg, ene nadere opheldering konnen erlangen; 't welk hy met verscheiden voorbeelden doet zien, en inzonderheid met zulke plaetsen, die men veelligt als tegenwerpingen tegen zyn gevoelen beschouwd zou hebben. Hier aen hecht hy een tweede Hoofdstuk, strekkende om een ieder te doen opmerken, hoe, op dezen grondslag, verscheiden misslagen in de aengenomen Lezing, volgens de gewoone Uitgaven, verbeterd konnen worden, tot een recht verstand dier plaetsen; 't welk hy insgelyks door verscheiden voorbeelden, die men anders verkeerdlyk zou aendringen, ten duidelykste toont. By die gelegenheid geeft hy ook een kort verslag van 't geen aenleiding gegeven heeft, tot de verschillende Lezingen in onderscheiden Uitgaven. En eindelyk verledigt onze Schryver zich om ene zwarigheid uit den weg te ruimen; die by zommigen mogelyk ontstaet, als ze bezeffen, dat hy zich niet alleszins bind aen de aengenomen Lezing in de gewoone Uitgaven, en zich meermaels de vryheid aenmatigt, om daer van af te wyken, en ene andere Lezing hooger te schatten. Ter wegneminge van deze zwarigheid, gegrond op een al te gunstig vooroordeel voor 't geen men de aengenomen Lezing noemt, geeft de Heer *Kluit* een kort bericht, rakende de verscheidenheid der Lezingen en derzelver oorsprong. Verder wyst hy ons tot zodanige plaetsen, daer onze Nederlandsche Overzetters, door hunne gewoone kanttekening

ning, *andere:* toonen, dat ze meermaels, uit de verschillende lezingen der Handschriften geen bepaelde keuze hebben weten te maken. En eindelyk doet hy zien, dat onze Nederlandsche Overzetters wel eens zonder behulp van Handschriften, of uit het minder getal van die, of uit eigen gedachten, iets in de vertaling gebragt hebben, dat met de gewone lezing min overeenkomt. Dit alles, 't welk onze Schryver met oplettende en oordeelkundige aenmerkingen vergezeld doet gaen, strekt om ontegenzeglyk te toonen, dat 'er in deze zyne handelwyze niets vreemds plaets heeft; en dat zyne bygebragte verbeteringen der Lezinge steunen, op den algemenen grond van Verbeteringen in alle andere gevallen, zelfs op den voorgang onzer Nederduitsche Overzetters; weshalven men zich hier aen niet konne ergeren, of verbeelden recht te hebben, om die vryheid, welke men een ieder behoort toe te staen, aen hem te betwisten. — De Heer *Kluit*, wien niemand, die zugt heeft voor ene onbevooroordeelde beoefening der Bybelbladen, dit recht betwisten zal, toont in dit Stukje alleszins dat hy niet vruchtloos veel tyds besteed en vele moeite aengewend heeft, om zyn gevoelen, over het rechtmatige gebruik van dit Grieksche Lidwoordje, in een helder daglicht te stellen; en een oplettend Lezer zal in 't doorbladeren verscheiden aenmerkingen ontmoeten, die in staet zyn om hem aen te zetten, tot ene naeuwkeuriger en regelmatiger waerneming van dit Taeleigen, dan wel tot nog veel al onder de Uitleggers plaets gehad heeft. Ter proeve hier van diene het hoofdzaeklyke van des Autheurs aenmerkingen over de tael van Apostel Johannes in zyn Euangelie H. I. 14. luidende, volgens onze Nederduitsche vertaling aldus. *Het Woort is Vleesch geworden, ende heeft onder ons gewoont (ende wy hebben syne heerlickheyt aenschouwt, eene heerlyckheyt als des eenighgeboren van den Vader) vol van genade ende waerheyt.* Op het lezen dezer woorden valt de vraeg, hoe kan 'er van het *vleesch geworden Woord*, daer het zelf *de eeniggeboren Zoon des Vaders* is, gezegd worden, dat het ene *heerlykheid* heeft, *als van den eeniggebooren Zoon*? Dit hangt zegt de Heer *Kluit* niet aen een. Men merke op, dat 'er in 't Grieksch staet δόξαν, ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός. Men vertale dit, zo als 't Grieksch eischt, en alle dubbing zal verdwynen. *Wy hebben zyne heerlykheid aenschouwd, ene heerlykheid als enes eniggebooren enes Vaders.* Was de mening, in 't Grieksch, *van den eniggebooren*, zo zou 'er gestaen hebben τοῦ μονογενοῦς. Onze Autheur dit taelkundig gewettigd, en te gelyk getoond heb-

hebbende, dat men hier vergeefsch poogt, het woordje ὡς op te nemen, in de betekenis van *voorwaer*, *zekerlyk gewis* of dergelyken; voegt 'er ten slot de volgende aenmerking by, die den zin van 's Apostels voorstel duidlyk ontvouwt.

„ Hoe uitmuntende by de Joden de voorrechten niet alleen des *eerstgeborenen*, maar byzonder dan ook des *eeniggeborenen*, onder den dag des O. T. geweest zyn, is elk bekend. *Johannes* is hier bezig in het betogen van de grote voortreffelykheid de grote heerlykheid, die de *zoone* Gods, het woord, dat vleesch geworden was, by God zynen vader had. Hy kan daar toe geene gepaster gelykenis ontleenen, dan van die voorrechten des ouden Dags, die aan den eerstgeboren, en dus boven al aan den eeniggeboren zoon van enen vader werden vastgemaakt: te meer daar Christus hier als het ware tegenbeeld der eerstgeborenen, als zynde de eerste aller Creaturen voorkomt. En in dit betoog gaat Johannes voort: toonende dan eerst in 't volgende 18 vers, dat hy in kracht *die* was, als noemende hem daar DE EENIGGEBOREN ZOON 'Ο μονογενὴς 'ΥΙΟ'Σ *die in den schoot des vaders is*, wien 't alleen toekwam, God gezien te hebben, en uit zyne volheid te schenken genade voor genade. En nu eerst kan men reden geven, waarom in de woorden; *vol van genade en waarheid* (πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας) het *adjectivum*, schoon het onmiddellyk op Christus ziet, niet gebracht wordt tot het naastbystaande μονογενοῦς, *eeniggeboren*, maar verre weg verschoven en verbonden wordt met het vroegere λόγος of σὰρξ, 't welk niet geschied zoude zyn; indien *Johannes* door 't woord μονογενὴς *eeniggeboren* Jesus zelf, en niet de gelykenis van *een eeniggeboren* bedoeld had. Vergel. vs. 17."

Prysverhandeling over den wederkeerigen invloed van de aangenoomen Begrippen onder een Volk op de Nationaale Taal, en van de Taal op de Nationaale wyze van Denken, door den Heer JOH. DAV. MICHAËLIS. *Naar de laatste en met de Byvoegzelen van den Schryver vermeerderde Uitgaave uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd, door* CORNELIUS VAN ENGELEN. *Te Harlingen by* Volkert van der Plaats Junior 1771. *Behalven de Voorreden* 208 *bladzyden in groot octavo.*

OP het voorstel van de Koninglyke Academie der Wetenschappen te Berlyn, rakende den hier bovengemelden

den wederkeerigen invloed, heeft de Hoogleeraer *Michaëlis* deze Verhandeling geschreven; en de Academie, dezelve naer verdienste waerderende, heeft den doordringenden Opsteller met den toegezegden prys begiftigd, van waer dit Stukje den naem van *Prysverhandeling* draegt. Dezelve is vierledig; behelzende eerst een kort verslag van den invloed der begrippen eens Volks op deszelfs Tael, vervolgens ene uitvoeriger ontvouwing van den voordeeligen, als mede van den nadeeligen invloed van zommige Talen op de begrippen en wetenschappen van verscheiden Volkeren; en eindlyk ene onderscheiden aenwyzing van de middelen, die, zyns oordeels, met vrucht gebezigd kunnen worden, om den nadeeligen invloed voor te komen, en den heilzamen te bevorderen. Men ontdekt, ten overvloede in deze Verhandelinge, hoe naeuw ene betrekking de Tael en de Begrippen eens Volks tot elkander hebben; hoe men de kracht ener Tale uit ene rechte kennis van de Begrippen eens Volks leert kennen; en hoe de Tael aenleiding geeft om deze en gene Begrippen des Volks te styven of te verbeteren; en gevolglyk van hoe veel aenbelang het is naeuwkeurig acht te geven op de Tael, die men gebruikt, ten einde dezelve niet moge strekken ter bevorderinge van dwalingen, maer in tegendeel diene, ter versterkinge, ter vermeerderinge en uitbreidinge van welgegronde kundigheden, die der Maetschappye van nut zyn. Het ontvouwen hier van geeft den Autheur meermaels aenleiding, om den oorsprong veler algemene Vooroordeelen te ontdekken, en tevens te toonen hoe verscheiden aengenomen Misvattingen gemeedlyk te bemerken en tegen te gaen zyn; 't welk hem ook hier en daer over deze en gene plaetsen der Heilige Schriften geen gering licht doet verspreiden. Dit alles stelt de Hoogleeraer met zulk ene naeuwkeurigheid, en te gelyk met zo veel levendigheid en klaerheid voor, dat hy des Lezers aendacht gestadig bezig houde en verder uitlokke; waer toe ook, in deze Nederduitsche uitgave, de kundige Vertaler het zyne heeft toegebragt; zo door de oplettende en vloeiende Overzetting zelve, als door de tusschenvoeging van etlyke Aenmerkingen, die zommige onderwerpen, byzonder voor den Nederduitschen Lezer, in een helderer daglicht stellen. — Een en ander staeltje uit deze Verhandeling zal mogelyk in dezen niet ongevallig zyn; en derzelver beschouwing moet natuurlyk den oplettenden Lezer begerig maken, om de

Ver-

Verhandeling zelve in haer verband te beschouwen en na te gaen.

Begeert men een treffend voorbeeld van den invloed der Begrippen op de Tael eens Volks, ons eigen Land levert ons zulks, door ons ene menigte van spreekwyzen aen de hand te geven, welken van het Landleven ontleend zyn; die men verschuldigd is, aen dezulken die het Land bebouwen, en welken velen gebruiken, zonder den oorsprong en kracht dier uitdrukkingen te bezeffen. Men zegt van iemand die verward is, en zo denkt of handelt, *hy is in de boonen*; waerom? „ De spreekwys is ontleend van de uitwerking, die de aangenaame en sterke, schoon eenigzints nadeelige, reuk van bloeijende Groote of Roomsche boonen heeft op de harsenen van iemand, die zig by een groot veld derzelver, te lang ophoudt, of te slaapen ligt, als wanneer hy gevaar loopt van duizelig en verward te worden ". Van dien aert zyn ook de spreekwyzen, *iemand om den Tuin leiden*, *den Mantel op den Tuin hangen*; welker kracht men beter dan anders bezeft, als men nagaet, dat het woord *Tuin* in onze oude Landtael, en ook nog tegenwoordig op zommige plaetsen, betekent, ene *Schutting* of *Heining*, waer mede zekere plaetsen *omtuind* of afgeperkt worden. —— En wil men een voorbeeld van 't wederkeerige, zo van de Begrippen op de Tael, als van de Tael op de Begrippen, men gedenke maer aen 't woord *Zeevlam*. Dit is in Holland zeer gebruiklyk, en 't gemeen, dier benaminge gewoon, twyfelt niet; „ of de zogenaamde *Zeevlammen* verschroeijen de bladen der boomen enz. daar juist eene tegenstrydige oorzaak, eene natte koude en bytende vogtigheid, uit zee overgewaeid, en op de planten nedervallende, het zwart worden en rimpelen der bladeren te weeg brengt. Men wordt dit ten klaarste gewaar, als men maar eenige oplettendheid gebruikt; want men ziet de wolken, die deze schade inzonderheid in de voorzomers doen, uit de zee opkomen, en men voelt, dat zy, zig als uitrollende, damp en koude veroorzaaken; maar deze verwarde benaaming, eens uit vooroordeel aan dit verschynzel gegeeven, vereeuwigt dat vooroordeel, en verhindert voor altoos de opmerking op iets, dat anders de eenvoudigsten ligt ontdekken zouden, en daar thans niemand onder 't gemeen een geregeld begrip van heeft". —— Ziet men op het voor- en nadeel dat de Tael op de begrippen des Volks heeft, ons woord *Roem* of *Eer*, en 't Griekfche woord δόξα, om 't ware denkbeeld hier van uit te drukken,

kan ons zulks in dit geval, gelyk onze Autheur toont, ter wederzyde onder 't oog brengen. Wy hebben het woord Roem of Eer, maer deszelfs afkomst onbekend zynde, ontdekt het ons niets wegens de natuur der Eere. De verblinde Held jaegt ene harsfenfchim na, die hy Roem heet, en de fombere Zedenkundige maekt den fchyn van denzelven te verachten, ja de Wysgeerte zelve loopt gevaer van 'er ons verkeerde denkbeelden van in te boezemen. Men verwart de Eer niet zelden met de oorzaek, die dezelve gebooren doet worden, te weten, de inwendige volmaektheid, en men houd haer voor een kort begrip van alle onze deugden en goede hoedanigheden. Van daer de uitdrukkingen van *zyn* EER *te handhaven*, *als een Man van* EER *te handelen*, *op zyn* EER *te zweren enz.* In gevolge van dit verward begrip leert men dat de EER VAN GOD onafhankelyk is van zyne Schepzelen, en de EER DES WYZEN onafhanglyk van 't oordeel zyner medefchepzelen. Men moet, indien men zodanige Stellingen zal toeftaen, erkennen, dat het ons aen een woord ontbreekt, om het geen eigenlyk in de uitdrukking ligt opgeflooten; „ het gunftig oordeel namelyk, dat anderen over ons vellen", voor te dragen. —— De Griekfche tael is hier in gelukkiger met het woord δόξα. Het zelve drukt eigenlyk de *mening* of het *gevoelen* uit; en 't is eerst in de tweede plaets, dat het de *Eer* te kennen geeft; om dat deze in de gunftige mening, in 't goed gevoelen, beftaet, 't welk anderen over ons voeden. Ἐν δόξῃ εἶναι, *in de goede gedachten van anderen*, of *by anderen in goede gedachten te zyn*, is hierom het zelfde als *Eer by anderen te hebben*, en δόκιμος is iemand, daer het Gemeen een gunftig begrip van koestert, die Eer heeft onder 't Volk, welk woord uit denzelfden oorfprong voortvloeit. Dit in 't oog houdende vervallen de vreemde denkbeelden, dat 'er EER kan zyn, als niemand onze waerde en voortreflykheid erkent; dus doende behoud men 't denkbeeld van de ware Eer, die alleen te behalen is, door bedryven welken de goedkeuring der verftandigen verdienen; in dit gezichtspunt vertoont zich de Eer als een wezenlyk, als een zeer groot Goed, dat, ten hoogfte heilzaem voor de zamenleving, door een ieder nagejaegd behoort te worden; welk alles de Hoogleeraer in dezen breeder ontvouwt. —— Soortgelyke gebreken of volkomenheden hebben dikwerf meer invloeds, dan menig een wel zou verwachten. „ Zommige deugden ", gelyk de Heer *Michaëlis* by ene volgende gelegenheid zegt; „ worden in de Taalen, waar

in

in zy haare eigen naam, uit één woord bestaande, hebben, met meer vlyt van de Zedenleeraars en Philosophen gepredikt, en in andere taalen byna geheel verwaarloosd, om dat zy naamloos zyn. De αὐτάρκεια kan ons hier ten voorbeelde strekken. De ouden roemden die Deugd, waar door men zig zelven genoeg is, en zyn geluk in zyn eigen hart zoekt en vindt, zelfs dan, als al het overige ons begeeft; De ouden, zeg ik, roemden dit soort van Grootmoedigheid zeer hoog, en preezen dezelve by alle gelegenheden aan; in onze zedekunden wordt van deze edele onafhankelykheid weinig, en in veele geheel niets, gesprooken. [Wy hebben, *voegt 'er de Heer Vertaler by*, zelfs geen woord om het rechte denkbeeld uit te drukken; Het *Self-Sufficient* der Engelsche zouden 'er het naaste bykoomen, maar wordt byzonderlyk op het Opperweezen toegepast, en tot een geheel verschillend oogmerk gebezigd.]"

Ene menigte van zodanige voorbeelden, betreklyk tot onderscheiden Kunsten en Wetenschappen, komen ons in deze Verhandeling voor, met nevensgaende aenmerkingen over zommige Volksdwalingen, en de verschillende gesteldheid veler Talen, die naer derzelver aert, en nevensgaende omstandigheden, een minder of meerder invloed ten goede of ten kwade hebben. —— In 't algemeen heeft men, naer 't oordeel des Schryvers, de voordeelige uitwerkzelen ener Tale tot twee hoofddeelen te brengen. „ Een rykdom aan woorden, en het voordeel der *Etymologiën* of afstammingen. " En ten aenzien van een nadeeligen invloed komen de volgende hoofdzaken boven al in overweging. „ 1. De armoede der Taalen. 2. Derzelver nadeelige overvloed. 3. Dubbelzinnigheid. 4. Bykoomende denkbeelden, of ongegronde beoordeelingen, die van het hoofddenkbeeld niet wel afgescheiden kunnen worden. 5. Valsche Etymologien, en spreekmanieren. En eindelyk 6. Eene zekere vooringenoomenheid, en onmaatige zugt voor willekeurige schoonheden, of die t'onregt daar voor gehouden worden." Onze Autheur dien voor- en nadeeligen invloed nagespoord hebbende, stelt wyders, in 't laetste gedeelte zyner Verhandelinge, als hulpmiddels tegen den nadeeligen invloed, voor, 1. Het vermyden der Dwaalingen, die uit eene „ Taal kunnen gebooren worden. 2. De onderhouding en bewaaring van 't geen goed, en 3. De verbetering van 't geen gebrekkig en nadeelig is in eene Taal." En hier aen hecht hy eindlyk nog „ een onderzoek, of het moogelyk zy eene geheel

nieuwe, Geleerde Tael uit te vinden? Ene Tael naamlyk, in welke yder denkbeeld zyne eigen benaaming zou hebben, 't welk op geene andere denkbeelden toegepast zou kunnen worden, en waar door derhalven alle duisterheid, dubbelzinnigheid en figuurlyke uitdrukkingen verdwynen zouden." Het vooruitzicht der groote nuttigheid van zulk ene Tael streelt veler geest; doch den Hoogleeraer komen alle die schoone vooruitzichten niet zeer gegrond voor, en hy brengt verscheiden twyfelingen, met etlyke tegenwerpingen by, die toonen, dat 'er gewichtige reden zyn, om te beweren, dat het niet wel mogelyk zy, zulk ene Tael te vormen; en, zo 't al mogelyk mogte wezen, dat dezelve dan nog de bedoelde nutte uitwerkzels niet zou te wegen brengen, en veel eer schadelyke gevolgen met zich stond mede te slepen. En dit zo zynde, is 't te wenschen, dat de Geleerden, in stede van hunnen Geest te pynigen over een Project, dat zich als onuitvoerlyk voordoet, of eer nadeelig dan nuttig schynt; alle oplettendheid mogen aenwenden, om den heilzamen invloed der Volkstale te versterken, en derzelver schadelyke uitwerkingen te verzwakken; waer toe deze Verhandeling hen ten sterkste aenspoort.

Aanmerkingen over het Ongemak van den Oogboek dat gemeenelyk Fistula Lachrymalis *genoemd word. Door* PERCIVALL POTT, Oudste Heelmeester van het St. Bartholomeus Gasthuis *te Londen. Waar by gevoegd is, eene nieuwe manier om de* Seton *te gebruiken in de Traanwegen, genomen uit de* Melanges de Chirurgie *van den Heer* CLAUDE POUTEAU, Doctor in de Genees- en Heelkunde enz. *te Lyons. Vertaald door* HENDRIK VAN SOMEREN, Stads Heelmeester *te Haarlem. Te Haarlem, by* J. van Lee, 1771. *Gr. Octavo,* 109 *bladz.*

VEel is 'er, in den laatsten tyd, geschreeven over het Gebrek, doorgaans, een Traan-fistel genoemd. De Schriften van de vermaardste Heelkundigen van Frankryk vloeijen over van oordeelkundige aanmerkingen, zo over de natuur en hoedanigheden van dit Ongemak, als derzelver behandeling ter geneezing; en dit houdt niet op, wyl men in alle voorstellingen van de Geneeswyze moeilykheden ontdekt, welken bezwaarlyk te boven te koomen of te vermyden zyn; of de Geneezing niet naar wensch

wensch ziet volgen. De verschillende staat van het Gebrek maakt, dat 'er geen algemeene manier van geneezing op kan te werk gesteld worden; en welke veranderingen ook ten deezen opzichte voorgesteld zyn, zy slaagen niet in de handen van een iegelyk Heelmeester even gelukkig. De Heer POTT schynt hier door ook bewogen, om zyne bedenkingen en ondervindingen aangaande dit gebrek gemeen te maaken, en de geneezing van het zelve, zo veel mooglyk, tot eenige meerdere zekerheid te brengen, waarom hy het in de voornaamste omstandigheden, waar onder het zich voordoet, afzonderlyk nagaat, en de geneeswyze, welke in elke derzelven vereischt wordt, voorstelt.

Met het begin merkt hy aan, dat de onkunde van het maakzel en de gesteldheid der deelen, welke in dit gebrek aangedaan worden, oorzaak is geweest van een onvoldoende geneeswyze; en men, hierom, by oude Schryvers niets vindt waar op men eenig vertrouwen kan stellen. Alhoewel deeze deelen nu door de Hedendaagsche Ontleedkundigen met naauwkeurigheid zyn aangeweezen, heeft onze Schryver, tot een grondslag van zyn volgende aanmerkingen, een korte, doch zeer klaare beschryving laaten voor af gaan, van de Traan-klier, de Traanknobbel, de Traanstippen, Traanbuizen, Traanzak en Neusbuis. Het vlies van deezen zak en buize, zegt hy, heeft veel gelykheid met het Snotvlies der Neuze, scheidt ook slymige stoffe, kan ontsteeken, vernaauwen en toewellen, wanneer 'er slym in opgehoopt zal worden.

De eerste en enkelvoudigste staat of trap van het gebrek, zegt de Heer POTT, is een soort van wateragtige zinking, door dewelke het bekleedzel van de zak en buis zo verdikt wordt, dat de doortogt der vloeistoffe verhinderd wordt; doch het celagtig vlies aan de buiten zyde niet ongesteld zynde, is 'er geen blyk van Ontsteeking. In deezen staat kan het gebrek lang, zonder merklyk ongemak, gedraagen worden. Een ligte Ontsteeking komt 'er wel eens by, doch gaat zelden tot verettering over. De geneezing hier van bestaat, in die verstopping op te ruimen, 't welk somwylen kan geschieden, doch meermaalen onuitvoerlyk is, wegens den trap der verstopping, derzelver ouderdom, den staat der omliggende deelen en andere omstandigheden; somtyds kan men dezelve bewerken met het inspuiten van eenig vogt; met de spuit van

ANEL,

ANEL, door de Traanstippen en Zak tot in de neuze, doch het gelukt niet altyd.

Hier na gaat de Schryver over tot een meer zamengestelden staat van het gebrek: wanneer de omliggende deelen veel of bestendig ontstoken, of de bekleedzelen, welken het gezwel bedekken, opengebroken zyn. In het eerste geval, wanneer de bekleedzelen dreigen door te breeken, raadt hy een' opening te maaken in het opperste van den Traanzak; en in het tweede, als dezelve reeds opengebroken is, en de opening te klein mogt zyn; dezelve met een mesje, naar vereisch, grooter te maken; de Traanzak, door middel van droog plukzel of een stukje spons maatig te verwyden, waar op dikwils zonder merklyk meerderen omslag, een volkome geneezing zal volgen. Dan, dit niet slaagende, om dat de Neusbuis voor den doorgang der traanen gesloten blyft, moet men dezelve tragten open te maaken, door het voorzichtig inbrengen van een stilet, een stuk van een vioolsnaar, of waschkaarsje, tot zo verre als het 'er gemaklyk kan ingaan, herhaalende dit, naar gelegenheid, tot dat het 'er geheel door heen konne, en de doorgang volkomen open zy. Hier na moet zy zorgvuldig zo gehouden worden; dan, ten vollen hersteld zynde, kan men de Zweer toelaaten dat zy zich zamentrekt, tot dat zy niet grooter zy dan nodig is om een waschkaarsje tot in de Neusbuis te kunnen voeren: en in deezen staat raadt de Schryver, dezelve eenigen tyd open te houden, nu en dan een weinig kalkwater, met wat honig van Roozen verzagt, van boven tot in de neuze te spuiten, tot zo lang het blyke, dat de doortogt zo vry en zo wel hersteld is, dat men met waarschynlykheid denkt het zo te zullen blyven, wanneer men de opening laat sluiten. De Heer POTT erkent echter, dat deeze geneezing niet altyd zo gelukt, of het gebrek komt wel eens weerom, en moet een tweede en herhaalde behandeling als voren ondergaan.

De laatste staat deezer ziekte, volgens den Schryver, is die, in welken de natuurlyke doortogt uit de Traanzak tot in de neuze geheel en al is uitgewischt, of waar in de beenderen somtyds bedorven zyn bevonden. Het eenig middel is hier een nieuwen doortogt, door de konst, te maaken; dat is, het Nagelbeentje te doorbooren met het neusvlies tot in de holte van de neuze, en te maaken dat die opening waarschynlyk moet open blyven, en doorgang aan de traanen verleenen, na dat de uitwendige

ge zweer geneezen is. De Heer POTT zegt, hier toe altyd een kromme Troicar gebruikt te hebben. Hier op moet een ſteekwiek van plukzel, zo dik, dat ze de opening vulle, en zo lang, dat ze tot in de holte van de neuze reike, ingebragt en 2, 3, of 4 dagen in gelaaten worden, tot dat ze, wegens de veretteri̇ng der deelen, gemaklyk kan uitgenomen worden, waar na men 'er dagelyks weder nieuwen moet inbrengen; en op dat de vleeschgroeijing de opening niet toeſtoppe, moet de punt van de ſteekwiek met *ſpir. vitriol. ten.* bevogtigd, of een ſtukje *lap. infernal.* zo in plukzel omwonden, dat weinig meer dan het uiteinde bloot zy, by elk verband, of om den anderen of derden dag, ingebragt worden. Dit eenigen tyd gedaan zynde, moet men een ſtuk van een waschkaarsje, van een behoorlyke gedaante, of een looden buisje, in de plaats van de ſteekwiek inbrengen, wanneer men de zweer kan toeſtaan zich zo ver zamen te trekken, als het waschkaarsje kan toelaaten, het welk zo lang zyn moet, dat het een einde met de huid in den ooghoek gelyk zy, en het ander zich tot binnen in de neuze uitſtrekke. Hier by wordt nog deeze waarſchouwing gevoegd: Hoe langer men den Lyder het waschkaarsje kan doen draagen, hoe grooter kans 'er is, dat de opening zal open blyven; en wanneer het weggenomen is, moet de uitwendige opening alleen met een plat wiekje of pleister gedekt, en de geneezing door middel van een maatige drukking bevorderd worden.

Zie daar een korte ſchets deezer Aanmerkingen van den Heer POTT, over het berugte en moeilyke gebrek de Traan-fistel; nadere omſchryvingen van elke byzondere handelwyze kunnen in het Werk zelf gezien worden; waar in ook overweegingen en wederleggingen voorkoomen van andere geneeswyzen, van de zynen verſchillende. Onze Vaderlandſche Heelmeesters zullen 'er een nuttig gebruik van konnen maaken: doch zy moeten zich niet voorſtellen, dat de geneezing der Traan-fistel hier mede tot volkomenheid is gebragt, en 'er geene zwaarigheden en moeilykheden zyn overgelaaten. De Schryver zelf getuigt in het ſlot van dit Werk dat 'er geene wyze om deeze ziekte te behandelen bekend is, die onfeilbaar is; geene die volſtrekt en in alle gevallen de wederkomst zal voorkoomen. En men moet niet denken dat dit uit een gebootſte zedigheid gezegd zy, maar de ondervinding hem deeze bekentenisſe hebbe afgedrongen.

Wat

Wat nu aanbelangt de *Nieuwe Manier om de Seton (ter behandeling der Traan-wegen) te gebruiken, door den Heer* C. POUTEAU, van den Vertaaler hier achter gevoegd; zie hier waar in ze bestaat, gelyk hy zegt dezelve, in zeker geval, te werk gesteld te hebben. „ Ik bragt een lancet tot in de Traanzak, voerende het binnenwaarts tusschen de traanheuvel (*caruncula lachrymalis*,) en het onderste ooglid door. Ik gaf aan het lancet een schuinze strekking naar de bodem der zak, en voerde het, zonder schroom, diep genoeg in: de etter vloeide tusschen de zyden van het lancet uit. Toen liet ik een *stylet* met een sleuf 'er in langs het vlakke van het lancet tot in de neusbuis glyden; en na het lancet weggenomen te hebben, opende ik dezelve zeer gemakkelyk, door het *stylet* loodregt nederwaarts te drukken, en dus drong ik dezelve door tot in de neus. De Lyderes is volkomen geneezen geworden. ——— Men moet het *stylet* door de neus weder uithaalen, en de draad, waar mede het zelve voorzien is, laaten zitten."

Proeven omtrent de voornaamste Hulpmiddelen, ter Reddinge van Drenkelingen, en andere Ongelukkigen, die, door eenige oorzaken verstikt, hun leeven byna of waarlyk schynen verloren te hebben. Door ANTONIUS DE HAEN, Hofraad enz. *Uit het Latyn vertaald. Te Rotterdam, by* A. Bothall, 1771. *Gr. Octavo, 47 bladz.*

Dit Geschrift is eigenlyk eene vertaaling van het derde Hoofdstuk van het XIII Deel der *Ratio Medendi* van den Heer DE HAEN, gelyk de Vertaaler in het Voorbericht zegt, en uit ons Berigt, aangaande dit Deel, onlangs in onze *Letter-Oefeningen* gegeeven, kan gezien worden (*). Het kan strekken tot voldoening van Nieuwsgierigen, door hun te doen zien, hoe velerlei behandelingen en hulpmiddelen by de Drenkelingen te pas koomen, en somtyds tot spoedige herstelling dienen; terwyl ze op andere tyden, met hoe veel yver en aanhoudendheid aangewend, vrugteloos te werk gesteld worden. Men ziet hier in hoe de Heer DE HAEN, door veele Proeven op Honden, met geweld onder water gehouden, tot dat alle teekenen van leven verdweenen waren, de Behandelingen en Hulpmiddelen, hier toe aan-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 108.

aangepreezen of op nieuw uitgedagt, tot eenige zekerheid heeft getragt te brengen. Dan de Proeven met deeze Dieren vrugteloos zynde geweest tot wederopwekking van het leven, genoegzaam in allen, behalve één, waar omtrent eenige twyfeling overbleef, hebben het bedoelde oogmerk niet beantwoord. Een en ander mensch, voor dood uit het water opgehaald, werden hersteld; en dit brengt den Geleerden Schryver in vermoeden, dat hier in eenig onderscheid tusschen menschen en dieren plaats heeft; schoon hy bekent de reden hier van niet te begrypen. Behalven het gezegde vindt men in dit Stukje verscheide aanmerkingen, het onderwerp van Verdrinking, Verstikking en Herstelling betreffende, zo van den Heer DE HAEN zelven, als van anderen, door hem aangehaald, welken waardig zyn bedagt en overwogen te worden. Doch wy zullen ons hier omtrent niet verder inlaaten, om dat het Geschrift kort zynde en in onze Vaderlandsche taale voorkomende, van een iegelyken met gemak en in weinig tyds kan geleezen worden.

De Nieuwe Reiziger of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Negende Deel. Behelzende Kanada en de Engelsche Volkplantingen. Florida en Jamaika. Te Dordr. by* A. Blussé en Zoon, *in groot octavo 450 bladzyden.*

By onze aankondiging van het Eerste en Tweede Deel deezes Werks, hebben wy betuigd hoe het te wenschen ware; dat de Vertaaler vervolgens nauwkeuriger op zyne Taal lette (*). Beterschap hebben wy, in de volgende Zes Deelen, ten deezen opzigte, niet bespeurd; doch in het doorbladeren van dit Negende Deel, hier en daar leezende, terstond opgemerkt, dat 'er een duidelyk verschil was in Styl en Taal, met de voorgaande. Het Berigt des Drukkers voor dit Deel geplaatst ontdekte ons, vervolgens, de rede van dit in 't oogloopend onderscheid; naamlyk „, dat het Werk in de handen van eenen anderen Vertaaler gevallen zynde, men alles wat mogelyk was heeft aangewend, om 't zelve met een zuiver Nederduitsch gewaad te omhangen; ook belooft hy, op deezen voet te zul-

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* I D. 1 St. bladz. 59.

zullen voortgaan". Het is ons aangenaam dit en het volgende Tiende Deel met ruim zo veel luister als de Acht voorgaande te zien verschynen.

Een Werk in zo goeden smaak geschreeven, 't geen zo veele weetenswaardige zaaken op eenen aangenaamen trant vermeldt, verdiende dit beter lot. En wy zullen, met te meer genoegen, onzen Leezeren eene proeve uit elk Deel opdisschen.

De Zeven eerste Brieven deezes Deels leveren eene vry breede Beschryving op van *Kanada*. De drie volgende behelzen een Verhaal van de *Engelsche Volkplantingen*. De Elfde Brief geeft berigt van *Florida*, en de Twaalfde stelt ons *Jamaïka* voor oogen. Laaten wy zien wat onze Abt van den Godsdienst der *Huronnen*, een Volk in *Kanada*, 't welk de Zendelingen als hunne Vaders, de *Franschen* als hunne Broeders, en in 't algemeen de Vreemdelingen als hunne Vrienden beschouwt, heeft vernomen uit den mond eens Zendelings. „ Men kan niet zeggen, dat het dit Volk volstrekt aan eenen Godsdienst ontbreekt; maar 't is moeilyk te bepalen waar in dezelve bestaat. Voor zeker erkent het een Opperweezen; doch het denkbeeld, dat het daar van vormt, is zeer duister. Allen komen zy daar in overeen, dat zy het zelve als den eersten geest, den Heer en Schepper van het heelal, beschouwen; maar wanneer men hun een weinig op dit stuk toetst, vindt men by hen niets dan wonderlyke verbeeldingen, kwalyk begrepen en nog slechter verzonnen fabelen. Zy klimmen niet op tot de eerste schepping, maar doen aanstonds zes mannen op de weereld verschynen, zonder te weeten wie hen daer op geplaetst heeft. Toen was 'er nog geene aerde: zy werden door den wind gindsch en herwaerds gedreven, kenden geene vrouwen, en beseften by gevolg dat hun geslacht wel rasch zoude eindigen. Een van hun klom ten hemel, gelyk een andere Prometheus, niet om daer het heilig vuur te stelen, maer om eene vrouw te zoeken. De vogels, hem eenen wagen van hunne vleugelen maakende, voerden hem derwaerds. Toen hy aldaer gekomen was, zette hy zich aan den voet van eenen boom neder. Eene vrouw kwam water putten uit eene naburige fontein. Hy hieldt eene t'samenspraak met haar, gelyk de slang met Eva, en gaf haar vereeringen, welke zy aannam; en zy hadden t'samen eene gemeenschap, die haar tot moeder maakte. De Heer des Hemels wierp haar van boven uit zyn Koningryk; gelyk

Adam

Adam uit het aardsche paradys: en zy belandde als eene andere Latona, in een eiland, 't welk de visschen op den rug van eene schilpadde gemaakt hadden. Dit eiland groeide, van tyd tot tyd, aan, en spreidde zich uit in de gedaante, waer in wy onze aerde beschouwen. Deeze vrouw baerde twee kinderen, waer van het eene de moorder van het andere wierd, gelyk Kaïn van Abel. Na deze gebeurtenis, is 'er niets meer dat deze mannen of derzelver nakomelingschap betreft.

„ De Wilden, gelyk ik reeds gezegd hebbe, gelooven dat 'er een Godt is, en bewyzen deszelfs bestaan door de vorming van het heelal: waar uit zy besluiten dat de mensch niet by geval geschapen, maer het werk is van een eerste beginzel, dat in wysheid en kennis uitmunt. De groote geest bevat alles, hy verschynt in alles, en geeft de beweging aan alle dingen. Kortom, alles wat men ziet, alles wat men kent, is deze Godt, die eeuwiglyk en onbepaeld bestaet: zy bidden hem aen in alles wat 'er in de weereldt verschynt; en wanneer zy iets schoons, iets uitmuntends of verwonderenswaardigs beschouwen, roepen zy uit: ô groote Geest! wy zien u overal".

Behalve dit eerste weezen, erkennen zy mindere godheden, welke lichamen gelyk wy hebben, maar zonder eenigen der ongemakken, waer aen wy onderhevig zyn. Zy zyn allen aen den grooten geest onderworpen; men roept hen aen; men spreekt tot hen; men veronderstelt dat zy hooren wat men zegt, dat zy gevolgelyk daer naer handelen, en goed of kwaed doen, volgens de verschillende belangen, die hen aensporen. Zie daer alles wat men uit deze barbaren kan trekken; en nog zyn 'er niet dan eenige gryfaerts, die tot deze geheimen worden toegelaeten.

„ Men eert deze geesten door verschillende soorten van offeranden of plegtigheden. Men werpt tabak, gedoode vogels, beestenvellen, halsbanden van schulpen, geheele dieren, en vooral honden, koornairen, vruchten, enz. in de meiren en rivieren voor de watergoden, en in het vuur voor de zonne. Men ontmoet dezelfde offeranden omtrent de moeijelyke wegen, op de rotsen, of aen de oevers der snelstroomende vlieten, om de godheden, die het bestier over die oorden hebben, te bevredigen. Dewyl de honden de gewone slagtoffers zyn, die men hun toewydt, hangen dezelven somtyds, met de agterste pooten, geheel levend aen een' boom, waer aen men hen al razende laet sterven. De Wilden vergezellen deze offeranden altoos

met eenige gebeden, en eene korte redevoering. Zy bezweren de Zon hunne treden te verlichten, hen te geleiden, hun de overwinning op hunne vyanden te geven, hun koorn op hunne velden te laten wasſen, en hun eene goede vischvangst en gelukkige jagt te verleenen.

„ De Huronnen eeren deze zelfde geesten door gelofsten, indien men dus noemen mag de toezeggingen, die de Wilden doen, wanneer zy zonder levensbehoeften zyn, om aen het Opperhoofd van het vlek een gedeelte van het eerſte beest, dat zy op de Jagt dooden zullen, te vereeren, en geen voedſel te nuttigen, voor dat zy aen deze verbintenis voldaen hebben. Indien de uitvoering van deze gelofte onmogelyk wordt, om dat het Opperhoofd al te ver is, verbranden zy het geene hem toegeſchikt was, en maken 'er eene ſoort van offerande van.

„ Men kan insgelyks als daden van godsdienst beſchouwen, niet alleen hunne oorlogs- en lykzangen, die als hunne gebeden zyn; maer daerenboven de gewoonte, welke zy hebben, om zich, op ſommige maeltyden, nimmer van mesſen te bedienen; om geene beenders van dieren, welke men aldaer eet, te breken; om niets van den maeltydt, dien men op de wederkomst van de Jagt houdt, over te laten; en zo zy dien niet verorberen kunnen, zich van hunne buuren te doen helpen; om voorſpellingen te trekken uit alles wat 'er voorvalt, en dezelven als waarſchuwingen van den hemel te beſchouwen.

„ Sommigen hebben geloofd dat 'er eertyds, by de Huronnen, eene ſoort van geestlyke dochteren was, die van allen ommegang met de menſchen afgeſcheiden leefden, en eenige kluizenaers, die zich aen de onthouding overgaven. Ik kan u niet zeggen, welke derzelver bedryven waren; alles wat ik van eenige Wilden heb kunnen verneemen, is dat deze maegden nimmer uit haare hutten kwamen, dat zy zich met geringe werken bezig hielden, en dat het gemeene volk haer eerde en in rust liet. Een kleen Jongsken, door de Oudſten uitgekozen, bragt by haer alle dingen, tot het leven noodzakelyk; en men droeg alleenlyk zorg het zelve te veranderen, zo dra de Jaren deszelfs dienst verdacht konden maken. Zie daer alles wat men my heeft kunnen zeggen van deze ſoorten van vestaelſche Nonnen, en van deze gewaende Kluizenaren, waer van ik u zelfs zal bekennen, dat my geen enkele voetſtap is voorgekomen.

„ Onze Huronnen ſtaen de onſterffelykheid der Ziele toe,

toe, zonder te gelooven, dat zy onligchamelyk is. Zy beschouwen dezelve als eene schaduw of eene levendige afbeelding van het ligchaam; geloovende dat zy, na de scheiding, altoos dezelfde neigingen, welke zy in het leven gehad heeft, behoudt. Hierom begraven zy, met hunne dooden, alles wat tot derzelver gebruik heeft gediend, en derzelver behoeften kan vervullen. Zy gelooven zelfs dat de Ziel langen tydt by het ligchaam blyft, na derzelver ontbinding, en vervolgens overgaet in een landschap, alwaer zy in eene tortelduif veranderd wordt. Daer is een gewest, alwaer de Zielen der krygsgevangenen, welke verbrand zyn, gepynigd worden. Zy begeven zich daer naer toe zo laet als zy kunnen. Weshalve men, na den dood van deze rampzaligen, uit vreeze dat hunne schimmen rondom de hutten blyven zweven, om zich over de pynigingen, hun aengedaen, te wreken, overal de ronde doet, en door het hevig slaen met spitsgarden, en het uitgalmen van verschrikkelyke schreeuwen, een groot geweld maekt, om dezelven tot vertrekken te noodzaken.

„ Het geluk, dat de Wilden in hun paradys toestaen, is minder eene belooning van de deugd, dan dat men een goed Jager en een goed Krygsman geweest is. Deze twee hoedanigheden, gevoegd by veel voorspoeds in zyne ondernemingen, en by den roem van een groot getal vyanden gedood te hebben, geven het recht tot deze gelukzaligheid, welke zy in eenen overvloedt van allerlei dingen doen bestaen. Een visschery en jagt, die nimmer missen, eene eeuwigdurende lente, vrouwen en een gerust leven, zyn alle de zaken, die zy, voor dit en het toekomende leven, van hunne Goden afsmeeken. Hun geest verheft zich niet tot hooger denkbeelden of geestlyker vermaken.

„ De droomen maaken een weezenlyk stuk van den Godsdienst dezer Volken uit. Zy beschouwen dezelven als het gewoonlykste middel, waer door de Goden hunnen wil openbaren, en zy stellen hunnen pligt in die op te volgen. Zy gelooven dat hunne Ziel met de oogenblikken van den slaep haer voordeel doet, om zich te verlustigen. Op hunne ontwaking meenen zy dat dezelve wezenlyk gezien heeft, het geene zich voor haer heeft vertoond. Wanneer zy, een droevigen droom gehad hebbende, de vervulling daar van wilden uitstellen, zouden zy denken dat hun leven in gevaer ware. Zeker Wilde, die gedroomd had dat men hem een vinger ontnam, liet zich denzelven des anderen daegs afsnyden. Een ander had gedroomd, dat hy

gevangen was; weshalven hy zich aen eene pael liet vast binden, en verscheide deelen van zyn lighaam branden. Hy geloofde dus de voorzegging van zulk een' rampzaligen droom verydeld te hebben. Hunne bygeloovigheid is in dit opzicht ongelooffelyk.

„ Het is niet alleen de droomer, die de verpligtingen, welke hy meent dat hem zyn opgelegd, moet voldoen; maer het zou tevens eene misdaedt zyn hem te weigeren, het geene hy in zynen droom begeert. Een zeker Wilde, ziende aen eenen Franschen gevangen een beter dekkleed dan het zyne, droomde daar van, en vraagde hem het zelve af. De Fransman gaf het hem goedwillig, rekenende op eene goede wedervergelding. Eenige dagen daer na gaet hy zynen man vinden, en een fraeije pelt aen hem ziende, veinsde hy daer van gedroomd te hebben, en de Wilde gaf hem dezelve over, zonder zich te laeten bidden. Deze beurtwisseling van droomen duurde eenigen tyd; maer de Wilde, het eerst verdriet daer in krygende, om dat hy by diergelyke ruilingen altyd het meeste verloor, ging den Fransman vinden, en deed hem beloven, dat zy nimmer weêr zouden droomen van iets, dat één van beide toebehoorde. Dan zie hier nog een stuk, dat hooger draaft. Een zekere Huron, gedroomd hebbende, dat het geluk van zyn leeven af hing van het bezit eener Vrouwe, die aen één der aanzienlyksten van het dorp gehuwd was, liet hem dezelve afvraagen. De twee echtgenooten leefden in eene volmaekte eendragt, en de scheiding moest hun beide gevoelig smerten. Niettemin durfden zy die niet weigeren, en verlieten elkanderen. De verlaten man ging eene andere verbintenis aen, om allen argwaen, dat hy nog aen zyne eerste Vrouw dacht, weg te nemen.

„ Indien het geene men begeert van die natuur is, dat het door geenen byzonderen persoon ter uitvoering kan gebragt worden, neemt het geheele volk den last daer van op zich. Moet hy eene reis van vyfhonderd mylen afleggen, men moet hem overhalen, tot welk een' prys het ook zy; en ik kan u niet melden met welk eene zorg men hem hoedt, wanneer men zyn oogmerk daer in bereikt heeft. Indien het een dier is, veroorzaakt de vrees, dat het onder weg zal sterven, doodelyke ongerustheden. Maer men is geruster, wanneer het een onbezield ding is. De zaek wordt zeer ernstig, wanneer een Wilde goedvindt te droomen, dat hy iemand den hals moet breeken; men gelooft dat hy zulks, inderdaad, doen moet; maer wee den moorder',

der', indien een ander, op zyne beurt, droomt dat hy den overleden moet wreeken. In deze gelegenheden neemt men het besluit om den beschermgeest, door vereeringen, te verzoenen; maer men heeft niet altoos den tyd daer toe.

Dit groot gewigt, 't welk zy in hunne droomeryen stellen, geeft aanleiding tot zeer veele ongeregeldheden, en zy vieren ook een feest der droomen, dat men veel eer, gelyk de Abt DE LA PORTE aanmerkt, met den naem' van zotheit mogt doopen.

Niettegenstaande deeze vreemde begrippen over den Godsdienst, en dwaaze denkbeelden wegens de Droomen, beschryft onze Nieuwe Reiziger, de *Huronnen* als de zodanigen, die van alle de Volken van *Kanada* het grootste verstand hebben; doch ook waar tegen men altoos het meeste op zyne hoede moet weezen. Hunne veinzery stygt tot eene buitenspoorige hoogte, en deeze geaartheid heeft zo veel toegebragt, om hun gevreesd te maaken als hunne schranderheid, hun vrugtbaar en uitvoerend vernuft, hunne welspreekenheid en dapperheid. Met één woord, het is het Volk van 't vaste Land, in welken men de meeste gebreken en de meeste deugden heeft opgemerkt.

„ De Zendelingen hadden, in den beginne, veel moeite om dit Volk van de grondwaarheden des Euangeliums te overtuigen. De zwaarigheid was niet om zich van hun te doen aenhooren; maer men moet zich niet verbeelden, dat een Wilde overtuigd is, zoo dra hy het geene men hem voorstelt schynt goed te keuren. Allen, in 't algemeen, schroomen zy niets zoo zeer dan het redentwisten, en het zy uit believing, of uit inzicht van eenig belang, het zy uit onachtzaemheid of luiheid; allen geven zy blyken van eene geheele overtuiging, omtrent zaken, welke zy niet bevatten, of waerop zy geene de minste acht geslagen hebben. Men heeft 'er gezien, die geheele jaren, met eene naerstigheit, zedigheit en uiterlyke eerbiedt, welke de oprechtste begeerte, om de waerheit te kennen en te omhelzen, aantoonden, onze Kerken bezocht hadden, en vervolgens afvallig wierden; terwyl zy koeltjes tegen den Zendeling zeiden, gy hadt niemand om met u te bidden; ik heb medelyde met uwe eenzaemheit gehad, en u gezelschap willen houden. Tegenwoordig, nu anderen u denzelfden dienst wel willen bewyzen, moet gy goedvinden dat ik u verlate'. Verscheidenen hebben de veinzery of believing zoo verre uitgestrekt, dat zy den doop verzochten en ont-

vingen, en eenigen tyd, met stichting', alle de pligten van het Christendom vervulden; waer na zy verklaerden, dat zy zulks alleen gedaen hadden tot genoegen van den Vader Jezuit, die hun drong om van Godsdienst te veranderen.

„ Sommigen Huronnen voerden in het begin redenen, die de Zendelingen ontroerden. Ik beken, zeide een van hun tot een Jezuit, dat het geene gy ons onderwyst zeer fraei en waerachtig is; maer zulks is alleen goed voor u-lieden, die met ons niets gemeens hebt. Uwe levensmanier, uwe tael, uwe kleederen zyn onderscheiden van de onze; waerom zou uw gebedt ook niet van het onze verschillen? Gy vindt niet kwaedt, dat wy gekleed zyn op de wys van ons land, dat wy van deszelfs voortbrengzelen leven, en dat wy de tael, die ons natuurlyk is, spreeken: wy keuren insgelyks goed, dat gy u, omtrent deze stukken, by uwe gebruiken houdt; en wy verzoeken niet dat gy uwen Godsdienst verandert, om den onzen aen te nemen. Indien het den grooten beschermgeest behaegd hadde, dat wy te samen, na den doodt, in het zelfde paradys zouden woonen, waerom zoude hy ons, hier benede, niet in dezelfde landstreek geschapen en laten leven hebben? Hy wil dat wy gelukkig zyn op onze wys, gelyk gy op de uwe; en hy zou ons in zulke verafgelegene landschappen niet geplaetst hebben, indien zyn oogmerk ware geweest ons te vereenigen. Niemand van ons heeft bedagt, de Zeën over te zeilen om u in ons vaderland te troonen; waerom legt gy dan zo veel wegs af, om ons in uwen hemel te geleiden? Beschouw of wy dezelfde drift hebben, om u in den onzen te brengen. De groote ruimte des waters, die ons natuurlyk van elkanderen scheidt, schynt aen te toonen, dat alle de menschen niet geschapen zyn, om het zelfde verblyf in deze weereldt te hebben: en niets is 'er, 't welk bewyst dat zy geschikt zyn, om te samen in de andere te leven'. Dewyl zy standvastig op dit grondbeginzel waren, was het moeijelyk hen daer af te trekken: en hunne bekeering was veel eer het werk der genade, dan der redenkaveling.

Eene volledige Historie der zogenaamde Piëtisten. Door A. VAN HARDEVELT. *Te Leiden, by* Z. v. Egmont 1770. *In octavo* 136 *bladzyden.*

IN dit Werkje komt ons voor ene verzameling van 't merkwaerdigste dat de Kerklyke Geschiedschryvers *Cramer*, *Pictet*, *Lampe*, *Mosheim* en de Uitgevers der *Luthersche Kerkhistorie van Saxen Gothen*, wegens de opkomst en voortgang der Piëtisten gemeld hebben. Men kan 'er uit opmaken, dat deze Secte haren oorsprong grootlyks verschuldigd is aen een misbruik der Leere van den beroemden *Spener*, die, in 't afloopen der voorgaende Eeuwe, boven al aendrong op een daedlyk Christendom; en ter bevorderinge hier van een *Collegium Pietatis* hield; 't welk vervolgens aenleiding gegeven heeft tot den naem van *Piëtisten*, zo veel als *Voorstanders der Godsvrucht*. Ene benaming, in zich zelve loflyk, doch die ene onderscheidende benaming geworden is, van zodanige menschen, die zich, onder den schyn van de Godsvrucht met meer dan gemenen ernst voor te staen, van de openbare Kerk hebben beginnen af te zonderen. Men vond door alle tyden heen, onder dit slach van Lieden, altoos welmenende Menschen, doch 't geen deze Gezindheid over 't geheel in minachting gebragt heeft, is dat hunne afzondering van de Kerk, hun gedrag en leerwyze ten dezen opzichte, dikwerf verscheiden onlusten baerde; waer by gekomen is, dat ene reeks van buitensporige Dwepers menigwerf onder hen den grootsten invloed had; des velen deze verbasterde navolgers van *Spener* altoos als gevaerlyk voor de Kerk, en der ware Godsvruchte nadeelig, aengemerkt hebben. Dit stelt onze Autheur in dezen der Nederlandsche Kerke, op het duidlykste, ter waerschouwing voor; met nevensgaende melding der maetregelen, die de Synodale Vergaderingen in ons Vaderland meermaels in acht genomen hebben, om den voortgang van zulke inkruipende dweperyen te stuiten; overeenkomstig met het loflyk gedrag veler beroemde Leeraren onzer Hervormde Kerke, die zich bestendig tegen zodanig een scheuring verwekkenden handel aengekant hebben. De Autheur ontvouwt dit onderwerp op zodanig ene wyze, dat het zyne nuttigheid kan hebben om de Lezers op hunne hoede te doen zyn, tegen het schoonschynende veler voorwendingen; op dat zy niet zo genaemde *Piëtisten* worden, die onrust en bygeloof aenkweken; maer wezenlyke *Piëtisten* mogen zyn, die 't 'er op toeleggen, om een Welgegrond Geloof te vercieren met een Heiligen Wandel, in 't voorstaen der Godsvrucht en 't behartigen van de Vrede der Kerke.

De fraaije Vrouw, of de Fransche Coquette in den kring der Petits-Maitres. Uit het Fransch vertaalt. Twee Deelen. Te Amsterdam by S. v. Esveldt, 1771. *Behalven de Voorreden. In octavo* 323 *bladzyden.*

DE hoofdrol dezer Geschiedenisse word gespeeld van ene Juffrouw *de Vasy*, door 't Huwelyk de *Marquisin van Aurange*; in hare opvoeding en verder gedrag geleid en bedorven door ene Mevrouwe *de Lorevel;* die haer van hare tederste jeugd af verkeerde beginsels inboesemt, en alleszins behulpzaem is, in éne schandelyke levenswyze. Men ziet hier ene Dame, met meer dan gemene natuurlyke vermogens bedeeld, dezelven jammerlyk misbruiken; waer door ze zich zelven, in vergeldinge van een zogenaemd vermaek, dikwerf wezenlyke onheilen op den hals haelt, en zich eindelyk in een onherstelbaer verderf dompelt. —— Het verhael hier van is doormengd met tusschenkomende voorvallen, die ons, in tegenstelling van 't gedrag der Marquisinne, en dat harer aenhangeren, het oog doen slaen op ene Juffrouw *Rosbel* of *Cecilia*, op voorbeelden die ten uiterste lofwaerdig zyn; en welken in dat contrast dienen, om te doen opmerken, hoe veel edeler van natuur en heuchelyker in gevolgen de kuische Liefde zy, dan de dertele Min.

De Schryver schynt zich voorgesteld te hebben het gedrag van Dames, gelyk aen de Marquisinne, op ene Satyrique wyze te beschouwen; en tevens 't aengename, 't harttreffende van zuivere Liefde ten levendigste voor te dragen; om, door die manier van tegenstelling, het haetlyke aen de ene, en 't beminlyke aen de andere zyde, in een sterker licht te zetten. En men mag wel zeggen, dat hy hier in niet ongelukkig geslaegd is. De levenswyze der Marquizinne boezemt ieder, wiens hart niet geheel bedorven is, verachting in voor alle Dames, die, hoe voortreffelyk anders, hare edele vermogens tot zo versmaedlyke uiteinden aenwenden; en wapent hem tegen alle derzelver listige bedriegeryen. Intusschen vervult hem het gedrag ener tedere *Rosbel*, en dat ener minzame *Cecilia*, op eer en deugd gegrond, in tegendeel met ene gevoelige hoogachting, voor de schoone Sex, die zich harer innemende natuure waerdig gedraegt. En 't zo bevallig gedeelte des Menschlyken Geslachts word 'er door aengemoedigd, om de paden der dertelheid te schuwen, en die der eerbaarheid te bewandelen; wanneer 't niet feilen kan een wenschlyken invloed te hebben op hen, die 't waardig zyn bezitters te worden van ene teerbeminde Echtgenoot, welke enigermate zweemt, naer de volgende kenschetse, die onze Autheur in dit Stukje gemaeld heeft.

„ Gelukkig zy, die van haare eerste jeugd verstands genoeg gehad heeft, om de ligthoofdigheid, de wispeltuurigheid, de eigenzinnigheden van allerleië soort te verzaaken; die begreepen heeft dat haar weezenlyk geluk niet in den ydelen draaikolk der waereld was ge-

gelegen, maar in de effenheid der Ziele, in de vrede, in de verachting van alle die kleine dingen, van alle die beuzelingen, die het leeven niets of twistgierig maaken. Zy heeft altyd haare rede, die regt was, geraadpleegt, verre boven de inbeelding, de Koningin der Zinneloozen. Haar zuiver hart heeft gevoelt, dat de zwakheid het pad tot de ondeugd was, en zy heeft gebeeft om eene zwakheid te begaan. Zy heeft bemint, zo dra zy den man gezien heeft, dien zy gelukkig moest maaken. Haar geluk heeft haare tederheid gerechtvaardigd; en de achting van haaren man is haar grootste roem geweest. —— De bedorven waereld, haare schoonheid ziende, heeft haar het getrouw zyn vergeeven; en zy was teder, zonder dat men haar oit konde verwyten de uitspoorigheid, tot welke zy dat kostlyke gevoelen bragt. Zy heeft eene veel zuiverer vreugde gesmaakt in de schuldelooze liefkoozingen haarer kinderen, dan alle de verkwisting aan de ledige overdaad verschaffen kan. De pligten van Vrouw en van Moeder, zo verdrietig voor de ondeugd, hebben de aangenaamste bekooringen over alle de oogenblikken haares leevens verspreidt. Veel meer van haare Famillie geacht, dan een goed Koning van zyne onderdaanen bemint, heeft zy over haaren Man geheerscht, door het natuurlyk vermogen haarer beminnende Ziele. Haare kinderen hebben uit haare oogen heure vreugde of heure droefheid geleezen. Haare dienstboden hebben geweent, door de enkele gedagten om van haar te scheiden. Haare toegeevenheid heeft eene aandoenlyke waardye, en haare gevoeligheid verleevendigt alles wat haar omringt. Wanneer haare eerste bekoorlykheden vergaan, gelyk zy niet alle haare verdiensten in de roozen haarer verwe heeft gesteld, ziet zy zig zonder spyt van haare aanvalligheden berooven; zy bezit 'er nog anderen, die voor de schigten des tyds in veiligheid zyn. Altyd bemint en altyd geëerbiedigt, om dat de aanminnigheden en het verstand haar altyd ten deele zyn gevallen, maakt zy aanbidlyk zelfs het vooruitzigt haares ouderdoms. Haare kleinzoonen zyn van blydschap vervoert als zy haar zien, naar het voorbeeld hunnes vaders; en zy ontvangen van haar dezelfde gronden van deugd. Wanneer eindelyk de kille hand des doods haar het tydstip bepaalt, waar op alles moet uitloopen, dan ligt zy haar hoofd, daar de bedaardheid in heerscht, gerust ter neder; zy ziet eene Famillie in traanen, rondom haar bedde verzamelt; zy bemoedigt voor de laatstemaal haare kragten; zy verheft haare hand, lacht van vreugde, dankt den hemel, en zegent ze allen. Zy sterft: de traanen der armen vermengen zig met de traanen haarer kinderen; het graf ontvangt haar, maar haare gedagtenis vergaat niet. By elke verjaaring, vermelden de harten haarer kinderen aan allen, die hen naderen, dat haar eerwaerdige naam nimmer zal sterven; zy denken om haar, en zoo dra begaan zy een deugdzaame daad."

Historie van den Man met de Bonte Muts. In tien Prentverbeeldingen met derzelver Uitleggingen. Te Amsterdam by de Erven de Wed. Jacobus van Egmont. *In quarto* 28 *bladzyden.*

EEn onschuldig Kindersprookje van een kunstig toegesteld Beeld, in een onderaards Gewelf ontdekt, vertoonende een Man met ene Bonte Muts op 't Hoofd, zittende aan een Tafel te slapen, doch ontwakende en dreigende te slaen, zo dra iemand den voet op den trap zet, om in 't onderaerdsch Gewelf neder te klimmen. Het oogmerk is ongetwyfeld om Kinderen te diverteren; en weinig Boeken beantwoorden zo goed aen 't oogmerk waer toe ze geschreven zyn, of ten minsten, volgens de betuiging der Autheuren, het licht zien, als dit Geschrift aen dat uiteinde.

Gedagten over de Hedendaagsche Kapzels en Tooizels van veele Hoovaardy-minnende Dames. Te Middelburg en elders te bekomen. 8 *bladzyden in groot octavo.*

EEn ligt opgeslagen Vers, ter hekelinge van de Hovaerdy, en wel byzonder van den kinderachtigen opschik, waer mede velen der schoone Sexe zich, in stede van zich te verfraeijen, zo voor 't gezicht als voor den reuk, ongevallig maken. 'Er schynt hier omtrent eene dwaling onder de beminnelyke Sexe te heerschen; en 't is te wenschen, dat zy eerlang het kinderachtige en bespotlyke daer van mogen opmerken. Voorts pryzen wy allen aen des Autheurs volgende Zedeles.

Men zal 't zig nimmermeer beklaagen
Als Nedrigheid met Deftigheid
Gepaard gaat, maar God meer behaagen,
Die op de Hoogmoed straffen leid.
Gy zoud gewis roemwaerder hand'len,
Zoo ge in deez' duuren Wintertyd,
De Armoede niet half naakt liet wand'len,
Maar kleede door meêdogenheid;
En spysde door uw milde handen
Een droef noodlydend Huisgezin,
Daar naauw is te eeten en te branden,
Ontbloot van inkomst en gewin.
Maar ach! zeer veelen wenden de oogen
Af van haar armen Medemensch,
En steunen op hun groot vermogen,
Als 't hen maar gaat na lust en wensch

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Een dertigtal van Predikatien; door den Hoog-Eerwaerdigen, zeer Geleerden en Wytberoemden Heere J. STAPFER, *Hoogleeraar der Heilige Godgeleertheit te Bern in Zwitserlant. Uit het Hoogduits vertaalt, en met eene Voorrede, en eenige Aantekeningen uitgegeven, door* A. DE STOPPELAAR, *in leven geacht en geliefd Euangeliedienaar in den Oudenbosch. Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. T. en A. van Paddenburg 1771. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 370 *bladzyden in groot octavo.*

HEt tweede Stuk dezer Leerredenen, niet min merkwaerdig dan 't eerste (*), van wegens 's Mans geregelde, zakelyke en treffende behandeling van Godsdienstige waerheden, behelst, even als 't voorige, vyftien Predikatien, in welken de volgende onderwerpen klaer ontvouwd en nadruklyk aengedrongen worden. *De weelde en verquisting*, Luk. XVI. 1, 2. *De Geest onze zwakheden mede te hulp komende*, Rom. VIII. 26. a. *Het gepaste verlangen naer een langer leven*, Ps. CII. 25a. *De mildaadigheit voor de armen*, mitsgaders de verplichting *ter wedergeving van onrechtvaerdig goet*, Luk. XIX. 8, 9a. *De dwaaze verontschuldigingen der ondeugt*, die men van zig zelven ontleent. Spr. XIV. 9. a. *De verborgenheit der Godzaligheit*, 1 Tim. III. 16. *De dwaaze verontschuldigingen der ondeugt*, die men van andere menschen ontleent. Spr. XIV. 9. a. *Het ziele lyden van Jesus Christus*, Luk. XXII. 39—47. *De oirzaken des vervals in de Godsdienst en in de Godzaligheit*, in twee Leerredenen over Jer. XVIII. 12. *De zonde der onreinigheit*, Gen. XXXIX. 9. b. *De quaade gezelschappen*, Spr. XIII. 20. b. *De gelukzaligheit der vroomen in alle omstandigheden des levens*, Rom. VIII. 28. a. *Het verzuim des heiligen Avontmaals*, Matth. XXII. 3. De geachte *Stapfer* behandelt deze onderwerpen op ene zo leerzame en overtuigende wyze, dat ieder aendachtig Lezer 'er door opgeleid moet worden, tot eene geloovige ge-

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 145.

gehoorzaemheid. Wel byzonder behelzen zyne Leerredenen, over *de dwaeze verontschuldigingen der ondeugd*, en de *oirzaken des vervals in de Godsdienst*, als mede die over *de weelde en verquisting*, een aental van bedenkingen, die recht geschikt zyn, om ene reeks van Nationale gebreken ernstig tegen te gaen. Wy maken 'er te bepaelder gewag van, om dat dezelve den Nederlandschen Lezer te meerder aengeprezen mogen worden, uit hoofde, dat ze, schoon opgesteld voor de Zwitschers, in vollen nadruk op de inwoonders van Nederland over te brengen zyn, en dus ook onder onze Natie ene herhaelde overweging verdienen. ——— Men oordeele hier van enigzins, uit 's Mans volgende opgave, van de *oirzaken* der ondeugd van *weelde en verquisting*, die niet minder in ons Gemenebest, dan in dat der Zwitschers in zwang gaen.

„ *a* De eerste oirzaak is de hoogmoet; de ryken en aanzienelyken willen zig van de geringeren onderscheiden, en zig op allerlei wyze boven dezelven verheffen; en dewyl de menschen in 't gemeen hunne hoogheit en eere niet alleen in waare verdiensten, maar ook in den uitwendigen praal en aanzien zoeken, zo kunnen sy hun oogmerk niet beter dan door de pragt en weelde bereiken. Die geene, welke voornaame luiden, maar niet ryk zyn, willen uit hoogmoet niet minder zyn, en volgen uit eene hoovaardige en valsche schaamte de eerste na, of schoon het hun vermogen niet toelaat, en maaken schulden, die sy niet betaalen kunnen, om het voorregt van een ingebeelden staat door den schyn van een goet huis, en door eene kostbaare huishouding staande te houden. De geringeren zyn somwylen even zo hoogmoedig, en dewyl sy met een valsch vooroordeel zyn ingenomen, dat alle burgers van eenen vryen staat malkanderen gelyk zyn, zo willen zy dezelve gemakkelykheden hebben, en dezelve vertooning maaken, als de voornaame luiden; en zo breidt de hovaardy de verquisting uit door alle staaten, en sy is een verderffelyke pest, die bykans alle huizen aansteekt, dewyl niemant minder wil zyn dan een ander."

„ *b* De tweede oirzaak is de opvoeding, welke men aan de kinderen geeft; sy worden van de jeugt af aan weekelyk en dartel gewent, en daar door onbekwaam gemaakt tot een bescheiden en maatig leeven: men brengt de Zoons, meest al reets by hunne kintsheit, in de begrippen van grootheit, en van staat, voor de welken sy

nog

nog aanzienelyk genoeg nog ryk genoeg zyn; en men laat hun toe eene onbepaalde vryheit, om hunne geneigtheden te volgen, in plaatze van hen by tyds te gewennen aan de maatigheit, en aan het verloochenen hunner begeerlykheden: Zo ras sy groot geworden zyn, misbruiken sy deze vryheit; sy onttrekken zig aan de gehoorzaamheit van hunne Ouderen, en sy leven naar hun welbehagen; in de vurigheit van eene ligtvaardige jeugt geven sy zig over aan een wellustig leven, en dewyl daartoe veele uitgaven vereischt worden, en sy ligtelyk luiden vinden, die hun op de hoop van hun toekomend erfdeel gelt leenen, zo gewennen sy zig aan de verquisting, en begaan naderhant die ondeugt, geduurende den gantschen tyt van hun leven. De Dogters worden meest al tot weekelykheit, tot hoogmoet, en tot ydelheit opgetrokken; de deugden, welke men haar zoekt in te prenten, zyn de uitwendige bevalligheden, en haare meeste bezigheden zyn plaisieren; in plaatze van dat men haar by tyts zou toebereiden, om goede huisvrouwen, goede Moeders, en goede huishoudsters te worden: Daarvandaan, wanneer sy naderhant een huisgezin regeeren zullen, zo verleidt haar de liefde tot de ydelheit, gemakkelykheit, vrolykheden, tot weelde en verquisting; en wanneer gebrek aan vermogen haar hierin belett, zo is evenwel eene ongeregeltheit van het huishouden, dat sy niet weten voor te staan, even zo schadelyk, als de verquisting zelve."

,, c De derde oirzaak is de wellust; alle menschen hebben van natuure een begeerte tot wellust, en de deugt bestaat inzonderheit daarin, om de zelve te onderdrukken en te maatigen; maar de meesten geven zig over aan de buitensporigheden van de zelve, en worden daardoor tot verquisting verleidt; zommige zoeken hunne wellust in den lediggang, en verrigten geene nuttige arbeit tot onderhout van hun zelven en van de geenen die hun aangaan; andere in de gemakkelykheden van dit leven, die sy in haaren geheelen omtrek genieten willen; andere in de vermaaken en in de plaisieren, en houden yder dag voor verloren, welken sy niet in aangenaame gezelschappen doorbrengen; andere in de pragt en ydelheit, waarin sy hunne grootste vreugde vinden; andere in een wellustig eeten en drinken, waarin sy hunne aangenaamste vergenoeging zoeken; andere in de schandelyke volbrenging van onkuische lusten, aan de welke sy hunne ge-

zontheit, hunne eere, hun vermogen opöfferen; anderen in de verzadiging van andere hartstogten, die zo verscheiden zyn, als de geneigtheden en driften der menschen tot de wellusten verscheiden zyn: Maar tot alle deze zoorten van wellusten worden veele uitgaven vereischt, en zo wordt de verquisting nootzaakelyk, zo lang de menschen hunne verdorve begeerlykheden volgen, en de zelve niet bepaalen naar de wetten van de natuur, en van den Godsdienst."

„ *d* De vierde oirzaak is het gebrek aan deugt; wanneer het hart van de jeugt af aan eene woonstede is van de verdorve begeerlykheden, van de wellust, van de ondeugt; wanneer men de schoonheit, de voortreffelykheit van de deugt en de gelukzalige gevolgen, die uit de goede orde, en maatigheit ontstaan, nimmer ontwaar wordt, zo moeten nootzaakelyk de booze hartstogten, en lusten de eenige drift zyn, die ons beheerscht. En aan de volvoering van de zelve offert men zonder nadenken syne pligten op, die men aan zig zelven, aan syn huis en aan syn Vaderlant schuldig is: Uit gebrek van deugt volgt men zonder tegenstant syne onreine en onmaatige geneigtheden, en men zoekt op alle wyzen de zelve te vergenoegen; en omdat daartoe de weelde en verquisting vereischt wordt, zo geeft men zig aan de zelve over zonder geregeltheit of maatigheit, die alleen van de liefde tot de deugt voortkomen."

„ *e* De vyfde oirzaak is de hedendaagsche levenswys, die meest al uit navolging van vreemde volken, ook in ons Vaderlant, is ingevoert geworden: Eertyts toen nog de inwoonders van deze Stad de eenvoudigheit der zeden beminden, geloofde men, dat het welzyn, van de huizen en van den staat zig grontvestte op de arbeitzaamheit, en eene goede huishouding; de jeugt werdt by tyts tot de zelve opgevoedt, en gewent, en de vrolykheden werden aan de zelve zelden, en alleen tot opwakkering en belooning van hunne pligten, vergunt; de Mans verrigtten hunne bezigheden met zorgvuldigheit, en hielden het niet te laag, een bestendig opzicht over hun huis te hebben, en de goede orde in de zelve te bewaaren; de Vrouwen regeerden het zelve met eene schrandere spaarzaamheit en trouw, en haare allerliefste bezigheit was, om haar huis wel voor te staan, en haare kinderen op te voeden: Men leefde in stilheit, maatig, arbeitzaam, ingetogen, en men besteedde synen tyt en syn

vermogen niet tot weelde en tot de plaisieren: Maar hoe verre is de hedendaagsche levenswys van deze onderscheiden? De jeugt leeft meest al in ledigang, in verstrooijing, in ydelheit, in vermaaken, in eene berispelyke uitgelatenheit, zonder gevoel van de pligten, welke sy aan God, aan den Godsdienst, aan het Vaderlant, aan haare Ouders, en aan haar zelve schuldig is: de Mans verbeelden zig, dat het te laag voor hun is, om zig over het huishouden te bekommeren; of sy voeren uit hoogmoet, uit begeerte om groot te schynen, uit wellust en gemakkelykheit eene zodanige huishouding, waarvan de uitgaven hun vermogen verre te boven klimmen, en geraaken in schulden, die sy nooit in staat zyn, om te betaalen: de Vrouwen houden zig bezig meer met onnutte tytverdryven, met aangenaame bezoeken, en gezelschappen, met de zorg voor haaren opschik en kleeding, en met andere kleinigheden, dan met de regeering van haare huizen. En uit eene zodanige levenswyze moet nootzaakelyk de weelde en verquisting ontstaan."

„ *f* De zesde oirzaak is de ligtvaerdigheit: Men leeft gemakkelyk en wellustig daarheen alle dagen, zonder syn inkomen met syne uitgaven te vergelyken, zonder eene nauwe rekening van de zelve te houden, zonder de huishouding in zodanige goede orde te stellen, als de gesteltheit van het vermogen vereischt: en voor het toekomende verlaaten sommige zig, wanneer sy alles verquist hebben, op de openbaare goederen van de Armen, welke de liefde gestichtt heeft, maar die door misbruik menigmaal den lediggang en onbedagtzaamheit voortplanten; en de andere verlaaten zig op voordeelige ampten, op welke sy hoopen, en welke sy verkrygen kunnen, zonder te gedenken, dat deze ampten niet daartoe dienen moeten, om onderhout en voetzel voor de weelde te verschaffen, of om de toevlugt te zyn tegen de gevolgen van eene verquistende levenswyze."

„ Deeze zyn de voornaamste bronnen van de weelde en de verquisting: namentlyk de hoogmoet, de opvoeding, de wellust, gebrek aan deugt, gemakkelyke levenswyze en ligtvaerdigheit."

Vervolg van des Heeren wonderweg in het verboogen van het Volk van Nederland, na het sluyten van den Munsterschen Vrede 1648, tot op het sluyten van den Akenschen Vrede 1748. Voorgesteld in tien Historische Leerredenen over verscheiden Texten. Door TH. V. D. BELL, *Bedienaar van het H. Euangelium te Rhynsburg. Te Leiden by Z. v.* Egmont, 1771. *Behalven het Voorwerk 275 bladzyden in quarto.*

IN 't jaer 1763 heeft de Eerwaerde *van der Bell* een tiental van Leerredenen afgegeeven, betreklyk tot de Historie van ons Vaderland, van het begin der Reformatie, tot op het sluiten van den Munsterschen Vrede in 't jaer 1648 (*). Thans biedt hy ons derzelver vervolg aen, in een tweede tiental, 't welk ons de voornaamste gebeurtenissen van Nederland, zedert dien tyd, tot op het sluiten van den Akenschen Vrede, in 't jaer 1748, onder 't oog brengt; om een ieder te doen opmerken, hoe God, schoon nu en dan Nederlands ongerechtigheden met de roede bezoekende, ons Vaderland alleszins met de dierbaerste zegeningen begiftigd heeft: het welk 's Lands Inwoonders ten ernstigste moet aensporen ter boetvaerdigheid, eerbied, en gehoorzaemheid, in ene hartlyke dankbaerheid tot, en onwankelbaer vertrouwen op den Albestierder. De Eerwaerde *van der Bell* voert dit tweede Tiental op de eigenste wyze uit als 't voorgaende; gevende, na ene uitgewerkte verklaring van den gekoozen Tekst, een oppervlakkig verslag van de meest in 't oog loopende voorvallen, in ieder tydbestek, dat hy zich in elke Leerreden ter beschouwinge heeft voorgesteld. —— De beide Stukken voegen dus zeer wel by elkander, en konnen niet t'onrechte geschikt worden, by soortgelyke Godgeleerde Historische Leerredenen, over deze en gene gewichtige omstandigheden van ons Vaderland, welker aendachtige overweging, gelyk zyn Eerwaerde, in 't slot zyner eerste Leerreden aentoont, van ene wezenlyke nuttigheid is. —— Het dient naemlyk, volgens zyn voorstel, wel inzonderheid, om ons te doen zien, het vrymachtige en onafhanglyke van Gods wegen en handelingen met Landen, Volkeren en Koningryken. Dan. 4, 34, 35. Ps. 115. 3. Jez. 45. 7. Het zet ons aen, tot het verkondigen van des

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* III. D. bl. 306.

des Heren lof, en het roemen van zyne heerlyke Weldaden, Ps. 147. 12—14.; om Gode alleen de eer te geven van al het goede dat wy genieten. Ps. 44. 4. Het wekt ons op, om, in alle tyden van ramp en tegenspoed, die het Land en Volk mogten overkomen, onze toevlugt te neemen tot hem die ons zo dikwerf verlost heeft, Jer. 14. 8, 9; gedachtig aen zyne belofte, Ps. 50. 15. en getrouwheid, Ps. 138. 8; om ons vertrouwen op hem te stellen, vertrouwende, dat hy, die zyn Volk meermaels verlost heeft, het zelve ook verder zal verlossen. 2 Cor. 1. 10. En eindelyk, het geeft ons een indruk van onze verplichting om den Heer te dienen, met een oprecht herte, en volvaerdige gehoorzaemheid, waerom ook de Heer zodanigen dienst op deze gronden van zyn Volk Israël afvorderde. Exod. 20. 2. en Micha 6. 3—5.

Plegtige Dankpredicatie op de zoo blyde, en doorlugtige Geboorte van Haare Hoogheid, de eerstgeboore Erfprinces van Orange en Nassauw, &c. &c. &c. FREDERICA LOUISA WILHELMINA. *Voorgevallen den 28sten Novemb. 1770. Nevens het Gebed, by die gelegentheid uitgestort, door* J. MOBACHIUS, *Medeleeraar te s'Bosch. In 's Gravenhage by* B. van der Klos. *In quarto 49 bladzyden.*

MEn vind in deze Dankpredicatie ene soort van Verhandeling over den algemenen inhoud van den XXII Psalm, als betreklyk tot den Messias, in zyn lyden en verheerlyking, met de heilryke vruchtgevolgen daer van; na welke de Eerwaerde *Mobachius*, tot zynen Text, het 31 vers van dat Zangstuk, komende, denzelven Godgeleerd- Oudheid- en Oordeelkundig ontvouwt; met aentooning van deszelfs vervulling. Hier aen is gehecht ene Toepassing ingericht naer de tydsomstandigheden, strekkende om den Toehoorderen te doen opmerken, hoe gegronde reden Nederland hebbe, om zich te verheugen, wegens de geboorte dezer Erfprincesse, en tot welke verdere plichtsbetrachting het voorgestelde een ieder heeft op te leiden. De Eerwaerde *Mobachius* heeft, by vroegere gelegenheden, meermaels Leerredenen van die natuur uitgegeven; en de Liefhebbers van zodanige Verzamelingen zullen ook deze niet ongeschikt vinden, om by de voorgaenden geplaetst te worden.

Samenspraaken tusschen een' Kamerheer en een' Hofprediker, opgesteld door den Heer FR. KOENR. LANGE, *en by de Nederduitsche Vertaling aangepreezen door* NICOLAUS BARKEY, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. en Predikant in 's Gravenhage, Lid van het Zeeuwsch Genoodschap der Wetenschappen. In 's Gravenhage by* P. v. Cleef, 1770. *Behalven het Voorwerk* 228 *bladzyden in groot octavo.*

MEn voegt dit Geschrift niet oneigen by de wel bekende *Brieven van eenige Jooden aen den Heer de Voltaire*, nadien 't insgelyks strekt ter beantwoordinge en wederlegginge van enige tegenwerpingen van dien Heer tegen de Openbaring, en wel byzonder van zulken, die in de *Dictionaire Philosophique* gevonden worden. De Heer *Lange* behandelt dit by wyze van Samenspraken, in welken een Kamerheer, als een Ongeloovige, die den Bybel vol tegenstrydige, onnatuurlyke en onwaarschynlyke dingen vind, deze en gene tegenwerpingen aendringt, die door een Hofprediker onderscheidenlyk ontknoopt, en wederlegd worden. De hoofdzaken waer omtrent deze Samenspraken gaen zyn, de Geschiedenis van Abraham, de Offerande van Jephta, de Zondvloed, de Schriften van Moses, de Geschiedenis en Schriften van Salomon, de Christelyke Godsdienst, de aengebooren Verdorvenheid, de Godlyke Genade, het Eeren van God, de voorgewende nadeelige gevolgen van den Christelyken Godsdienst, de Wonderwerken, en eindelyk 's Menschen Ziel. —— De Autheur heeft deze Samenspraken gemeenlyk indiervoege geschikt, dat ze natuurlyk voortloopen als in een gemeenzaem onderhoud, waer door 'er, onder de bovengemelde hoofdzaken, ook nog verscheiden andere toevallige byzonderheden voorkomen, waer toe het gesprek uit eigen aert aenleiding geeft. En schoon men niet konne zeggen, dat dit Geschrift ons enige nieuwe ophelderingen verleent, mag men 't echter nevens andere soortgelyke schriften als nuttig aenmerken; nadien 't op ene gemeenzame wyze onderricht, en de nietigheid van verscheiden tegenbedenkingen door ene eenvoudige oplossing, welke ieder ligtlyk kan nagaen, duidlyk genoeg aentoont. En men kan, het hier voorgestelde aendachtig opmerkende, ten klaerste zien, (om de woorden van den Eerwaerden *Barkey* in zyne aenpryzende Voorrede te gebruiken,) „ tot welke armhartige versieringen, verdraaijingen en kennelyk val-

valsche verbeeldingen van zulke dingen, die de Scholieren beter moeten weeten, *Voltaire* zelve toevlugt heeft moeten neemen, wanneer hy gelegenheid zoekt, om een' kluchtigen en belagchelyken inval tegen de Religie aan den man te brengen".

Ernstig beklag van Waarheid en Godvrucht-lievende Groningers. Te Groningen, by J. Oomkens 1771. *In groot octavo* 25 *bladzyden.*

ONlangs heeft men, gelyk we toen gemeld hebben (*), in 't licht gegeven, enige *Aanmerkingen over het getal Redenvoeringen van den Hoogleeraer* CHEVALIER, behelzende uitdruklyke betuigingen van misnoegen over het uitgeven dier Redenvoeringen. Dit misnoegen word in dat Stukje toegeëigend aen een *Waarheid en Godvrugtlievend Groninger Gezelschap*, dat den Hoogleeraer *Chevalier* waerschuwt van 't gevaer dat hy loopt van alle achting en genegenheid onder 's Heren Volk te verliezen. Hier tegen is nu dit *Ernstig beklag* ingericht, strekkende om te toonen, dat de inhoud dier *Zedige Aanmerkingen*, noch uit Liefde voor de Godvrucht, noch uit *Zucht voor de Waarheid* is voortgevloeid, maer lynrecht daer tegen stryd; en dat zo veelen als in Groningen *Waarheid en Godvruchtlievenden* genaemd mogen worden, die *Aanmerkingen* niet alleen niet voor de hunnen erkennen, maer ten hoogsten verfoeien, meenende door dien verdichten *Tytel* zo zeer voor zich zelven, als zyn Hoog-Eerwaerde door derzelver inhoud, beledigt te zyn. —— De Schryver, of Schryvers, in den styl van welmenende Menschen schryvende, verzekeren ons onder anderen in dit Stukje, dat die zogenaemde *Zedige Aanmerkingen* haer oorsprong aen geen *Groningers* verschuldigd zyn, maer uit ene andere Gemeente voortkomen; terwyl zyn Hoog-Eerwaerde in Groningen by al wat Waerheid en Godvrucht lief heeft, ja by ieder, in wien maer verstand en menschlievendheid gevonden word, in hoogachting en bemind is; des ze niet dan met de uiterste verontwaerdiginge van dat Geschrift spreken.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* II D. bl. 195.

Proeve van Overeenstemming, van de geapprobeerde Leere over de natuur, het einde en onderwerpen des Avondmaals van den Wel-Eerwaarden Heere J. H. BACHIENE *Predikant, met de veroordeelde Leere van* G. V. ROYEN, *Oud Ouderling, beide in de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Utrecht. Met een noodig Voorberigt ter beoordeeling voorgesteld, door* G. V. ROYEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1771. *In groot octavo* 93 *bladzyden.*

De Ouderling *van Royen*, door den Eerwaerden Kerkenraed van Utrecht, of wel zommige Leden van dien, by herhaling gecensureerd zynde, in de jaren 1760 en 1761; heeft, diestyds, reeds zyne klachten daer over in 't licht gebragt, zo in zyne *Memorie*, als in de *Historia Facti* (*); en legt het 'er nu op toe, om de rechtmatigheid zyner klachten ten sterkste aen te dringen. Hy bedient zich in dezen van de gunstige approbatie, welke men verleend heeft, aen de Leere van den Eerwaerden *Bachiene*, in zyne Boeken, die ten opschrift hebben, *De oude en regtsinnige Lere aangaande den eigen aard van de Kerke Gods*, en *De Lere van de Sacramenten*; waer van gezegd word, „ dat ze volmaakt overeenkomt met de leere der waarheid en de geloofsbeleidenissen van onze waare Hervormde Kerke; waarom dezelve ook geapprobeerd en aangeprezen word, met toewenschinge dat God den arbeid en yver van den Godvruchtigen Autheur bekroone". ——— Met de hier in voorgestelde Leere nu vergelykt hy de Pointen, welken door hem, als zyne gevoelens wegens het Avondmael behelzende, aen de Heren Predikanten zyn overgegeven; welke Leere men gecensureerd heeft; „ als overeenkomende met die van een Ergerlyk Tractaat, welke als afwykende van de (aangenomene) Leere en Injurieus voor dezelve, is afgekeurd. Men heeft die Leere gecensureerd, als verschillende van de Leeraars en 't geen zy openbaar leeren, als nadeelig voor de aangenomene Leere, en als afweikende van de Leere onzer Kerk, omtrent die tedere en gewigtige pointen; waarom men ook geoordeeld heeft, een verbod, om van die Leer gene voorstellingen te doen, allerbilliksт te zyn". ——— Door deze vergelyking toont de Ouderling *van Royen* aen, dat zyne gecensureerde Leer even dezelfde is, als die van den Eerwaerden *Bachiene*; en hy

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* II D. bl. 323.

hy bedient zich hier van, om den Lezer te overtuigen, van de rechtmatigheid zyner klachten over de hem opgelegde censure; als door zommige Predikanten uit ene personele pique begonnen en voortgezet, met oogmerk om hem door verachting te prostitueren, en zich daer door voor altoos van hem te ontdoen.

Volgens alles wat de Ouderling *van Royen* in dezen voorstelt, zou men moeten denken, dat alles wat 'er van de Leere van *van Royen* in den aenvang dier onlusten gezegd is, slechts een pretext der Censure geweest zy, en dat dezelve alleen door een valsch *point d'honneur* tot heden stand heeft gehouden; ter bevestiginge van 't welke het volgende verslag ook strekt. De Ouderling *van Royen* naemlyk verhaeld hebbende, hoe velen in 't vriendlyke vergeefsch hunne poogingen aengewend hadden, om het intrekken der Censure te verwerven, vervolgt aldus.

„ De voorname rede, waarom hun Eerw. de saak niet herstelden, is geweest de vreze voor verwytingen, dat ze daar mede erkennen souden, ten onrechte in deze saak gehandelt te hebben. Een voornaam Man, die zulks beter dan iemand anders konde weeten, en die ik niet twyfelde, of heeft het uit den mond van den meest bewind hebbende gehoord, trachtede my te bewegen, dat ik slechts *een klein knikje* wilde geven, dat dat aangemerkt zoude konnen worden, als de eerste aanzoek tot herstel van myne zyde gedaan: zeide, *men zou 'er wel toe komen om zonder iets, hoe gering ook, van u alvoorens te vergen, om het Censuur op te heffen; maar men vreest voor verwytingen van den een en ander; en dat gy u daar op beroemen zoud; en zelfs door den druk, of andere Periodike schriften, dat tot hunne veragting zoud verbreiden.* Wat geeft dat te kennen? van tyd tot tyd zyn my, zoo door Ouderlingen als anderen, voorstellingen en vraagen gedaan, of ik 'er niet toe zoude konnen komen, dat van myne zyde eerst een klein stapje gedaan wierde; al was 't maar dat ik zeide, dat my zulk een Censuur verveelde, of met welke bynamen ik dezelve wilde bekleden; men maakte zig sterk op 't allerminste teken, de saak zoude hersteld worden. Vervolgens verzekerde my een ander Ouderling, dat, indien hy 't zelfde cordaat antwoord, dat ik op het bovengemelde zeggen gegeeven had, ook uit myn Mond hooren, en uit myn Naam in den Kerkenraad zeggen mogt; de saak als dan daar op zoude hersteld worden. Welk ene Goedheid van, en satisfactie voor hun Eerw.! voor zulk een prysje, aflaat van zulk een Misdaat,

daat, die twee Cenfuren verdiende, te konnen verkrygen! 't bleikt hier uit voor welk een Bagatelle zy myne Misdaat, en waar voor hunne Eerw. hun eyge werk houden, daar ze dusdanig de hand mede ligten. 't Staat aan hen niet over de Godlyke Wetten te difpenferen: die over misdaat tegen God zig in zo verre befondigt heeft, dat hy agtervolgens zyn wil, en voorfchrift, uit het Koningryk der Hemelen moet gefloten worden, die mogen zy, welke zeggen dat hen de fleutelen daar van zyn toebetrouwt, de Poorten niet openen: maar zulk een moet buiten gefloten blyven, tot dat hy zig voor dat Opperwezen verootmoedigt heeft. Maar welk inwendig gemoedsgeftel geeft dat te kennen, indien gy, die tegen God gefondigt hebt, en ontboetvaardig daar in volhart; „ flegts voor ons nederbuigd, zullen wy de Poorten van Christus Koningryk, die wy zeggen in zyn Naam en uit zyn last voor u geflöten te hebben, wederom voor u openen; *Eert ons flegts voor het volk*"! —— Dit Paerdje draeft wat fnel. 't Is te hoopen dat de Ouderling *van Royen* zich te fterk uitdrukt; doch dewyl wy alles van die zyde hebben, en nog niet weten, hoe Party hun gedrag zou poogen te billyken, moeten wy 't in dezen by de hoop laten; wenfchende intusfchen, dat, noch aen de ene noch aen de andere zyde, een valsch *point d'honneur* verdere aenleiding tot gegronde ergernis, uit zodanige onlusten, mag geven.

Verhandeling over de Roode Loop, welke in den jaare 1765 *in Zwitzerland heeft geregeert. Door* J. G. ZIMMERMAN, Med. Doct. *Uit het Hoogduitsch vertaald met Aanmerkingen en Byvoegzelen vermeerderd, door* J. H. HERMANS Med. Doct. en Chir. Major. *Te Arnhem, ter Boekdrukkerye van* G. van Vleuten, *voor Rekening van den Vertaaler*, 1770. *Gr. Octavo*, 495 *bladzyden*.

DIt Werk van den Heer ZIMMERMAN, 't welk met achtinge was ontvangen van Geneeskundigen, die het in 't Hoogduitsch konden leezen, wordt nu door deeze Vertaaling in handen gegeeven van allen die onze Vaderlandfche Taale verftaan. De Schryver hadt zich reeds door een ander Werk eenen naam gemaakt in de Republiek der Geneeskundigen, waarom dit met te meerdere graagte gezogt en geleezen werdt. Ook is het onderwerp van zeer veel gewigt. De Roode Loop is altoos een laftige en gevaar-

waarlyke ziekte, en moeilyk te geneezen, doch dan allermeest als dezelve in eenige plaatse algemeen is en een Volkziekte maakt. Op deeze wyze in het jaar 1765 in Zwitserland gewoed hebbende, geeft de Heer ZIMMERMAN een' naauwkeurige beschryving met welke omstandigheden en toevallen dezelve zich heeft vertoond, en hoe zy, naar zyne bevindinge, op de beste en gelukkigste wyze behandeld en ter geneezing kon gebragt worden. Doch men vindt meer in dit Werk dan dit alleen: het is wel verdeeld in verscheide Hoofdstukken, dan men kan het aanmerken uit twee Deelen te bestaan. In het eerste bepaalt zich de Schryver aan de Volkziekte van 1765, waar toe men de zeven eerste Hoofdstukken kan betrekken; in het tweede en lange tiende Hoofdstuk geeft hy Aanmerkingen, waarneemingen en nadere oplossing aangaande de Kennisse en Geneeswyze der meeste soorten van Buikloopen. In het agtste en negende zyn zaaken vervat welken op het eerste en laatste Gedeelte beiden opzicht hebben.

De Heer ZIMMERMAN begint met de uitgebreidheid der Ziekte, in het Canton Bern, het Landgraafschap Thurgaeuw, door Zwitzerland en Schwaben, ja ook door het aangrenzende Oostenryk. Zy verspreidde zich van tyd te tyd; nam haaren aanvang in dit jaar waarze het vorige jaar hadt opgehouden. Aanmerklyk is het, dat zy zich te Ravensburg vertoonende, alle plaatsen tegen het Noorden en Oosten van deze Stad vry bleeven, terwyl geenen onaangeroerd werden gelaaten welken tegen het Zuiden en Westen gelegen zyn. De Roode Loop begon in Juny; in Augustus en September steegze tot den hoogsten trap; in het begin van Oktober verminderde zy overal, en in 't midden van deeze maand hieldtze meerendeels op.

Hier op volgt de Beschryving der Ziekte, ten opzichte van het begin, voortgang, toevallen welken 'er by kwamen, meerderen en minderen trap, duurzaamheid, wederinstorting, doodlykheid, en opvolgende ziekten als 'er het leven afgebragt werdt. De kwaadaartige Loop, zegt de Schryver, duurde veertien tot 16 dagen, byzonderlyk alsze in 't begin niet regt behandeld was; doch myn meeste Zieken, zegt hy, herstelden binnen vyf of zes dagen. In de nadere Verklaaring der Ziekte wordt gezegd, dat voor af eene Rotkoorts hadt in zwang gegaan, en de eenpaarigheid der toevallen van beide Ziekten de overeenkomst van de eene met de andere deedt bemerken; en de Roode Loop was doorgaans met een galagtige of zogenaamde Rotkoort-

se

fe verzeld. Gelyk de Rotkoortzen alleen onder zekere bepaaling befmettende zyn, was het deeze Roode Loop op zich zelve ook niet; de onzuiverheid, den afgang niet te bedekken of weg te brengen, en het te zamen liggen in een enge plaats, fcheen dezelve eigenlyk befmetlyk te maaken. Aangaande de algemeene Oorzaak, wordt de Lugtgefteldheid hier toe geloofd aanleiding te geeven, waar in koude en hitte beurtlings en fchielyk op malkander volgen, inzonderheid als de koude met vogtigheid verzeld gaat. Zulk eene Lugtgefteldheid hadden wy, zegt de Heer ZIMMERMAN, meest het geheele jaar, waar de Loop het menigvuldigst uitbrak, fchoon men dezelve op verfcheide andere plaatfen by dergelyk Weder niet befpeurde. Zy ontftondt ook eerst toen men de afwisfeling van warmte en koude niet meer bemerkte; hy erkent dat 'er in het een en ander eenige duisterheid overblyft, en men niet alles kan verklaaren. Zomervrugten verwekken dezelve niet, ten zy in zwakke geftellen en onmaatig gebruikt. In de Legers ontftaat zy meest van een teruggehouden uitwaasfeming, wanneer de foldaaten by allerlei buiagtig weder in het veld liggen, na dat hunne vogten door de hitte dun en fcherp zyn geworden. Men onderftelt dat de Gal dan eenige bederving ondergaan hebbende een groote oorzaak is van de Loop, en dit wordt bevestigd door befchouwing van het gene geloosd wordt, fchoon dit niet alleen in bedorven Gal befta; de pynen en andere toevallen laaten zich door de hoedanigheden van het geloosde verklaaren. Men moet echter om de verfcheidenheid der uitgeloosde ftoffen niet zo veele foorten van Roode Loop willen maaken, om dat deeze ftoffen t'een en anderen tyd kunnen verfchillen, en de ziekte dezelfde wezen.

Vervolgens gaat de Heer ZIMMERMAN over tot de Aanwyzing ter geneezing, Eetregel en Voorbehoedende middelen. De Ziekte, zegt hy, overvalt fchielyk, hierom moet men 'er zich met fpoed tegen verzetten. De Eetregel moet naar de oorzaak der Ziekte en naar de byzondere omftandigheden gefchikt worden. Een zuivere lugt, zonder te veel te verkouden; Spys en Drank welken geene verrotting bevorderen, en naar de kragten der Lyders verkozen; veel te drinken, al was het enkel water, was dienftig, de melk vondt hy nog beter, doch beide laauw en niet koud. Alle ftoppende en verhittende middelen waren fchaadelyk. De reinheid en zindelykheid by de Zieken was van veel belang en ftrekte tot Voorbehoeding der ge-

zon-

zonden; waar toe ook nuttig was zich over dag niet veel te verhitten, en zich hier op aan de koude of vogtigheid van den nagt blootteftellen.

De Geneezing werdt door den Schryver, in 't algemeen, begonnen met een Braakmiddel, en meest met een bekwaame gift van de *Ipecacoanba*; hier na liet hy een Gerftendrank met *Cremor Tartari* drinken; vervolgens poogde hy de darmen naar beneden te ontlasten, door Tamarinden, ook wel het Zeldfcher-zout, en dit werdt herhaald naar maate zich de Ziekte fchikte. Somtyds gaf hy ook wel na het Braakmiddel de Rhabarber met *Cremor Tartari*, fchoon hy de Tamarinden doorgaans beter bevondt. En deeze ontlastmiddelen werden vroeg en laat gegeeven en herhaald, tot dat merklyke teekenen van verbetering der Ziekte befpeurd wierden. Om dat evenwel, niet tegenftaande het gebruik van uitloozende middelen, de pynen fomtyds zeer zwaar bleeven, was hy genoodzaakt eenige onmiddelbaare pynftillende middelen, doch met alle omzichtigheid te geeven, wyl hy het *Opium* altyd gevaarlyk hadt bevonden voor dat de kwaade ftoffen genoeg geloosd waren: eenige druppen van het *Laudanum* van SYDENHAM, minder of meer, naar den toeftand van den Lyder, gaven verligting, zonder by allen den ftoelgang te veel te ftuiten. Naast het *Opium* was de Kamillen-Thee de beste drank om de pynen te ftillen, waar toe flymige Klisteeren met Arabifche gom medewerkten. De Perfing welke dikwils na deeze Ziekte overblyft en zeer pynlyk is, bevondt de Heer ZIMMERMAN niet te beftaan, gelyk men in 't algemeen van gevoelen is en hy zich ook verbeeld hadt, in de berooving van flym en ontblooting van het binnenfte des Endeldarms, en hier uit ontftaande groote gevoeligheid, maar in de daad van een bedorven ftoffe nog in de plooijen van deezen darm hangende, wyl hy dezelve genas door 's morgens en 's avonds een lepelvol aftrekzel van Rhabarber in water te laaten gebruiken, na dat hy Klisteeren met *Diascbordium*, *Theriaak* of Arabifche gom, ja het *Laudanum* zelfs te vergeefs hadt beproefd.

Deeze wyze van Geneezing bevondt hy beter dan hy in voorgaande Roode Loop gevolgd hadt, en ftelt veel nut in de Gerftendrank met *Cremor Tartari* zuur gemaakt; ook, dat de Rhabarber beter werkte alsze met de Room van Wynfteen vermengd was. Het *Vitrum Antimonii ceratum* werdt ook van anderen nuttig bevonden, inzonderheid als het met eenige greinen van gestooten Althea-wortel vermengd

mengd was. Het eeten van zomervrugten, als pruimen, druiven, enz. werkte mede ter geneezing, wyl deeze allen de uitloozing der bedorve ſtoffe bevorderen.

De Heer ZIMMERMAN beſteedt nu nog een geheel Hoofdſtuk aan de overweeging van de Werkinge der zamentrekkende en ſtoppende Geneesmiddelen, Speceryen, Brandewyn en Wyn. Van de eerſten zegt hy; „ het is een uitgemaakte zaak dat de *adſtringeerende* of te vroeg gegeve *Opiaaten* in de meeste zoorten der loopen de ſchadelyke afgangen in het ligchaam terughouden, de krimpingen, de koorts, de hitte en het gevaar vermeerderen, hartewee, hik, zweeren in de mond, bloedbraakingen, ontſteekingen in de darmen, en eene doodelyke verſterving verwekken, of de Zieke in een aanhoudend buikſnyden met de uiterſte verſtopping, jicht, teeringe, geelzugt, waterzugt, ook in eene volkome lammigheid doen ſtorten ". Dit wordt door voorbeelden van hem gezien bevestigd. Van Speceryen, Brandewyn en Wyn toont hy insgelyks de kwaade uitwerkingen en gevolgen, waar van verſcheide bevindingen worden opgegeeven.

Het tiende en lange Hoofdſtuk, het gene wy gezegd hebben als een tweede Deel van dit Werk te kunnen aangemerkt worden, vervat Aanmerkingen, Waarneemingen en nadere oplosſinge aangaande de kennisſe en geneeswyze der meeste ſoorten van Buikloopen. In het vorige van dit Werk is de inzwanggaande Roode Loop van het jaar 1765 met der zelver geneeswyze beſchreeven, tegenwoordig maakt de Schryver nog eenige nadere en algemeener aanmerkingen over dezelve, waar toe hem dezelfde gemeene Ziekte van het jaar 1766 aanleiding heeft gegeeven, en breidt zich ook verder over andere Buikloopen uit. Hy geeft zyne gedagten op aangaande de bepaaling der onderſcheide ſoorten van Roode Loop, en waar men, naar zyn oordeel, verkeerde onderſcheidingen heeft gemaakt. De onderſcheiding in een goedaartige en kwaadaartige Roode Loop keurt hy goed, en ſchetstze beiden, om hier in niet te misſen. Geeft wyders derzelver ſoorten op, ſchoon hy toeſtaat datze dikwils in elkander loopen. De langduurige Loop kan niet tot een byzonder ſoort gebragt worden, voor dat men de aanhoudendheid derzelve heeft gezien. De teekenen der onderſcheide ſoorten volgen hier op. Naar deeze onderſcheidingen moet dan de geneeswyze ingerigt worden, waar toe de Schryver aanleiding geeft. Men vindt onder dit alles wel eenige aanmerkingen welken in het

voor-

voorste Deel van dit Werk reeds gemaakt waren, doch meer op onderscheide en byzondere omstandigheden toegepast. Eindelyk en tot slot geeft de Schryver nog zyn oordeel over eenige middelen welken tot geneezing van de Roode Loop zeer geroemd worden, als: het *Vitrum Antimonii ceratum*, de *Salab*, de *Sago*, de *Lodaga pala* en voorgewende *Specifica*.

In het agtste en negende Hoofdstuk, welken wy oordeelen zo wel tot het laatste als het eerste gedeelte van dit Werk betrekking te hebben, worden eenige aanmerkingen gemaakt, welken niet regtstreeks, maar van ter zyde de Ziekte raaken, namelyk: Vooroordeelen, die zich tegen de bestiering der Lands-Overheden, de zorgvuldigheid der Geneesheeren, en de klinkende stemme der reden kanten, door ten eersten tot stoppende, verhittende, en ten onregt geroemde byzondere middelen toevlugt te neemen; en dan, Gedagten over de konst om de vooroordeelen by het gemeene Volk ten platten Lande te verminderen. De yver van den Heer ZIMMERMAN ten nutte van zyne evenmenschen wordt hier in ten duidlykften gezien, uit zyne strenge beschuldigingen van hardnekkigen tegen hun eigen beste, gezondheid en leven. Alle uitvlugten, welken hier tegen gemaakt worden, beantwoordt hy met zo veel bondigheid, dat 'er overtuiging op moet volgen, indien de stompheid niet te groot is om zyne redenen te vatten; kant zich vervolgens tegen de Kwakzalvers, en oordeelt dat de Predikanten hun best behooren te doen om het gemeen tot een beter verstand te brengen. Deeze twee Hoofdstukken laaten zich ook met vermaak leezen.

Het Werk, over 't geheel aangemerkt, is, met regt, allen Geneeskundigen aan te pryzen. De Roode Loop, een zwaare, gevaarlyke en op veele tyden heerschende Ziekte, wordt in het zelve uitvoerig, ondervindelyk en redenmaatig verhandeld; en de Geneeswyze met meerdere onderscheiding voorgehouden dan men tot nog toe by andere Schryvers heeft gevonden, en der zelver gelukkige uitkomst wordt door menigvuldige voorbeelden, door het Werk verspreid, ten klaarsten beweezen. De Vertaaler heeft veel nut gedaan door het zelve van een algemeener gebruik te maaken dan het in 't Hoogduitsch was. Hy heeft 'er ook eenige *Aanmerkingen* en *Byvoegzelen* bygedaan, waar door het Werk nog wat vergroot is. De Vertaaling is verstaanbaar, doch kieschheid van taal of styl moet men 'er niet in verwagten; hier op komt het ook in een

Werk als dit zo zeer niet aan: nog moet men zich stooten aan de menigvuldige fauten in de Latynsche woorden, hier en daar voorkomende, misschien aan de onoplettendheid van een Corrector te wyten.

Uitvoerige Beschryving en naauwkeurige natuurlyke Afbeelding van een nieuwelyks ontdekt geheel onbekend Plant-Dier. In 't licht gegeeven door JOACHIM FREDERIK BOLTEN, *der* Medicynen Doctor *en* Physicus *der Stad Hamburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amst. by* J. C. Sepp, 1771. *Gr. Quarto. Behalve den Latynschen Brief, welke 'er voorgaat, 8 bladzyden.*

De Titel van een naauwkeurige beschryving en afbeelding van een nieuwlyks ontdekt, en tot nog toe onbekend Plant-Dier, moet den beminnaaren der Natuurlyke Historie aangenaam in de ooren klinken, en hunnen lust gaande maaken, om dit Geschrift te leezen en de afbeelding te beschouwen; en zy zullen hier door de voldoening vinden van hunne kundigheid, aangaande deeze voortbrengzelen der Natuure, te vermeerderen, en de lyst der Plant-Dieren vergroot te zien. De Auteur verbeeldt zich, dat het nog geenen Natuurkundigen onder 't oog gekomen is, althans hy vindt by geenen derzelven flegts het geringste blyk van eenig berigt aangaande dit Voorwerp. Hy onderscheidt ook deeze zyne Plant-Dieren als van een geheel ander soort dan de genen die tot nog toe beschreeven zyn, vermids zy noch Schaal-Dieren, noch Polypen zyn, noch zich in takken uitspreiden.

De gelegenheid, welke dit gewrogt in handen van den Schryver heeft doen koomen, is byzonder; en men ziet er tevens uit waar het zynen oorsprong heeft gehad: dezelve wordt van hem op de volgende wyze verhaald. Het was door den Commandeur van een schip, in de Straat Davis, op de hoogte van 69 Graden, uit den grond der Zee opgehaald. Zy hadden, namelyk, op den 14 Mey, eenen Walvisch geschooten, die echter, tegen hun vermoeden, weder los geraakt was: de lyn van 't Harpoen hadt de lengte van 300 vademen gehad, ieder tot 3 ellen gereekend, 't welk 1800 voeten bedraagt. By 't inhaalen van 't Harpoen, was een steen met het yzer naar boven gekomen, en men hadt aan de schepzelen, zich op denzelven bevindende, wel nog eenige teekenen van leven waarge-

nomen, hier in bestaande, datze door herhaalde zamentrekking hunner lichaamen het ingeslurpte water uitgespuit hadden, doch zy waren kort hierna styf geworden.

Op gemelden steen, met Koraalmos begroeid, en met twee lange geele weeke Wormbuizen omslingerd, staan, omtrent een duimbreedte van elkander, twee Planten, welken men wel, in den eersten opslag, kon zien Plant-Dieren te moeten wezen; dan, vermids derzelver lichaamen in malkander verward en ingedroogd waren, ook de steel van het derde verscheurd, en deszelfs lichaam met de vorigen vereenigd was, kon men zeer weinig met duidlykheid aan allen bekennen. De weeking wilde de Heer BOLTEN niet waagen, doch door een bekwaame hand geholpen, volbragt hy dezelve gelukkig, en werdt hier door in staat gesteld deeze schepzelen naauwkeurig te beschryven en af te beelden, ten opzichte van den steel, mond, *anus*, en ingewanden. Oogen, Ooren, voelhoorens, zwemtuigen; eigenlyke teeldeelen zyn 'er niet aan te bemerken. Gelyk in het Werk zelf, klein en beknopt zynde, gezien kan worden, en door de afbeeldingen vertoond is.

Vooraf gaat een Latynsche Brief aan den Ridder LINNÆUS, waar in ook het voorwerp, genoegzaam op gelyke wyze beschreeven, en gelegenheid gegeeven wordt aan de genen die het Latyn, en het Neerduitsch niet, verstaan, het zelve te leeren kennen.

De Aart der Wetten, door den Heer President DE MONTESQUIEU, *verrykt met Philosophische en Staatkundige Aanmerkingen. Naar de laatste verbeterde en vermeerderde uitgaave, uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amst. by* J. Kok 1771. *Behalven het Voorwerk* 340 *bladzyden in groot octavo.*

NAeuwlyks heeft ooit enig Wetkundig Geschrift yveriger Voorstanders en heviger Tegensprekers gehad, dan dit Werk van den beroemden *Montesquieu*; die een groot gedeelte zyner oefeningen, geduurende den tyd van twintig jaren, tot het by een vergaderen der hier toe vereischte Stoffen, te koste gelegd heeft. Wederzydsche herhaelde onderzoekingen en betwistingen hebben intusschen steeds gediend, om te toonen, dat het zelve met recht den naem van een Meesterstuk des menschlyken Vernufts mag dragen; niet tegenstaende men 'er nu en dan fael-

faelgrepen in mogte ontdekken. Onpartydige beoordeelaers erkennen ze; men ontmoet 'er misvattingen in, die den schranderen *Montesquieu* onwaerdig schynen; men kan, gezond oordeelende, niet wel nalaten van sommigen zyner Stellingen te wraken; en wenscht vry algemeen, dat onze Autheur zich van ene naeuwkeuriger, geleidelyker en klarer schryfwyze bediend hadde. Maer met dit alles behelst het echter, naer hun inzien, zo vele bondige en nutte aenmerkingen, over het onderscheid dat verschillende Staetsbestieringen, by onderscheiden Volkeren, ten aenzien der Wetten in acht hebben te nemen; dat het de aendachtige herhaelde lezing van menschen van een gezet oordeel verdiene. Deze lof word zelfs aen dit Werk niet geweigerd, door den Schryver der Aenmerkingen, die dit Geschrift vergezellen. Schoon hy oordeele reden te hebben, om den Autheur hier en daer vry ernstig tegen te spreeken, vind hy zich nochtans gedrongen te betuigen, „ dat het een eenig Boek in zyne zoort is, dat men niet kan nalaten te lezen en te bezitten, indien men kennen wil, de verschillende manieren, op welke men de voorwerpen beschouwt, die betrekkelyk zyn tot het Publiek Recht, de Algemeene Rechtsgeleerdheid en Staatkunde ". ——— Het heeft naemlyk ten onderwerpe de Wetten, Gewoonten en Zeden der Volkeren; het dient om te toonen hoedanigen aen ieder soort van Staetsbestiering best voegen; door derzelver oorsprong na te gaen, en derzelver uitwerking te ontvouwen: en strekt, door de manier, op welke de Autheur dit onderwerp behandelt, daedlyk, om hen, die 't bestier van zaken in handen hebben, op te leiden tot ene in achtneming van 't algemene welzyn, en de Onderdanen op te wekken tot ene blymoedige betrachting hunner plichten; in 't bezef hoe men in ieder Land, onder ieder Regering, in ieder post, in welken men zich bevind, het best zyn geluk kan bevorderen, door ten algemenen welzyn te werken.

Dit bedoelende, maekt hy een aenvang met de overweeging der Wetten in 't algemeen, die hy beschouwt, als noodzaeklyke betrekkingen, die uit den aert der dingen voortkomen, in welken zin alle Wezens Wetten hebben, en 'er voor de verstandige Wezens inzonderheid, buiten de Wetten die zy gemaekt hebben, ook Wetten zyn, die zy niet gemaekt hebben, als zynde in den aert der dingen zelven gegrond. Dit leid hem ter onderscheidinge van de Wetten der Natuure, waer voor de Mensch vatbaer was, zelfs

zelfs voor 't aengaen ener Maetschappye; en van de Stellige Wetten, die de Menschen noodig hadden, zo dra zy zich tot Maetschappyen vormden. —— Hier op gaet hy in het tweede Boek over, ter beschouwinge van de Wetten, die rechtstreeks uit den aert der Regeringe ener Maetschappye voortvloeien; met aentooninge van 't geen men in acht heeft te nemen, rakende de natuur ener Republikeinsche, ener Monarchike en ener Despotike Regeringe; mitsgaders der Wetten, welken tot ieder Regeringwyze betrekking hebben. —— Wyders verledigt hy zich tot een onderzoek naer de onderscheiden grondbeginzelen, der drie bovengemelde Regeringwyzen; en tracht te toonen, dat de Republikeinsche Regeringwyze ten grondbeginzel heeft, de staetkundige Deugd, dat is, de liefde voor 't Vaderland en de gelykheid, waer op de Alleenheersching zich geenszins vestigt; hebbende de Monarchike de Eer, en de Despotike de Vreeze, tot een Grondbeginzel. —— Dit vastgesteld zynde doet hy, in 't vierde en vyfde Boek zien, hoe de Opvoeding, onder ieder Regeringswyze, aen dit grondbeginzel behoort te beantwoorden, en hoe de Wetten, die de Wetgever geeft, daer toe betreklyk moeten zyn. —— Hier aen hegt hy voorts, in 't zesde en zevende Boek, de gevolgen dier grondbeginzelen, met betrekkinge tot de eenvoudigheid der civile en criminele Wetten, de form van rechtsplegen, en de instelling der straffen; als mede met betrekking tot de Wetten, die de verteering, de pracht en den staat der Vrouwen aengaen. —— Tot dus ver gehandeld hebbende, van 't geen omtrent de inrichting der verschillende Regeringwyze in aenmerking komt, vestigt de Autheur verder het oog op het bederf der grondbeginzelen van ieder Regeringwyze, welker bederf, by na altoos, met dat van hare grondbeginzelen, een aenvang neemt. —— Naest hier aen komt in overweging, hoe ieder Regeringwyze voor hare veiligheid zorg draegt, 't welk onzen Schryver, in 't negende en tiende Boek, de Wetten doet beschouwen, die betrekking hebben, zo met het verdeedigend vermogen, als met de aenvallende sterkte. —— En eindelyk word dit Eerste Deel, 't welk eerlang van het Tweede staet gevolgd te worden, besllooten met het elfde Boek, 't welk de denkbeelden vervat, die onze Staetkundige voed, van de Wetten, welken de Staetkundige Vryheid uitmaken, met hare betrekking tot de Constitutie.

Men heeft zich in deze Nederduitsche ve taling bediend

van de latere uitgave, welke de Heer *de Montesquieu* met nieuwe byvoegingen en verbeteringen verrykt heeft, welke hier en daer ſtrekken, ter nadere opheldering zyner ſtellingen, en ter beſchavinge van 't een en 't ander, dat verſtandige Mannen, zyns oordeels, met recht berisplyk geacht hadden. Hier nevens gaet nog een aental van aentekeningen van een naemloozen Schryver, die ſommige ſtellingen van den Autheur ter toetſe brengt, zyne nadere gedachten over etlyke onderwerpen mededeelt, en den Lezer te beter in ſtaet ſtelt, om de gegrondheid of ongegrondheid der gevoelens van den Autheur daer omtrent na te gaen. Ook vind men, aen 't Hoofd van dit Werk, behalven de Voorreden, zo van den Aentekenaer als van den Autheur, en deszelfs Redenvoering, by gelegenheid, dat hy in de Franſche Academie ontvangen werd, ene Lofreden op den Autheur, door den Heer *d'Alembert* uitgeſprooken; die zeer wel geſchikt is, om den Heer *de Montesquieu* nader te leeren kennen, en een oppervlakkig denkbeeld te geven, van 't geen men in 't lezen van dit Geſchrift in 't oog heeft te houden. Maer boven al verdient hier opmerking, ene daer nevensgaende Ontleding van den *Aart der Wetten*, door den Heer *d'Alembert* opgeſteld; om den Lezer ene handleiding te geven, ten beteren verſtande van dit Geſchrift; welke Ontleding hier toe van een wezenlyken dienst kan zyn, en dus wel waerdig is voor af gelezen te worden, eer men 't Werk zelve doorbladert. ——— Zie hier ene Les van den Autheur, rakende de Opvoeding in ene Republikeinſche Regering, die onzen Landsgenooten niet te veel ingeſcherpt kan worden. Volgens zyne voorheen gezegde gronden, dat ene Republikeinſche Regering boven al ſtaende gehouden word, door de Staetkundige Deugd; de Monarchike door de Eer, en de Despotike door de Vreeze, begrypt hy dat het onder ieder Regeringswyze 'er inzonderheid op aenkomt, om dit grondbeginzel door de Opvoeding in te boezemen; 't welk onder ene Republikeinſche Regering by uitſtek oplettendheid vereischt.

„ In de Republikeinſche Regeering, zegt hy daarom, heeft men al 't vermogen der Opvoeding noodig. De vrees der Despotike Regeeringen word, in 't midden der bedrygingen en der kastydingen, uit zig zelven gebooren. De eer der Alleenheerſchingen word door de hartstochten begunſtigt, en begunſtigt ze op haar beurt: maar de Staatkundige Deugd is een verzaaking van zig zelven, welke altoos eene moeijelyke zaak is.

„ Men

„ Men kan deeze Deugd bepaalen te bestaan in de liefde voor de Wetten en voor 't Vaderland. Deeze liefde, die eene geduurige voorkeur eischt van 't publike welzyn voor 't eigen, geeft alle de byzondere Deugden; zy zyn niet anders dan deeze voorkeur.

„ Deeze Liefde is in 't byzonder aan de *Democratien* gehegt. In haar alleen is de Regeering aan ieder Burger toevertrouwd. Nu is 't met de Regeering, gelyk met alle andere Wereldse zaaken, gelegen; om ze te behouden moet men ze beminnen.

„ Men heeft nooit hooren zeggen, dat Koningen de Monarchiën, en dat de Despotiken het Despotismus haaten.

„ In de Republieken is dan alles van de invoering deezer Liefde (*) afhankelyk, en de Opvoeding moet oplettende zyn, om dezelve in te boezemen.

„ Maar

(*) De Schryver der Aenmerkingen tekent hier op aen. „ De Liefde voor het Vaderland is niet vreemder voor een Koningryk dan voor een Gemeenebest, en 't belang der burgermaatschappy vordert, dat men zorg draagt dezelve aan de kinderen, van haare vroege jeugd aan, in te boezemen". Doch men heeft hier wel in acht te nemen, dat het verre van daer is, dat *de Montesquieu* die Staetkundige Deugd geheel en al uit de Monarchien of Despotike Regeringen verbant; hy beweert alleen, dat dezelve het grondbeginzel dier Regeringwyzen niet is, en gevolglyk tot zo hoog een trap 'er niet in vereischt word, als in de Republikeinsche Regering; nadien wel de eerstgenoemden, maer niet de laetste, zonder dezelve in stand konnen blyven.

'Er staet hier omtrent over 't geheel aen te merken, dat *de Montesquieu*, de regeringwyzen tot drieërleie soorten brengende, geenszins, gelyk *d'Alembert* ons herinnert; „ daar mede heeft willen zeggen, dat 'er in de Waereld niet meer dan deeze drie soorten van staaten zyn; 't wil zelfs niet zeggen, dat 'er staaten zyn, die enkel en alleen, en op zyn allernaauwst en striktst genomen, tot een deezer formen behooren; meerendeels zyn ze, om zo te spreeken gedeeltelyk de eene met de andere vermengd. Hier helde de Monarchie tot het Despotismus over; daar is de Monarchike Regeering met de Republikeinsche te zamen gevoegd; elders is het niet het gantsche Volk, maar alleen een gedeelte van het Volk, dat de Wetten maakt. Maar de voorgaande verdeeling is daarom niet te min juist en naauwkeurig. De drie zoorten van Regeeringen, die zy in zig bevat, zyn zodanig onderscheiden, dat zy eigentlyk niets met elkander gemeen hebben; en voorts hebben alle de staaten, die wy kennen, in de eene en de andere hun deel. Het is dan noodzaakelyk, van deeze drie zoorten;

 by

„ Maar op dat de kinderen dezelve kunnen hebben, is 'er een zeker middel, 't welk is, dat de Vaders ze zelfs hebben.

„ Men is gemeenlyk de Meester om de kundigheden, welke men bezit, aan zyne kinderen meede te deelen; men is het zelve nog meer, zyne hartstochten aan dezelven meede te deelen.

„ Wanneer dit niet gebeurd, is, het geen in 't Vaderlyk Huis gemaakt is, door uitwendige indrukzelen vernield.

„ Het is geenzints het gebooren wordende en jonge Volk, dat ontaard; het gaat niet verlooren, dan wanneer de tot hunne jaaren gekomen menschen reeds verdorven zyn."

byzondere klassen te maaken, en zig toe te leggen op de bepaaling der Wetten, die hun eigen zyn. Vervolgens zal het gemakkelyk zyn, deeze wetten te kunnen wyzigen, in de toepassing op eenige Regeering hoe ook genaamd, naar dat zy meer of min tot deeze verschillende formen behooren". —— Wanneer men dit in 't oog houd vervallen verscheiden bedenkingen, die men tegen deze verdeeling, en de daer uit afgeleide gevolgen heeft ingebragt; dewyl men dan terstond ziet, dat de gezegdens van dien Staetkundigen ten dezen aenzien bepaeld moeten worden, tot het geen aen zodanig ene Regeringswyze, op haer zelve beschouwd, in onderscheid van anderen, byzonder eigen is; 't welk dan ook juist dat geen is, 't geen men onder zodanig ene Regeringwyze boven al der Jeugd onuitwischbaer heeft in te prenten.

Beschryving der Stad Leyden, uit de echte bewyzen opgespoord, zaamengesteld en beschreeven, door F. V. MIERIS. *En na deszelfs overlyden vervolgd, met een Byvoegzel vermeerderd en uitgegeeven, door* Mr. D. V. ALPHEN. *Versierd met de Afbeeldzels der voornaamste Gebouwen. Tweede Deel. Te Leyden, by de Wed.* A. Honkoop *en* C. Hoogeveen junior, 1770. *Behalven het Voorwerk enz.* 498 *bladzyden in folio.*

IN het eerste Deel van dit Werk had de beroemde *van Mieris*, na een beknopt verslag zyner denkbeelden van den ouden loop des Rhyns, en de gesteldheid des Lands omtrent Leiden; benevens ene korte beschryving van den ouden en tegenwoordigen toestand der stad zelve, zich be-

bepaeld tot een onderscheiden bericht van de Geestlyke Gebouwen, sparende dat der Waereldlyken tot het tweede Deel. In gevolge hier van behelst dit Deel, welks uitgave, door enige toevallige omstandigheden, merklyk vertraegd is, de deestyds toegezegde beschryving der Waereldlyke Gestichten; welke ons derzelver vroegeren en hedendaegschen stand ontvouwt, met ene nevensgaende melding van derzelver bestiering. Waer by dan nog gevoegd is een afzonderlyk bericht van de Hooge- en Ambachts-Heerlykheden, welke aen de Stad toebehooren, met een kort verslag der byzondere regeringe van dezelven. Men ontmoet in dit Deel, op ene soortgelyke wyze als in 't voorgaende, ene naeuwkeurige beschryving der opgenoemde voorwerpen, doorvlochten met oudheidkundige aenmerkingen, gestaefd met de noodige bewyzen van Voorrechten, Keuren enz. daer toe betreklyk; des de Liefhebbers der Nederlandsche Oudheden, buiten de beschryving der Stad, derzelver Gebouwen enz., 'er nog al etlyke byzonderheden in zullen vinden, die hun te stade komen. Ene nuttigheid, die ongetwyfeld nog toe zal nemen, wanneer 't den Heer en Mr. *van Alphen* gelukken moge, dit Werk met een uitvoerig Aenhangzel te vermeerderen; waer van hy toezegging geeft met de uitgave van dit tweede Deel, 't welk hy, na 't overlyden van den Heer *van Mieris*, dus ver voltooid heeft.

't Heeft naemlyk den laetstgenoemden niet mogen gebeuren dit Deel te voltrekken; alzo hem op den 22 October 1763 de dood overviel, wanneer hy een aenvang gemaekt had van het beschryven der Heerlykheden, die aen de Stad Leiden in eigendom toekomen. Hier op heeft de kundige *van Alphen* de hand wel aen 't werk willen slaen, en dit gedeelte afgehandeld, naer het eigenste plan dat de Autheur zich zelven had voorgesteld; des men meer dan de 200 laetste bladzyden van dit Deel aen de arbeidzaemheid van dien Heer verschuldigd zy. Daer benevens heeft hy het zelve reeds vermeerderd met een Byvoegzel, dat de drie volgende Stukken bevat. Eerst een bericht van den oorsprong, voortgang en tegenwoordigen staet van de *Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde* te Leiden. Voorts een dergelyk verslag van het *Dichterlyke Konstgenootschap* aldaer, bekend onder de Spreuk *Kunst wordt door arbeid verkreegen*. En eindelyk ene *Naemlyst* der voornaemste en mindere Amptenaren, die thans met enige waerdigheden bekleed zyn, of enige ampten en

bedieningen waernemen; in welke lyst ook hier en daer aenmerkingen voorkomen, die de gesteldheden van zommige Collegien raken. —— Wyders is het 's Mans oogmerk hier op te laten volgen een breeder Aenhangzel; strekkende, zo om een bericht te geven van alles wat betrekking heeft tot de geheele Regering der Stad, en de voornaemste voorrechten en vryheden der Burgeren en Ingezetenen; als om een nader verslag mede te deelen van eelyke wetenswaerdige byzonderheden, en zommige Stukken daer toe behoorende het licht te doen zien; welken ter nutte vermeerderinge en verdere volmakinge dezer Beschryvinge van Leiden konnen dienen. Zyn Ed. geeft zelfs te kennen, dat 'er reeds meer dan negentig bladen van afgedrukt zyn, en doet ons hoopen, dat hy alle vlyt zal aenwenden, om dit Aenhangzel, ten minsten zo veel zulks het Eerste Deel aengaet, wel dra gemeen te maken; waer mede hy den beoefenaren der Vaderlandsche Geschiedenissen een wezenlyken dienst zou kunnen doen; voor al in deze dagen, daer de zucht hier toe herleeft; waer van de bovengemelde *Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde* te Leiden een openbaer getuigenis verleent. —— Dit in aenmerking nemende, achten wy 't niet oneigen, ter dezer gelegenheid, den Lezer nog ene beknopte melding voor te dragen, van 't hoofdzaeklyke, dat ons de Heer en Mr. *van Alphen* wegens den aenleg dier *Maatschappy* als mede van het opgenoemde *Konstgenootschap*, in zyn Byvoegzel medegedeeld heeft; te meer daer dezelve, naer ene gegronde verwachting, byzonder tot roem dier Academie-Stad staet te strekken.

Derzelver pryswaerdig oogwit is, de uitbreiding der Nederlandsche Tael- Dicht- Oudheid- en Historiekunde te bevorderen, en tevens de Welsprekendheid in onze Vaderlandsche Tael aen te kweken. Haer oorsprong is men verschuldigd aen drie Heren, die zich, in den jare 1757, verenigden, om elkander over dit onderwerp te onderhouden. Eerlang vervoegden zich nog vier Heren by hen, en men bragt, in den jare 1759, reeds een geregeld Genootschap, onder de zinspreuk, *Minima crescunt*, in stand; uit welks schoot de zo zeer bekende *Bydragen*, gedurende de jaren 1758—1766, voortgesproten zyn. Het Genootschap intusschen met nog vyf Heren vermeerderd zynde, maekte men, met den aenvang van het jaer 1766, het eerste ontwerp, om zich tot ene grooter of algemeener Maetschappy uit te breiden, en ervaren Mannen te ver-

verzoeken, om, als Leden dier Maetschappye, de behulpzame hand te bieden, ter voortzettinge van dit grootsche en treflyke oogmerk. Hier in gelukkig slagende, besloot men op den 18 July 1766 ene algemene Vergadering te beleggen, welke ook op dien tyd gehouden is, in de Schutters Doelen te Leiden. Op deze Vergadering geraedpleegd hebbende, over de vereischte schikkingen, om de Maetschappy op een vasten voet te brengen, werd onder anderen bepaeld, dat deze Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde voortaen bestendig hare zittingen binnen de Stad Leiden zou houden. De Maetschappy dus gevestigd zynde is voorts van tyd tot tyd toegenomen in aental van Leden; zo dat ze op ongeveer 80 Mannen van Naem roem moge dragen; die door hunne zucht tot, en bekwaemheid in de Nederlandsche Letterkunde, der Maetschappye ter eere strekken, waer onder 'er niet weinigen gevonden worden, die haer te gelyk luister byzetten, door hunnen aenzienlyken stand in ons Gemenebest. —— De Maetschappy, die maendlyks byeenkomt, en jaerlyks in de maend July ene groote Vergadering houd, of met eerlang het uitmuntende samenstel harer Wetten in 't licht te geven; en tevens het eerste Deel harer goedgekeurde Verhandelingen aen den dag te brengen; wanneer men in staet gesteld zal worden, om de nuttigheid der gemaekte schikkingen na te gaen; en tevens enigermate te oordeelen over 't geen men verder van deze zo loflyk aengelegde Maetschappy heeft te verwachten; waer uit de Liefhebbers van Oefening alles goeds te gemoete zien.

Omtrent ten zelfden tyde is 'er, in Leiden, een byzonder Dichterlyk *Konstgenootschap* ontstaen, dat zich toelegt op het beschaven en zuiveren der Nederduitsche Tale, en 't verbeteren der Dichtkunde, en wel voornaemlyk der Tooneelpoëzye, dat, nevens de *Maetschappy der Nederlandsche Letterkunde*, aller aenmoediging verdient. —— Drie jonge Kunstminnaers hebben, ter oprichtinge van dit Konstgenootschap, boven al aenleiding gegeven, met nog drie andere Liefhebbers aen te spooren, om hun de hand te lenen, ter instellinge van dit Genootschap; 't welk zyne eerste byeenkomst, ter regelinge van 't zelve, gehouden heeft op den elfden van Slachtmaend des jaers 1766; wanneer men overeengekomen is, om ten Zinspreuke te nemen, de woorden, *Kunst wordt door arbeid verkreegen.* Dit Genootschap, dat zich eerlang reeds bekend maekte, door 't uitgeven van enige Stukjes, en wel byzonder door

het

het Treurspel, *De dood van Calas*; zich aengemoedigd vindende, was in den jare 1769 bedacht om zich verder uit te zetten; door ook anderen, en zelfs zulken die buiten de Stad hunne wooning hebben, tot Medeleden te verzoeken; doch, onder anderen, met deze bepaling, dat de Vergaderingen altoos binnen Leiden gehouden zullen worden. Achtervolgens het daer toe genomen besluit, werd het deswegens beraemde op den zesden der Herfstmaend van dat jaer in ene geschikte orde gebragt. En 't leed niet lang, of het Kunstgenootschap zag met vermaek het getal der Leden toenemen, zo dat het van zes tot zes en twintig Kunstgenooten aengroeide; waer op het, nu tot een behoorlyken stand gebragt zynde, deszelfs eerste algemene Vergadering hield, op den eersten van Slachtmaend des jaers 1769. Dit Kunstgenootschap bestaende uit aenzienlyke en kundige Tael- en Dichtminnaren, heeft maendlyks ene gewoone byeenkomst, en houd 's jaerlyks in Bloeimaend ene groote Vergadering; welke voor de eerste mael gehouden is op den 24 van Bloeimaend des jaers 1770. Etlyke leerzame Tooneelstukken hebben reeds getoond, dat dit Kunstgenootschap zich bevlytigt, om het hunne toe te brengen ter aenkwekinge van de edele Dichtkunde in 't algemeen en der Tooneelpoëzye in 't byzonder; waer in deze kunstlievende Leden gemeenlyk zo wel geslaegd zyn, dat men grond hebbe, om by aenhoudenheid op een verderen gewenschten uitslag te hoopen.

Een ieder die zucht heeft voor de Nederlandsche Letterkunde in 't algemeen, en de Poëzy in 't byzonder, ziet ongetwyfeld instellingen van die natuur als ten hoogsten pryzens waerdig aen; en 't is te wenschen, dat de Leden alleszins de aenmoediging hunner Landsgenooten dermate mogen ondervinden, dat ze 'er steeds door opgewekt worden, om met yver te volharden; zo in 't ophelderen van 's Lands Oudheden en Geschiedenissen, als in 't beschaven onzer Tael- en Dichtkunde.

B E R I G T

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem.

ALhoewel ons Vaderland wegens het voortbrengen van voornaame Schilders en Tekenaars, alom geroemd, en by de vreemde Natien te recht onder de eerste Kweekschoolen der Schilderkunste genoemd word; schynt het echter als of men de bekwaamheid der Nederlandsche Kunstenaaren hierin vooräl bepaald hebbe aan het enkel naarvolgen van onbezielde en redenlooze voorwerpen, als Landschappen, Bloemen, Stil-levens, Beesten en dergelyke, even of 'er geene uitmuntende Schilders van leevensgroote Beeldtenissen, Historien, en wat 'er van dien aart meer is, onder hen gebloeid hadden. Zy nogtans, die in de Teken- en Schilderkunst geen Vreemdeling zyn, zullen door ervarenis reeds by zich zelven van het tegendeel overtuigd zyn; dog anderen, 't zy niet zoo zeer met dezelve bekend, 't zy dat zy van de Hollanders nog niets anders dan Landschappen gezien hebben, of om dat zy de vooroordeelen van Onkundigen of Nydigen blyven aankleeven, waanen dat onze Vaderlandsche Meesters in het voornaamste deel der Tekenkunst, de omtrek van het Menschbeeld namelyk, geene of zeer weinige verdiensten hebben, daar nogtans veelen derzelven in pleegen uit te munten.

Reeds in de Vyftiende Eeuwe waren door hunne groote verdiensten onder anderen beroemd *Cornelis Anthoniszoon* (*a*) en *Dirk Jacobs* (*b*), beiden van Amsterdam; *Lucas Huigenszoon* met *Lucas Corneliszoon* (*c*), te Leiden; *Maarten Heemskerck* (*d*), te Heemskerk, en *Zwart Jan* (*e*), te Groningen gebooren. De Zestiende Eeuw was niet minder voorspoedig; de overgebleevene Kunst van den grooten Leer-

(*a*) A°. 1482. (*b*) A°. 1494. (*c*) A°. 1494. (*d*) A°. 1498. (*e*) A°. 1500.

Leerling des bevalligen PARMIGIANO, *Anthony Blocklandt* (*f*) van Montfoort, treedt nog heden ten dage in het strydperk met de onnavolgbaare Kunst van den naaryverigen Kweekeling des grooten TITIAANS, ik meen die van *Dirk Barents* (*g*) van Amsterdam; wy zullen van een *Cornelis Corneliszoon* van Haarlem, de Goudsche *Crabetthen*, van *Goltzius*, *Bloemaert* en meer anderen niet spreeken; een *Rubbens* met *van Dyk* alleen zouden den Nederlanden hier in genoeg ten glory kunnen strekken, en wy meenen hier mede voldaan te hebben, ten einde een iegelyk te overtuigen, dat de Kunst van den omtrek des Menschlyken Lighaams wél te verbeelden al van ouds met lof by ons geöefend is.

Gelyk nu deeze Meesters, boven al in de nauwkeurige naarvolging van het eenvoudige waare in de Natuur, door hunne Schilderkunst hebben uitgeblonken, muntten zy inzonderheid uit in de bevalligste manier van behandeling van Tekening. Waar van de bewyzen nog heden ten dage overgebleeven zyn in hunne Werken en in die van veelen onzer beroemdste Kunstenaaren, welke van tyd tot tyd toonen de vorderingen die zy maaken, waar toe niet weinig dienen de openbaare Oefenschoolen der Tekenkunst, gelyk onder anderen de Stad Amsterdam ons door haare Akademie kan bevestigen.

Wy zullen de verdiensten der Tekenaaren onzes Vaderlands, aan de beminnaaren van Kunsten en Weetenschappen, en inzonderheid aan die der Teken-kunst, onder zoo veele bekende Werken, door een treffend voorbeeld tragten te staaven, 't welk de Heer *Cornelis Ploos van Amstel*

(*f*) A°. 1532. De Heer *J. J. van Reenen*, in 's Hage, bezit tegenwoordig een uitmuntend Kunststuk van deezen Meester. Het zelve is $11\frac{7}{12}$ voet hoog en 11 voet breed, Rhynl. maat, en verbeeldt een Hemelvaart van Maria, in 't byzyn eener groote menigte aanschouweren; op twee Deuren, die er voor zyn, is door denzelfden Meester, van binnen, de Kersnagt en de Boodschap aan Maria, en van buiten, een Kerklyk zinnebeeld, door verscheide Persoonen verbeeld; alles door bovengemelden *Blockland*, volgens zyn eigen handteekening geschilderd A°. 1579. Zynde dit het zelfde stuk, waar *Carel van Mander*, in zyn Leven de Schilders, A°. 1617 uitgegeeven, spreekt, bladz. 172.

(*g*) Dit stuk berust onder meer andere fraaije Schilderyen in de keurige Verzameling van den Heere *J. Enschede* te Haarlem.

stel in de negentiende Prent van zyn Werk, tot opbouw deezer Kunst, ten blyke van de bekwaamheid onzer Inlandsche Meesteren, en uit hoofde van het genoegen der Kenneren te verdienen, den Liefhebberen aanbiedt; zynde gevolgd naar een der fraaiste Tekeningen, gemaakt door den alomberoemden Tekenaar en Plaatsnyder (*b*)

CORNELIS VISSCHER

getekend in zwart Kryt, A°. 1651, en gekomen uit het Kabinet van den Wel Ed. Heere en Mr. *Æ. L. Tölling* (*i*); en thans berustende in de Verzameling van den Heer *Pl. v. Amstel* zelven. Jammer is het dat men van dit Kunststuk, dat een zyner fraaiste, en, in kragt, uitmuntendste Werken is, niet kan naarspooren wiens Portret het is. Het zelve verbeeldt een aanzienlyk Man zydwaards gezeeten in een Armstoel, en met de rechter kant van het aangezicht naar den aanschouweren gekeerd; zyn Hoofd met los krullend hair is ongedekt; hy is gekleed naar de wyze van dien tyd. Over zyn linker schouder hangt een met zyde geboorden Mantel, welke aan den linker kant op eene schilderagtige wyze is omgeslaagen en over den Leuning van de Stoel hangt, waar op zyn regter Arm zeer los en gemaklyk rust. In 't verschiet ziet men tegen den Agtergrond een opgetrokken Gordyn en hangende Koorden; waar agter een Pylaster geplaatst is, op wier Voetsteun de Hoed ligt.

Wy zouden in de beschryving van deeze fraaije Tekening te verre moeten uitweiden, zoo wy al deszelfs verdiensten, zoo van den Omtrek, als van het Licht en Donker wilden aantoonen, en daarom niets anders zeggen dan dat dit Kunststuk in allen deele bevestigt, het geen de beroemde Schilder A. HOUBRAKEN in zyn *Schouburg der Nederlandsche Kunstschilders* van deezen Meester getuigt. „ Dat zyn wyze van Tekenen met zwart Kryt naar 't Leeven, onverbeterlyk is, en dat hy deeze manier van Tekenen, onder allen, ten voorbeelde van de Schilderjeugd uitkiest, om daar uit te leeren afzien, de Kunst van het leggen van vlakke Dagingen, breede en heldre schaduwen en vaste toetsen, wel-ke

(*b*) *Dictionaire des Graveurs*, par F. BASSAN. *Tom.* II, *pag.* 534.

(*i*) Zie, Catalogus van 't Kabinet Tekeningen, verzameld en nagelaaten door Wylen den Wel Ed. Heer en Mr. ÆGIDIUS LAURENS TOLLING; verkogt te Amsterdam 21 Nov. 1768, pag. 15, Konstboek Lett. B. N°. 65, en aldaar gekogt door *P. Fouquet*, voor 199 Gls.

ke in de Tekenkunst door deezen grooten Meester, met groot verstand en gemak, zyn ter uitvoer gebragt. IIIde Deel, pag. 77." Hier moeten wy byvoegen alleen tot eene nutte Les voor de Schilderjeugd, het geen *Leonard da Vinci* in zyn Werk over de Schilderkunst. Cap. 24, zegt: „ 't Zyn niet de Werken der Meesters, maar de Natuur, welke zy verbeeld hebben, die men te volgen heeft; " met zulk een min of meer gelukkigen uitslag wordt deeze groote Meester heden ten dage door veelen gevolgd, en byzonder door den Heer *Hendrik Potboven*, Kunstschilder te Amsterdam.

Zedelyke Uitspanningen, bestaande in Vier Geschiedenissen. Met Konstplaaten. Eerste Deel. Te Amsterdam by F. de Kruyff, 1771. *Behalven de Voorreden* 341 *bladzyden in groot octavo.*

HEt aengename en nutte t'zaem te paren, heeft de Schryver dezer Zedelyke Uitspanningen zo wel getroffen, als immermeer door iemand in zulk soort van Schriften, die ons tot nog voorgekomen zyn, geschied is. Hy verleent ons een viertal van lezenswaerdige Verhalen, die op ene treffende wyze voorgesteld worden; zo dat ze de aendacht steeds levendig houden, en den Lezer, die ene gevoelige Ziel bezit, daedlyk deel doen nemen in de lotgevallen der Persoonen, wier gebeurtenissen hy in dezen gemeld vind. Ieder Verhael is doorvlochten met leerzame aenmerkingen en stichtlyke zedelessen; die zo onafscheidlyk met het onderwerp verknocht zyn, dat de Lezer zich ongevoelig opgeleid vinde tot ernstige denkbeelden; welken dienen om zyn hart met eerbied voor God te vervullen, en hem aen te spooren ter beteugelinge van alle ongeregelde hartstochten, ter aenkwekinge van alle Menschlyke deugden; tot heil der zamenlevinge hier in den tyd; onder 't heuchlyk vooruitzicht van de zalige gevolgen, welken op zulk een wandel in de eindlooze eeuwigheid te wachten staen.

De gevallen van een *Atticus* en *Sincerus* waerschuwen ons ten ernstigste tegen alle losbandigheid in gevoelens en daer uit volgende zedeloosheid; en doen ons ten klaerste zien, dat ene onwrikbare overtuiging van Gods Bestaen en de Onsterfelykheid onzer Ziele alleszins geschikt is om ons op te wekken ter volmakinge onzer natuure, en een

bly-

blymoedig gehot van Gods dierbare weldaden in dit, met ene vrolyke hoope op nog ongelyk grooter zegeningen in het toekomende leven. — De voorbeelden van een *Hector* en *Timidus* ſtellen ons de aenminnige Vriendſchap uitlokkende voor oogen, en geven ons tevens ene reeks van leeringen aen de hand, die ons de haetlykheid der Ondeugd, het leſlyke der Boetvaerdigheid en 't beminlyke der Deugd ten overtuigendſte doen bezeffen. —— Het gedrag van een *Justus* dient boven al, om ons de oprechte betrachting der Deugd ten ſterkſte aen te pryzen; en te doen opmerken, hoe de Deugd zich in haer vollen luister vertoont, wanneer zy uit gansch zuivere inzichten edelmoediglyk word nagejaegd; en een mensch dezelve ter harte neemt, in een levendig bezef dat hy, zyn gedrag aldus inrichtende, niets doet dan 't geen waer toe hy onvermydelyk verplicht is. —— De geſchiedenis van een *Dejectus* eindelyk vestigt onze aendacht op die ſchikkingen der Godlyke Voorzienigheid, die veler gemoederen verbysteren; wanneer ze den onſchuldigen in rampen zien vervallen, terwyl de dubbelſchuldige zich in alle weelde baed; en leert ons, om, zelfs in de grootſte tegenſpoeden, manmoedig op de albeſtierende hand des goeden en machtigen Opperheerſchers te vertrouwen. —— Onder het oordeelkundige voorſtellen dezer hoofdleeringen, veraengenaemd, door ene gevallige manier van verhalen van aendoenlyke gebeurtenisſen, deelt de Autheur dezer Zedelyke Uitſpanningen, een aental van byzondere leeringen mede, waer toe deze en gene omſtandigheden hem natuurlyk aenleiding geven; die allen tot dat hoofdbedoelde zamenloopen, om ons van de Ondeugd af te ſchrikken, en ter Deugdsbetrachtinge aen te moedigen; waer toe dit Werkje in alle opzichten nadruklyk dienſtig geoordeeld mag worden. —— Om 'er den Lezer een aenmerkelyk gedeelte, dat op zich zelve ſtaet, uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het volgende geſchrift, behelzende eene *Zinnebeeldige beſchryving van den weg des leevens, en hoe Probus dien bewandelde*; welk geſchrift aldus luid.

„ Door het midden van zegeningen, die het hart verkwikken, en tegenſpoeden, welken het geloof en den Christelyken heldenmoed beproeven, vertoont zich de weg der *Waarheid* en des *Leevens*. Hy vertoont zich in den eerſten opſlag, doordien hy door *onverſtand* en *bygeloof* —— *geveinsdheid* en *hoogmoed* — *twist* en *tweedragt* —— *ſcheuring* en *moedwil* met *zorge* en *kommer* —— *logen* en *onder*

—— *onrust* en *kwelling* —— *nood* en *dood* overlaaden wordt, onängenaam en doodelyk. Veelen, die hem van verre beschouwden, en met ernst hadden voorgenomen, om de paden des doods te myden en denzelven te bewandelen, keerden, op het zien zyner doodelyke vertooning, te rugge. Zo veel vermogen toch heeft een bedriegelyke schyn op gemoederen, die gewoon zyn, zich zelven te wantrouwen, —— alle onderzoeking te myden, en niet verder durven komen, dan op dien bodem, op welken zy door opvoeding en een geestelyk bestuur geplaatst zyn, dat hy den minstschuldigen den meestschuldigen maakt, en meer uitvoert dan de naakte en blinkende waarheid. Alzo ging het mynen oudsten — mynen waerdigen broeder, dien ik tederlyk lief had. Zo iemant, hy hadt eene blaakende begeerte, om zyne gangen te richten naar het paleis en de wooning der geluckzaligen. Men wees hem den weg. Hy zag denzelven en beefde. Niet vatbaar voor neigingen tot onderzoek, besloot hy stille te staan, —— zich een weinig bedacht hebbende, te rug te keeren en zynen ouden —— zynen gevaarelyken weg te vervolgen: *want*, sprak hy, *zoude ik dwaasselyk myne treden naar de poorten des doods richten?*

Dan, geheel anders ging Probus te werke. Zo dra hy de gevaarelyke en akelige vertooning, welke hem op het naderen van den weg des leevens in het oog liep, beschouwde, besloot hy, door eenen gloeienden yver aangezet, het koste dan ook wat het wilde, denzelven verder op te wandelen, en alles met nauwkeurige oplettendheid te bezichtigen. Dit besluit maakte hem voor eeuwig gelukkig. Hy drong, gelyk een moedig en onversaagd krygsheld, door de bedriegelyke voorschanzen, welken zich in de beschouwing als muuren en sterkten; doch in het bestormen, niet anders als nevelen en wolken opdeeden, en den doortogt niet zeer geweldig beletteden, kloekmoedig heenen.

Nauwelyks hadt hy dezen achter den rugge, of hy zette zich op den weg ter neder en beschouwde van achteren de doorgeworstelde dampen, welken van te vooren zo veel schyns hadden van geweld en onheil. Even zo beschouwt men, ontwaakt zynde, onder het gevoel eener zekere en blymoedige gerustftelling, die zorgen en bekommernissen, waar door de Ziel, in den slaap des ligchaams, gefolterd en gekweld werdt. Nu zag hy den oorsprong dier doodelyke vertooning, welken ik, om my geenen geestelyken haat op den hals te haalen, zal verzwygen. Nu zag hy, welke ingebeelde onheilen —— welke zorgelyke beden-

kin-

klingen en wat al bedrog de menschen zich zelven kunnen brouwen, wanneer zy, ter volharding van dwaaze begrippen, hun harte eenen valschen schyn opdringen, en hoe veel gevaar de beste voorneemens van eenvouwige en oprechte gemoederen loopen, om daar door afgeleid en bedroogen te worden.

Opstaande en zynen weg vervolgende, bemerkte hy, hoe dezelven door de waereld en langs allerlye voorvallen van dit leeven heen liep. —— Hoe de spot der dwaazen aan de eene zyde van dien weg, te byster verwilderd, voortholde, ten minsten eenen ongeregelden tred hielde. —— Hoe de slikkeringen van tydelyken voorspoed zorgvuldig door moeite en arbeid werden aangestookt —— onrust en losbandigheid telkens naar den adem hygden, en heerschzucht [illegible] aanzien onophoudelyk van gewaad veranderden. —— [illegible] zelfbelang, eigenliefde en begeerte geduurig twistten over de bezitting, waar op zy geen recht hadden en die anderen toekwam. Hoe zeer eene geweldaadige heerschzucht het gebied over den altaar, ten godsdienste geschikt, ongestoord voerde —— haat en afgunst dier baldaadige tot raadslieden in derzelver onbetaamelyke onderneemingen verstrekten en de zedelyke onnozelheid, meer dan te dikwyls, het gelag dier onderneemingen moest betaalen. Hoe de laster, met eene haatelyken glimlach in het aangezicht, de bedryven der welmeenenden begluurde —— van scherpe pylen voorzien, op de eenvouwigste voorwerpen mikte, en, in den geestelyken dos gestoken, voor volle vergaderingen predikte. Hoe moord en manslag zich het harnas van eere en heldemoed verkreegen, stappende als gewettigde zoonen in de erfenissen der gelauwerde helden; en eindelyk, hoe het bedrog meesterlyk den baas speelde.

Daaröp zag hy aan de andere zyde van den gelukzaligen weg, eene vuige en laatdunkende bende van allerlye ongerechtigheden en zonden. —— Overdaad en wellust zag hy de vluchtende kuischheid achter na loopen, en door de ketenen van den rykdom kluisteren; terwyl hy de onnatuurelykste hartstochten zag struikelen over haare eige drekgoden. Hier vermaakte zich de ligtvaerdige jeugd, huppelde op de doodbeeneren haarer voorouderen en veranderde van kunne; terwyl de weg bezaid scheen met vernietigde wetten en ontzenuwde voorrechten.

Dit alles gezien hebbende, merkte hy wysselyk aan, dat zy allen met recht bezyde den weg des eeuwigen geluks liepen; zonder immer op denzelven te willen of te kunnen verschynen.

 Maar

Maar terwyl hy voortging en het oog geſtadig gevestigd hieldt op het einde, dat zyner beſchouwinge, door deszelfs uitgeſtrektheid, zeer verre ontweek, zag hy verſcheiden wandelaaren, en, zo het hem toeſcheen, gemeenzaame vrienden en gezellen — allen eensgezind en niemant zyn recht betwistende. Hy haakte, even gelyk dorſtigen naar het water verlangen, vuurig naar het byzyn van deze voortgaande en nimmer rustende vrienden. *Drift* noopte hem, om zyne ſtappen te verdubbelen, en maakte hem onvermoeid in zyne pooginge. De eerſte, welke omzag, was *zelfkennisſe.* Zy liep hem aanſtonds in 't gemoet, kuste en noemde hem welkom op den weg des leevens. Onder het omhelzen bloosde deze gelukkige reiziger van ſchaamte, en huldigde die gemeenzaame eere. Na deze, keeren zich alle de anderen te gelyk om, en omringen den gelukkigen Probus; met naam: *Bedachtzaamheid*, *Openhartigheid*, *Berouw*, *Ootmoed*, *Hoop*, *Geloof*, *Godsvrucht* en *Liefde*; zy kusſen — omhelzen en noemen hem welkom op het pad, dat den verſtandigen naar boven leidt.

Hoe vergenoegd, hoe blyde en opgetoogen was deze gelukkige reiziger in het aangenaam gezelſchap van zulke wezenlyke vrienden! Zy verhaalden hem, welke het einde ware der loopbaane waaröp ze wandelden — door wien hy en zy allen bewaard en verſterkt werden, wanneer hun deze of geene vyanden overvielen of nog zouden willen aanranden: ook onderrichten zy hem, met welke oogen hy al het ondermaanſche moest aanzien — wanneer en op wat wyze hy dezelven ter zyde van den weg mogt heen wenden, om de gevallen der waereld en des tyds te bezichtigen. — Wat hy denken — wat hy ſpreeken — wat hy doen en met wien hy zich het meeste moest vereenigd houden. Zy bragten hem in de tegenwoordigheid van zynen genadigen Verlosſer en geduchten Maaker.

Gelyk nu kwaade gezelſchappen de goede zeden bederven, zo hervormden dezen alle de kwaade neigingen en ongeregelde beginzelen des harte. Zy geleidden hem door de waereld, in die ſtille verwachting, welke zy hem hadden ingeboezemd, om ten eenigen dage deel te hebben aan *de erve der heiligen in het licht*. Zyn voorkomen gaf aan allen, die hem op den weg bejegenden of ter zyde van denzelven begluurden, duidelyke tekenen, van eenen allervriendelykſten, eerelykſten en ongeveinsden inborst. En, terwyl zich in dit gezelſchap, waar door zich Probus zo verrykt vondt, *de Geest der onderwyzing en vertroosting*, ophieldt, zo genoot deze gelukkige reiziger de voorrechten

van

Largo. **GEZANG.**

Het Lig-chaam sliep ge-rust en onge-

=stoord, En alle dieren slie-pen. Geen veldzang

werdt in't luist'rend woud gehoord; Geen vogelen, die om den

morgen riepen, Vernam de kui-sche maan; Terwyl ze, om aan den

nacht getrouw ten dienst te staan, in't heir der star--ren

pronkte. En op den zeegolf speelde, of op den wyngaard lonk-te.

van deszelfs onderrichting en ondersteuning: die Geest nam ook, ten einde van den weg, de ziel van den getroosten Probus in zynen euwigen adem, terwyl de *deugden*, welken hem op den weg altyd waren bygebleven, haar navolgden in het eeuwig leeven.

Een Reiziger, die dus als *Probus* den weg des levens bewandelt, heeft, steeds een vasten grond, op welken hy welgemoed en vergenoegd kan leven; waer van hy verſteken is, die geen vertrouwen ſtelt op de Godlyke Voorzienigheid, en met ene akelige vreeze het tydſtip te gemoete ziet, wanneer hy, zo hy dugt, niet meer zal zyn. Dit laetſte was het geval van *Atticus*, tot wiens onderrichting deeze Zinnebeeldige beſchryving geſchikt was, door *Sincerus*; die zich in het tegenſtelde geval bevond; het welk hem, des morgens ontwakende, onder anderen, zo vrolyk deed zingen (*):

Vaar wel ô nacht, van uwen zekren post,
Door 't licht, dat wy zien blinken,
Op uwe beurt behoorlyk afgelost,
Om in de zee te ſterven of te zinken!
En gy, ô ſchoone dag,
Zyt welkom en vergun my uw' gewoonen lag
Waar door ik leer te ſtaaren,
Op de aangenaame grens van myne leevensjaaren!

Dan by die grens van mynen leevensloop,
Getrouwe God, myn Leeven!
Zag ik de grens van myn gegronde hoop',
Zag ik de ziel van myn verwachting ſneeven;
Indien me by het graf,
Uw geest, die zachte ſtem van hoope en troost begaf,
En ik Hem zag verdwynen,
Gelyk de zon verdwynt, gedekt door wolkgordynen.

Doch wat verdwynt en wat 'er ook vergaat,
Uw Geest, door wien we u kennen,
Blyft ongeſtoord, blyft vast in ſtand en ſtaat.
En zweeft Hy heen, dan voert Hy op zyn pennen
De ziele in uwen ſchoot.
Geheng dan, groote God, geheng dat ik den dood
By allen, die u roemen,
De ſtem der zaligheid, het waar geluk moog' noemen!

(*) Het eerſte Vers van dit opwekkelyk *Morgengezang*, beginnende
Het ligchaam ſliep gerust en ongeſtoord &c.
is door den Uitgever, op Muzyk geſteld, in 't koper gebragt, en gaat dus hier nevens; 't welk wy vertrouwen dat onzen Zangminnenden Lezeren gevallig zal zyn.

Poëtische Uitspanningen van FRANCOIS HALEWIJN. *Te Leiden by* H. Mostert, 1771. *Behalven het Voorwerk* 182 *bladzyden in groot octavo.*

IN deze Poëtische uitspanningen verleent ons de Heer *Halewyn* enige vruchten van zynen ledigen tyd, dien hy, om de ledigheid te schuwen, heeft toegewyd aan *Phebus*,

Wiens dienst, terwyl hy nut aanbrengt,
Ook tevens galle vreugd gehengt.

De Dichtstukjes, die 'er in voorkomen, zyn van onderscheiden soort, doch meerendeels betreklyk gemaekt tot zedelyke onderwerpen, ter welker behandelinge onze Dichter ook best geschikt schynt; en waer in hy, voor al in Lierzangen en diergelyke soort van verzen, niet ongelukkig slaegt. Men oordeele hier van enigzins uit het volgende stukje, dat ten opschrift heeft

POËTISCHE
VERRUKKING.

Als ik het Starrenheyr zie pralen,
't Geen 't oog doet scheem'ren door zyn straalen,
Wordt door den tintelenden glans
Myn ziel van d'aarde als opgeheven,
Om in bespiegeling te zweeven
Veel hooger dan den Hemeltrans.

Dan denkt zy aan de zaligheden
En vreugde, die in 't Hemelsch Eden,
Voor 't driemaal heilig aangezicht
Der Godheid, door de Hemelingen
Genoten worden, die staêg zingen
Den Lof van 't aller Lichten Licht.

Dan wenscht zy reeds te zyn ontslagen
Uit 's Levenskerker, om te dagen
Met luisterryker glans en gloet;
En voelt in haar 't verlangen blaken
Om boven 's Hemels hooge daken
Haar vreugd en lust te zien geboet.

Dan

Dan naakt zy naar de heil'ge woning
Des allergrootsten God en Koning, (*)
In 't ryk der Zaligheid gestigt;
Daar goud, smaragden en saffieren
De zaalen en den troon vercieren,
Bestraald door 't ongeschapen Licht.

Van vreugd verrukt, meent zy te horen
Het feestmuzyk der Eng'len chooren
Reeds in de blyde Bruilofts zaal.
En waant den glans der Cherubynen
Te zien voor 't Godlyk aanzicht schynen
Met d'alleruisterrykste praal.

Maar heur gezicht te zwak die glansen
t'Aanschouwen, daalt van d'Oppertransen,
En bidt, ô Heil- en Zielen- zon!
Op 't Hemelpad haar toe te lichten;
Dan zal ze in 't harte voor U stigten
Een dankoutaar, ô Goedheidsbron!

Als Gy zult 's Levensknoop ontbinden,
Doe dan uw Goedheid ondervinden,
En voer haar boven 't Starrenhof,
ô God en Oorsprong aller dingen!
Dan zal ze in Sion eeuwig zingen
Tot uwer Goedheids roem en lof.

(*) In deze Samenvoeging zou de Taal hier eischen
Des allergrootsten Gods en Konings.
Doch de Dichter zou dit hebben konnen vermyden, door in de plaatse hier van te stellen,
Van haaren grooten God en Koning.
Of, zo hy juist gesteld ware op 't woord *allergrootsten*, zou hy 't hier te gemoet hebben konnen komen door de des noods geoorlofde smelting,
Van d'allergrootsten God en Koning.

Bedenkingen over de Schouwtoneelen, door de Heeren FORMEY *en* SULZER. *Uit het Fransch vertaald. Te bekomen by de meeste Boekverkoopers in de Steden. Behalven het Voorwerk 75 bladzyden in octavo.*

WY hebben van deze twee Verhandelingen, over het nutte en voorzichtige gebruik der Schouwtooneelen, reeds gewag gemaakt, toen ze in 't oorspronglyke ons ter hand kwamen; des wy den Lezer, tot enig ver-

ſlag van den inhoud derwaerds wyzen (*): niet twyfelende of de Liefhebbers van 't Toneel, die der Franſche tale niet magtig zyn, zullen met vermaek zien, dat men dit Stukje ook in 't Nederduitsch heeft doen te voorſchyn komen.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 374.

ESTHER, *Treurſpel. Onder de Zinſpreuk* Non datur ad Muſas currere lata via. *Te Amſteldam by* D. Klippink, 1771. *In octavo 62 bladzyden.*

DE bekende heuchelyke keer van der Jooden lot, op *Esthers* vrymoedige voorſpraek, word hier ten Toonele gevoerd; in navolging van het beroemde ſtuk van den vermaerden Franſchen Tooneeldichter *Racine*, wiens voetſtappen in dezen op ene wyze, die aenmoediging verdient, gedrukt worden. —— Men leest dit Dichtſtuk, dat zeer verſchillende characters behelst, en ons ene verbazende omwenteling van zaken voorſtelt, niet zonder aendoening, zo van medelyden als van vreugde; daer we de Onſchuld door trotſe Eerzucht op 't punt van 't verderf gebragt, doch met het ſtraffen des Eerzuchtigen *Hamans* gered zien. —— Tot een ſtael der Poëzye van deze navolging, hoore men de tael van *Mordechai*, daer hy *Esther* het dreigende lot der Natie bekend maekt, en haer aenmoedigt om tot den Vorst te naderen, ten einde het zelve, waer 't mogelyk, af te wenden.

Der Vorſtinne gemeld hebbende dat haer maegſchap een vreeslyk onheil boven 't hoofd hangt, laet hy zich verder deswegens aldus uit:

Men ſtelt
Gantsch Israël ten prooije aan Hamans woest geweld.
Ja, Haman zal eerlang zyn haat voldoening geven
Door 't moordtuig, reeds gewet tot korting van ons leven.
Die ſnoode Amalekiet, wiens boosheid in het end'
Ten hoogſten toppunt ſtygt, heeft alles aangewend,
En eindelyk, door list en doemenswaardig poogen,
Den lichtverblinden vorst tot dit beſluit bewogen;
Die, wyl de booswicht hem in 't minst niet is verdacht,
Het Joodſche Volk alleen ten ſmaad van 't menschdom acht.
Hy gaf alree' zyn' last om Isrel om te brengen,
En heeft den dag bepaald om al ons bloed te plengen.
ô Hemel! zal uw oog dat yslyk bloedbad zien!
Geen kunne of ouderdom.... niets zal de dood ontvliên!
't Word all ten prooij' geſteld aan tygers, aan barbaren,
En op den tienden dag zal ons die ramp weêrvaren.

Wan-

Wanneer hy hier op *Esther*, als een middel ter reddinge der Natie, voorstelt, haren staet den Vorst te ontdekken, en deze daer in zwarigheid maekt, uit hoofde van 's Konings gevreesde strengheid, tegen die genen, welken ongeroepen voor hem durfden verschynen, voert hy de volgende in dezen zeer wel gepaste manlyke tael.

Hoe! daar ge uw vaderland in 't onheil ziet vergaan,
Ontziet ge uw leeven noch om 't moedig by te staan?
God spreekt; en zal de toorn eens sterflings u doen beven!
Wat zeg ik? staat aan u 't beschikken van uw leven?
Is 't niet aan 't vaderland, aan 't bloed waar uit gy sproot?
Is 't niet aan God, van wien gy 't levens licht genoot?
Wie weet, of hy u niet den rykstroon op deed stygen,
Op dat door u zyn volk verlossing zou verkrygen?
ô Esther! denk hier aan. Die God verkoos u niet
Om slechts als koningin te pralen in 't gebied;
Ook niet op dat gy 't oog van heidnen zoud bekoren;
Hy heeft zyn heiligen een eedler wit beschooren.
Voor de eer van zynen naam te streven in de dood;
Zich zelv' voor 't heil zyns volks op te offren in den nood;
Dat past aan hen die zich het kroost van Isrel noemen;
Dat deel is 't rechte deel daar zy op mogen roemen.
Gelukkig, zo ge in 't eind' voor Gods belangen sneeft!
Niet dat hy ooit den mensch tot bystand noodig heeft:
Wat kan voor hem bestaan? Dat vry alle aardstirannen,
Hoe magtig! tegen hem vermetel samenspannen,
Hy zie slechts op hen neêr, en straks verdwynt hun magt;
Hy spreke, en alle zyn ze eerlang tot niet gebragt.
Natuur erkent verbaasd het Godlyk alvermogen.
't Heelal is enkel niets in Gods doordringende oogen;
En 't menschdom, 't speeltuig van de dood, is ieder stond,
By de Oppermajesteit, als of 't zich niet bevond.
Zo Hamans boosheid noch door de Almagt word verdragen,
Zy doet zulks om te zien wat gy zult durven wagen.
't Is God, die mynen gang heeft naar dit hof gericht
Hy zelf, myn Esther, brengt my hier voor uw gezigt.
Indien zyn stem vergeefs u moet in de ooren klinken,
Wy zullen evenwel zyn wondren uit zien blinken.
Licht dat hy door een' arm, die 't zwakst is in 't Heelal,
De boeijens ons ontrukke en Haman breng' ten val;
En gy, die zulk een' roem verwaarloost, gy, beneven
Alle uws gelyken, zult dan mooglyk moeten sneeven.

De Dichter heeft in dit stuk, op geen ongevallige manier, nu en dan gebruik gemaekt van ene rei van Joodsche Maegden, die *Esther* in stilte aen haer Hof houd, om

om derzelver jeugd te vormen; en met welke zy zich gestadig opleid om aen harer Vaderen God en haer Volk gedachtig te zyn. —— Men hoore deze Rei, zo als dezelve aen Sions tegenheden gedenkt, eer zy nog iets weet van *Hamans* haetlyken toeleg, op 't overschot der Natie.

EEN STEM.

Beklaaglyk Sion! ach! wat baatte u al uw luister!
Gy, die uw glans, uw heerlykheid,
Zaagt over 't gantsch heelal verspreid,
Gy kwynt, ô droefheid! nu in 't duister;
Alleen word noch uw groote pracht
Door ons met smart herdacht.
ô Sion! eerst voor 't oog van alle volken
In lof gestegen tot de wolken,
Doch thans gedaald in 's afgronds nacht!
Myn tong moet aan 't gehemelt' kleven,
Zo niet uw droevige ondergang,
Steeds 't onderwerp van myn gezang,
In myn gedachten woon' zo lang als ik zal leven!

ALLE DE MAAGDEN.

ô Oevers der Jordaan! ô Velden, lustryk oord,
Daar 's hemels zegen elk bekoort!
Gewyde bergen, vruchtb're dalen,
Beroemd door wond'ren van Gods hand!
Ach! zullen wy dan eeuwig dwalen,
Verstoken van ons erf, en lieve vaderland!

EEN STEM.

Wanneer, ô Sion! zal myn oog uw praalgebouwen,
Uw wallen zien verryzen uit het stof?
Wanneer zal ik uw feesten, tot Gods lof
Door 't juichend volk gevierd, gelyk voorheen aanschouwen?

ALLE DE MAAGDEN.

ô Oevers der Jordaan! ô Velden, lustryk oord,
Daar 's hemels zegen elk bekoort!
Gewyde bergen, vruchtb're dalen,
Beroemd door wond'ren van Gods hand!
Ach zullen wy dan eeuwig dwalen,
Verstoken van ons erf, en lieve vaderland!

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van Christus tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage. Derde Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema *en* Tieboel, *400 bladzyden in groot octavo.*

GElyk de Uitgeevers van dit Werk, aangemoedigd door het genoegen en de goedkeuring, waar mede 't zelve van de *Nederlanders* ontvangen wordt, spoedig voortvaaren met het verlangen der Leezeren te voldoen, zo zullen wy, in onze aankondigingen, hun voetspoor volgen, en met het een en ander gedeelte onze Letteroefeningen opcieren. Dit *Derde Deel* bevat de *Zevende Eeuwe*, de laatste van het *Tweede Boek*, en verder de *Achtste*, *Negende*, en *Tiende Eeuw* de drie eerste van het *Derde Boek.* —— In de Zevende Eeuw, dat tydperk waar in MAHOMETH voor den dag kwam en grooten opgang maakte, ontmoeten wy van deezen Geestdryvenden Bedrieger een keurig en vry uitvoerig berigt, 't welk de Heer MACLAINE met Aantekeningen, die niet in de *Engelsche uitgave* gevonden worden, opgehelderd heeft. Het is eensdeels te lang om hier plaats te vinden, en anderdeels hebben wy, by tyd en wylen, in onze Letteroefeningen, zo dikmaals gelegenheid gehadt om van dien berugten *Arabier* te spreeken, dat wy liever op stukken van eenen anderen aart onze Leezers onthaalen.

De Eeuwen, in dit Deel voorkomende, zyn bekend voor dom en gansch bedorven: en gelyk de Godsdienst, naar maate dezelve *inwendig* afneemt, doorgaans in *uitwendig vertoon* aangroeit, als zullende dit laatste het eerste vergoeden, zo kan een berigt van de Gebruiken en Plegtigheden, ons des een allerklaarst denkbeeld geeven. Laaten wy de Hoofdstukken, daar toe betrekkelyk, doorloopen en het voornaamste optekenen.

Wat de *Zevende Eeuw* betreft. „ In de Kerkvergadering van *Constantinopole*, die den naam draagt van het *Concilium Quinisextum* (*) stelden de *Grieken* verscheide Wetten vast wegens de Plegtigheden, in den openbaaren Eerdienst waar te neemen, waar door hunne Kerkgebruiken, in eenige opzigten, van die der Roomsche Kerke verschilden. Deeze Wetten werden openlyk aangenomen door alle de Kerken in de Heerschappy der *Grieksche Keizeren*, als mede door de zodanigen, die met dezelve overeenstemden, schoon ze, wat het wereldlyke betrof, aan vreemde Vorsten onderhoorig waren. — Elke *Roomsche Paus* voegde iets nieuws by de oude Plegtigheden en Instellingen, als of het een weezenlyk kenmerk ware van hunnen yver voor den Godsdienst en 't Godvrugtig bekleeden huns Ampts, dat zy de menigte vermaakten met nieuwe vertooningen van Godsdienstige klugten. Deeze bygeloovige vonden waren, in den tyd van CAREL DEN GROOTEN, van *Rome* tot alle de *Latynsche Kerken* overgeslagen, die zich, om aan de eerzugtige eischen van den hoogmoedigen Paus te voldoen, noodwendig aan de *Roomsche Kerkgebruiken* moesten onderwerpen. —— Het getal der Heilige- en Feestdagen, waar onder de Kerk reeds gebukt ging, werd nu vergroot; men stelde een' nieuwen Feestdag in ter eere van het waare *Kruis* aan 't welke CHRISTUS geleeden hadt, en een anderen ter gedagtenisse van de Hemelvaart des HEEREN. BONIFACIUS de V liet die snoode wet uitgaan, by welke de Kerken voor Vryplaatzen verklaard werden voor allen, die derwaards vlugtten; eene wet, die eene soort van strafloosheid voor de snoodste misdryven medebragt, en de overgegeevendste booswigten bemoedigde, om den ruimen teugel te slaaken aan hunne zondige begeerlykheden. HONORIUS besteedde al zyn yver en vlyt om de Kerken, en andere Heilige Plaatzen, op 't allerpragtigst en kostbaarst te vercieren: want daar noch CHRISTUS, noch de Apostels, iets van deezen aart hunnen Naavolgeren bevolen hadden, dagt de gewaande Stedehouder het regtmaatig, dit gebrek aan te vullen, door het schitterendste vertoon van in 't ooglooopende milddaadigheid".

Dit

(*) [Deeze Kerkvergadering werd *Concilium Quinisextum* genaamd, om dat dezelve werd aangemerkt, als een Aanhangzel van de *Vyfde* en *Zesde* Kerkvergaderingen van *Constantinopole*, op welke geene besluiten waren genomen omtrent het Zedelyk gedrag der *Christenen*, of de Godsdienstige Plegtigheden.]

Dit kwaad kroop hoe langs hoe meer voort, zo dat. „In de *Achtste Eeuwe* de Godsdienst bykans geheel en al in enkel Kerkgebaar en Plegtigheden bestondt. Over zulks hebbe men zich niet te verwonderen, dat men meer vlyts en yvers aanwendde om deeze uitwendige merktekenen van eenen bygeloovigen Eerdienst te vermenigvuldigen en te regelen, dan om de dwaasheden en gebreken der Menschen te hervormen, hun verstand te verlichten, en hun hart te verbeteren. De bediening van 's HEEREN Avondmaal, dat staatlykst deel van den openbaaren Eerdienst der *Christenen*, was nu overal opgeschikt, of liever ontluisterd, door eene menigte niets beduidende gekkernyen, strekkende om de schoone eenvoudigheid van die heilzaame en aandoenlyke Instelling te vernietigen. Ook vinden wy, in deeze Eeuwe, duidelyke voetstappen van het bygeloovige gebruik om de *Eenzaame* of *Byzondere Misſen* (*) te doen, schoon het niet wel met zekerheid te bepaalen is, of ze door eene openlyke Wet vastgesteld, dan door 't gezag van byzondere Persoonen ingevoerd zyn (†). Hoe 't ook moge weezen, dit gebruik alleen is genoegzaam om ons een denkbeeld te geeven, hoe onkunde en bygeloof, in deeze domme Eeuwe, de Christlyke Kerk drukten: en maakt het onnoodig in een breeder verhaal te treeden van de ongerymde Plegtigheden, met welke eene bedriegende Priesterschap steeds meer en meer den Godsdienst van JESUS CHRISTUS mismormde.

CAREL DE GROOTE scheen geschikt om deezen stroom des Bygeloofs, die, van dag tot dag, meer gewelds kreeg, te stuiten: want om niet te reppen van zynen yver, betoond in het tegenstaan van den Beeldendienst, zyn 'er andere gevallen, die blyk geeven van zyne goede oogmerken in dit stuk, als, by voorbeeld, het weeren van de vermenigvul-

(*) [*Eenzaame* of *Byzondere Misſen* noemde men dezulke, die van de Priesters alleen gevierd werden, ten behoeve der Zielen, welke in het Vagevuur werden gehouden, als mede by eenige andere byzondere gelegenheden. Diergelyke Misſen waren, volgens de Kerklyke wetten, ongeoorlofd; doch zy strekten tot een ryke bron van schatten voor de Geestlykheid. Zy werden, door de Regels eener Kerklyke Byeenkomst, te *Mentz*, onder CAREL DEN GROOTEN, gehouden, veroordeeld, als strafwaarde nieuwigheden, en als vrugten van gierigheid en luiheid.]

(†) Zie CAROLUS MAGNUS, *de Imaginibus* p. 245, als mede GEORGIUS CALIXTUS, *de Misſis Solitariis*, §. 2.

vuldiging der Feestdagen, door ze tot een zeker getal te bepaalen; het tegenstaan van het wyden der Kerkklokken; door de plegtigheid der heilige besprenging, en andere Kerklyke Wetten van hem vastgesteld, die tot eere zyner naagedagtenisse strekken. —— Verscheide omstandigheden liepen 'er, nogthans, zamen, om zyne oogmerken te doen mislukken, en den gewenschten uitslag zyner poogingen te verydelen: en geen hadt hier kragtiger invloed dan zyne groote gehegtheid aan de *Roomsche Paussen*, de Voorstanders en Beschermers van de Vermeerderaaren der Plegtigheden. Deeze kragtige genegenheid, tot die heerschzugtige Kerkvoogden, hadt die doorlugtige Vorst overgeërfd van zynen Vader PEPIN, door wien reeds het Kerkgezang, te *Rome* in gebruik, bevolen werd, overal, in alle *Christen Kerken*, te volgen. Overeenkomstig met dit voorbeeld, en ingevolge van het herhaald en dringend aanzoek van Paus ADRIANUS, deedt CAREL DE GROOTE wat hy kon, om alle de *Latynsche Kerken*, de *Kerk van Rome*, als haar voorbeeld te doen volgen, niet alleen in het straks gemelde stuk; maar in alles wat den uitwendigen Eerdienst betrof (*). Verscheide Kerken, egter, en onder welke die van *Milaan* en *Corbetta* uitstaken, verwierpen volstrekt deezen voorslag, en konden, noch door overreeding, noch door geweld overgehaald worden om hunnen gewoonen Eerdienst te veranderen.

„ Dat de Godsdienstige Gebruiken en Plegtigheden, van dag tot dag, vermenigvuldigden blykt duidelyk uit de werken der Schryveren, die in de *Negende Eeuwe*, voor de onkundige menigte derzelver oorsprong, natuur en oogmerken verklaarden: want de veelvuldigheid alleen deezer Godsdienstige Gebruiken kon de verklaaring daar van noodwendig maaken. JOANNES SCOTUS, ANGELOME, REMIGIUS, Bisschop van *Auxerre*, WALAFRIDUS STRABO, waren de voornaamste Schryvers, die zich op dit soort van gewyde Letterkunde bevlytigden; by welke wy nog mogen voegen AMALARIUS, die, egter, in veele stukken wederlegd wordt door AGOBARDUS en FLORUS. Hunne Werken voeren den algemeenen Tytel *de Officiis Divinis*: want, in den styl deezer Eeuwe, werden de Godsdienstige Plegtigheden, met den naam van Pligten bestempeld. —— De Werken van deeze Godvrugtige en geleerde Mannen, geschikt om het

(*) Zie CAROLUS MAGNUS, *de Imaginibus* Lib. I. p. 52. EGINHARDUS de *vita Caroli Magni*, Cap. XXVI. p. 94. Edit. BESSELII.

het *Plegtige* op te helderen, waren, ongetwyfeld met een goed oogmerk geschreeven, doch men heeft reden om derzelver nutheid grootlyks in twyfel te trekken; en het zou zwaar vallen vast te bepaalen, of zy in eenige opzigten de Kerk niet meer benadeelden, dan in andere voordeel toebragten. Deeze boeken gaven, 't is waar, een zeker soort van geestlyk voedzel aan de gemoederen der *Christenen*, in 't waarneemen van den openbaaren Eerdienst; doch dit voedzel was rauw en ongezond. De redenen bygebragt voor de Plegtigheden toen in de Kerk gebruiklyk, en de oogmerken, ter bereiking van welke zy veronderfteld werden te ftrekken, waren, voor 't grootfte gedeelte, niet alleen ver gezogt, kinderagtig en belachlyk; maar zy droegen de zigtbaarfte lidtekens van bedrog en verciering. Verder ftaat hier aan te merken, dat deeze ophelderingen, tot groot nadeel van waare Godsvrugt, niet alleen den eerbied en yver der menigte voor uitwendige Gebruiken en Plegtigheden aanmoedigden; maar ook, tot verbaazens toe, vermeerderden: want wie zou zyne eerbiedenis weigeren aan inftellingen, die men hun leerde aan te zien als vol van de geheimzinnigfte wysheid, gegrond op de Godvrugtigfte en Zieltroostendfte beweegreden"?

Om een algemeen berigt van die plegtigheden te geeven. „ De Geraamten der Heiligen uit verre Landen overgebragt, of t'huis ontdekt, door den yver en vlyt van Godvrugtige of bedriegende Priesteren, noodzaakten de Beftuurders der Kerke, niet alleen om het getal der reeds ingeftelde Heilige en Feestdagen te vermeerderen; maar ook om zo veel veranderingen in de Plegtigheden te maaken, dat elk Heilig zynen byzonderen Eerdienst hadt. En naardemaal het gezag en de agtbaarheid der Kerklyken zeer veel afhing van het groot denkbeeld, 't welk de menigte vormde van de deugd en verdienften der Heiligen door hun gewyd, en aan het Volk als voorwerpen van Godsdienftige Eerbiedenisfe voorgefteld, was het noodig het Volk te vermaaken en te verbaazen, door eene verfcheidenheid van pragtige en in 't oogloopende Plegtigheden, door Beelden, Schilderyen en dergelyke vonden, ten einde hier mede hunne domme hoogagting voor het Heilige gezin ftaande gehouden en gevoed werd. Dit was oorzaak van den luister en kostbaarheid der Kerken; van de ontelbaare heerlyke Schilderyen en Beelden, daar in opgehangen en geplaatst; van de grootfche Altaaren, op 't kostlykst en kunftigst vercierd door Beitel- en Schilderkunst, en op helderen dag

met veelvuldige waschkaarsen verlicht. Hier uit ontstonden de staatlyke Ommegangen, de blinkende klederen der Priesteren, en de Missen ter eere van de Heiligen gehouden (*). — Onder andere nieuwigheden werd het Feest van *Aller-Heiligen*, in deeze Eeuwe, door GREGORIUS den IV by de Feesten der *Latynsche Kerke* gevoegd (†), en de Feestdag van *St. Michaël*, die reeds voorlang, met de uiterste tekenen van ontzag en eerbiedenisse, door de *Oosterlingen* en *Italiaanen* gevierd was, begon nu yveriger en algemeener by de *Latynsche Christenen* onderhouden te worden (‡). Het Bygeloof heerschte niet alleen, met onbepaald gezag, in stukken tot den Godsdienst behoorende; maar hadt ook zynen invloed op het Burgerlyk leeven, inzonderheid onder de *Latynsche Christenen*, die meer dan de *Grieksche* verkleefd waren aan eene menigte van Gebruiken, uit de gewyde Plegtigheden des *Heidendoms* oorspronglyk. —— De woeste Volken, tot het *Christlyk geloove* overgehaald, konden niet dulden de Wetten en Zeden hunner Voorouderen geheel en al te verzaaken, hoe onbestaanbaar ze ook mogten weezen met de onverbreeklyke eischen van het *Euangelie*: ja, zy haalden, in tegendeel, de *Christenen*, onder welken zy leefden, over om hunne buitenspoorige bygeloovigheid, in dit stuk, te volgen. Dit was de waare en oorspronglyke bron van de barbaarsche gewoonten, in deeze en de volgende Eeuwe onder de *Latynen* in zwang gaande; als by voorbeeld, de onderscheide wyzen, waar op men gewoon was de onschuld van beschuldigdde persoonen, in twyfelagtige gevallen, te beproeven, door de proeve van Koud water (§); door Twee-ge-

(*) Vid. JO. FECHTII *Liber Singularis, de Missis in honorem Sanctorum*.

(†) Vid. J. MABILLONIUS *de re Diplomatica*.

(‡) De Heilige dagen, of Feesten der Heiligen waren tot nog toe weinig in getal onder de *Latynen*, gelyk blykt uit een Gedicht van FLORUS. By MARTENE in zyn *Thesaurus Anecdotorum* Vol. V. p. 595.

(§) [Dit waren alle vermetele poogingen om de Godlyke Voorzienigheid te noodzaaken, zich zelve op eene wonderdaadige wyze ten voordeele der waarheid te verklaaren. In de *Koud-Water Proeve* werden het regter been en de slinkerhand des beschuldigden aan elkander gebonden, en hy dus, in deeze houding, naakt in 't water geworpen. Indien hy zonk werd hy vry gesprooken; doch zo hy op de oppervlakte dreef werd zulks als een bewys van schuld aangezien. De geloofwaardigste Schryvers, zo onder de Ouden als Hedendaagschen,

gevegt (*); door de Vuurproeve (†); en het Kruis (§). 't Lydt, in onze dagen niet langer eenigen twyfel, van waar

schen, schryven de uitvinding van deeze Proeve toe, aan Paus EUGENIUS den II, en het is eenigzins te verwonderen, dat de Heer ARCHIBALD BOWER, daar van geen gewag heeft gemaakt, in zyne leevensbeschryving van dien Paus. BALUZIUS heeft in zyne *Capitularia* Vol. II. de plegtige voorschriften van een Gebed en Betuiging ingelascht, welke EUGENIUS hadt laaten opstellen, tot eene Inleiding voor deeze bygeloovige gewoonte; FLEURY en SPANHEIM houden dien Paus voor den eersten Uitvinder. Daarentegen beweert Vader LE BRUN, een Priester van het Oratorie, in zyne *Histoire Critique des Practiques Religieuses* Tom. II. p. 140. *Ed. d'Amst.* dat deeze gewoonte van een veel ouder herkomst was, dan den tyd van EUGENIUS; ook zyn de bewyzen, welke hy bybrengt, niet te veragten. Doch, laat dit zyn zo 't wil, zeker is het, dat dit gebruik werd veroordeeld en afgeschaft op 't verzoek, of liever op het gezag van *Lodewyk den Godvrugtigen*, omtrent het Jaar DCCCXXIX. Nogthans kwam 't zelve naderhand wederom ter baane, en werd onderhouden in de Xde, XIde en XIIde Eeuwe, gelyk wy ter bekwaamer plaatze in 't vervolg deezer Geschiedenisse zien zullen. Tot een nader berigt wegens de *Koud Water Proeve*, wyst ons de Heer MOSHEIM, in eene Aantekening na J. MABILLONIUS *Analecta veteris ævi.* Tom. I. p. 47. & ROIJE de *Missis Dominicis* p. 152.

De *Proeve* door *Tweegevegt* werd, omtrent het einde der Vyfde Eeuwe, ingevoerd door GOUDEBAUD Koning der *Burgondiers*, na dat alvoorens het misbruik der Eeden aanleiding hadt gegeeven tot de eisselykste meineedigheden, en eene deur geopend voor allerlei onregtvaardigheden. Dies voegde GOUDEBAUD het *Tweegevegt* by den Eed; de gelukkige Voorvegter werd verondersteld de Waarheid aan zyne zyde te hebben; en deeze barbaarsche Proeve der Waarheid en Geregtigheid werd, in spyt der Menschlykheid en van 't gezond Verstand, van de *Lombarden*, de *Franschen* en *Duitschers* aangenomen, en ging vervolgens over tot andere Volken. Dezelve werd allereerst verbooden in den Jaare DCCCLV in de derde Kerkvergadering van *Valence* in het *Dauphineesche*.

De *Vuurproeve* werd op verscheide wyzen in het werk gesteld. De beschuldigde moest of een heeten yzeren Kloot in zyne hand houden, of hy was verpligt, blootsvoets, op heet gemaakte Ploegyzers te treeden, welks getal werd vermeerderd, naar gelange van het getal of de snoodheid der misdaaden, den beschuldigden ten laste gelegd; zomtyds bediende men zich, by deeze gelegenheid, van een gloeiende yzeren Handschoen, gelyk te zien is in het Xde Boek der Geschiedenissen van *Deenemarken*, door SAXO *Grammaticus* beschreeven. Byaldien de beschuldigde, in deeze Proeven, ongekwetst bleef,

waar deeze wyzen om twyfelagtige gevallen en beschuldigingen te beslissen, haaren oorsprong ontleenden; men stemt overeen dat het loutere bedriegeryen waren, van de wree-

bleef, en geene blyken van eenige pyn gaf, werd hy als onschuldig vrygesprooken en ontslaagen, anders werd hy als schuldig gestraft. Het eerste voorbeeld dat de *Christenen* zich op deeze soort van Proeve, als een bewys van hunne onschuld hebben beroepen, levert SIMPLICIUS, Bisschop van *Autun*, uit, die in de Vierde Eeuw leefde. Deeze Kerkvoogd, zo als het verhaal luidt, was, voor zyne bevordering, aan eene Vrouw gehuwd, welke hem teder beminde, en die ongeneegen zynde, om hem, naa zyne bevordering, te verlaaten, met haaren Egtgenoot in 't zelfde vertrek bleef slaapen. De Heiligheid van SIMPLICIUS leedt niet weinig aanstoots, althans by het praatziek Gemeen, door de standvastige genegenheid zyner Huisvrouwe, en 'er werd openlyk verspreid, dat de Heilige Man, schoon een Bisschop, in weerwil der Kerklyke Regels, de zoetigheden des Huwelyks bleef smaaken. Om dit gerugt tegen te gaan, nam de Vrouw, in tegenwoordigheid van eenen grooten zamengevloeiden hoop Volks, eene aanmerkelyke hoeveelheid brandende koolen, welke zy in haare kleederen hieldt, en vervolgens tegen haar borst drukte, zonder dat haar persoon of gewaat 'er eenig nadeel by leedt; dus luidt het verhaal van dit voorval, en het voegt 'er by, dat, haar Egtgenoot haar voorbeeld met even gelukkigen uitslag hebbende nagevolgd, de dwaaze menigte over het wonderwerk opgetoogen stondt, en de onschuld van het verliefde Paar luidkeels uitriep. BRICIUS of St. *Brice*, (die van den Heer COLLIER, in zyne *Ecclesiastical History* of *England* Vol. I. p. 231. verkeerdlyk wordt beschreeven als de eerste *Christen*, die zich op deeze wyze tragtte te zuiveren,) speelde een poets van genoegzaam dezelfde natuur in de Vyfde Eeuwe.

De *Kruis-proeve* geschiedde aldus; de strydende partyen waren gehouden, hunne armen van één uit te strekken, en die langst in deeze houding konde staan blyven, won het geding.

(*) JO. LOCCENII *Antiq. Sueo Gothicæ*. Lib. II. Cap. VII. VIII. p. 144. Deeze barbaarsche gewoonte om Geschillen, door een Tweegevegt, te beslissen, was zelf onder de Geestlykheid in gebruik. Zie JUST. HEN. BÖHMERI. *Jus Ecclesiast. Protestantium*, Tom. V. p. 88.

(†) PETRUS LAMBECIUS *Rerum Hamburg*. Lib. II. p. 39. JAC. USSERII *Sylloge Epistolar. Hibernicar*. p. 81. JOHNSON *Leges Eccles. Brittanniæ*. MICHEL DE LA ROCHE *Memoires Litteraires de Grande Bretagne* Tom. VIII. p. 391.

(§) Vid. AGOBARDUS, *contra Judicium Dei*, Tom. I. Opp. & *contra Legem Gundobadi* Cap. IX. p. 114. HIER. BIGNONIUS, *ad formulas Marculphi*, Cap. XII. BALUZIUS, *ad Agobardum* p. 104.

wreede Plegtigheden des *Heidendoms* overgenomen (*), en niet alleen ſtrydig met de voorſchriften van het *Euangelie*; maar geheel en al den waaren Godsdienst verwoestende. De Pausſen, nogthans, en de mindere Geestlyken, moedigden deeze haatlyke bygeloovigheden aan, en gingen zo verre, dat zy met het bedryf daar van de viering des Avondmaals en andere Plegtigheden paarden, om 'er dus een Christlyk voorkomen aan by te zetten, als mede den eerbied en het vertrouwen der menigte op te wekken.

Om eenig begrip te krygen van den last der Plegtigheden, waar onder de *Christenheid*, in de *tiende Eeuw*, gebukt en geboogen ging, hebben wy ſlegts het oog te ſlaan op de handelingen van verſcheide Kerkvergaderingen in *Engeland*, *Duitschland*, *Frankryk* en *Italie* gehouden. Het aantal der Plegtigheden vermenigvuldigde, naar maate dat der Heiligen toenam; en deeze vermeerderden van dag tot dag; want elke nieuwe Beſchermheilig kreeg een' nieuwen Feestdag, een nieuwen Eerdienst en werd met nieuwe Plegtigheden vereerd: en de Geestlyken betoonden, niettegenſtaande hunne verregaande en diepe onkunde, in andere zaken, eene wondere vondrykheid, gepaard met list en behendigheid, in 't verzinnen van nieuwe Plegtigheden. —— Hier ſtaat ook aan te merken, dat een groot gedeelte van deeze nieuwbedagte Plegtigheden den oorſprong ontleende uit verſcheide dwaalingen, die de barbaarſche Volken van hunne Voorvaderen ontvangen, en, naa hunne bekeering tot het *Christendom*, behouden hadden. De Kerklyken, in ſtede van deeze dwaalingen uit te rooijen, gaven 'er een *Christlyk voorkomen* aan, door eenige Godsdienstplegtigheden te verzinnen, die derzelver mismaaktheid bedekten, of door ze, op eene gedrongene en verbloemde wyze, te verklaaren; en dus hielden zy ſtand in de Kerke, en werden, van Eeuw tot Eeuw, met eerbiedenisſe over-

ge-

(*) STRABO verhaalt *Geographiæ* Lib. V, dat, terwyl de Heilige Plegtigheden der Godinne FERONIA gevierd werden, in een Bosch, niet verre van *Soracte*, etlyke perſoonen, door eene ingebeelde tegenwoordigheid der gewaande Godheid verrukt, door vlaagen van Geestdryverye overvallen werden, en blootvoets over hoopen brandende koolen liepen zonder 'er in 't minst door beſchadigd te worden. De Geſchiedſchryver voegt 'er by, dat een zo buitengewoon ſchouſpel eene ongelooflyke menigte Volks tot de Jaarlykſche Plegtigheid lokte. PLINIUS verhaalt iets diergelyks aangaande te *Hispii*. Zie zyne *Hist. Naturalis*, Lib. VII. Cap. II.

Cc 5

gehandigd. — Desgelyks mogen wy een groot aantal der Instellingen en Plegtigheden, die den Godsdienst in deeze dagen onteerden, toeschryven aan de dwaaze begrippen ten opzigte van de Godheid en de Afgestorvene Heiligen; want zy maakten zich diets, dat GOD gelyk was aan de Vorsten en Grooten deezer Aarde, wier gunst door kostbaare geschenken gewonnen wordt, die zich vermaaken in diepe onderwerping en andere kenmerken van hulde en eerbiedenisse, hun door de onderdaanen toegebragt: ook geloofden zy dat de Afgestorvene Heiligen, in dezelfde soort van diensten, behaagen schepten.

ODILO, Abt van *Clugni*, stelde het bekende Jaarlyksche Feest van *Aller Zielen* in, en 't werd, omtrent het einde deezer Eeuwe op de lyst der Heilige dagen van de *Latynsche Kerk* geplaatst (*). Voor deezen hadt men, op verscheide plaatzen, de gewoonte ingevoerd, om, op zekere dagen, voor de Zielen in het Vagevuur, gebeden uit te storten; maar deeze gebeden deedt elke Godsdienstige Gemeenschap voor zyne eigene leden, vrienden en voorstanders. De heilige yver van ODILO kon zich binnen weinige perken niet bepaalen; hy strekte daarom deeze gebeden uit tot *alle Zielen*, die in de pynen en beproevingen van het Vagevuur waren (†). ODILO was tot dit begrip gekomen, door de aanmaaningen van zekeren *Siciliaansche Kluizenaar*, die voorgaf, door eene onmiddelyke hemelsche Openbaaring, verzekering bekomen te hebben, dat de gebeden der Monniken van *Clugni* kragtdaadig zouden strekken om de verlossing der Zielen der Afgestorvenen, uit de zuiverende vlammen des Vagevuurs, te bevorderen (§). In gevolge hier van werd dit Feest eerst alleen gevierd door de Monni-

(*) In den Jaare DCCCCXCVIII.

(†) Vid. J. MABILLONIUS *Acta Sanct. Ord. Benedict.* Sæc. VI. P. I, p. 584, alwaar de Leezer het leeven van ODILO zal vinden, benevens het Bevelschrift, ter instellinge van deezen Feestdag gegeeven.

(§) Paus BENEDICTUS de XIV was listig genoeg, om den bygeloovigen en oneerwaardigen oorsprong van deezen Jaarlykschen Feestdag, met een diep stilzwygen, voorby te gaan, in zyne Verhandeling, de *Festis J. Christi*, *Mariæ* en *Sanctorum*, Lib. III. Cap. XXII. p. 671. Tom. X. *Opp.*, en heeft dus, door zyn stilzwygen, aan de Wereld duidelyk genoeg te verstaan gegeeven, wat hy van dit ongerymde Feest dagt. Dit is het eenigste staaltje niet van de list en de voorzigtigheid van deezen beroemden Paus, 't welk men uit zyne werken zou kunnen bybrengen.

eilken van *Clugni*; doch naderhand de goedkeuring van eenen der *Roomsche Pausfen* verkregen hebbende, hieldt men 't zelve in alle de *Latynsche Kerken*, met diepe eerbiedenisse.

De dienst van de H. Maagd MARIA, die, reeds voor deeze Eeuwe, tot eene vry groote hoogte van afgodery was opgesteegen, kreeg nu nieuwen toevoer van bygeloovige staatlykheid. Omtrent het einde deezer Eeuwe, greep onder de *Latynen* de gewoonte stand om elken Sabbath, ter eere van de gezegende Maagd, de Mis te doen, en zich van Vleesch te onthouden. Vervolgens werd de dagelyksche dienst, ter eere van MARIA, 't geen de *Latynen* gewoon zyn den kleinen Dienst (*Officium Parvum*) te noemen, ingesteld, welken URBANUS de II, in de volgende Eeuwe, op de Kerkvergadering te *Clermont* bekragtigde. —— Ook vindt men, in dit tydperk, de duidelykste blyken der Instellinge van den *Roozenkrans* en *Roozenboed* der Heilige Maagd, door welke haare Dienaars het getal der gebeden, die zy aan deeze nieuwe Godheid toebrengen, rekenen: want, schoon zommigen de uitvinding van den Roozenkrans aan den H. DOMINICUS toeschryven, en dus tot de dertiende Eeuwe brengen, is die veronderstelling van grond ontbloot (*). De *Roozekrans* bestaat uit vyftien herhaalinge van het *Gebed des* HEEREN, en honderd en vyftig Groetenisfen aan de H. *Maagd*; terwyl de *Roozenboed*, naar de verschillende gevoelens der Geleerden over den ouderdom der gezegende Maagd, uit zes of zeven Onze Vaders, en zes of zevenmaal tien Groetenisfen, of *Ave Marias* is zamengesteld.

(*) Dit is betoogd door JO. MABILLONIUS Præf. ad Act. Sanct. *Ordin. Benedict. Sæc.* V. p. 58.

Uitgeleezene Verzameling van stigtelyke Leerredenen, door JOH. JOACH. SPALDING, *Opper-consistoriaal Raad en Proost te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, 1770. *Behalven het Voorwerk* 335 *bladzyden in groot octavo.*

EEn aental van 17 Leerredenen, meerendeels betreklyk tot zedekundige onderwerpen, die de overweging van alle opmerkzame Christenen overwaerdig zyn; hoedanige dezelven ook over 't geheel met opwekkinge zullen konnen

nen doorbladeren. *Ze* zyn juist niet geschikt voor hun, die Geleerdheid, ene Systematische leerwyze, of afgetrokken beschouwingen in Leerredenen zoeken; ook zullen zy, die boven al een levendigen en verrukkenden styl in Predikatien begeren, deze verzameling niet naer hun smaek vinden; maer zy die gaerne een gewichtig onderwerp, dat wezenlyk invloed op een deugdzamen wandel heeft, geleidlyk ontvouwd, bondig beredeneerd, en met een manlyken ernst aengedrongen zien; zullen deze Verhandelingen van den Eerwaerden *Spalding* niet vruchtloos nagaen. —— Laet ons, tot een voorbeeld, het oog vestigen op 's Mans Leerreden over *de strengheid van 't Christendom*, naer aenleiding van 's Heren les, Matth. XVIII. 1—11, byzonder met opzicht tot zyn bevel, van *banden en voeten af te houwen, en oogen uit te trekken, indien ze ons ergeren.*

De Eerwaerde *Spalding* vangt deze Leerreden aen, met ene aenmerking over de schadelykheid van te denken, dat de voorschriften van 't Euangelie al te moeilyk zyn: en dewyl dit op ene byzondere wyze by velen plaets heeft, ten aenzien van 't bovengemelde, dat men als onnatuurlyk aenziet, (schoon men toestae dat het niet lichaemlyk op te vatten, maer van 't bedwingen der lusten te verstaen zy,) zo acht hy 't der moeite waerdig eens bepaeldlyk te toonen, *wat eigenlyk de eisch van het Christendom behelze, dat wy omtrent ons zelven streng zyn moeten.* Dit ontvouwt zyn Eerw. indezervoege.

„ Men heeft met opzigt tot des Heeren bevel aan te merken, dat de taal en gewoonte der toenmalige tyden het mede bragt, dat men goede lessen met levendige gelykenissen bekleedde, om haaren indruk zinlyker, en daardoor sterker en aandoenlyker te maaken. De waare meening dier uitdrukkingen zal dus niet moeijelyk zyn, om te vinden. Alles, wat voor de onschuld, de reinheid der ziel, voor een goed Geweeten en het daaräan verknogt hooger geestlyk geluk nadeelig is, dat moet onderdrukt worden, daar van moet zig een Christen ontdoen, wanneer het zelfs zyne natuurlyke begeertens nog zo veel kosten, en voor dezelve nog zo bitter moge vallen. Hoofdzaaklyk behelst die dezelfde leer, welke de Apostel onder eene andere dergelyke gelykenis voorstelt: *die Christus toebehooren, die kruizigen hun vleesch met de lusten en begeerten.* (*Gal.* V. 24.) *Onze oude mensch*, de gewoone ongeregelde neiging, die in een zeker opzigt reeds een

twee-

tweede natuur geworden is, moet *gekruizigd*, met allen ernst, en niet tegenstaande alle daar mede gepaard gaande smertelyke aandoeningen bedwongen *worden*, *op dat wy voortaan de zonde niet dienen*. (*Rom.* VI. 6.) Heel dikwils naamlyk worden zulke begeertens, zulke neigingen in onze menschlyke ziel gaande, of zelfs wel heerschend, van wier opvolging wy ons geen gering vermaak beloo-ven, en welke nogtans te gelyk van die natuur zyn, dat wy ze niet mogen opvolgen. Dit is alleszins, streng zyn omtrent zig zelven; en dit is eigenlyk die groote pligt der verlochening, die een zo voornaam deel van 't Christendom uitmaakt."

„Alleen, juist hier is het ook noodig, dat wy de paalen deezes pligts behoorlyk leeren kennen, en de strengheid, die wy omtrent ons zelven moeten bewyzen, niet verder uitstrekken, dan het Gods oogmerk en de natuur der zaake medebrengt. Wy mogen de neigingen volstrekt niet by ons uitrooijen, die de Schepper zelf in ons gelegd heeft, en die, op en voor zig zelve, een goed oogmerk bedoelen. Wy mogen de Liefde tot het Leven niet verzaaken, en omtrent de behoudenis van ons zelv niet onverschillig worden. Wy mogen de zugt tot vriendschap en de gezellige vereeniging niet verlochenen, die tot zo groot een voordeel voor ons zelven en anderen dient. Wy mogen de begeerte na kennis, 't gebruik van ons verstand in 't onderzoek van waarheid, 't vermaak in de fraaiheden van natuur of konst niet uitdooven; als het welk mede tot de wezenlyke vooorrechten van onze verstandige natuur behoort. Nergens is 'er een gebod van God, om deze aandoeningen geheel en al uit ons hart te verbannen; nergens ook zelf eenige blyk, waar in dit op zig zelf als zonde verklaard wierdt, maar wy komen veeleer het Godlyk bevel na, wanneer wy deze oorsprongklyke goede neigingen opvolgen. Nog minder mogen wy de strengheid, welke de Godsdienst ons voorschryft, zo ver uitstrekken, dat we ons zelven, op allerlei wyze, smerten en pyn veroorzaaken, en ons lighaam moesten benaadeelen, zonder daar by een ander oogmerk te bedoelen, dan ons zelven te kwellen. De ondervinding heeft wel, ten allen tyde, voorbeelden genoeg uitgeleverd, dat in dergelyke dingen een noodzaaklyk stuk van den Godsdienst en een hooge graad van heiligheid gesteld is, waar by of een goede meening by eene geringe kennis, of ook wel een geestlyke hoogmoed en eene begeerte, van uit

te

te steeken, der menschen gemoederen tot deze doolwegen geleid heeft. Daar door is de waereld, met zo veele soorten van bygeloof en ongegronde godsdienstigheid vervuld geworden. Daar uit zyn penitentien, kastydingen, heremitagien, monnikenordens, onnatuurlyk Vasten, en dergelyke dingen meer ontstaan, waarby men geen verder oogmerk ter werklyke verbetering bedoeld, maar geloofd heeft, dat dit reeds op en voor zig zelf alleen Gode behaagen moete, wanneer men zig zelv' pynige. *Paulus* waarschouwt reeds, ten zynen tyde, voor hen, *die eenen schyn van wysheid hebben, door eigenwillige geestlykheid en ootmoedigheid, en daar door dat zy het ligbaam niet verschoonen, en het vleesch zyne Eere niet gegeven, tot zyn nooddruft.* (*Colosf.* II. 23.)"

„ Dit is dienvolgens niet de waare, christelyke wyze, van streng te zyn, omtrent zig zelven. Jesus leer ziet niet op zulk eene vernietiging van 's menschen natuur, en alle haare oorspronglyke aandoeningen; en, wie dit het Christendom te last legge, en het daar door een verwyt doen wilde, die zou daar mede toonen, dat hy het gansch niet kende."

„ Doch daar by blyft nog altyd genoeg over, waar in een Christen op zig zelven geweld moet doen, en waar tegen het scherpste en opgehelderste vernuft niets inbrengen kan. De neigingen en begeertens van 's menschen hart raaken al te dikwils op verkeerde wegen. Daar ontstaat lust en begeerte tot zulke dingen, die op zig zelve en voor het tegenwoordige aangenaam zyn, maar welke nogtans met het gansch geluk des menschen, met het waare oogmerk onzer natuur, en met Gods inzigten niet kunnen bestaan; en dan is het wysheid en pligt, zulke neigingen te dempen, en zig dat geen te weigeren, waar naar het hart uitgaat. Wy bezitten, in een zeker opzigt, eene tweevouwdige natuur. Onze zinlykheid, die op 't lighaamlyke en uiterlyke ziet, vindt in veel dingen een vermaak, dat de rede en het Geweeten niet goedkeuren kan; en daar is de vraag; welk van beide het betere in onze natuur zy, dat de overhand behouden en heerschen moet? De wellusten des Levens streelen onze zinnen, en, wanneer we niet verder denken, dan dunkt ons, het zou de aangenaamste toestand van de waereld wezen, dezelve op alle mogelyke wyze te voldoen. Maar, wanneer ons dan de hoogere wet van God zegt, dat zulks strafwaardig is; wanneer ons het Geweeten zegt, dat wy ons daar door

te-

tegen de orde en waarheid aankanten; wanneer ons zelfs de rede zegt, dat vervolgens daar uit het uiterst nadeel voor ons ontstaat; dan moest 'er wel geen twyfel meer wezen, op welke zyde de bepaaling moete geschieden. Deze en geene voldoening myner lusten is aangenaam; maar ze is niet goed; zy onteert myne ziel; zy berooft my van Gods Welbehaagen; zy brengt vervolgens zo veel meer elende en smart over my; daarom moet ik ze opofferen, hoe bitter en smertelyk my zulks ook ooit moge vallen. De zugt na ydelheid en hoogmoed belooft my geen gering vermaak; wanneer ik my boven anderen verheffen, wanneer ik de oogen der menschen na my trekken, wanneer ik alles naast my met eerbied en verwondering jegens my kan vervullen. Maar zoeke ik deze Eer in ongegronde en ydele dingen, zoeke ik ze met een grooteren yver, dan het de zaak waardig is, en moeten betere aandoeningen en oogmerken daar door lyden, en aan een kant gezet worden, staa ik 'er zelfs door onregtmaatige middelen na, die het Geweeten veroordeelt, dan is 't noodzaaklyk, dat ik dit in my zelven als eene dwaasheid erkenne, en 'er myn hart van af moet trekken, hoe hard my dit ook schynen, en hoe veel 't ooit ook moge kosten. De wraakzugt dryft my, om myn vermeenden of waaren belediger te krenken; myne gansche ziel is in beweeging, dat ze zig gaarne in deszelfs smert en elende wil vermaaken. Maar het is tegen de orde van God; 't is tegen de rust van myn eigen gemoed; 't is tegen het welzyn der geheele zamenleeving; het is inzonderheid tegen alles, wat ik van den inhoud des Euangeliums, van Gods barmhartige verzoenlykheid, van de zagtmoedige menschlievendheid mynes Zaligmaakers weet; daarom moet deze aandoening vernietigd worden; daarom moet ik deze onwaardige begeerte tot geene daadlykheid laaten komen, al zou my dit in het begin ook nog zo smertlyk vallen. Op dezelfde wyze is het in 't algemeen met alle zinlyke lusten gelegen, welke door levendige, maar niet genoeg opgehelderde voorstellingen verwekt worden. Het Geweeten en de door Godlyke overtuiging opgehelderde rede moet, alleszins, den teugel en de regeering over dezelve zo behouden, dat wy meesters van ons zelven blyven, dat wy tot haar als met nadruk kunnen zeggen; zo ver zult gy gaan en niet verder; dat wy dus in staat zyn, elk vermaak te laaten vaaren, dat de goedkeuring van God niet heeft, en met de groote eeuwige

wet-

wetten van recht en waarheid niet overeenkomt. Daar over zugt wel de natuurlyke mensch. Deze ſtryd, deze zelfsoverwinning is voor het vleesch en bloed ſmertlyk genoeg. Zo gaarn wilde men, dat men al dat geen doen mogt, wat ons aangenaam voorkomt. Zo zwaar ſchynt ons de dwang te wezen, dien wy ons daar in moeten aandoen. Dit is *het uittrekken der oogen, het afhouwen der handen en voeten*, dat zelfs in eenen eigenlyken zin, zomwylen mogelyk, niet pynlyker zyn mogt, dan zulk eene ontzegging, van 't geen de gaandegemaakte neiging zo zeer wenscht. En nogtans vordert het Christendom zulks; nogtans is 'er geene godzaligheid, en geene belooning der godzaligheid, mogelyk, zo wy niet, op deze wyze, ſtreng jegens ons zelv' zyn."

Zyn Eerwaerde dus den pligt ontvouwd hebbende, verledigt zich voorts ter beantwoordinge en wederlegginge van hun, die over dezen ſtrengen eisch klagen. —— Is de moeite groot, de belooning is der moeite wel waerdig; de menſchen doen niet zelden niet minder moeite, ſlechts om de tydlyke gunst van een Vorst te gewinnen. —— God geeft hier in geen willekeurigen last; dezelve is gegrond op 's menſchen's wezenlyk welzyn: het involgen van toomelooze lusten vernedert ons en maekt ons waerlyk ongelukkig; des het onze zaek is, zo we wys zyn, die lusten in ene ſtrenge tucht te houden. Hier over te klagen is gelyk aen 't klagen van een Kind, over de tucht, die het zelve tot heil ſtrekt; aen dat van een zieken, wien ene ſtrenge onthouding ter herſtellinge noodig is. Indien we dezen eisch uit dat gezichtpunt beſchouwen, en tevens de uitmuntendheid der overwinninge in acht nemen, zal ons de hier boven ontvouwde pligt nooit te ſtreng voorkomen. —— Vraegt men hier, ſtaetlyk; waerom bevinden wy ons in zodanigen ſtaet, dat zulk ene beteugeling ons noodig is? zyn Eerwaerde antwoord, dat die vraeg, ſchoon ze op goeden grond te beantwoorden zy, hier eigenlyk niet te pas komt: de toeſtand is 'er; 't is onze zaek de beste hulpmiddels daer omtrent aen te wenden; en de tyd ſtaet te komen, dat wy de rechtmatigheid en noodzaeklykheid van dezen weg, tot ons welzyn, overtuiglyk zullen erkennen. —— Na dit alles leid hy ons op, om, bezeffende dat de eisch van 't Euangelie niet als te ſtreng te wraken zy, en dat ene vruchtlooze zelfspyniging niet van ons gevorderd word, wel gade te ſlaen, dat de vereischte Euangeliſche deugd-

zame gemoedsgestalte niet zonder moeite verkregen word; 't welk hem gelegenheid geeft, tot het voordragen ener hartlyke waerschouwinge aen gemaklyke Christenen; die opgewekt worden om zich zelven te onderzoeken, en na te gaen wat zy van hunne gewaende Godsdienstige gesteldheid, die zy zonder enige moeite verkregen hebben, moeten oordeelen, indien ze zich zelven niet jammerlyk willen bedriegen. —— Eindelyk besluit hy deze Leerredenen met ene nadruklyke vermaning, om een recht gebruik van 't voorgestelde te maken; onder afsmeking van de Godlyke ondersteuning, ter overwinninge van onzen gevaerlyksten vyand, onze eigen ongeregelde begeerte.

Dankreden wegens den, door Gods zegen, vervulden vyf en twintig jarigen Predikdienst in de Amsterdamsche Gemeente, over Exod. XV. 2. *Uitgesproken door* J. BOSKOOP, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums aldaar. Te Amsterdam by* N. Byl, 1771. *Behalven het Voorwerk* 63 *bladzyden in quarto.*

TEr blyder nagedachtenisse van 's Heren dierbare weldaden, heft de Eerwaerde *Boskoop*, in navolging van *Moses*, die vreugdetael op; *De Here is myn kracht en lied, hy is my tot heil geweest: deze is myn God, daerom zal ik hem ene lieflyke wooning maken; hy is myns Vaders God, dies zal ik hem verheffen.* Zyn Eerwaerde ontleent zyne Voorafspraek van den 25 jarigen dienst der Leviten, die hem tot zyn oogmerk leid, om naemlyk te spreken van zynen 25 jarigen dienst als Euangelieleeraer te Amsterdam. Voorts vangt hy zyne Leerreden aen met ene beknopte ontvouwing van de bestierende lesse des Apostels, *is iemand onder u in lyden, dat hy bidde; is iemand goedsmoeds, dat hy psalmzinge;* met ene aentooning hoe dit, als recht geschikt naer den aert der zake, veelal de werkzaemheid der Oprechten geweest is door alle tyden; en zo ook van Moses, die bad toen hem onheil dreigde, en zong toen hy gered was. Onze Leeraer dus tot zyn text gekomen zynde, geeft vervolgens ene uitgewerkte Tael- en Oordeelkundige Verhandeling over den afgelezen Text, die met geleerde Aentekeningen nog nader opgehelderd, of breeder gestaefd word. Aen deze Verklaring hecht zyn Eerwaerde ene stichtelyke Toepassing, waerin hy ons, eerst in 't algemeen, doet opmerken het onwaerdeerbaer

geluk van hun, die zich de tael van Mofes kunnen eigen maken; dat dit eigenlyk de echte dankbaerheid en de rechte verheffing des Heren in 't gemoed der Oprechten verwekt; dat het een overgroote zegen zy voortgefproten te wezen uit Ouderen, wier God de Heer is; 't welk men danklyk heeft te erkennen; en eindelyk dat de ware dankbaerheid zich in wezenlyke daden vertoont en na buiten te zien geeft. Na dit algemene komt onze Leeraer eindelyk tot het byzondere doelwit zyner Leerreden, vermeldende met dankbaerheid des Heren milden zegen over hem, gepaerd met affmeking van deszelfs aenhoudende goedertierenheid in den nog volgenden loop zynes levens: waer op hy zich verder aenbeveelt, zo aen hunne Wel Edele Groot-Achtbaerheden, als aen zyne Wel Eerwaerde Amptgenooten en zyne geliefde Gemeente te Amfterdam: met betuiginge zyner bereidvaerdigheid om volyverig in zynen dienst te volharden; en aenmaninge der Gemeente tot ene vuurige geloovige werkzaemheid; welk alles door zyn Eerwaerden gemoedlyk word voorgefteld en aengedrongen.

Twee Kerkelyke Redevoeringen, ter gedachtenis van een vyftigjaarigen Predikdienst, door J. A. VELTGEN, *Oudfte Leeraar der Evangelisch-Lutherfche Gemeente te Utrecht, en door deszelfs Amptgenoot* J. D. DEIMAN. *Te Utrecht by* W. H. Kroon, 1771. *In quarto 57 bladzyden.*

EEn tweetal wel uitgevoerde Leerredenen, die by uitftek wel gefchikt zyn, ter beantwoordinge aen 't hoofdoogmerk. De Eerwaerde *Veltgen*, zyne Gemeente, met de woorden van Paulus, *in den Heere Jefus vermanende nog overvloediger te worden, naer 't geen zy van hem ontvangen had, hoe te wandelen en Gode te behagen*, ftelt in de eerfte plaetfe voor, hoe de heilige Jubelvreugde, in 't algemeen, by een hoogbedaegden Leeraer kan worden gaende gemaekt, door naemlyk acht te geven (1.) op het heilig Ampt, welk hy, voor 50 jaren, aenvaerd heeft; (2.) op de heilzame Leere, welke hy, geduurende 50 jaren, verkondigd heeft; en (3.) op het gewichtig Werk, welk hy, na verloop van die 50 jaren, nog verricht. Dit algemene brengt hy ten tweede over op zyn eigen Perfoon, daer hy met vreugde gedenkt, hoe 'er 50 jaren van zyn Ampt zyn voorbygegaen; 't welk hem, na een kort

kort verslag van Gods goede hand over hem, geduurende een tydsverloop van byna 74 jaren, opwekt om zyne deswegens getroffen gemoedsgestalte te betoonen, (1.) door 't verbreiden van den roem, en 't opzingen van den lof des Heren, welke die vreugde in hem heeft gaende gemaekt; (2.) door ene poging aen te wenden, om ook enige aendoening hier over te verwekken in de Gemeente, en die aen te spooren, om dezelve nog volkomener te maken. Ten welken einde hy zyne Toehoorders doet opmerken, dat zulks geschieden kan, door ene aenhoudende hoogachting voor het ampt der verzoeninge en hartlyke liefde jegens hen, die het zelve bedienen, inzonderheid ook jegens hunnen hoogbejaerden Leeraer; en voor al, wanneer allen en ieder daders des woords worden, en de heilzame leeringe tot geloof en godzaligheid werklyk tot practyk brengen; waer in hy, door ernstige vermaning in den Here Jesus bid, dat ze nog overvloediger worden.

Deze Jubelrede van den Eerwaerden *Veltgen* is achtervolgd met ene Gelukwenschingsreden van deszelfs Eerwaerden Amptgenoot *Deiman*; die, der Gemeente aenvanglyk beknopt ontvouwt, hoe, volgens Salomons tael, *de grysheid ene cierlyke kroon is, en zy gevonden word op den weg der gerechtigheid*, of, hoe *gryze hairen, die op den weg der gerechtigheid gevonden worden, ene kroon der eere zyn.* Dit getoond hebbende, legt zyn Eerwaerde 't 'er voorts op toe, om zyne Toehoorders onder 't oog te brengen, hoe dit boven al in aenmerking komt, ten aenzien van een hoogbejaerden Christenleeraer. Om dit te krachtiger voor te dragen, gaet hy eerst na, waer op de billikheid der hoogachtinge voor een getrouw en in den dienst des Heren oud en grys geworden Leeraer duidelyk gegrond is; en wyst hun verder aen, waer in en waer door ene Christelyke Gemeente deze hare hoogachting behoort te openbaren en aen den dag te leggen; 't welk de Eerwaerde *Deiman* met ernst en bescheidenheid in de tegenwoordige omstandigheden aendringt; met vuurige toewenschinge van 's Heren achtervolgende zegeningen over zynen bejaerden Amptgenoot, en de Gemeente. —— De byzonderheid der omstandigheden, en de wyze van uitvoering, onderscheiden deze Redenvoeringen dermate, van 't gewoone slach van Leerredenen by zulk ene gelegenheid, dat ze met het hoogste recht ene plaats eischen in

in die Verzamelingen van Leerredenen by byzondere gelegenheden, welken zommige Liefhebbers gewoon zyn te maken.

Nederland door Vreugde en Droefenisse tot God geroepen, of van een onberstelbaar Verderf gewaarschouwd, in drie Leerredenen: gevolgd van een Dichtstuk door J. V. NUYSSENBURG, *Predikant te Buuren. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1771. *Bebalven het Voorwerk enz.* 178 *bladzyden in groot octavo.*

LEerredenen, zeer wel geschikt naer de tydsomstandigheden in welken zy voorgesteld zyn. De eerste, over Jer. XVIII. 7—11, ter gelegenheid der heuglyke verlossinge van hare Koninglyke Hoogheid, op den 28 der Slagtmaend 1770, en van verscheiden daer op gevolgde Dykbreuken in Gelderland. De tweede, over Job XLII. 13, 14, ter gelegenheid van de bedieninge des Doops aen de jonggebooren Princesse, den 19 van Wintermaend 1770. En eindelyk de derde, over Jer. XII. 3b en 4, op den plechtigen Dank- Vast- en Biddag, den 6 van Sprokkelmaend 1771. Deze Leerredenen, die ernstig voorgesteld alleszins dienen, om Nederlands inwoonders aen de ene zyde tot Dankbaerheid en aen de andere tot Boetvaerdigheid op te wekken, gaen vergezeld van een Dichtstukje des Leeraers, in 't welke de reden om te treuren en die om blyde te zyn, op ene gevallige wyze, beurtlings voorgesteld worden, en dat met deze gepaste slotvermaning afloopt.

MEER VREUGD DAN KLAGENS STOF WIERD STRAKS AAN U GEGEVEN,

Ontvlamde uw yver weêr voor 't reine Kruisgeloof,
En poogde gy zo vry van zonde, als dwang, te leven.
Koom dan, myn Vaderland! roep Godsvrucht weêr te hoof!
Geef haar de voorste plaats in Staatsvergaderingen,
In Stads- en Dorps-bewind, by 't outer, aan den haard;
En zie dan, hoe u heil, met duizend zegeningen
Vermeerderd worde, en gy voor 't ergste leed bewaard!
Troon dus Gods zegen neer! stuit dus, 't is tyd, zyn plagen,

DAN VINDT GY EEUWIG STOF TOT VREUGDE, NOOIT TOT KLAGEN.

Ker-

Kerkelyke Redenvoering ter inwydinge van de nieuwberymde Psalmen onder de Zinspreuk Laus Deo, Salus Populo. *Wanneer die voor de eerstemaal gezongen werden in de Remonstrantsche Gemeente, te Utrecht. Uitgesproken den 24sten van Sprokkelmaand* 1771, *door* W. SCHUYT *Leeraar derzelver Gemeente. Te Utrecht by* G. v. d. Veer, 1771. *Behalven het Voorwerk* 27 *bladzyden in quarto.*

TErwyl vele aenzienlyke en kundige Leden onzer heerschende Kerke in Nederland vast blyven hoopen, op een verbeterd Psalmgezang, of beginnen te wanhoopen, vreezende dat men steeds by 't oude, hoe gebreklyk ook erkend, zal moeten blyven, heeft de Remonstrantsche Societeit, tot dus ver vergeefsch op voorgang wachtende, eenparig beslooten in hare Gemeente gebruik te maken van de by uitstek keurige beryming, bekend onder de Zinspreuk *Laus Deo, Salus Populo.* Met den aenvang hier van in de Remonstrantsche Gemeente te Utrecht heeft de Eerwaerde *Schuyt* deze Redenvoering aldaer uitgesproken, die zeer wel aen 't hoofdoogmerk voldoet. Dezelve behelst, na ene aenpryzing van de voortreffelykheid der Godgewyde Psalmen, ene ontvouwing van 't rechtmatig algemeen verlangen naer ene betere beryming dan die van Datheen; ene beantwoording van ongegronde bedenkingen tegen derzelver invoering; waer op de Leeraer, by manier van toepasfing, besluit met aentooninge van 't nut, dat ene aendachte beoefening der Psalmen verleent.

H. D. GAUBII *Adversariorum varii Argumenti. Liber unus. Leidæ, apud* S. & J. Luchtmans, 1771. *Quarto maj. pagg.* 146.

Aanteekeningen van verscheiderlei Inhoud, door H. D. GAUBIUS.

DE Aanteekeningen van een' man, zo werkzaam, en alles wat de Natuurlyke Historie, de Schei- en Geneeskunde betreft, met de grootste oplettendheid nagaande, als de Hoogleeraar GAUBIUS, kunnen geen andere dan nutte en weetenswaardige zaaken vervatten. De Hoogleeraar heeft derhalve dank verdient, met deeze niet in zyne lessenaars te laaten verbleeken, maar overgezien en be-

fchaafd in 't licht te geeven, op datze niet, na zynen dood, zonder de laatfte hand 'er aangelegd te hebben, met den titel van nagelaate fchriften, onder zyne papieren gevonden, uit een verkeerden yver, mogten uitgegeeven worden. Men zal dit in het doorbladeren van deeze Aanteekeningen ook ten eenenmaale bewaarheid vinden; en wy zullen het, door eenig berigt van den inhoud, ligt konnen toonen. De Aanteekeningen behelzen ftoffen van verfcheiderleien inhoud, zonder betrekking tot elkanderen te hebben. Zy beftaan in tien Hoofdftukken. Het I. *Van het Water der Noordzee aan de Nederlandfche kust.* II. *Een geurig oorfpronglyk Zout, uit de Olie van de fchillen van Curasfouwfche Oranje-appelen.* III. *Van den geurigen Noot, in 't gemeen Mosfchaat.* IV. *Van een Blaasbalg-klisteer om rook van Tabak in 't gedarmte te blaazen.* V. *Een onderzoek van de zwarte Peper.* VI. *De Indiaanfche Wortel, naar Joannes Lopez genoemd, een uitmuntend middel tegen Buikloop.* VII. *Europifche Kamfer van de Peper-Munt.* VIII. *Luna fixata van Ludeman.* IX. *Eenige aanmerkingen aangaande de Olie van Vitriool.* X. *Van het Indiaansch Sal Ammoniac, en iet van de Borax.* Wy zullen, om onze Lezers nog eenig meerder begrip van dit Werk te geeven, van een en ander hoofdftuk kortelyk verflag doen.

Het I. Hoofdftuk, welk kan aangemerkt worden onze Vaderlanders van naby te raaken, vervat een onderzoek van het Water der Noordzee van de Nederlandfche kust. De Heer GAUBIUS zegt tot dit onderzoek bewogen te zyn, door de Verhandeling van den Ervaaren RUSSELL, over de teering uit Klier-verftoppingen, of het gebruik van zeewater in de gebreken der klieren. Het gene door dien geleerden man, uit oude en nieuwe Schryvers, aangaande de natuur van het zee-water, in de Voorrede, gemeld wordt, kon geenen Scheikundigen voldoen, en den Hoogleeraar was niet bekend, dat het zee-water met zulk een oogmerk van iemant was onderzogt. Na een naauwkeurige befchryving van de wyze op welke hy hier mede de Proeven inftelde, gelyk ook in al zyne onderzoekingen, doch waar in wy hem niet kunnen volgen; bevondt hy, door een Scheikundige ontwikkeling, uit het water van onze zee te voorfchyn te brengen: zuiver water, een tweederlei zuur aardagtig zout, het een Selenites, waar in zuur van Vitriool, het ander en dit en eenig pekelagtig zuur bevattende; eindelyk keukenzout, voor 't grootfte gedeelte gaaf, en, gelyk het moet zyn, fcherp, ten deele wit, en door aanhang

van

van aardagtige stoffe verdoofd; dan ook een weinig *Sal mirabilis Glauberi;* waar by nog gevoegd mag worden een zeer klein gedeelte smeerige stoffe, welke zich egter door geen ander kenmerk, dan door de donkere kleur van het laatste bezinkzel, ontdekte. Dit was alles wat de Proeven hadden konnen opgeeven. Behalve de zoutigheid welke van niemant in twyfel getrokken wordt, derhalve, geene blyken van bitterheid, salpeteragtigheid of smeerigheid, van RUSSELL, volgens de Ouden, aan het zee-water toegeeigend, en waar van hy de kragt en werking afleidt. De Hoogleeraar GAUBIUS besluit hierom ook, dat de geneeskragt van het zee-water alleen afhangt van het gemeene zout in een' ruime maate water gesmolten; en dat het kan nagemaakt worden, door zo veel keuken-zout in water te doen smelten als het zee-water natuurlyk heeft. [Uit vyftig ponden zee-water waren twintig uncen en vier drachmen keuken-zout gekomen.] Schoon onze geleerde Schryver wel wil toestaan, dat het zee-water van andere kusten van het onze eenigzins kan verschillen, is het egter vry onwaarschynlyk, dat het verschil ongemeen groot zal wezen. Ook wordt dat van de Engelsche kust, ten opzichte van de geneeskragt, met het onze gelyk bevonden.

Voorts roemt de Heer GAUBIUS het zee-water van onze kust, door eigen bevinding, tot oplossing van verstoppingen, gezwellen der klieren, uitslag op de huid. En schoon het vreemd moge schynen, dat water, waar in maar een weinig zouts gesmolten is, zo veel kragts hebbe; men moet aanmerken, dat veele kwaalen, door een langzaame behandeling en zagte middelen overwonnen worden, welke door harde behandeling en heftige middelen ongeneezen waren gebleeven: tot voorbeelden worden bygebragt het gebruik van de melk, geneeskragtige soupen en bronwateren. En het is bekend, dat het zee-water den buik opent en de pis afdryft. Dan, dit onaangemerkt, wyl het ook andere dingen gemeen is, wil de Hoogleeraar de voornaamste werking van de rotting maakende eigenschap afleiden. De Scheikundigen, namelyk, hebben geleerd, dat schoon het keuken-zout bekwaam zy om vleesch voor verrotting te bewaaren, het egter de verrotting niet dermaate tegensta, dat niet een gedeelte van het zelve vernield worde, als het onder rottende lichaamen vermengd is. En de Proeven van PRINGLE hebben getoond, dat door een zeer zoute pekel de rotting tegengestaan, maar door een minder bezwangerde bevorderd en verhaast wordt. Ons zee-water

 min-

minder zout bevattende dan genoeg is om rotting te weeren, besluit de Hoogleeraar, dat het rotting veroorzaakt by de genen die het drinken, en de vogten tot rotting gebragt, door de natuurlyke ontlastwegen, door het zelve geopend, uit het lichaam uitgevoerd wordende, de oplossingen van verstopte klieren en andere ongemakken tot gevolg hebben.

De Hooggeleerde Schryver voegt hier nog by, dat de zoutheid van het zee-water, en de soort onderscheidende zwaarte in alle lugtstreeken niet dezelfde is, maar zeer verschillende. Een pond water van de Midlandsche, Spaansche en Fransche zee heeft een half unce zout, van de Noord- en Baltische of Oost-zee en de Finlandsche boezem niet meer dan een halve, volgens HOFFMANN: de doode zee, of het meir Asphaltites, schynt als een volkomen pekel te wezen.

Het verwonderlykst is, zegt onze Hoogleeraar eindelyk, dat onder zyne distillatie geen ander water is gekoomen dan het gene zuiver was, zonder reuk of smaak. Hy heeft wel gezien, dat zee-water, eenigen tyd bewaard, rotting hadt ondergaan en stonk: als dit gedistilleerd wordt, is het niet vreemd dat het overgekoomen water walglyk is. Men kan, zegt hy, uit ons zee-water, door enkele distilleering over een zagt vuur, water verkrygen, 't welk zonder eenige vermenging zuiver is: laat maar het water, welk eerst overkomt, zo het nog eenige onzuiverheid heeft, weg gegooten worden; of, laat het zee-water eerst een uurtje kooken in een open stook-ketel, op dat het vlugge, welk het eerste water iet zou konnen aanzetten, vervliege. Ook is het zeer goed het water vooraf naauwkeurig te laaten doorzygen, om het slymige en bitumineuze, indien 'er zo iet in is, te rug te houden. Van dit alles heeft de Schryver egter in ons zee-water niets gevonden.

In het IV Hoofdstuk vindt men een beschryving van een Blaasbalg klisteer, om rook van Tabak in 't gedarmte te doen dringen. Het is bekend, dat men in Kolyk met hardnekkige opstopping van afgang, in verstropte Breuken, waar door de afgang ten eenenmaale belet wordt, en ook in Drenkelingen, het inblaazen van den rook van Tabak, dikwyls, tot nut en redding van zodanige Lyders te werk stelt; en de Hoogleeraar is van gevoelen, dat men dit ook tot verstikten, gewurgden, of die door een andere oorzaak van zich zelve en als dood schynen, met alle waarschynlykheid, van gelyk nut, kan uitstrekken. Het is ook bekend,

kend, dat deeze inblaazing niet van allen op dezelfde wyze, en door gelyke werktuigen geschiede; waarom de Heer GAUBIUS hier een gereedschap beschryft, en de beschryving door afbeeldingen opheldert, waar mede dit gemaklyk en vaardig kan gedaan worden. Het bestaat uit een dubbele Blaasbalg. Dezelve heeft in het bovenste blad een' opening, om welke een koperen plaatje, als een ring, wel vastgemaakt is, waar door de lugt in de blaasbalg ingehaald wordt, zynde van binnen met een goede klep voorzien, op dat de lugt door denzelfden weg niet kan terugkeeren. Op dit plaatje moet een koperen buis, eenige duimen lang, van wydte als de gemelde opening in het blad en den koperen ring, aan beide einden open, op het plaatje lugtdigt vastgeschroeft kunnen worden. Aan het bovenste einde van de buis wordt gevoegd een koperen bos, eenige duimen hoog, welke met een afgesneden holle kegel, in de holte van de buis inschiet, en met lood vast en digt gesoldeerd wordt, terwyl men dezelve van boven met een koperen dekzel, met gaaten doorgeslaagen, kan sluiten, om dus de Tabak met een kooltje vuur in de gemelde bos te kunnen leggen. Hier by moet men hebben een klisteerpyp, welke aan de pyp van den blaasbalg, onmiddelyk, of door tusschenkomste van een kort stuk van een lederen buis, zo men denkt dat zy anders, door de beweeging van den blaasbalg, wat te veel tegen den darm mogt stooten, moet kunnen gevoegd worden. Wanneer deeze blaasbalg te werk gesteld wordt, begrypt men, dat geen' lugt dan door de buis en pyp, en gevolglyk met den rook van de aangestooken Tabak bezwangerd, in denzelven kan indringen, welke, door den blaasbalg toe te drukken, in den regten darm moet ingaan. De afbeeldingen, in plaat hier by gevoegd, doen het ten klaarsten begrypen.

In het VI Hoofdstuk wordt gesproken van de kragt van den Indiaanschen wortel van Joan Lopez, om buikloop te stremmen. Terwyl de Hoogleeraar een kind van byna veertien maanden, aan Buikloop tot Spysloop verzwaarende, door gewoone middelen, welken van kinderen ook zelden regelmaatig gebruikt worden, niet ter geneezing kon brengen; wordt hem, bygeval, door een aanzienlyke Vrouw, die veele jaaren in Oost Indië hadt gewoond, dan eindelyk in het Vaderland was te rug gekoomen, onder andere zeldzaamheden, deeze wortel vertoond, met berigt, dat dezelve van groot nut was voor buikloop, als hy, naar de wyze der Indiaanen, op een wryfsteen met wat water fyn

gewreeven, en eenige reizen op een' dag gegeeven werdt. Den wortel onderzoekende, vondt hy denzelven droog, houtagtig, wat dikker dan een vinger, en gekaauwd genoegzaam zonder smaak. Hy dagt om zyn klein Lyder,tje aan de Spys-loop, en verkreeg zo veel van den wortel, om 'er de proef van te neemen. Het kind den wortel, op de gemelde wyze gereed gemaakt, gebruikende, herstelde volkomelyk in den tyd van drie dagen.

Niet dan na verloop van eenige jaaren van den wortel meer kunnende bekomen, en toen maar twee stukken, oud en zeer droog; misschien om datze lang in kisten waren bewaard geweest, liet hy egter niet na een nieuwe proeve hier mede te neemen, in een Jongetje van vier jaaren, en zy was, hoe droog en oud de wortel ware, van even gelukkige uitkomst. Eindelyk eenige ponden magtig geworden zynde, gaf dit gelegenheid om 'er meer en in meer gevallen gebruik van te maaken. In Roode-loop, zegt de Heer GAUBIUS, heeft hy nog geen' gelegenheid gehad den wortel te beproeven; hy gelooft egter, om de menigvuldige goede uitwerkingen, welken hy 'er van gezien heeft, datze ook daar in van dienst zal zyn. In Buikloop by Teeringagtigen, welke hun doorgaans den dood voorspelt en verhaast, is hy noit zonder een gewenscht gevolg gebruikt. Van Geneesheeren in andere plaatsen gebruikt, werdt ze op gelyke wyze van uitwerking gevonden. De Heer MONCHY, geacht Practizyn en Professor te Rotterdam, verheft den wortel Calomba, in een langwylige Buikloop boven deeze, en betuigt, dat dezelve in Buikloop, uit Tandkryging, weinig of niets gedaan hadt; doch in een wanhopige Buikloop van Teering-Lyders zeer schielyke hulpe hadt aangebragt en den afgang gestremd.

De boom van deezen wortel is nog onbekend: uit de dikte en houtagtigheid van den wortel, denkt de Hoogleeraar datze wel tot eenige hoogte groeit. De wortel heeft geen blyk van eenigen Balsem of harsagtigheid te bevatten. Hy vermolsemt, gelyk ons gering hout, in korten tyd, heeft geen byzonderen reuk, hoe men hem wryft of brandt, geen kenbaaren smaak, hoe lang men hem kaauwe. Moeilyk is het derhalve te bepaalen waar men zyne werking van zal afleiden. Hy schynt, als de Simarouba, de vezelen der eerste wegen te versterken, en de vogten te binden; dan, is boven dit laatste middel te achten, om dat hy geene bitterheid en onaangenaamen smaak heeft, en, zonder eenige ontroering in 't lichaam te maaken, werkt. Gelyk het te wen-

wenfchen ware deezen wortel overal te kunnen bekomen, heeft de Hoogleeraar niet nagelaaten zyne pogingen aan te wenden om denzelven, als een koopwaare van de Oost-Indifche Compagnie, in meenigte te doen overgezonden worden; het welk gefchiedende, zeer heilzaam zou zyn voor 't gemeen.

Wy moeten van dit Werk niet affcheiden, zonder onze Vaderlandfche Lezers nog eenig verflag gedaan te hebben wat in het VIII Hoofdftuk, aangaande de *Luna fixata* van *Ludemann*, gezegd wordt. Na een' behoorlyke verfchooning, tegen een middel voor te ftellen van zodanig een aardsch kwakzalver als *Ludeman* is geweest, en hem als zodanig gefchetst te hebben, zegt de Hooggeleerde GAUBIUS: dat hy, onder de geneesmiddelen, welken hy aan zyn huis bereidde, en verkogt aan de genen die hem kwamen raad vraagen, als een der voornaamften gebruik maakte van een klein poedertje, onder den naam van *Luna fixata*, en hier door dikwils groote geneezingen, ja wonderen, fcheen uit te werken, terwyl niemant de natuur van het zelve bekend was. En de verwondering was te grooter, om dat elk poedertje, niet meer dan één grein zwaar zynde, maar eens op een dag moest ingenomen worden, en geenerleie ontroering in 't lichaam, of kenbaare ontlasting veroorzaakte.

By geval werden den Hoogleeraar eenige poedertjes getoond, en hem gevraagd, of ze veilig zouden mogen gebruikt worden. Ziende datze van Ludeman waren, die toen nog in leven was, gelyk ook bevestigd werdt, antwoordde hy, 'er de natuur niet van te kennen, maar dezelven te zullen onderzoeken. Hy ontdekte, dat het niets anders was dan de *Flos Zinci*, en gaf nu tot antwoord, dat hy geen kwaad vreesde uit het gebruik van zo'n klein poedertje, fchoon hy van een inwendig gebruik van dit middel noit iet gehoord of geleezen hadt, maar uit het uitwendig gebruik, welk 'er dikwils van gemaakt wordt, genoeg verzekerd was, dat het zo kwaadaartig niet is als veelen zich wel verbeeld hebben.

De Hoogleeraar rustte niet in deeze ontdekking. Hy overwoog, dat hem ongemeene en byna wonderdadige geneezingen, door dit middel uitgewerkt, verhaald waren; zynde wel voor het grootfte gedeelte niet geloofwaardig, doch niet alle in twyfel te trekken, wyl hy zelf van een en ander getuige was geweest, voornaamlyk in ftuipagtige ziekten. In de *Flos Zinci* is niets 't welk men kan denken

met

met een byzondere kragt tegen Stuipen te werken, maar wel, om een scherp zuur t'onder te brengen. Hy gaf zelf, derhalve, aan kinderen, die uit zuur in de ingewanden Stuipen hadden, een vierde of een half grein, eens of meermaalen op een dag, met een zeer gelukkig gevolg. Zo was het ook by kinderen onder het tandkrygen. En om dat veele kramp- en stuipagtige kwaalen, by vrouwen en vrysters inzonderheid, onder ons, ontstaan uit een knaagend zuur, heeft hy dit middel in veele zodanigen, schoon niet in allen, met een gelukkigen uitslag laaten gebruiken. De werking van terugdryving in Oogontsteeking, om den toevloed der vogten te weeren, geeft te kennen dat het ook eenige kragt van zamentrekking heeft; en wat 'er nog meer in mag zyn, bekent de Hoogleeraar niet te weeten. Om dat de *Flos Zinci* welke men in de winkels vindt, niet altyd opregt of zuiver is, onderregt de Schryver zyne Lezers hoe men dezelve kan en behoort te maaken.

Schei-en Geneeskundigen zullen dit Werk met vermaak leezen, en veelen, misschien, verlangen een *Liber alter* of *secundus*, van dergelyke Aanteekeningen en verscheiderlei inhoud, op dit te zien volgen. *Varietas delectat.*

Historie en Gedenkschriften van de Maatschappy, tot redding van Drenkelingen, opgerecht binnen Amsterdam 1767. *Derde Stukje. Te Amst. by* P. Meijer, 1771. *Gr. Octavo, bladz.* 165—278.

Dit derde Stukje bestaat voornaamlyk in een achtervolgend verhaal van Drenkelingen, door toediening van hulpmiddelen gered, uitmaakende van den 26 Juny 1769 tot den 22 Decemb. 1770, een getal van drie en vyftig persoonen; waar by nog eenige enkelen gevoegd worden, welken niet tot laste van de Maatschappye zyn gekomen, of buiten derzelver bestek zyn voorgevallen. Vooraf gaan eenige aanmerkingen aangaande de achting en voortzetting van de instelling der Maatschappye. In het tweede Stukje was een Lyst opgegeeven van de Ordonnantiën, die hier toe betreklyk, in onze Provintien en Steden zyn afgekondigd, welke nu nog met een byvoegzel van nieuwen is vermeerderd. Niet tegenstaande deezen zo grooten opgang van het Ontwerp, zeggen de Heeren *Directeuren* echter: „ Een ding is 'er, het geen ons verwondert. Wy hebben dit

dit in ons voorgaande Stukje reeds aangeroerd, en vinden niet minder reden om het, ook by deeze gelegenheid, te herhaalen; dit is, naamelyk, het kleine getal der giften, die ons tot nog toe zyn ter hand gesteld. Maar dewyl ons voorgekomen is, dat veele menschen van gevoelen zyn, als of wy niet meerder giften zouden noodig hebben, vinden wy ons des te sterker gedrongen, hen, by deeze gelegenheid, van het tegendeel te verzekeren; terwyl wy ons tevens vleijen, dat aan onze hoop en verwachting, ook ten deezen opzichte, nog in het vervolg zal voldaan worden". Hier op laaten zy volgen, ook van buiten eenige nieuwe aanmoedigingen ontvangen te hebben, en brengen by, als eene der aanmerklykften, een' Ordonnantie van haare Apostolische Majesteit, de Keizerin Koningin van Hongaryen en Bohemen, van den eersten July 1769. Haar meewaarige weldaadigheid en wyze schikkingen hebben niet alleen op het oog het redden van verdronkene en verhangene persoonen; maar ook van zodanigen, welken door de schaadelyke dampen van koolen, gistenden most, putten, regenbakken en lang geslotene kelders, mogten verstikt zyn. Zy belooft een premie aan die genen, welken tot deeze redding met vrugt gearbeid hebben. Zy verzekert de vergoeding der onkosten. Zy doet een genoegzaam aantal Tabaksklisteerpypen vervaardigen, om, voor niet, aan de Chirurgyns die naby de rivieren woonen, en aan de Doctoren van het land en der gezondheid, uit te deelen. Nog heeft zy by haare Ordonnantiën gevoegd zekere voorschriften der Medicynsche Faculteit, met betrekking tot de bovengemelde verscheide gevallen.

Nog meer. De Maatschappy heeft ook berigt ontvangen van Dokter FRANCISCO VICENTINI, van wien reeds in 't voorgaande Stukje melding gemaakt is: dat zyn' Memorie, te Milaanen, op bevel van den Magistraat der gezondheid, is herdrukt, waar door dit heilzaam Werk zich ook in Lombardyen heeft uitgebreid. Dat ook te Venetië, de Magistraat der gezondheid een' menigte Tabaksklisteerpypen heeft laaten vervaardigen, en aan de voornaamste Apotheekers der stad, ten gemeenen gebruike, in bewaaring gegeeven: en men bezig was met het maaken van den stempel tot een' Medaille, welke tot een Premie, in de geredde gevallen, zou verstrekken.

Hier op volgt eindelyk melding van een gedrukt Stuk, aan welks hoofd geplaatst is een' Ordonnantie van den Ruwaard, Schout, Schepenen, Raaden en Agtmannen der

Stad Rysfel, van den 7 Novemb. 1755, betreffende de persoonen, die men voor verdronken rekent, nevens de middelen, om dezelven wederom in 't leven te herstellen, met het gene verder op deeze plaatse hier over is voorgevallen; nu eerst, zo laat, der Maatschappye bekend geworden.

Vernomen hebbende, dat eenige verhaalen van haare Gedenkschriften als twyfelagtig mogten aangezien worden, tragt de Maatschappy alle vermoeden, dit aangaande, ten eenenmaale te stremmen; zy wyst een' iegelyken tot onderzoek, waar hier toe gelegenheid is; geeft de naamen op van haare Correspondenten, in de Provintiën en Steden, welken van ieder als onwraakbaare getuigen zullen moeten aangezien worden; en toont wyders, hoe groote omzichtigheid zy gebruikt in het onderzoek, wanneer haar berigt van een geredden drenkeling wordt gedaan.

Het verhaal van zo veel geredde drenkelingen, als in dit Stukje voorkoomen, kan van een iegelyk menschlievenden, en wien de behoudenis van zynen evenmensche ter harte gaat, niet dan met innige verheuginge geleezen worden. Tot slot hier van laaten zich de geachte Directeuren dus uit: " Indien nu onze Leezers zich eens verbeelden, dat men altoos, in onze Provintiën, de bekwaamste middelen had in het werk gesteld, om de gestikten of versmoorden van allerleie soort, weder tot het leven te herroepen; —— indien zy eens een aandachtig oog vestigen op de gelukkige reddingen, sederd dat deeze middelen met eenigen yver en beleid zyn ter hand genomen; —— zullen zy niet met ons moeten toestaan, dat men hier door jaarlyks het leven van, ten minsten, vyftig menschen verlengd zou hebben; dat is, van niet minder dan vyf duizend menschen in eene eeuw, zonder te rekenen de nakomelingen, welken zy, na dat die ongelukkige toevallen hen waren overgekomen, hadden konnen voortbrengen. Blykt dit, derhalven, niet een allergewigtigst voorwerp, ook wanneer men het slechts op eene staatkundige wyze beschouwt? Hoe veel te meer dan, indien men by deeze overweeging nog voegt de verscheidene invloeden, die dit soort van opwekkingen uit den dood had konnen voortbrengen, met betrekking tot het tegenwoordige en toekomende geluk van zo veele familiën en byzondere persoonen. Dat derhalven een ieder naar zyn' staat, vermogens en omstandigheden, het zyne toebrenge ter bevordering van zulke heilzaame einden! Laat ons meer zeggen: dat een ieder, die 'er toe in staat is,

ont-

ontwerpen vorme, die het zelfde oogmerk, de verligting naamelyk der algemeene elende, ten doel hebben. Het getal van deeze elenden is maar al te menigvuldig; en waarlyk, daar zyn 'er maar weinige, die niet, ten minsten voor een gedeelte, zouden konnen verzacht worden. En wat behoorde hier anders toe, dan wat meerder toegenegenheid en onbaatzuchtige vlyt, wat meerder menschlievendheid en medelyden? wat meer Patriotsche zucht en Christelyke liefde? Edele, heilzaame, beminnelyke deugden! ach! dat men U in onze Republiek toch algemeener en werkdaadiger gewaar mogt worden"!

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsche gevolgd. Zesde Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1771. *In octavo* 315 *bladzyden.*

MEt den aenvang van dit zesde Deel worden ons de merkwaerdigste byzonderheden ontvouwd, die Natuur en Konst op de Schotsche Eilanden vertoonen; en verder brengt men ons onder 't oog, 't geen de nieuwsgierigheid in Groot-Britanje en Ierland voornaemlyk uitlokt. Het heeft dus Gewesten ten onderwerp, die, gelyk bekend is, ene menigte van voorwerpen van dien aert bevatten, en gevolglyk den Lezer ene verscheidenheid uitleveren, die hem, naer zyn verschillenden smaek, op onderscheiden wyzen voldoening kan geven. —— Om uit de menigte ene keuze te doen, en den Lezer naer gewoonte, een merkwaerdig stael mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het bericht, het welk ons hier gegeven word, van het Tin, dat men boven alle andere Delfstoffen, die in Groot-Britanje gevonden worden, in hoogagting houd.

„, Het is inzonderheid het voortbrengsel van het graafschap Cornwall (*), en van groot belang voor den handel der natie, op alle markten der bekende waereld. Het Tin is een witagtig Metaal, zagter dan Zilver, maar harder dan Lood. Het is het ligtste van alle de metaalen, en heeft deeze merkwaardige hoedaanigheid, dat het, geboogen wordende, een kraakend geluid maakt. Het is minder onderhevig aan roest

(*) Een Graefschap in dat gedeelte van Engeland, 't welk den naem draegt van *Westsex*; liggende aen 't uiterste Westlyke einde; van waer deszelfs Voorgebergte ook bekend is, onder den naem van *Lands-End*.

roest dan andere metaalen, heeft zeer weinig veerkragts, en geeft naauwlyks eenigen klank van zich. Men kan het met veel kleiner vuur doen ſmelten, dan eenig ander metaal, zynde eene hitte, weinig grooter dan die van kookend water, daar toe genoegzaam. Het is het eenvoudigſte van alle metaalen, wordende door eenen zeer laagen graad van warmte, tot het uitgeeven eener meenigte van ſulferagtige dampen gebragt. Het gevolg van dit alles is, dat dit metaal meer dan andere van zyne zwaarte verliest, en in het vuur gemaklyk verkalkt."

„ Vylſel van Tin, in de vlam van eene kaars geworpen zynde, vliegt in brand, en maakt eene blaauwe vlam; ook geeft het eenen zigtbaaren rook van zich, en eenen reuk als die van knoflook."

„ Het Tin blyft gemaklyker aan de overige metaalen zitten dan eenig ander, en hierom bedient men 'er zich ſteeds van, om het over yzer, koper of andere metaalen te ſtryken, ter voorkominge van het roesten."

„ Men vindt dit metaal, of in eene verzamelde meenigte, of in losſe brokken; men vindt het, of in eenen hoop verzameld, of in horizontaale laagen van erts, welke men vloeren noemt; of in korrels of trosſen, hier en daer in de natuurlyke rots verſpreid. Men vindt het in afzonderlyke ſteenen, of in eenen aaneengeſchakelden loop van zulke ſteenen, den naam van beuheyl, dat is van leevenden ſtroom, draagende; want wanneer een ſteen geen metaal in zich heeft, zeggen de tinwerkers dat hy dood is; eindelyk wordt het ook gevonden in een op zich zelf liggend poeder. Somtyds vindt men dat een vloer de diepte heeft van veele vademen, en dezelfde erts wordt dikwils ontdekt in de loodregte diepte van veele vademen, en vervolgens in eenen vloer verſpreid. De mynen, waar in deeze vloeren liggen, zyn zeer gevaarlyk; want men moet wel zorgvuldig zyn, om den grond op te houden, die ondermynd is, door het uitgraaven van een horizontaal bed van ertſe, ter diepte van veele vademen. By gebrek van deeze voorzorge, die niet zonder het maaken van groote kosten kan genomen worden, zonk de grond, boven een van deeze vloeren, een groot eind wegs, in, zonder dat men 'er in het minst op verdagt was, het welk veroorzaakte dat allen, die 'er op of onder waren, leevend begraaven werden."

„ Tin wordt, in eenen ſtaat van ſtof, alleenlyk gevonden aan de oevers van inhammen en rivieren, en in opene baai-

baaijen, waar het waarschynelyk door het water gebragt wordt, na uit eenige laagen, die aan de zee bloot liggen, weggespoeld te zyn.

„ Het bearbeiden der tinmynen gaat gepaard met zeer veel moeite en zwaarigheden, niet slegts, uit oorzaake van de verbaazende diepte, op welke de putten dikwils moeten gemaakt worden, welke somtyds wel zestig vademen is; maar ook om dat de rotsen, die niet zelden voorkomen, en door welken een doorgang moet gegraaven worden, zo hard zyn, dat de werklieden naauwlyks eenen voet diep in een week tyds kunnen komen. De zagte aarde van deeze mynen is ook zeer lastig voor de mynwerkers, uit hoofde van de ongezonde dampen, die 'er uitkomen, en de waterstroomen, die 'er dikwyls uit voortschieten.

„ Wanneer de erts opgegraaven, en uit de myn gehaald is, dan wordt zy met groote hamers aan stukken geslagen, en vervolgens naar een' stampmolen gebragt, om ze nog kleiner te maaken; ook doet het water, het welk 'er over heen loopt, de aardagtige deelen wegspoelen, terwyl het de metaalagtigen overlaat. Dit gedaan zynde wordt zy in een' oven op yzeren plaaten gedroogd, en in eenen daar toe geschikten moolen tot stof gemaalen; waar na zy nog eens afgewasschen en wel gedroogd wordt, en in dien staat wordt de metaalstof zwart tin genoemd. Om het tot wit tin of eigenlyk metaal te maaken, wordt het naar een' oven of een stookhuis gebragt, daar het, door middel van een koolenvuur, door eenen zwaaren blaasbalg, welke door het water gaande blyft, brandende gehouden wordende, gesmolten, en wanneer het koud geworden is, gesmeedt wordt, zynde dit de laatste bearbeiding welke 'er aan gedaan wordt".

De Nieuwe Reiziger; of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Tiende Deel. Behelzende Louiziana, Mexiko en Kalifornia. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *in gr. Octavo.* 1770, 307 *bladz.*

HEt Tiende Deel van den *Nieuwen Reiziger*, 't welk wy thans voor ons hebben, vervat Drie Brieven over *Louiziana*, zeven over *Mexiko*, en één over *Kalifornia*, in denzelfden smaak en op den trant als de voorgaande Deelen deezes Werks, waar van wy reeds menigmaal melding gemaakt hebben, geschreeven. Van de verbetering der Vertaalinge hebben wy berigt gegeeven, by de aankondiging

des Negenden Deels (*). Wy hebben, derhalven, niet anders te doen dan onzen Leezeren, een proefje uit dit Deel op te leveren. Hier toe ftrekke de befchryving van den ftaat der Mexicaanfche Geestlykheid, van welken de Abt *de la Porte* den Vader Dominicaan *Akuença* geen zeer voordeelig berigt doet geeven; dus laat hy hem fpreeken.

„ Hoewel men my niet kan befchuldigen van al te geftrenge grondregels ingezogen te hebben in het landfchap Andalufiën, al waar ik het geestlyke kleedt heb aangenomen, moet ik u echter bekennen, dat ik my van zuchten niet kon onthouden over 't godlooze leven, dat ik onze Monnikken in dit nieuwe weerelddeel zag leiden. Te *Vera-Kruz* komende, ging ik in een klooster van onze orde huisvesten. Maar hoedanig was myne verwondering, dat ik het zelve beftuurd vond door een' Jongeling, die deze bediening voor eene fomme van duizend dukaten verkregen hadde! Ik verwagtte 'er aanftonds eene boekery te zien, om dat ik wist dat het huis ryk was. Helaas! dezelve beftond flechts uit een twaalftal oude boeken, in een hoek verfchoven en met fpinrag bedekt, en waar op een cyter geplaatst was. De kamer van den jongen kloostervoogd, was bekleed met een katoenen tapyt, geborduurd met allerlei kleuren, en met zeer fchoone tafereelen verfierd. De tafels waren bedekt met zyden kleeden, en de kasfen verfierd met porfeleinen, en met allerlei doorzuikerd ooft vervuld. Zyne gefprekken liepen over zyne geboorte, over zyne gunst by de grooten, en nog meer by de Juffers, over zyne fraaije ftem en zyne bekwaamheit in de muzyk, waar van hy ons verfcheidene proeven gaf; zingende en fpeelende, op zyne cyter, eenige tedere veerzen, welke hy zeide voor eene Nonne gemaakt te hebben. Vervolgens dischte men een avond ontbyt voor, waar van alle de fchotels met amber en muskus doorrookt waren. Myne zinnen waren, door de fchoonheid der huisfieraden, het geluid der fpeeltuigen, de heerlykheid der gerechten en reukwerken, in de wellustige cel van deezen jongen kloosterbroeder, derwyze betooverd en voldaan, dat my, van Europa in de Nieuwe Waereld overgegaan, deze waereld inderdaad nieuw toefcheen.

„ Voor het overige ziet dit niet alleen op de lieden van myne order; maer overal, waer ik my begaf, bemerkte ik in de monniken en priesters eene verwyfde leevenswys en manieren, geheel en al ftrydig met hunne bediening'. Wat zoudt gy zeggen, wanneer gy een zoon van St. Franciskus op een kastanje bruin paerdt gezeten, en van een knecht gevolgd zaegt, alleen om aen het eindt van de Stadt de biecht van eenen ftervenden te hooren? Zyn opgefchorte rok vertoonde ons zyne oranje zyden koufen, fpaenschlederen fchoenen, een' broek van Friesch linnen, en eene kant van vier duimen breedt, onder zyne knien vast gemaakt. De andere monniken droegen onder hunne zyden mouwen geftikte zyden hembdrokken, geborduurde lubben en hemb-

(*) Zie de *N. Vaderl. Letter-Oefen.* V Deel I St. bladz.

hembden van Hollandsch linnen. Na den maeltyd stelde men ons voor, met dobbelsteenen of kaerten te speelen, en deze tydkortingen duurden een gedeelte van den nacht. Insgelyks is het een gebruik, onder de geestelyken van Mexiko, de Vrouwenkloosters te bezoeken, en een gedeelte van den dag te besteeden aen het vermaek van hare muzyk te hooren, en haere ingeleide vruchten te eten. Deze huizen hebben heerlyk opgesierde vertrekken, door houten traliën afgescheiden, tot afzondering van de beide kunnen.

In deze plaetsen laten alle de Inwoonders, van eene aenzienlyke geboorte, hunne dochters opvoeden. Het onderwys, dat zy 'er in genieten, bestaet in het maeken van allerhande naeldwerk, het oeffenen van de muzyk en het speelen van tooneelstukken, die in de Kerken, op groote feestdagen, vertoond worden. Men vertelde my, dat eene zekere jonge geestelyke zich, door de vereeringen, welke zy ontving van de Kerkelyken en byzonderlyk van eenen Bisschop, die haer beminde, dermate verrykt hadde, dat zy zich eene prachtige woning, met galleryen en tuinen deedt bouwen, waer in zy door zes Negerinnen gediend wierd. In de meeste van deze Kloosteren leeft men in geene gemeenschap; maer ydere geestelyke ontvangt van de algemeene inkomst zo veel als zy tot haer onderhoud noodig heeft, en kan verscheide slaven tot haren dienst hebben.

De geestelykheid is zeer vermogend en talryk: zy bezit alleen meer dan het vierde gedeelte der inkomsten van het Koningryk; en men kan, zonder vergrooting, zeggen, dat de Priesters, Monniken en Nonnen meer dan het vyfde deel van de vrye inwoonderen des lands uitmaken; maer dewyl zy, in het algemeen, al te onweetende zyn om door hunne predikingen te onderwyzen, en al te ongebonden om door hun gedrag te stichten, zo heeft het Volk geen het minste voordeel van hun getal, rykdommen of gezag. De meesten zyn niet dan gelukzoekers, die, uit Spanje vertrokken, zonder eenige opmerking op hunne waerdigheit, zich slechts schielyk trachten te verryken, en de onweetenheit en ligtgeloovigheit dezer goede lieden te misbruiken. Nauwkeuriglyk aen het uitwendige hunner godsdienstigheid verknocht, bemoeijen zy zich luttel met den grond der zedekunde. Echter lydt het geene ik zegge eenige uitzondering: want ondanks de gebreken van de meesten der weereldlyke of geestelyke Kerkelyken, kan ik den lof niet onthouden aen den yver der geenen, wien men veele godvruchtige en liefdadige gestichten verschuldigd is. Deze hebben den Indianen en Negeren eenige kennis van den waeren Godsdienst ingeboezemd, en eenigermate derzelver slaverny verzacht. Ik heb sommige Kerkvoogden zich zien opofferen voor de onderwyzing hunner kudden, en anderen om dat zy zich aenkanten tegen de misbruiken die afgeschaft moesten worden. Een Bisschop stierf door vergif, om dat hy de Vrouwen van zyn bisdom wilde beletten in de Kerk te eeten. Zy gaven voor aen zulk eene groote zwakheid der mage onderworpen te zyn, dat zy geene mis konden hooren, zonder een kop chokolaed, van eenig doorsuikerd ooft vergezeld,

gezeid, te gebruiken. Hare dienstmaegden bragten haer dezelve aen; en dewyl dit niet geschiedde, zonder eenige onaendagtigheid te veroorzaeken, was de Kerkvoogd bedacht om deze ergernis weg te neemen. Na vrugtloos alle zagte middelen beproefd te hebben, kondigde hy eenen kerkban af; maer men was daerom niet minder hardnekkig om hem te gehoorzamen. Kortom, om dezen twist te eindigen, besloot men hem vergif te doen inneemen, en hy stierf, terwyl hy God voor de veroorzakeren van zynen dood om vergeving smeekte.

„ Diergelyke trekken zyn wel bekwaem om den Indianen de eerbied, welke zy voor de Kerkelyken, en byzonderlyk voor de Monniken hebben, in te boezemen. Ik heb deze laetsten schaemteloos een misbruik daer van zien maken, en ik had op zekeren dag de zwakheit om aen hunne bedriegery de hand te leenen. Ik was op een muil-ezel gezeten, om eenen berg af te dalen, wanneer het Dier steigerde, en my langs de rotsen neder wierp. Ik zou den dood niet ontgaen hebben, indien het den Hemel niet behaegd hadde, dat ik onder weg aen een heestergewas was blyven hangen. De Indianen, die 'er tegenwoordig waren begonnen *mirakel* te roepen, en in het begrip, dat zy van myne heiligheid hadden, vielen zy voor my op de knien om my de handen te kussen. Zy die het eerste aen het vlek, alwaer ik my na toe begaf, aen kwamen, verspreidde aldaer het gerucht van myn voorval, en deden den Inwoonderen het zelfde denkbeeld van my opvatten. Dit bragt my zo veele vereeringen aen, dat ik, in een Klooster van myne orde, myne rykdommen overziende, bevond dat ik veertig kroonen aen geld, en omtrent de waerdy van dezelfde somme aen eijeren, honig, vruchten, gevogelte, enz. bezat. Doch het is waer, dat ik alle deze offeranden niet verzameld hadde, dan op den raadt van een' onzer geestelyken; dien ik al te ligt hadde gevolgd. Zoo lang wy voor heiligen doorgaen, zeide hy tot my, zullen wy altoos in staet zyn deze onnoozele Volken te regeeren, en over hunne goederen en persoonen te beschikken. Hier op leidde hy my naer de Kerk, en deed my met hem op een' stoel in het koor zitten, alwaer ik den heilig, die deze lieden zich in het hoofd gebragt hadden, vertoonde. Zoo dra wy gezeten waren, kwamen de Mannen, Vrouwen en Kinderen, zich voor myne voeten op de knien werpen, om mynen zegen te ontvangen, my hunne offeranden aan te bieden, en myne gebeden te verzoeken. Dezelfde Geestelyke verhaelde my dat hem omtrent acht duizend piasters, die hy, sedert twaelf jaeren, door de blindheit van dit Volk verzameld hadde, korts te vooren door roovers ontstolen waren; het geen my deze spreuk, dat het onrechtvaerdige goedt nimmer bedydt, op my zelven deed toepassen: dewyl ik vreesde, even gelyk hy, te verliezen het geene ik, door de eenvoudigheid der Indianen, vergaderd hadde.

„ Na 't geen ik u zo even gezegd heb is het niet te verwonderen, dat byna alle de rykdom in de handen der geestelykheid overgaet.

Voeg

Voeg daer by de hulpmiddelen der Koopmanschap, waer van de Priesters en Monniken zich met des te meer vryheid en straffoosheid bedienen, om dat zy zich, door de heiligheid hunner bediening, en het misbruik van de Kerkelyke wapenen, doen ontzien. Zy onttrekken dezen rampzaligen alles, wat dezelven door hunnen arbeid winnen. Ook hebben de Spanjaards, geene zekerder middelen kunnende bedenken om rykdommen te vergaderen, weinig lust tot het huwelyk, en verkiezen liever zich in den monniken staat te begeeven. Hier vinden zy in eens, de rust, agting en den rykdom, en hier door worden de kloosters met mannen en vrouwen vervuld. Dezelven zyn zodanig vermenigvuldigd, dat men 'er in de enkele hoofdstad meer dan vyftig telt, meestendeels zeer ryk, en gesticht door verscheidene byzondere persoonen, die door diergelyke milddadigheden tragtten uit te steeken. Sommigen doen ryke altaren bouwen in de kapellen der heiligen, voor welke zy genegenheid hebben opgevat. Anderen vereeren gouden krooneu, ketens en lampen aen de afbeeldingen van de moedermaegd. Een stervende Kreool gelooft dat zyne Ziel behouden is, wanneer hy der Kerke veel gelds nalaet. Zyne schuldeischers of bloedverwanten worden dikwils vergeeten, en de goederen gaen tot de kloosters over; het geene u te meer moet verwonderen, om dat de Kreolen zelden tot kerkelyke waerdigheden komen. In de kloosters zelfs heeft men altoos getracht hen te vernederen, en van de eerste plaetsen af te houden: dewyl men vreest dat zy, door hun getal, de wezenlyke Spanjaerds zullen overtreffen. Om deze reden worden alle de Kloostervoogden van Europa gezonden. Evenwel zyn 'er landschappen, waer in de Kreolen zoo wel ondersteund werden, dat zy de geestelyken, die hun uit Spanje by kwamen, geweigerd hebben te ontvangen. Anderen leefden in zulk eene slechte eendragt, dat zy, by de verkiezing van een Landschapsklooster Voogt, elkander vermoord zouden hebben, indien de Onderkoning niet in hunne vergadering gekomen ware, en 'er eenigen in keetenen had doen sluiten. De Kreolen behaelden eindelyk de overwinning, door de meerderheid der stemmen, en hielden staande dat zy, wanneer 'er geen voorwerpen van hun land ontbraken, geen toevoer van Vreemdelingen noodig hadden. Men laet hen vreedzaem in deze bezitting, om dat zy, behalven eene groote onderwerping aan den heiligen stoel, zo veel gelds na Rome zenden als de Spanjaards.

„ In het landschap van Mexiko zyn 'er niet dan de Jezuiten, en Karmeliten, die de meerderheid voor de Europeaanen bewaerd hebben, door alle jaren twee of drie nieuwelingen uit derzelver land te doen komen. In het Regtsgebied van Guaxaka, ontvangt men geen' eenen vreemden zendeling. De Dominikanen hebben langen tyd wederstand aen de Kreolen geboden, terwyl zy, met zoo veel drift als waerheit, de onweetenheit der volken, wier denkbeelden omtrent de goddelyke en menschelyke zaken even belagchelyk zyn, bybragten. De Indianen, tot den Christelyken Godsdienst bekeerd,

zyn daerom niet minder afgodisch: want zy aenbidden onze beelden als zoo veele goden. De Kreolen dulden zulks, en zeggen dat dit nog beter is dan dat zy ongedoopt waren. De heilig, voegen zy 'er by, zal medelyde met hun hebben, om de liefde voor zyne afbeelding'. Men tracht hen in deeze algemeene blindheit te houden, het is hun verboden eenige boeken te hebben; en in geheel Nieuw Spanje ziet men 'er weinige anderen, dan uuren-getyden- en misboeken. Het geval leverde op zekeren dag de Herschepping van Ovidius in de handen van eenen Kreool. Deeze gaf aenstonds het boek aen eenen geestelyken, die ter goeder trouwe geloofde en de geheele stad overreedde, dat het een Engelsche bybel was. Hy haelde zyn bewys uit de afbeelding' van ydere herschepping, zeggende; zie daer hoe deeze Kettersche honden den duivel aenbidden, en door hem in beesten veranderd worden. Vervolgens smeet men deezen gewaenden bybel in een vuur, ten dien einde aengestoken; en de monnik deed eene lange redenvoering, om den heiligen Franciskus voor deeze gelukkige ontdekking te bedanken. Eene diergelyke onkunde regeert 'er ook in alle de vierscharen der geregtigheit. In eene zelfde pleitzael, heb ik het zelfde vonnis zien stryken over twee gevallen, die regelrecht tegens elkanderen aenliepen. Toen men den rechter deeze tegenstrydigheit hadden doen bezeffen, stond hy van zynen stoel op, en zwoer by alle de heiligen, dat deeze Luthersche honden, de Engelschen, hem de boeken van den Paus Justinianus, waer van hy zich bediende om over alle twyfelachtige zaken te vonnissen, uit zyne boekery ontstoolen hadden; maer dat hy deeze Hugenooten, wanneer zy weder door Nieuw Spanje kwamen, allen zou doen verbranden."

Van den rykdom der *Mexicaansche Geestlyken*, spreekt de Abt DE LA PORTE, „ in deezer voege." De geëerdsten en rykften van alle de inwoonders van Mexiko zyn de Kerkelyken. Men zal eenigzins van hunne rykdommen kunnen oordeelen door die van den Aertsbisschop en het kapittel van de hoofdkerk, wier jaerlyksche renten driemael honderd duizend piasters bedragen. De stichting dier kerk heeft onnoemelyke sommen gelds gekost. Het koor is versierd met meenigvuldige beeldwerken van welriekend hout, en met vier altaren, die de hoeken van het vierkant uitmaken, behalven het groot altaer, wiens heerlykheit boven alle verbeelding is. Verscheidene kapellen, rykelyk begiftigd, vergrooten den luister van het gezigt. Onder dezen aertsbisschoppelyken zetel behooren de bisschoppen van los Angelos, Mechoakan, Guaxaka, Guadalaxara, Guatimala, Yukatan, Nikarugua, Chiapa, Honduras, en Nieuw Biskaje. Men begroot de inkomsten van deeze bisdommen op meer dan één millioen, en vyfmael honderd duizend stukken van agten.

Welk slag van Christlyken Godsdienst in *Mexiko* gehandhaefd worde kan het volgende staeltje ons leeren. „ Het volk in Mexiko is zeer aen den Roomschen Godsdienst verknocht. De Indianen wyken in dit stuk niet voor de Spanjaerden, en zyn niet minder nauwkeurig in het waerneemen van alle de uiterlyke oefeningen van Godvrucht.

De

De monniken, die hier zulk eene groote rol speelen, houden hen in deeze gesteldheit, door den smaek, dien zy hen inboezemen, en welken zy zelfs hebben voor de luisterryke Godsdienstoefeningen. Voornamelyk verschynen zy gaerne in de ommegangen; en 'er gaet geen dag voorby, of men is getuigen van eenige belachlyke vertooningen, die groot denkbeeld geeven van den inwendigen Godsdienst der inwoonderen, in het midden van zoo veele kerken, priesteren, en monniken. Verscheide gemaskerde lieden maken allerlei buitelingen en draaijingen voor het hoogstwaerdigste: men draegt 'er gebakerde katten en varkens, die al maeuwende en knorrende, met de menschelyke stemmen, een allerkoddigst muzyk uitmaken. In de middernachtsmis ziet men al het volk, zoo monniken als leeken, dansen op het geluid der speeltuigen, met de gewoonlyke grillen en gebaren der gemaskerden, in de vastenavonds-vermakelykheden. Deze zyn als engels, geene als duivels vermomd, terwyl zy elkanderen kruijers scheldwoorden naer het hoofd werpen, en dezelve met vuistslagen vergezellen, tot dat de zwakste party de vlugt neemt. De monniken der Drievuldigheit, van St. Franciskus en St. Gregorius, dragende yder hunne beeldtenissen, met meenigvuldige waschenkaersen, treden nauwlyks in de hoofdkerk, of raken in twist om den voorrang. Wel rasch komen zy tot scheldwoorden, van scheldwoorden tot slagen, en het gevegt wordt zo hevig, dat men verscheiden gekwetsten moet wegdragen".

De Starrekunde voor jonge Heeren en Jufferen, op eene gemeenzaame wyze verhandeld in tien Samenspraaken, tusschen NEANDER *en* EUDOSIA, *door* JACOBUS FERGUSON. *Uit het Engelsch vertaald, en met de vereischte Printverbeeldingen opgehelderd. Te Amsteldam by* P. Meijer, 1771. *In groot octavo* 233 *bladzyden.*

ZYne kundigheden, op ene gemeenzame wyze, aen anderen zo klaer en overtuigende mede te deelen, dat ze, zo ze 'er toe uitgelokt worden, en hunne omstandigheden zulks gehengen, zich daer door in staet bevinden om verdere vorderingen te maken, is, naer uitwyzen der ondervindinge, ieders zaek niet. Doorgeoefende Lieden vooronderstellen ligtlyk, dat kundigheden, die hun gansch gemeen zyn, ook zeer gereed door anderen begrepen worden; en ene misvatting hier omtrent benadeelt niet zelden de manier hunner onderwyzinge. Zo iemand hier van genoegzaem vry te spreeken zy, 't is de beroemde *Ferguson* in dit zyn Werkje, waer in hy ten doelwit heeft, aen jonge Lieden een onderwys te verlenen, waer door ze, de vereischte oplettendheid aenwendende, ene algemene kundigheid van de Starrekunde konnen verkrygen, zonder in de Meet- of Wiskunde ervaren te zyn. Hier toe bedient hy zich van zeer wel geschikte Samenspraken, die, door nevensgaende afbeeldingen, de hoofdverschynsels der Starrekunde op ene duidelyke manier ontvou-

 wen;

twen; en een aendachtig Lezer de vereischte onderrichting geven, om zich zelven een geleidlyk denkbeeld te vormen, van die verschynselen, welken zich deswegens voor zyn gezicht opdoen. —— Dit Stukje behelst dus eene handleiding, die by jonge Lieden met het hoogste regt aengeprezen mag worden; op dat ze ten minste ene oppervlakkige kennis hebben van die Wetenschap, welke, boven alle andere menschlyke Wetenschappen, ten krachtigste dient, om 't hart te vervullen met eerbied voor den machtigen, wyzen en goeddoenden Schepper en Bestierder van alles wat zich beweegt en leeft; of op enigerleie wyze bestaet. — En veelligt zal ene ernstige beoefening van dit onderwys velen hunner zodanig een smaek doen krygen in de Starrekunde, dat ze 'er door opgewekt worden, om zich ook op de zo nuttige Meet- en Wiskunde toe te leggen; wanneer hun een open weg gebaend word, om deze hunne verkregen kundigheden onwankelbaer te gronden, en nog veel verder uit te breiden.

Het Ligt ten tyde des Daags, zynde een onderwyzinge in de Hebreeuwsche Taalkunst. Door JACOBUS BOSCH, *Onderwyzer in de Hebreeuwsche Taalen. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda, 1770. *Behalven het Voorwerk 76 bladzyden in groot octavo.*

HEt leeren der Hebreeuwsche Sprake, by velen zo moeilyk geacht, is in de oogen van den Taelmeester *Bosch* aen geen groote zwarigheden onderworpen; en een ieder, die den aert dezer Tale recht kundig is, zal hem daer in gereedlyk toevallen, wanneer men 't oog slechts heeft op ene algemene kundigheid dier Tale; waer door men in staet gesteld word, om min of meer met oordeel na te konnen gaen, 't welk men, naer 't gewoone beloop, in veler Godgeleerde Schriften, by 't ophelderen van deze en gene plaetzen des Ouden Verbonds, ontmoet. 't Is geheel iets anders ene Tale volkomen machtig te zyn, en iets anders 'er zo veel van te weten, als men tot het bovengemelde einde behoeft; en hy die het laetste alleenlyk bedoelt, zal 't met ene ernstige beoefening dezer Onderwyzinge van den Taelkundigen *Bosch*, met weinig moeite, wel zo ver konnen brengen, dat het aen 't gemelde doelwit beantwoorde. Het thans uitgegeven Sukje bepaelt zich tot de eerste gronden, die men tot het lezen, afleiden der woorden, en 't verschikken of verbuigen der Werkwoorden noodig heeft; en 't zelve staet, zo 't den Lezer gevalt, eerlang gevolgd te worden van een tweede, dat ter ontvouwinge van 't verdere volledige onderwys geschikt is.

FEDRA, *Treurspel. Te Amsteldam by* D. Klippink, 1770. *Behalven het Voorwerk 76 bladzyden.*

HEt hoofdonderwerp van dit Tooneelstuk is, *Fedra* verslingerd op *Hippolytus*, den Zoon van haren Gemael *Theseus*, by ene voorgaen-

gaende Echtgenoot *Antiopé*. *Hippolytus*, dier bloedschandige vlamme afkeerig, ziet zich, op valsche betichting, bloot gesteld aen den haet van zynen Vader *Theseus*, die, hem verbannende, *Neptunus* ter wrake smeekt. Intusschen is *Hippolytus* verliefd op *Aricia*, ene Atheensche Princes, wier Huwlyk, volgens de Staetkunde van *Theseus*, geen stand mogt grypen. Dit te verstaen verbittert niet alleen *Theseus*, maer doorsnyd ook het hart van de afgeslagene *Fedra*, welker ziel aen de ene zyde door berouw, en aen de andere door minnenyd gefolterd word. Ten laetste, wanneer de onschuld van *Hippolytus* enigzins begint door te stralen, verneemt *Theseus* te laet, dat *Neptunus* zyne bede verhoort heeft, en zyn Zoon jammerlyk omgekomen is; in welk tydstip *Fedra*, een doodlyk vergif ingezwolgen hebbende, haer wanbedryf en zyns Zoons zuiverheid erkent, zo als ze op 't punt staet van den geest te geven. — Een jonge Dichter heeft dit Stuk van den Beroemden *Racine* nagevolgd, en brengt het zelve als zyn eerstling van Tooneel-Poëzy in 't licht; welks uitvoering genoegzaem toont, dat hy verdere aenmoediging verdient, in zo verre hy alleszins blyken van oplettendheid geeft; dat hem by voortgang bekwamer zal maken, om de eigenaertige tael der hartstochten in acht te nemen, en een vloeibaren styl gade te slaen. Dat hy hier toe niet ongeschikt zy, kan men enigermate afnemen, uit het volgende onderhoud tusschen *Fedra*, en hare vertrouwde *Enone*; die onze hartstocht van verontwaerdiging gaende maekt, terwyl *Fedra* naer ons medelyden dingt.

FEDRA.

Enone, ach! weet gy reeds wat ramp ik heb gehoord?

ENONE.

ô Neen! maar zie myn' angst: om ongeveinsd te spreken,
Uwe onverwachte vlugt deed my van schrik verbleeken;
Ondanks uw streng gebod genaak ik u, bevreesd
Voor 't schriklyk woeden van uw' felberoerden geest.
Beducht dat gy u zelf van 't leven zoud berooven. . .

FEDRA.

Een medeminnares! . . . . Kan ik die maar' geloven!

ENONE.

Wat zegt gy?

FEDRA.

Dat de min Hippolytus verwon.
Die wreedaart, wiens gemoed ik niet verwinnen kon,
Wiens hart noch eerbewys noch klagten konden raken,
Die tyger, dien ik nooit dan siddrend' kon genaken,
Erkent, in 't eind gedwee, eene overwinnares. . .
Ken in Aricia myn medeminnares!

ENONE.

Aricia!

FE-

FEDRA.

Wat ramp staat my op nieuw te vreezen?
Tot welk een folsering zie ik me op nieuw verwezen?
All' 't geen ik leed, myn angst om 't schenden myner trouw,
Het woeden van myn drift, de smart van 't naberouw,
En de onverzwelgbre smaad door 't weigren van dien wreeden...
Enone, ik ly nu meer dan ik ooit heb geleden!
Licht word de wreede Prins van zyn meestres bemind!
Door welk een helsche kunst wierd myn gezigt verblind!
Hoe is dat haatlyk paar toch eerst by één gekomen?
Wanneer, en waar zyn zy voor 't eerst by één vernomen?...
Gy kost dit weten! gy! spreek, waarom hebt gy niet
Gezorgd, dat my van hen die hoon niet is geschied?
Uw zorg, uw zorg alleen kon best myn oog verlichten!
Kost ge ons niet van hun liefde in 't heimlyk iets berichten?
Heeft hun byéénzyn nooit uw' argwaan opgewekt?
Zy waren in dit hof door bosch noch rots bedekt!
Zy hebben onbeschroomd hier met elkaêr gesproken!...
Gy hebt het zuiverst vuur in hun gemoed ontstoken,
En wreed begunstigd, goôn! Van wroeging vry in 't hart,
Genoten ze al 't vermaak der eerbre liefdesmart!
Elk dag was even klaar en lieflyk in hunne oogen!
En ik, daar my natuur in 't minst geen mededoogen
Betoont, ontvlugt het licht, dat myn verdriet vergroot!
Ik durf geen' andren god meer smeeken dan den Dood!
Hoe lang deed hy myn hart vergeefsch zyn pyl verwachten!
Myn droefheid voedende, en verkroppende al myn klagten,
Moest ik voor 't oog van 't hof, tot overmaat van pyn,
Myn tranen smooren, om bedekt verliefd te zyn;
En wilde ik door geween myn hart verlichting geven,
Ik kon dat middel nooit verkiezen zonder beven!
En, loos bedekkende al myn wee, zo lang geleên,
Moest ik my menigmaal onthouden van geween!

ENONE.

Zy scheiden van elkaêr; dus moeten zy hun zinnen...

FEDRA.

Zy zullen tot aan 't graf elkaêr getrouw beminnen.
Zelfs nu, terwyl ik spreek, ô denkbeeld al te wreed!
Trotseren zy myn woede, en spotten met myn leed.
Ondanks de ballingschap die hem van hier zal dryven,
Beloven zy met eede elkaêr getrouw te blyven.
Daar hun geluk my hoont, ontsteekt het fel myn spyt.
Heb deernis met myn woede en dollen minnenyd,
Enone! . . . Aricia zal eerst myn wraak gevoelen:
Kom, laat ons by den Vorst door list haar val bedoelen;
Ja, laten wy, met ernst, in 's Konings trots gemoed
Den haat weêr woeden doen op dat verachtlyk bloed.

Tot geen geringe wraak moet Theseus zich bepalen!...
Al 't kwaad van haar geslacht kan niets by 't hare halen!...
Myn minnenyd ontsteek' des Konings razerny!...
Wat doe, waar dwaal ik! Ach! wat driften foltren my!
Ik minnenydig? Ik, den Vorst in toorne ontsteken!
Myn echtgenoot, gy leeft! gy ziet my liefde kweeken...
Voor wien!... ô Goôn! op wien dutsde ik myne oogen slaan!
Elk woord doet my van schrik het haar te berge staan!
Kan ik na 't geen ik deed noch grooter gruwlen plegen!
Ik ben tot bloedschande en 't gevloektst verraad genegen;
Myn hand, gewapend tot de doemenswaardste wraak,
Is vaardig 't schuldloos bloed te storten met vermaak!...
Elendige! ach! gy leeft! Gy kunt noch 't licht verdragen
Der Goddelyke zon? die oorsprong uwer magen (*)!
Der goden vader heeft uw stamhuis voortgebragt,
De hemel, 't gansch heelal is vol van uw geslacht!...
Waar berg ik my! Wel aan: men vlugt' naar Plutoos stranden.
Maar ach! myn Vader heeft de lotbus daar in handen:
Ja, Minos, zo men zegt, heeft die in zyn geweld;
't Is hy die in de hel der geesten vonnis velt!
Hoe zal zyn bleeke schim door schrik zyn ingenomen
Wanneer zyn Dochters geest voor zyn gezicht zal komen,
Belydende opentlyk een aantal euveldaên,
Ja gruwlen,... meer dan licht gedoemde ooit heeft begaan!
Myn vader, ô wat smart zult ge op dat schouwspel lyden?
My dunkt ik zie de bus uw straffe vuist ontglyden;
U peinzen op een straf noch nieuw in 's afgronds poel...
My dunkt dat ik de straf reeds van uw hand gevoel!
Genade! Een wreede god kost uw geslacht verwinnen!
Erken des hemels wraak in 't woeden myner zinnen.
Uw droeve dochter heeft de vruchten nooit geplukt
Dier gruwzame euveldaad, waar van de schand' haar drukt;
En daar het ongeluk zich nooit van haar zal wenden,
Zal zy op 't smartelykst haar kwynend leven enden.

ENONE.

Moet ongegronde schrik uw hart met siddring slaan?
Zie toch uw licht vergryp met andere oogen aan!

Gy

(*) *Der goddelyke zon, die oorsprong uwer magen.* De Zon te omschryven als ene Godheid, aen welke men zyn oorsprong verschuldigd is, komt ons, schoon men 't konde verdedigen, niet eigen voor aen de tael der oude Heidenen, die in zulk een geval waerschynlyk eerder de benaaming van *Apol*, (zynde de Vader van *Pasiphaë*, Gemalin van *Minos*, uit welken *Fedra*,) gebruikt zouden hebben, in wier navolging men hier zou mogen zeggen

Der stralen van Apol, dien oorsprong uwer magen!

Gy mint, vorstin. Vergeefs zoud gy uw lot weêrstreven.
Een doodsche liefdedrift (*) heeft u tot kwaad gedreven.
Is dit een wonder? Zyt gy de eerste op wie de kracht
Der liefde triomfeert? en zyn aan 't aardsch geslacht
Geen zwakheên eigen? 't Moet naar geen volmaaktheid dingen.
Ach! buig, als sterveling, voor 't lot der stervelingen!
Gy hebt te lang een' walg voor 't lieflykst juk betoond.
Het heilig godendom, dat in den hemel woont,
En door zyn donder 't kwaad zo menigmaal doet beven,
Wierd door onwettig vuur ook somtyds aangedreven.

FEDRA.

Wat hemeltergende en met recht doemwaarde raad!
Gy wilt my dan geheel verstrikken in het kwaad?
Eerlooze! ach! gy alleen hebt my zo verr' doen komen!
Ik schroomde zelfs den dag; gy deed my niets meer schroomen;
Door tranen van gesmeek bragt gy my van myn' pligt....
Ik schuw den prins, en gy brengt my voor zyn gezigt!
Wat onderwind gy u? wat durft ge u snood vermeten?
Waarom zo wreed een vlek op 's prinsen hals gesmeten?
Licht kost het hem zyn hoofd!... Ach! licht bereid een god,
Op 's wreeden vaders beê, den held een yslyk lot!
ô Monster, dat myn geest zo gruwzaam hebt doen dolen!
Vlugt; laat me alleen de zorg voor myn behoud bevolen.
Dat u het godendom een yslyk lot beschikk'!
Ach! trof uw strenge straf in eeuwigheid met schrik
Hem die, als gy, bekwaam een schelmsche rol te spelen,
De laffe dolingen van zwakke vorsten streelen,
Hen sterkende in al 't kwaad dat in hun harten woont;
Daar hun gevlei hen snood den weg tot gruwlen toont!
Vervloekte vleijers, gy, bereid op onze wenken,
Zyt alles wat de wraak der goôn ooit vorst kan schenken!

ENONE.

ô Hemel! in haar dienst heb ik geen vlyt gespaard,
En ik verkryg dit loon! Maar, ach! ik ben het waard'!

(*) *Een doodsche liefdedrift.* Dit byvoeglyke schynt hier te flap *Een doodelyke drift* word 'er naestdenklyk bedoeld, doch het woord *doodscb* drukt dit niet wel uit. Om de benaming van *liefdedrift* te behouden, zou men hier konnen spreken van *Een sterke liefdedrift.*

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De agt en dertigste en elf volgende Psalmen, uit het Boek der Psalmen, verklaardt, en naar tyds geleegenheid tot gebruik gebragt, door den Wel Eerw. zeer Geleerden en Godz. Heer J. PLEVIER, *in leven getrouwen en zeer geachten Bedienaar des Godlyken Woords in de Hervormde Nederduitsche Gemeente te Middelburg. Te Middelburg by* P. Gillissen 1770. *Behalven het Voorwerk enz.* 816 *bladzyden in quarto.*

ZY, die de voorheen uitgegeven Stukken van den Eerwaerden *Plevier*, over het Boek der Psalmen, met leerzame stichting doorbladerd hebben, zullen de uitgave van dit gedeelte met te meer genoegen ontvangen, om dat het hunne hoop versterkt, op de verdere uitgave van 's Mans arbeid over dit Bybelboek; 't welk zyn Eerwaerde afgehandeld heeft tot den XC Psalm ingeslooten. De geachte Autheur staet, zo uit de vroegere Stukken als anderszins, bekend, voor een oordeelkundig verklaerder der Godlyke Schriften; en men ziet zyn Eerwaerden vry algemeen aen, als iemand, die, in 't gemoedlyk toeeigenen, ten aenzien van naeuwkeurigheid en geschiktheid, uitmunt onder dezulken, die met hem dezelfde leiding volgen; waer van ook dit Geschrift getuigenis verleent. —— Zie hier 's Mans gedachten over de spreekwyze Ps. XL. 7. *gy hebt my de ooren doorboort*, welke zeer verschillende verklaringen onderworpen, en te aenmerkelyker is, om dat de Grieksche vertaling, gelyk ook de Schryver van den brief aen de Hebreen, Heb. X. 5. dezelve volgende, hier ter plaetse heeft, *gy hebt my het lichaam toebereid.*

Dat het woord אזנים *ooren* betekent is buiten kyf; en 't is niet minder klaer, dat het woord כרה zo veel zegt als *uitgraven* of *uithoolen* Exod. XXI. 33. mitsgaders de betekenis heeft van *bereiden* (*) 2 Kon. VI. 23. en Job XL. 25; zo dat de vertaling *gy hebt my de ooren uitgegraven*, of *uitge-*

(*) De Eerwaerde *Plevier* brengt hier toe ook 2 Sam. III. 35; doch zulks zal ontstaen zyn uit ene gezichtsfeil, lezende להכרות *om te bereiden* in stede van להברות *om te doen eten.*

geboold; of ook wel *bereid*, geenszins te wraken zy. Daer men tegen de vertaling van *doorbooren* aen te merken heeft, dat dit woord nergens in die betekenis voorkomt; wordende Exod. XXI. 6, op welk gebruik van *'t oor der dienstknechten te doorbooren* sommigen meuen dat de Psalmdichter 't oog heeft, het woord רצע gebruikt. —— Hier voor heeft de Griekſche vertaling, *gy hebt my het lichaem toebereid*. Van waer dit verſchil? In acht nemende dat het woord כרה ook *bereiden*, en niet *doorbooren* betekent; zo is de vraeg nu maer alleen, hoe hier gewag gemaekt worde, niet van de *ooren*, maer van 't *lichaem*? Men denkt, gelyk de Eerwaerde *Plevier* toont, niet ongegrond dat de Griekſche vertalers eertyds even als wy gelezen, en dus het Hebreeuwsch אזנים door *ooren* overgezet hebben; doch dat 'er al vroeg iemand geweest zal zyn, die het woord ωτα in σωμα, *ooren* in lichaem zal veranderd hebben, het zy ter verbeteringe, naer zyne gedachten, het zy ter verklaringe; om dat het eigentlyk *toebereiden van ooren*, het *toebereiden van een lichaem*, dat *ooren* heeft, onderſtelt of insluit. Deze lezing algemeen geworden zynde, heeft de Schryver aen de Hebreen dezelve dan ook ſlechts gevolgd; om dat de Hebreen, aen welke hy ſchreef, de Griekſche vertaling meest lazen, de volgende woorden in den Pſalm duidelykst en meest tot zyn oogmerk dienden, en om dat het geene zaeklyk door het doorbooren van zyne ooren is te kennen gegeven, met ene toebereiding van zyn lichaem, in Gods gedachten gepaerd was, en dat van dit gevolg geweest is, dat hem het lichaem is toebereid, of, dat dit hier toe is geſchied.

De Eerwaerde *Plevier* deze zyne gedachten over de vertaling uitgebreid hebbende, gaet vervolgens na, wat 'er door deze ſpreekwyze bepaeldlyk aengeduid worde. Deze en gene gevoelens, waer mede hy zich niet ten volle kan verenigen, ter zyde geſteld hebbende, drukt hy zich deswegens aldus uit.

„ Wat my belangt; ik ben niet vreemd van die gedagten, dat men wel voldoe aan des *Digters* meeninge, als men (*a*) vast ſtelt dat Hy, den *Messias* doende zeggen, *gy hebt my de ooren uitgeboldt*, of, כרת als het zelfde met כרת beteekenende, genomen zynde, *gy hebt my de ooren besneeden*, nog op het één, nog op het ander menschlyk bedryf

(*a*) Met *J. Calvinus*, *Polus*, *C. Vitr.* ad *Jez. L.* 5. T. II. Pag. 671. a.

dryf gezien hebbe; maar Hem alleen hebbe doen verklaaren, dat de Heer, *geenen lust hebbende aan slagtoffer en spysoffer*, Hem als naar een voorslag van wat anders, dat meer behaagen zou, zoo *had doen hooren* en *opmerken*, dat die by Hem *ingang* had gevonden, Hy dien had aangenomen om volgens denzelven te doen: waar aan de Heer, ook ten zynen opzigte, meer *lust had dan aan brandofferen en slagtofferen en het vette der rammen*. 1 *Sam. XV*. 22. Dus is het zelfde in de zaake met het gene *Jezaia* den *Messias* deed zeggen, *Jez. L*. 4, 5; *Hy, de Heer* Jehovah, *wekt alle morgen, Hy wekt my het oor, dat ik hoore, gelyk die geleerdt worden. De Heer* Jehovah *heeft my het oor geopend, en ik ben niet wederspannig, ik wyke niet achterwaards*; gelyk dezelfde *Profeet* de spreekwyze van *het oor te openen*, *Hoofdst*. XLII. 20, en XLVIII. 8, ook gebruikt had om *te doen hooren* te beteekenen. Of anders, zoo David, als hy deeze uitdrukking gebruikt, op iets gezinspeeld heeft, hy dezelve ontleend hebbe van de *besnydenisse des vleesches*, onder Israël in gebruik, welke, overgebragt tot de *harten* en *ooren* der menschen, gelyk geschied *Deut*. X. 16, XXX. 6, *Jer*. IV. 4. VI. 10. en *Hand*. VII. 51, de wechneeming van al, wat die leeden tot het hooren onbekwaam kan doen zyn, en derzelver gebruik en werkingen hier toe belemmerde, te kennen geeft, en, by gevolg, hier, ten aanzien van des Messias *ooren*, dat de Heer Hem zoo wel hoorende naar en aan zynen eisch had gemaakt, als menschen gemaakt worden; wier ooren *uitgegraaven* en *besneeden* worden; zonder dat men daarom behoeve te denken, dat by *Gods Zoon* in waarheid, iet belemmerends, of tegenstreevigs ware tegen zyns Vaders wil, dat de Vader had wechgenomen: want, gelyk Gods eeuwige Zoon eenswezens is met den Vader, zoo ook, van alle eeuwigheid, eens willens; in welken staat Hy met zynen Vader begreep, dat het zoo weinig stryden zou tegen zyne *waardigheid* en *eere*, de *gestalte van een dienstknegt* tot heil van zondaaren aan te neemen, als het tegen die des Vaders streed, om Hem, *die in zynen schoot en zyne vermaakingen was* (Spr. VIII. 30.) in deeze gestalte aan Hem *gehoorzaam* te doen zyn, als met en tot beider even groote verheerlyking zullende geschieden.

„ Hoe het zy, de *Messias*, hier spreekende ingevoerd, als zeggende, *gy hebt my de ooren doorboordt*, *uitgegraaven*, of, *besneeden*, stelt zig zelven voor, als eenen, die eene *betere* en *Gode meer behaagende offerbande* volbrengen kon, dewyl Hy, Gods Zoon zynde, eene *menscheid* aanneemen,

en in dezelve, tot zaliging van zondaaren, *alle geregtigheid volbrengen*, voor hun een genoegzaam *slagt- en spysoffer* worden kan.

„ Hy verklaart dat zyn Verbonds-God Hem hier toe verwilligd had, dat Die aan hem zyn Godlyk welbehaagen, om zig door Hem en zyns zelfs offerhande te verheerlyken, in de zaligmaakinge van zondaaren, had voorgesteld met belofte van heerschappy over hen, en dat dit zulken *indruk* op Hem gehad, zulken *ingang* by Hem gevonden had, dat Hy had aangenomen een *beter*, een genoegzaam *slagt en spysoffer* te volbrengen, door *zig zelven*, in *een toebereid ligbaam*, *Gode onstraffelyk op te offeren*, de *ongeregtigtigheid te verzoenen* en *eene eeuwige geregtigheid aan te brengen*. Vergel. *Ps.* II. 7, 8. *Jez.* LIII. 10. *Dan.* IX. 24".

Overdenkingen over de Geschiedenis der Opstandinge van J. CHRISTUS. *Door* D. JOH. JAC. RAMBACH, *wylen eerste Superintendent enz. Uitgegeeven met eene Voorreden van* FR. EV. RAMBACH, *Opperconsistoriaal Raad enz. Vertaald door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis te Zutphen. Eerste Stuk. Te Arnhem, by* J. H. Möeleman 1771. *Behalven de Voorreden* 177 *bladzyden in quarto.*

ZY die met smaek de Euangelische Overdenkingen van den Hoogleeraer *Rambach* doorbladerd hebben, zullen dit Stuk met geen minder genoegen aendachtig lezen; voor zo ver het een der gewichtigste grondslagen onzer verzekeringe van de Godlykheid der Euangelie-Leere betreft; en zyn Hoogeerwaerde de voornaemste byzonderheden dezer aenmerklyke Geschiedenisse niet alleen beknoptlyk ontvouwt, maer derzelver overweging boven al doet dienen, ter versterkinge van het Geloof, en ter aenspooringe van een Gode welbehaeglyken wandel.

De Opperconsistoriael-Raed *Rambach*, Neef van den Hoogleeraer, heeft deze Uitgave verrykt met ene Voorreden, welke, buiten het verslag van de Uitgave zelve, een niet ongeschikt Vertoog behelst, over *de Apostolische Leerwyze; om de Waarheid van 's Heilands Opstanding te betoogen.* Dit toont hy, wel inzonderheid, ten aenzien hunner leerwyze onder de Jooden, waer van wy in dit Stuk meerder bericht hebben, dan ten opzichte der Heidenen. Zy bewezen den Jooden, gelyk hy ons doet opmerken, dat de Messias,

vol-

volgens de Godspraken, na 't ondergaen van 't lyden des doods, uit de dooden moest opstaen; zy gaven hun wyders, door een ontegenzeglyk getuigenis, de krachtigste verzekering, dat Jesus, overeenkomstig hier mede, ook waerlyk uit de dooden is opgestaen; en ze versterkten eindelyk dit hun getuigenis, door het getuigenis des Heiligen Geestes, met het doen van tekenen en wonderen; welk alles te zamen genomen zo veel krachts hadde, dat hunne Leer zeer spoedig alomme aengenomen wierd. De Schryver van dit Vertoog dringt den nadruk dier bewyzen aen, met bygevoegde aenmerkingen over het gewicht van dit onderwerp, dat door het Ongeloof boven al bestreden word. —— Op deze Voorreden volgt een oordeelkundig t'zamengeschakeld verhael van de Euangelische berichten, rakende de Opstanding van Jesus Christus, om dus het geen alle de Euangelisten deswegens voorgesteld hebben, in ene achtervolgende geschiedenisse, met enige weinige ophelderende uitbreidingen, onder 't oog te brengen.

Wat voorts het Werk zelve aengaet, de Hoogleeraer *Rambach* is gemeenlyk beknopt in 't verklaren der geschiedkundige byzonderheden, en legt het 'er voornaemlyk op toe, om enige stichtlyke bedenkingen uit het voorgestelde af te leiden. Dus neemt hy, (om maer een voorbeeld uit de eerste Leerreden by te brengen,) uit de overweging van 't gaen der Vrouwen naer het graf, aenleiding, om zyne Toehoorders het volgende te doen opmerken.

1. „ *De Genade is niet aan het Geslacht gebonden; maar Zy werkt in de zwakke werktuigen zo krachtig, als in de sterken.* Deze zwakke Werktuigen kwamen hier de Apostelen van Jesus te voren; en al eer noch een van hun aan het Graf dacht, begaven zy zich reeds op den weg, om dat geene ter uitvoer te brengen, 't geen zy in hun hart jegens den Heiland besloten hadden. Zy hadden reeds onder het Kruis van Jesus de Apostelen beschaamd, die, behalven Johannes alleen, alle gevloden waren; terwyl dat zy daar en tegen by haren stervenden lieveling tot aan het einde volhardden. Dus zien wy, dat de Genade niet aan het Geslacht gebonden is. Hoewel door het vrouwelyk Geslacht de zonde en de dood in de weereld doorgedrongen is; zo heeft zich nochtans de Vorst des Levens naa Zyne Opstanding het eerst aan het zelve geopenbaard, en daar door te kennen gegeeven, dat thans den dood, die door haare overtreeding in de weereld gekomen is, alle geweld ontnomen is.

„ Deeze waarheid kan een tweeledig voordeel uitleveren. Zy veiſtrekt voor eerst, om de zwakken te troosten en op te beuren; dewyl zy uit dit voorbeeld zien, dat God de zwakken niet veracht, noch voor dezelven voorby gaat; maar veel meer, zyne hut, gelyk Paulus ſpreekt, over dezelven opbouwd. 2 Cor. 12. Wanneer men zich ſlechts houdt aan Jeſus Christus, in Denwelken Gerechtigheid en Sterkte is; zo kan men nochtans by zyne zwakheden beſtaan. Wat is wel zwakker als een wynrank? En hoe vast windt hy zich nochtans met zyne haakjes om den paal, of de ſtokken, waar aan hy opwast, zo dat hy niet, dan met geweld, kan los gerukt te werden. Zo zal 't u ook gaan, ô gy Beminden! die gy zwak zyt, of aan het lichaam en deszelfs leeden, of aan het gemoed, aan het verſtand, aan het geheugen, aan moed en onvertzaagdheid, of ook zwak aan het geloof en aan de liefde zyt. Houdt u ſlechts aan de Bron der Goddelyke Waarheden; zy zal het u aan niets laten ontbreeken van 't geen tot uwe onderhouding tot aan het einde noodig is. Bewyst ſlechts by de geringe maat des Geloofs eene waare trouwe; zo zal Hy u vast behouden ook in alle aanvechtingen. Want *die Hem getrouw zyn in de Liefde, laat Hy zich niet ontneemen. Sap.* 3:9. Dezelfde waarheid kan ook vervolgens dienen ten deele om de ſterken te verootmoedigen, en hen te overtuigen, dat God aan hen niet gebonden is, maar ten deele om hen te binnen te brengen, dat zy niemand van die geenen, die klein en zwak in 't geloof zyn, verachten. Want God kan zo veel kracht in hen leggen, dat zy ook ſterk worden, en deeze ſterkte door veele bewyzingen van hunne trouwe openbaren.

2. „ De tweede Waarheid, die wy leeren kunnen, is deze: *De waare Liefde tot Jeſus Christus wordt door wederwaardigheden niet verzwakt, maar ſlechts gelouterd.* Daar van vinden wy een heerlyk voorbeeld aan deze Vriendinnen van Jeſus. Hare Liefde wierd géenzins door Zynen Dood verzwakt, of geheellyk uitgebluscht; maar zy blaakte noch, als eene vlam des Heeren, in hare harten, en dreef ze aan, ook aan Zyn ontzield lichaam eenige liefde te bewyzen. Ja hare Liefde wierd onder deze omſtandigheden op ene uitmuntende wyze gelouterd. Te vooren kon men niet vast oordeelen, of zy den Heere Jeſus oprechtelyk lief hadden, dan of het uit eigen belang geſchied was. Want het ſcheen immers, als of zy in de verkeering met Jeſus haar eigen voordeel gezocht hadden; het welk

by-

byzonder bleek by *Salome*, naardien zy de kennis met Jesus daar toe trachtte te gebruiken, dat zy hare beide zonen voor de overige gaarne wilde verheeven zien, en wenschte, dat dezelven in het aardsche Koningryk van den Messias tot groote Heeren mogten verhoogd worden. Maar wat hadden deze Vriendinnen van Jesus thans noch voor eigen voordeel te hoopen, toen zy Hem noch naa Zynen Dood beminden? De hope, om door Hem tot groote waardigheden in de Weereld op te klimmen, was met Zynen Dood verdweenen; gevolglyk konden zy noch voor zich zelfs, noch voor hare kinderen eenige aardsche voordeelen verwachten; maar de vlakken van eigen belang waren tot niet gedaan. En om dies wille liet de trouwe Heiland Zynen Beminnaren allerlei wederwaardigheden overkomen, op dat hare liefde gelouterd, en gelyk rein Goud voor Hem bevonden wierd. Wel aan! wie den Heere Jesus slechts noch met den mond lief heeft, en met de tong zich daar van beroemt; die bedenk, wat voor een schrikkelyke val hem dreigt, wanneer hem allerlei verzoekingen en aanvechtingen om Jesus wille overkomen zouden. Maar wie Hem oprecht en van gantscher harten lief heeft, en met Simon Jona zoon zeggen kan: *Heere! Gy weet alle dingen, Gy weet, dat ik U lief hebbe*; die moet ook om die rede zyn Kruis lief hebben, om dat het een gezegend middel is, om zyne liefde te louteren, en de onzuiverheden daar van af te zonderen".

Myne Overtuigingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by J. Bosch, 1771. *In groot octavo* 138 *bladzyden.*

EEn geacht Hoogleeraer, op een der Hooge Schoolen in Duitschland, deelt hier, by manier van levendige beschouwing, ene aengeschakelde reeks van bespiegelingen mede, over de gronden, op welker overweging een oplettende overtuigd behoort te zyn, van die hoofdwaerheden, wier kennis een verstandig Christen moet bewegen, om het licht der Rede en der Openbaringe te volgen, ter eeuwiger gelukzaligheid. Dit stelt de Autheur trapswyze voor, zo dat hy een begin make met de gronden van overtuiging, die hem verzekeren, dat 'er een God is, en wel één eenig God, volmaekt wys, goed en machtig; een voorwerp van 's Menschen hoogste eerbied, dankbaerheid en vertrouwen; te meer, daer hy niet alleen

leen de algemene Oorfprong aller dingen is, maer ook tevens al het gefchapene, door zyne Voorzienigheid, onderhoud en beftiert. Tot hier gekomen zynde, gaet hy verder na, hoe de overweging van dit alles hem opleide ter overtuiginge, dat die God den Mensch gefchapen heeft tot den Godsdienst; mitsgaders hoe alles t'zamenloope om hem een diepen indruk te geven, van de Onfterflykheid zyner Ziele, en te doen bezeffen, hoe dit Leven het geheele einde niet is, waer toe God den Mensch gefchikt heeft. Nog een ftap verder tredende, vestigt zich zyne aendacht op de gronden van overtuiging, die hem verzekering verlenen van de Waerheid en Godlykheid der Openbaringe, zo van Mofes en de Propheten, als van Jefus Christus en deszelfs Apostelen, die hem toonen, dat hy zyne geheele Oplettendheid, Geloof en Gehoorzaemheid aen derzelver inhoud fchuldig is. Dit fpoort hem wyders aen, om op te merken, hoedanige overtuigende kundigheden van 's Menfchen verlosfing, en de verkryging ener eeuwige volmaekte Gelukzaligheid, hem door die voortreflyke Openbaring aen de hand gegeven worden. En de aendachtige overweging van dit alles overtuigt hem dat Rede en Openbaring te zamen loopen, om te doen zien, dat God de menfchen uitnemend bemint; dat hy verplicht is Gode dankbaerheid te bewyzen door goede werken; dat God 's Menfchen gelukzaligheid ernftig wil, en ten dien einde Godsdienst en Deugd in hem begeert. Rede en Openbaring verzekeren hem hier van gelyklyk; maer het Boek der Openbaringe bevat meerder Godlyke fchikkingen tot 's Menfchen Gelukzaligheid, en meerdere beweegredenen tot Godsdienst en Deugd, dan het Boek der Natuure. ——— De fchryfwyze hier in gehouden is zeer wel gefchikt, om des Lezers aendacht gaende te maken, zelfs over gemene kundigheden, die dikwerf maer al te veel verwaerloosd worden; en hier en daer ontmoeten ons nog al byzondere bedenkingen, die dezelve krachtiger opwekken; waer omtrent de fpreuke geld, *Beproef alles, en behoud het goede.* Zie hier, tot een ftael der wyze van voorftellinge, des Autheurs gedachten, nopens de zwarigheden, die 'er ten aenzien van de waerde des Bybels en de Godlykheid van den Christlyken Godsdienst, mogten overblyven. —— Nooit, zegt hy, na 't bybrengen der redenen, die hem vergewisfen, nooit bewoogen my tegenwerpingen, zelfs wanneer ik ze niet beantwoorden konde, om eene welbeweezene waarheid op te geeven.

„ Het

„ Het is waar, dat ik, benevens de Openbaaringen en Wonderwerken, dewelken op zich zelven zoo geloofwaardig zyn, géén gering aantal van Geschiedenissen en Verhaalen aantreffe, dewelke my moeite kosten: géén gering aantal van zeer onwaarschynlyke gebeurtenissen. — Maar nooit hangt het geloof van eene geschiedenis van derzelver innerlyke geloofbaarheid af; het hangt altyd af, wanneer zy slechts moogelyke zaaken zyn, van de geloofwaardigheid der getuigen. — En mogelyk, en zeer geloofwaardig is alles. — Boven dien Geschiedenissen van de oudste tyden en verafgelegenste plaatsen, ten deele tot van de kindsheid der weereld af, die ik niet, naar de ervarenisse van myne tyden en plaatsen, kan beoordeelen, die, by de persoonen, in die tyden, Landstreeken en omstandigheeden, zelfs innerlyk waarschynelyk worden; en volkomen waarschynelyk zyn zouden, wanneer alle, toen daar van bekende omstandigheeden, opgetekend waren. — Omtrent een aanzienlyk deel van dezelven zyn reeds ontdekkingen gedaan, naa dewelken zy ophouden, het geloof eenige moeite te baaren. — En de spraak, de schryfwyze, zelfs eene zekere onzekerheid van den Text, verplichten my, om myn oordeel, tot dat 'er naadere ontdekkingen zullen gedaan zyn, op te schorten. — Met de veranderinge van één woord, ofte met de verandering van een getal, verandert dikmaals de geheele geschiedenis. — En ik kan myn oordeel opschorten, zonder dat myn geloof daar by het minste lyd. — Myn geloof? Jaa! voor het zelve is het onverschillig, of de Zondvloed algemeen was, dan niet, — en of de Ezelin van *Bileam* waarlyk, dan alleen in een gezicht, sprak. — Myn geloof hangt alleen van de hoofdgebeurtenissen af, dewelken by de stichtinge der Joodsche en Christelyke Kerke voorgevallen zyn; — en, bepaald, alleen van de laatsten. En deezen behelzen volstrekt niets ongeloofbaars."

„ Het is waar, dat ik, *niet alles*, in de Heilige Boeken, *verstaa:* en de verdeeldheid der geoeffendste Uitleggeren daar omtrent, beneemt my de hoop, van het ooit alles te zullen verstaan. — Maar in Schriften, van spraaken, van schryftrant, van oudheid, en van betrekking op, onbekend gewordene, gebruiken en gebeurtenissen, gelyk het andere deel betreft, waren duisternissen onvermydbaar. — En juist dit andere deel behoef ik niet verder, dan tot eene groote opheldering en volmaakinge van myn geloof. — Het was in de eerste plaats voor de *Israëliten* geschreeven. — Die

hebben het ontwyfelbaar toenmaals wel verftaan. — En zoo verre, als ik het tegenwoordig noodig hebbe, verftaa ik het ook."

„ Het is waar, dat ik ook onder de *Leeringen* der Schrift, waar omtrent ik haar wel verftaa, ofte althans geloof te verftaan, verfcheidenen aantreffe, dewelken ik niet volledig doorzie. — Maar Gods Openbaaring in de Natuur, heeft zoo wel haare duisternisfen, als de openbaaring in de Schrift. — En ten aanzien van alle, de my zoo onbegrypelyk fchynende, Leeringen, kan ik naauwlyks een heimlyk wantrouwen weerftaan, of wel, myn geheel denkbeeld daar van, fchriftmaatig mogt zyn. — De denkbeelden, die men my daar omtrent ingeboezemd heeft, hebben daar aan hun onlochenbaar aandeel. Ik ben te vreesachtig, en te onbekwaam, om dezelven door en door te verbeteren. Maar, by veelen van dezelven, heb ik reeds klaar gezien, dat zy gééne Leeringen des Bybels, maar der Kerke, waren."

„ Het is waar, de *Bewyzen* konden *blykbaarer* zyn: en naa eene zulke opeenftapeling van Wonderwerken, tot overtuiginge der menfchen, geeft God, federt zeventien honderd jaaren, géén één éénig verder klaar teken, dat deeze onderrichting in den Godsdienst van Hem is? En doet niet, het geen elk welmeenend Schryver doen zoude, wanneer men over den Schryver van zyn gefchrift twistte, en nochtans, al het nut zyns fchrifts, van de zekerheid afhing, dat hy deszelven Auctеur is? — Maar ik zie klaar, dat het geloofwaardig bericht van de voormaalige Wonderen tot overtuiginge toereikt, en onvergeefbaare onkunde 'er zyn moet, als men aan derzelver waarheid twyffelt: — ik zie dat, naa de fcheuringe der Kerke in zoo veele partyen, waar van gééne ontwyffelbaar enkele waarheid erkent, onophoudelyke Wonderen met de grootfte wanvoeglykheeden verbonden zyn zouden: en dat in zoodanigen geval voornaamlyk het geloof aan den geopenbaarden Godsdienst geheel ophouden zou, een, tot toerekening en belooninge bekwaam, geloof te weezen. — Geheel zonder wonderen kon het niet blyven, dewyl het niet zonder klaare bewyzen van Zynen Godlyken oorfprong blyven kon. — Maar, wanneer zy voortduurden, welke proeven van Godsvrucht en gemoedelykheid, zouden my dan, daar by, mogelyk blyven?"

„ En, het is waar, dat deeze Godlyke onderrichting *niet algemeen* is. — Zeer lang zelfs was zy zelfs alleen

by

by de Jooden. —— Maar ik zie evenwel aanstonds, dat deeze rei van openbaringen, dewelke zoo lang onder de Jooden alleen bleef, toch haare goede betrekking op het algemeen had. —— Zy had dezelve onlochenbaar op den grooten algemeenen Godsdienst Leeraar, die onder hen gezonden zou worden. —— En dat verwekt ook aanstonds myne sterkste opmerkzaamheid, dat Zyne komst, en met Hem de verdere uitbreiding van dit Godlyk onderricht, juist te dier tyd, voorviel, toen het menschlyk verstand de grootste bekwaamheid tot hooger leere, en de vorming van het zelve haare grootste algemeenheid bereikt had. —— En hoe? zou dat my de geringste verdenking tegen de Godlykheid van deeze Godsdienst-onderrichtinge, en tegen de klaare bewyzen voor dezelve, verwekken, dat alle menschen haar niet hebben? —— Houd ooit eenig mensch eene weldaad der Natuure voor gééne weldaad, om dat zy niet algemeen is? —— of behoorde dat God verhinderd te hebben, dezelve mede te deelen, dat onnoemelyke Wonderen noodig geweest zyn zouden, om haar algemeen te maaken? —— Laat ik daarom na een nuttig Boek te schryven, om dat niet allen leezen zullen?".

„ Wel aan! Maar ik doe immers, overtuigd van het nut myns boeks, zoo veel als van my daar toe afhangt, dat het, zoo veel mogelyk is, geleezen worde. —— En dat doet ook God, en hy doet het aanhoudende. In zoo verre en zoo uitgestrekt, als onmiddelbaare onderwyzingen van Hem in den Godsdienst, onder de menschen, volstrekt noodig waren; in zoo verre, en zoo uitgestrekt, zyn dezelven ook onder zoodanige omstandigheeden gegeeven, dat zy algemeen geworden zyn. —— En onder alle Volken, overal, zyn uit dezelven de grondwaarheeden overig, door welker kennis voor alle Volken overal vroomheid, en dat is *Godsdienst*, en dat is *Gelukzaligheid*, mogelyk word. —— Deeze geschreevene Openbaaring is alleen de Godlyke onderrichting in den Godsdienst, *in haare grootere volkomenheid*; een middel tot eene *grootere gelukzaligheid*. —— Ik dank den Vader der Weereld voor de gunstige schikkinge, door welke Hy dezelve tot my heeft laaten koomen. Maar ik rechtvaardig Hem volkomen, wegens de niet algemeenheid derzelve. —— Zoo veel, als gevoegelyk, en zonder de, daar by bedoelde, grootere gelukzaligheid, door aanhoudende Wonderen, te verhinderen, geschieden kan, geschied 'er bestendig,

om

om dezelve algemeen te maaken. Onder het betere verlichte deel van het menschlyke geslacht, is zy toch algemeen. En het overige weet, zigtbaar uit overlevering en natuur, zoo veel als onontbeerelyk was, wanneer Godsvrucht in het zelve ontstaan zoude. —— Om dat niet gevoegelyk alle menschen in alle tyden tot den volkomensten Godsdienst gebragt konden worden: zou God daarom in 't geheel gééne menschen ooit tot denzelven verzameld hebben? "

Eer en Zaak van Koning Jesus verdeedigt tegen deszelfs Schynvrienden. Door WILHELMUS RAASEL, *Krankbezoeker, van 's Lands en Stads wege, te Maastricht. In 's Gravenhage by* P. Brouwer 1771. *Behalven het Voorwerk* 455 *bladzyden in groot octavo.*

HEt hoofdoogmerk des Schryvers van dit Stuk is, de Hervormden te wapenen, tegen het voorwenden der Roomschgezinden, dat hunne Kerk de ene ware Kerk, en de Paus van Rome het Hoofd der Kerke is; en tevens bedoelt hy de Schynleden der Kerke op te wekken, om te staen naer een levendig Lidmaetschap, en de ware Leden der Kerke verder aen te moedigen, om te wandelen, waerdig der roepinge, met welke zy geroepen zyn.

Ten aenzien van het eerste toont hy aenvanglyk, dat de Roomsche Kerk ydel pocht op een aental van kenmerken, die de ware Kerk zouden aenduiden; en dat derzelver wezenlyke kenmerken in tegendeel, niet by de Roomschen, maer by de Hervormden, gevonden worden. Hier op verledigt hy zich ter wederlegginge van het denkbeeld van 's Pausen Opperhoofdigheid; en beweert, dat het zo ver van daer is, dat men den Paus, als het zichtbaer Hoofd der ware Kerke, zou hebben te erkennen, dat hy in tegendeel de Antichrist is, overeenkomstig met de daer van voorspelde kenmerken, 1 Tim. IV. 1—3. 2 Th. II. 3, 4, 9. Openb. XVII. 9, 10, 11. XIII. 1, 11. En dit leid onzen Autheur, om de geheele zaek, gelyk hy zegt, uit den grond op te halen, tot ene ontvouwing van den inhoud van 't Boek der Openbaringe van Johannes, en wel inzonderheid van het voorspelde Openb. VIII——XX, met aentooninge van 't geen alrede vervuld is, en 't geen nog te wachten staet: 't welk dan voorts besloten word, met ene beantwoording der tegenwerpingen, die de Roomsche Kerk bybrengt,

brengt, om de kracht der aengevoerde bewyzen tegen den Paus, als den Antichrist, te verbreken.

Met opzicht tot het tweede geeft onze Autheur ene Verhandeling over de XXIste Zondagsche Afdeeling van den Catechismus, in welke hy ons ontvouwt wat de Kerk zy, welke eigenschappen dezelve hebbe, hoedanig de Geloofswerkzaemheid eens Christens zy, als hy betuigt, *ik geloof ene heilige, algemeene Christelyke Kerk*, en waer in de *Gemeenschap der Heiligen* bestae. En deze ontvouwing gaet wyders vergezeld van ene ernstige toepassing, zo ter overtuiginge van onbekeerden, als ter verdere aenspooringe van ware bekeerden, met moedgevende onderrichtingen voor zwakgeloovigen. ——— De Heer *Raasel* draegt dit alles indiervoege voor, dat hy de gewoone denkbeelden over deze onderwerpen, en de gemeenlyk gebruikte bewyzen ter stavinge van dezelven, in ene geregelde orde schikt, en op ene gemoedlyke wyze ter betrachtinge aendringt; des men, schoon 'er niets nieuws in ontmoetende dat ter nadere ophelderinge of bevestiginge dient, 's Mans welmenenden yver in dit Geschrift hebbe te erkennen.

Uitgezogte Keurstoffen, *van* JOHANNES POELSTRA, *zeer geliefd Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gemeente van Oudega. Te Gouda*, *by* G. de Vry en Zoon. *Behalven het Voorwerk 82 bladzyden in quarto.*

Vier leerzame opweklyke Verhandelingen over gewichtige waerheden. De eerste, die ten onderwerpe heeft, Rom. VI. 23, ontvouwt ons het groot onderscheid dat 'er is, tusschen het Koningryk van God en Christus, en het Koningryk der Zonde en des Satans. De volgende vestigt, naer aenleiding van 1 Pet. I. 8, 9, onze aendacht op de blyde uitkomst van het ware zaligmakend Geloof, bestaende in de Zaligheid der ziele. Hier mede is ene derde, betreklyk tot dien eigensten text, verknocht, welke ene nadere uitbreiding over de daden des Geloofs behelst. En eindlyk gaet de vierde, by overweging der Godsprake, Hozea II. 20, 21, over de overvloedige bedeeling van de dagen des Nieuwen Testamentes. De Eerwaerde *Poelstra* ontvouwt deze hoofdzaken alleszins stichtlyk, met een ernstigen aendrang op een werkzaem geloof, in 't blyde vooruitzicht op deszelfs heilryke gevolgen, door Gods genade in Jesus Christus: 't welk hy in dit Geschrift aen

zy-

zyne Gemeente nog wel heeft willen voordragen, als wa're 't, gelyk hy zegt, de affcheidsreden van een ter dood bereiden Mozes, en als behelsde het zelve de woorden van een ſtervenden Vader Jacob; dewyl zyne kracht vergaet, en de tyd nadert, in welke zyne Gemeente zyn aengezicht niet meer zal zien.

Het Kerkengebed der Evangeliſche Broeder-Gemeente. Uit het Hoogduitsch vertaald. Voor rekening van den Vertaaler gedrukt; te Haarlem by C. H. Bohn. 1771. *In groot octavo* 31 *bladzyden.*

Dit Geſchrift behelst het gewoone Formulier, dat in de Broeder-Gemeente, by wyze van een Gebed, opgeheven word; mitsgaders de Liturgie dier Broeder-Gemeente op den eerſten Paeschdag. Het ſtelt ons een aental van verzugtingen voor om alle geestlyke en lichaemlyke zegeningen, en beſcherming tegen alle onheilen, zo als ſtrekken kan, ter verſterkinge van het Geloof, ter vermeerderinge van Gehoorzaemheid, en ter verzekeringe der Zaligheid, door Gods genade in Jeſus Christus. Het kan ſtichtelyk zyn voor menſchen, die gewoon zyn op de manier der Broeder-Gemeente te denken; maer een Gebed, dat uit enkele verzuchtingen beſtaet, en in de zaek zelve menigvuldige herhalingen heeft, is, naer ons inzien, niet zeer geſchikt, om de aendacht, (de ziel van 't Gebed, zo wy ons niet bedriegen,) beſtendig levendig te houden; voor al niet wanneer het als een Formulier geſtadig herhaeld word.

Kerkelyke Geographie der Vereenigde Nederlanden, met de daar toe behoorende Landkaarten, in het licht gebracht door W. A. BACHIENE, *Leeraar der Hervormde Gemeente, en Hoogleeraar der Sterre- en Aardrykskunde, te Maastricht, Medelid der Hollandſche Maatſchappy der Weten-ſchappen. Te Amſterdam by* D. onder de Linden 1770. *Het tweede en derde Stukje, te zamen* 458 *bladzyden in groot octavo.*

By gelegenheid der uitgave van 't eerſte Stukje dezer zeer wel uitgevoerde Kerkelyke Geographie, hebben wy den Lezer een genoegzaam verſlag gegeven van 't oog-

oogmerk van den Eerwaerden *Bachiene* in 't opstellen van dit Geschrift; mitsgaders van deszelfs nuttigheid, uit hoofde der byzonderheden, welken in dezen, met betrekking tot Nederlands Kerkstaet, ten naeuwkeurigste ontvouwd worden. (*) 't Zy derhalven, ons hier op beroepende, voor 't tegenwoordige genoeg, te melden, dat dit tweede en derde stukje, in de uitvoering volkomen beantwoord aen 't eerste, en dus den Liefhebberen niet minder voldoet, zo dat ze de verdere uitvoering met verlangen te gemoet zien. —— De drie thans uitgegeven Stukjes behelzen een bericht van de *Gelderscbe*, de *Zuid-Hollandscbe*, de *Noord-Hollandscbe Synode*, de *Zeeuwscbe Cœtus*, de *Utrechtscbe*, en de *Frieslandscbe Synode*; des 'er nog te wagten zy, de beschryving van de Synode van *Overyssel*, *Groningen*, gezegd *Stad en Lande*, mitsgaders van *Drente*. —— In 't doorbladeren van 't derde Stukje is ons voorgekomen, een juist verslag van de Beroepingswyze der Predikanten in Zeeland; en aengezien dezelve zo zeer verschilt van die, welke in de andere Provincien gemeenlyk plaets heeft, achten wy 't der moeite waerdig, dezelve den Lezer onder 't oog te brengen; te meer daer de byzondere Beroepingswyze in Dordrecht 'er merklyke overeenkomst mede heeft, als blykt uit het bericht van onzen Autheur in 't tweede Stukje; waer van we dan insgelyks verslag zullen geven.

Betreffende de gewoone Beroepingswyze, die, alleen met enige verandering van omstandigheden, op een genoegzaem gelyken voet gesteld is, in de Steden en Dorpen binnen (†) de Provincie Zeeland, staet voor af in 't algemeen aen te merken, dat 'er gene plaets is, waer in de *mans lidmaten* mede ter beroepinge stemmen; en dat 'er in deze Provincie noch *Collatien*, noch *Politike Ap- of Improbatien* bekend zyn. De *Beroeping* geschied hier door ene daer toe bevoegde of gemachtigde *Vergadering*, welke met ene Latynsche benaming het *Collegium qualificatum* genoemd word. Deze *Vergadering* bestaet, ten deele, uit *Politike*, en ten deele, uit *Kerklyke Persoonen*, wel-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* III D. bl. 160.

(†) Het geen hieromtrent gebruiklyk is, in de plaetzen buiten de Provincie, in de Generaliteits Landen, voor zo verre dezelven onder de Zeeuwsche Klassen betrokken worden, behoort niet tot ons tegenwoordig bestek.

welke laetsten zyn, de gezaemlyke leden des *Kerkenraeds* der vakante plaetse, die uit *Predikanten*, *Ouderlingen* en *Diakenen* bestaen.

„ In de *Steden*, heeft altyd *één* der *Stads Predikanten*, het PRÆSIDIUM, in deze Vergaderingen. Doch, in de *Dorpen*, die, maer éénen *Predikant* hebbende, geduurende de Vakatuure geheel Herderloos zyn, word een ander *Predikant* verkoren, tot DIRECTOR, d. i. *Bestierder* der *Vergaderinge*. Wanneer naamlyk de plaats open vald, door vertrek van den Predikant naar elders, is doorgaans die Predikant zelve, die op zyn vertrek staat, de *Director*; die daarom, gemeenlyk, noch acht weeken na zyne losmaking, by zyne voorige Gemeente blyft, tot dat hy *zynen opvolger* heeft helpen beroepen. Doch, in gevalle de plaats vakant geworden is door afsterven des Predikants, werd één *Predikant* der vier *naastbygelegene plaatzen*, tot *Director* benoemt: 't zy, door den Kerkeraad alleen, 't zy, door 't *Collegium Qualificatum*, der vakante plaats: welke Predikant, als dan, by de Verkiezing, gemeenlyk, ook eene *stem* heeft."

„ En, (dit zy hier, in 't verbygaan, aangemerkt,) zodanig een Director gedraagt zich, geduurende de vakatuure, in alle voorvallen, als *Pastor loci*, of *Predikant* der vakante plaats; alleen uitgezonderd in de waarneeminge der *Zondagsche Predikbeurten*: zelfs, in de *Huisbezoekinge* te doen, voor 't *H. Avondmaal*: het prediken der *Voorbereidinge*, in de week enz."

„ Allereerst, word de voorbereiding tot het *Beroepingswerk* gemaakt, met de vereischte HANDOPENING, of de vryheid tot een nieuw beroep, te verzoeken, niet, van de *Politieke Overigheid*, maar van de KLASSIS, onder welke die Gemeente behoord: waar toe, door het *Collegium Qualificatum*, eene Kommissie word gemaakt, bestaande, in de *Dorpsgemeenten*, uit den *Director*, een Gekommitteerden van den *Ambachts-Heer*, en een Lid des *Kerkeraads*, om, met eene kredentie van het *Kollegie*, ten dezen einde voorzien, 't zy in een *ordinair*, 't zy in een *extraordinair Klassis*, ten hunnen koste byéén geroepen, te verschynen. En, die *Handopeninge* verkregen zynde, kan tot het Beroep getreden worden, vier weeken, na des *Directors* verkiezing. De *Politieke Overheid* verzoekt den *Director*, die de *Præses* zal zyn, het *Collegium Qualificatum*, ten zekeren vastgestelden dage, te beleggen: het welk vroegtydig behoord te geschieden,

ten

ten minste, ten dage, die voor den dag der Verkiezing invald; dus, er altyd *een nacht* tusschen beiden verlopen moet; om welke reden, men dit aldaar, *een overnachts weeten*, noemt; en, by aldien ook deze laatste omstandigheid verzuimd ware, zou zodanig eene *Beroepinge*, by de Klassis, *improbatie* konnen lyden."

„ In de zes *stemhebbende Steden* dezer *Provincie*, word door den KERKERAAD, by den Wel Ed. Gr. Achtbaaren MAGISTRAAT, verzocht, eenige Heeren Gedeputeerden te benoemen, om, beneven hen, het *Collegium Qualificatum* uit te maken. En, daar toe, worden, dan in de Hoofd- en Hofstad MIDDELBURG, *vyf*, te ZIERIKZEE *vier*, maar, in de andere stemhebbende Steden, GOES, THOLEN, VLISSINGE en VEERE, niet meer dan *drie Heeren* der Regeringe, uit hun midden, gevolmachtigt; die alle eene *vrye Keurstem* hebben; zonder, door de Stads Overigheid, tot den een of anderen Persoon te beroepen, bepaald te wezen."

„ In de Dorpen, (immers binnen de *Provincie*,) is het *Collegium Qualificatum* saamgesteld, (behalven den *Directeur*,) uit de Leden des KERKERAADS, en den AMBACHTSHEER der plaatze; die, by de Beroepinge, *twee stemmen* heeft; en, om die reden, 't zy *twee persoonen* in zyne plaatze kommitteerd, 't zy, zelv in die Vergadering zich vervoegende, (dewyl hy zelv maar eens stemmen mag,) genen *anderen Magistraats persoon* dier plaatze met zich brengt; dien hy bemachtigt, om zyne *tweede stem* te voeren. Doch, om zelv in eigen persoon in het *Kollegie* te verschynen, behoord de *Ambachts-Heer* een *Lidmaat der Hervormde Kerke* te zyn. By aldien hy eeniglyk den Hervormden Gedsdienst toegedaan is, zonder openbaare Belydenisse gedaan te hebben; zo zend hy twee anderen, naar goedvinden: doch, die beiden *Lidmaaten der Hervormde Kerke* zyn; en die deszelfs plaats vervangen, in het stem geven. En, dit zelve recht, om *twee Gemachtigden* in die Vergadering te zenden, grypt mede plaats, wanneer 'er eene *Ambachtsvrouwe* is. Maar is 't, dat de *Ambachts Heerlykheid* aan een' *Roomschgezinden Heer* of *Vrouw* behoord, of van eenige andere Gezindheid, buiten de Gereformeerde Kerke; deze hebben geen recht tot het *Collegium Qualificatum*: en worden, in zodanigen gevalle, door de *Dorps Regenten*, *twee persoonen*, die ook *Lidmaaten* der *Kerke* zyn, benoemt, om in hunnen naam die Vergadering by te woonen."

„ Vooral, moet hier worden aangemerkt, dat, door het *Collegium Qualificatum*, het gansche *Beroepingswerk*, in EENE en dezelve ZITTINGE, word afgedaan: want, in de *Steden*, word, van alle de *Predikanten*, die eenigermaate in aanmerking komen, en in de *Dorpen*, gemeenlyk, uit alle de *Proponenten* of *Commendati Classis*, die door den Kerkeraad behoorlyk uitgenodigt zyn, om aldaar te komen prediken, eerst een GROS gemaakt, en daar uit, 't zy een VIER- DRIE- of TWETAL op de *Nominatie* gebragt; waar uit terstond, door alle de jegenwoordige Leden, by eenpaarig- of meerderheid van stemmen, eene VERKIEZINGE geschied; die, ten einde een *volledig Beroep* daar van te maken, aan geene andere APPROBATIE, dan die der KLASSIS onderhevig is: waar toe dezelve, door *Gemachtigden*, van dit *Kollegie*, (onder welke, in de stemhebbende Steden, gemeenlyk, één der *Politieke* Leden is) aan de *Klassis*, of, aan eene daar toe belegde *Classis Convocata*, word overgeleverd."

„ De *Beroepene*, by aldien hy *Proponent* is, word na verloop van zes weeken *geexamineerd*: (*) en, na drie gedaane *Proklamatien* van den Predikstoel, in den H. Dienst *bevestigd*: hetwelk door den *Director*, of door een' anderen

(*) Alle die, in eene der *Zeeuwsche Klassen*, als *Proponenten* aangenomen zyn, behoeven aldaar, tot *Predikant* beroepen zynde, niet meer dan EEN *examen peremptoir* te ondergaan; zynde, toen zy *Proponenten* wierden, aldaar reeds TWEMAAL *præparatoir* geëxamineerd; dan de Proponenten, die uit andere Provincien overkomen, en in *Zeeland* beroepen worden, moeten, (vermits die slegts éénmaal præparatoir geëxamineerd zyn,) twe *examina*, naamlyk, noch een *præparatoir*, en een *peremptoir* ondergaan. Dit is de zaak, die, by de andere Synoden, dikwerf in overweging voorkomt; die gaarne de *examina*, overal, op eenen egaalen voet willen zien. In de *Akten* der *Zuid-* en *Noord-Hollandsche Synoden* maakt dit uit eenen byzonderen Artikel, welke luid: de UNIFORMITEIT *der* PROPONENTEN. En is, aan de *Zuid-Hollandsche Synoden* te *Woerden*, in 1750, (in welke ik de eer hadde, den Post als *Scriba* te bekleeden,) door de Heeren *Korrespondenten* der *Noord-Hollandsche Synode*, verwittigt: dat deze *Uniformiteit* der *Proponenten*, in de *Klassis* van *Tholen* en *Bergen op Zoom*, reeds stand greep: waar over de *Klassen* der *Zuid-Hollandsche Synode* hunne vergenoeging betuigden; wenschende dat dezelve ook, by de *andere Klassen* der Provincie *Zeeland*, mogten overgenomen worden."

een *Predikant*, aan wien de *Director* dien post vrywillig overgeeft, verricht word."

Met deze manier van 't beroepen der Predikanten in *Zeeland*, volgens welke een beroep gemeenlyk spoedig tot stand gebragt word, heeft het Beroepingswerk te *Dordrecht* in *Holland* veel overeenstemming; dewyl de Vergadering, die de eigenlyke Beroeping doet, desgelyk uit tweeërleie *Leden*, naamlyk van *Magistraat* en *Kerkeraad*, saamgesteld en vermengd is; wordende daarom COLLEGIUM MIXTUM, dat is, eene *vermengde Vergadering* genoemd.

„ De *Groote Kerkeraad*, bestaande, behalven de *Predikanten*, uit twaalf werkelyk dienende, en zes laatst afgegaane *Ouderlingen* en tien *Diakenen*, beneven hunnen *Boekhouder*, maakt, eerst, eene *Kommissie*, by Heeren *Burgemeesteren*, ten tyde, dien zy weeten Hun Edele Groot Achtbaaren aangenaam te zyn; ten einde te verzoeken HANDOPENING, of vergunning van een nieuw Beroep te mogen doen: en deze Kommissie word bekleed, door den *Præses* en *Scriba* in der tyd, twee voorzittende *Ouderlingen*, beneven den *Præses* en *Scriba*, met den *Boekhouder* der *Diakenen*. Deze, de *Handopening* bekomen hebbende, treden dan, tot het maken, van een *Vierentwintig-*, *Twaalf-*, *Zes-*, en eindelyk een *Drietal* van Predikanten, die op de NOMINATIE worden gesteld: waarby dezelve altyd pleegen in 't oog te houden, *een' Persoon*, die ter gelegenheid der verleende Handopening, door hun Edele Groot Achtbaare verklaard word, Hun niet onaangenaam te zyn. Dit gemaakt DRIETAL word, door die zelve Kommissie, in handen gesteld van den Heer præsideerenden Borgemeester; die het zelve, aan de Edele Groot Achtbaare Heeren van den *Oud-Raad* der Stad, overgeeft ter *approbatie*. Zo dra de *Approbatie* gevolgt is, word, door den *Præsident Borgemeester*, het *Collegium mixtum* op het *Stadhuis* in de Weeskamer belegt: 't welk, uit acht Persoonen, vier uit den *Magistraat*, naamlyk, de vier *regeerende Borgemeesteren* in der tyd, beneven derzelver *Sekretaris*; hoewel de laatste niet mede stemt: en vier uit den *Kerkeraad*, naamlyk, den *Præses* en *Scriba* des grooten Kerkeraads, en de twee *voorzittende Ouderlingen* (byzonder daar toe gemachtigt) saamgesteld is. De Vergadering, met den *Gebede*; welke, op verzoek van den *Præsident Borgemeester*, door een der *Predikanten*, (gelyk ook de *Dankzegging*, na het volbracht werk,) geschied, geopend zynde; verklaard Welgemelde Præsident, „ dat, in-

gevalle Hunne Wel-Edele Groot Achtbaare niet goedvinden, *een*, *twe* of *drie persoonen* te nomineren, buiten en behalven die, welke door den grooten Kerkeraad, als *genomineerden*, zyn ingebracht, zy de *Fakulteit* daar toe aan zich *refereeren*." (*) Hier na, stemt de *Præsident Burgemeester*, de eerste; dan, de *Præses* des *Grooten Kerkeraads*, de twede; en dus vervolgens, altyd overhands. Deze *acht* Leden doen dus by eenpaarig- of meerderheid van stemmen, uit de drie genomineerden de VERKIEZING; welke, daar na, aan den *Oud-Raad* ter APPROBATIE word overgeleverd. Na deze verkregen *Approbatie*, word, eindelyk, 't Beroep in *forma* zynde, ook *Kerkelyk* geapprobeerd, door de *Klassis*: en wel, ingevolge Staats-*Resolutie*, door de *Predikanten* der twe naast by gelegene Plaatzen, Leden der *Klassis*; die daar toe, in den grooten Kerkenraad, op deszelfs verzoek, verschynen. Waar na, de *Beroepingsbrief*, den *Beroepenen*, word toegezonden."

Redenvoering over den Oorsprong en algemeene Nuttigheid der Ontleedkunde, gehouden in de Walsche Kerk binnen de Stad Delft den XVIII Maart MDCCLXXI. Door THEODORUS HOOGEVEEN, Medic. Doct. *Als by het openbaar Leeraar-Ampt in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde aanvaarde. Te Delft, by* C. van Graauwenhaan, 1771. *Gr. Quarto*, 48 *bladz.*

De oorsprong en eerste beginzelen der Ontleedkunde zyn moeilyk te bepaalen, of liever, geheel niet aan te wyzen. By den oudsten Schryver over de Geneeskunde, van die ons zyn overgebleeven, HIPPOCRATES, vindt men reeds ontleedkundige beschryvingen, en schoon zeer onvolmaakt, toonen dezelven echter, dat men, voor zynen tyd, gebruik maakte van de Ontleedkunde tot bevordering der Geneeskunde. Veele eeuwen na deezen tyd is dezelve duister en zeer gebreklyk gelaaten, en om verscheide redenen weinig beoefend, als men GALENUS uitzondert, tot dat ze in de naastvoorgaande [men mag zeggen de twee naastvoorgaande] en deeze eeuwe, tot

(*) Hunne Wel-Edele Groot Achtbaaren, naamlyk, hebben regt, om by de gemaakte Benoeming van den Kerkeraad een of meer Persoonen te voegen; dat echter gewoonlyk niet geschied.

tot een grooten top van luister bevorderd is. De Heer HOOGEVEEN dit met eenige omstandigheden hebbende aangetoond, gaat over tot de algemeene nuttigheid van deeze konst of weetenschap: als, voor de Geneeskunde, 't gene door eenige voorbeelden wordt opgehelderd en aangedrongen; voor de Heelkunde, waar aan geen Heelmeester kan twyfelen; voor Godgeleerden, om sommige plaatsen der H. Schrift te beter te kunnen verklaaren; voor Deisten, tot overtuiging van Gods Voorzienigheid; voor Regtsgeleerden, om over de doodlykheid en ondoodlykheid van gekwetsten te oordeelen; voor Regters, om het, in hunne vonnissen, niet op het enkel getuigenis van de schouwing te laaten aankoomen; voor Wysgeeren, om te beter over de werkingen der ziele en des lichaams te kunnen oordeelen; [men zou hier nog de Beeldhouwers en Schilders konnen byvoegen, om te meer naar de natuur te kunnen werken] voor een iegelyk mensche, om zyne gezondheid en een lang leven te genieten. Men kan wel niet ontkennen, dat de Ontleedkunde voor gemelde persoonen en gevallen haare nuttigheid kan hebben, doch het komt veele lieden die een ander beroep hebben, niet gelegen, de Ontleedkunde zo verre te beoefenen om 'er gebruik van te maaken: ook wordt maar de nuttigheid en niet de noodzaaklykheid aangedrongen.

De Redenvoering is geschikt naar de plegtigheid en het ampt, welk de Schryver hier mede aanvaardt.

Het Onanismus of Verhandeling over de Ziekten, oorspronglyk uit de Zelfsbesmetting. Naar den zesden druk vertaald uit het Fransch van den Heere TYSSOT.

Extinctum propriis vivere criminibus. GALL.

Te Utrecht, by G. T. van Paddenburg, 1771. *Gr. Octavo, 218 bladz.*

Dit Werk is verdeeld in vier Artykelen, in het eerste handelt de Schryver van de Toevallen en kwaade gevolgen uit deeze ondaad ontstaande; in het tweede van de Oorzaaken; in het derde van de Geneezing; in het vierde van overeenkomstige Ziekten. Het Werkje is door den Beroemden TYSSOT, met groote klaarheid geschreeven, om van Ouders en Voogden of Opzichters over

de opvoeding der Jeugd, en van de Jongelingschap zelve geleezen te worden, om af te schrikken en te behoeden, afgeschrikt te worden en zich zelfs te behoeden voor het bedryf en alle deszelfs kwaade gevolgen; en de gezondheid en kragten, hier door verlooren, te herstellen. Het is echter niet alleen voor deezen, maar ook voor Geneeskundigen van veel nut, om dat 'er de verscheide Geneeswyzen in het verval van kragten hier in voorgesteld, onderzogt en aan de ondervindinge getoetst worden. Ook zyn 'er zo veel geneeskundige redekavelingen in het Werk gemengd, dat het, niet tegenstaande alle klaarheid, van deeze laatsten best verstaan zal worden; doch de voorbeelden van kwaade gevolgen kunnen van elk een genoeg begreepen worden.

Verhandeling over de Melaatsheid door den Wel Edelen Heer GODEFREDUS WILHELMUS SCHELLING, *wanneer dezelve op Utrechts Hoogeschoole tot* Doctor in de Geneeskunde *bevordert wierd, den* 11 *December* 1769. *Uit het Latyn vertaald. Te Utr. by* J. C. ten Bosch, 1771. *Gr. Octavo*, 80 *bladz.*

De Schryver deezer Verhandeling zegt, dezelve opgemaakt te hebben uit eige Waarneemingen aangaande de Melaatsheid, in de koude en heete gewesten van Amerika; met byvoeging van al het gene beroemde Schryvers van vroeger en laater tyd, over dezelfde ziekte hebben nagelaaten. Dan, hierin schynt hy geen onderscheid gemaakt te hebben tusschen Auteuren waar van men kan denken, datze volgens ondervinding spreeken, en zodanigen die anderen slegts uit- en nageschreeven hebben, om dat het tot hun Zamenstel behoorde. De getuigenissen van deeze laatsten doen eigenlyk niets ter zaake. De Heer SCHELLING begint met de *verscheide benaamingen der Ziekte*. Hier op laat hy volgen, de *Kenteekenen van de Melaatsheid in haar begin, en de voorbehoedselen in der zelver onderzoeking*. De Melaatsheid waar van hier wordt gehandeld, wordt gelykgesteld met die, welke, in het Boek *Levitikus*, door Mozes beschreeven wordt: dan, deeze vertoonde zich aan de kleederen en wanden der huizen, waar van men by onzen Schryver, onder de teekenen of toevallen, geene melding gemaakt vindt. *De voortgang van de Ziekte, derzelver toevallen en uitkomst* worden omstandig aangeweezen;

zen; en voorts, *de veelvuldigheid van de Melaatsheid op de Volkplantingen van Amerika, inzonderheid op de geene die zuidelyk liggen, en de oorzaaken van deeze veelvuldigheid.* De *oorzaak der Melaatsheid* is nog duister; een kwaade leeftogt, en verdikking van het waterig vogt, uit dik bloed ontstaan, worden van den Schryver als voorbereidende oorzaaken aangemerkt. De *besmetting der Melaatsheid* valt niet moeilyk te bewyzen. De *Voorkennis*, of voorzegging, is niet zo gemaklyk optemaaken, en niet zonder veel voorhoede. Eindelyk *volgt de wyze van geneezing*; men vindt hier in onder anderen, hoe het Addervleesch, by zeker geval, voor deeze Ziekte berugt is geworden, en onze Auteur meent, dat het in de daad van veel nut is voor de Melaatsheid. Hy beschryft de geneezing als van langen omtrek, en verzekert, als de Lyders zich dit niet willen getroosten, de geneezing niet volgt, of zoze al eenigzins geneezen mogten schynen, de kwaal te erger weeromkomt. Hier wordt nog bygevoegd, *Een geheime wyze van geneezing dewelke zekere vrygemaakte Slavin van Surinaame gebruikt*, waar van de Heer SCHELLING zegt, goede uitwerkingen gezien te hebben, en welke hy opgeeft zo verre ze hem bekend is.

De Verhandeling kort zynde moet geheel geleezen worden, om 'er zich een denkbeeld van te maaken, inzonderheid van de zodanigen die zich als Chirurgyn naar de Volkplantingen van Amerika willen begeeven.

De wel onderwezene Vroedvrouw, of grondig en beknopt Onderwys, van het geen een Vroedvrouw weeten, en by alle voorkomende natuurlyke en tegennatuurlyke zwaare Geboortens door vaardige Handgreepen, verrichten moet. Als mede wegens de Toevallen der Kraamvrouwen en Kinderen, benevens de middelen daar toe dienstig. Als ook betreffende de Minnens. Zo wel ten nutte der Vroedvrouwen als Huisvaders. In Vraagen en Antwoorden, saamengesteld door JOHAN HENDRIK SCHUTTE, Med. Doct. *en 's* Lands Medicus *van het Hertogdom* Kleef *en het Graafschap* Mark. Oudste Medelid van het Provinciaal Collegium Medicum *te* Kleef, Ontdekker en Medicus der Kleefsche Gezondbron. Met Plaaten. *In 's Gravenh.* by H. Bakhuysen, 1771. *Gr. Oct. 224 bladz.*

SChoon 'er veel goede Schriften over de Vroedkunde, ook in onze Vaderlandsche taale, voor handen zyn, en dit

dit van onzen Schryver erkend wordt, heeft hy echter geoordeeld dit getal nog met zyn Werkje te moeten vermeerderen: anderen zyn, zegt hy, te breedvoerig en in Hoofdstukken afgedeeld, en daarom meent hy zyn ze minder bekwaam om kennisse uit dezelven te verkrygen, dan uit een Werk als het zyne, 't welk alles wat nodig is kort en in kleine artykelen verdeeld, grondig en duidelyk leert. De Heer SCHUTTE schynt niet bedagt te hebben, dat de Vroedvrouwen weinig leezen, en dat het minder hapert aan goede Schriften over de Verloskunde dan aan haare lust om dezelven te leezen en te beoefenen; waarom ze zo weinig onderregt zyn. Of ze nu dit Werkje met meerder yver en lust zullen doorbladeren, en hier door bedrevener worden, zal de tyd leeren. Hetzelve is niet geschreeven uit eigen ondervinding en beoefening der Vroedkunde, maar uit andere Werken, waar van eenigen in het Voorberigt worden opgenoemd, getrokken en byeengevoegd.

In het begin worden eenige algemeene dingen, welken van alle Vroedvrouwen, eer zy werk beginnen, geweeten moeten worden; dan van de Geboorten en Verlossingen en wat hier aan verknogt is; vervolgens van zwaare en tegennatuurlyke Geboorten, en wat hier in valt waar te neemen en te doen; van de toevallen der Kraamvrouwen; en eindelyk van de toevallen der jonge kinderen gehandeld. Veele Hoofdstukken worden wederom in kleine artykelen verdeeld, 't welk 'er te meerder klaarheid aan geeft. Naardat de Schryver, in 't een of ander stuk, een Werk gevolgd heeft, ziet men hem ook gehegt aan de gevoelens van zodanig een Auteur, schoon dezelven door laatere Schriften, tot meerdere bepaaling, ingetrokken of wedersproken zyn. Wy zullen om onze Lezers gelegenheid te geeven van het Werk te kunnen oordeelen, een en ander staaltje uit hetzelve voorhouden.

Zie hier wat gezegd wordt, *Als het Kind met het Aangezicht in de Geboorte kómt.* „ Hierop is reets te vooren geantwoord; waar by nog gezegt moet werden: dat als *het gantsche Aangezicht voor de Geboorte legd*, het Voorhoofd tegen de Schaambeenen staat, en de kin tegen den Aarsdarm aanstoot; men de Vrouw op den rug leggen, het Kind met het onderste Gedeelte van het Aangezicht terug, en het Voorhoofd van de Schaambeenen af. naar onder brengen moet. Om dit te doen, moet men de vingers van de eene Hand, ter zyden het Hoofd insteeken, met dezelve by de Schaambeenen opklimmen, ze tusschen

de

de Schaambeenen en het Voorhoofd brengen, en het Voorhoofd neerdrukken; met de andere Hand het Stuit- of Staartbeen afduuwen, de Kin een weinig te rug schuiven, en dus het Hoofd naar onderen in de Geboorte leiden. Geduurende de Vroedvrouw hier mede *bezig is*, moet de *Baarende den Geboorte-arbeid*, *zo* veel zy kan, *te rug houden*, dat het Kind niet te ver in de Geboorte kome, en de Vroedvrouw hinderlyk zy. Zo haast het Hoofd in zyne natuurlyke stelling en in de Geboorte gebragt is, laat men de baarende opzitten, en het Kind komt met den Geboorte-arbeid en Hulp der Vroedvrouw ter Wareld. Zo echter het Hoofd, door de langduurigheid van Tyd, op deeze Wyze niet in de Geboorte geleid kan worden; zo moet men de Vrouw met het Agterste zeer hoog, en met het Hoofd en de Schouderen laag leggen; het Kind te rug schuiven, en de Voeten zoeken; zo haast de Voeten in de Geboorte gebragt zyn, de Vrouw weder op laaten zitten, en de Geboorte voleinden."

Op de Vraage, *Wat is van afdryvende en Ween verwekkende Geneesmiddelen aantemerken?* is het Antwoord: „ Dat 1. Schoon men zelfs somtyds zulke *dryvende Middelen* dienstig oordeeld; *dezelve egter meesten tyd veel Ongemak en Nadeel vervorzaaken*: Nadien zy niet alleen het bloed verhitten en in een Kooking brengen; waar uit daar na in het Kraambed niet als sterke Koortzen ontstaan; maar ook in den Geboorten arbeid, het Hoofd als het scheef in het Bekken getreden is, nog vaster indringen; wanneer 'er het Kind in steeken blyft, verstikt, de Vrouw in Levensgevaar geraakt, of wel sterven moet. 2. Dat, als zulke Middelen dikwerf *nagelaten* waren, en in deszelfs plaats *een geoefende Hand* van de Vroedvrouw *gebruikt geworden*, *meenige* Vrouw nog in Leven zou zyn, die nu, wyl men diergelyke *Middelen zonder onderscheid* misbruikt heeft, gestorven zyn. 3. Dat de Vroedvrouwen, die de eigendlyke Legging en Houding van een Kind, door het Onderslaan of bevoelen niet te onderzoeken weeten, als het Kind dwars voor de Geboorte legt, of met het Hoofd niet midden in het Bekken staat, en de Ween dieswegen nalaten, dezelve door dryvende middelen aanzetten willen, *'t geen zeer onvernuftig is*. 4. Dat de Geboorte by alle barende Vrouwen, door een bekwaame en geoeffende Handgreep eener Vroedvrouw, zeker en schielyk volbragt kan worden; als 'er maar Krachten genoeg zyn, dat de Baarende de Geboorte Arbeid uitstaan kan."

De Artz der Moeders; in aangenaame spectatoriaale Vertoogen, op een klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen om het Gestel van jonge Kinderen voor te bereiden tot een gezond, lang en gelukkig leeven. Te Amst. by Yntema *en* Tieboel, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats junior 1771. *Gr. Octavo,* 236 *bladzyden.*

EEn Koopman die eenige neering begint, tragt zynen winkel kenbaar te maaken door eenig uithangbord; en zo het hem gelukt, veel aftrek van zyne Waagen te hebben, zal ligt een ander, gelyke neering doende, zich van een dergelyk uithangbord, met eenige geringe verandering of byvoeging bedienen; en dit ook wel slaagende, zal een derde het zelfde voorbeeld volgen, en het uithangbord een' aanpryzing worden der waaren, welken in den winkel verkogt worden. Men heeft in boeken en geschriften iet dergelyks in gebruik gebragt, als 'er eenige gelykheid van stoffe en behandeling plaats hadt. Na dat een Engelsch Weeklyks blaadje, onder den Titel van *Spectator*, in 't Hollandsch vertaald en uitgegeeven, een goeden opgang hadt gemaakt, heeft men, onder ons, dergelyke blaadjes zien in 't licht koomen, ook met den Titel van Spectator, en byvoeging van Hollandsche of Nederlandsche, bestempeld, om ze onder dien Titel, als Werken van gelyke aangelegenheid en aangenaamheid te doen aangezien worden. Na dat de *Artz*, een weeklyksch Papier, van den Heer UNZER, ook in 't Nederlandsch vertaald, greetig was gezogt, waar by men nog den Titel met den Spectator eenigzins heeft willen doen overeenstemmen, heeft men zich, schynt het, aangaande dit Werkje, welk wy nu voor ons hebben, van dezelfde kunststreek willen bedienen, en het zelve tot Titel gegeven: *De Arts der Moeders*, ook met byvoeging, *in aangenaame en spectatoriaale Vertoogen.* Al het gene strekken kan om een nuttig Werk te doen verkogt en geleezen worden, is geoorlofd, ja pryswaardig. Deeze *Artz der Moeders* vervat, in de daad, veel goede lessen en regelen voor getrouwde vrouwen, in de opvoeding en het bestier van haare kinderen, welken van veel nut kunnen zyn. Wy zullen hier den Inhoud der Vertoogen opgeeven, om te doen zien wat 'er in gevonden wordt.

I. Vertoog. *Over de Vlekken. De ingebeelde gevolgen van verschrikkingen en belustheden. Een opregt onderzoek wat van*

die gevoelen te houden zy. II. *Over de Vlekken, toonende, dat zulke Vlekken ontstaan kunnen, zonder dat 's Moeders verbeelding iets daar aan heeft medegewerkt.* III. *Over de Miskraamen.* IV. *Moeders Melk is het natuurlyk en beste voedzel voor Kinderen.* V. *Bewyzen voor het Zogen, als nuttig, zo wel voor de Moeders als voor het Kind; en over de Ongemakken, die men te vreezen heeft, wanneer men de kinderen aan de zorg van minnemoers overgeeft.* VI. *De behandeling der Kinderen van de Geboorte af, benevens onderrigtingen, om ze aan de borst te leggen.* VII. *Eene natuurlyke en gemaklyke manier om Kinderen te Zogen. Deés pligt wordt getoond, eer een vermaak dan een last te zyn.* VIII. *De bekwaamste manier om Kinderen te Spenen.* IX. *De veiligste manier om Kinderen met de Pypkan op te brengen.* X. *Algemeene behandeling van Kinderen, van den tyd af datze gespeend werden, tot dat zy omtrent twee jaaren oud zyn; benevens aanmerkingen omtrent het uitkomen van de tanden.* XI. *Algemeene behandeling der Kinderen, van twee jaaren af, tot dat zy de kinderkamer verlaten.* XII. *De noodzakelykheid om de gemoedsgesteltenis der Kinderen te oeffenen, om hen beminnelyk en deugdzaam te maken.* XIII. *Van de Melk; derzelver eigenschappen onderzogt, de verschillende soorten van melk met elkander vergeleken, en hunne byzondere deugden aangewezen.* XIV. *De Ziekenkamer, benevens onderrigtingen voor Zieken.* XV. *Ouderdom, door deugd vegt eerwaardig gemaakt. De stappen waar door we in jaren klimmen, worden getoond de gemakkelykste en beste paden te zyn, om ten grave te dalen.*

Hier by is nu nog gevoegd een byzonder Werkje over dergelyke Onderwerpen, door een Aanzienlyke Mevrouwe geschreeven; waar in deeze Afdeelingen voorkoomen: I. *De Regels, welke men moet onderhouden, eenige uuren na de Verlossing, en terwyl men zoogt.* II. *Over de wyze van kleine Kinderen te behandelen.* III. *De Ongemakken welke vermyd worden, wanneer men zyne eige Kinderen zoogt.* IV. *Moeders, die zelve haare Kinderen niet zoogen, zyn oorzaak van Ontvolking.*

De Vertoogen stellen alles voor op een klaare en eenvoudige wyze, zeer bevatbaar voor Vrouwen, die een weinig tyds willen besteeden, om dezelven met eenige opmerking te leezen. De schryfwyze is bevallig en aangenaam, zo dat het Werk onderwyst en vermaakt te gelyk. Het Geschrift van Mevrouw LE REBOURS, hier bygevoegd, is ernstig, en door bondigheid van redenkaveling en eigen ondervinding overtuigelyk, en bekwaam om grooten indruk te

te maaken op regtgeaarde Moeders, wyl het doel eener verstandige en liefhebbende Moeder, niet alleen van Kinderen, maar ook van het geheele menschelyk geslagt, is opgesteld. De beroemde TISSOT heeft hier aan eenen lof gegeeven verre te boven gaande, al wat wy der van kunnen zeggen (*). Onze Vaderlandsche Moeders wordt, door deeze twee Werkjes, gelegenheid gegeeven tot veel nutte onderregtingen, waar van zy nog onkundig zyn, of ten minsten, in de behandeling van haare Kinderen, schynen te wezen. Wy zullen hier nog, tot meerdere voldoening, een voorbeeld tot een proef, uit het een en ander, opgeeven.

In het Xde Vertoog vindt men het volgende: „ Het zy my vergund, myne Schoone Vriendinnen, iets te mogen aanmerken aangaande den tyd en de manier, om de Kinderen aan het gaan te brengen. Met betrekkinge op den tyd, de sterkte van het Kind moet denzelven bepalen. Hier van moogt ge u verzekerd houden, dat alle Kinderen eene neiging tot gaan zullen laaten blyken, zo haast hunne beenen eene genoegzame vastheid verkregen hebben, om het ligchaam te kunnen dragen. Ik ben bedugt, dat vele zware Kinderen ongelukkig gemaakt worden, doordien men hen hunne zwakke kragten laat gebruiken, om te vroeg te gaan. Het is ongetwyffeld een gemak en verligting voor de voedsters, wanneer ze hen op hunne voeten zetten, dewyl zy hen dan niet op de armen in beweging behoeven te houden; en gevolgelyk zyn ze, zo groot een last en moeite niet voor hun, die het opzigt over hun hebben. Maar het is een misslag, die gantschelyk moet veroordeeld worden, en waar tegen ik u inzonderheid waarschouwe, dewyl, wie gy ook moogt hebben, om uwe kinderen op te passen, zy hen zekerlyk om de bovengemelde reden tot gaan zullen aanzetten. Weg dan met uwe leibanden, en loopwagens, en alle andere kunstige uitvindingen, welken strekken, om de kinderen eer tot het bedoelde oogmerk te brengen, dan de Natuur raadzaam oordeelt. —— Myn oogmerk in het gene omtrent dit onderwerp gezegd is, is geenzins, om hen daar in te verhinderen, wanneer zy 'er waarlyk eene neiging voor betoonen, maar alleen om u te waarschouwen, dat gy niet te voorbarig moogt zyn. Het is mynes oordeels eene goede manier, dat men de kleine schepzeltjes op een tapyt, of eenige andere gemaklyke plaats laat kruipen, en hen zo lang rond laat tuimelen, als zy willen.

Op

(*) Zie achter het Voorberigt van het geheele Werk.

Op deze wyze zal men een beweging aan het lighaam en de leden geven, zonder zo lang in dezelfde houding te blyven, dat men eenige verdraaijing te vrezen hebbe, van een al te zwaar gewigt van het lighaam. Laat hen dus by trappen zegt op leren gaan, waar toe hunne eigen neiging in navolginge van de genen, die by hen zyn, hen zal aanzetten, zo haast de Natuur het goedt vindt".

In het tweede Lid van het Werkje van Mevrouwe LE... ontmoet men deeze lessen: "Wanneer een Kind ter Waereld koomt, toont zyne onzuiverheid, dat het moet gewasschen worden; het water is hier toe genoeg; de wyn, welken men 'er gewoonlyk bydoet, is van geen nut. In eene groote koude kan men het water, waar van men zich bedient, een weinig laauw doen worden; doch men behoort wel zorg te draagen om het niet heet te maaken. Men moet het Kind reeds van den eersten dag af gewennen, zo als men het hebben wil. Na dat het wel gewasschen, wel afgedroogd, en de Navel gebonden is, moet men het een Linnen hulsel opzetten, en een Nagtborstrok van Diemet aandoen, vervolgens in een wieg leggen, welks Bed en Hoofdkussen gevuld zyn met Haver stroo, het welk wel droog is en geen reuk van zich geeft; geen Vederen, noch Dons, noch Wolle. Men voorziet de wieg van een Beddeken en een Diemeten Luier, en men overdekt het Kind met het een einde van de Luier, 't welk over zyne Beenen moet gaan, zonder het wyders toe te dekken of op te tooien. Het zal koud worden, zegt men, het zy zo; het zal 'er egter geene Kolykpynen van krygen, wat men 'er ook van mag zeggen. Ik weet kinderen, welke men zo dra ze ter waereld kwamen, met koud water heeft afgewasschen, en die, zeer weinig gedekt zynde, hunnen eersten dag in een Tuin hebben doorgebragt. Het kragtigste bewys, 't geen ik kan bybrengen, datze geen buikpyn hadden, is, datze niet ontwaakten, dan om te zuigen. —— Men moet de kinderen reeds op den eersten dag van hunne geboorte in de open lugt brengen, en ze den volgenden ganschen dag aldaar houden, indien het saisoen het eenigzins toelaat. Men moetze gewennen op den helderen dag en onder veel geraas te slaapen, de wieg alleen met een Gazen kleed toedekken, om ze tegen de Insecten te beveiligen, op dat de lugt altoos vryelyk op hen mooge spelen; dezelve doet hen slaapen, en veroorzaakt hun geene Buikpynen, wat 'er de vrouwen van mogen zeggen. —— Indien een Kind vogtige Oogen heeft, het zuiver Water is

'er

'er een geneesmiddel voor. Het Water is een voortreffelyke zalf voor de kinders. Ik heb 'er gekend, welke men dikmaals deed baaden in een groote houten Tobbe, na dat men alvoorens het Water slegts één uur aan de Zon hadt bloot gesteld. De kinderen kunnen hier aan, na verloop van weinige dagen, zo zeer gewennen, datze een zeer sterken trek hebben om in 't water te gaan, en dat men ze 'er naauwlyks kan uithouden. Hoe ze jonger zyn, hoe ze 'er gemaklyker aan gewennen: dit beveiligt hen tegen de Engelsche ziekte, Breuken, ziekten van de Huid, Verstoppingen, Verkoudheden en Winterhielen. Wanneer het zagt weder is, moet men hun de Beenen ontblooten, op dat de lugt dezelve onmiddelyk aanrake om ze sterk te maaken. Op dat men zich niet verwondere, dat de kinderen, volgens de opgegeevene regels opgevoed, de koude Baaden kunnen verdraagen, is het nodig op te merken, dat 'er geene vergelyking is te maaken tusschen kinderen, die ligt gekleed en aan de ruime lugt gewoon zyn, en tusschen de geenen, die naar den gewoonen en nadeeligen slender zyn opgevoed. Indien men een van deeze koudagtige kinderen eensslaags in koud water dompelde, zoude men het, misschien, de eerste reizen nadeel kunnen doen, maar de zulken, welke men reeds met koud water heeft gewasschen, en die, uit deezen hoofde, reeds zeer sterk zyn, kunnen het Bad gemaklyk en zonder koude te vatten, verdraagen. Wanneer men hen spoedig tot den hals toe onder 't water dompelt, worden zy 'er niet koud door".

De Kunst van het oordeelen over Paarden. Waar in ook doorgaande worden aangetoond, de Aart, het Soort en de Gevaaren van veele Ongemakken en Kwaalen. Hier by komt eene Verhandeling over het Beslaan. Na eene veeljaarige Oefening en Ondervinding van allerhande gevallen, beschreeven door den Heer BOURGELAT, *Stalmeester des Konings van Frankryk, en Bestierder van deszelfs Academie te Lions. Uit het Fransch vertaald. Te Amst. by* Yntema en Tieboel, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats Junior. 1770. *Behalven een voorafgaanden Brief* 303 *bladz. in groot octavo.*

WY durven in ons oordeel, wegens de waarde van dit Werkje, zeer wel berusten, in het geen 'er een groot Kenner van de Schoonheid en Gebreken van een Paard, de Heer REINER FONTEIN, onder wiens opzigt dit Werk-

Werkje is uitgegeeven, wan zegt in een Brief, by wyze van Opdragt, aan de Hoog Welgeboorene Heeren Jr. GEORG FREDERIK, *Baron thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg*, *Grietman van Menaldumadeel*, enz. enz. en Jr. JACOB ADRIAAN DU TOUR, *Heere van Warmenhuizen*, *Grietman van het Bildt*, enz. enz. geschreeven van zyn Ed. Plaats te *Waar*, by *Franeker*; en het, onzen Leezeren, als zodanig, met de eigen woorden van dien Heer, aanpryzen.

„ *Hoog welgeboorene Heeren.*

Ik hebbe de Eer UL. hier nevens te zenden eene Nederduitsche Vertaaling van het Werk des grooten BOURGELATS *over de Kunst van het Oordeelen over Paarden*, van het welk wy meermaalen met elkanderen gesprooken hebben. Ik weet dat GL., die 'er met de vereischte bekwaamheid over oordeelen kunt, dit Stuk, zoo wel als ik, houdt voor het uitmuntendste dat ooit over dit onderwerp, in eenige taale, geschreven is; en twyfel derhalve geenszins, of eene naauwkeurige Vertaaling van het zelve, ten dienste onzer Nederlanderen, en, byzonderlyk, der Ingezetenen onzer Provincië, wier handel in Paarden, gelyk UL. bekend is, geen gering gedeelte haarer Koopmanschap uitmaakt, zal UL. niet dan ten hoogsten aangenaam zyn. Wat my belangt, ik heb dezelve, om de gebreklykheid der Werkjes, waar mede onze Landgenooten zich, in het beoefenen deezer Weetenschap, tot noch toe hebben moeten behelpen, zoo noodig geoordeeld, dat ik niet geschroomd hebbe de onderneeming daar van aan te raaden; en de vergelyking deezer Overzettinge met het oorspronklyk Fransch heeft my doen zien, dat de Vertaaler de meening des Schryvers doorgaans wel getroffen heeft, behalven in de kunstwoorden, die hem minder dan my bekend waren; waarom ik niet heb willen weigeren hem daar in de behulpsaame hand te leenen, enz. „

Het Werkje is verdeeld in VIII *Hoofdstukken*, en die wederom in verscheide *Artikelen*. Wy zullen den korten Inhoud van het een en ander onzen Leezeren nog mededeelen om dat het Werk zelve, wyl het in Vraagen en Antwoorden geschreeven is, niet wel toelaat om 'er een Stuk uit over te neemen. —— Het I. Hoofdstuk handelt *van de Benaaming en Verdeeling der Deelen van het Lichaam van een Paard*. 1. Art. *Van het Voorgestel*. 2. *Van het Lyf*. 3. *Van het Agtergestel*. II. Hoofdst. *Van de Schoonheid en de Gebreken*

len der Deelen van het Voorgestel. 1. Van het Hoofd. 2. Van den Hals. 3. Van de Schoft. 4. Van de Borst, de Armen of de Schouders. 5. Van de Voorbeenen. 6. Van de Voorvoeten. III. Hoofdst. Van de Schoonheid, en de Gebreken van de Deelen van het Lyf. 1. Van den Rug. 2. Van de Lendenen. 3. Van de Ribben. 4. Van den Buik. 5. Van de Flancquen. IV. Hoofdst. Van de Schoonheid en Gebreken van het Agtergestel. 1. Van het Kruis. 2. Van de Heupen. 3. Van de Dyen en de Billen. 4. Van de Beenen. 5. Van de Waay of Hak. 6. Van de Pyp of het onderste en agterste uiteinde van het Paard. V. Hoofdst. Van de Hairen, Witvoeten, en verschillende natuurlyke merken van een Paard. VI. Hoofdst. Over de kundigheid van den Ouderdom van een Paard. VII. Hoofdst. Over de Meetkundige Proportien van een Paard, in zyne drie voornaamste geaigtstanden beschouwd. VIII. Hoofdst. Over het Beslaan. Voorts is dit Werkje nog vèrcierd met een Plaat van de Meetkundige Proportie van een Paard.

Brief van P. BODDAERT, Med. Doct. Oudraad der Stad Vlissingen, Lid van het Zeeuwsche Genoodschap der Wetenschappen te Vlissingen, *aan den Schryver der Bedenkingen over den Dierlyken Oorsprong der Koraalgewassen. In welke men de Dierlyke Natuur dezer Plant-Dieren tracht te betoogen. Te Utr. By* A. van Paddenburg en J. van Schoonhoven, 1771. *Gr. Octavo,* 57 *bladz.*

WY hebben van de *Bedenkingen over den Dierlyken Oorsprong der Koraalgewassen*, waartegen deeze Brief gerigt is, verslag gedaan (*). Het Stelzel der Plant-Dieren is reeds, van kundigen in de Natuurlyke Historie, zo algemeen aangenomen, en, naar 't oordeel van veelen, zo wel bevestigd, dat men reden hadt te verwagten, dat deeze *Bedenkingen* weinig zouden uitwerken, ten opzichte van het tegengestelde, of onbeantwoord zouden gelaaten worden. De kundige Heer BODDAERT heeft schielyk de pen opgevat. Zo ingenomen en by zich zelven verzekerd van het bestaan der Plant-dieren, „ hoorde ik, met verwondering", zegt hy, „ dat 'er noch eenige bedenkingen tegen in het licht kwaamen, ik las dan UEd. be-

(*) *N. Vaderl. Letter-Oef.* V Deel, bl. 247.

bedenkingen, ik beken het, myn Heer, met eenig vooroordeel, doch myn genoegen onder 't leezen vermeerderende, leidde ik alle vooroordeel en ingenomenheid voor het aangenomen gevoelen af, en las UEd. bedenkingen met aandagt, egter niet zonder 'er eenige aanmerkingen over te laaten gaan, welke ik de vryheid neem UEd. mede te deelen, in hoope dat dezelve, zoo onpartydig zullen overwoogen worden, als ik dezelve ter neder ftelle; fchoon ik, myn Heer, UEd. bedenkingen grooten deels goedkeure, fta het my vry, eenige zwaarigheden te opperen; ik zal dan UEd. bedenkingen voet voor voet volgen."

Dit *voet voor voet volgen*, en het voorkomende telkens te beantwoorden, maakt, dat wy onze Lezers geen korte fchets van deezen Brief kunnen geeven. Door een en ander ftaaltje zullen wy echter de fchryfwyze konnen toonen: In de *Bedenkingen* wordt gezegd, dat de ontdekkingen door middel van Vergrootglazen niet te vertrouwen zyn; *om dat de Microscopen ons alleen de uitwendige gedaante van een ligbaam vertoonen, en geenzins deszelvs inwendig bestaan.* Hier op wordt van onzen Schryver geantwoord: —— ,, UEd. zegt, dat de Microscopen *alleen* den omtrek en uitwendige gedaante der voorwerpen vertoonen; dit al eens toegeftaan zynde, zoo volgt 'er niets uit, want worden de ligchaamen, in de drie ryken der natuur, niet onderkent aan hunne uitwendige gedaante, en worden de Dieren, Planten en veele Delfftoffen niet geoordeeld zoo veel verder van elkander af te ftaan, als hunne uiterlyke gedaanten verfchillen; en worden de geene, welkers gedaante by elkander koomen, niet tot het zelve geflagt gebragt, dit is immers den grond van de Zamenftellen van BUFFON, BRISSON, TOURNEFORT en andere, en hier op fteunt den grond van de order der natuur, en de aaneenfchakeling der Schepzelen; indien ik derhalven een Polypus zie, dat is een Dier, dat de gedaante van een plant heeft, maar een plaatsveranderende beweeging, dat als een plant opgroeid en voortteelt, want UED. weigerd de Dierlyke Natuur aan den Polypus niet, ik zie een dergelyk ligchaam aan een *blaas* of *Celcorallyn*, ik zie inhetzelve alles wat ik in den Polypus gezien heb, behalven dat dit ligchaam, met zyn onderfte gedeelte aan eene Plantaardige Koker vast is, en als het merg uitmaakt van den tak, leerd de gezonde rede my dan niet, dat dit een Polypus is, die in een tak van het blaas Corallyn is ingeplant?

plant? Dergelyke-Polypus, maar met meer ſtarsgewyze armen, vind ik in het *Leedjes Coraal* (Iſis Ochracca). Dit *Coraal* doorbreekende, zie ik langwerpige celletjes, waar in dit ligchaam zich verſchuilen kan, mag ik dan niet beſluiten, dat deze twee ligchaamen ook Polypen zyn, alleen uit den omtrek en uiterlyke gedaante redeneerende: maar de *Microscopen* leeren ons ook het inwendig beſtaan der ligchaamen; mits dat dezelve of zekeren trap van doorſchynendheid hebben, of, in zommigen, door een wederkaatzende ſpiegel verlicht zyn, of anders door een LYONNETTISCHE bekwaamheid ontleed worden."

Het volgende ſtrekke nog tot een tweede voorbeeld: „ *Hoe zal men* (vraagd UEd.) *konnen aantoonen, dat de Diertjes uit hun ſap Koraalen, als hunne woonſteeden, ſaamen ſtellen*; Dit heeft de Heer DONATI (*) gedaan, „ De eyeren der Polypen zagt zynde", „ zegt hy „, „ vallen af en voegen zich op de ligchaamen op welke zy vallen, zy ſpreiden zich dan met het beneden einde uit, en ryzen met het boven eind op, dan ziet men duidelyk van binnen eene holligheid welke acht voorens heeft van boven, maar geene opening. Hier in is de ongebooren Polypus beſlooten, tot rypheid gekomen opend zich het bovendeel, waaruit de Polypus hervoort komt, zich ontwind en het Coraal vermeerderd.

„ Terwyl het eerſte Celletje geſlooten is, en het ey van het *Coraal* ſlegts een ey is, is alles zacht, zoo dra het Celletje opengaat word men een hard plaatje gewaar. Het ey word grooter, dat is 1½ lyn hoog zynde, word de voet zoo wel breeder als het toppunt, en het midden word naauwer, het ey word hard als Coraal, en na mate dat het ey groeit, vermeerderen de Polypen, en worden 'er nieuwe takken gemaakt". „ Dit verhaald de Heer DONATI gezien te hebben".

Gelyk in het aangehaalde, vindt men ook in den geheelen Brief, geene hardheid of onbeſcheidenheid, maar alleen redenen en bewyzen, om het beſtaan der Plant-Dieren, tegen de gemaakte Bedenkingen en zwaarigheden, zo verre mogelyk is, te ſtaaven; en zynze niet genoeg om alle twyfelingen en zwaarigheden ten vollen weg te neemen, zy zullen het gevoelen aangaande dezelven by veelen zeer verſterken.

(*) *Hist. Nat. de la mer Adriatiq.* bl. 49.

Zede-

Zedelyke Brieven, tot verbetering van het Hart. Uit het Hoogduitsch overgezet. Tweede Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1771. *In groot octavo* 362 *bladzyden.*

EEn aental van twee en dertig Brieven van de eigenste natuur, als de voorige vier en twintig in 't eerste Deel bevat, waer van wy enigen tyd geleden melding gemaekt hebben. (*) Ze strekken even als die, om een ieder, door 't bevallige der Deugd, en 't haetlyke der Ondeugd voor te stellen, aen te moedigen tot zynen pligt, en tevens onder 't oog te brengen, 't geen dit leven bevallig kan maken. Tot ene nieuwe proeve daer van strekke de volgende aenpryzing der edele Vriendschap.

De ware Vriendschap is, naer 't oordeel van onzen Schryver, zo zeldzaem niet op Aerde, om dat de menschen dermate verbasterd zyn, dat men ze als ongeschikt voor die tedere verbintenis zou mogen aenzien. Ver van daer! De meeste menschen bezitten 'er natuurlyk ene goede geschiktheid toe; en ene hoofdoorzaek van derzelver zeldzaemheid is veel eer hier in te zoeken, dat zy 'er de uitmuntende voordeelen niet van kennen. „ Veelen, zegt hy, die voor vriendschap vatbaar zyn, kennen de voordeelen dier verbintenis niet; zy achten, uit dien hoofde, hunne neiging geene aankweeking waardig, en laaten dezelve tot geen ondervinding komen. Deeze neiging arbeid slechts in de duisterheid voort, en draagt maar wilde vruchten: verkwisting, in plaats van waare milddaadigheid; achtelooze ongevoeligheid, in plaats van zachtmoedigheid; verstandelooze openhartigheid, in plaats van vertrouwlykheid; en in plaats van bereidwilligheid, om vrienden te dienen, de zwakheid van voor de onbeschaamde aanzoeken van elk een' bloot gesteld te zyn, en niemand iets te weigeren, of schoon de eigen behoeften daar door lyden zouden. Dus wassen, op den schoonsten grond tot gezellige deugden, niet dan louter wilde vruchten, tot dat dezelve uitgeteerd is, en op deeze woeste vruchtbaarheid eene volstrekte onvruchtbaarheid volgt."

„ De vriendschap heeft voorrechten in zich, waardoor zy beminnelyk gemaakt word; zy brengt voordeelen mede, die zelfs de grooten der aarde inneemen. In plaats dat de glans der waereldsche hoogheid dezelven zou verdon-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* I. D. bl. 100.

donkeren, breeken zy zo sterk door, dat zy niet zelden den ryksstaf by den monarch gehaat maaken, wanneer hy ziet, dat dezelve hem verhindert de vruchten van vertrouwelyke vriendschap te smaaken. Een talryk hof is geen gezelschap; menschen-aangezichten, die een Koning dagelyks rondom zich ziet, zyn voor hem niet veel beter dan een gallery van schilderyen; en worden hem dikwils, door hun voorrecht van te kunnen spreeken, bezwaarlyker dan de stomme beelden; want woorden zonder liefde zyn slechts klinkende schellen."

„ 't Gebrek aan waare Vrienden plaatst ons in eene woeste eenzaamheid, tegen welke de algemeene gezelschappen, in volkryke steden, geen toevlucht zyn. Menigmaal vergrooten zy dezelve maar, wanneer zy de geenen, die aan zich zelven, en aan hunne bezigheden met de weetenschappen, een leerryk gezelschap vinden, in het gedruis der waereld roepen, en hen noodzaaken, door het ydel gewoel der gewoone verkeering, hunnen met gelukkige overdenkingen bezig zynden geest te verdooven, en tot zulke geringe beuzelaryen te rug te roepen."

„ De voordeelen der vriendschap, die hoogheid noch vermoogen ons kunnen aanbrengen, zyn groot. Het is een weezenlyk voorrecht van dezelve, dat zy ons hart bevryd van den last, waar mede de hartstogten het zelve bezwaaren. De krankheden des gemoeds hebben veel overeenkomst met de krankheden des ligchaams. Gelyk zulken die verstoppingen in de vaten veroorzaaken, die de ademhaaling stremmen, verstikkinge kunnen voortbrengen, voor het ligchaam de gevaarlykste zyn; zo zyn ook die krankheden der ziele het gevaarlykst, die het hart overlaaden. Men heeft middelen, om de long, de lever en de milt te zuiveren, en aan het bloed een' vryen omloop te geeven; maar geenerlei middel opent het hart. Niets dan een waar Vriend is daar toe geschikt; zulk een, voor wien wy onze hoop, onze vrees, ons hartzeer en onzen kommer, onze bezorgdheid, ons vermoeden, en alles wat ons op 't harte ligt, durven open leggen."

„ Niemand heeft meer verligting van 't hart noodig, dan de grooten der aarde; en wy vinden voorbeelden dat koningen dikwyls, met gevaar van hunnen throon, eenen vriend hebben zoeken te verwerven. Zy verheffen dikwyls laage persoonen, die zy hun vertrouwen waardig achten; plaatsen dezelven genoegzaam nevens zich op den

troon,

troon, en verkeeren met hun, als of zy huns gelyken waren. Doch deeze gunstelingen zyn dat geene niet, waar voor zy gemeenlyk aangezien worden; zy zyn geene persoonen, die door de blinde eigenzinnigheid des konings groot gemaakt zyn, enkel om groot te weezen; maar zy zyn eigenlyk die geenen, met welke de Vorst zyne zorgen deelt, die men minder benyden zoude, indien men hunne waare omstandigheden nader kende. Indien het waar is, (ten minsten het is zeer waarschynlyk) dat een koning of een dwingeland moet zyn, of eenen gunstling moet hebben; dan verdienen de gunstelingen zekerlyk meer eerbied en liefde van de onderdaanen, dan een koning. Zy zyn het, die met hem den last der regeering deelen; die zyn hart verligten, en in het zelve eene liefderyke geneigdheid tot zyne onderdaanen onderhouden. Een argwaanend monarch, die niemand heeft aan wien hy zich kan vertrouwen, of die zich aan niemand wil openbaaren, verteert zich zelven. De achtergehoudene inwendige kommer tast eindelyk het verstand aan, en maakt het gantsch gemoedsgestel duister, gramstoorig, liefdeloos en eindelyk wreed. Een Tiberius en een Lodewyk zyn 'er de voorbeelden van. Een vriend daar en tegen verdubbelt ons genoegen, en vermindert onzen kommer; want alle vreugd word dubbel genooten, wanneer zy word medegedeeld, en de last der zorgen word ligter, wanneer een ander denzelven met ons draagt. Dus spoort ons de goedertierne natuur zelve tot vriendschap aan".

De Heeren Stadhouderen van Vriesland, sedert den jaare 800 kortlyk beschreeven. Als mede Enkelde Geslachtlinie der Graven en Princen van Nassau, beginnende met den jaare 682. Alles met veele Portraiten verciert. Mitsgaders, naukeurige korte Beschryving van de Vorstelyke Grafkelder en Sepulture binnen Leeuwarden. Door J. v. d. BOSCH. *Te Leeuwarden gedrukt, by* A. Ferwerda *en* G. Tresling 1770. *Behalven de Voorreden* 87 *bladz. in Folio.*

TEn aenvange van dit Werk dient een beknopt algemeen bericht van de voornaemste wisselvalligheden der Regeeringe van Vriesland, onder welken de Vriezen, hoewel ze nu en dan voor de overmacht moesten bukken, steeds alle poogingen aenwendden, om hunne belaegde Vryheyd te beschermen, of zich, wanneer 't hun mogelyk dechte, der Dwinglandye te ontrukken. De Autheur dit kortlyk ontvouwd hebbende tot op het jaer 800, gaet wyders over tot het opge-

ven van ene Naemlyst der Potestaten, en der verder gevolgde Stadhouderen. Doch geen oogmerk hebbende om de Historie van Vriesland ten dezen aenzien naeuwkeurig te ontvouwen, houd hy zich niet op met een gezet onderzoek naer den oorsprong van de Regering der Potestaten; maer volgt eenvoudig het gemene denkbeeld, dat de zelve een aenvang doet nemen, omtrent het jaer 800; en wel met *Magnus Forteman*. Van dezen beginnende geeft hy ene Naemlyst van de Potestaten, en de verdere regerende Stadhouders, tot op den tyd der afzweringe van Spanje, of wel den dood van Prins *Willem den I*; na wiens overlyden, in 't jaer 1584, de Staten van Vriesland, den Koning van Spanje nu afgezwooren hebbende, als wettige Souvereinen de Heren Stadhouderen over hunne Provincie zelven verkooren. Tot dus ver geeft de Autheur slechts ene Naemlyst, aenduidende in welk ene orde, de genoemde Potestaten en Stadhouders op elkander gevolgd zyn. —— Voorts deelt hy mede ene korte levensschetse van ieder der Stadhouderen, door de Heren Staten van Vriesland over hunne Provincie verkooren; van Graaf *Willem Lodewyk van Nassau* af, tot op zyne Doorluchtige Hoogheid *Prins Willem de V.* die thans deze waerdigheyd bekleedt, en voor zo veel Vriesland aengaet de achtste Stadhouder dier Provincie is, zedert de herstelling der Vryheid. —— Hier aen volgt ene opgave der recht nederdalende Geslachtlinie van 't doorluchtige Huis der Princen van Nassau, zedert het jaer 682 tot op Nederlands tegenwoordigen Erf Stadhouder. Dit gedeelte behelst ene enkele melding van den voortgang van dit luisterryk Geslacht; met tusschenkomende korte Levenschetsen dier Vorsten uit dat Huys, welken over enige onzer Provincien Stadhouders geweest zyn, naemlyk de Prinsen *Willem de I.*, *Maurits*, *Fredrik Hendrik*, *Willem de II.* en *Willem de III.* — Aen deze Geslachtlyst hecht de Autheur verder ene nauwkeurige beschryving van de Vorstlyke Grafkelder in het choor van de groote Kerk te Leeuwarden; met meldinge van de aldaer geplaetste Vorstlyke Lyken, en de aenmerkelykste byzonderheden daer omtrent. En by dit alles is nog gevoegd een verslag van de Lykstatie van hare Doorluchtige Hoogheid, MARIA LOUISA, Princesse van Oranje en Nassau enz. enz. enz. plechtig volvoerd binnen Leeuwarden op den 13 van Wiedemaand des jaers 1765; welks Lykstatie op XXII nevensgaende Platen afgebeeld word.

Dit Werk behelst dus een oppervlakkig verslag van de Stadhouderlyke Regering, wel byzonder met betrekkinge tot de Provincie Vriesland; en verleent den Lezer een beknopt bericht van de voornaemste levensgevallen der Stadhouderen, die boven anderen, ook met opzicht tot de overige Nederlandsche Gewesten, in aenmerking komen. 't Is over 't geheel niet oneigen geschikt, om het beloop van dit alles in een kort bestek voor te dragen, voor hun die 'er ter loops eenig denkbeeld van willen vormen; doch zy, die 'er ene geregelde kundigheid van begeren, zullen 'er geen byzondere nuttigheid van hebben; te minder daer de Autheur ver van die onpartydigheid is, welke boven al plaats behoort te hebben in Geschiedschriften, die slechts eene

korte schets geeven, welke niet toelaet, dat men zich over betwiste byzonderheden in't breede uitbreid. Een doorstralend blyk hier van ontmoet men in zyne Voorreden ten aenzien der Remonstranten. In de Levensschetse van Prins *Maurits* gezegd hebbende, dat het Verraad tegen Prins *Maurits*, in den jare 1623, *schuilde onder de Arminiaanen of Remonstranten*, tracht hy in de Voorreden deze zyne uitdrukking te verdeedigen, tegen ene aenmerking van den Eerwaerden *Barueth*, welke, in zyne *Historie van het Stadhouderschap*, van dit geval sprekende, zich bl. 132. aldus uitdrukt. „ Deze Verraderlyke toeleg is gesmeed door de Zoonen van Oldenbarnvelt, door *eenige* misnoegde Remonstranten daar toe opgehitst; dit ondertusschen op rekening dier gantsche gezinte te stellen, *is eene ongerymde Dwaasheit en Verfoeijelyke Ongeregtigheit.*" De Heer *van den Bosch*, deze stelling van den Eerwaerden *Barueth* tegengaende, geeft daer op ene verdediging zyner gedachten deswegens, die ene handtastlyke proeve van verregaende kwaedaertigheid of onverschoonlyke onkunde aen de hand geeft. Hy beroept zich naemlyk, om die beschuldiging over de geheele Gezindheid uit te breiden, op berichten, die al voor lang ten bondigste wederlegd zyn, en thans by geen onpartydig oordeelkundig mensch, welke de gisting dier tyden kent, aenmerking verdienen; zonder dat hy enig gewag maekt van de daer tegen in gebragte bewyzen; gevende het ondeugendste dat men kan verdichten, en van alle waerschynlykheid ontbloot is, op, als ware het zeker bewezen; 't welk zo zynde de gansche Remonstrantsche Societeit in 't Burgerlyke ten uiterste haetlyk moest maken. —— Dit is 't natuurlyk gevolg van een driftigen onberedeneerden Secte-Yver, die alles gretig omhelst wat Party, zo men waent, kan benadeelen.

De nieuwe GRANDISON. *In een reeks van aartige, geestryke en leersaame brieven. Uit de oorsprongkelyken in 't licht gebragt, en naar de laatste Uitgave vertaald. Twee Deelen. Te Utrecht by* Justus Visch 1771. *Behalven de Voorreden* 621 *bladzyden in groot octavo.*

IN dit Geschrift vertoont zich ene soort van *Don Quichot*, met zyn getrouwen Schildknaep *Sanche*. Een Hoogduitsch Edelman krygt het in 't hoofd den beroemden *Grandison* na te volgen, en een Leermeester, die zich in deszelfs adelyk Huis ophoud, bedoelt niets minder dan in de voetstappen van *Dr. Bartlett* te treden; waer door vervolgens ook anderen van dit adelyke Landgoed tot daer uit ontstaende bedryven bewoogen worden. —— Dit opzet, en het daer uit volgende gedrag, gegrond op den waen, dat de bekende Historie van den Ridder-Baronet KAREL GRANDISON ene waerlyk gebeurde Geschiedenis zou zyn, word krachtig ondersteund, door enigen uit de Famille, en andere Bekenden, die samenspannen, om den Edelman en den Leermeester in dit denkbeeld te versterken; ten einde zich met hunne spoorloosheid te vermaken. —— Het by die gelegenheid voorgevallene word hier in brieven medegedeeld; wel-

ken

ken indiervoege geschikt zyn, dat ze de dwaze bedryven der ongelukkige Copiisten trapswyze melden, en tevens de onderlinge verstandhouding der beleggeren van dit gesmeede bedrog ontvouwen.

Men kan dit Geschrift dus enigermate aenmerken als ene navolging van *Richardsons* ernstig Werk in 't *Burlesque;* waer door het deftige dier Historie in 't Boertige vervormd word. Dat nu Copyen van die natuur boven al van ongelyk minder waerde zyn dan een goed Origineel, is vry natuurlyk te wachten; en 't kan dus niet vreemd voorkomen, dat zulks ook in dit geval byzonder plaets heeft. Edoch, schoon dit buiten kyf zy, mag men echter, ten aenzien der uitvoeringe, wel zeggen, dat de Opsteller van dit stuk getoond heeft, niet onbekwaem te zyn, tot de uitvoering van zodanig een Ontwerp. Het Complot is wel aengeleid, word natuurlyk gaende gehouden, en door verscheidenheid van toevallige omstandigheden ongedwongen verlevendigd; voorts spelen, zo de Hoofdpersoonaedjen als de minderen, bestendig ene rol, die hun in de gestelde omstandigheden eigenaertig is. Zy die een Roman lezen, slechts ter uitspanninge, om zich in een ledig uur te vermaken, zullen, in het doorbladeren van dit Geschrift, ene aeneenschakeling van bedryven ontmoeten, die in staet is om ene vrolyke luim recht gaende te maken; en hen meermaels te doen lachen, zo over de listen der bestierderen van dezen boertigen aenslag, als over de buitenspoorige bedryven, waer toe die navolgers der geschiedenisse van *Grandison* in goeden ernst overslaen.

De agtste Maart van het jaar 1771. *In Heldendicht beschreven. In 's Gravenhage by* J. Mensert. 1771. *In quarto* 16 *bladzyden.*

EEn welmenend, zomtyds hoogdravend, nu kruipend, Vers, op de blyde Verjaring van den geboortedag van zyne Doorluchtige Hoogheid; beschouwende de Maker, by wyze van verrukking, Nederlands algemene rechtmatige vreugde op dien dag.

Aanwyzinge van het Capitaal der Nederlandsche Oost- en Westindische Compagnien, en der Uitdeelingen zedert haare oprechting tot nu toe: benevens de ryzing en daaling der Actien, zedert 1723 *tot heden; en de tyd der uitdeelinge van eenige Engelsche Fondsen. Te Amsterdam by de Wed.* A. Waldorp. 1771. *In octavo* 16 *bladzyden.*

LYsten, die ter voldoeninge der nieuwsgierigheid konnen strekken, of van wezenlyker nuttigheid zyn, voor hun, die 'er belang in hebben.

Noodige Raadgeeving aan zeker Heer.
De Consciencie van een Advocaat.
De Standt Reckelicke Bruiloft.
De klappende Papegaay, en de Fabel van de verlaatene Duive en den uitheemschen Doffer.

PRulschriften, die zelfs het lage Gemeen niet wel konnen vermaken.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bewys der Waarheid van den Christelyken Godsdienst. Door GOTTFRIED LESZ, *Dr. en Prof. Th. Ordin. en Academie Prediker te Göttingen; Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. W. V. HAAR. *Voorzien met eene Voorrede van* N. BARKEY, *Dr. en Prof. Th. en Predikant in 's Graavenhaage, Medelid van het Zeeuwsche Genoodschap der Weetenschappen te Vlissinge. In 's Graavenhaage by* P. v. Cleef. 1771. *Behalven het Voorwerk* 582 *bladz. in gr.* 8vo.

EEn ieder die dit Geschrift van den Hoogleeraer *Lesz* aendachtig doorbladert, zal gereedlyk erkennen, dat het zelve uitnemend wel geschikt is, ter staving der waerheid van den Christelyken Godsdienst; en boven al op ene treffende wyze strekt, om het bewys, uit de Wonderwerken en Voorzeggingen, ontleend, in volle kracht te zetten. Zie hier het Ontwerp van zyn bewys, zo als zyn Hoogeerwaerde het zelve opgeeft, in ene voorafgaende Inleiding, welke een aental van lezenswaerdige aenmerkingen over de schriften der Naturalisten, en de beste wyze van hun tegenstand te bieden, behelst. —— Het volgende Ontwerp verleent ons ene schetswyze ontvouwing van den weg, welken hy ten dien einde, ter verdeediginge van den Christelyken Godsdienst, heeft ingeslagen.

I.

„ De geheele inhoud der Christelyke Religie is gevoeglyk te brengen tot *twee stukken: gebeurtenissen*, als de grondslag; en *leerstukken*, als het gebouw, 't welk daar op is gevestigd geworden. Vermits nu deeze gebeurtenissen in de boeken des N. Testaments opgetekend zyn; zo is voor al en voornaamelyk noodig, de geloofwaardigheid deezer schriften aan te toonen; ten einde men daar na dies te gemaklyker zou konnen bewyzen, dat de geschiedenis, daar in verhaald, op geenerleye wyze in verdenkinge komen kan, of zelfs wel verzonnen en valsch zou zyn."

„ Dit bewys kan het gevoeglykste geschieden op de volgende drie gronden."

„ 1. Onwraakbaare Schryvers der eerste Eeuwen getuigen, dat zodaanige boeken, die men in het Nieuwe Testament vind, inderdaad door tydgenooten van Jesus geschreeven zyn, in de eerste Eeuwe na 's Heilands geboorte, naamelyk *Mattheus*, *Marcus*, *Lucas*, *Johannes*, *Paulus*, *Petrus*, *Jacobus* en *Judas*."

„ 2. De boeken, die wy altans in het Nieuwe Testament hebben, zyn even de zelfde schriften, die in dien tyd door de zo evengemelde Schryvers vervaardigd zyn geworden."

„ 3. De Opstellers deezer schriften, de Evangelisten en Apostelen, hebben tot den hoogsten trap alle vereischte eigenschappen van geloofwaardige getuigen. Men moet derhalve, zo men niet alle geschiedenissen verwerpen wil, aan derzelver verhaal geloof geeven."

II.

„ Maar in 't byzonder zyn de *drie voornaame gebeurtenissen van het Christendom* tot den hoogsten trap geloofwaardig."

„ 1. Ten tyde van *Augustus* en *Tiberius* is iemand in de waereld geweest, naamelyk, *Jesus van Nazareth*, in wien de kenmerken van eenen lange te vooren aangekondigden Verlosser en Koning der menschen, tot de hoogste verwonderinge, naauwkeurig en stiptelyk vervuld zyn geworden."

„ 2. De Schryvers van het Nieuwe Testament betuigen, dat deeze *Jesus* waarlyk doode lighaamen levendig gemaakt; eene menigte van vyf duizend met vyf, en, by eene andere gelegenheid, van vier duizend menschen met zeven brooden gespysd heeft, zo dat 'er meerder overgebleeven is, dan 'er gezegd kan worden geweest te zyn; en dat hy zelve ten derden dage na zynen dood wederom levendig verreezen is. Dit hun getuigenis kan niet anders, dan letterlyk, verklaard worden, en is zo zeker, dat de valsheid van het zelve eene soort van wonder zyn zou."

„ 3. Deeze *Jesus* heeft toekomende dingen, die alleszins toevallig waren, duidelyk, naauwkeurig en juistmaatig voorzegd; dingen, waar van sommigen nog in deezen onzen tyd vervuld worden."

III.

„ De *leerstukken*, die de Christelyke Religie voordraagt, zyn

zyn in 't geheel niet ongerymd. Het zy men in overweeging neeme, die van natuurlyk bekende waarheden spreeken; of die nederkomen op dingen, welke aan de Rede geheel onbekend zyn."

IV.

„ Wanneer men nu toestaat, dat van God niets dan *waarheid* komen kan; dan moet zoodaanige Godsdienst of Religie, die (1) Gode ten hoogsten betamelyk is; (2) die zulke leerstukken in zich vervat, welke voor de Rede onbegrypelyk of onnaspoorlyk zyn; en (3) die door wonderwerken en voorzeggingen bevestigd is geworden, —— *onbedrieglyk waar zyn.*

V.

„ 1. De leerstukken, voorschriften en beloften der Christelyke Religie strekken tot groote verheerlykinge der Godlyke eigenschappen, en tot een groot voordeel van 't menschlyk geslacht; terwyl in tegendeel alle andere Religien, of valsche en ongerymde dingen leeren; of tot hun einde ongenoegzaam zyn; of Gode ongepaste, en voor de menschen nadeelige voorschriften in zich vervatten."

„ Des is dan de *Christelyke Religie alleen aan God ten hoogsten gepast.* Gevolglyk is de Christelyke Religie de waare, of daar is in 't geheel geene Religie."

„ 2. De *Christelyke Religie* vervat mede in zich leerstukken, die voor de Rede onbegrypelyk, of ten minsten onnaspoorlyk zyn."

„ 3. Deeze Religie is mede door onloochenbaare wonderwerken en voorzeggingen bevestigd geworden."

„ *Des moet dan de Christelyke Religie door God zelven geopenbaard, en gevolglyk onbedrieglyk waar weezen.*"

VI.

„ Naardien alle andere Religien tegen de Christelyke aanloopen; en terwyl deeze nooit vervalscht en nooit door God ingetrokken is geworden; en overzulks alle andere Religien valsch en ongenoegzaam zyn; zo volgt:"

„ *Dat de Christelyke Religie alleen de eenige en waare Religie is.*"

In de uitvoering van dit Ontwerp ziet men, in alle de hoofdbyzonderheden, de werkzaemheid van enen Godgeleerden, die niet op anderen afgaet, of zyne Voorgangers, die dit Onderwerp mede behandeld hebben, slechts blindlings navolgt, maer die zich geen moeite ontzien heeft, om alles naeuwkeurig te onderzoeken; en de ge-

volgen van zyn onderzoek, op ene zeer geleidlyke wyze, in 't helderste daglicht te stellen. Dit geeft hem, schoon 'er veel geschreven zy ter verdeediginge van de waerheid van onzen allerheiligsten Godsdienst, niet zelden aenleiding, om deze en gene byzonderheden van ene andere zyde te beschouwen, dan ze veel al verhandeld zyn; en stelt hem in staet om den gebruikelyken bewyzen ene nieuwe kracht by te zetten, die ter meerdere overtuiginge kan dienen. Dit straelt op ene uitstekende wyze door in 's Mans ontvouwing en betoog van de geloofwaerdigheid der Schriften des Nieuwen Testamentes; wel byzonder ter wederlegginge van 't denkbeeld, dat inzonderheid *Bolingbroke* velen heeft zoeken in te boezemen, als of de Christenen geen genoegzamen grond hadden, om zich te verzekeren, dat de eerste Kerkvaders waerlyk die Euangelien gehad hebben, welken wy nu bezitten. Dit heeft hem allen arbeid doen aenwenden, om dit stuk van voren na te gaen; zelf alles op te spooren, wat daer omtrent betreklyk was; op ene oordeelkundige wyze, ten onpartydigste, de Schriften der eerste Kerkvaderen te doorbladeren, en hunne getuigenissen deswegens te berde te brengen; welke moeite hem hier omtrent zo veel verzekering gegeven heeft, dat hy niet schroome, zich desaengaende aldus te laten hooren.

„ Wie deeze getuigenissen slegts oppervlakkig aanziet, die zal zich niet genoeg konnen verwonderen, over het vermetel bestaan van eenige vyanden van het Christendom, die recht toe recht aan, en volgens derzelver gewoonte, zonder eenig bewys, beweeren, *dat men de tegenwoordige schriften des Nieuwen Testaments niet eerder, dan in de Kerkvergaderinge te Laodicea, omtrent den jaare 364, voor echt en Godlyk verklaard beeft.* Deeze tegenspreekers zoeken dan de Waereld te overreeden, dat de Christenen voor de *vierde Eeuwe* van zeer verschillende gedachten ontrent de echte schriften der Evangelisten en Apostelen geweest zyn; en dat men dan eens meer, dan eens minder schriften, onder deezen naame aangenomen hebbe; tot dat eindelyk het Besluit der Vaderen te *Laodicea* den altans aangenomenen *Canon* vastgesteld heeft. Dit naar een Roman zweemend vertelsel heeft ook nog onlangs de Schryver van het zogenoemd *Dictionaire philosophique portatif* nagepraat. Indien deeze lieden van zich konden verkrygen, de schriften der tot hier toe opgenoemde Leeraaren van de eerste twee Eeuwen of daar

on-

omtrent in te zien; zy zouden over hunne onkunde en vermetelheid moeten beschaamd staan. —— *Justinus de Martelaar*, *Irenæus*, *Tertulliaan*, *Clemens de Alexandriner*, *Origenes*, bewyzen hunne leerstellingen uit deeze schriften; en wel uit deeze alleen, met verwerpinge van alle andere boeken, die of verdicht, of enkel menschlyke schriften zyn. —— *Veele* Leeraars der eerste en tweede Eeuwe spreeken reeds van eene verzameling der Evangelische en Apostolische Schriften. —— *Alle* ouden, die *Eusebius* opgeeft, verklaaren deeze schriften alleen, of eenpaarig, of met eene groote meerderheid van stemmen, voor echte werken der Evangelisten en Apostelen. —— En des niet tegenstaande zeggen zy, dat in de eerste Eeuwen dit stuk zeer onzeker geweest zy, en dat de Kerkvergadering te *Laodicea* zou moeten gehouden worden de eerste oorsprong van onze tegenwoordige *regelmaat* of *Canon* te zyn geweest."

„Wy moeten, om niet te verre te gaan, toestaan, —— dat *niet alle schriften van ons Nieuw Testament, met eene even algemeene overeenstemminge, als echte werken der Evangelisten en Apostelen, aangenomen zyn.* —— Maar evenwel de geene, die altans niet zou willen toestaan, —— dat het *grootste gedeelte* van het Nieuwe Testament in 't *algemeen* als geloofwaardig aangenomen is, —— en dat ook de overige schriften door de *meesten* onder de ouden als zodaanige erkend zyn, —— zoude opzettelyk moeten voorgenomen hebben, zich tegen de klaarblyklykste waarheden te willen verzetten; *terwyl alle onze tegenwoordige schriften des Nieuwen Testaments, voor derzelver geloofwaardigheid, zulke sterke bewyzen hebben, dergelyken men, ontrent alle andere schriften der Oudheid, van Xenophon, Polybius, Tacitus, Cicero, niet opleveren kan; en die nogtans met zulk eene zekerheid als echt aangenomen worden, dat de geheele waereld het verklaarde zinloos te zyn, toen Harduin daar aan twyfelen wilde.* —— Niet slegts deeze of géêne, maar zo *veele* getuigen komen hier voor den dag. —— Zy noemen deeze schriften niet slegts als in 't voorbygaan; maar verhaalen derzelver geschiedenissen, en geeven daar van breedvoerige uittreksels. Deze getuigen zyn lieden, die, of de Evangelisten en Apostelen zelven, of de onmiddelyke leerlingen van deeze, zeer wel kennen, of ook niet laater, dan misschien tot in den *tweeden leeftyd* der menschen na deezen tyd, geleefd hebben. —— Menschen, die in allerleye waereldlyke geleerd-

heid zeer bedroeven waren: Philosoophen en Geleerden, die hunnen smaak en kracht van oordeel gescherpt hadden, door het leezen der beste Schriften der Oudheid, van *Homerus*, *Euripides*, *Æschylus*, *Plato*, *Aristoteles*. —— Menschen, die alle Schriften der Christelyke Schryvers wel bekeeken hadden, en de Apocryphe Schriften, die in de eerste Eeuwe zeer weinige waren (*), zeer wel kenden, en na een naauwkeurig onderzoek verwierpen. —— Menschen, die zelfs aan de echtheid van eenige schriften des Nieuwen Testaments twyfelden, en daar door een openlyk blyk gaven, dat zy niet minder dan ligtgelovig waren. —— Menschen, die zelfs reizen deeden, om de echtheid der gezegde Godlyke boeken te onderzoeken, en by de gemeentens, die door de Apostelen zelve aangelegd waren, naauwkeurig onderricht werden; en die, in derzelver zintwisten met de dwaalleeraaren, zich daar op met een volkomen vertrouwen beriepen. (†)"

De Lezer zal buiten dit, en andere voortreffelyke stukken, die in dit Werk voorkomen, 'er onder anderen in ontmoeten, eene uitgewerkte verdeediging van de zekerheid

„ (*) Omtrent dit stuk hebben de vyanden van het Christendom derzelver zaak grootlyks in verdenking gebragt. —— Zy verwerpen alles, en geeven valsche schriften van laatere tyden op als werken, die kort na de tyden der Apostelen onder derzelver naamen zouden zyn bekend geweest. —— Zy maaken zelfs van één boek, 't welk meer dan één opschrift heeft, verscheide boeken. En door deeze uitwerkselen der onkunde of oneerlykheid groeit het getal der Apocryphe schriften aan tot eene ontzaglyke menigte. *Joh. Toland.* in zynen *Amyntor* beslaat veele bladzyden alleen met derzelver naamen. —— *Jeremias Jones* heeft dit zeggen het breedvoerigste wederlegd in zyn boek, New and full method of settling the canonical authority of the New Testament. London 1726. Vol. 3. alwaar hy elk van deeze Apocryphe werken afzonderlyk doorloopt, en aantoont, dat men dezelven in vroeger tyden als ondergesteeken verworpen, en alleen onze schriften van het Nieuwe Testament voor echte werken der Evangelisten en Apostelen verklaard heeft. —— Zie mede de aanmerkingen van *Lardner*, Credibility of the G. H. Part. II. Vol. XII. p. 157—174."

„ (†) Omtrent het bewys der geloofwaardigheid des Nieuwen Testaments heeft *Lardner* by uitstek lof behaald. In het tweede Deel zyner *Credibility of the G. H.* te Londen 1734. in 12 Deelen uitgekomen, heeft hy, volgens de orde der Eeuwen, de getuigenissen der Christelyke Schryveren opgezameld."

heid van 's Heilands wonderdaden, ter bevestiginge van de Godlykheid zyner Leere, met beantwoordinge der tegenwerpingen, waer van zich het Ongeloof bedient; en een nevensgaend onpartydig verslag van 't geen 'er, wegens de zo veel geruchtmakende wonderen van den Abt *Paris*, ter wederzyde bygebragt is: welk een en ander de Hoogleeraer *Less*, met zeer veel naeuwkeurigheid, heeft uitgevoerd.

De Christen, in ernstige overweeging van de waarde der inwendige bevinding in het Christendom, door J. J. SPALDING, *Opper-Consistoriaalraad en Proost te Berlyn. Naar den derden druk uit het Hoogduitsch vertaald, met een Voorberigt aan den Nederduitschen Lezer, door* J. D. DEIMAN *Leeraar der Evangelisch Luthersche Gemeente te Utrecht. Te Utr. by* W. H. Kroon 1771. *Behalven het Voorwerk 238 bladzyden in groot octavo.*

HEt onderwerp, door den Eerwaerden *Spalding*, in dit Geschrift verhandeld; verdient wel ene herhaelde overweging der Christenen; inzonderheid derzulken, die gemeenzaem verkeeren met Christenen, of de Schriften van Leeraren lezen, welken zeer hoog loopen, met het geen men gewoon is, *inwendige bevinding* te noemen; en waer omtrent men, by mangel ener behoorlyke onderscheidinge, ligtlyk overslaet, tot dweeperyen, die den Godsdienst onteeren. Het Christendom deswegens ter opmerkzaemheid aen te zetten, is het hoofddoelwit van den Autheur in dezen; ten welken einde hy zich bevlytigt, om de waerde dier bevindinge na te spooren; en ons boven al te doen zien, hoe wy, indien wy daedlyk gewaer worden, dat onze Ziel ten goede gericht is, zo dat wy de waerheid met ernst toestemmen, en dezelve gaerne gehoorzamen, een ongelyk vaster kenteken van het ware Christendom hebben; dan zy ons aen de hand geven, die bepaeldlyk hunne zogenaemde inwendige bevindingen eischen, als het verzekerende kenmerk van een waer Christen. —— Men verdenke ondertusschen op dit voorstel den Eerwaerden *Spalding* niet, als iemand, die den invloed van Gods genade op de Ziel ontkende; als iemand, die ene verstandlyke gewaerwording van den gevoeligen indruk der Godlyke waerheden wraekte. Ver van daer! Hy onderstelt in tegendeel, dat 'er met de waerheid, die ons verbeteren en ge-

gerust zal stellen „, nog eene byzondere werking van God, die aan de waerheid hare overwegende kracht geeft, gepaerd gaet; en betoont zich steeds een ernstig Voorstander te zyn van verstandlyke gewaerwordingen, die 't gemoed aendoen: maer ziet in dezen voornaemlyk op zulke bevindingen, die uit geen duidelyke gronden van kennis ontstaen; en welken velen, als waren ze ten klaerste van alle natuurlyke werkingen te onderscheiden, gehouden willen hebben voor eigenlyke werkingen van God, die noodzakelyk ter verzekeringe van een waer Christen vereischt zouden worden.

„, De boeken en voorstellen der Kerklyken, zegt hy, luiden merkelyk verschillend, wanneer daar van gesproken wordt, hoe de mensch tot de waare deugd, en het geluk van zynen geest opgeleid moet worden. Een zekere algemene en wezenlyke orde van dit gewigtig werk, welke de christelyke Openbaaring uitdrukkelyk bepaalt, wordt zekerlyk van alle partyen, ten minsten wat den naam en de spreekwyzen aangaat, aangenomen, en doorgaans worden de menschen daar na toe geweezen. Elk dringt op boete, geloof en godvrugt. Maar zy, welke met regt allen grond tot heiliging en deugd in de ziel en de neiging des harten hebben willen leggen, hebben daar uit ten deele aanleiding genomen, om met eene ingespanne naauwkeurige zorg alle aandoeningen en gewaarwordingen hunner Ziele gade te slaan, en zig daar by op te houden; daar aan den anderen kant integendeel meer op gegronde kennis, en een daar mede overeenstemmend gedrag gezien wordt. Daar komt het van daan, dat by sommigen de inwendige Bevindingen hoofdzakelyk in aanmerking komen. Deze Bevindingen nu bestaan by hen in zekere lydelyke gewaarwordingen, dat de mensch in den verscheiden toestand zyner inwendige verandering zig zo of zo bevinde; dat hy dezen angst en die verligting by zig gevoele en bespeure, en dat hem zulke indrukzels in de ziel merkelyk genoeg zyn, om vervolgens, gestadig, den tyd van zyne bekeering daar uit te kunnen aanwyzen. Hier in worden dan ook de voornaamste, en zomwylen, naar 't schynt, zelfs de eenige vaste kenmerken van het Christendom en den staat der genade gesteld. Men houd hem slegts voor een Christen, die dit ook van zig weet te zeggen, en met omstandigheden te verhaalen; en de schriften, die de verbetering der menschen bedoelen, worden 'er naar beoordeeld en geschat, of zy op dit soort van leiding zien, of niet". — Het onderzoek hier omtrent,

trent, gelyk hy vervolgt, is van een wezenlyk gewigt, nadien 't ons eeuwig geluk raekt, na te gaen;" of 't noodzaaklyk zy, dit en dat te moeten gevoeld en bevonden hebben, wanneer men Gode behaagen, en voor eeuwig gelukkig wil worden? —— Zyn deze bevindingen iets wezenlyks en noodzaaklyks, dan is elk, die ze niet heeft, een flegt, van Gode gehaat en een verlooren mensch. Maar zyn ze niet noodzaaklyk; dan is het een nadeelige bezwaaring voor het Christendom, en eene liefdelooze veroordeeling van hen, die van dezelve niet bewust zyn, wanneer men ze nogtans als noodzaaklyk beweeren wil. —— Als dan is 't mogelyk, dat de werklyk goede Christen zig wegens dit gebrek kwelt, en voor verdoemd houdt; even als in tegendeel de werklyk onbekeerde mensch zig wegens deze en gene bevindingen, die hy gehad mag hebben, gerust, en egter, tot zyn uiterst nadeel, geheel verkeerd, voor een Christen houdt".

De overweging hier van heeft onzen Autheur genoopt, om dit onderwerp wat breeder te behandelen; en ten dien einde in de eerste plaets te onderzoeken; *of men, door de onmiddelyke gewaarwording en door de bevinding zelve, de bovennatuurlyke indrukzels van Gods Geest kennen, en van de natuurlyke veranderingen der ziele kunne onderscheide?* Zyn Eerwaerde, dit voorstel opgehelderd, en ontkennender wyze tegengesproken hebbende, met het aendringen van bewyzen die de ongegrondheid van de verwachting, en het staet maken, op zulke bevindingen, ten klaerste toonen, trekt het zaeklyke, dat men uit het deswegens gezegde heeft af te leiden, dus kortlyk by een. „ Al het voorgaande stelt dan, naar myn oordeel, buiten tegenspraak, dat zig onze bevindingen in den godsdienst slegts op twee wyzen, als goed, wenschlyk en Godlyk, by ons kunnen regtvaardigen, naamlyk deels door haar klaar begreepen ontstaan uit Gods woord, of uit de gegronde kennis der waarheid; deels daar door, dat zy de waare heiliging, en eene zuivere rigting onzer Ziele tot God tot een doelwit hebben. Dit laatste kenmerk inzonderheid blyft alleen ter beoordeeling en waardeering der enkele bevindingen overig, welke zig door ons uit de daar by tot een grondslag leggende denkbeelden en beginzelen van kennis niet laaten verklaaren. Zo komt het my dan ook daarom voor, dat het beslist zy, dat de Godlykheid der genadewerkingen in de Ziel niet door de onmiddelyke gewaarwording, of door eene byzondere levendigheid en sterkte

derzelve, kennelyk is, en dat daar door dat geen, wat eigenlyk God in ons uitvoert; van de natuurlyke veranderingen der Ziele, niet kan onderscheiden worden".

Het behandelen van dit voorstel leid zyn Eerwaerden vervolgens tot het beantwoorden ener tweede Vrage, te weten: *Of en in hoe verre zekere levendige bevindingen ter bekeering en tot het Christendom, of wel alleen tot eene volkome verzekering daar van noodig zyn?* In 't beantwoorden dezer Vrage, stelt hy de gevaerlyke handelwyzen van velen in verscheiden opzichten ten klaerste voor; en toont onderscheidenlyk, dat men alle levendige bevindingen, die daedlyk ene ernstige naerstigheid in de Godzaligheid bedoelen en vergezellen, ten hoogste heeft te waerderen; maer dat men intusschen alle zodanige bevindingen, en voor al dezulken, die uit geen duidelyke gronden van kennis ontstaen, in genen deele heeft aen te zien, als kentekens, die noodwendig in een Christen vereischt worden; als zulken, waer uit men aengaende de echtheid van zyn Christendom, en de zekerheid van zyn genadestaet, kan oordeelen. Hier toe vordert hy een gewisser kenteken, naemlyk; de zedelyke rechtheid der ziele, ene deugdzame gemoedsgestalte. „Het woord des Allerhoogsten, (is ten dien opzichte onder anderen zyne tael,) en de natuur der zaake zelve, wyst ons uitdrukkelyk aan, het eenig algemeen kenmerk, of wy waarlyk goede Christenen zyn, en Gode behaagen; dat veel meer waardig en veel beslissender is, dan nog zo veele aandoeningen van angst en vreugde; en dit is de bewustheid van heerschende goede gevoelens en neigingen, die zig doorgaans en standvastig in een deugdzaam gedrag jegens God en menschen daadlyk bewyzen. Het is alleszins vreemd, hoe menschen, die de Heilige Schriften aanneemen, daar toe hebben kunnen vervallen, om andere en naauwkeurigere kenmerken van den genadestaat te zoeken en te vinden, daar de Geest der waarheid dit eenige zo menigmaal genoemd, en 'er een zo groot gewigt aan heeft gegeeven. Ik zoude eene al te lange reeks van Schriftuurplaatzen moeten bybrengen, wanneer ik alle die geene wilde aanhaalen, waar in ons dit geleerd wordt, dat eeniglyk en altyd die geenen voor Gode behaagelyke menschen en erfgenaamen des Hemels zyn te houden, die 'er hun voornaam werk van maaken, om Gode te behaagen en regt te doen. Het eenige derde hoofdstuk van Johannes eersten Brief geeft 'er reeds, in veele plaatzen en uitdrukkingen, bewys genoeg toe aan de hand. *Kindertjes, laat niemand u ver-*

verleiden: wie regt doet, die is regtvaardig (*). Het schynt niet anders, als of de Apostel hier regelregt en eigenlyk tegen eene menigte van leidslieden heeft willen schryven, die in onze tyden eene geheel tegenoverstaande taal spreeken. Niemand zal zig, hoope ik, hier by het regt willen aanmaatigen, om, door eene ongegronde bepaaling van dit Godlyke getuigenis, het zo te verklaaren, dat het slegts een ontkennend kenteken zoude aanwyzen; naamlyk: wie niet regt doet, die zy nog buiten den genadestaat; maar waar by nog ter overtuiging van dezen laatsten iets meer wierdt gevorderd. De duidelyke woorden bevatten een uitdrukkelyk bevestigend kenmerk. Wie regt doet, die kan zig daar door juist verzekeren, dat hy regtvaardig is. En even zo beslissend zyn niet alleen de andere getuigenissen van dit hoofdstuk (†), maar de gansche Bybel zegt ook dit zelfde aan elk, die 'er zyne denkbeelden niet by voegen, maar ze 'er eeniglyk naar vormen, en daar uit aanneemen wil".

Wyders behelst dit Stukje nog ene derde Afdeeling, waer in de Schryver zich wel byzonder bepaelt om na te gaen, *waar het van daan kome, dat deze wyze, om 't Christendom door zulke bevindingen te dryven, zo veel ingang vindt?* De hoofdoorzaken hier van worden in dit gedeelte aen den dag gelegd; met nevensgaende aenmerkingen, welken dienen om de schadelyke gevolgen daer van af te wenden; en te toonen wat 'er ter wederzyde van hun, die hier omtrent verschillende denkbeelden voeden, in acht genomen behoort te worden.

Het gantsche beloop van dit Werkje, en de manier van uitvoeringe, is zo wel geregeld, dat wy geen zwarigheid maken van de woorden van den Eerwaerden *Deiman* in zyn Voorbericht over te nemen, wanneer hy zich aldus uitdrukt. ,, De Eerwaardige *Spalding*, getroffen door het gewigt van dit onderwerp, dat zoo wel op zig zelve, als wegens den veelvuldigen grooten invloed in andere stukken der Christelyke Leere, en in de eige gemoedsrust der menschen, van 't uiterste aanbelang is, treedt hier in eene ernstige overweeging van 't zelve, en onderzoekt het van alle kanten, met die hem eige schranderheid en bezaadigdheid van oordeel, en wel op eene wyze, dat ook zy, die verschillend denken, hem, mynes eragtens, met genoegen zullen kunnen lezen".

(*) 1 Joh. III. 7. (†) 1 Joh. III. 10, 14. 19, 21, 24.

Redevoering, by gelegenheid van het honderdjarig Jubilé van het Waale-Weeshuis, binnen de Stad Amsteldam uitgesprooken, in het zelve Huis, den 22sten April 1771. *Door den Wel-Eerwaarden Heere* J. S. VERNEDE. *Bedienaar des Godlyken Woords, in de Waalsche Gemeente, binnen dezelve Stad. Uit het Fransch vertaald, door* A. BECU CHARLESZ. *Te Amst. by* G. Lequien 1771. *Behalven het Voorwerk* 47 *bladzyden in quarto.*

Leerreden, by bovengemelde gelegenheid, in den openbaren Kerkdienst, den 24sten April 1771. *uitgesprooken, door* J. J. DESMASURES. *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Waalsche Gemeente te Amsterdam. Uit het Fransch vertaalt. Te Amst. by* G. Lequien. 1771. *Behalven het Voorwerk* 32 *bladzyden in quarto.*

TWee Redenvoeringen, zeer wel geschikt naer de omstandigheden, by welker gelegenheid zy opgesteld zyn. Ze behelzen, benevens een kort verslag van de oprechting, verbetering en instandhouding van het Waale-Weeshuis, een ernstigen aendrang van de verplichting tot Dankbaerheid voor 's Heren weldaden, en verdere betrachting van alle zodanige plichten; die voor een ieder, in zynen staet, hier toe betreklyk, uit de overweging dier omstandigheden af te leiden zyn. —— Leerredenen van die natuur zyn zekerlyk boven al geschikt voor hun, die 'er ene byzondere betrekking toe hebben; doch, behalven dat de hier voorgestelde hoofdplichten algemeen zyn, en dus altoos van allen met nut overwoogen konnen worden; hebben deze twee Geschriften nog dit byzonder, dat 'er mede vergezeld gaen etlyke Historische Aenmerkingen, rakende de Waelsche Kerk hier te Lande, derzelver vroege Sinoden en Geloofsbelydenis; die in de naeuwste betrekking staet tot de Geloofsbelydenis onzer Nederlandsche Kerke; eertyds verenigd met de Waelsche Kerk, welker Sinode aen te merken is, als het oudste Lichaem van Gereformeerden in ons Vaderland. Deze en andere bykomende Geschiedkundige Aentekeningen maken deze, op zich zelven nutte, Redenvoeringen, nog te aenmerklyker voor de Liefhebbers, die gewoon zyn Leerredenen, welken by byzondere plechtige gelegenheden gedaen worden, te verzamelen.

NICOLAES HOOGVLIETS *Intree-reden. Openlyk uitgesproken, by het plechtig aanvaarden van 't gewoon Hoog-Leeraar-Ambt der H. Godgeleerdheid, op de Leidsche Hooge Schoole, den 17 van Wintermaand 1770. Uit het Latyn vertaald, door* JOHANNES FRANTSEN, *Student der H. Godgeleerdheid. Te Leiden, by* J. le Mair en A. Kallewier, 1771. *In groot octavo 74 bladzyden.*

De Hoogleeraer stelt zich in deze Intree-Reden voor, te handelen; *over de Voorzichtigheid van eenen Gewyden Redenaar, in het wederleggen van de veracht*ers *der Godlyke Openbaringe*; welk onderwerp de opmerkzame *Hoogvliet* indiervoege behandelt, dat het te wenschen zy, dat de Leeraers onzer Nederlandsche Kerke, zyne aenmerkingen deswegens met oordeel gaede slaende, 'er een recht gebruik van mogen maken; als wanneer hunne Leerredenen, naer den aert der omstandigheden, geschikt zullen zyn, om de poogingen van 't Ongeloof te verzwakken, en gegronde kundigheden van de Openbaring in te boezemen. ——— Zyn Hoogeerwaerde beweert naemlyk in de eerste plaetse, dat het de zaek van een gewyden Redenaer is, den geopenbaerden Godsdienst openlyk te verdeedigen; dat hy 'er daedlyk zyn werk van behoort te maken, om zyne Toehoorders de gronden, op welke ene overtuigde omhelzing der Godlyke Openbaringe steunt, te ontvouwen, en die alleszins tegen alle verdenking voor te staen. Hier op verledigt hy zich wyders om zodanige regels van voorzichtigheid aen de hand te geven, als dienstig zyn, om dit, met hoop op een goeden uitslag, in 't werk te stellen. Dezelven zyn, om ze kortlyk op te noemen, de volgenden.

Men behoort den tyd en zyne toehoorders wel te onderscheiden.

Men moet den stryd niet aenbinden tegen alle vyanden van den Godsdienst; en omtrent de zodanigen, met welken men 't noodzaeklyk oordeelt, heeft men de gelegenheden en wyzen wel in acht te nemen.

Men heeft toe te zien, dat men geen wapens in de hand geve aen vernuften, die alles gretig opvatten, waer mede zy den Godsdienst in hunne lage gezelschappen mogen bedillen en smaedheid aendoen: maer 't 'er op toe te leggen, om de gegrondheid der geopenbaerde Leere, mitsgaders het zorglyk zamenstel, en de ongegrondheid zelfs

van

van de schoonschynendste voorstellingen van 't Ongeloof, op ene overtuiglyke manier aen te toonen.

Vreest men dat de Leeraers dus doende te veel, van een leerstelligen en schriftverklarenden, tot een wysgerigen prediktrant zullen overslaen, ter weringe van die bekommeringe dienen de nog volgende regels van voorzichtigheid.

Niemand behoort op zich te nemen, de geopenbaerde Leer, tegen de redeneringen der op bedrog geslepen verstanden, te verdeedigen, ten zy zyn Geest met de kundigheden der ware Wysbegeerte voorzien en als doortrokken zy.

Deze oorlogen voor de waerheid moeten niet zonder ophouden, zelfs moeten ze niet al te dikwils gevoerd worden.

En eindelyk, men heeft wel in acht te nemen, dat men de verachters der Openbaringe nooit indiervoege wederlegge, dat de ware Leer van het Euangelie enig nadeel lyde, maer zo, dat het rechtzinnig gevoelen ongeschonden blyve, en volkomen bewaerd worde.

Algemeene Betragting over de wyze Huishoudinge Gods in de Natuur. Door F. S. BOCK, *Doctor in de Theologie en Professor in de Grieksche taal te Koningsberg. Uit het Hoogduitsch. Te Franeker, by* D. Romar 1771. *In groot octavo 56 bladzyden.*

HOe schynbaer ene wanorde 'er zich ook in den eersten opslag in de beschouwing van 't Heelal moge vertoonen, 'er heerscht nochtans in dit alles ene juiste regelmatigheid. Dit enigermate te ontvouwen, is het hoofdoogmerk van den Schryver in deze Verhandeling. „ 'Er vertoont zich, zegt hy, in de wyduitgebreide Huishouding der Natuur aan alle kanten een Goddelyke Regeerder en Bestierder, die alles tot verheerlyking zyner Volmaakthoden doet strekken, die ook zulke schikkingen beraamd heeft, waar door ieder Schepzel, tot bevordering van dit Hoofddoeleinde medewerkt, en teffens de Onderhouding van het Geheel met deszelfs Schoonheid helpt bevorderen. —— In 't algemeen is aan ieder ding van deeze Godlyke Huishoudinge zyn genoegzaame onderhoud aangeweezen, en dit word daar in niet met spaarzaamheid en zuinigheid; maar in overvloed en pragt uitgedeeld; evenwel is 'er ook in deeze Huishoudinge niets onnut verkwist en besteed; niets

niets moet 'er ook zonder eenig gebruik verlooren gaan, maar moet verzameld en bewaard worden, op dat het wederom tot nooddruft en voortplanting van andere Schepzelen kan dienstig zyn". Dit in de uiterste volmaektheid te beschouwen, in de wyduitgestrektheid van 't Heelal, in de onnagaenbare verscheidenheid van Schepzelen, in de onnaspoorbare veelvuldigheid van betrekkingen die al het geschapene tot elkander heeft, is zeker niet in 't vermogen van den bepaelden Sterveling; die slechts een klein gedeelte van dat alles kan overzien, en, na alle zyne uitvorschingen, steeds zal moeten zeggen; *Ziet dit zyn maer uiterste einden van Gods wegen; en wat een klein stuksken der zake hebben wy van hem gehoord!* (*) Edoch, schoon dit waerheid zy, is 't echter niet minder zeker, dat dat gedeelte, 't welk onder 't bereik van ons gezicht valt, dat die uiterste einden van Gods wegen genoegzaem zyn, om ons, uit dat klein stukske der zake, te doen oordeelen, dat in 't midden van die schynbare wanorde zulk ene juiste regelmatigheid plaets heeft; nadien 'er ons zo veelvuldige blyken van ene wyze schikking in voorkomen, dat wy gronds genoeg hebben, om te besluiten, dat die ook stand grypt over 't geheel, en zelfs in die byzonderheden, waer in wy, met onze bepaelde kundigheden, zulks niet konnen bespeuren. —— Om den opmerkzamen mensch hier toe te meer op te leiden, brengt de Hoogleeraer in dit Stukje, op ene leerzame wyze, ettelyke doorslaende proeven van de wysheid des Albestierders, zo in 't Ryk der Plantgewassen als dat der Dieren, te berde; die een ieder opwekken ter verheerlykinge van den God van Hemel en Aerde. „Want het verband der deelen in de geheele Natuur, (gelyk hy zich uitdrukt,) van welke het eene aan 't andere hangt, het eene het andere tot nut van het geheele behulpzaam is; een iegelyk zyn doelwit heeft, het welk wederom een middel wordt om een ander oogmerk te bereiken, dit verband, dat zig zo ver uitstrekt en in een onnaspeurlyke keeten aan elkander geschakelt is, toont het wysste verstand eens Werkmeesters in de Natuur, in wiens beschouwing zich onze overdenking verliest; die ons, vol eerbied, dankzegging en verwondering, doet uitroepen: *ô diepte des Rykdoms, beide der Wysheid en der kennisse Gods!*"

(*) Job XXVI. 14.

GUALTHERI VAN DOEVEREN *Sermo academicus de Recentiorum inventis Medicinam hodiernam Veteri præstantiorem reddentibus, dictus publice, cum in Academia Lugduno Batava ordinariam Medicinæ Professionem auspicaretur. A. D.* VI *Maji* CIↃIↃCCLXXI.

Akademische Redenvoering over de vindingen der Nieuwen, welken de Hedendaagsche Geneeskunde boven de Oude doen uitmunten, door G. VAN DOEVEREN. *Te Leiden, by* S. *en* J. Luchtmans, 1771. *Gr. Quarto, 66 bladz. zonder de bygevoegde Verzen.*

VEele menschen zyn zo vooringenomen door het gene Oudheid genoemd wordt, of van Ouden geschreeven of gewerkt is, en naar Oudheid smaakt, dat zy al het nieuwe van eenerleie natuur, zonder behoorlyke opmerking of vergelyking te maaken, beneden het zelve stellen, en het alleen waardeeren naar maate het met de oudheid overeenkomt. Een vooroordeel 't welk onder Geneeskundigen even zeer plaats vindt als onder andere konstminnaars en liefhebbers van weetenschappen. De Geneeskonst, meent men, is in de Werken van HIPPOCRATES, ARETÆUS, GALENUS enz. zo volmaakt geschetst, dat 'er niets bytevoegen is, en de gezegden van gemelde Schryvers worden als Godspraaken aangemerkt, waar naar men zich in de behandeling der ziekten moet gedraagen, zo men gelukkige geneezingen wil verwagten. De Hooggeleerde VAN DOEVEREN neemt deeze gelegenheid, van eene Intreeredenvoering te moeten doen, waar, om dit vooroordeel eens te bestryden, en door bondige redenen te toonen, dat niet de Oude boven de Hedendaagsche, maar de Hedendaagsche boven de Oude Geneeskunde oneindig uitmunt, en dezelve te boven gaat. Vooraf zuivert zich de Schryver van alle nadenking, als of Hy een verachter ware van de Ouden en derzelver Schriften. Hy waardeert dezelven zeer hoog en maakt 'er dagelyks gebruik van, in zyne Practyk zo wel als in zyne Onderwyzingen; dan hy beweert alleen dat de leere en practyk der Ouden nog haare onvolmaaktheden en gebreken hebben, meer dan der Hedendaagschen, en hierom beneden dezelve zyn te stellen.

Om de waarheid van dit zyn zeggen te bewyzen toont hy, voor eerst, dat men tegenwoordig een *volkomener kennisse heeft van het menschelyk lichaam*, zo nodig in de

Ge-

Geneeskunde; dan by de Ouden gevonden wordt; en onderzoekt wat de Ouden en Hedendaagſchen in de Ontleedkunde gedaan hebben. Het gene men by HIPPOCRATES, GALENUS, ORIBASIUS of CELSUS, meest uit dieren opgemaakt vindt, kan in geene vergelyking koomen by 't gene VESALIUS, EUSTACHIUS, en, in onzen tyd, MORGAGNI, WINSLOW, HALLER, en inzonderheid de Groote ALBINUS, de Prins der Ontleedkunde, hier in gedaan hebben; wiens lof hier met groote welſpreekendheid wordt opgehaald, zo door het nut welk hy gedaan heeft met de uitgaave van VESALIUS, zyne naauwkeurige verklaaring der Plaaten van EUSTACHIUS, zyn gadelooze beſchryvinge der deelen van het menſchelyk lichaam, inzonderheid der Beenderen en Spieren, met derzelver afbeeldingen, zo zeer naar de natuur gelykende, dat men 'er volkomelyk op konne vertrouwen; gelyk de Heer VAN DOEVEREN betuigt door ondervindinge gezien te hebben. De hedendaagſche Ontleedkunde dan boven die der Ouden zo veel vooruit hebbende, kan niemant twyfelen, dat de hedendaagſche Geneeskunde ook op zo veel vaster gronden gevestigd zy.

Op de Ontleedkunde volgt de *Natuurkunde des menſchelyken lichaams* (*), waar onder alle werkingen tot de huishouding van het menſchelyke lichaam zamenſtemmende begreepen worden, de grondſlag van de kennisſe der ziekten, welke onvast en mank gaat waar deeze ontbreekt. By HIPPOCRATES wordt hier van byna niets van eenig belang gevonden; en alhoewel in de Schriften van GALENUS eenige fraaije en nutte aanmerkingen, aangaande de werking der Zenuwen en Spieren, de Ademhaaling, de Stem en andere voorkoomen, welken met nut kunnen geleezen worden; men moet bekennen dat alles gering is by het gene de volgende tyden ons geleerd hebben, om niet te zeggen, dat het door valſche inmengzels van ongegronde wysbegeerte verbasterd is. Men bedenke wat de ontdekking van den Omloop des bloeds, door HARVEIUS, hier toegebragt heeft; waar by andere nutte ontdekkingen door Beroemde Mannen, als ASELLIUS, PECQUETUS, WIRSUNGIUS enz. zyn gevoegd. Van deeze en meer anderen, gepaard met de ondervindelyke Wysbegeerte, Werktuigkunde, Scheid- en Wiskunde, op het menſchelyk lichaam toegepast, heeft zich het ſchrander vernuft van BOERHAAVE weeten te bedienen om zyn onvergelyklyk Werk de *Institutiones Medicæ* zamen te ſtellen, waar van de Natuurkennis

(*) *Physiologia.*

nis het grootste gedeelte maakt. Anderen zyn hier op voortgegaan, en hebben, naar maate de Ontleedkunde werdt opgehelderd, ook dit gedeelte der Geneeskunde meer en meer bearbeid en verbeterd; inzonderheid de straks geroemde ALBINUS, die in zyn wel gegronde lessen, gepaard met de vertooning der bereide en voor het bederf bewaarde deelen des menschelyken lichaams, hier aan een ongeloofiyk licht byzette; en de Natuur alleen volgende, zonder eenige vooringenomenheid of vooroordeelen, alleen aannam en leerde wat hy gezien hadt. De Heer VAN DOEVEREN weidt uit over den lof van ALBINUS, en schetst deszelfs karakter op een uitmuntende en welspreekende wyze. Door de Leerlingen van de twee gemelde groote lichten deezer Hoogeschoole, zegt hy, is deeze leere door alle Volken van Europa verspreid, en van andere bekwaame Mannen met hunne byvoegzelen vermeerderd. Niemant kan derhalve twyfelen dat dit gedeelte der Geneeskunde verre boven dat der Ouden uitmunt.

Aangaande de *Kennis der Ziekten* (*), derzelver aart, verscheidenheden, oorzaaken en gevolgen; men kan niet ontkennen, zegt onze Hooggeleerde Schryver, dat men by HIPPOCRATES, ARETÆUS, GALENUS en anderen, hier over veel goede regelen vindt; FERNELIUS heeft echter al, in zyn tyd, wanneer de Werken van GALENUS nog het grootste gezag hadden, niet geschroomd van hem te verschillen. Die bedenkt, hoe veel de kennis der natuure van het menschelyk lichaam toebrengt, om de natuur en verscheidenheden der ziekten te verstaan, en de oorzaaken derzelven te verklaaren; voornaamlyk, als men hier byvoegt de meerdere kundigheid der lugt en andere niet natuurlyke dingen, der Chemie, Natuurlyke Historie, en byzondere waarneemingen tot ontdekking van de oorzaaken van menigvuldige ziekten, derzelver gevolgen en toevallen, zal ook aan de voortreflykheid van dit gedeelte der Geneeskundige leere boven dat der Ouden niet konnen twyfelen.

Dit zal evenwel, zullen mogelyk veele denken, niet zo gemaklyk te bewyzen zyn van de *Kenteekenkunde der ziekten* (†). Ik weet, zegt de Hooggeleerde Redenaar, dat de Ouden hier in uitgemunt hebben; dat men hier omtrent verwonderlyke lessen en regelen vindt in de Werken van HIPPOCRATES, *de Prognosticis*, *de Prædictionibus*, *de Coacis Præ-*

(*) *Pathologia.* (†) *Semeistica.*

Prænotionibus, *de Judicationibus*, *de Morbis Popularibus* en de *Aphorismi.* Op gelyke wyze, by GALENUS, ARETÆUS, CELSUS, CÆL. AURELIANUS en anderen: dan men moet my ook toeftaan, dat andere deelen der Geneeskunde, nu meer opgehelderd zynde, dan ten tyde der gemelde Oude Schryvers, ook de kundigheid van de teekenen der ziekten gemaklyker en volkomener maaken; en de Hedendaagfche in ftaat ftellen om te meerder en nutter gebruik te maaken van de opgegeeve teekenen der Ouden. Hier komt by, dat men by HIPPOCRATES geene kenteekenen uit den ftaat der Puls afgeleid vindt; en GALENUS door te groote rafineering kwaad gedaan, en de teekenen uit de Peripatetifche lesfen, het viertal der vogten en andere verdigtzelen, te veel gezogt heeft. Hier komt by, dat, fchoon de Teeken-kennis, voornaamelyk in de voorgaande eeuwe, door de Secte der Chemisten, op de kragt van hunne Geneesmiddelen fteunende, verwaarloosd zy, 'er egter, onder de Hedendaagfchen, Mannen zyn opgeftaan, en fommigen nog in leven zyn, die dezelve weder opgebeurd en hervormd hebben, en dezelve met regt kan gezegd worden in onze dagen niet geringer te wezen dan ze in oude tyden immer geweest is.

De *Bewaaring der Gezondheid* (*), waar onder ook voorkooming van ziekten, en tot langleevendheid te werken betrokken moet worden, is, moet men bekennen, door de Ouden verre gebragt; inzonderheid door aanwyzing hoe de niet natuurlyke dingen, tot behoudenisfe der gezondheid, moeten aangewend en beftierd worden. De Boeken van HIPPOCRATES, *de Diæta*, *de Aëribus*, *Aquis & Locis*, de *Aphorismi* enz. eenigen der Werken van GALENUS, CELSUS, ORIBASUIS en anderen, toonen, dat dit deel der Geneeskunde, in oude tyden zelfs zeer bevlytigd is. De Hedendaagfchen, van de voorfchriften der Ouden gebruik maakende, hebben het hier by niet gelaaten, maar ook het hunne 'er bygedaan, en het zelve tot meerdere volkomenheid, ten minften, tot meerdere zekerheid gebragt. Van deezen worden eenigen opgenoemd; als H. CARDANUS, LOMMIUS, H. MERCURIALIS, SANCTORIUS —— FR. HOFFMANNUS en anderen. Zy hadden hier in het behulp van de gevorderde natuurlyke Wysbegeerte, waar door de eigenfchappen en werkingen der lugt, en andere niet natuurlyke dingen, op de menfchelyke lichaamen en de gezondheid meer

(*) *Hygiene.*

meer bekend is geworden; der Chemie, waar door veel goede en nadeelige eigenſchappen van dingen, welken tot voedzel gebruikt worden, ontdekt, de ſchaadelykheid van koperen en looden keuken gereedſchappen aangetoond, en de wyze van bereiding en kooking veeler dingen geleerd zyn; om niet meer aantehaalen. Hoe veel de beraadſlaagingen van kundige Hedendaagſche Geneesheeren, onder de gunſtige Voorzienigheid, vermogt hebben, in het afweeren en ſtremmen van beſmetlyke ziekten, hebben de Pest te Marſeille en op de verwoeste grenzen van Poolen, de beteugeling der Kinderpokjes, overgeërfde Teering en Podagra uitgeweezen (*a*). Dit toegeſtaan zynde, zal men evenwel zeggen, dat men de langleevendheid door de konst niet uitgewerkt ziet, 't is waar, en dit kan de leere der Hedendaagſchen niet meer dan die der Ouden tegengeworpen worden. Het is bekend, dat de meeste menſchen niet geneigd zyn naar den raad der Geneesheeren te leeven; en het is ontwyfelbaar zeker, dat een ſober en gemaatigd leven veel doet om de gezondheid te bewaaren en het leven te verlengen. Hier toe worden eenige voorbeelden aangehaald, van Geneesheeren zelfs, die tot een hoogen ouderdom geleefd hebben of nog leeven.

Hier op gaat nu de Hoogleeraar over tot de eigenlyke *Geneezing* der ziekten. In de Geneezing van eenige ziekte, hoedaanig ook, komt het aan op goede inzichten te maaken, waar van de voornaamſte is de kragten des lichaams te herſtellen en het leven te bewaaren; de andere, de oorzaaken te verbeteren of weg te neemen; de ziekte te doen verdwynen, te verligten of onderhouden; de moeilyke en gevaarlyke toevallen te ſtremmen of te verzagten. Zodanige inzichten, nu, moeten uit het gezuiverde beſchouwlyke der Geneeskunde opgemaakt worden: hoe klaarer deeze is, hoe gegronder de inzichten zullen zyn. Te voren reeds getoond zynde, dat dit de kundigheid der Ouden verre te boven gaat, ſchynt ook dit ſtuk, aangaande de Geneeswyze, voldongen te wezen. Om dit nog te meer te doen afſteeken wyst het de Heer VAN DOEVEREN aan in elk deel, volgens de verdeeling van de Geneeswyze der Ouden, en eerst aangaande den

Levensregel (*); als het gene over de Bewaaring der gezond-

(*a*) VAN SWIETEN Comm. ad BOERH. Aphor. 1207. J. DOLÆI de furia Podagræ, lacte victa & mitigata.

(†) *Diæta.*

zondheid gezegd is hier op gepast wordt, zal het niet nodig zyn, hier van meer te zeggen. Hoe voortreflyke regelen hier omtrent van HIPPOCRATES en GALENUS in heftige ziekten gegeeven zyn, het is zeker, dat onze algemeene kundigheden, verder gaande dan de hunne, ons met zo veel meer grond leeren, wat en waarom het eene in heete en rottige ziekten voordeelig, het ander schaadelyk zy.

Van de *Heelkunde*, den tweeden weg van Geneeswyze der Ouden, zal dit even gemaklyk te bewyzen zyn. Dat men, in de Schriften van HIPPOCRATES, CELSUS, PAULUS ÆGINETA en anderen, uitmuntende regelen aangaande de Heelkunde vindt, is onbetwistbaar: dan die bedenkt, hoe zeer dezelve door de hedendaagsche Ontleedkunde, Natuurkunde van het menschelyk lichaam en de kennisse der gebreken, tot meerder zekerheid is gebragt, zal hier over geene twyfeling konnen behouden. Men overweege, tot hoe verre de Steensnyding in onze dagen gevorderd is; de nieuwe wyze van de Blaaze te doorsteeken, door FLURANT aangeweezen (*a*), en door onzen Hooggeleerden Schryver meer dan eens met goeden uitslag te werk gesteld; de Cataract uit het oog te neemen. Wie is onkundig hoe groote vorderingen de Vroedkunde in onze dagen heeft gemaakt?

De *Artzenykunde* (*) is in deezen tyd zekerlyk grooter en ryker dan ze by de Ouden is geweest. Al wat zy hadden, hebben wy nog, en hebben 'er veel by gekreegen; als de Rhabarber, Jalappe, Ipecacoanha - Simarouba - en de overheerlyke Koortsbast. Van veele middelen zyn de natuur en werking meer onderzogt en ontdekt geworden; als, van het Opium, de Kwik, het Spiesglas, de Belladonna, Cicuta, Stramonium —— den wortel Lopez, Calumba en anderen; waar by nog veele middelen, door de hedendaagsche Scheidkunde bereid, gevoegd moeten worden. Ook hebben nieuwe ziekten nieuwe geneesmiddelen doen zoeken en vinden; als tegen de Scheurbuik, en rottige ziekten, waar door de Scheurbuiks- en rottingweerende middelen in gebruik geraakt zyn; tegen de Kinderpokjes, waar tegen niets dan de Inenting heilzaam bevonden wordt, en door den Schryver met gewenscht gevolg, en bewaaring van byna zes honderd persoonen, te Groningen, in 't werk gesteld, of door anderen heeft zien te werk stellen.

De

(*a*) *Melanges* de Chirurgie, par M. POUTEAU, p. 500.
(*) *Pharmaceutice.*

De Heer VAN DOEVEREN zou ſchynen nu voldaan te hebben; dan hy oordeelt nog eenig antwoord te moeten geeven op de Tegenwerping, welke met eenigen ſchyn ingebragt wordt: dat, namelyk, in deezen tyd, het getal der menſchen niet meerder is; zy niet meer vry zyn van ziekten, of nu langer leeven, en derhalve de vorderingen der Geneeskonst, de gezondheid en het leven van het menſchelyk geſlagt weinig voordeel aangebragt hebben. Het getal van meer of minder menſchen laat hy voor de Filozofen: dan, waarom in Europa (den lof der Geneeskunde onverminderd), geen' minder menſchen ziek zyn en ſterven, en gevolglyk zy niet zo talryk zyn, of zo lang leeven, als de volmaaking der Konst ſchynt te moeten uitwerken, toont hy kortelyk door de volgende aanmerkingen.

Voor eerst is hier van oorzaak, *Een hedendaagſche Leevenswyze* boven die der oude tyden, door weelde, het gebruik van dingen tot voldoening der lusten, welken ſchaadelyk zyn voor de menſchelyke natuur'. *Een erger ſtaat van de kinderen van onzen tyd*, waar door ze zwaare en doodlyke toevallen onderhevig zyn, en veelen voor het tweede jaar ſterven; het zy dees van de ouders en van de geboorte ontſta, of door verkeerde opvoeding veroorzaakt worde. Hier by koomen *verſcheide Ziekten*, welken de Ouden onbekend ſchynen geweest te zyn, en een groote menigte van menſchen wegſleepen; als, de Pokjes, Mazelen, Blutskoorts, Scheurbuik, enz. De *Oorloogen*, zo als dezelven heden ten dage gevoerd worden; en als men 'er byvoegt, hoedanig een' levenswyze van het krygsvolk gevolgd wordt, doen veel tot vermindering van de menigte der menſchen, in Europa. De *Zeevaart*, de *Volkplantingen* in afgelege Gewesten; rampen van Pest, Hongersnood, Overſtroomingen en anderen werken 'er gelyklyk mede..

Alle zwaarigheden en tegenwerpingen opgelost en weggenomen hebbende, eindigt de Hoogleeraar zyn voorgenomen taak, en beſluit zyn doorwrogte Redenvoering met gepaste aanſpraaken, naar tyds omſtandigheden, aan de Hooge en laagere Rangen zyner Toehoorderen. Men ziet uit dezelve, hoe zeer de hedendaagſche Geneeskunde die der Ouden overtreft; op welk een waarde de Oude Schryvers te ſchatten zyn, en hoe men 'er de vindingen der Hedendaagſchen moet byvoegen, om zich behoorlyke kundigheid van deeze zo nutte Weetenſchap eigen te maaken. De Hooggeleerde Schryver toont zyne belezenheid en gemeenzaamheid met Oude zo wel als Hedendaagſche Schryvers;

vers; en wyst, door opnoeming van veelen, aan, welken men voor de besten moet houden en meest beoefenen; zo dat deeze Redenvoering, behalven het vermaak welk zy den Toehoorderen, en de eere welke zy den Opsteller heeft gegeeven, ten allen tyde van een nuttig gebruik kan zyn.

Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels vyftiende Stuk. De Schulpdieren. Te Amst. by de Erven van* F. Houttuin, 1771. *Gr. Octavo, 458 bladzyden.*

HEbben de voorgaande Stukken deezer Natuurlyke Historie stoffe gegeeven, waar mede zich de nieuwsgierigheid heeft konnen bezig houden en vermaaken, dit tegenwoordige zal hier aan niet minder voldoen, en de Lezers menigmaal in verwondering en verbaasdheid wegrukken, over de byzonderheid van het maakzel, bestaan, huishouding, voeding, beweeging, voortteeling, afweering van vyandlyke aanvallen en wat meer eigen is aan de schepzelen, onder den naam van Schulpdieren begreepen. En schoon hier omtrent nog veele duisterheden overblyven, en waarschynlyk wel altyd zullen overblyven, de nasspeuring van kundigen heeft 'er genoeg van ontdekt, om het der moeite waardig te oordeelen, het gene 'er van bekend, en als zodanig van tyd te tyd te boek gesteld is, te overweegen en in ons verstand en geheugen te drukken, waar toe dit Werk, gelyk men uit voorgaande Stukken reeds heeft gezien, uit de beste, zo oude als nieuwe Schryvers, en eigen beschouwing van onzen Auteur zelve, nu ook aangaande het gemelde gedeelte der geschaape Wezens zamengesteld, bekwaame gelegenheid verschaft. De Liefhebbers der Verzamelingen van Hoorens en Schulpen, hoedanigen 'er in ons Vaderland veelen zyn, zullen 'er zich in 't byzonder mede vermaaken.

Vooraf maakt de Schryver eenige algemeene aanmerkingen over de eigenschappen der Schulpdieren, zo ten opzichte der Dieren, als derzelver Woonplaatsen of bekleedzelen; het verschil der Sexe, welk niet in allen is gezien, terwyl de meesten als Hermaphrodieten beschouwd worden, en zo wel als de Voortteeling nog veel duisterheids heeft; de Baaringe welke ook verschillende is, wyl in eeni-

gen fomtyds jongen, fomtyds eitjes waargenomen worden; de Eijerftokken, van welken de Schryver één heeft doen afbeelden, waar in veele kleine hoorentjes waren, en doet zien dat de Schulpdieren, eer zy ter wereld koomen, reeds met een Hoorentje bekleed zyn, 't welk naderhand nog bevestigd wordt; de aangroeijing der Schaal, niet van allen even eens begreepen en nog duister; 't gene ook op den oorfprong en het verfchil der kleuren moet toegepast worden. Hier op geeft onze Auteur eene bepaaling wat Schulpdieren zyn, zulken namelyk; „ welken in de Hoorens en Doubletten, ja ook die in de Wormbuisjes, Patellen, Zee-Ooren, of in de Pokken huisvesten: dat is, alle de Schepzels, wier uitwendige bekleedzel is een Eenfchaalige, Tweefchaalige of Veelfchaalige Schulp". Eenigen worden van de menfchen tot fpyze gebruikt, en de Schulpen worden onder de geneesmiddelen geteld, doch voornaamlyk tot Kalk-branding aangewend. De meeste Schulpdieren, en bygevolg de Hoorens en Schulpen, die zy met zich omdraagen, hebben eenige voortgaande beweeging. Zy fchynen het meeste voedzel te trekken uit de Slyk of Slibber der wateren: fommigen eeten ook wormpjes en infekten, ja visch of vleesch, gelyk de Aardflakken. Eenige Hoorens koomen, gedüurende den Zomer, uit het water, en klimmen by de takken der boomen, die in 't water ftaan, op, om te aazen op derzelver bladen en vrugten. De gemeenfte Woonplaats is in de Zee, of derzelver ftranden. De Grootte is zeer verfchillende. Hier op laat de Schryver volgen de verdeeling deezer Schepzelen in Klasfen, volgens vroege, laatere, hedendaagfche en de nieuwfte Schryvers, en befluit dit met de Methode van LINNÆUS. Wy zullen, tot vergenoeging van onze Lezers, uit de byzondere Befchryving van eenige Schulpdieren, ook nog iet opgeeven, om te beter aangaande dit Stuk der Natuurlyke Historie te kunnen oordeelen.

Van het Geflagt der Zee-eikels, Zee-tulpen, Pokken enz. fpreekende, welken zich onderfcheiden door een Schaal uit veele leden, ongelyk van grootte en figuur beftaande, en met haaren Grondfteun ergens aan gehegt, merkt de Schryver aan: „ Een menigte van Horens en Schulpen of Koraalen, dryvend hout, paalen, ankers, ja fchuiten en fchepen vindt men 'er dikwils mede bezet, en als geheel mede begroeid, van grootte als een Hazelnoot. In Oost-Indie", zegt hy vervolgens „ valt een grooter foort, welken by klompen aan de fchepen en klippen zitten, fomtyds wel

een

een knoest maakende van grootte als eens menfchen hoofd ". Anderen worden op Walvisfchen gevonden, waar aan zy zich hegten; anderen aan de fchilden der Schildpadden. Hier onder behoort ook de zogenaamde Eende-Schulp, hier befchreeven: „ De groote menigte van zwemmende Water-vogelen, omftreeks de Noorder- en Wester-eilanden van Schotland jaarlyks voortkomende, zonder dat men wist van waar zy kwamen aan den eenen, en derzelver manier van aazen op zekere wormagtige lichaamen, aldaar menigvuldig aan rottig hout, dat in zee dreef, groeijende, met fchulpen aan 't end, die als kleine vedertjes uitgaven, aan den anderen kant; bragt wel eer het algemeene denkbeeld ter baan, dat die Eendvogelen hunnen oirfprong hadden uit deeze fchulpen. Veele Autheuren hebben dit, in de voorgaande eeuw, niet alleen gefchreeven en vastgefteld, maar ook met kragt gedreeven. De Kruidkundigen beeldden Eenddraagende boomen af: zy fchreeven, dat uit derzelver rottend hout wormen voortkwamen, of een foort van paddeftoelen, waar uit dan leevende vogels geboren werden. Dus wierdt de Fabel algemeen, die echter, zo dra zy onderzogt werdt, in rook verdwynen moest, en thans zodanig verdweenen is, dat wy ons niet met eenige bewysredenen, om dezelve te wederleggen, behoeven op te houden. " Deeze lichaamen behouden echter den naam van Eende-Schulpen, *Conchæ Anatiferæ*. Het Dier zelf wordt volgens OSBECK befchreeven.

Verwonderlyk is de eigenfchap van de Pholaden, gemeenlyk Steen-Schulpen genoemd, welken binnen in fteenen gehuisvest gevonden worden, waar zy in holligheden zitten, welken naar de grootte en geftalte van hunne fchulpen gefatfoeneerd zyn, hebbende maar een klein gaatje van buiten zichtbaar in den fteen, door 't welke zy hun voedzel van lugt en water fchynen te ontvangen. Men vindt 'er in Oost-Indië in de Kraalfteenen, Katskoppen genoemd, welken niet te voorfchyn koomen, dan wanneer men deeze fteenen, om 'er kalk van te branden, aan ftukken flaat. In 't gevolg wordt nog by eenig foort van deeze Dieren aangemerkt volgens PARSONS; „ Het Geweefzel van de Schaal is zeer dun en broosch, en derhalve is het verwonderlyk te zien, dat de holletjes, daar zy in liggen, zo effen en eenvormig zyn, als of zy met een hard en fcherp werktuig geboord waren. Het dikfte end ligt altoos inwaards, en de holligheid heeft uitwaards maar een zeer klein gaatje. Dit is het geval

met alle foorten, die dus gehuisveat zyn in hout of fteen: waar uit men befluiten moet, dat zy 'er zeer klein of jong, en geenszins in den ftaat van volwasfenheid, zyn ingekomen: want dus daar in boorende met hun dikfte end, zou de holligheid cylindrisch, of van gelyke wydte, moeten geworden zyn. Doch hoe deeze Dieren de holligheid in ftand doen blyven, en door hunne uitzetting vergrooten, is een vraag, zeer moeilyk op te losfen, die veel verftandige Naturalisten in het onderzoek verbysterd heeft."

'In het Hoofdftuk van de Gaapers ziet men een uitvoerige Befchryving van de Paarel-Mosfel en de Paarel-Visfchery. —— De natuur en eigenfchappen van deeze Mosfelen worden uit PONTOPPIDANS opgegeeven, —— volgens wiens gedagten de paarlen uit de Schaal voortkoomen. De meeste rivieren zegt onze Schryver, leveren Paarel-Mosfelen, en derhalve ook van deeze paarlen uit. De grootften van deeze Mosfelen, van een vierendeel elle lang en een dwarfe hand breed, worden gezegd de besten te weezen; —— en het lyf van het Dier zich te vertoonen zeer eenvoudig, fpongieus, tongagtig, uit den witten of bleekgeel van kleur, langs den buitenften rand, in twee helften gedeeld, waar inwendig, in de tusfchenwydte, twee paar lange fmalle uitfchietzels of rimpels zitten. Voorts ziet men duidelyk de ingewanden, bek, maag, lever, darmen, het hart met ééne holligheid, gelyk in de Visfchen, de kuitzak enz. —— Deeze Schulpdieren, zegt onze Schryver, beminnen inzonderheid, zuiver, helder, en een weinig ftroomend water, op een kleijigen grond, die met zand en fteengruis bedekt is. Over den oorfprong der Paarlen zyn de gedagten der Natuur-Onderzoekers verfchillende, en dit kan tot een bewys ftrekken, dat het nog een duistere zaak is. „ De Paarel-Visfchery beftaat in het ophaalen der Paarel-Mosfelen, en in het openen der zelve om naar paarlen te zoeken. Daar 't water ondiep is, kan men ze met de handen grypen: daar 't dieper is, gaan de paarlvisfchers fomtyds langs een ftok neder, en vatten de Mosfelen met hunne toonen. Anderszins wordt ook wel een vlotje gemaakt, met een gat in 't midden, door 't welke men een houten tang tot op den grond fteekt en dus de Mosfelen ophaalt. Het vlot is van onderen wit geverwd, en wordt door een fteen zodanig tegen gehouden, dat het maar langzaam afdryft met den ftroom. Een man met

zyn

zyn aangezigt over 't gat liggende, kan de Mosfelen zien en met den tang vatten. Door middel van zulk een toestel kan hy wel duizend Mosfelen in een dag ophaalen: doch daar het eenige ellen diep is of troebel water, gaat zulks niet aan." Het uithaalen van de paarlen uit de opgevange Mosfelen, zonder dezelve te beledigen of te doen fterven, waar door een groote menigte van deeze Schulpdieren moest vernield worden, en tot bederf van de Paarel-Visfchery ftrekte; heeft de Heer GISLER geleerd, en een' manier voorgefteld om de paarlen uit te haalen of naar dezelven te zien, zonder befchadiging van het Dier; welke in het Werk geleezen kan worden.

Onder de Kom-doubletten, van onzen Schryver zo genoemd, in plaats van *Chamæ* of Gaapers, wordt van eene foort, onder den naam van Fontein-bak gewag gemaakt, waar in byzonder is, dat in geene Doubletten, tot heden, zulk een verbaazend onderfcheid van grootte is gevonden. „Men heeft 'er, die weinig grooter dan de nagel van den duim zyn; terwyl anderen zo groot voorkomen, dat een enkele fchulp naauwlyks van twee man kan worden gedragên. In 't Kabinet van de Koningen van Sweeden bevondt 'er zig eene van over de vyf honderd ponden zwaar. De twee berugte Wywaters-bakken, als men van de zyde der Orgelen, in de kerk van St. Sulpice, te Parys komt, zyn gemaakt van twee ftukken eener Doublet-Schulp van deezen aart, die aan Koning Francois den I. prefent gedaan werdt door de Republiek Venetie, zegt D'ARGENVILLE. Den Aantekenaar op het Werk van RUMPHIUS geheugde het, voor eenige jaaren, op 't Oostindisch huis hier te Amfterdam, drie zodanigen gezien te hebben, die volkomen Doublet waren, weegende ieder wel drie honderd ponden. Deeze zyn het, daar RUMPHIUS zelf, onder den naam van *Vader Noachs Schulpen*, van fpreekt, hebbende een enkele Schulp, daar zes mannen genoeg aan te dragen hadden, in 't jaar 1663 uit een gebergte op Amboina gehaald, en aan den Oud Gouverneur behandigt. —— Men vindt ze, zegt hy, meest op alle eilanden en kusten van het Amboinfche Gebied, en, zo hy gehoord hadt, ook in de Molukkes, zittende veelal aan de fteenrotfen zodanig vastgegroeid, dat men ze 'er zelden onbefchadigt van daan kon krygen; doch hy bevondt ze volmaakt overeenkomftig met die, welken aldaar nog dagelyks frisch uit de Zee gehaald worden." —— „ De grootften van deeze Doubletfchul-

pen, "

'pen," zegt onze Schryver verder, „daar de naam van *Gigas*, als van Reusagtige grootte zynde, op toepasſelyk is, noemen wy, hedendaags, zo, wegens de geſtalte, als wegens haar gebruik, veelal *Fonteinbakken*. Het is niet ongewoon, zodanigen te zien van anderhalf of twee Voeten breed, en één Voet lang, van het ſcharnier naar den omtrek toe gerekend. Die kleiner zyn voeren, wegens de ſchubagtige oneffenheden, waar mede de Schaal van buiten bekleed is, den naam van *Nagelſchulpen*: doch daar komen ook voor die geheel ongenageld zyn."

De gewoone Oester wordt ook, onder de Oester-Doubletten, omſtandig beſchreeven. Zy koomen op veele kusten voor, liggen veelal los in de ſlibber, ſlik of zand; doch hebben ook de bekwaamheid om zich onbeweeglyk aan rotzen, klippen, ſteenen, paalen, ankers vast te hegten, „'t welk dan ook byzonder blykt in die der andere Wereldsdeelen, alwaar men ze zeer gemeen, en by troppen, vastgegroeid vindt aan de takken of ſtammen van zekere boomen, *Mangroves* en Duizendbeenen genaamd, die op de ſtranden, en aan den mond der rivieren, in 't water groeijen, en hunne takken laaten nederhangen, welke dan wortelen ſchieten, en als nieuwe ſtammen worden, die men afhakken en met de Oesters beladen op ſchouder kan dragen. Dit heeft in de Westindiën niet alleen, maar ook in Guinée en elders aan de Westkust in Afrika plaats." —— De Oesters, „zegt onze Schryver," zyn zeer ongelyk van grootte. Men vindt 'er, tusſchen de klippen van Schotland, die de Schaal zeer breed, dik en zwaar hebben. In de Indiën komen voor, die meer dan een Voet breed zyn. 't Is dan niet te verwonderen, dat men aldaar vindt, wier vleesch in verſcheide ſtukken moet geſneeden worden, om het te nuttigen. „En hier ziet men onder de bladzyde een' Aanteekening:" In de Koninglyke Konstkamer, te Koppenhagen, vertoont men, onder anderen, twee Oesterſchulpen, die by Goa met een ankertouw uit de Zee gehaald zyn. Ieder is 224 ponden zwaar, en over 't kruis derdehalf elle breed. Van den Visch, dien men daar in vondt, kreeg ieder op het ſchip een ſtuk. PONTOPP. II. Theil. p. 305. *Aantek.* „Wat verder: Zo algemeen bekend als het is, dat het Dier der Oesteren baarden of kieuwen heeft, waar van de buitenſte als kraakbeenig is, met kleine tandjes voorzien; als ook dat hetzelve met eene pees gehegt is aan de Schaal, gelyk andere Schulpdieren, zo

wei-

weinig zal het aan veelen, die duizendmaal Oesters gegeeten hebben, bekend zyn, dat het vleesch deezer Dieren famengefteld is uit een keel, maag, hart en aderen: alle welke deelen men te gelyk gaat inzwelgen."

In de Befchryving van de Paarel-Oester vindt men iet aangaande den oorfprong der Paarlen: „ Wanneer de fchors afgehaald wordt van zodanige Paarel-Oesters, dan wordt men wel haast gewaar, dat zy met een' menigte wormgaatjes bezet zyn." 't Schynt dat zekere Zeediertjes tusfchen de fchobben van de fchors inkruipen, en dan de Schaal, zo ver hun mooglyk is, doorbooren. Zy ftuiten gemeenlyk tegen 't Paarlemoere bekleedzel, dat echter dikwils voor hun wyken moet, en dus den aanleg maakt der paarlen. Hier zal niet tegen ingebragt worden de ongemeene hardheid van het Paarlemoer; nu men weet, dat 'er wormen zyn, die niet alleen het hardfte hout, maar zelfs fteenen doorknaagen. In veele Paarel-Oesters, die paarlen aan zig hebben, wordt men de oirzaak blykbaarlyk gewaar, wanneer zy afgevyld zyn. —— Dit wordt bevestigd door de aanmerking van RUMPHIUS, dat de paarlen eerst met een halsje aan de Schulp gehecht zyn, en vervolgens daar af gaan door het lekken van het Schulpdier."

Het bygebragte zal genoeg wezen om te doen zien, dat ook dit Stuk van het vervolgd wordende Werk, van veel aangelegenheid is voor de Natuurlyke Historie.

Historifche Jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland, van de vroegfte gebeugenisfen tot op den tegenwoordigen tyd. Door FOEKE SJOERDS. *IVde Deel. Te Leeuwarden by* P. Koumans, 1771. *Behalven het Register* 528 *bladzyden in groot octavo*.

HEt tydbeftek, in dit gedeelte dezer Jaerboeken vervat, ftrekt zich uit van den jare 1374 tot het jaer 1425; 't welk, even als dat van 't derde Deel, achtervolgende binnen- en buiten-landfche onlusten vermeld. Onze Historiefchryver het voorgevallen oplettend ontvouwende, doet ons, op ene dergelyke wyze als in de vroegere onlusten, geftadig opmerken, dat inwendige verdeeldheden fteeds de bronwellen van Frieslands onheil waren; en dat de Friezen ongelyk minder gevaar zouden geloopen hebben, van immer onder ene vreemde macht

te bukken, indien ze zich onderling door eendracht versterkt hadden. —— Een der aenmerklykste omwentelingen, geduurende dit tydsbeloop, is ongetwyfeld, de overheersching van Friesland door Hertog *Albrecht van Beieren*; waerom het der moeite wel waerdig zal zyn, des Schryvers verhael dier gebeurtenisse kortlyk na te gaen.

Hertog *Albrecht van Beieren*, zedert het jaer 1358 Ruwaerd, en zints het jaer 1389 Graef van Holland enz., was al vroeg bedacht geweest, om, gebruik makende van de onenigheden der Friezen, een inval in Friesland te doen, dien hy echter, zo uit staetkunde als anderszins, niet in 't werk stelde voor 't jaer 1396. In dat jaer landde hy, op den 24sten van Oogstmaend, aen de Friesche kust; omtrent de Kuinder, met een heir, dat ten minsten op omtrent 100000 man geoefend Krygsvolk begroot word; waer tegen de Friezen, van 's Hertogs oogmerk verstendigd, niet meer dan 30000 man, moedig, maer ongeoefend en slecht gewapend Landsvolk, by een hadden konnen brengen. De Friesche Potestaet *Juwinga*, 's Vyands overmagt wetende, en van 's Lands gesteldheid kundig, hoopte het dreigend gevaer af te wenden, door een volstrekten slag te vermyden, en den Vyand in zyn voortocht, door belemmeringen, af te matten, dat hem, by mangel van mogelykheid van subsistentie, zou noodzaken, om, met den invallenden natten en guuren Herfst, het Land te ruimen. Dan deze raed had geen invloed op de menigte, die, meer drift dan beleid bezittende, 'er op aendrong, dat men, hoe eer hoe beter, slag zou leveren, roepende; *Liever als vrye Frye Friezen te willen sterven, dan een vreemden Heer te dienen, of onderworpen te zyn.* Het verwerpen van dien raed stond der menigte eerlang dier; want ene behaelde vreeslyke nederlaeg der Friezen, in welke ook de Potestaet sneuvelde, gevolgd van verdere nadeelige ontmoetingen, stelde hen buiten staet, om 's Vyands gewelddadigheden in deze landstreek te stuiten. Hier op werd het Land ten prooi der overwinnaren, die 't wyd en zyd afliepen, alomme stroopten en brandden, verscheiden plaetsen innamen, en bezettingen in dezelven wierpen.

Intusschen had de Hertog ook enige schepen met manschap, naer den oostkant van Friesland gezonden, om de Lauwers en het Dokkumer diep te sluiten, en alzo het landschap van die zyde te bedwingen. Doch men hield 'er zo naeuw een toeverzicht, om den vyanden het op-

opkomen te beletten, dat dit oogmerk te leur gesteld wierd; en zy zich vergenoegen moesten met slechts den stroom aen deszelfs mond te sluiten, zonder zich verder opwaerts te durven wagen.

Het jaergetyde verloopen zynde keerde de Hertog weder naer Enkhuizen, scheidde het leger, en liet de hulpbenden, na 't betalen der bedongene soldye, huiswaerds trekken. Echter verliet hy Friesland niet, zonder een sterk kasteel, dat hy te Stavoren had laten bouwen, wel voorzien te hebben, van ene goede bezetting, mitsgaders met een genoegzamen voorraad van mond- en krygsbehoeftens, 't geen insgelyks op andere plaetsen schynt geschied te zyn. Velen willen wel, dat de Hertog zich, voor zyn vertrek uit Friesland, van de Friezen en Omlanders, of altans van de Vetkoopers-party onder hen, zou hebben laten huldigen, en tot Heer doen aennemen, doch alles nagaende is 't vry duidelyk, dat zulks eerst twee jaren later geschied is.

Het blykt naemlyk dat de Friezen, zo dra de Hertog vertrokken was, bedacht waren op het verkiezen van een nieuwen Potestaet, in de plaets van den gesneuvelden *Juwinga*. Doch het bachlyk tydgewricht en nevensgaende omstandigheden deeden den enen en anderen deze waerdigheid van den hand wyzen; 't welk ten gevolge had, dat men twee Potestaten tevens verkooze. *Sjoerd Wiarda* een Vetkooper, en *Haring Harinxma* een Schieringer (*): Ieder zou het gebied voeren in het Landdeel daer hy t'huis hoorde. De Landdagen van Westergoo zou men houden te Hartwerd niet ver van Bolsward; en die van Oostergoo te Barrahuis niet verre van Leeuwarden. Gelyk deze schikkingen toonen, dat de Friezen, hoe zwaer ook gedrukt, zich nog niet als een overheerd Volk aenmerkten, maer hunne vryheid en onafhanglykheid zochten te handhaven; zo vind men ook een brief van den 16den van Slachtmaend 1396, en dus kort na 's Hertogs vertrek uit Friesland, waer in, uit des Hertogs naem, zekere toezegging geschied aen enen *Roelof Jans* van Leeuwar-

(*) De namen van *Vetkoopers* en *Schieringers* zyn benamingen van twee oude hoofdfactien in Friesland; waer omtrent in dezen alleen aen te merken staet, dat al oudtyds die van Oostergoo *Vetkoopers*, en die van Westergoo *Schieringers* genoemd werden. Zie *F. Sjoerds Jaarboeken*, III. D. bl. 129——132.

warden, *waert dat Myn Heer* [Albrecht] *Oostfriesland becraftede*; uit welk voorſtel men mag afleiden, dat hy Friesland toen nog niet onder zyne gehoorzaemheid gebragt had, maer het zelve in 't toekomende hoopte te *becraftigen* of te overmeesteren.

Trouwens het verdere beloop der Geſchiedeniſſe wyst zulks klaer genoeg uit. De Hertog had te weinig volk, in Friesland gelaten, om zyne Regering aldaer op een vasten voet te brengen, of het land aen zich te onderwerpen. En de Friezen bedienden zich hier van wel dra met zo gewenschten uitſlag, dat ze eerlang verſcheiden burgten en plaetſen heroverden; zelfs maekten de burgers van Stavoren zich meester van de bezetting, en dreven ze ter Stad uit. De Hertog deed wel terſtond nieuwe manſchap overſteeken, maer deze, in 't begin van Sprokkelmaend 1397, voet aen land zettende, vonden de Friezen zo wel op hunne hoede, dat zy, na veel volks verlooren te hebben, te rug moesten keeren, en de Friezen op dat pas in rust laten. Voor 't overige was de Hertog, in den jare 1397, zo zeer belemmerd door andere omſtandigheden, dat hy niet wel in ſtaet ware, iets van aenbelang te ondernemen, ter onderwerping van de Friezen. 'Er ſchynt ook in dat jaer, ten dien opzichte, niets merkwaerdigs voorgevallen te zyn, dan ene vruchtlooze pooging om de Friezen tot een verdrag te bewegen, en 't verlenen van Lastbrieven ter Zee, om hen door een Kaperoorlog te beſchadigen. Middelerwyl woedden de verdeelde Schieringers en Vetkoopers in dit jaer hevig tegen elkander; de Vetkoopers, die beſchuldigd werden, de Hollanders in 't land gelokt te hebben, ſchooten in die onlusten te kort; en de Schieringers, hier op den meester ſpelende, vielen ook, met geweld, op het klein aental volks van den Hertog, dat nog hier en daer in bezetting lag, waer mede deze onlusten afliepen.

Hertog *Albrecht* intusſchen ziende, dat de Friezen in 't algemeen naer geen onderwerping wilden hooren, en dat zyne bezettingen uit het Land gedreven waren, ſpande in 't jaer 1398 alle krachten in, om meester van Friesland te worden. Zommige Vetkoopers waren hem wel niet ongenegen, maer, dewyl ze tans de zwakſte party waren, konden ze hem van weinig dienst zyn; men wil, dat echter enigen van die party hem aenſpoorden, om den oorlog te hervatten, die eerlang op nieuw aenving. Alles tot een herhaelden kryg beraemd, en

voorts

voorts vervaerdigd zynde, ſtak eindelyk een aenzienlyk Leger, onder 't bevel van 's Hertogen zoon, *Willem*, Graef van Oostervant, van Enkhuizen naer Friesland over; blyvende de Hertog self te Hoorn, om den uitſlag af te wachten. De vloot zettede het op de Lemmer en Takozyl aen, daer 't heir aen land ſtapte; dat voorts, door Gaesterland, naer Hindelopen trok. Omtrent deze plaets waren de Friezen in grooten getale vergaderd, om den vyand te ſluiten; maer zy werden, met verlies van 300 dooden, op de vlucht gedreven. Hier op ſtak 's Graven Leger zommige naestgelegene dorpen in brand, en trok voorts den dyk langs naer Stavoren, dat Graef *Willem*, na enigen tegenſtand, ingeruimd werd; zynde de Burgers, die in menigte daer binnen waren, door gebrek aen levensmiddelen, genoodzaekt de plaets over te geven. Op deze overgifte werd de Graef van Oostervant aldaer, in den naem zyns Vaders, op Maendag na St. Jacobsdag in 't jaer 1398, van de voornaemſte hoofden der Vetkooperen, als Landsheer gehuldigd en geëedigd. Enige dagen daer na, of wel den 11den van Oogstmaend geſchiedde de plechtige hulde, volgens de voorwaerden, die inmiddels tusſchen 's Graven Raden en Gemachtigden uit de Friezen, zynde ter wederzyde zeven perſoonen, beraemd en vastgeſteld waren. En nog drie dagen later, of den 14 van Oogstmaend, ontving Hertog *Albrecht* de hulde van de Prelaten, Hooftlingen, Mederegters en gemene Gemeente van Oostergoo en Westergoo. 't Is waerſchynlyk, dat de Hertog diestyds in perſoon zo wel te Stavoren geweest is als de Graef van Oostervant, doch hy moet dan kort daer op weder naer Holland vertrokken zyn, om aldaer ſchikking te maken, nopens zyne regering en de regten van het overheerde Friesland; dewyl de Handvest dien aengaende ter plaets- en dagtekeninge heeft; *Gegeeven in den Haege 's Maendags na St. Bartholomeus dag* 1398. Deze Handvest behelst een tamelyk breedvoerig opſtel van de wetten en regten, volgens welken de Hertog het overwonnen Friesland wilde regeren. Velen derzelven waren uit het oude Frieſche Landregt genomen, en zommigen ſchynen uit de Hollandſche regten ontleend te zyn. Verders is 't blykbaer, dat velen dier wetten en regten ene vry naeuwkeurige overeenkomst hebben, met die, welken tot nog in Friesland plaets hebben.

Na dit alles ſtelde de Graef van Oostervant, uit 's Va-

ders naem, allerwegen Baljuwen, Schouten, Schepenen en Rigters aan, om wegens den Grave van Holland enz. regt te doen. En vermits, by de verdragpunten, was vastgesteld, dat alle zodanige Amptenaren uit de eigen Landzaten gekooren moesten worden, ontving *Tymen Heppers*, een der Friesche Gemachtigden, het Schoutsampt te Stavoren, met vryheid om enige persoonen te benoemen, en aen den Hertog voor te stellen, om het ampt van Schepen aldaer te bekleeden. En dewyl de geheele opdracht van Friesland maer alleen van de party der Vetkoopers schynt geschied te zyn, en de Schieringers daer in geenszins schynen bewilligd te hebben, vond men geraden, om zommige plaetsen met behoorlyke bezettingen te voorzien, die onder enige ervaren Hollandsche krygslieden gesteld werden. Kort daer na stak de Graef van Oostervant weder over naer Holland, daer hy zynen Vader te Hoorn ontmoette. En de Hertog wendde voorts alles aen, om zyn verkregen gezag in Friesland te handhaven, ja wyder uit te breiden; dat hem en zynen Opvolgeren steeds veel moeite baerde; dewyl de Friezen, niet dan gedwongen bukkende, by alle gelegenheden tegen de overheersching opstonden; 't welk geduurig aenleiding gaf tot herhaelde oorlogen, waer in met een wisselvallig geluk gestreden werd.

Eenzaame Nagtgedagten. Of zedelyke Betrachtingen over de Waereld en Waereldsche voorvallen. Door P. L. S. MULLER, *Hoogleeraar der Wysbegeerte, te Erlangen, en Medelid van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekers. Derde Deel. Tweede Stuk. Te Amsterdam by* A. D. Selschap 1770. *In groot octavo* 173 *bladzyden.*

IN dit Stukje ontmoet men, even als in de voorgaende, ene reeks van leerzame bespiegelingen, die de Hoogleeraer *Muller* op ene levendige wyze voordraegt. Het eerste Onderwerp, waer op zich zyne aendacht vestigt, is de *Vergetelheid*; voorts beschouwt hy de *Gezondheid*; verder verledigt hy zich ter overweginge van de *Droomen*; hier op volgen bedenkingen over de *Wonderwerken*, het *Leven en den Wasdom*, de *Zeden*, mitsgaders den *Smaek*, en eindlyk handelt hy over de verwaerloozinge der *Opvoedinge van het Gemeen*, met aentooninge hoe 't Gemeenebest eischt, dat daer omtrent meerder oplettendheid gebruikt worde; by welke gelegenheid hy ook een Project ter verbeteringe hier van voorstelt. Ieder onderwerp word door onzen Autheur, naer gewoonte, met een Wysgerig en

Ze-

Zedenkundig oog beschouwd, waer uit hy dikwerf aenleiding neemt om de treffendste characters te malen. Hier van verstrekt ons in dit Stukje zyne beschouwing van de *Vergetelheid* boven al ten voorbeelde. Het Geheugen en de Vergetelheid, op zyne gronden; wysgerig ontvouwd hebbende, leid hy 'er uit af, dat de Vergetelheid bestaet „ in de uitwissching, of slechts eene verdooving van prentsels die in ons brein staan". Dit doet hem verder aenmerken, dat deze Vergetelheid te laken of te pryzen zy, naer gerade der verschillendheid dier prentselen. Laekbaet zyn we, als wy zulke prentsels, die wy in volle kracht behoorden te bewaren, onderdrukken; door 'er ons niet over te bekommeren, dezelven niet toe te laten, of ook wel door anderen te bezwalken. We zyn in tegendeel te pryzen, wanneer wy zulke prentsels, die ons niet betamen te onderhouden, onderdrukken en benevelen; door onze prentsels, naer 't leidspoor der ingeschape rede en 't licht der openbaringe, wel te beoordeelen, betaemlyk te schikken, naer behooren op te wakketen, ons dikwils daer mede bezig te houden, en dezelven te bestieren tot ons eigen redelyk vergenoegen. —— Deze aenmerkingen heldert de Hoogleeraer vervolgens op door zeer welgepaste voorbeelden, wier prentsels men wel mogt wenschen, dat, onuitwischbaer in ieders brein ingedrukt, steeds levendig bewaerd wierden, waerom wy 't der moeite waerdig geacht hebben dezelven hier over nemen.

„ Weinig prysselyke en veel laakbaare Vergetelheid, is het algemeene beloop der hedendaagsche wereld.

„ Ziet eens op dien *ongelukkigen*, die weleer door moeijelykheden gesolt, veel verlies en schade gedragen heeft, en nu, ondanks het voorzienig Bestier, het geen hem door alle zwaarigheden hielp, echter nog het oude harteleed en de voorgaande schade niet verkroppen of vergeeten kan. De tegenwoordige verbetering van zynen staat helpt hem niets, dewyl hy het gevoel daar van, door de voorstellinge van het voorledene, bezwalkt. Waar hy gaat en staat, kermt hy over zyn ongeluk, en hy kan in geen gezelschap koomen, zonder in 't lange en breede het groote register zyner rampspoeden op te haalen. Hy is verdrietig in de samenlevinge, dewyl hy altoos de geheele wereld in zyne hersfenen over hoop haalt, oude zeeren opkrabt, en zyn ziel door deeze dagelyksche bezigheid gewent, om altoos alle zaaken van eenen kwaaden kant te beschouwen. Zoude deeze ongelukkige niet beter doen, de inprentsels van het akelige uittewisschen, of te onderdrukken, en zich met aangenaamer voorwerpen, die de Voorzienigheid hem dagelyks aanbied, bezig te houden? Word niet meenig mensch een voorwerp van deernis, vermits hy gestadig zit het ellendige en jammerlyke in zyne gedachten te herkaauwen, en is dit niet by veelen het beginsel van mymeringe en van krankzinnigheid geweest? De Voorzienigheid begeert niet, dat wy dusdaanig over het ongeneughelyke peinzen, zy vergunt immers niet alleen, maar gebied ook, het hartzeer te vergeeten, overbodige zor-

zorgen te laaten vaaren, en aan alle droeffenisse behoorlyke paalen te zetten. Dit ware eene gepaste, gelukkige en prysfelyke Vergetelheid, welke de mensch in zyne magt heeft; indien hy tydig de wegen inflaat, die in zyn brein de fchrikbeelden verftooren, en hem tot aangenaamer befpiegelingen geleiden kunnen.

„ Let vry op dien *onverzoenelyken*, die de denkbeelden van haat en nyd in zyn brein koestert, en de prentfels van aangedaan ongelyk in eene geftadige beweginge houd. Hy ftaat met fpyt op, en gaat met wrok te bedde. Zyn Ziel, tot verbittering gewent, doet niets liever, dan te fpooken onder den verwarden hoop van nydige indrukfels, die als met fchaaren in het brein gedrukt ftaan, en daar met het onftuimig geweld van een verhit en kookend bloed zeer diep en bykans onuitwisfchelyk ingeprent zyn. Dagelyks denkt hy aan wraak. Dagelyks verfteigert hy den maatftaf van het gewaande onrecht, en ziet alle daaden van zyne tegenparty met een valsch oog van vergrootinge aan. Zyn Ziel verhard in deeze beflommering, en fchynt zich nergens liever meê beezig te houden, dan met haaren vyand eenen trek te fpeelen, die gevoelig is. Overal waar deeze onverzoenelyke koomt, haalt hy, met eene onbehouwe lastertaale, de gebreken zyner tegenpartye op, en valt ieders ooren lastig met het verhaal van zyne ftrydigheden, pleidooijen en oneenigheid. Immers als hy bedacht, hoe weinig zyne haatelyke beuzelingen en byzonderheden anderen behaagen, en hoe weinig zich een derde over zyne pleidooijen ontrust, zoude hy vooral van die zaaken zwygen. Dan de mond overvloeijende van het geen, daar het hart vol van is, verraad hy by uitftek, hoe diepe indrukfels de twist in zyn brein gemaakt heeft, en hoe gaarne zyn Ziel zich met deeze prentfels, die echter ten uiterfte onzalig zyn, ophoud.

„ Gebeurt het al eens, dat de achtbaare voorftelling van lieden van aanzien en vermogen, gegrondvest op rede en openbaaringe, zyne dolle drift van toorne eenen teugel aanlegt, waar door hy zich gebreidelt ziet, om aan zyne wraakzucht niet den vollen loop te laaten, zoo is hy dikwyls nog onbefchaamt genoeg te zeggen: *Ik zal het myne tegenparty wel vergeven, maar niet vergeeten.* Hoe! Niet vergeeten? Staan deeze Duivelfche prentfels, die, tegen vernuft, ja tegen God en zyn woord, onbetaamlyk in uw brein gekroopen zyn, en zich aldaar ingenestelt hebben, zoo vast geplakt, dat noch rede, noch ftaatkunde, noch Godsdienst, noch het gezag van vreedzaame menfchen dat gefpuis uit uwe harsfenen verbannen kan? Heeft dan uw Ziel dien Belials aart, verzadigt te worden met onrust, en lust te fcheppen in alles wat uwen evenmensch verdriet, en hem ongelukkig maakt? Ach! Vergeet! Vergeet, myn vriend, alles, wat gy meent, dat u al eer verftoort heeft, verjaag die fpooken uit uwe hersfenen, denk niet meer aan het gedaane ongelyk, verdoof en verdonker alle voorftelling daar van, laat uwe Ziel niet doolen in eenen hof van fteekelige distelen, en ftel u niet in gevaar, dat de

weêr-

weêrwraak van een geducht Opperwezen, uwe misslagen, tegens hem begaan, ook nooit vergeete. Uw tegenparty, dien gy met haat vervolgt, kan u ten allen tyde ontwyken en ontloopen, maar gy ontloopt den Rechter niet, die u door zyn woord tot verzoening en liefde aanporde; en wie is dan ongelukkiger? Zyt gy, als een onverzoenelyke, niet veel ongelukkiger, dan de geene, dien gy haat? Gy zyt laakbaar, om dat gy die haatelyke prentsels met zoo veel onstuimigheid in uwe hersfenen gedrukt hebt, en nog laakbaarder, dat noch vernuft, noch vermaaning van Godsdienst, uwe ziele hebben kunnen bepaalen, om allen deeze prentselen tegenstand te bieden. Laat u door die edele gemoederen beschaamen, die het aangedaane onrecht niet hoog of heftig opneemen, en datelyk vergeeten, als of het nooit gebeurt ware: want deeze *prysselyke Vergetelheid* brengt hun in hun eigen gemoed eene diepe rust, voor menschen eere, en voor God een goed geweeten te wege.

„ Wilt gy in tegendeel bewyzen eener *laakbaare Vergetelheid* zien, slaat slechts de wereld gade, zy is 'er van vol en opgepropt.

„ Betracht eens die *opgeblaze menschen*, die onlangs uit een stinkend stof in de hoogte reezen; en, het zy zelve, het zy in hunne voorouderen, de allergemeenste lieden in de maatschappye waren! Ziet eens met welke paauwe vederen zy omzwieren, en hoe verachtelyk zy deszulken behandelen, die nog onlangs meer dan zy waren. Hebben zy niet vergeeten van welke afkomst zy zyn? En ware het hun niet nutter daar dikwyls aan te gedenken, om hunnen stinkenden hoogmoed naar verdienste te breidelen?

„ Let eens op dien *deugniet*, die na bedreve, edoch verzoende en vergeve misdaaden, nu het hoofd om hoog steekt, en op eene vermetele wyze de onschuld bedilt; over kleinigheden, die zyn evenmensch begaat, zonder barmhartigheid vonnist; en muggen in kameelen, of splinters in balken verandert. Voorzeker, hy heeft schandelyk vergeeten, dat hy zelf eertyds erger misdaaden beging: want de overweging daar van zoude hem nederig van geest, en zachtzinnig genoeg in zyn oordeel maken, om niet liefdeloos over zynen medemensch te vonnissen.

„ Slaat eens dien *ondankbaaren* gade, die, door de liefdedaaden van redelyk gezinde gemoederen tot eer en aanzien en geluk verheven, nu zyne weldoeners over de schouderen aanziet; ja die zelfs in de gedachten durft neemen hen te onderdrukken, en tot betaling voor het goede te bedroeven. Gewisselyk; hy heeft het vergeeten, en denkt 'er niet om, hoe zy in Gods handen de werktuigen waren van zyn geluk. Zoo weinig maakt een ondankbaar mensch indruksels in zyn brein van de weldaaden, die hy geniet. Zoo gering schat hyze, en zoo weinig laat hyze aan zyne Ziele tot eene gestadige herinnering verstrekken, om daar door aan den plicht te gedenken, waar toe hem voorheen genote weldaaden verbinden. Hoe weinig denkt dus een kind, dat meerderjaarig geworden is, aan de trouwe en

 dienst,

dienst, hem door de onderen bewezen? Hoe schielyk vergeet een vriend de liefde, die hy eertyds van eenen anderen genoot? Een kleine omstandigheid is in staat, om alle denkbeelden van vriendschap uit meenig brein te verbannen, en den besten vriend in den bittersten vyand te veranderen, en, is al eer de eene een David geweest, waar blyft zyn Jonathan? Is het recht, dus te vergeeten de verbinding, die eertyds tusschen vrienden of broederen was? Is het recht, zoodanig al het goede uit de gedachten te slaan, het geen men weleer zoo gul van de eene zyde gegeven, als greetig van de andere genoten heeft?

„ Maar hoe veel te meer is de wereld vol van ondankbaarheden tegens het heilig Opperwezen, en hoe dikwyls worden de weldaaden van den Alzegenaar vergeeten?

„ Het is licht te begrypen, dat de dingen, die geenen zonderlingen indruk op het brein maaken, vervolgens ook niet veel in de gedachten gebeezigt worden. Het dagelyksch voedsel, dat wy van God ontfangen; de zegen van gezondheid, die wy genieten; het voordeel, dat wy uit den invloed zyner voorzienigheid trekken; en meer diergelyke, zyn altemaal zaaken, die de meeste menschen zonder erg en zonder nadenken gebruiken. Het maakt dus geen indruksel, en daarom denken zy 'er niet om. Maar is het recht, dus onverschillig by het aanneemen der Goddelyke weldaaden te zyn? Is het recht, zoo weinig erkentenis, zoo gering eene dankbaarheid, zoo spaarzaam eene godsdienstigheid voor het Opperwezen te betoonen? Is het recht, de wegen van God, en de bevelen van den Almagtigen te vergeeten? Is het recht, zoo weinig om die geboden te denken, die men echter van jongs af aan in het brein gedrukt had? Is deeze laakbaare Vergetelheid geen bewys van den geringen ernst, dien de ziel aangewend heeft, om zich goede en diepe inprentsels zoo van het eene als van het andere in de hersenen, en daar door in de ziele zelve te maaken? Hoe ongelukkig zouden wy zyn, indien God ons vergat, en naliet ons te helpen en te zegenen! Of hoe rampzalig waren wy integendeel, indien hy onze misdryven en onze overtredingen nooit vergeeten wilde!"

De Jaargetyden, Heldendicht in IV. Zangen, Met Plaaten. Te Leeuwaarden, ter drukkerye van H. A. de Chalmot 1771. *Behalven het Voorbericht* 174. *bladzyden in groot octavo.*

ENe wel getroffen schildery van de verwisselende Jaergetyden, oorspronglyk in 't Fransch geschreven, door iemand, die, van zyne tederste jeugd af het Landleven gewoon, boven al smaek gekregen heeft, niet alleen in 't lezen, maer ook in 't opstellen van Landgedichten; en de natuur volgende 'er gelukkig in geslaegd is.

Op deze soort van Poëzy byzonder gevallen zynde, heeft het hem natuurlyk aenleiding gegeven, om bepaelder na te gaen, op hoe verschillende wyzen men dezelve in onderscheiden tyden behandeld heeft; en wel inzonderheid op te merken, hoe Mannen van naem in onze Eeuw loflyk medegewerkt hebben, om de Landdichtkunde in hare rechte waerde te herstellen. „ Zy is hier door, gelyk onze Autheur schryft, van die boerschheid ontdaan, welke haar eertyds benevelde; zy is ontheven van dat gemaakte, dat schynblinkende, en die geest van bedrog, waar mede zy in de twee voorige eeuwen omheven was. Zy schildert de Natuur en Zeden na waarheid, doch zy verfraait dezelve." De verbetering dezer soorte van Dichtkunde schryft hy niet t'onregte toe, aen het uitbreiden van de kennis der Natuurkunde, Sterrekunde, Scheikunde, Natuurlyke Historie enz.; te meer daer ene aengenamer en bevalliger behandeling dezer wetenschappen die kundigheden ontwimpeld, en voor een ieder opengelegd heeft. „ De taal der Wysgeerte, zegt hy, eens in de wereld aangenoomen zynde, heeft zulks mede ten aanzien der Dichtkunde plaats kunnen vinden; men is in staat geweest Dichtstukken te ontwerpen, waar toe eene uitgebreide kennis der Natuur en haarer weldaaden vereischt wierd, en derzelver Schryvers hebben met reden op Lezers kunnen hoopen." Onze Landdichter, dit in zyne Voorreden meldende, word daer door verder geleid tot het voordragen eniger aanmerkingen over 't byzonderste dat men in deze Landdichtkunde in acht heeft te nemen; zo, om de Lezers te bewegen, als om hun waerheden en nette of aangename gevoelens in te boezemen; welke aenmerkingen met vrucht nagegaen konnen worden, van hun die zich op deze bevallige oefening toeleggen. En als men dan verder het oog slaet op de uitvoering dezer Landdichten zelven, zal men bespeuren, dat ze over 't geheel zeer wel beantwoorden aen des Autheurs lessen; men zal 'er allerwegen het aengename en 't nutte Landleven op ene aendoenlyke wyze in afgemaeld vinden; en 'er tevens door opgeleid worden, tot zodanige bespiegelingen, die een heilzamen invloed op onze Zeden konnen hebben. Wel byzonder zal men 'er menigwerf in zien doorstralen het nutte bedoelde van den Dichter, om den Adel en de ryke Burgery de liefde voor het Veld, en de achting voor het Landleven in te boezemen; om hen te doen begrypen, hoe nuttig men den tyd besteed, als men zyne Landlieden door onderrichting kundiger maekt, als men den Akkerbouw en Veefokkery verbetert; en zich langs dien weg overvloed verschaft, door middelen, die tevens den staet verryken. Zie hier, hoe onze Dichter den lof van den Landbouw verheft, en de Zeden van den eerlyken Landman maelt.

„ O Goddelyke Landbouw, ik verlustig my in de beschouwing uwer weldaden; gy weet de gaven der natuur te vermenigvuldigen; gy alleen noodzaakt de Hoofdstoffen, om dezelve te verryken, zy is haare allerschoonste versierzelen aan uwe zorg en ar-

beid verschuldigt. Zonder u zouden de Plantgewassen, die gy weder weet voort te brengen, by hunne geboorte sterven, of alleen gebooren worden, om elkander nadeel toe te brengen. De een door den ander verstikt, zouden zy hunne overblyfzelen op 't modderig land zaijen, waar op zy gevoed zyn; of zouden nauwlyks, van afstand tot afstand, de onvruchtbare oppervlakte der brandende bergen bedekken. Gy trok 't Menschdom uit het midden der bosschen; zich by de velden, die zy in vrede bebouwden, ter woon begeven hebbende, konden zy de heilige naam van Vaderland noemen, en de Zeden, het versierzel van 't leven, kennen. De Dieren, die na verloop van weinig tyd, in de woestynen overwonnen, en de Slaven van 't menschelyk Geslacht waren, schepten in hunne yzers [of boeijen] behagen. De Mensch ontnam het vredig Schaap zynen wol; de Stier onderwierp hem zynen breden en wreden kop; de Vaersen brachten hem haar verzilvert nektar, zuiver en zagt voedzel, de bron der gezondheid. De Landbouw voedde op dien tyd een talryk Volk, en bragt de overvloed uit de velden, in de steden; de Zegepraal, de Konsten, de Vryheid en de Eer was het gelukkig deel van 't Volk, dat zich met den Landbouw bezig hield, en hy, die alleen met de noodige schatten voorzien was, ontfing den vrywilligen tol der Vreemdlingen. Raadvergadering van een Koninglyk Volk, dat de waereld onderwierp; raadgeving der halve Goden, die van de waereld aangebeden wierden, CERES en BELLONA heeft uw vernuft gevormt. Verspreide Gehuchten op het Ausonische gebergte, door de voetstappen van CATO geheiligde valeijen, velden van REGULUS, en daken van SCIPIO, uwe ontketende Arend verhief zich in de hoogte, om den blikzem aan de verbaasde waereld te vertoonen. Uwe deugdzame Krygslieden hingen hunne lauren, na de te rugkomst uit den stryd, in den Tempel van CERES. De door het yzer besnoeide bomen, en de door de handen van de Kamillianen verzogte velden, beschonken hunne overstelpte bezitters, om het meest, met weldaden, en deze vruchten van den arbeid verdorven geenszins hunne zeden."

„ Volkeren, die als overwinnaars, van de Scandinavische klippen, in 't onderworpen Europa nederdaalden, gy onderhoud de deugden der Helden op uwe kusten; maar gy hebt achting voor den bewoonder der gehuchten; en hy heeft geenszins de Asiatische pragt van den verachtelyken Tollenaar, nog de dwingende Edelen te voeden; hy neemt by den troon der Koningen en in de Raadvergadering zitting, en heeft de vermogens om te denken, te gehoorzamen, wetten te geven en ze na te komen. Helaas! de ongelukkige, die onze velden vruchtbaar maakt, is gedurig het slachtoffer der bewoonders van de steden; de pragt eerbiedigt hier de overtollige talenten, en men veracht zyne konst, zynen staat, en zyne deugden."

„ O

„ O mynen Medeburger, mynen Medgezel, mynen Broeder! ô gy, door wien de allernoodzaaklykste konst bloeit; Vriend der onnozelheid, eerlyke Landman, wat kunt gy u op eene gemakkelyke en aangename wyze gelukkig maken! Wanneer hy geen onrechtvaardige Magt, geen ondergeschikte Dwingeland, of geen schraapzugtigen Pachter heeft te vrezen; wanneer hy door de wet beschermd word, is hy, zonder onkosten, gelukkig; zich naby de natuur bevindende, gevoelt hy alle hare weldaden. De pragt komt hem hare ellenden niet vertonen, en doet hem niet over den staat zyner Vaderen schaamrood worden; de medgezellen der zeden, de middelmatigheid, de vrede en de arbeid, bewaren zyne vrolykheid. De loop der Jaargetyden verandert alleen zyne hoop; zyne begeerten, zyne ontwerpen, worden uit de omstandigheden geboren; hy kan morgen beminnen, het geen hy op heden bemint, en de kalmte van zyn hart heeft nooit uit het verdriet haren oorsprong genomen. Aangename en zuivere wellust, die aan 't Huwelyk en aan de banden der Natuur verknogt is, gy maakt hem gelukkig; de Echtgenoot, die hy zich verkiest, neemt deel in zynen arbeid; zy verzagt de ongemakken van haren Hartevriend. Hare Kinderen zyn haare vreugde, zy zullen haaren rykdom zyn; zy zal haare Kinderen haren ouderdom zien omringen, en wanneer zy de vrolykheid op haar berimpeld aangezicht wederbrengt, zullen zy eene bekoorlykheid aan hare hoge jaren geven. Wanneer de Ster des daags zynen loop voleindigt heeft, en hy verheugt weder in zyne hut komt; wanneer hy de eenvoudige en gezonde spyzen, die zyne Dochter eigenhandig klaar gemaakt heeft, met eenen aangenamen reuk verzelt vind; komen de vrede, de bescheidenheid en een zoet gespel, de beminnelyke medgezellen van zyn huisgezin, met hem de voor het gastmaal bereiden tafel, die door de liefde opgedischt, en door de wyn verlevendigt is, omringen. Hy geeft zich dikwils aan zyne gematigde vreugde over, hy zingt zyne vermaken, en den God die ze geeft. Zyne Echtgenoot luistert na hem, en voegt haar gezang by het zyne; en zyn Zoon, dien hy in zyne armen heeft, valt glimlachende in den slaap."

„ O hut der Armen! de achtenswaerdige verblyfplaats der van naberouw bevryde vermaken, der ware deugden; verre van de beschaafde ondeugden, en van den bedriegelyken Vriend, kan 't hart by u een hart ontmoeten. Op deze plaatzen zyn de billykheid, de oprechtheid onzer Voorvaderen, en de gulden eeuw, geen ydele hersenschimmen."

Met den invallenden Herfst konnen wy niet wel nalaten, hier by nog te voegen des Dichters vrolyke beschouwing van dat Jaargetyde, zo als hy dezelve met het begin van zynen derden Zang voordraegt.

„ O gy, (dus vangt hy aen) die door de schatten van CERES zyt verrykt geworden; stervelingen, bereid u tot de nieuwe giften; gelukkige en vruchtbare aarde, verdubbel uwe giften, beloont nogmaals de hand, die u behulpzaam is; en gy, aanminnige Herfst,

ver-

vergunt ons de goederen, en de vermaken, die men van u verwagt. Hy komt, omringt met vredige wolken, die door de lucht dryven, zonder dat zy ſtormen voortbrengen; hy ziet het purper der druiven, de amber, en 't inkarnaat der vruchten onzer tuinen, uit de hoogte der Hemelen; de wynoogst vertoont zich overal op het hangen der heuvelen; hy verwekt het gewoel, en de verbysterde vreugd. Ik zie van verre het gejoel van een gelukkig volk, dat met BACCHUS pronkſpeer in de hand, en met wyngaardsloof bekroont, door de velden loopt. Gunſtelingen van BACCHUS, en gy, beſtierders van POMONA, viert met my de weldaden van den Herfst. Welke ryke verwen, welke ſmakelyke vruchten vertonen deze velden en boomgaarden, aan onze oogen! Zie, hoe de Appel, die door den zuidenwind heen en weder geſlingerd word, den gebogen tak zagjes ontſnapt; hoe de Pereboom zich onder zynen ſchat buigt, zyne gulde vruchten op het geel geworden gras voortrolt, en hoe, aan deze latheining gebonden groene haag, de volzappige Perſik den tak na zig ſleept. Zie daar dan de vruchten, die door de bloemen aangekondigt zyn, en die de brandende Zomer door zyne hitte ryp gemaakt heeft. O ſtervelingen geniet, en dankt den Hemel door uwe vreugdegalmen, voor de goederen die hy u toezond. Laten de danzen en de gezangen, de ſpelen en de liefde, gezamentlyk de laatſte der ſchone dagen doen uitmunten."

Clef de la Geographie. Par D. H. DAUTUN. *Geographe a Amſterdam. A Amſterdam chez* Barthelemi Vlam 1771. *Sans l'Avertiſſement* 100 *pag. in octavo.*

HEt onderwys der Aardrykskunde gemaklyk en aengenaem te maken is het byzondere doelwit van den Heer *Dautun* in dit Geſchrift getyteld *Clef de la Geographie* of Sleutel der Aerdrykskunde. Ter bereikinge van dit oogmerk is het onderwys indiervoege ingericht, dat het geheugen van den Leerling niet overlaeden worde, en 't meest aenkome op de beoefening zelve; die den Leerling trapswyze met genoegen kan doen vorderen, zelfs zonder verder behulp van zynen Onderwyzer. Hier toe is dit Geſchrift tweeledig, het eerſte gedeelte behelst een beknopt verſlag van die grondbeginzelen, welker kundigheid vereischt worden, om een behoorlyk gebruik van de Globe en Kaerten te konnen maken. En het tweede ontvouwt kortlyk welken de aenmerklykſte byzonderheden zyn, die men in 't beſchouwen der voornaemſte Landen in acht heeft te nemen; en hoe men daer omtrent in 't beoefenen der Kaerten te werk hebbe te gaen; om voorts zyne kundigheden ten gebruike te doen dienen. Onze Aerdrykskundige heeft dit alles in ene zo wel geſchikte orde voorgedragen, dat zyn Werkje met regt voor een bekwame handleiding gehouden moge worden.

De

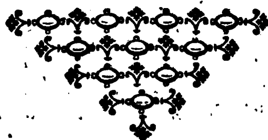
De significatione præpositionum Græcarum in compositis; et generalia quædam de ratione compositionis vocum Græcarum, exposuit CASP. FRID. HACHENBERG. *Trajecti ad Rhenum apud A.* a Paddenburg 1771. *Absque præfatione 172. pag. in octavo.*

DE Liefhebbers der Griekſche taeloefeninge ontmoeten, in dit Geſchrift van den Heer HACHENBERG, 's Mans opmerkingen, *over de betekenis der Griekſche voorzetſelen in ſaemgeſtelde woorden*, mitsgaders een aenhangſel, behelzende *enige algemene voorſtellingen over de manier van de ſamenſtelling der Griekſche woorden.* Het aenhangſel ſtrekt om te toonen, op hoe onderſcheiden wyzen de ſamenſtelling geſchied, en wat men omtrent het veranderen der letteren in aenmerking heeft te nemen; dat voor Leerlingen van nuttigheid kan zyn. En 't geen de Autheur bybrengt wegens de betekenis der voorzetſelen, dat het hoofdwerk van dit geſchrift is, dient om de verſcheidenheid der betekeniſſen der voorzetſelen in die gevallen onder 't oog te brengen, en dus te doen zien, hoe men daer uit den nadruk of volle betekenis der dus ſaemgeſtelde woorden kan afleiden. Dit gedeelte komt voor als ene niet ongeſchikte proeve die men veelligt met nut breeder zou konnen uitwerken; wanneer men tevens deedt zien, in hoe ver het gebruik der beste Griekſche Schryveren gemeenlyk beantwoorde, aen die afgeleide betekenis. De alphabetiſche orde, door den Heer *Hachenberg* hier in gehouden, maekt dat een doorgeſchooten exemplaer 'er gemaklyk toe gebruikt konne worden.

De gedachtenis van den Heer CHRISTIAN FURCHTEGOTT GELLERT, *buitengewoon Hoogleeraar der Wysbegeerte op de Hooge School te Leipzig, vereeuwigd, door* JOHANN AUGUST ERNESTI. *Naar de Hoogduitſche vertaaling, vertaald door* J. F. STORCH. *Te Amſterdam by* A. Eichhorn. *Behalven de Voorreden* 18 *bladzyden in groot octavo.*

NAdemael de beroemde Hoogleeraer *Gellert* van allen, die Vernuft en Deugd te gelyk waerderen, niet minder hoog geacht word in ons Vaderland, dan onder zyne eigene Landsgenooten; zo kan 't allen den zulken niet onaengenaem zyn, dat de poogingen van den Hoogleeraer *Ernesti*, om 's Mans gedachtenis te vereeuwigen, ook in onze tale het licht zien; te meer daer ze ſtrekken, om niet alleen den lof van den roemwaerden *Gellert* te vermelden; maer tevens om der Waereld een uitmuntend voorbeeld, der navolginge waerdig, te vertoonen. Men ziet toch in *Gellert*, naer deze kenſchetſe van den Hoogleeraer *Ernesti*, een Man

Man van een uitstekend Vernuft, en te gelyk een Man van beproefde Deugd; ten nieuwen voorbeelde, dat Geestigheid en Godsdienstigheid geen strydigheden zyn, maer op ene verstandige wyze in den eigensten boezem konnen huisvesten. Men zal, dit Geschrift doorbladerende, den loflyken *Gellert*, in 't een en ander character, gemaeld vinden, en 'er door opgewekt worden, om hem alleszins bestendig hoog te achten; 't welk ten sterker spoor kan dienen, om 's Mans nutte Schriften met oplettendheid te lezen; en 'er dat gebruik van te maken, 't welk hy, die 't geen hy leerde en schreef door zynen wandel steeds ernstig poogde te beantwoorden, bedoelde; naemlyk de zedelyke verbetering van 't Menschdom, tot eer van God, tot nut der Maetschappye, ter eeuwiger Gelukzaligheid van zynen Evennaesten. ——— Men vind in dit Geschrift, by wyze van Voorafspraek, enige aenmerkingen van den Hoogleeraer *Ernesti*, over de al te gestrenge en al te luchthartige behandeling der Zedenleere; in welke verscheiden bedenkingen voorkomen, die overweging verdienen; doch 't was te wenschen, dat dit onderwerp wat bepaelder door hem was afgehandeld; daer 't, gelyk hy betuigt, „ zo moeijelyk valt, in een zaek van zo veel aenbelang, den middelweg te houden, aen geene van beide zyden te veel te doen, en meer aan de goddelyk voorgeschreeven waarheid, dan den waan der zinnen gehoor te geeven." De Zedenleer van *Gellert*, die, volgens het Bericht van den Vertaler, eerlang ook in onze tale gemeen staet gemaekt te worden, zal den Nederduitschen Lezer doen zien, hoe ver ook die beroemde Man getracht heeft in dezen den middelweg te bewandelen.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Gemoedsgestalte van een Christen, of Practicaale Redevoeringen over de Christelyke Zedekunde. Door J. EVANS. *Th. Doctor en Predikant te Londen. In het Nederduits vertaald van* C. W. R. SCHOLTEN, *Med. Doct. Eerste Deel. Te Haarlem by* C. H. Bohn, 1770. *Behalven het Voorwerk, 400 bladzyden in groot octavo.*

„HEt oogmerk van de bediening des Euangeliums," zegt de Eerwaerde *Evans*, in de Voorreden van dit zyn Werk, „is, om de Leerstukken, die wy gelooven, en de pligten, die wy betragten moeten, in haar onderling verband voor te stellen. Dit kan tweezins geschieden. Men kan een leerstuk des geloofs tot een grondslag leggen, en na het zelve verklaard te hebben, aantoonen, welken invloed het redelyker wyze op ons gemoed en gedrag hebben moest, of men kan op een onmiddelyker wyze van de pligten eenes Christens spreeken, en om dezelve aan te pryzen, zig van drangredenen bedienen, die uit de leerstukken des geloofs afgeleid zyn." En dit laetste is 's Mans oogmerk in 't opstellen en uitgeven dezer Leerredenen geweest; waer in hy zich voorstelt ene kortbondige ontvouwing van de Christelyke Zedekunde, op die gronden, welken hem het Euangelie, naer zyn inzien, aen de hand geeft. Het eerste deel, dat thans in onze tale het licht ziet, behelst eerst ene Redenvoering, over de noodzaaklykheid om onze gemoedsgesteldheid wel te kennen; en stelt ons verder in enige achtervolgende Redenvoeringen voor, de algemeene kenmerken ener christelyke gemoedsgestalte; waer op de overigen geschikt zyn, ter beschouwinge der werkzaemheden en plichten, welken daer uit voortvloeijen, omtrent God, omtrent Jesus Christus en omtrent den Heiligen Geest. Wat de verdere plichten, jegens ons zelven en den naesten betreft, deezen worden in het tweede of laetste deel van dit Werk overwoogen, dat insgelyks eerstdaegs in 't Nederduitsch te voorschyn staet te komen. —— De ernstige Euangelieleeraer *Evans* behandelt

deze gewichtige onderwerpen onderscheidenlyk en gemoedlyk, en wel indiervoege, dat hy, niet zo zeer aendringende op verschillend begrepen leerstukken, als wel op het practicale, daer de leerstukken van den Christelyken Godsdienst toe dienen, alleszins met opwekkinge gelezen konne worden. — Zie hier het geen zyn Eerwaerde ons voorstelt, in zyne eerste Leerreden, wegens drie stukken, die boven al van een wezenlyk belang zyn, voor een ieder, die waerlyk overtuigd is van de onvermydelyde noodzaeklykheid, van zyne gemoedsgesteldheid wel te kennen. „ Het is, zegt hy, voor ons eene zaak van groot gewigt, om de volgende drie stukken te weeten.

„ Hoe wy geäart zyn ten aanzien van onze natuurlyke getemperdheid:

„ Door wat voor grondregelen en oogmerken wy ons by de bizondere beweegingen van onzen geest, en by de bedryven van dit leven, laaten leiden; en

„ Welke de heerschende en sterkste neiging van onze ziele zy; of zy met de natuur van het waare Christendom overeenstemme, dan of zy daar mede strydig zy.

1. „ Wy moeten weeten hoe wy geaart zyn ten aanzien van ons natuurlyk temperament. Wy ontmoeten in de waereld niets meer en menigvuldiger dan eene groote verscheidenheid in de getemperdheden der menschen: en dit ontstaat niet alleen uit het onderscheid van opvoeding en van indrukselen, welke uitwendige voorwerpen veroorzaaken, schoon men niet ontkennen kan, dat daar door geene geringe verandering in de gemoedsgesteldheid van een mensch gebooren word; ook kan men deeze zaak aan de eene zyde niet alleen aan eene lange gewoonte van zondigen, of aan de andere zyde aan de bizondere genade Gods en eenen grooten vlyt in de heiligmaaking toeschryven, het welk egter zonder twyfel het grootste onderscheid tusschen menschen maakt; maar het komt teffens uit eene verscheidenheid voort, welke in de natuurlyke gesteldheid der menschen gegrond is. Dit konnen wy zien aan kinderen, eer het gemoed door onderregting, door voorbeelden of door eene lange oeffening gevormd geworden is; ja wat nog meer is, het gene de natuur een gemoed ingedrukt heeft, laat zig in rype jaaren niet anders dan met veel moeite daar uit verbannen en uitroeijen. Behalven het algemeen verderf der natuur, het welk men in het een of andere stuk by alle menschen kan bemerken, ziet men, zoo haast de Rede zig begint te ontvouwen, by

den eenen meer, by den anderen minder van een stuurs en verdrietig voorkomen, van eene al te driftige gemoeds gesteldheid, of van eenige andere onbetaamelyke neiging, die met den mensch opgroeyd. Schoon nu een zoodanig gebrek door eene goede opvoeding merklyk kan vermindert worden, en schoon het in de geloovigen door de Goddelyke genade in der daad zeer verbetert word, zoo hebben dog die gene, welke van natuur tot eene zekere ondeugd geneigd zyn, hun geheele leven door, meer oplettenheid en waakzaamheid nodig, als andere, die aan een zoodanig gebrek zoo zeer niet onderworpen zyn. Wanneer wy het tegen over gestelde in aanmerking neemen, dan vinden wy in zommigen al zeer vroeg eene geneigdheid tot zagtmoedigheid, vriendelykheid, tedere gevoeligheid, menschenliefde, en tot meer andere bekoorlyke hoedanigheden des gemoeds.

„ De Wysheid van een ieder mensch bestaat dus ten aanzien van dit stuk daarin, dat hy weete, van hoedanigen geest hy zy, dat hy zyn eigen temperament naspeure en onderzoeke, waar toe hy van het zelve op de natuurlykste en gemakkelykste wyze gebragt en overgehaald worde. Want indien wy op onze natuurlyke neigingen vlytig agt geeven, zoo zullen wy vinden, voor welke verzoekingen wy ons in den gewoonen loop van ons leven meest te wagten hebben, en waarin wy het meeste voordeel doen konnen. Van zoodanige zonden word de mensch 't ligtste overvallen, en zy zyn 't moeijelykste te overwinnen, welke eene sterke natuurlyke neiging op hunne zyde hebben; een mensch kan dezelve zekerlyk voor zyne boezem zonden houden. En gelyk een ieder soort der natuurlyke getempertheden met bizondere hinderpaalen en gevaaren verknogt is; zoo is 'er ook geene van alle, die niet teffens zekere voordeelen heeft, en die ons in den loop van ons leven nuttig zyn kan, zoo wy dezelve wel weeten te gebruiken. Menschen van eene lugtige en vrolyke geaardheid zyn aan de verzoekingen tot ligtvaardigheid en zinnelyke vermaaken meer bloot gesteld als andere, en hebben dus de grootste rede om hier omtrent waakzaam te zyn; maar binnen de behoorlyke paalen blyvende, zyn zy ook meer bekwaam tot eene vrolyke betragting van goede werken. Zy, die koudvogtig van aart zyn, hellen meer over tot traagheid en luiheid, maar wanneer zy deeze verzoeking te boven komen, dan konnen zy veel ligter eenen arbeid ondergaan, waartoe een lange tyd en veel naspeu-

ren vereischt word, als geene, wier geest vlugger en levendiger is. Een droefgeestig en zwaarmoedig temperament steld de menschen bloot voor eene ongegronde vreeze en wanhoop, voor boosheid en bedilzugt, zoo namelyk de Satan en de verdorvenheid van het hart de heerschappy over hen voeren; maar door de Genade geleid wordende maakt dit temperament hen bedaard en ernstig. Eene liefderyke en vriendelyke gemoedsgesteldheid onderwerpt die gene, welke daar mede bedeeld zyn, aan meer gevaar, om in kwaad gezelschap tot zonde verleid te worden; dog zoo zy in den grond goed en waarlyk deugdzaam geworden zyn, dan genieten zy boven hunne evenmenschen geen gering voorregt, daarin bestaande: dat zy bekwaam zyn, om den Godsdienst by die gene, waar mede zy verkeeren, aangenaam te maaken. Een mensch van een zoodanig karakter vind by een ieder ingang, men hoord hem met vermaak. Wy moogen ons derhalven wel de moeite geeven, om onzen geest ten aanzien van het natuurlyk heerschende temperament, waar van de grondslag in het lighaam legt, te leeren kennen.

2. „ Wy moeten weeten, door wat voor grondregelen en oogmerken wy ons by de bizondere beweegingen van onzen geest en by de bedryven van dit leven laaten leiden; of wy uit goede dan kwaade grondregelen handelen, of het oogmerk, het welk wy ons voorstellen, goed zy dan niet. De zedelyke natuur van onze handelingen hangt in de oogen Gods voornaamelyk hier van af. Eene onregtmaatige daad word wel daar door niet verschoond, wanneer die gene, die ze doet, voorgeeft, dat hy 'er een goed oogmerk by gehad hebbe, zoo lang 't hem niet aan gelegenheid ontbreekt om wel te weeten, dat zy verbooden is; want *wy moeten het kwaade niet doen, op dat het goede daar uit kome* Rom. III. 8. Maar eene daad, zy mag in zig zelfs zoo goed zyn als zy kan, verliest by God, die harten en nieren beproefd, alle haare waardigheid, wanneer zy uit eenen kwaaden grondregel voortkomt, of met een zondig en verkeerd oogmerk geschied. Gelykschynende daaden konnen uit gantsch verschillende en tegen elkander loopende bronnen ontstaan; en hieromtrent kan de gebeurtenis in onzen text tot een voorbeeld dienen. Eene, volgens den schyn, groote liefde jegens Christus, een yver voor den waaren Godsdienst, konnen zelfs wel uit eene onchristelyke gramschap, uit bitterheid en wraakzugt hunnen oorsprong neemen; ten minsten kan een kwaad beginsel

met

met een goed oogmerk verzeld gaan, waar door het gantſche werk verdorven word. Christus zegt, dat men kan vasten, bidden en aalmoesſen geeven, alleen met dat laage oogmerk, om van de menſchen gezien te worden; maar hy zegt teffens, dat de *zulke hunnen loon weg hebben*, Matth. VI. 2, 5, 16. En de Apostel leerd ons, dat 't mogelyk zy, *dat een mensch alle zyne goederen tot onderhoud der armen uitdeele:* (het grootſte bewys van den uitwendigen ſchyn der menſchenliefde:) *dat hy zyn ligbaam overgeeve om verbrand te worden*, als een martelaar, tot de ſterkſte blyk gelyk men zou konnen meenen van liefde jegens God; en dat men by dit alles dog konne de liefde niet hebben; dat men dus tot blinkende en ſchoonſchynende daaden konne aangeſpoord worden, zonder God en zynen evenmensch van harten te beminnen. 1 Cor. XIII. 3. Salomon zegt ons Prov. XXI. 27. *het offer der godloozen is een grouwel.* God wil het offer, den ſchyn van eene godsdienst-maatige agting jegens hem niet aanneemen, wanneer 't hem van een mensch gebragt word, die met voorbedagten raad op den weg der zondaaren wandeld; hy voegt 'er by, *hoe veel te meer als zy 't met een ſchandelyk voorneemen brengen*; hoe veel te affchuwelyker moet zyn offer zyn, wanneer het door een ondeugend oogmerk ontheiligd en vergiftigd is? wanneer de alweetende God ziet, dat een mensch het brengt, 't zy alleen om zyn wegens zyne booze daaden ontrust geweeten te ſtillen, of om zig in ſtaat te ſtellen, om zynen evenmensch onder het masker van Godsdienst zoo veel te ligter te benadeelen. Het is derhalven eene zaak van het uiterſte gewigt, dat wy ons in alle onze handelingen *met onzen geest wagten* Mal. II. 16. *dat wy ons hart behoeden boven al dat te bewaaren is.* Prov. IV. 23, om wel verzekerd te zyn, dat al wat wy doen, met de voorſchriften van een goed geweeten overeenſtemme; en dat dat gene, het welk in zig zelfs onwederſpreekelyk goed is, uit eenen goeden grond en met een regtmaatig oogmerk geſchiede: en 't is op deeze wyze, dat wy weeten konnen, van hoedanigen geest wy zyn.

3. „ Wy moeten weeten, welke de heerſchende en ſterkſte neiging van onze ziele zy; of zy met de natuur van het waare Christendom overëenſtemme, dan of zy daar mede ſtrydig zy. Dit laatſte onderzoek is ten hoogſten noodzaaklyk, zoo wy over bizondere daaden regtmaatig willen oordeelen; en dit te doen word vereischt om onzen ſtaat en toeſtand nauwkeurig te leeren kennen. Zelfs de

de beste natuurlyke gemoeds-gesteldheid is niets anders dan eene verdorvene natuur, en de allerslimste is, zoo de Genade haar verbeterd, op den weg van geneezing; en deeze geneezing zal hoe langs hoe meer toeneemen, tot dat zy die volmaaktheid bereikt, welke de geesten der regtvaardigen in den Hemel bezitten. Een ieder mensch moet 'er derhalven ten hoogsten aan gelegen zyn, om te weeten, hoedanig de geest zy die hem bezield, of heiligheid en hemels-gezintheid in hem de overhand hebbe, of dat eene aardsche en zondige drift in hem heersche: of hy, om 't met andere woorden uit te drukken, *door den Geest Gods geleid worde* Rom. VIII. 17. dan of die geest in hem zy, *die werkt in den kinderen der ongehoorzaamheid.* Eph. II. 2. Dit is een en het zelfde; want de H. Schrift leerd ons dat wy alle heilige neigingen en begeertens die zig in de ziele bevinden, aan de genade werking van Gods Geest moeten toe schryven, en aan de andere zyde de geest des genen, die door den geest Gods geleid word, zal kragtelyk te regt geholpen worden, en de geaartheid van een Christen verkrygen. Daar moet ons derhalven veel aangelegen zyn, om in de H. Schrift de kenmerken op te zoeken, die daar in zoo wel van eene Christelyke als van eene tegen over gestelde gemoeds-gesteldheid gegeeven worden, en vervolgens ons *zelfs te beproeven gelyk* de Apostel vermaand 2 Cor. XIII. 5. op dat wy moogen weeten, hoedanig de geest zy, die in ons woond. De Schrift neemt zomwylen deeze verschillende gemoeds neigingen kortelyk by elkander: wy vinden dezelve op eene nadrukkelyke wyze beschreeven in den brief aan de Galaten V. 19——22. *De werken des vleesches nu zyn openbaar: welke zyn overspel, hoererye, onreinigheid, ontugtigheid, afgoderye, fenyngeeving, vyandschappen, twisten, afgunstigheden, toorn, gekyf, tweedragt, ketteryen, nyd, moord, dronkenschap, brasseryen en dergelyke. Maar de vrugt des geestes is liefde, blydschap, vrede, langmoedigheid, goedertierenheid, goedheid, geloove, zagtmoedigheid, matigheid;* en in het 24 vers word 'er gezegt, *die het vleesch gekruist hebben met deszelfs beweegingen en begeerlykheden.* De Apostel Petrus geeft ons daar van een voorbeeld, wanneer hy zegt der *Goddelyke natuur deelagtig* te worden; namelyk *alle naarstigheid aan te wenden,* om *het geloove, de deugd, de kennisse, de matigheid, de lydzaamheid, de Godzaligheid, de broederlyke liefde, en de liefde tegen alle,* te verkrygen 2 Petr. I. 4, 7".

De Eerwaerde *Evans* geeft deze korte beschryving ener

christelyke gemoedsgesteldheid niet op, als ene beschryving, welke alle de deelen, die daer in vereischt worden, in zich begrypt; als zynde tot dat oogmerk niet gegeven; maer hy stelt dezelve slechts voor als ene aenleiding, ter verdere beschouwinge van die verscheiden Deugden of Genadens, waer van ons hier en daer in de H. Schrift gezegd word, dat zy tot het ware Christendom behooren; ter welker nadere overweginge zyne volgende Leerredenen dienen.

Leerredenen van JOH. FRED. MIEG, *Predikant in de Capelle van hunne Hoog Mogenden, de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden in Weenen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. W. V. MAAR. *In 's Graavenhage, by* P. v. Cleef 1771. *Behalven het Voorwerk* 535 *bladzyden in groot octavo.*

EEn in den Godsdienst wel geoefend verstand, en een gemoed vervuld met rechtmatige aendoeningen, over 't gewicht van den Godsdienst, straelt door in deze Leerredenen van den Eerwaerden *Mieg.* Anderen mogen in hunne openbare Redenvoeringen meer geleerdheid ten toon spreiden, of hunne onderwerpen diepzinniger beredeneren; zyn Eerwaerde moge zulk ene taek niet op zich genomen hebben; zyne Leerredenen zullen behagen aen allen Godsgezinden, dien 't te doen is, om door welbestierden ernst, op ene gemoedlyke wyze, gestadig versterkt en opgeleid te worden, tot enen wandel, waerdig hunner roepinge, waer mede zy door God in Jesus Christus geroepen zyn. —— Ieder der vier-en-twintig Leerredenen, welken zyn Eerwaerde het licht heeft doen zien, is geschikt tot dat groote uiteinde, om ons hart te vervullen met Godsdienstige aendoeningen, met een verstandig bezef onzer verplichtinge, en aenhoorende indruksels, om 'er door ons gedrag aen te beantwoorden. —— Ene beknopte ontvouwing van het zaeklyke der eerste Leerreden strekke ter proeve van ons gezegde.

Dezelve heeft tot een onderwerp Elihûs oprechte pooging, om Job, op ene zieltreffende wyze, van Gods Majesteit te onderrichten, Job XXXVII: 21 en 22. *Ende nu en siet men 't licht niet, [als het] helder is in den hemel, als de wint doorgaet, ende dien suyvert. [Als] van 't Noorden het gout komt; maer by Godt is eene vreesselicke majesteit.*

De Eerwaerde *Mieg* vangt deze zyne Leerreden aen met Jer. X. 7., *Wie zoude u niet vreezen, gy Koningh der Heydenen? want het komt u toe*; en toont by die gelegenheid, hoe nauw een verband 'er zy, tusschen het bezef van Gods Majesteit, en een indruk van verschuldigde eerbied voor hem. Tot zyn text overgaende, stelt hy ons kortlyk voor Jobs bittere aendoeningen in zyne elende, en het stilzwygen zyner Vrienden; 't welk Elihu noopt, om Gods Gerechtigheid te verdeedigen, en hem in 't slot zyner Redenvoeringe wel byzonder doet stille staen op Gods Majesteit in 't Ryk der Natuure; om Job voor den geest te brengen, dat de mensch Gods wegen met zyn verstand niet kan doordringen noch beperken, het zy de voorspoed hem toelache, of de tegenspoed vervolge: —— In de nadere ontvouwing hier van bepaelt zich onze Leeraer, om eerst aen de woorden het noodige licht, en dan aen de waerheid allen mogelyken luister by te zetten. —— Het eerste luid klaer en beknopt aldus.

„ De nood, myne toehoorders, was de eerste fontein der oneigenlyke spreekwyzen, der uitsteekende schilderyen, der bekoorlyke vergelykingen: dan eens kwam de cieraad in de plaatse van den nood, en verrykte de taalen met bekoorlyke schilderyen: deeze nood en cieraad, die aan elke taale eenen verhevenen toon schenkt, vondt men het meeste by de Oosterlingen, die, aangezet door de lucht en het bloed, hunne gedachten meêr schilderden, dan met woorden te kennen gaven: en van deeze zelfde beeldspraake bedient *Elihu* zich in onze Textwoorden, die aan de meeste Overzetters en Uitleggers, by gebrek van doorzigt in de beeldspraake, duister voorgekomen zyn: Wy vertolken deeze woorden aldus: *En nu ziet men het licht niet, als het helder is in den hemel, als de wind doorgaat en dien zuivert: het goud komt van 't Noorden; by God is eene vreeslyke Majesteit.* Elihu, een burger van de aarde en van 't Oosten, ontleent zyn zinneprent van 't geen zyne Landgenooten het meeste voelden en kenden. Door het licht verstaat hy de straalen der Zonne, die aan het aardrond licht en warmte geeven, en derzelver vuurige schichten zo sterk van zich schieten, dat geen sterflyk oog dezelven verdraagen kan; en zo veel te minder in een gewest, waar in veel zand is, en dus weinige wolken zyn; of, wanneer ook de wolken opryzen, dezelve door den wind gedreeven en gezuiverd worden. Daarom zegt hy; *zy zien het licht niet, als het helder is in den hemel, als de wind doorgaat*

en

en dien zuivert. In 't byzonder schoot de Zonne met kracht haare straalen van zich, en veranderde den Hemel, om zo te spreeken, in goud, het uitspansel in kracht en Majesteit, wanneer de wind uit het Noorden kwam. Daarom zegt hy: *het goud komt van het Noorden:* Eene schildery der Zonne, niet alleen by de Oosterlingen, maar ook by de Grieken en Romeinen gebruikt. Hoe nu! konnen de menschen het licht der Zonne, wanneer het schynt in den Hemel, en de wind denzelven doorgegaan is en gezuiverd heeft, en de glans van 't Noorden komt, konnen de menschen dit helder licht der Zonne in hunne oogen niet verdraagen; dan kan de mensch nog oneindig minder met zynen geest de Godheid doorgronden; want *by God is eene vreeslyke Majesteit.* Zie daar den korten zin der letter, die door de natuur en eenvoudigheid ingang genoeg zal vinden by dezulken, welke den rykdom van Arabien zelve niet naspooren konnen. De nadere overdenking der waarheid zal het gewigt van dit gezegde nog meer rechtvaerdigen ".

Hier op breid zyn Eerwaerde deze door Elihu voorgestelde denkbeelden wyder uit; doet ons opmerken den hellen glans der Zonne, en onze onmogelykheid van dien zonder schemering en nadeelige gevolgen in te zien. 't Is ons gegund de nuttigheden van 't heilryke Zonnelicht te genieten; maar tot in het wezen der Zonne in te dringen, is iets 't geen het oogmerk van God, de luister der Zonne, en de zwakheid van het oog weigeren en verbieden: zou dan 's menschen verstand den glans van God, de onzienlyke Zon, verdragen, of 's menschen hart de wegen van God naar waarheid beoordeelen? Geenzins! *by God is ene vreeslyke Majesteit.* —— Dit ontvouwt zyn Eerwaerde nader, door onze aandacht te vestigen op den luister van Gods voortreflyke eigenschappen en werken, die ons, hoe meer we dezelven naspooren, hoe meer verstommen; en doen erkennen, dat wy de wegen der Voorzienigheid niet konnen doorzien, noch met ons verstand uitrekenen. —— Wel byzonder merkt hy aen, dat wy het verstand niet ontvangen hebben, om God in zyn Wezen, Werken en Wegen te doorgronden, waer toe het gansch niet geschikt is; maer om een verstandig gebruik te maken van alles, wat ons het boek der Natuure en der Schrifte verleent, om ons in tyd en eeuwigheid gelukkig te maken. —— En dit zo zynde, blyft 'er, gelyk hy vervolgt, voor den sterveling niets anders overig, dan zyn hart geheel en alleen aen God over te ge-

ven, en zyn verstand den Allerhoogsten te onderwerpen.

„ Kan de mensch met zyne zinnen alle werken van God niet nagaan, noch met zyn verstand Gods Volmaaktheden peilen; dan kan en moet hy God, als het alleen wys, heilig en hoogst Opperweezen, vereeren en aanbidden; en dus mag hy het nooit waagen, om de onnagaanbaare wegen van God met zyn oordeel te bestormen, met zyne vermetelheid te bezoetelen, en met zyn ongeloof aan te randen; neen! het hart, 't welk in voorspoed niet alle doeleinden van God doorgrondt en nog minder beantwoord, dat kan dezelve nog minder bereiken in tegenspoeden, en moet zich derhalven nederbuigen en verootmoedigen voor den Throon, die zo zeer boven alles verheven is. Het hart, 't welk zonder de vreeze van God altoos omdoolt en struikelt, moet, zo wel in aangenaame als onaangenaame omstandigheden, Gods wegen erkennen, en zyne Wysheid, wanneer het gezicht der oogen te kort schiet, niet verloochenen noch verkorten. Het hart, 't welk aan de beurtwisselingen alle sterkte en geduurzaamheid te danken heeft, 't welk dan eens door het vuur der Godlyke oordeelen, en dan eens door traanen van boetvaardigheid, gereinigd wordt, dat hart moet zich nooit ten kosten van de Godlyke Gerechtigheid verheffen, noch rechtvaerdigen".

Hier aen hecht onze Leeraer ene deftige bestraffing der onbeschaemde bedillers van Gods wegen, en bedient zich, ten slot dezer Leerredenen, van 't voorgestelde, om de plichten van God te vreezen, en met een ootmoedig hart voor zyn aengezicht te wandelen, ten ernstigste aen te dringen.

De Eerwaerde *Mieg* geeft in zyne Voorreden te kennen, dat hy deze Leerredenen 't licht wel heeft willen doen zien, om reden aldaer gemeld; maer geenzins ten oogmerk heeft, met ene verdere uitgave van Leerredenen te vervolgen. „ Een ander veld, zegt hy, noodigt my, om van myne vermogens eene proeve te neemen, en dit zal ik liever verkiezen. *Proeve van zedelyke vertoogen in brieven* zullen my in myne ledige uuren bezig houden; en indien iemand over deeze stoffe algemeene gedachten of byzondere trekken, al voor af aan my zou willen mededeelen, dien zoude ik, door een recht gebruik maaken van dezelven, trachten behoorlyk en deugdlyk te betaalen". Of hier van iets tot stand gekomen zy, of nog verwacht worde, is ons onbekend; maer dat

zyn

zyn Eerwaerde als niet ongeschikt ter uitvoeringe van zulk een ontwerp voorkome, kan men uit den aert dezer Leerredenen genoegzaem afnemen.

ANTONII DE HAEN, Consiliarii Aulici, ac Medicinæ Practicæ, in Alma ac Antiquissima Universitate Vindobonensi, Professoris Primarii, *Pars decima quarta Rationis Medendi in Nosocomio Practico Vindobonensi. Lugduni Batavorum, apud* P. van der Eyk & Dan. Vygh.

Geneeswyze van A. DE HAEN, XIVde *Deel, Gr. Octavo, bladz.* 129—315.

IN dit Deel van het Werk des Hooggeleerden DE HAEN koomen verscheide onderwerpen voor, gelyk ook in voorgaanden, welken geene betrekking tot malkander hebben, maar op zich zelfs aangemerkt der overweeginge waardig zyn. In het eerste Hoofdstuk, hier het IVde, wordt gehandeld van dingen welken in de Geneeskonst gebeuren, zonder datze van de Geneesheeren zyn voorgezien, en van de gemeene regelen afwyken. Hier in wordt, door verscheide voorbeelden, getoond, dat men by het onderzoek van gestorvenen geheel andere ongesteldheden der inwendige deelen hadt bevonden, dan de teekenen der voorafgegaane ziekte hadden aangeweezen, en gevolglyk de oorzaak der ziekte en des doods niet voorgezien was of hadt konnen worden. De Schryver geeft omstandige berigten van de ziekte, en vervolgens van de ontleeding der lichaamen, waar in hem dit gebleeken is: voorbeelden welken aanmerkenswaardig zyn; wy zouden 'er gaarne eenigen van opgeeven, ten waare ze, door naauwkeurigheid en de beschryvingen van alle omstandigheden, te uitgebreid waren voor ons bestek. Nuttig is het zodanige gevallen te beschryven en te leezen; doch hoe veelen men 'er moge geleezen hebben, zy zullen niet ophouden in 't gevolg wederom voor te koomen, gelyk 'er ten allen tyde voorgekoomen zyn. Men kan niet verwagten dat de Geneeskonst zo verre zal koomen, van door eenige uitwendige teekenen alles te voorzien het gene inwendig en verborgen is.

Hier op volgt een kort Hoofdstuk van de Noodzaaklykheid om de plaatsen der Ingewanden in een dood lichaam

wel op te merken, 't zy van natuure of door eenige Ziekten ontstaan.

Breedvoeriger is de Heer DE HAEN over de Ontsteeking en Pyn der Vliezen. Hy weidt uit over de gevoeligheid der Vliezen; en verschillende gevoelens hier over voorgesteld hebbende, meent hy, dat het verschil zo groot niet is als men zich verbeeldt, om dat de deelen in zekere omstandigheden, en naar verandering van oorzaaken, meer of minder pyn konnen voelen, in haare zelfstandigheid meer of minder zenuwen hebben, waar uit hy de gevoeligheid of ongevoeligheid van sommige beledigde deelen tragt te verklaaren. Hier by voegt hy een gedeelte van een' Brief van HALLER, aan hem gezonden, met verzoek van het zelve openbaar te maaken. Hier in toont HALLER, dat men zich, aangaande de gevoeligheid der Peezen kan bedriegen door de huid-zenuwen, welken over de peezen loopen; dat de nabygeleegen zenuwen by diepliggende peezen in de Vyt konnen misleiden, gelyk ook in een Pleuris-ziekte; en hy noemt het gevoel van deeze zenuwen bedrieglyk, om dat ze in de daad geene takken geeven aan de peezen of aan het borstvlies. Hy staat toe, dat deelen, welken zenuwen, doch weinige, en gevolglyk maar een gering gevoel hebben, gevoeliger konnen worden door Ontsteekingen of geweldige spanningen; dan ik zie niet, zegt hy, hoe deelen die geene zenuwen hebben, gevoelig konnen worden; de Opperhuid en de Nagels hebben geen gevoel. De zenuwen zyn volstrekt noodzaaklyk om gewaarwording te verwekken van het gene in het lichaam omgaat. Hier by voegt hy nog, zich met de Pathologie noit te hebben willen bemoeijen. Hier aan wil zich de Heer DE HAEN houden, en de Theorie voor den Heer HALLER overlaaten, en dit een einde van het geschil zyn.

Daar is iet, zegt onze Schryver, aangaande de Vliezen, 't gene ik twyfele of verklaart kan worden: naamlyk, waarom Vliezen, niet zodanigen alleen waar van de gevoeligheid twyfelagtig is, maar ook zulken welken van allen erkend worden gevoel te hebben, dikwils geen' pyn doen ontwaar worden, schoon men na den dood baarblyklyke oorzaaken van pyn in dezelven ziet. Dat dit waar zy bewyst hy door voorbeelden. De maag werdt in een geopend lichaam van een geheel paarsche kleur, door Ontsteeking en koud Vuur, bevonden zonder voorafgegaane pyn of koorts; een Ontsteeking van het

Mid-

Midderif, in het vleefchige zo wel als peezige gedeelte, zonder voorafgegaane braaking, ja met inhouding van fpyze en geneesmiddelen, als of op zo'n plaatfe geen gebrek ware geweest; zwelling der leden in een man die jigtig was, zonder pyn, gelyk hyze doorgaans hadt; ontfteeking der eene helfte van het dunne harfenvlies in een geopend lichaam, zonder dat de Lyder over eenige pyn geklaagd hadt, en meer dergelyken. Geen andere reden meent hy hier van te kunnen gegeeven worden dan dit aan eene verlamming der zenuwen toetefchryven.

Van de Worm-koorts, in een volgend Hoofdftuk fpreekende, toont hy de onzekerheid der teekenen, en hoe dezelve met die van andere ziekten gemeen zyn, en tragt dit van fommigen te verklaaren.

In een ander handelt hy van den tyd hoe lang een' Ontfteeking gewoonlyk duurt, niet alleen, maar ook kan duuren. De tyd van een inwendige Ontfteeking wordt doorgaans bepaald tot drie of vier dagen, waar na ze verdwynt, tot verettering, of nog gevaarlyker verandering overgaat; gelyk doorgaans bevonden wordt. Het tegendeel blykt echter ook meermaalen, en is in vroege zo wel als laatere tyden waargenomen. Of een brandende koorts welke eerst op den twintigften, veertigften of nog laateren dag eindigde, en dergelyken hier toe gebragt moeten worden en dit bewyzen, kan in twyfel getrokken worden. Roos en Ontfteeking hebben veel gelyke teekenen, doch ongelyke uitkomften; fomtyds ontftaat de eerfte en duurt eenigen tyd, wanneer zich 'er de laatfte byvoegt: waar op niet altyd genoeg gelet wordt, en het welk ook niet altyd gemaklyk is te onderfcheiden; en dit zou misfchien ook plaats kunnen hebben in doodlyke Ontfteekingen der Vliezen zonder pyn of koorts.

Eindelyk gaat de Hoogleeraar DE HAEN over tot eene Verhandeling van de Pest. Om dat het van de uiterfte aangelegenheid is, deeze ziekte van anderen te onderkennen, en ze bezwaarlyk is te kennen, geeft hy de bepaalingen of breedvoeriger omfchryvingen van een groot getal Schryvers van vroeger en laater tyd, na malkander op, om uit het gene dezelven gemeen is, en by de meeste of by allen gevonden wordt, en ten allen tyde als deeze ziekte regeerde, door naauwkeurige Geneesoefenaaren is waargenomen, zich een denkbeeld te vormen, zo verre het mogelyk is; wat het zy het gene de Pest uitmaakt. Hier in is onze Schryver wat langwylig, en hy hadt met minder aanhaa-

haalingen van plaatſen konnen volſtaan, om dat veele elkander zeer naa gelyk zyn. Hy heeft zelf dit ook zo aangemerkt; hy verſchoont het met te zeggen, dat hy zyne Studenten die t'eenigen tyde gezonden mogen worden om de Peſt te weeren of te geneezen, en niet veel boeken kunnen medeneemen of geen groot getal bezitten, een geneeskundige Bibliotheek hier over, als 't ware, in handen te geeven, welke met gemak en in weinig tyd kan doorloopen worden, en hun kundigheid aangaande deeze ziekte, uit de beſte en getrouwſte waarneemingen, welken voor handen zyn, te verſchaffen.

Uit al het gemelde, zegt de Schryver, ziet men, dat een vereischte bepaaling van de Peſt, tot nog toe, ontbreekt, en dat de omſchryvingen, welken 'er van gegeeven worden, wel konnen ſtrekken om dezelve te kennen, als zy tot een merklyken trap is gereezen, of reeds, door haare woede dermaaten is doorgedrongen, dat men aan derzelver wezendlykheid niet meer kan twyfelen: doch haar in het begin, en voor datze algemeen is geworden, van alle andere ziekten welken 'er iet mede gemeen kunnen hebben te onderſcheiden, is en blyft voor als nog zeer bezwaarlyk. Hier aan zou ongemeen veel geleegen zyn, om dat de Overheden van plaatſen of ſteden dan vroegtydig zouden konnen gewaarſchouwd worden, middelen tot verhoeding van verderen voortgang in 't werk te ſtellen. Dit niet met genoegzaame verzekering kunnende geſchieden, geeft onze Hoogleeraar eenige Regelen op, waar naar hy oordeelt dat een voorzichtig en getrouw Geneesheer zich behoort te gedraagen. Onder deezen maakt hy ook eenige aanmerkingen over de Zieken- of Peſt-huizen, doorgaans Lazaretten genoemd. De vrye, zegt hy, zyn zeer nuttig inzonderheid voor behoeftigen, maar de gedwongenen, waar in de menſchen met geweld ingetrokken of geſleept worden, zeer ſchaadelyk. De dwang en afzondering van nabeſtaanden, man, vrouw of kinderen, en de tegenzin tegen zulk eene opgeſlootenheid maakt de menſchen vreesagtig en droevig, en hier door haare ziekte bezwaarlyker; men gebruikt ook dikwils geen genoegzaame oplettendheid, of iemant die pyn in 't hoofd of eenige andere toevallen heeft, de Peſt waarlyk hebbe dan niet, en in 't Lazaret geſleept zynde, wordt hy 'er onmidlyk aan blootgeſteld; gemeene menſchen hebben ook doorgaans ſchrik voor zodanige huizen, denkende dat zy 'er in verwaarloosd zullen worden,

den, en de fchrik alleen is in ftaat om iemant de Pest te doen krygen die ze nog niet hadt; zulke gedwonge Lazaretten zyn ook doorgaans te veel opgevuld met zieken, waar door de dampkring in zodanig een huis zeer vergiftig wordt; en deeze kan zich van daar ligt verder verfpreiden. Zy moeten derhalve vry en ruim wezen als ze nuttig zullen zyn, en op afgeleegene plaatfen.

Hier op volgt een onderzoek, wat men van de Bluts-vlekken en de geneezing door Zweeting in de Pest te houden hebbe. De Bluts-vlekken worden wel van fommigen heilzaam geoordeeld, wanneer 'er veel gunftige omftandigheden nevens gaan; doch van anderen als zeer fchaadelyk, en als een voorteeken van den aannaderenden dood aangezien, gelyk van DIEMERBROEK, MURATORI en veel anderen. Hier uit befluit de Schryver dat de voordeeligheid niet genoeg, maar de fchaadelykheid wettig beweezen zy. Belangende de geneezing door Zweetmiddelen, wordt hier de behandeling der Pest-zieken van SYDENHAM aangehaald, die, fchoon hy zich in 't begin van de Pest, uit Londen naar het land begeeven hadt, echter naar de ftad wederkeerde, terwyl 'er de Pest nog woedde. Dees betuigt, dat niemant der genen welken hy op zyne manier' hadt behandeld, aan de Pest was geftorven. Zyne manier was of dezelfde als tegen Ontfteeking, of, door Zweetmiddelen ontlasting te maaken. De eerfte houdt hy voor de beste, en deeze beftondt in ruime en herhaalde aderlaatingen. Doch de menfchen tot de aderlaatingen, wegens het algemeen vooroordeel dat deeze in de Pest fchaadelyk zyn, niet te beweegen zynde gebruikte hy zweetmiddelen: en, de kwaade gevolgen gezien hebbende, om dat ze niet naar behooren in 't werk gefteld werden, heeft hy dezelven, na een voorgedaane aderlaating, ryklyk bevorderd, niet voor eenige uuren of met tusfchenpoozing, maar een geheelen, natuurlyken dag, zonder afveeging, en zonder binnen 24 uuren na dat het zweeten opgehouden hadt verandering van hembt toe te laaten; laatende ondertusfchen eenig dun vogt, wat kruidig gemaakt, drinken. En hier door betuigt hy de kragten der Lyders niet verminderd maar vermeerderd te zyn, en het jaar na de Pest, wanneer nog veelen door een Pest-koorts aangegreepen werden, geen éénen verlooren te hebben, na dat hy deeze manier van behandeling hadt begonnen. Het zweeten wordt ook van anderen aangeraaden, doch ook van fommigen tegengefproken en gezegd van geene of kwaade gevolgen geweest

weest te zyn, om dat men het, zo onze Schryver oordeelt, niet genoeg en naar de wyze van SYDENHAM heeft doorgezet.

Of de Aderlaating in de Pest nuttig zy wordt in een byzondere Afdeeling overwoogen. Deeze wordt van veelen aangepreezen, van anderen veroordeeld; en onder beiden zyn mannen van veel achting en trouwe. Na eenige getuigenisfen van den gelukkigen uitflag van ruime aderlaatingen in de Pest bygebragt te hebben, uit oude zo wel als nieuwer Schryvers, komt de Heer DE HAEN wederom tot SYDENHAM, en fpreekt hem vry van eigenzinnigheid of nieuwigheid wegens zyne behandeling van de Pest door aderlaatingen, welken hy getuigt ruim en met herhaalingen gedaan, en altyd met goed gevolg gedaan te hebben. Dat van de tegenpartyders kwaade gevolgen van de aderlaatingen ondervonden en opgegeeven zyn, meent onze Schryver, is, om dat zy dezelve te befchroomd gedaan en te weinig hebben durven doortasten, vreezende voor te groot verval van kragten; terwyl anderen ondervonden, dat door ruimer en herhaalde aderlaatingen de kragten aanwiesfchen, in plaats van te verminderen, als zynde niet verlooren maar onderdrukt. SYDENHAM zelf getuigt dat een kleine aderlaating altyd fchaadelyk was bevonden.

De Scarificeering is van veelen die de aderlaatingen fchroomen aangeraaden. Doch, om dat hier door maar weinig bloeds ontlast wordt, zyn ze met kleine en geringe aderlaatingen gelyk te ftellen, en aan te merken als geen nut te kunnen doen. En deeze fchroomagtige Geneesheeren hadden door hunne eige ondervindingen een ander gezicht behooren te krygen, daar zy zelfs betuigen gezien te hebben dat neusbloedingen, tot flaauw worden toe, veelen van de Pest gered hadden. Ontlasting door open Zweeren en Fontanellen is ook van nut bevonden om voor de Pest te bevryden.

De Schryver, getoond hebbende dat de aderlaatingen geoordeeld worden de zweetmiddelen te moeten voorgaan, onderzocht nog welke zweetmiddelen te verkiezen zyn, waar toe DIEMERBROEK de Azyn met THERIAAK verkiest, andere de winkel-bereidingen met *Opium*, doch deeze worden van veelen veroordeeld; en dat het *Opium* niets doet tot verhoeding voor, of herftelling van de Pest, kan men aan de Turken zien, die, veel *Opium* gebruikende, niettemin de Pest krygen en 'er door weggerukt worden. Zodanigen als in een ziekte met Ontftee-

king

king gegeeven worden zullen de verkieslykften zyn. Purgeer- of Braak-middelen koomen in deeze ziekte zelden te pas. Of de koorts-bast niet van nut zou konnen zyn, wordt van eenigen in bedenking gegeeven.

Eindelyk wordt nog eenige aanmerking gemaakt over den oorfprong van de Pest: doch deeze is tot nog toe duister gebleeven, en al wat men 'er over gezegd vindt veel twyfeling onderworpen.

Deeze Verhandeling, fchoon zonder eigen ondervinding gefchreeven, kan grootlyks haare nuttigheid hebben, en is overwaardig geleezen te worden, om dat men 'er als in een kort begrip byeen vindt, het beste 't gene, in vroeger of laater tyd, over de Pest gefchreeven is, en maakt dit Deeltje van den Schryver, benevens andere voorafgaande Hoofdftukken, van te meerdere waarde.

Dr. FRED. HASSELQUIST's *Reize naar Palestina of het H. Land, op hoog bevel van de Koninginne* LOUISA ULRIKA, *in 't licht gegeeven, door den beroemden Hoogleeraar* CAROLUS LINNÆUS. *II Deelen. Met Plaaten. Te Amft. by* Jacobus Loveringh. *Behalven het Voorwerk* 741 *bladz. in gr. octavo.*

Reeds een' geruimen tyd is in de Geleerde Wereld, en ook in ons Vaderland, de naam van Dr. HASSELQUIST bekend geweest onder de Liefhebbers der Natuurlyke Historie. De zonderlinge waarneemingen door hem gedaan in een Land, waar de Natuur de zeldzaamfte voorwerpen aanbiedt, terwyl ze maar weinig keurige Waarneemers ontmoet, en van tyd tot tyd zynen Leermeester en Boezemvriend den grooten LINNÆUS toegezonden, of aan de *Zweedfche Maatfchappye* ter hand gefteld, en door dezelve in 't licht gegeeven, heeft men greetig vertaald, en hier en daar in Maandwerken en elders geplaatst, waar van ook ons *Mengelwerk* zyn aandeel gehad heeft. Deeze Yveraar in de Natuurlyke Historie, en Zendeling tot het ontdekken haarer byzonderheden in *Palestina*, hadt zyne Reize derwaards volbragt, en wagtte naa eene gunftige gelegenheid om met zyne opgedaane fchatten van *Naturalia* t'huiswaards te keeren, wanneer hy den 9 Feb. 1752 te *Smirna* overleedt. Hy hadt op zyne reize groote kosten gemaakt, en de Schuldeifchers namen, naa zyn overlyden, alle zyne Verzamelingen van Zeldzaamheden, Handfchriften en zyne geheele Nalaatenfchap in beflag; te kennen geevende

daar van niets te zullen overleveren, voor dat hunne eischen voldaan waren. Om die te voldoen liet de tegenwoordige Koninginne Douariere van *Zweeden*, *Louisa Ulrika*, zich beweegen, die de gemaakte schuld uit haare eigen beurze betaalde, om die dierbaare Verzameling uit de hegtenis vry te koopen, welke met de Handschriften van HASSELQUIST behouden in *Zweeden* aankwam. Waar op gemelde Vorstin den Ridder LINNÆUS de Uitgaave van de Reis en van de Waarneemingen aanbeval: die dezelve in die orde geschikt heeft als wy ze thans zien; behalven de Aantekeningen die 'er de *Nederduitsche Vertaalder* bygevoegde.

Vooraf gaat, in het I Deel, eene Leevensbeschryving van den Heer HASSELQUIST, door zynen Leermeester en Begunstiger LINNÆUS opgesteld, verder bevat het de Reize van onzen Natuuronderzoeker na *Smirna*, rondsom *Smirna*, na *Magnesia*, na *Alexandrie*, en van *Kairo*, na de vermaarde *Egyptische Pyramide*; hier ontmoeten wy ook eene beschryving van de *Karavane*, welke van *Kairo* na *Mekka* reist. Wyders zyne Reize van *Kairo* na de Graven der Mumien of gebalzemde Lyken, van *Kairo* na *Damiate*, na het *Heilige Land*, na *Jerusalem*, na *Jericho*, na *Bethlehem*, en voorts door *Galilea* na *Sidon*, na *Cyprus*, en *Rhodus*. Achter aan zyn eenige Brieven geplaatst, door HASSELQUIST, geduurende zyne Reize, aan LINNÆUS geschreeven.

Men vindt in deeze Reize, op de wyze eens dagregisters geschikt, het voornaamste, 't welk den geleerden Reiziger overkwam, vermeldt, en eene beschryving van de aanmerkelykste byzonderheden, hem in die Landen ontmoet; doch byzonder zullen de Liefhebbers der Natuurlyke Historie 'er veel van hunne gading in aantreffen: die te beoefenen, was HASSELQUIST's bovendryvende neiging, en het merkwaardigste daar van te verzamelen het hoofdoogmerk van deezen togt. Geduurig vinden wy hier van blyken. Ten voorbeelde hier van diene zyn gedrag by de wereld wydvermaarde *Egyptische Pyramiden*; die van binnen bezigtigd hebbende, bestond hy, terwyl de overigen van het gezelschap eenige verfrissing namen, alleen van buiten op de Pyramide te klimmen, en hy verzamelde 'er wat 'er hem van de *Naturalia*, steenen en versteende zaaken merkwaardig voorkwam. „ Ik verkoos, *dus luidt zyn verhaal*, de Westzyde, en verwyderde my van den slinkeren hoek, als zynde dit den besten weg. Ik was reeds ter helft van de *Pyramide* opgeklommen, en hadt op iederen

trap iets gevonden, welk de oplettenheid verdiende; wanneer de steenen door de Zonne zo verhit wierden, dat ze door myne schoenen heen brandden, en dat ik des te minder in staat was om ze met de handen aan te grypen, welk my verhinderde om voor dit maal de spitze derzelve te beklygen, en my verpligtte my te vergenoegen met aan den voet derzelve in te zamelen, 't geen ik der moeite waardig oordeelde. Wy gingen naderhand na de kleinder *Pyramiden*, rondom welke ik reed en derzelver uitwendige gedaante nauwkeurig waarnam. Voorts was ik nieuwsgierig om te weten of het Steenryk alleen myne aandagt zoude eischen, en of het brandende Zand niets groeijend, noch levendig opleveren zoude, en hier waar ik zekerlyk, zo ik niet aandagtig had toegekeeken, in den waan bevestigd geworden, dat de vertelling, te *Kairo* my gedaan, als of hier omtrent noch plant, noch eenig gedierte te vinden zy, volkomen geloof verdiende. Ook is het aardryk te deezer plaatze van zulk een aart, dat het haast een wonder zou schynen, als 'er Dier of Gewas eenig voedzel of bestaan zoude vinden. Niettemin vondt ik beiden aldaar, van 't laatste, namelyk alleen de *Chondrilla Juncea* of het *Wrattenkruid*; van 't eerste vond ik de kleine *Hagedis*, die ik over al in de *Levant* op de Muuren hadt zien springen, hier by eene menigte in het zand loopen. Maar 't geen my 't meest behaagde was de *Leeuw-Mier* of *Mieren-Leeuw* (*Hemerobius Formica Leo*). Deze sprongen by honderden in 't Zand, even als de Mieren, op de wyze van welke zy ook een eigen Gemeenebest uitmaaken. Allen hadden zy kleine steenen, zand, ruwe stukjes hout, of iets anders tusschen hunne aartige tangen, met het welk zy naar hunne woningen snelden, die zy hier en daar in het zand gemaakt hadden. Ik vond in deezen omtrek ook verscheide woningen van deeze Diertjes, welke, even als Molshoopen, twee vuisten hoog boven den grond opgeworpen, en van boven wat nedergedrukt waren. In 't midden van deeze vlakte was een klein gaatje, ter grootte van een kleine pyp of riet-buis, waar door zy in en uitgingen. Ik greep hen in hunne verschansingen aan, in hoop om het inwendig maakzel van hunne gebouwen en huishouding te zullen zien; maar ik vond my bedroogen, en had niets anders gedaan, dan slegts eenige weinige buitenwerken vernield, tot de welke zy eenen verhoolen en bedekten weg, zoo kunstig naar hunne wooning hadden gelegd, dat het onmogelyk was dezelve te ontdekken. Alle de bouwkunst, pracht en kost-

kostlykheid, welke aan de trotze *Pyramiden* zich voordoen, zyn niet in staat om eenen Natuurbeschouwer zulke hooge gedachten in te storten, als de Kunst van dit kleine Dier"..

Het Tweede Deel, het uitmuntendste van dit Werk, behelst een beschryving van de voornaamste *Viervoetige Dieren*, *Vogelen*, (waar by een keurig berigt van de Aankomst der *Trekvogelen* in *Egypte* in den Jaare 1750 waargenomen,) *Dieren van beiderlei Leeven*, *Visschen*, *Gekorvene Dieren*, *Wormen* of *Slakken*, *Planten*, (met een Lyst der *Egyptische Planten*,) *Steenen*. Verder de *Natuurlyke Historie van Palestina*, *Bybelverklaaringen*. *Beschryving van zommige enkelde Geneesmiddelen*, *Beschryving van zommige Geneeskundige zaaken*, en wordt beslooten met eene *Beschryving van zommige Handelzaaken*. In het ontvouwen van de byzonderheden tot de Natuurlyke Historie behoorende, is onze Reiziger zeer nauwkeurig, en volgt daar in het voetspoor van zynen Leermeester; elk deel zeer byzonder in opmerking neemende. Wy zullen ten voorbeelde zyner schryfwyze in deezen den *Dadelboom* neemen; omtrent welken hy, 't geen wy voor af zullen laaten gaan, in eenen Brief, dit berigt, wegens de Bevrugting, aan LINNÆUS zondt. „ Het eerste ding, welk na myne aankomst (in *Egypte*) myne oplettenheid trok, was de *Dadelboom*, in welken men zo wel de pracht als een groot gedeelte van den rykdom deezes Lands kan beschouwen. Deszelfs bloei was reeds voorby, doch ik heb het vermaak en genoegen nog genooten om te zien, hoe de *Arabiers* derzelver bevrugting weten te hulp te komen, om zich daar door eenen ryken oogst van derzelver vruchten, welken hun in de huishouding van grooten dienst zyn, te verzekeren. De *Arabiers* hebben dit geheim al veele Eeuwen te vooren geweeten, eer ooit eenig Kruidkundige in *Europa* iets wegens het onderscheid, en verschil der Sexe in de Planten hadt opgemerkt en ontdekt. De *Arabische* Tuinman berichtte my wegens deze zaak, eer ik nog tyd had om hem deswegen iets te vraagen, en wilde my het Manneken en Wyfken van den *Palm-* of *Dadelboom*, als iets by uitstek wonderlyk, laaten zien, zich niet kunnende verbeelden, dat een nieuwlings aangekomen *Frank* reeds daar van wist, naardien ze allen, zoo hy zeide, die uit *Europa* kwamen, zyne vertelling voor een fabel of sprookje hielden, of als iets ongelooflyks en wonderbaar aanmerkten. Dewyl

zulk

nu de *Arabier* my niet te min genegigd vondt om zyne onderrigting aan te hooren, zoo bragt hy my, neffens mynen *Franschen* Tolk, by een *Palmboom*, die vol vruchten was, en met welken hy, even als met alle de overigen, in den bloeityd de bevruchting hadt helpen bevorderen. Dit nu geschiedt op de volgende wyze.

„ Als de *Spadix* of Vruchttak, die Vrouwlyke Bloemen draagt, uit de *Spatha*, of Vruchtknop uitgebrooken en voortgeschooten is, dan zoeken zy op eenen Manlyken Boom, dien zy door oefening kennen, een *Spadix*, die nog niet uit zyne *Spatha* is voortgekomen. Deze openen zy, neemen den *Spadix* 'er uit, en snyden dien in de lengte, in eenige stukken, doch wagten zich wel om de Bloem niet te schenden. Zulk een stuk van een *Spadix*, met de aanhangende Manlyke Bloemen, steken zy tusschen den kleinen tak van een *Spadix*, die Vrouwlyke Bloemen heeft, en buigen 'er een Palmblad overheen, in zulk een toestand vond ik nog het grootste deel der *Spadices*, die laate Vruchten dragen, hoewel de aangehangen Manlyke Bloemen reeds verwelkt waren. Hier by gaf onze *Arabier* my nog deze volgende aanmerkingen op: 1.) Als men den *Dadelboom* niet op deze wyze bevrucht, zo verliest men de vrucht. 2) De *Arabiers* zyn altoos zoo voorzigtig, dat zy eenige geslooten *Spathæ* met Manlyke Bloemen van 't eene jaar tot het andere bewaaren, om ze tot bevruchting te gebruiken, indien de Manlyke Bloemen eens niet wel aansloegen. 3) Als de *Spadix* van de Manlyke Bloem uitbreekt, dan kan dezelve niet dienen ter bevruchting: want, zeide de *Arabier*, deze moet haaren Maagdom hebben, welke verlooren wordt, op het oogenblik als de Bloem uit haren Bloessem of bot uitloopt of uitberst. Daarom moeten zy, die zich op het voortteelen van deze Boomen toeleggen, den rechten tyd waarneemen om derzelver bezwangering te bevorderen, welk bykans het eenig ding is, 't geen by de teelt dezer *Palmboomen* moet in acht genomen worden. 4.) Als de *Spatha* zich opent, zoo zyn de Bloemen van het Manlyke geslacht allen met een water aangevuld, dat zeer wel naar den fynsten daauw gelykent. Dit is zoet en van een zeer aangenaamen smaak, zeer overeenkomende met den smaak der versche *Dadelen*, doch nog wat fyner en geuriger, gelyk ook myn Tolk getuigde, die twee en dertig jaaren in *Egypte* verkeerd, en dus gelegenheid genoeg gehad hadt, om zo wel deezen Nectar der Bloessemen als de versche *Dadelen* te proeven. Zoo veel

heb ik van dit wonder der Natuur hier te Lande al mogen leeren in den korten tyd van myn verblyf aldaar. Over het nut, en de verscheide eigenschappen van den *Dadelboom* zal ik, op een ander tyd, eenig berigt geeven". —— Dit doet de Heer HASSELQUIST, als hy van de Egyptische *Kawoerde Planten* spreekt, in deezer voege.

„ De DADELBOOM, (*Phœnix Dactylifera*).

„ De *Dadelboom*, met gevleugelde bladen, LINN. *Hort. Ups.* 306.

„ De Mannelyke Bloem is op een onderscheiden Plant.

„ De *Kelk* is eene algemeene geheele *Bloemkoker*, uit één blad bestaande, eirond, aan wederzyden verdund, aan den punt byna plat, van boven wat verheven, van onder vlak; aan het uiterste wat stomp, en de Plaatjes zyn aan den punt samengegroeid, van onder langwerpig, plat, van boven wat bolrond, van onder vlak, de bovenste zyde is zeer verheven, of liever buikig, van onder wat verheven; de buitenste oppervlakte heeft eene wollige plaatagtige roestvervige korst, die van binnen wat gestreept is; van onder deeze korst is zy als met kleine holle evenwydige groefjes als bestrooid; de rand is mesgewyze verdund, en de eene rand staat naar boven en de ander naar onder; zy splyt aan de bovenzyde midden door, naderhand verdort zy, maar meest blyft zy over; de *stoffe* is vliesagtig, dun en bestaat uit dunne Vezeltjes.

„ De Zaadrol (*Spadix*) is zeer takkig, van onder geheel, samengedrukt, en geeft takken uit, die van dezelfde stoffe als het grondstuk zyn, enkel, en aan hun driehoekig onderdeel bloot; het overig deel is spilrond, bogtig, met zeer veel overshands staande Bloemtjes, die op elkander volgen, gedekt.

„ De *Bloemtjes* zyn zonder steel, en zitten op een zeer kort stomp knobbeltje; zy staan in vier zyden, zyn lang eirond en wat stomp, het Bloem-omvatzel (*Perianthium*) is zeer klein, duurzaam, één bladig, in drieën gedeeld, de deelen zyn puntige driehoeken, die vlak liggen, van onder is het Bloem-omwindzel rimpelagtig vereelt, hoekig, en loopende dien hoek in een klein puntje uit.

„ De *Bloemkroon* is in drieën gedeeld. De *Bloembladen* zyn lang, eirond, wat stomp en vlak; de randen zyn binnenwaards ingebogen, dus zyn zy aan de randen wat hol, maar in 't midden zyn zy vlak.

„ De *Helm* heeft geene *Vezelen* of *Draden*; De *Styltjes* (*Anthera*) zyn langwerpig, hoekig gestreept, wat krom;

de

de helft omtrent korter dan de Bloem, eer de Bloem open is leggen hunne punten tegen elkander, in het midden zyn zy halfmaansgewyze van elkander: hun getal is zes, drie tegen één blad, twee tegen malkander, en een tegen het derde blad aan liggende.

„ Zy heeft drie korte *Schubbetjes*, die recht opstaan, elsgewyze gepunt zyn, samenbuigen, in het midden der grond van de bloem tusschen de Helmtjes.

„ Het *Stuifmeel* is zeer fyn en veel, ligt, geelachtig wit; en vult de streepen van de Helmtjes, in halfmaansgewyze ruimtens.

„ De *Lengte* van de Bloemkoker is vier spannen; die van de *Zaadrol* één span, in haar geheel deel.

„ De *Ontleding*. De *Stam* bestaat uit in de lengte loopende vezelen, die zeer fyn, vast, en boomachtig zyn, als ook evenwydig, gelyk, veel in getal en niet verre van elkander staande. Tusschen deezen ligt het mergachtig deel, welk spongieachtig, wat droog en bros is. De *Steng* schiet op hare oppervlakte tepelachtige steeltjes, in oude Boomen, en deze dienen voor Wortelen; wanneer de Stam aan haar Kruin gekapt wordt, en met dat deel in den grond gezet wordt; dus wortelt de Stam boven den grond.

„ De *Pulpa*, het Moes, of weeke Deel der Vrucht wordt van de Menschen gegeten. In *Opper Egypte* leven gantsche Familien enkel van *Dadels*; in *Neder-Egypte* worden ze minder gegeten; dewyl men 'er daar liever een voordeeligen handel mede dryft. De Inwoonders verkoopen 'er aldaar Jaarlyks eene aanzienlyke menigte van, in alle plaatsen, wordende die voornaamlyk sterk in de *Turksche steden* gedebiteerd. De versche *Dadelen* worden in *Egypten* met zuiker in gemaakt; en deze hebben een zeer aangenamen smaak. De Kern der *Dadelen* is zoo hard als hoorn, en men zoude gelooven, dat geen Schepzel zich daar mede zou kunnen voeden, niettemin dient deze in Handmolens fyn gemaale Vrucht, by gebrek van beteren kost, tot een goed Voeder voor de Kemelen. In *Barbarye* maakt men 'er vry goede Paarlen uit, voor de Roozenkransen.

„ Uit het Loof der Boomen vlecht men Korven, of een soort van kleine zakken, die men in *Turkye*, op zyne Reizen en in de Huishouding, gebruikt; als ook Waaijers en Vliegenklappen, om zich van 't lastig Ongedierte te bevryden. Ik heb 'er ook kleederborstels van gezien. De Takken dienen tot Staketwerk om de Tuinen: en uit de dunner soort maakt men ook de Hoenderkevien, met welke

mede grooten handel gedreeven wordt. Behalven dit bedient men 'er zich in de Huishouding en elders van, in ſtede van eenig ander Hout, dewyl het Land gebrek aan Bosſchen en geen ander hout heeft dan dit. Men maakt 'er ook Balken uit, die voor kleine en ligte Huizen ſterk genoeg zyn. Het is los en voos, en brandt dies te beter. De *Egyptenaars* leggen den gantſchen Boom over hunne waterputten, en laaten 'er de touwen overloopen van de Emmers, met welke zy het water ophaalen. De Schors van den Boom, tusſchen deszelfs takken, is van veel nut, en dezelve heeft regte en ſchuins loopende Draden, zoo dat dezen een fraai weefzel gelyken. Hier uit wordt al het *Egyptisch* Touwwerk bereid; zelf dat gene, welk zy, op hunne kleine Vaartuigen gebruiken, en tamelyk ſterk en goed is. Men rekent dat iedere *Palmboom* in *Egypte*, aan deszelfs Bezitter jaarlyks eenen *Sequin* aan inkomſten oplevert. Men ziet meermaalen dat twee, drie, ja vier honderd *Dadelboomen*, die allen vrugtbaar zyn, aan eenen enkelen Heer behooren; en 't gebeurt zelfs dat zy 'er drie of vier duizend bezitten, die eene kleine ruimte beſlaan, en groote inkomſten opleveren kunnen. Een geheel volwasſen *Palmboom* beſlaat ten hoogſten twee Ellen in de doorſneede, en de afſtand van elkander kan men op vier Ellen rekenen".

Ten beſluite zullen wy uit zyne *Beſchryving van ſommige enkelde Geneesmiddelen*, die hoofdzaaklyk opgeeven, welke hy van den *waaren Balſem van Mekka* mededeelt. — „ De *Verw* is geelagtig en doorſchynende. De *Reuk* is zeer doordringend, hars- en balzemagtig, en by uitſtek aangenaam. De *beſtaanlykheid* is taai en kleevend, blyvende aan de vingeren hangen, en kunnende in vele draden uitgerekt worden, hoewel dezelve in *Natolie* nauwlyks oit ſmelt. Ik heb denzelven gezien, zoo als hy van een *Turkſchen* Badhouder uit *Mekka* was aangebragt, gelyk ik denzelven hier beſchryve; volgens hem, gebruiken de *Turken* denzelven voor een heerlyk Maagmiddel, tot drie greinen toe ingenomen zynde; om dit Ingewand, als het zwak is, te verſterken. Ook bedienen zy 'er zich van als een heerlyken *Wondbalſem*, met welks weinige druppelen, binnen korten tyd, zelfs zeer groote en zwaare Wonden geneezen zyn".

Gansch bezwaarlyk is ze onvervalscht te bekomen; en vervalscht zynde is ze van luttel waardye. Hoe men zich in de *Levant* van de goedheid en deugd deezes *Balſems* verze-

zekert, verhaalt de Heer HASSELQUIST, en berigt, dit vermeld hebbende; „„dat allen, die tot nu toe van deezen *Balsem* geschreeven hebben, zeer slegt wegens deszelfs geschiedenisse zyn onderrigt geweest. Tot hier toe heeft men ons wys gemaakt, dat dezelve in den omtrek van *Mekka* groeide, en sommigen hebben zelfs geschreeven, dat de Tuinen, waar in de Boom gekweekt wordt, die den zelven levert, door eene *Turksche* wacht bezet zouden zyn, en dat de *Sultan* het recht hebbe zich den besten Balsem voor te behouden, al 't welke, en meer beuzelagtige vertellingen, men tot hier toe op goed geloof heeft aangenomen; daar ik wel verzekerd ben, dat het geen *Europeër* mogelyk is de plaats te bezoeken, daar deze *Balsemboom* groeit; hoe zeer dezelve zulk een bezoek wel verdienen zoude. Dies moet men zich tegenwoordig vergenoegen met de Berichten, welken men uit geloofwaardige Bedevaartgangers of *Turksche* Pelgrims kan bekomen. Hier op heb ik my vlytig toegelegd, en in 't byzonder deswegens gesprooken met eenen *Aga* van het Slot *Rosette*, en met eenen *Scheik* te *Kairo*, met den eersten in 't byzyn van een Franschen Koopman te *Rosette*, en met den laatsten door den Heer LE GRAND, *Franschen* Tolk te *Kairo*. Deeze allen hebben my verzekerd, dat de *Balsemboom* even onbekend zy in den omtrek van *Mekka* als in *Egypte* en *Turkye*; en dat 'er geen druppel *Balsem* by de gemelde Stad, noch eenige mylen in de rondte, wordt vergadert: voorts dat de plaats, waar dit geschiedt, eenige dagreizens van *Mekka* afgelegen zy; en diep in 't *Steenachtige Arabie*, in zeker bergachtig oord ligge, alwaar eene enkelde *Arabische* Familie, dezen kostbaren schat, in eigendom bezit. De *Arabiers* brengen dezen tegen dien tyd te *Mekka*, om dien te verkoopen, als de *Karavanen* uit *Egypte* en *Turkye*, aldaar zyn aangekomen: van welken dezelve dan naar *Damascus* en *Kairo* wordt gebragt, en van daar door geheel *Turkye* vervoerd: 't gene echter van den echten en onvervalschten *Balsem*, die slechts in geringe maate van daar komt, niet wel te gelooven is. De *Turksche Sultan* heeft geen recht, om zich alleen den zuiveren *Balsem* toe te eigenen; maar hy laat 'er te *Mekka*, door een voornamen *Scheik*, jaarlyks eene zekere hoeveelheid voor zich zelven van opkoopen. Wegens het uitwendige van den Boom hebben zy, die zelfs in *Arabie* geweest zyn, en hem daar gezien hebben, my verzekerd, dat zyne Bladeren zeer gelykenen naar die van den *Myrthenboom*, maar dat ze slegts wat grooter waren. Dies ik, na de ver-

gelyking van de ontvangen Berichten, deswegens het vermoeden aanneeme van den Archiater LINNÆUS, dat de Boom, waar van men den *Opobalsamum* vergadert, eene *Pistachie* of eene van derzelver Naverwanten, en dus aan den *Mastix*-en *Terpentyn-Boomen* vermaagschapt zy".

Wenschelyk ware het, dat men een goed Register op dit Werk gemaakt hadt; dewyl de Heer HASSELQUIST, van een en dezelfde zaak, meermaalen op onderscheide plaatzen, spreekt, by voorbeeld, onder de *Bybelverklaaringen*, leest men zeer kort van de *Springbaanen*, door JOANNES DEN DOOPER geëeten, veel breedvoeriger vindt men dit opgehelderd in de Brieven aan LINNÆUS.

Twee Verbandelingen: de eene van J. U. KÖNIG, *over den goeden smaak in 't gemeen; de andere van* J. F. JAKOBI, *Predikant te Hanover, over den goeden smaak in zaken van den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon 1771. *Behalven de Voorreden* 166 *bladzyden in groot octavo.*

HEt zyne toe te brengen, ter beschavinge en bestieringe van den Smaek des verstands, is ene loflyke pooging; en wel uitgevoerde Schriften over dit ontwerp verdienen de herhaelde lezing van 't denkende gedeelte des Menschdoms; uit hoofde van den doorgaenden invloed, dien de Smaek heeft op alle Wetenschappen in 't algemeen, en op den Godsdienst in 't byzonder. Dit bezeffende, maken wy, na het doorbladeren der hier bovengenoemde Verhandelingen, geen zwarigheid om de Heren *König* en *Jakobi* onder die genen te tellen, welker Schriften des aengaende der aenpryzinge waerdig zyn; als strekkende, om dit onderwerp op ene geleidlyke wyze te ontvouwen, en ene reeks van aenmerkingen aen de hand te geven, waer van velen zich met nut zullen konnen bedienen.

De eerste Verhandeling is zeer wel geschikt, om den Lezer onder het oog te brengen, 't geen men omtrent den Smaek en deszelfs soorten in acht heeft te nemen. De Heer *König* vangt dezelve aen, met ene beknopte geschiedkundige voorstelling van de verschillende lotgevallen, dien de goede Smaek by verscheiden Volken onderhevig is geweest. Hier op gaet hy, het gebruik van 't woord Smaek in ene verbloemde betekenis gewettigd heb-

hebbende; over ter verklaringe van 't geen men, zyns oordeels, door den *Smaek des Verstands* heeft te verstaen: Deezen, zo ten goede als ten kwade, in een algemenen en byzonderen onderscheiden hebbende, ontvouwt hy eerst den algemenen; en verledigt zich wyders tot het nader ophelderen van de hoofdonderscheidingen, die ten aenzien van verschillende wetenschappen en omstandigheden overweging eischen; als mede van 't geen men omtrent den Smaek heeft aen te merken, ten opzichte van deszelfs hoedanigheid en verscheidenheid.

In de hier aen volgende Verhandeling van den Heer *Jakobi* vind men, na ene korte voorafgaende omschryving van den Smaek, zo als zyn Eerwaerde dat woord bezigt; enige nadere ophelderende aenmerkingen, over den Smaek, zo ten aenzien van het verhevene en 't lage, het schoone en 't haetlyke, als ten opzichte van het ware en 't valsche; met nevensgaende onderrichtingen van 't geen men heeft gade te slaen, in 't vormen en verbeteren van den Smaek, vooral met betrekkinge tot het ware en 't valsche; en om, zo veel in ons is, voor te komen, dat de goede Smaek, dien men verkregen heeft, niet bedorven worde; met aentooning, hoe ligtlyk men gevaer loope, van zyn goeden Smaek te verliezen, indien men daer omtrent niet recht oplettend zy. Dit algemene afgehandeld hebbende, maekt hy voorts zyn werk van ene bepaelde beschouwing van den Smaek in zaken van den Godsdienst; dien hy onderscheidenlyk nagaet als goed en als bedorven: waer omtrent hy oplettend naspoort hoe dezelve bedorven word, en wat men behoort aen te wenden, om iemand tot een goeden Smaek in 't Godsdienstige te brengen, en hem daer in te bewaren; niet tegenstaende de veelvuldige oorzaken, die samenloopen, om zynen Smaek te bederven. De Eerwaerde *Jakobi* hecht eindelyk aen dit alles nog een kort betoog, rakende het onnadenkelyk groot belang dat wy hebben, in 't vormen van een goeden Smaek in den Godsdienst; ter zake van den invloed die dezelve heeft, op ons welzyn, niet slechts in dit, maer boven al in 't toekomende leven; dewyl wy met een bedorven Godsdienstigen Smaek niet geschikt zyn voor den Hemel, en men niet te verwachten heeft, dat men na dit leven zyne gemoedsgestalte zal konnen veranderen. — Beide deze Verhandelingen hebben hare nuttigheid, ten aenzien van dit onderwerp; maer boven al strekt die van den Eerwaerden *Jakobi*, om den Lezer de heilzaemste lessen in te boezemen, die

ter

ter bevorderinge of verſterkinge van een goeden Smaek in 't Godsdienſtige geſchikt zyn. Om zyn hoofdbedoelde in dezen te beter te bezeffen, zo lette men op zyne volgende omſchryving van het woord Smaek, en voege daer nevens, zyne nadere omſchryving van den Smaek in zaken van den Godsdienst in 't byzonder.

„ Wanneer ik, zegt hy, in deze Verhandeling van den SMAAK ſpreke, verſta ik door denzelven: *eene aandoenlykheid der ziele voor het ware en het valſche, het verhevene en het lage, het ſchoone en het haatlyke, en, in het gemeen, voor het volkomen en gebrekkige, waar door men deze dingen niet blootelyk opmerkt, maar ook, door dezelve, eenig genoegen of ongenoegen, eenige begeerte of afkeer, in zich veroorzaakt voelt.* Wie op zich zelven let ontdekt in zyne ziel zeker gevoel, waar door hy, zoo wel dingen buiten zich, door middel der zintuigen, als zyne inwendige vertegenwoordigingen en begeertens gewaar wordt; en dat wel alles niet op dezelfde; maar op een aangename of onaangename wyze, met zekere toegenegenheid of afkeer; en wanneer wy maar op het ware of valſche zien, vinden wy ons aanſtonds gereed, de zaak, die wy van buiten zyn gewaar geworden, of onze inwendige vertegenwoordiging, voor waar of voor valsch te houden. In zoo verre nu dit beſchreven gevoel, deze aandoenlykheid over het ware en valſche, verhevene en lage, over het ſchoone en walglyke, en in het gemeen over het volkomene en gebrekkige gaat, maakt het zelve dien SMAAK uit, waar over wy handelen." (*)

Dit is in zo ver de ſmaek in 't algemeen, zo als men dit woord in een verbloemden en zuiveren zin mag gebruiken, om hem van den eigenlyken ſmaek der tonge te onderſcheiden. Wat nu wyders wel bepaeldlyk den goe-

„(*) Men verge my geene volkomene verklaring van den Smaak. Ik zal my niet onderwinden dezelve te geven. Ik weet niet meer dan eene gebrekkige beſchryving van denzelven te leveren, waar mede elk vervolgens in zyne eigene ziel ga, en 't gene ik hier hebbe opgegeven, door de inwendige ondervinding nader gade ſla. In het algemeen zyn wy niet in ſtaat, om de inwendige vermogens en werkingen onzer ziele naaukeurig te verklaaren. De inwendige gewaarwordingen moeten onze beſchryvinge ter hulpe komen, indien men deze recht verſtaan wil. Wie zal eene beſchryving van de liefde begrypen, wanneer hy niets van de liefde in zich zelven gevoelt?"

goeden ſmaek in zaken van den Godsdienst betreft; dezen omſchryft zyn Eerwaerde aldus.

„ *Daat is een gevoeligheid omtrent God en Godsdienst, en omtrent het gene dat deze ons leeren en bevelen.* Somtyds geeft men dezen naam aan de gewaarwordingen zelven, die God en Godsdienst, en de leerſtukken en verhandelingen derzelven in ons gemoed verwekken. De ſmaak is of goed of bedorven. De goede ſmaak in zaken van Godsdienst is eene vaardigheid om het ware en het valſche, het verhevene en het lage, het volmaakte en het gebreklyke, het ſchoone en het afſchuwlyke, in zaken van Godsdienst, op eene levendige, doch teffens verſtandige wyze te gevoelen. Dewyl wy Christenen nu van den Godsdienst, dien Jeſus verkondigdt heeft, overtuigd zyn, kunnen wy den goeden ſmaak in het Godsdienſtige noch naauwer aldus bepalen. Dat hy zy eene vaardigheid om het ware, verhevene en ſchoone, en in het gemeen de volmaaktheden van het Chriſtendom, zoo wel in deszelfs leerſtukken, als plichtsoefeningen, benevens het tegengeſtelde valſche, lage, afſchuwlyke, en onvolkomene op eene rechte, verſtandige en rechtlevendige wyze te gevoelen; in zoo verre zich dit alles gevoelen laat. Deze laaſte bepalingen onderſcheiden de aandoeningen van den goeden ſmaak in zaken van Godsdienst, van de werkingen eener verhitte verbeelding, en doen teffens blyken, dat, in den Christelyken godsdienst, niet alles op inwendige gewaarwordingen aankome, maar op een gevoel, dat, met redelyk overleg, op het naauste verbonden is."

Dit heldert de Eerwaerde *Jakobi* vervolgens met etlyke voorbeelden op, zo ten aenzien van het leerſtuklyke als plichtsoefenende; om aen te toonen, hoe verſtandige, indrukken van den Godsdienst gepaerd gaen, met een inwendig gevoel; met zulk ene gewaerwording, van aengenaemheid of tegenſtrydigheid, dat wy, wanneer de ſmaek goed en welgevormd is, het waere, verhevene, ſchoone en volmaekte in den Godsdienst met een hartlyk genoegen omhelzen, en ons van het tegengeſtelde afkeerig gevoelen; zo dra het ons voorgeſteld word, of wy ons in gevallen bevinden, daer het op ene byzondere betrachting van onzen plicht aenkomt. Op dat men hier van echter geen misbruik make, ſtrydig met het gene in dezen bedoeld word, zo laat zyn Eerwaerde de bygebragte voorbeelden vergezeld gaen van de volgende aenmerkingen.

„ Ik

„ Ik wil, met het voorstellen van deze werkingen van eenen goeden smaak, in zaken van Godsdienst, geensins te kennen geven, dat men het in de leerstukken van den Godsdienst, by deze gewaarwordingen, sonder verder onderzoek, laten moet: want ons geestelyk gevoel is hier in veel te onvolkomen, en zeer lichtelyk zouden wy tot vele ongerymdheden vervallen, wanneer wy den smaak alleen, in het beoordeelen van waar en valsch, wilden volgen: het overleg van een verlicht verstand moet met denzelven vereenigd worden. Met veel meer veiligheid mogen wy den smaak vertrouwen en volgen, in zo ver hy het verhevene en het lage, het schoone en het afschuwelyke, en andere volmaaktheden en onvolmaaktheden gewaar word: dewyl hy in deze gevallen niet zoo licht op bywegen vervalt, als wanneer hy het ware en het valsche beoordeelt: en nochtans heeft men ook hier eene verstandige voorzichtigheid van nooden, op dat men ons niet eenen overtolligen en bygelovigen Godsdienst opdringe."

„ Kortom, reden en smaak moeten in den Godsdienst met malkanderen vereenigd wezen. Bestaat de Godsdienst eenes menschen alleen in opgehelderde begrippen zyner rede, by welke echter geen smaak, geen gevoeligheid plaats heeft, zoo zal hy geschikt wezen om veel van God te spreken en te redentwisten, doch hy zal daar onder niets dan zich zelven en zyne eere gevoelen. Hy zal redevoeringen doen over Gods alwetendheid, almacht en hoogheid, en echter daar onder zoo ongevoelig wezen kunnen, dat zich geene de minste verwondering of eerbied in hem voordoet. Hy zal de schoonheid der deugd verheffen kunnen, sonder eenige liefde jegens dezelve te kunnen gevoelen. Doch indien de godsdienstige smaak ontbloot is van alle verlichte rede, zoo zal, by voorbeeld, een Christen van eene zwartgallige getemperdheid, vast alle zinnelyke genoegen verbannen, en in een gevoel der goddelyke liefde eenzame kloosters bouwen: en een Christen, van een bloedryke getemperdheid, zal zoo veel aalmoesen uitdeelèn aan ellendigen, dat zyn vrou en kinderen daarby lyden moeten, en hy zelfs gedrongen wordt om anderen te bedriegen."

Hollands Rechtsgeleerd Woordenboek. Getrokken uit de Werken en toegezonden Geschrift van vermaarde en kundige Rechtsgeleerde Mannen, van deeze en voorgaande Eeuwen. Volgens het Alphabeth, van A tot Z. In een compleete order te zamen gesteld, door een Genootschap van Rechtsgeleerden, en uitgegeven onder de directie en het opzicht van Mr. F. L. KERSTEMAN, *Professor honorair en Practizerend Advocaat. Te Amsterdam, by* S. v. Esveld. *In Folio 588 bladzyden.*

BY de uitgave van het eerste Stuk, behelzende de Letters A—D, dat men ter proeve het licht deed zien, hebben wy reeds eenig gewag gemaekt, van 't hoofdbedoelde van dit Werk, en de manier van uitvoering (*); des wy voor tegenwoordig den Lezer alleen te berigten hebben, dat men, op den begonnen voet voortgegaen zynde, het Werk thans tot op Letter Z ingeslooten voltrokken heeft. Als mede dat 'er voorts nog te wachten staet een Aenhangsel, behelzende niet alleen de overgeslagen woorden, maer ook verdere rechtskundige aenmerkingen, die onder het uitgeven van dit Geschrift voorgekomen zyn; wanneer dit Genootschap van Rechtsgeleerden veelligt ook zyne bedenkingen zal inbrengen, tegen de aenmerkingen door sommigen, onder 't uitgeven van dit Werk, gemaekt; 't welk ons tot nog van derzelver meldinge doet afzien. —— Ondertusschen verstrekke in dezen nog, tot een nader stael van dit Geschrift, het volgende verslag dat ons hier gegeven word, aengaende de orde die men in 't *pleyten* observeert, en 't geen men daer in gemeenlyk vereischt.

„ Het word naamlyk, in de eerste plaats, voor een constant gebruik onderhouden; dat den Advocaat van den Aanlegger, of Eysscher, allereerst een aanvang met *Pleyten* maakt, en van Eysch pleit. Dat vervolgens den Advocaat van den Verweerder, of Gedaagde, van antwoord pleyt; waar na door de eerste de Replicq, en door de laatste de Duplicq, word gepleeten. Verder is in de tweede plaats, generalyk by alle ervaerne Doctoren, en practizerende Advocaten, in observantie, dat zy haer van de sterkste, en meest ingressie vindende argumenten, op het laatst van derzelver respective Pleydoye, bedienen, ten einde daar door het geheugen van den Rechter te gemoed te komen, en

(*) Zie de *N. Vaderl. Letteroef.* III D. bl. 145.

en in een gefundeerde zaak ten voordeele van haare Clienten of Meesters te preoccuperen. En dient ook in de derde plaats, zorgvuldig in 't Pleyten gelet te worden, dat men de attentie van den Rechter door onnoodzakelyke redites, of lastige herhalingen niet ontspand of aftrekt, maar veel eer door een kort, klaar, en welsprekend betoog van zaken in een geduurige werkzaamheid houd. Belangende de order en manier van verdeeling, doorgaans in 't Pleyten gepractizeert wordende, meriteert op dat subject voor eerst grootelyks reflectie, dat in 't Pleyten van den Eysch, aanvankelyk word gedaan een pertinent verhaal van de redenen, en oorzaken, die aanleiding gegeven en den Eysscher genoodzaakt hebben, om den Gedaagde in Rechten aan te spreken. By voorbeeld, dat den Eysscher een Obligatie heeft tot lasten van den Gedaagde, die hy, onaangezien alle minnelyke interpellatien, en gedane devoiren, onwillig is, of in gebreeke blyft te betalen; het welk eigentlyk de eerste afdeeling van de voorafspraak van een Pleydoije van Eisch uitmaakt: waar op dan ordinair volgt het narré dat die Actie aan de zyde van den Eysscher wettiglyk is geinstitueert, en door Partyen respectivelyk van Schrifturen van Eysch, Antwoord, Replicq, en Duplicq gedient zynde, de zaake behoorlyk was voldongen, en vervolgens na wisseling van Inventaris en Stukken, geordonneert geworden, om voor het Collegie van den Raade, of van Schepenen te worden bepleyt. En hier uit bestaat het tweede Lid van de voorafspraak van een Pleydoye van Eysch. Daar na gaat men over tot de vraag, die uit het voorgaande verhaal resulteert: namelyk of den Eyscher zynen Eysch, en Conclusie niet behoort geadjudiceert, en derhalven den Gedaagde niet dient gecondemneerd te worden in de kosten van den Processe? zynde dit het laatste lid, of de slotreden van de voorafspraak, die in 't Pleyten van den Eysch altyd Observatoir is. Op hoedanige voorafspraak den Advocaat verder alles aanhaald, wat maar eenigzints tot adstructie en verificatie van den Eysch kan dienen, applicerende daar toe in eene welgepaste order niet alleen de Producten, Instrumenten en Bewyzen aan de zyde van zyn Meester, ten Processe overgelegt, maar inzonderheit ook zodanige Rechtspassagien, en allegatien van de Roomsche en statutaire Wetten, gelyk onder anderen *Placaten*, *Resolutien*, *Keuren*, *Costume* en *Usantien*; mitsgaders zulke notable, en tot het geval in questie dienende voorgaane Gewysdens van voornaame Gerechtshoven, en Collegien van Justitie,

de-

dewelke het fustenue van den Eysscher ophelderen, en de affirmatie van dien kragt kunnen byzetten, op zulk een wyze dat de Rechter daar door van de waarheid, gegrondheid, en rechtmatigheid van de aangelegde Actie overtuigd word. En hier meede in dezer voegen de gefundeerdheid van den Eysch aangetoont hebbende, stapt men over tot de Consequentie of gevolgtrekking van de gedemonstreerde, en voorgestelde zaak, waar meede dan de Pleydoye besloten word, onder byvoeging van die Equitable en billyke verwagting, dat den Rechter geen zwarigheid zal maken, tot adjudicatie van den Eysch te verstaan, en ingevolge van dien den Gedaagde te Condemneeren &c. Den Advocaat van den Gedaagde maakt in zyn Pleydoye van Antwoord insgelyks een vooraffpraek, die meede uit drie byzondere Afdelingen gecomposeert is, waar van de beide eerstgemelden bevatten, een verhaal van de oorzaak der Procedure, en hoedanig de zaake, na behoorlyk geinstitueert en voldongen te zyn, in state gebragt is, om te worden bepleyt. Met dit onderscheid egter dat de staat der questie op eene geheel andere manier, te weten in faveur van den Gedaagde, word voorgedragen, en te gelyk met deeze reflectable uitzondering, dat het laatste Lid van de vooraffpraak gemeenelyk uitkomt, op deeze of diergelyke Vraag, of de Actie en het sustenue van den Eysscher niet is ten enemaale ongefundeert, en dienvolgende of aan hem zynen Eysch en Conclusie op en jegens den Gedaagde gedaan en genomen, niet behoord te worden ontzeid, en den Gedaagde daar van te worden geabsolveerd met de kosten? Na welke korte vooraffpraak, vervolgens in 't pleyten van Antwoord voor den Gedaagde, word overgegaan tot een tweeledige expositie, waar van de ene betoogd de adstructie van de positiven, die tot defensie van de aanklagte van wegen den Gedaagde ten processe bygebragt zyn, geconfirmeert en opgeheldert door voldoenende en valable bewyzen, en onderschraagt door ter materie dienende allegatie van wetten. En de andere speciaal ten grondslag heeft, om de argumenten, waar op de Partye den Eysch gefundeert heeft, te refuteeren en te wederleggen. Hoedanige refutatie, of wederlegging van de bewysgronden van den Eysscher doorgaans distinctelyk, dat is *Articulatim*, of van Articul tot Articul, geschied. Uit al het welke dan in decente bewoordingen aan de zyde van den Advocaat, patrocinerende den Gedaagde, by Consequentie geconcludeert, en de Pleydoye van Antwoord be-

floten word, in dat vertrouwen, dat den Rechter, geen zwarigheid zal maken de gesustineerde ontzegging van den Eysch te admitteren, den Gedaagden daar van kost- en schadeloos absolverende &c. Maar zoo 'er *pendente Lite*, of staande de Litiscontestatie tusschen Partyen, van wegen den Gedaagde een presentatie om iets te doen of te geven, is gedaan; besluit den Advocaat zyn pleydoye van antwoord, onder die billyke verwagting, dat zyn Meester met de gedane Presentatie zal mogen volstaan, en dat zulks aldus by sententie zal worden verklaart; en aangaande den verderen Eysch tot absolutie en ontzegging met de kosten als voore &c.

„ Daar staat wyders nopens de order, en manier van het Pleyten te remarqueren, dat de Advocaten van Partyen Litiganten, de Pleydoyen van Eysch en Antwoord afgepleten hebbende, als dan verder by den Advocaat van den Eysscher, in 't Pleyten van de Replicq, de objectien van de Party zoo veel mogelyk worden gesolveert, gelyk aan de andere kant den Advocaat van den Gedaagde, in 't pleyten van Duplicq, hem meede bevlytigd, om zoo veel doenlyk is, de objectien, en tegenwerpingen by de *Pleydoye* van Replicq gedaan weg te nemen, en de absurditeit of ongegrontheid daar van ten genoegen van den Rechter aan te tonen. In beide deeze laatste opzigten straalt meest de habiliteit en kundigheid van een bequaam Rechtsgeleerde door: Want behalven dat de Pleydoyen zoo van Eysch, als van Antwoord meesttyds bestuudeerde Redenvoeringen zyn, zoo ontmoeten zy dikwils in 't Pleiten zodanige objectien, die ervaarne Practizyns niet voorzien hebben gehad, en by welke gelegentheid, de schranderheid van een goed Advocaat, in 't solveren van dezelve, zig eerst regt doet kennen. Ondertusschen is 't buiten tegenspraak, dat de Pleitzalen, zoo van *'t Hof Provinciaal*, als van den *Hogen Rade* in HOLLAND, de beste Scholen voor Jonge Advocaten zyn, om de kunst van Pleyten te leren; hoewel het nogtans, om de pleitzugt van zommige krakeelagtige Perzonen te beteugelen, veel eer te wenschen ware, dat, volgens de voorslag van CATO CENSORIUS, de Pleytplaatzen met Voetangels en Rinkyseren bestrooid wierden".

Wa-

Waterbeschryving der Vereenigde Nederlanden. Door D. H. DAUTUN, *Onderwyzer in de Aardrykskunde te Amsteldam. Te Amst. by* G. Bom 1771. *In groot octavo* 204 *bladz.*

HEt gevaer dat Nederland meermaels geloopen heeft, van door de wateren overstelpt te worden, heeft velen oplettenden dikwerf aenleiding gegeven, om 't oog te vestigen op Nederlands Waterstaet; ter naspooringe van 't geen dienen kon, om dreigende onheilen af te wenden, en 't Vaderland tegen zo noodlottigen slag, was 't mogelyk, te verzekeren. De dreigende omstandigheden in onze dagen, dus ver gelukkig te keer gegaen, hebben dit onderwerp op nieuw verlevendigd; en men verwacht dagelyks, dat Mannen des bekwaem de daer toe vereischte kundigheden, nog beter dan alvoorens, zullen beschaven, en zodanige middelen aen de hand geven, welken ter daedlyke behoedinge van ons Gemenebest konnen dienen. Terwyl dit onderwerp steeds veler aendacht tot zich trekt, is 't niet vreemd dat de Aerdrykskundige DAUTUN ook byzonder gevallen is, op ene *Waterbeschryving* van ons Nederland; om den Ingezetenen eens, op ene geregelde manier, onder 't oog te brengen, hoe ons Gemenebest door wateren omringd en met wateren doorsneden is, die op de ene en andere wyze gemeenschap met elkander hebben. Ene opzetlyke beschryving van die natuur ontbrak ons nog enigermate, en de Autheur heeft dit gebrek wel willen vervullen, door zich ter bepaelder ontvouwinge hier van te verledigen.

Om deze Waterbeschryving geleidlyk voor te dragen, heeft hy dit zyn Werk in vyf Hoofdstukken afgedeeld. Het eerste bevat de uitgestrektheid enz. der Zeën en Meiren. Het tweede, die der Hoofdstroomen, de Rhyn, de Maes en de Schelde. Het derde die der mindere Rivieren, en 't vierde die der voornaemste Vaerten. En deze beschouwing dier Wateren word ten laetste, in 't vyfde Hoofdstuk, voltrokken, door ene beknopte beschryving der zeven verenigde Gewesten, voor zo verre dezelven betrekking op de Wateren hebben. —— De Heer DAUTUN heeft dit onderwerp regelmatig en naeuwkeurig uitgevoerd, zo dat het Werkje zeer wel geschikt zy, om den loop der verschillende wateren in de Nederlanden geleidlyk na te gaen; en by voorkomende gelegenheden gereedlyk te bemerken, hoe deze en gene byzondere wateren gemeenschap met elkander hebben.

Zededichten op het leeven en sterven van JESUS CHRISTUS. *Door* M. G. DECAMBON, *geboren* van der WERKEN. *In 's Gravenhage by* J. du Mee. 1771. *Behalven de Opdracht 46 bladz. in groot octavo.*

MEjuffrouw *Decambon* spant hier, overeenkomstig met den aert der omstandigheden, hare snaren op een zedigen toon; daer ze ons opleid ter beschouwinge van 's Heillands Geboorte, van Bethlehems Kindermoord, der Verzakinge van Petrus, des Verraeds van Judas, der te Regtstellinge van Christus voor Pilatus, van den Dood, Verryzenis en Hemelvaerd van den Zaligmaker des Menschdoms. Ieder onderwerp word hier in vloeibare verzen stichtlyk voorgedragen, ter schuwinge van de Ondeugd en ter dankbare beantwoordinge van Gods genade in den Zoon zyner liefde, door eenen deugdzamen wandel. Men hoore, tot een stael harer Poëzye in dezen, haren zegenzang op de Hemelvaert van Koning Jesus, welke aldus luid.

Juich! juich! ô Wereldling! 't Heelal krygt een nieuw weezen.
Ontsluit hier 't oog voor 't licht, dat zich om u verspreid!
De Zon des leevens, weer ter kimmen uitgerezen,
Verdryft hier de onweerswolk van Gods Rechtvaardigheid!
De Heiland zegepraalt! zyn leed is afgestreden!
Het Aardryk is verzoent met 's Hemels Opperheer!
De schrik en magt der Hel is met den voet vertreden,
Het sterven is op aard voortaan geen sterven meer!
En gy, Bethanie! dat Christus korts zaagt lyden,
Treur, treur niet langer, als getuigen van zyn pyn!
Uw naare Olyfberg word een standplaats van verblyden,
En gaat een zegekoets van overwinning zyn!
Gy zult den Heiland hier niet om het wreed verscheijen
Van eenen Lazarus, zoo teer van Hem bemint,
Daar hy hem 't graf ontrukt, zien klagen, zuchten, schreijen;
De druk heeft 's Hemels Heer niet meer in zyn bewind.
Gy zult zyn ziel niet door de doodsangst meer zien prangen,
Noch hooren bidden om 't *voorbygaan* van zyn lot!
Gy zult geen droplen bloeds van 't heilig weezen vangen;
Hy gaat hier heerschen aan de rechte hand van God.
Gy hoort dien Heiland hier, door heerlykheid omheeven,
Zyn zeegnend afscheid biën aan 't heilig Ellestal,
Dat, als getuigen van zyn sterven en herleeven,
Zyn lessen en zyn woord aan de aard verkonden zal.
Geen donderwolk, geschokt door 't buldren van de winden,
Die een' Elias, op 't geley van 't blixemvuur,
Ontroert in zyn geluk, het Hemelspoor deed vinden,
Voert Christus hier ten troon van 't eeuwig Albestuur,

Het

Het Licht, alleen het Licht, moet zyn triumphkoets weezen!
Al de *Elementen* zyn in rust, en biën Hem eer:
Het oog der wereld blonk zoo glansryk nooit voor deezen:
Natuur verheugt zich in de glory van haar' Heer.
Een zachte kalmte heeft de wereldkloot omvangen:
De winden luistren naar zyn afscheidsgroet aan de aard,
De Hand, die 't Hemel-hof ontsluit om hem te ontfangen,
Schuift al de neev'len weg, terwyl hy opwaarts vaart.
't Aposteldom, vast in verwondring opgetogen,
In wien dees scheiding vreucht en teffens droefheid wekt,
Volgt den Herschepper in zyn Heil-vlugt naar met de oogen,
Tot hem te groot een glans aan 't zwak gezicht onttrekt.
Hy, die gehoorzaamde aan den vloek der drieste Jooden,
Die tot der menschen zoen zich doemen liet ten val,
Ziet hier al wat bestaat geboeit aan zyn geboden,
Als Rechter van 't geen was, en is, en weezen zal.
Het Zalig Engeldom, om Hem als Vorst te ontmoeten,
Verheft den gloryzang van zyn Verryzenis.
Het Rond der aarde strekt ter Voetbank zyner voeten.
Terwyl hem 't stargewelf ten Troon gehuldigt (*) is.

(*) *Gehuldigt* mooglyk ene schryf of drukfeil voor *geheiligd*.

De wakende en droomende Denker en Onderzoeker over den oorsprong en de klagten, wegens den tegenwoordigen slegten tyd. Te Amst. by P. Conradi 1771. *In groot octavo 46 bladzyden.*

HEt klagen over den slechten tyd, en het leiden ener levenswyze als of dezelve zeer gunstig ware, is ene oude tegenzeglykheid, die zommigen onzer Voorvaderen al opgemerkt en tegengegaen hebben; doch, gelyk hun geslacht, ten dezen opzichte, veelal hoorende doof scheen te zyn, even zo is 't gegaen met hunne nakomelingen tot dezen dag; die, hoe vaek hun deze tegenzeglykheid onder 't oog gebragt zy, veel al daer in volharden. De Autheur van dit Papier hervat dit onderwerp, en zyne pooging, als ten goede strekkende, is niet te laken. Kan hy zich niet vleien met een vruchtbaren uitslag onder de Landzaten; hy heeft dit gemeen met alle Zedekundige Schryveren; mogelyk, mag hy met hun denken, treft het nog dien of dezen; en heeft het behandelen van soortgelyke stoffen niet altoos den gewenschten invloed; misschien strekt het nog nu en dan om den spoediger voortgang van 't verkeerde enigermate te stremmen. —— Wat hier van zy, het bedoelde van onzen Schryver is 't nut zyner Landsgenooten, en de uitvoering is vry wel geschikt, om dienstig te zyn; „ in 't byzonder voor de *Hollanders*, en in 't gemeen voor alle *Nederlanders*, die hunnen tyd en zaken wat nadenken,

onderzoeken en verbeteren willen". Hy tracht hun naemlyk op ene levendige wyze onder 't oog te brengen, dat de hoofdbron der klagten over den flechten tyd te zoeken is, in de verkeerde zeden der Natie; in Ongodsdienstigheid; Verkwisting; in noodelooze Pracht en uitspoorige Weelde; die vergoed word door Onrechtvaerdigheid, en veelvuldig flinksche handelingen, of een tenkloos wagen. Mistroostigheid; Gemaklykheid; Verkeerd Huisbestier; Zedeloosheid; onbezonnen Geldspilling; onbedacht aengaen van Huwlyken en dergelyken, zyn zo vele bronwellen, die een aental van menschen gestadig nieuwen toevoer geven, om hunne klagten gaende te houden en te vermeerderen. „ En zo lange, zegt de Autheur, als die Bronnen niet gestopt worden, zo lange vleidt men zich vergeefsch met de hope van betere tyden. Wenschen wy die eens te zien, laat ons, ieder in het zyne, daar op bedacht zyn, dat wy de verdorvene Zeden en Gewoonten der Waereld verbeteren. Wanneer wy dit tot stand brengen mogen, zal de grootste Gelukzaligheid zich over het Menschdom verspreiden". Dit denkbeeld dringt hy, na ene beschouwing van 't menschlyk bedryf onder hunne herhaelde klagten, nogmaels aen in ene Dichtmatige bespiegeling dezer stoffe, waer in hy zich met den aenvang aldus uitlaet.

Wat zyn de Tyden flegt,
Zoo hoort men, alle dagen,
Den *Burger*, *Boer*, den *Heer*, den *Knecht*,
Den *Koopman*, *Rentenier*, en *iedren Werkman* klagen;
En 't wordt van *elke Vrouw* en *Kind* haast na gezegd,
Men vreest, men ziet, men voelt de Wonde;
Maar wie denkt om heur Bron; de Onreedlykheid, de Zonde?

Elk mag wel van *zyn' Tyd*,
Als 't *Werk* is aan 't verflappen,
Als *Neering* hem en *Winst* ontglydt,
En hy 't *verval* bespeurt van *Rente* of *Koopmanschappen*,
Of als hy *Vrienden* mist, door Toeval, Dood of Nyd,
Opmerken, dat ze zeer verflegte,
Doch is 't een Man van Moed? hy brengt dit dra te regte,

Zulk een, mint hy de Deugd,
De Trouw, den braven Handel,
De Matigheid en zuivre Vreugd,
Slaat zyn doorzoekend oog straks rondom op elks Wandel,
Op Dienstboôn, Kind'ren en de Huisvrouw zyner Jeugd:
En ziet of 't Leed in 't kwade of vuile,
In overdaad, verzuim, of praal en weelde ook schuile.

Ont-

Ontdekt hy dit; wel aan!
Deze oorzaak moet hy weeren;
Door zelf het eerst hun voor te gaan;
Wel zuinig 't overschot van elk te doen waardeeren;
En al 't onnoodig, weidsche en kostelyke af te staan.
Gelukt dit? volgen hem de Leden?
Dan vestigt hy zyn' Staat op onbesproken Zeden.

Het Leven is een Droom. Bly-Heldenspel. Het Fransche van den Heer DE BOISSY *gevolgt. In 's Gravenhage, gedrukt voor het Kunstgenootschap.*

EEn gemengd Tooneelstuk, dat, noch onder de deftige Treurspellen, noch onder de bevallige Blyspellen gebragt kan worden; en dus niet zeer geschikt is, om de ernstige aendoeningen of vervrolykende gemoedsbewegingen der verstandige Aenschouweren recht gaende te maken. Men moet zich enigermate verwonderen over de keuze van den Heer DE BOISSY, in een Stuk van dien aert op te stellen; te meer daer hy zyne ernstige rollen doormengt, met ene boertige rol van een Hofnar, wiens laffe spotternyen vervelende zyn, dewyl hy niets dat waerlyk geestig is voor den dag brengt. ——— Het Kunstgenootschap heeft dit ook zeer wel opgemerkt; zou 'er dien Arlequin gaerne uitgelaten, en het geheele Spel in een Treurspel hervormd hebben, dan 'er schynen reden geweest te zyn, die hen bewoogen hebben, om daer van af te zien; en 't Stuk in dien smaek over te zetten, als het oorspronglyk door den Autheur opgesteld is geworden; waer in ze redelyk wel geslaegd zyn.

De hoofdzaeklyke inhoud is kortlyk deze. *Basilius*, Koning van Poolen, gehoor gevende aen de voorspelling van Sterrenwichelaren, had zynen Zoon, *Sigismundus*, onder het opzicht van een Vertrouwden *Clotaldus*, in ene geheime gevangenis opgesloten, ter afwendinge, zo hy waende, van 't onheil dat het Noodlot zyn Koningryk door dezen zynen Zoon dreigde. Een samenloop van omstandigheden brengt *Basilius* tot een besluit, om *Sigismundus* énen dag den throon te doen beklimmen, als 't ware ter proeve van deszelfs inborst, en bekwaemheid. *Clotaldus* bedwelmt den Prins, en plaetst hem slapende op den throon. *Sigismundus* ontwakende vind zich, vol verwondering, gëeerbiedigd als een Vorst; het gedrag door hem gehouden geeft, naar 't oordeel van *Basilius*, zo doorslaende blyken van wraekzucht en dwinglandy, dat hy, versterkt in zyne denkbeelden van 't dreigende Noodlot, dien Prins, op nieuw bedwelmd, weder ter gevangenisse doe keeren. *Sigismundus*, aldaer ontwakende, word door *Clotaldus* in den waen gebragt, dat alles, waer van hy spreekt, niet dan ydele verbeelding en een zeer indruklyke droom geweest is; die hem moet dienen, om de ydelheid van

dat alles te doen opmerken, en zyn geluk te zoeken in de Deugd; in eene stille vergenoeging met zynen staet. Ondertusschen heeft het voorgevallen aen 't Hof gelegenheid gegeven om *Sigismundus* bekend te maken, als den wettigen Erfgenaem der Kroon; en *Sophronia*, Nichte van *Basilius*, verliefd op *Sigismundus*, zich vleiende met het denkbeeld dat het character van dien Prins, door mishandeling verwilderd, daedlyk beter was, brengt 's Prinsen verlossing te wege. Dit heeft ten gevolge, dat de aenhang van den Prins, door *Sophronia* op de been gebragt, terstond zegenprale over de tegenkanting van *Basilius*; zo dat *Sigismundus* als wettige Bezitter ten throon verheven worde. In die omstandigheden verwacht *Basilius* niets anders dan dat hy 't voorwerp ter wraeke zynes Zoons zal wezen: doch *Sigismundus*, natuurlyk wel geaert, de inboezemingen van *Sophronia* opvolgende, beantwoord volkomen aen de lessen der Deugd, die *Clotaldus* hem ingeprent had; hy onderwerpt zich aan zynen Vader; en deze, afstand doende van den Throon, bevestigt hem, vereenigd met *Sophronia*, in 't bezit van 't Koningryk; 't welk dit Toneelstuk indezervoege doet afloopen.

BASILIUS, *zo als hy zynen Zoon, in onderwerpinge voor hem nedergebogen, opheft.*

Myn Zoon! dit uw gedrag vereischt myn uiterste achting.
Deeze uw verheven deugd streeft boven myn verwachting,
En maekt my schaemrood, om myn lichtgelovigheit;
Zulk een grootmoedig hart, 't sieraet der Majesteit,
Dat zich verwinnen kan, is mynen Zetel waerdig.
Na die verandering, zoo grootsch als edelaertig!
Regeer het Poolsche Ryk, dat U Verwinnaer zag,
Min door geweld als door 't rechtmatige gedrag!
En de algemeene rust zal uw vergelding strekken.
Op dat gy in het Ryk meer blyschap moogt verwekken,
Ontvang de aenminnigste Prinses van myne hand.
Als gy gelukkig leeft ben ik gelukkig: want
Myn wenschen zyn vervult, en myn geluk volkoomen,
Nu ik myn' Zoon hervind voor wien ik pleeg te schroomen.

SIGISMUNDUS.

Die Zoon, gevoelig aen uw goetheit, zal, myn Heer,
Daer hy het roer des Staets aenvaerd, aen U all' de eer
En luister laeten, en op uwen Naem regeeren.
En gy, Vorstin! hoe zal myn hart na waerde U eeren?
Gy, oorzaek myner rust, toen ik niet rusten kon,
Die 't eenig middel zyt dat ik my zelv' verwon!
Om U te kroonen, zal ik op den Rykstroon treeden;
'k Hergeeve aen U het geen ik schuldig ben, en heden

Hangt

Hangt myn geluk alleen van uw toestemming af.
De naem van Koning, dien myns Vaders wil my gaf,
Is my min waerd als dien uws Egemaels te draegen.

SOPHRONIA.

De Scepter zou my uit eene andre hand mishaegen.
Ik zal gelukkig zyn zoo 'k uw geluk volmaek.

SIGISMUNDUS, *tegens Clotaldus.*

Kom! edle voorspraek van uw' Vorst, myn Vader, smaekt,
De vrucht des yvers, die uw ziel altoos deed blyken!
Wat loon vereischt een trou die nimmer kon beswyken?
Myn gunst kan noit uw deugd vergelden naer waerdy.

CLOTALDUS.

Myn Vorst! uit dit gedrag, zoo waerd uw Heerschappy!
Verwacht elk Onderdaen een' vredelievend' Koning.

SIGISMUNDUS.

Het is de vrucht van uw gestrengheit, geen belooning.
Gy hebt my onderregt, dat al de grootsheit niet
Dan een verbeelding is, die, na den slaep, ontvlied;
Dat alles, wat ons oog verlokt, hoe schoon uitwendig,
Vergangbaer is en vlug; de deugd alleen bestendig;
Dat ons vooruitzicht dwaeld, van angst verzeld en schroom;
De hoop onzeeker; en het Leven is een Droom.

Byzonderheden van het Hof van LODEWYK den XIV. *Door de Markgravinne* DE CAYLUS, *met een Voorreden en Aanmerkingen van den Heer* DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch vertaald. Alom te bekomen. Behalven de Voorreden* 152 *bladzyden in groot octavo.*

MEvrouw *de Caylus*, Nicht en Voedsterling van de beroemde Mevrouw *de Maintenon*, geeft hier een verslag van verscheide byzondere voorvallen, aen het Hof van *Lodewyk den XIV*, waer van zy zelve ooggetuigen is geweest, of welke haer in dien tyd bericht zyn geworden, door zulken, op wier getuigenis zy zich dorst verlaten. Hare manier van voorstellen, die alleszins een zweem van oprechtheid heeft, is zeer wel geschikt, om enige hoofdtrekken te malen van de characters veler doorluchtige Persoo-

soonen, zo van de Manlyke als Vrouwlyke Sexe, welken zich in dien tyd aen dat Hof, boven anderen, hebben doen onderscheiden. Wel byzonder heeft deze Markgravin, door hare opvoeding en verdere gemeenzame verkeering met Mevrouwe *de Maintenon*, de gunstigste gelegenheid gehad, om boven vele anderen kundig te zyn, omtrent die zaken, welke deze zo veel geruchts gemaekt hebbende Mevrouw betreffen, van waer zy zich ook boven al bevlytigt, om van 't voorgevallene met Mevrouw *de Maintenon*, en derzelver Mededingsters, een behoorlyk verslag te geven: dat geloofwaerdiger inkomt, dan 't geen men, zo hier en daer in enige losse Papieren, als wel inzonderheid in de gewaende Gedenkschriften van Mevrouw *de Maintenon* gemeld vind. ——— Men ontmoet dus in dit Stukje ene ontvouwing van verscheiden omstandigheden, welker kundigheid enigermate kan dienen ter opholderinge van deze en gene voorvallen aen 't Fransche Hof, in die dagen, toen bykans alles, zo Geestlyk als Waereldlyk, onder den algemenen invloed der Galanterie lag, en 'er naeuwlyks iets van belang gebeurde, waer in de heerschende ongebondenheden van dien tyd geen deel hadden, te meer daer men, voor al in de dagen toen Mevrouw *de Maintenon* hare voornaemste rollen speelde, tevens op de schandlykste wyze den Godsdienst gebruikte; om, onder deszelfs bedekking, langs den weg van Galanterie, de oogmerken van een Staetzuchtigen Geest te bereiken.

Het nut en de noodzaaklykheid der Zotheid. Alom te bekomen. In groot octavo 43 bladzyden.

De dwaesheden der Waereld bespotlyk ten toon te stellen, heeft zo wel zyne nuttigheid, als dezelve ernstig tegen te gaen; en dit eerste is het oogmerk des Schryvers van 't Stukje, dat wy thans voor ons hebben. De Opsteller voert dit in vele gevallen niet onaertig uit, door 't schetzen van characters, welker gelyken maer al te veel in Nederland gevonden worden. Zie hier hoe hy, eene Dame van smaek haer oordeel doet uiten over 't gedrag van *Lucinde*; die, naer derzulker gedachten, een verkeerd begrip van den goeden smaek heeft.

„ *Lucinde* gaat vlytig ter Kerk, neemt haar huishouden in goede Order waar, bemind haar man, geeft als moeder haare kinderen eene goede opvoeding, bezoekt nu en dan goede vrienden, of ontvangt die tot haarent, leest tot uitspanning, by eenige snipperuuren, een goed Boek, en bemoeit haar verder met niets, als met eenige noodlydende Onderstand te doen, en om, als haar eind nadert, de Dood, met een volkoomen vertrouwen op een aanstaande gelukkige Eeuwigheid, te gemoet te zien. Dit is het, dat

dat by haar, en die even zo denken, goede smaak genaamt werd. ——— *Arme. Lucinde* is dit een goede smaak, is dit een leeven. Veel in de Kerk, nooit in de Schouwburg, nog in de Opera. ——— Weet gy dan niet *Lucinde*, dat 'er thans zo fraay gezongen werd, dat men zich verbeelt de stemme der Engelen te hooren; schiet 'er voor uw geen tyd overig om 's weeklyks op 't salet te gaan, en daar een Ombertje te speelen, (dat thans zo gemeen is onder lieden van smaak, dat Dames noch Heeren het zich niet schaamen, om zulks Zondaags met open raame te doen,) en als dat verveelt, deeze of geene haar Huishouden door de zeef te laaten loopen; Uw Man te beminnen, zonder nog een Minnaar te hebben; Uwe Kinderen optevoeden, zonder de zorg daar van aan een losbandige Pedagoog, of Mademoizel, wiens leevensgedrag u onbekent is, over te laaten; uwe Vriendinne te bezoeken of daar van bezocht te worden, zonder oogmerk om van deeze of geene kwaat te spreeken, of iets nieuws van de Mode te hooren; altoos in Geestelyke of Zeedekundige Boeken te leezen, en dat tot uitspanning, Hemel hoe is 't mooglyk! ——— Geen wulpsche Romans, geen in straattaal geschreeven Echo's, (waar van de Schryver mooglyk slegter is, dan zy die hy over zyn onbeschaafde Roskam haalt,) Aalmoessen te geeven, en daaglyks op de Dood te denken. ——— Wat is dat anders dan daaglyks te sterven. ——— Noemt men dat goede smaak ——— kunnen 'er zulke laage geesten gevonden werden? Godsdienstig te zyn, is des Zondaags goed; zyn Huishouden waar te neemen is pryslyk, mits dat het niet verder gaat, dan nu en dan ter loops het Keukenboek eens na te zien; onze Mannen te beminnen en te liefkoozen, is dienstig als men Geld benodigt is, en de minnaar tot het doen van overbodige verkwisting wat karig valt, en men hem gaarne anders voor den dag wilde doen koomen; ons met onze kinderen te bemoeijen is goed, zo lang zy ons met hun gesnap vermaaken. ——— Vriendinnen te bezoeken, of haar bezoek te ontfangen, is aangenaam, mits men eenige kwaade geruchten van een onzer bekenden even als ter Post heeft over te brengen, op dat het leed van onze Meedemensch doch niet verborge blyve. Leezen moet nooit van iemant, die eenige kundigheid van Goede smaak heeft, geschieden, dan wanneer men Gemelyk is, en dan geen zedekundige Boeken en voor al geen Geestelyke, want daar door word men nog Vadziger. Neen dan moet het vermakelyk of Reekend zyn, om onze Geesten te doen wederkoomen; Aalmoessen te geeven, dat moet men maar al te veel in de Kerk en aan de Godshuyzen doen; en wat noch het Ergste is ——— U alle daage de Dood voor oogen te stellen; Myn Hemel ik schrik van zulke gedachten! Laat zien heb ik tyd, ja nog een weinig? wel aan laat ons die ter vlugt besteeden, om zulke arme *Lucindes* te beklaagen. ——— Het is geen wonder dat *Lucinde* 'er altoos zo gezont uitziet, nooit afgemat van een Dansparty, haar geweeten nooit ge-

py-

pynigt door het verlies van haar Gelt met het Kaartspel. Wie zou zo een leeven begeeren. ——— Vermeet u nooit weder *Lucinde*, om uw te beroemen, dat gy een volgster der goede smaak zyt; want daar van heerscht by u niets de minste kundigheid. ——— U ontbreekt een Hart *a la Harlequine*, en eene Ziel *a la Grecque*".

Methode, om de Breedte te vinden, zo by Dag als by Nagt, op wat onbepaalde tyd dat het mag zyn, en de waare tyd te bepaalen voor de plaats, waar men zig bevind, zo dat men zyn Horologie kan reguleren; door de Observatie van een Ster, waar van de Declinatie zo wel als de Streek bekend is. Te Amsterdam, by J. Ducoux 1771. *In groot octavo* 48 *bladzyden.*

OF de hier voorgestelde Methode enig wezenlyk voordeel hebbe, boven de reeds gebruikelyke manier, staet der Ondervindinge te beslissen, indien men dezelve door herhaelde proefnemingen toetse. De Autheur schryft als iemand die een goed hart heeft, en 't zyne wil toebrengen tot nut nut der Zeelieden; en alle projecten van dien aert zyn gemeenlyk, schoon ze al eens min gunstig mogten voorkomen, min of meer der beproevinge waerdig; nadien ze, 't zy op zich zelven, of door verdere aenleiding te geven, somwylen van meerder nuttigheid konnen zyn, dan men zich wel verbeeldde.

De Doctoriana, of Verzameling van Gedenkschriften, gegeven tot een Kermisgift aan alle onweetende Oeffenaars der onnaspeurelyke Geneeskunde, door het Genoodschap, onder de Zinspreuke, Feras, quæ tuâ culpâ pateris. *In groot octavo* 24 *bladzyden.*

ENe verzameling van losse Schimpschriften, op Artsen zonder kundigheid. Men moet erkennen, dat 'er maer al te veel reden zyn, om over derzulker onbezonnenheid te klagen, die zonder ene wezenlyke oefening de Geneeskunde hanteren; en dat derzelver handelwyze ener hekelende penne overvloedige stof aan de hand geeft. Dan zo Schriften van die natuur met vermaek gelezen zullen worden, behooren ze geestiger en min personeel te zyn, dan dezen.

De Hollandsche Faam, vliegende over de Amsteldamsche Kermis. In groot octavo 16 *bladzyden.*

EEn laf Hekelschrift van de ongebonden dartele Kermisvreugd.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over het Eeuwige Leven en den toestand der Zielen na den dood, door J. E. SCHUBERT *Abt van Michaëlstein enz. Na den tweeden Hoogduitschen Druk vertaald*, door A. F. KLENKE. *Te Amst. by* A. Eichhorn 1771. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer 470 bladzyden in groot octavo.*

DE Hoogleeraer *Schubert* houd in dit Stuk de eigenste schryfwyze, als in zyne Geschriften over den *Dood* en het *Laetste Oordeel*, waer van wy enigen tyd geleden gewag gemaekt hebben (*), en die met dit zyn Werk enigermate verbonden geacht mogen worden. Het tegenwoordige behelst, in de eerste plaets, ene verhandeling over de Onstervelykheid der Ziele, ten betooge dat de Ziel, na 't afscheiden van 't Lichaem, overblyft, en in een toestand geraekt, in welken zy of gelukkig of ongelukkig moet zyn. Dit leid den Hoogleeraer voorts tot een onderzoek, volgens de Rede, of 'er een eeuwig Leven zy? dat is, gelyk dit voorstel nader bepaeld word, of de Rede ons van 't erlangen der toekomende gelukzaligheid konne verzekeren, of ons enige hoop daer toe geven? In dit onderzoek verledigt zyn Hoogeerwaerde zich, om in 't breede te bewyzen, dat de Rede, schoon ze ons leere, dat God ons ene eeuwige gelukzaligheid toegedacht heeft, ons echter, uit hoofde dat wy den rechtvaerdigen God met onze zonden beledigd hebben, de hoop ener aenstaende gelukzaligheid geheel en al ontzegt, en ons ter eeuwige verdoemenisse veroordeelt; zonder dat het haer mogelyk is een middel te vinden, om den beledigden God te verzoenen, en de menschen van hunne foltering te verlossen. Aen dit onderzoek hecht hy vervolgens ene beschouwing van de noodzaeklykheid der Openbaringe ten dien einde, in welke hy 't 'er op toelegt, om te bewyzen, dat de Menschen het eeuwige leven nimmer erlangen konden, wanneer zy geen Godlyke Openbaring hadden; of wel, dat de Mensch niet za-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef.* II D. bl. 391. III D. bl. 442.

zalig kan worden, indien hy niet weet, dat 'er een eeuwig Leven is, en hoe hy 't zelve erlangen kan; dewyl de Mensch niet anders dan door de inwilliging in de voldoening des Verlossers, (dat is door het Geloof aen Christus,) van zyne elende bevryd en deel aen 't eeuwig Leven verkrygen kan. ——— Dit zyn gevoelen, dat velen wat sterk toeschynt, en hem ook enige moeite gebaerd heeft, verdeedigt hy in dezen, met ene nadere verklaringe, op de gronden zyner Kerkgemeenschap; (*) en gaet daer op over, om uit de Heilige Schriften te bewyzen, dat 'er een eeuwig Leven is. Ten rechten verstande van het verband der gemelde Stellingen des Hoogleeraers, en het bepaelde oogwit in dit Hoofdstuk, zal 't niet ondienstig zyn, 's Mans geheele Voorstel van zyn bedoelde op te geven, 't welk aldus luid.

„ Dat God genegen is, om alle menschen het eeuwige Leven te geeven, is eene Waarheid, die men uit de betragting zyner oneindige Goedheid, behalven eene byzondere Openbaaring, gemakkelyk kennen kan. Maar daar uit volgt nog niet, dat de menschen zich derhalven met een eeuwig leven inderdaad vleijen en troosten kunnen. Want het komt 'er nu nog op aan, of God het ook doen kan. Wel is waar, het ontbreekt Hem aan geen magt, om zyne Schepselen tot eene eeuwige gelukzaligheid te brengen, maar dewyl Hy zich van zyn Almagt nooit tot nadeel zyner Wysheid, Heiligheid en andere Eigenschappen van zyn Weezen, bedient, zo kan Hy ook niets doen, dat tegen die aanbiddelyke Eigenschappen strydt. Dewyl ik nu getoond heb, dat de eeuwige gelukzaligheid der menschen volstrekt tegen de Wysheid en Heiligheid Gods aanloopen zoude, indien zy dezelve zonder eenen Verlosser en zonder het Geloof aan zyne verdiensten erlangen konden, zo kan men ligtelyk daar uit besluiten, dat God dan eerst de menschen het eeuwige Leven geeven kan, wanneer zy eenen Verlosser hebben, en zich deszelfs verdiensten door het Geloof toeëigenen. Wanneer men nu bewyzen wil, dat 'er een eeuwig Leven is, zo is het niet genoeg, bewezen te hebben, dat God de menschen na dit leven gaerne gelukzalig maaken wilde, maar men moet ook toonen, dat God

(*) Men vergelyke hier mede zyne *Gedachten, wegens de Zaligheid der geenen, die buiten de waare zichtbaare Kerke leven.* Zie *N. Vaderl Letter-Oef.* IV D. bl. 150.

God hun ten dien einde eenen Verlosser verordineerd heeft, die God en Mensch in één persoon is; dat Hy hun de voldoening van dien als hun eigen toereekenen wil, indien ze aan hem oprechtelyk en van harten gelooven; en eindelyk dat God hun, ten opzichte van deze toegerekende voldoening, vryspreekt van hunne zonden en van de straffen derzelven, en ten opzichte der gerechtigheid, die ons Christus verworven heeft, daadlyk zalig maakt".

Na 't afhandelen van deze taek verlustigt zich de Hoogleeraer in 't naspooren der Hoedanigheid van het eeuwig Leven, zo ver de Godlyke Openbaring ons aenleiding geeft, om enige kundigheden te hebben van dien allergelukkigsten staet; dien wy ons met regt mogen voorstellen, als veel gelukzaliger en vervrolykender dan zich enig mensch kan verbeelden, of magtig is, door tong of penne uit te drukken. Dit Hoofdstuk is inzonderheid geschikt ter ophelderinge van de Leer der Openbaringe deswegens, met ene nevensgaende ontvouwing der gevolgen, die men Redenkundig, uit het geen de Schriftuur leert, mag afleiden; by welke gelegenheid hy ook onderscheidenlyk beantwoord, aen de onderzoekingen, die gemeenlyk, ten opzichte van dit Onderwerp, in de schriften der Godgeleerden voorkomen; des men hier een volledig verslag ontmoete, van de voornaemste denkbeelden, die daer omtrent onder de menschlyke overweging vallen.

Op deze ontvouwing van dat groot goed, 't welk God heeft weggeleid voor de genen die hem vreezen, laet de Hoogleeraer eindelyk volgen zyne gedachten over den toestand der Zielen na den dood, of den staet, in welken de Ziel zich bevind, van den natuurlyken dood af aen, tot op den dag in welken Christus de Dooden zal opwekken. In 't behandelen van dit Stuk overweegt de Hoogleeraer eerst, wat men hebbe te denken van 't wedervaren der Ziele in 't algemeen, als de band tusschen haer en het lichaem door den natuurlyken dood geslaekt is; 't welk hem, onder andere voorstellingen hier toe betreklyk, als daer is de Zielsverhuizing, verschyning der dooden en diergelyken, wel byzonder aenleiding geeft tot het voorstellen zyner gedachten, wegens het tusschenverblyf der Zielen van hun, die, gestorven zynde, weder tot dit leven opgewekt zyn. Hy beweert naemlyk; „ dat zy zich dien geheelen tyd juist aan die plaats hebben onthouden, daar men haar verbleekte lighaamen gelegd had, en zy voornaamelyk in dat gedeelte van 't lighaam zyn geweest, 't welk in dit leven

 haa-

haare Wooning uitmaakte; nochthans zo, dat zy geene gemeenschap met het lighaam gehad hebben". Wyders bepaelt hy zich wel inzonderheid tot het nagaen van den toestand der ziele, ten opzichte van hare werkzaemheid; mitsgaders tot het ontvouwen van zyn gevoelen, wegens de plaets der afgescheidene zielen. Beweerd hebbende, dat de afgescheidene Zielen na den dood terstond een gelukzalig of een ongelukzalig Leven zullen aenvangen; doch dat hare Zaligheid en Verdoemenis ten jongsten dage, na de Opstanding der Dooden, vermeerderd zal worden; komt hy tot de Vraeg; „ welke is de plaats waar in de afgescheidene Zielen opgenomen, en tot op den dag des Oordeels gehouden worden"? In 't beantwoorden hier van stelt hy zich in de eerste plaetse voor, te toonen, op hoedanig ene wyze voorname Mannen zyner Kerke over dit Stuk gedagt hebben; en hy oordeelt niet te zullen misdoen, wanneer hy de volgende meningen, uit kracht hier van, voor algemene Leerstukken zyner Kerke opgeeft.

1. „ Zo dra de zielen van het lighaam scheiden, komen zy of in den Hemel of in de Hel.

2. „ De Hemel beteekent niet eene byzondere plaats, maar de Zaligheid zelve, en inzonderheid het aanschouwen Gods; en de Hel is geen onderaardsch Hol, maar de Verdoemenis zelve, het gevoel van Gods toorn, het verstooten van zyn Aangezicht, het kwaade Geweeten, enz.

3. „ De afgescheidene Zielen kunnen in den Hemel of in de Hel zyn, zy mogen zyn, waar zy zyn willen, of schoon zy ook op de Aarde aan de eene of andere plaats waren.

4. „ De Leere der Regtzinnigen vordert geenzins, dat men de zielen aan deze of gene plaats bepaale, maar alleenlyk, dat men ze terstond na haar afscheiden van 't lighaam voor zalig of verdoemd houde".

Zyn Hoogeerwaarde heeft dezen weg ingeslagen, om zich te zuiveren van de hem aengewreven blaem van onrechtzinnigheid; als voedde hy een Kettersch denkbeeld van een middelstaet; met te leeren, dat de Zaligheid en Verdoemenis ten genen dage, wanneer de afgescheiden Zielen zich met hunne opgewekte Lichamen zullen verenigen, voor ieder zal vermeerderd worden. Dit doet hem wyders, na deze voorstelling van de rechtzinnige Leer zyner Kerke, welker waerheid hy poogt te staven, uit Luc. XXIII. 43. Openb. XIV. 13. 1 Pet. III. 19, 20. en Luc. XVI. 19. en verv., de navolgende belydenis van zyn Geloof in deze zaek afleggen.

1. „ Ik

1. „ Ik houde 't daar voor, dat de afgescheidene Zielen terstond na den dood des lighaams in den Hemel of in de Hel komen.

2. „ Ik geloove, dat de Hemel de Zaligheid, en de Hel de Verdoemenis beteekent.

3. „ Ik geloove, dat eene uitverkorene Ziele wel ergens en aan eene andere plaats is, als eene verdoemde Ziele, maar dat niemand deze plaats of byeenhouding der Zielen met zekerheid kan bepaalen.

4. „ Ik geloove, dat eene uitverkoren Ziel overal zalig, en eene verdoemde Ziel overal verdoemd kan zyn, zy mag zich bevinden, waar zy wil.

5. „ Ik geloove, dat men niet met zekerheid bewyzen kan, of de nieuwe Hemel en de nieuwe Aarde, waar in de Regtvaerdigen woonen zullen, na dat zy uit de graven opgewekt geworden zyn, 'er tegenwoordig reeds is, of eerst op 't einde der Waereld voortgebragt zal worden; desgelyks of de plaats, waar in de opgewekte lighaamen branden zullen, thans reeds ergens is.

6. „ Maar ik geloove ook, dat 'er des niet tegenstaande slegts twee byeenhoudingen der Zielen, of twee plaatsen der afgescheidene Zielen zyn, naamlyk de Hemel en de Hel; dewyl de Hemel over al is, waar eene regtvaerdige Ziel Gods Aangezicht aanschouwt, en de Hel overal, waar eene ongeloovige Ziel de verdoemenis ondervindt".

Hier nevens voegt de Hoogleeraer de dwalingen van *Artopeus*, welke sommigen in zyne Stellingen meenden te vinden, en dus door hem opgegeven worden.

1. „ Alle Zielen vaaren in de Hel, alwaar ook de Ziel van Christus geweest is, zo lang als zy van het lighaam afgezonderd was. Deze Hel is eene onderaardsche Kuil, die uit verscheide vertrekken bestaat, van welke de Schrift ons twee of drie bekend maakt.

2. „ De Zielen der Verstorvenen vallen in een soort van slaap, en zo lang als zy van het lighaam afgezonderd zyn, ontbreekt het haar aan de werkingen, die zy in haar leven voortgebragt hebben. Zy erkennen niets, zy zyn zich geen zaak bewust, 't en zy, dat God haar onmiddelyk een voorwerp voorsteld, en daar door eenige gedagten in dezelve veroorzaakt. Het is ook mogelyk; dat God haar het volkomen leven wedergeeft, schoon zy nog van het lighaam afgezonderd zyn.

3. „ De toestand der afgescheidene Zielen is drieërlei. Eenige komen niet in 't Oordeel; eenige zullen nog geoordeeld

deeld worden; en eenige zyn alreeds geoordeeld. De eersten worden door eene byzondere werking Gods volmaakter gemaakt, en eindelyk volkomen vernieuwd. De anderen worden geoordeeld: Dat is, die moeten een onderzoek van haar gevoerde leven en gedrag doen, 't welk somtyds wel met eene regtvaerdiging, maar ook somtyds met eene veroordeeling tot den eeuwigen dood besloten wordt. De derde soort erkent de regtvaerdigheid haarer Verdoemenis, en bestraft zich zelven wegens de bedreevene misdaaden.

4. „ Zo dra als de Zielen der Vroomen volkomen gereinigd en vernieuwd zyn, worden zy met haare lighaamen weder vereenigd, en dat op verschillende tyden, voor de algemeene Opstanding der Dooden".

Onze Autheur bepaelt zich, na 't voordragen dezer meningen, tot ene beknopte vergelyking der daer in vervatte byzondere Stellingen met zyn gevoelen, om aen te toonen, dat ze ongegrond zyn, en geen de minste overeenkomst hebben, met het geen hy beweerd heeft. En hier op laet hy, ten slot van dit Werk, nog ene korte aenmerking volgen over de ongegronde stelling der Roomsche Kerke, rakende het zogenaemde Vagevuur.

Den Schepper verheerlykt in de Schepzelen, of Verhandeling van alle geschapene Dingen, voorgesteld in Zeven Zamenspraaken, onder Zomersche Wandelingen, dienende wyders tot Lof van Haarlems vermaaklyke Landsdouwen, door JAN VAN WESTERHOVEN, JUNIOR. *Doorgaans met toepasselyke Verzen en Gezangen gemengd, en naar 't leeven afgebeelde Konstprenten vercierd. De Vierde Druk. Te Haarlem, by* C. H. Bohn 457 *bladzyden in groot Octavo.*

NIet ten onregte merkt de Uitgeever des Vierden Druks van het opgemelde Werkje, in zyn Berigt, aan, dat het vertier der Drie voorgaande Drukken genoegzaam uitwyst, dat het zelve onzen Landgenooten wel gesmaakt hebbe. En, waarlyk, het is naar de bevatting des Gemeens geschikt, een oppervlakkig berigt geevende van de Werken der Scheppinge, die ons omringen, en dagelyks ontmoeten, doormengd met leerzaame en zedekundige bedenkingen, veraangenaamd door toepasselyke Verzen, en Gezangen; die meerendeels uit geagte Dichters ontleend zyn. De trant van Zamenspraaken, onder Zomersche wandelingen, geeft 'er eene gemeenzaamheid aan, welke veelen be-

behaagt. —— Het eerste oogmerk des Uitgeevers was, gelyk hy in zyn Berigt te kennen geeft, het plan van WESTERHOVEN te volgen, en voorts alles, naar onzen tyd, te veranderen; doch de overweeging, dat het Werk dan het Werk van WESTERHOVEN niet bleef, en dus zeer oneigen op zynen naam zou gaan, deedt 'er hem van afzien. Hy heeft, daarom, alleen de spelling verandert en eenige spreekwyzen, naar den tegenwoordigen smaak geschikt, ook, daar het met een enkeld woord, of eenige regels, kon geschieden, wel eens een denkbeeld ingevoerd, ten aanziene van de Natuurlyke Historie, 't welk WESTERHOVEN niet kon opgeeven: dewyl het in zynen tyd nog niet ontdekt was. —— Deeze veranderingen zullen, voor zo verre wy het met den eersten Druk vergeleeken hebben, het Werkje aangenaamer maaken.

Laaten wy hier van eene Proeve opleveren. In de Derde Wandeling op de *Duinen* zynde laat een der Wandelaaren, naa vernomen te hebben, hoe 'er veele Kruiden van groot nut daar groeiden, zich dus hooren.

LEERGRAAG. ,, Ik meende dat deeze Duinen, wat de vrugtbaarheid, of eenige byzonderheid in Gewassen en Kruiden aanbelangt, de allergeringste streeken Lands in de Wereld waren; doch ik bemerk nu in deeze meening bedroogen te zyn: Ik beloof u een aandagtig oor te zullen leenen.

WAARMOND. ,, Ziet, zo Magtig, Kunstig en Wys is de SCHEPPER, dat hy zyne Heerlykheid dikmaals laat zien ter plaatze, waar de Menschen 't minst vermoeden. Hoe kwalyk doen zy dan, die deeze Duinen, woest, en zonder opmerking doorloopen, waar zy zo veel stoffe hunner aandagtige oplettenheid overwaardig, kunnen vinden, gelyk wy terstond nader zullen hooren. —— Ik zal in het voorbygaan u hier van wel eenige staaltjes toonen. —— Wat hebt gy daar voor Groente afgerukt, LEERGRAAG, die gy in uwe hand houdt?

LEERG. 't Is zo wat Mosch, Gras, Kruid en gemeene Bloemen, 't heeft niet veel te beduiden, ik zal 't weder weg werpen.

WAARM. Zagt, Vriend, zo niet, zie zulk eene veragting brengen de Menschen, door hunne agtloosheid, GODS Schepzelen toe, die zy hunner opmerkinge onwaardig keuren; de reuk en het gezigt heeft my reeds aangeweezen, dat 'er iets byzonders in moet weezen. Geef het my eens LEERGRAAG.

Leerg. Daar is het Vriend.

Waarm. Wel leerg. zo wat Mosch, Gras, enz. Daar hebt gy *Mosch*, *Gras*, *Violen* of *Penseen*, *Quendel* of *Wilde Thym*, *Sedum* of *Donderbaart* en *Duinbelm*, en derhalven zes soorten van Kruiden in één greep afgeplukt, wat dunkt u? is dit zo gemeen? en geene opmerking waardig? Mogelyk zoudt gy het in de allervrugtbaarste Beemden niet doen.

Leerg. Ik staa bedeesd, als of ik myne handen in de Netelen geslaagen had. — Gy maakt my door uwe aanmerking verleegen, ô wonderlyke Dingen!

Waarm. Wel aan: ik zal van 't een en ander iets zeggen. God heeft het *Mosch* aan de Bergen en Boomen toegevoegd, die in den Winter, als zy geene andere groente hebben, daar door eenigzins vercierd worden. Hoe veelerlei soorten van *Mosch* 'er zyn, zal ik my niet onderwinden op te noemen. Ik heb zeer veel onderscheids, tot verwonderens toe, daar in gevonden. De Bergen, en deeze dorre Duinen, worden 's Winters van die *Mosch*, dat nu dor is, als zeer weinig wortel hebbende, doch egter een glans en groente vertoont, als de Zon daar op met schuinsche straalen schynt, zodanig vercierd, dat het een zonderling vermaak aan het oog geeft. Hoe de Kloosterzusjes dit Kruid zeer aartig weeten te gebruiken, om Heuveltjes en Duintjes toe te stellen, is elk bekend. — Wat het *Gras* betreft, een Kruid, dat, hoe ongeagt, veele Kruiden overtreft, daar van zullen wy, by eene nadere gelegenheid, in 't breede spreeken. — De *Violen* of *Penseen*, beschouwt die vry met aandagt, ieder Bloempje heeft gewoonlyk drie kleuren, benevens zeer aartige Sprenkels: waarom ze doorgaans *Tricolor* of *Driekleuren* genaamd worden, daar benevens zal ieder struik, dikmaals geheel andere en onderscheidene kleuren hebben. Die op deeze Heuvels en in die Valeijen wassen, beloopen dezelve geheel en al, gelyk gy aan gindschen Heuvel ziet, die 'er ganschlyk mede bedekt is, als met een purperen tapyt. Welk een aangenaame geur blaast de wind van daar herwaards!

Weetl. Laaten wy 'er eens na toe gaan, hoe lieflyk is die reuk?

Waarm. Ik ben 'er mede te vrede. Let nu eens op die bevallige en aangenaame verscheidenheid van kleuren, en byzonder op het Koninglyk purper, 't geen zo kunstig en aartig, op dit Gebloemte, gesprengd is, dat de bedree-

vend-

vendste hand des Schilders, in het naabootzen, verre te kort schiet.

Leerg. Waarlyk een groot wonder! —— Hier wat gerust by dit zoet gezigt, verkwikt door den lieflyken reuk.

Waarm. Deeze Bloemen worden den ganschen Zomer door te deezer plaatze gevonden, 't geen zeldzaam is en op weinige geschiedt. —— Nu de *Quendel* of *wilde Thym*, beloopt ook dikmaals Heuvels en Valeijen; een Kruid, 't welk de Schaapen en Konynen greetig afweiden, en waar uit de Byen, gelyk ook uit andere welriekende Kruiden, den zoeten Honig haalen; daar ginder ziet gy het in overvloed groeijen, met zyn purper rood en gesprenkeld bloeizel. Deeze en dergelyke welriekende Kruiden wassen in deeze Woestyne, byzonder in de valeijen zo overvloedig, dat men ze doorwandelende, door het treeden der voeten, den lieflyken reuk ontvangt, die ons de speelende windjes, van alle kanten, toewaijen en het hart streelen. Zo dat de Bergen hier geene sulferagtige en schadelyke dampen opwerpen, gelyk in *Italie*, *Sicilie*, *Napels* en elders; maar eene geur, die ons verfrischt. —— De *Sedum* of *Donderbaart* heeft veele Medesoorten, dit is het allerkleinste. *Sedum Minor* ook *Semper Vivum* of *altyd leevende* genaamd: want dewyl dit fraaije Kruid een ziltig vogt by zich heeft, kan het de brandende Hitte en de strengste Koude wederstaan; 't is zo bestendig tegen droogte dat het, tot groote verwondering, aan hooge drooge muuren uitwast, en ook op den top der Boerenstulpen, daar het op bloeiende dezelve een geelen berg doet gelyken. Gy kunt dit ligtlyk afneemen uit de geele plekken, welke gy daar ginder op dien Heuvel ziet, deeze worden door dit bloeiend Kruid gemaakt. Beschouwt ondertusschen eens, welk een wonderlyk Gewas het is, bestaande meest uit knobbelige steeltjes, die mede welriekend zyn, en waar uit de Bloempjes spruiten. Dit Kruid, behalven dat het van buiten geappliceerd, zeer verkoelt, is eene byzondere remedie tegen de Scheurbuik of Blauwschuit, eene ziekte zeer gemeen in deeze laage, vogtige en naby de Zee gelegene Landen; waarom de wyze SCHEPPER, en milde ALVERZORGER, ons boven al met deeze Medicinaale Kruiden voorzien heeft: want hier in onze Duinen en andere ziltige naby geleegene gronden, heeft men in grooten overvloed, het *Lepelblad*, *Juffrouwsmark*, *Waterkers*, en meer andere, die alle zeer treffelyke remedien zyn, tegen deeze Landziekte, gelyk ieder weet. —— Nu eindelyk hebt gy

in uwe hand beslooten den *Duinhelm*, een dor stroo, dat noit in vette gronden wast, waar door ons te klaarder de nuttigheid bekend is: want dit Gewas, genomen van de plaatsen, waar het overvloedigst groeit, als in eenige Valeijen, en tegen de hooge Duinen aangeplant, en in 't verband gepoot, bewaart het zand voor 't wegstuiven door felle winden, en vangt het op: waarom het ook in menigte tot dat einde wordt gebruikt, gelyk gy daar ter zyde van ons ziet tegen dien hoogen Duin. Dit is een weinigje van de Kruiden, die gy, met één greep, zonder voordagt hadt afgeplukt, en, als geen opmerkenswaardig, wilde weg werpen.

Meer zullen wy, ten voorbeelde, niet overschryven uit een Werkje, onder onze Landsgenooten reeds zeer bekend, en 't geen, als een stigtlyk en opweklyk Tuinboek, verdient aangezien te worden.

Costumen, Ordonnantien en Statuten der Stad Middelburg in Zeeland, met de aenteekeningen van Mr. JAN DE TIMMERMAN, *in leven Pensionaris en Advokaat aldaar; waar by berdrukt zyn de aanteekeningen van* Mr. CORNELIS VERSLUIS, *eertyds Burgemeester en Pensionaris derzelve Stad. Te Middelburg by* P. Gillisfen *en* Ch. Bohemer 1771. *Bebalven het Voorwerk en 't Register* 222 *bladzyden in quarto.*

De Heren *Versluis* en *de Timmerman*, zich bevlytigende, om het hunne toe te brengen, ter opheldering van 't geen enigermate duister mogte voorkomen in deze *Costumen* enz., hebben hunnen Stadsgenooten daer mede geen geringen dienst gedaen. Edoch, schoon dit geacht moge worden, hun hoofddoelwit te zyn, heeft men echter het nut van hunnen arbeid daer toe niet alleen te bepalen; dewyl dezelve van dien aert is, dat ook anderen, hoewel niet in die byzondere betrekking staende, 'er met vrucht gebruik van konnen maken. Behalven den algemeenen dienst, die 't naspooren der Costumen enz. van deze en gene Steden, aen de kennis der Historie van ons Vaderland, kan geven; verlenen deze aentekeningen verscheide aenmerkingen, die ter opheldering van etlyke byzonderheden, zo ten aenzien der tale als der regten en gebruiken in ons Vaderland konnen

die

dienen. Om 'er een voorbeeld van onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot het Artikel, betreffende het maken van der Stede-Keuren, 't welk aldus luid, en met de volgende aentekeningen vergezeld gaet.

(*) „ *Burgemeesters*, *Schepenen* en *Raad* vermogen in presen-

(*) „ V. Dit Artikel is gehaelt uyt de Keure van Middelburg, gegeven by Koninck Philips [lees Koning Willem,] Anno 1253. art. 56. met dese woorden. *Soo wat Schepenen van Middelburg en Poorters, die sy 'er toe nemen, maken by gemaenden Eede ter port met Schepen, dat in die baere niet en staet, dat moet blyven gestade.* Waer op dit dient geremarqueert, dat die daer Poorters genoemt worden; de Costuyme hier den Raed noemt, om dat al vaste Raden geassumeerd waren, ten tyde als deze Costuymen zyn gearresteerd geworden. Men vind nog een *sententie gepronuntieert tot Brussel den laetsten January* 1540 *in den privé Raed*, en in deselve dese woorden. *Que ceux de la Loy de Middelburg seront tenus doresenavant appeller le dit Bailli quand ils feront aucunes* Keures, Statuts *ou* Edits, *lesquels ils ne pourront publier sans la presence du dit Bailli, lequel fera les executions des transgresseurs*".

„ T. *in præsentie van den Bailliu.* Eensdeels om den Graef te representeren; anderdeels, om dat het privilegie zulks requireert".

„ *by gemaanden Eede.* Dit schynt te kennen geven, dat de Bailliu aan Burgemeesters, Schepenen en Raden eerst hunnen eed zoude moeten indagtig maken. Zie *Keure van Leiden p.* 154. en DE HANE *over de Costume van Gend. Rub.* 1. *Art.* 6. waar hy breeder over deze maninge van den Bailliu handelt. Hoe zeer 't op zodanige *maninge* aankwam, leest men by IDSINGA *Straatsrecht I D. p.* 58".

„ *verboden.* Dat is *Publicatien:* op andere plaatsen, gelyk te Zirkzee, *Voorboden* genaemt. Dit woord komt wel van *verbieden;* dog niet in den zin van *probibere*, maar in den zin van op een publique plaats afleezen; gelyk het voorkomt in 't 18 Art. dezer Rubrica, en gelyk dus ook het woord *gebod* en *geboden* gebruikt word omtrent de verkochte huizen; aan te gane huwelyken enz. In het privilegie van Vrouw Maria *art.* 46 staat ook *verboden*".

„ *op diverse boeten en panen.* Geensins van hals of land. *Erf. graf. bed.* 6 *d. p.* 99. Zie ZYPÆUS *Not. Jur. Belg. p.* 42. Dat dit articul onder den titul van civile boeten voorkomt, toont van zelfs genoeg, dat het niet verder dan tot ordinaire Stedekeuren moet uitgestrekt worden".

„ *tot oorboor der Stad.* Dat is in nering, policie enz. In gewichtige zaken word wel approbatie van de Staten verzogt. *Holl. Cons.*

(*) V duyd hier aen de aentekening van *Mr. Versluis*; de volgenden, voor welken in den aenvang ene T staet, zyn van *Mr. de Timmerman.*

ſentie van den Bailliu by gemaanden eede te maken allerhande verboden en Ordonnantien, op diverſe boeten en

Conſ. 3 *d. p.* 185. Zie VAN ZURK *Cod. Bat. Tit. van Heerlykheden* § 1. *in Notis*; en voor al IDSINGA *Staatsr.* 1 *d. p.* 320 & *ſeq*".

„ Dit Articul ſteunt op de Keure van Koning Willem d' Anno 1253. Art. 56. *Groot Chart.* 1 *d. p.* 275. alwaar ſtaat: „ ſo wat Scepene van Middelburch en de Poorters die ſire toenemen, maken bi gemaanden eede ter Port nutſchepe, dat moet bliven geſtade". By 't Handvest van Vlisſingen van 2 April 1315. *Groot Chart.* 2 *d. p.* 157. word gezegt: „ Voert ſoe mach de Baliu mitten Scepenen verbode maken, die den Heere ende der poert nuttelik ſyn".

„ Hier uit blykt, hoe ſeer de Schryver der *Erfgr. bed.* 12. *d. p.* 106. dwaalt, wanneer hy daar by beweert, dat dit recht in de 16 eeuw zou ingevoerd zyn".

„ Dat dit recht om willekeuren te maken van ouds in den boezem der ingezetenen hebbe berust, en alleen door den Grave by uſurpatie aan zich zoude getrokken zyn, word beweerd in de *Erfgr. bed.* 6 *d. p.* 98 en voor al *p.* 99. alwaar hy optelt de zaken, waarover de Steden willekeuren mochten maken. M. CÆSAR *Jur. Hodierni Lib.* 1. *Tit.* 1. *N* 6, 7. zegt „ geen Steden mogen Placcaten of Ordonnantien maken, ten zy daar toe ſpeciaal geauctoriſeerd, en dan noch niet tot belastinge der inwoonderen, ten zy by conſente van den Souverain". VAN ZURK *Cod. Bat. Tit. van Heerlykheden* § 1 N. 3. zegt zeer wel: dat dit regt om keuren te maken, op zaken, de jurisdictie ſpecterende, uit ſpeciale concesſie van den Souverain voortkomt. BORT *van Hooge en Ambagtsheerl.* C. 3 N. 36. Dit blykt uit PH. A LEYDIS de cura Reipbl. c. 49. p. 168, zeggende: „ quod ſi aliquis Princeps privilegium dedit alicui oppido, ut quicquid Scabini illius oppidi cum Conſulibus ad emendationem Reipublicæ ſtatuerint, vel ſeſe vindicantes fecerint, ratum erit". En wat verder, „ & ex privilegio prædicto *magnam vidi in Walachria reipublicæ vacillationem*, in abſentia & ægritudine Principis nunc regnantis, nec curator admisſus curam, ut debuit, gesſit", &c.

„ Over den oorſprong van dit recht der Steden om willekeuren te maken, zie HEINECCIUS *Elem. Jur. Germ. L.* 1. *Tit.* 5. § 113. *N.* 4. Zie ook over 't maken van deze Keuren, WAGENAAR *beſchr. van Amſterdam.* 2 *d. p.* 114 *en p.* 223. BEVERWYK *beſchr. van Dordrecht p.* 293. *Costumen van Vlisſingen Rub.* 1. *Art.* 2. *Costumen van Dordrecht by* OUDENHOVE *beſchr. van Zuidholland p.* 84. Zie een privilegie van Dordrecht, uit BALE, by Prof. TROTS *over het privilegie van Vrouw Maria g.* 107, en het recht van Haarlem hier omtrent in de *Hedend. Hist.* 14 *d. p.* 416. Zeldzazamer is het regt van Amſterdam deswegens, daar het Schout Burge-

en pœnen, zoo in zaken van policie en anderszins; en die zelve te wederroepen of meerderen, als zylieden naar eisch

gemeesters, Schepenen en Raaden [*op eenen dag*, *op Sinte Pauwels Avondt*,] mogen doen. *ibid.* 15 *d. p.* 162. *in notis* (*). De Magistraat van Vlaardingen heeft het recht, om keuren te mogen maken met haren gewaarden Rechter en met der Graven Bailliu. *ibid.* 16 *d. p.* 508. Hoe de Baillius en welgebore mannen in Holland het recht van keuren te maken zich allengskens hebben aangematigd, leest men by VAN LOON *aloude Reg.* 4 *d. p.* 123. De Stad Utrecht heeft van ouds het recht gehad, om keuren te maken in zaken van policie, die neringen en welvaart van de voorsz. Stad aangaande; van wier executie wel mocht geappelleerd worden, doch zonder de executie te stuiten. MATTHÆI *Anal. T.* 3. *p.* 808. Zie wyders over dit recht van de Steden MERULA *manier van procederen L.* 1. *T.* 4. *C.* 6. en voor al *in notis N.* 31".

„ Dat, niet tegenstaande een Stad dit recht hebbe van keuren te maken, echter de Souverain bevoegt zy, om ordres te stellen; die ook stand in zulk een Stad grypen, leert SCHRASSERT *beschr. van Harderwyk* 2 *d. p.* 176. Zie ZYPÆUS *Notit. Jur. Belg. p.* 38. GAIL *de Pace publica* C. 6. N 11".

„ Welke verboden en statuten de respective Steden maken mogen? zie by VAN DER MEULEN *over de Cost. van Utrecht*, *in præf. N.* 3. *p.* 3".

„ Het schynt, dat zoodanige verboden van ouds maar één jaar duurden, en dan vernieuwt of verandert moesten worden. *Keure van Rotterdam van den 7 Juny* 1340. *Art.* 9. *Groot Chart.* 2 *d. p.* 638. *Keure van Amsterdam* 9 *May* 1342. *ibid. p.* 169.

TROTS

(*) De Heer WAGENAAR, bepaeldlyk handelende over de natuur der Keuren van Amsterdam en 't regt om ze te maken, in zyne *Beschr. van Amsterdam V D.* 1 *B.* of Xde Stuk in 8vo *bl.* 121. verklaert die Handvest van Hertog Jan van Beyeren van 18 Jan. 1421, waer op onze Schryver hier 't oog heeft, niet oneigen indezervoege. Dezelve geeft aen den Raed of Vroedschap het regt om, nevens Schout, Burgermeesteren en Schepenen, te willekeuren; doch dit regt wordt bepaeld tot slechts enen dag in 't jaer den 24 January, kort voor de jaerlyksche verandering der Regeringe, omtrent welken tyd al van ouds de meeste Keuren gemaekt werden; buiten welken dag het regt van Keuren alleenlyk aen Schout, Burgemeesteren en Schepenen zou blyven. En deze schikking, volgens welke de Raed in der tyd magt kreeg, om, éénen dag in 't jaer, nevens Schout, Burgemeesteren en Schepenen te keuren, moest, naer luid dezer Handveste, altoos duuren, en van jaer tot jaer op denzelfden 24 January plaets hebben. Dit is waerschynlyk het bedoelde dier Handveste; doch deze schikking heeft, gelyk de Heer WAGENAAR aentekent, niet lang stand gehouden, en 't is zelfs twyfelachtig of zy wel in 't geheel ingevoerd zyn.

eisch des tyds, tot nut, oorboor en profyt van zyne Majesteit en der *Stad*, bevinden te behooren".

TROTS *over 't Privilegie van Vrouw Maria p.* 321. Hier van daan komt de uitdrukkinge in het begin van de keure van Floris Momber: *ad terminum duraturam*, 't geen hier uit behoort geëxplieeerd te worden. Zie DE HANE *over de Costume van Gend, Rub.* I. *Art.* 18. GROENEWEGEN *de LL. abr. ad Tit. Inst. de Perpet. vel tempor. act. N.* 1 & 2. Hier uit neemt ook zyn oorsprong, dat alle civile boeten binnen het jaar præscribeeren. MATTH. *de Criminibus L.* 48. *T.* 2. *C.* 5. *N.* 8. item dat alle arresten, interdictien en ballingschappen na het jaar vernieuwd moeten worden. BURGUNDUS *ad Consuet. Flandr. Tr.* 9. *N.* 38. Zie ook over de annale præscriptie ten dezen, *Hedend. Hist.* 15 *d. p.* 248. Mogelyk komt het Duitsche woord *verjaring* van daar, dat zoo veele zaaken binnen 's jaars præscribeeren. Men zie over dit verjaren van alle boeten, en van executie op differente tyden en plaatsen; item over de præscriptie tegen Steden of van Leenen &c. MATTH. *Paræm.* 8. *N.* 7, 13 & 19. en *Paræm.* 9. *N.* 16. 19 & 24. De voorboden dezer Stad moesten ook eertyds jaarlyks worden gepubliceert. *Stads Not.* 6 *Maart* 1535. De reden, waarom deze voorboden, die oudtyds maar één jaar duurden, nu altoosduurend zyn, is te vinden by ZYPÆUS *in Notit. Jur. Belg. p.* 340. alwaar hy BORELLUS *de Magistratuum Edictis* allegeert".

„ Zie wyders over dit articul *Costumen van Amsterdam Art.* 17. 18. S. V. LEEUWEN *Roomsch Hollands Recht* I *b.* 3 *d. n.* 9. en de *Aanteek. van den Heer* VERSLUIS *op dit articul*".

„ De Ambagtsheeren in Zeeland hebben het recht om keuren te maken, tot tien pond swarten, en voor die boete mogen zy de breukige aantasten en vangen. *Groot Privil. van Vrouw Maria* Art. 46. *Sent. van den Hove* p. 525. VAN ZURK *Cod. Bat. Tit. van Heerlykheden* § 1.

Reize naar Siberië, op bevel des Konings van Vrankryk ondernomen in 1761. *Door den Abt* CHAPPE D'AUTEROCHE. *Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel, met Konstplaaten. Te Deventer by* L. Leemhorst 1771. *Behalven de Voorreden* 331 *bladzyden in groot octavo.*

NAer mate het Russische Ryk meerder invloed gekregen heeft op het Staetkundige Systema van Europa, mitsgaders Kunsten en Wetenschappen in 't zelve zyn toegenomen, is dat Gewest, thans bestiert door eene Vor-

Vorstin, die 't oog van gansch Europa tot zich trekt, een zeer algemeen onderwerp van veler Weetlust geworden. Herhaelde berichten van die Landstreek, zo ten aenzien der Burgerlyke als Natuurlyke Historie, zyn in 't algemeen met gretigheid ontvangen; en de nieuwsgierigheid, op verre na nog niet voldaen zynde, staet deze Reize van den Abt *Chappe* mede met genoegen te zullen doorbladeren; dewyl dezelve, in 't een en ander geval, veelvuldige byzonderheden behelst, die men by anderen vergeefsch zou zoeken.

Het eerste Deel, dat thans in onze tale het licht ziet, vervat aenvanglyk een dagverhael van des Autheurs reize van Parys, over Straatsburg, Weenen, Warschau, Grodno, Mittau, Riga, Petersburg, Moscou enz. naer Tobolsk in Siberie. Het verslag dier reize toont ons, dat het volvoeren van zulk een tocht den Reiziger, aen zo zo vele wederwaerdigheden, bloot kan stellen, dat maer weinigen geschikt zouden zyn, om dat alles door te staen, 't geen de Abt *Chappe* gelukkig te boven gekomen is; gedurende ene reis van ruim vier maenden, in strenge koude, door barre gewesten, en onder 't geleide van een ruw slach van menschen, die niet dan door strengheid, of door sterke dranken, te bestieren of te bewegen waren. Dit verhael van wederwaerdigheden, hier en daer doormengd met zeldzame ontmoetingen, zeer levendig opgesteld, en wel geschikt om de lezing gaende te houden, is doorvlochten met ene korte melding van de voornaemste byzonderheden der doorreisde Landstreken, voor al ten aenzien der Natuurlyke Historie van de Gewesten, en de Zeden van derzelver bewoonderen, zo ver des Reizigers omstandigheden hem toelieten, daer omtrent aenmerkingen te maken.

Op dit algemene bericht, dat verscheiden lezenswaerdige byzonderheden behelst, volgt ene gezette beschouwing van de Luchtsgesteldheid van Siberie, en de andere Provintien van het Russische Ryk. In dit gedeelte stelt de Autheur zyne deswegens gedane waernemingen voor, met meldinge der waernemingen van andere oplettende Natuurkundigen, in andere gewesten van Siberie; 't welk ons een naeuwkeuriger verslag verleent, dan men tot nog bezat; en wel byzonder een vry geregeld denkbeeld geeft van de meerdere of mindere vruchtbaerheid van 't uitgestrekte Russische gebied. Deze ontvouwing is daer benevens opgehelderd, door ene Kaert van Rusland, in welke het

het beteelde, het beteelbare, en de grond, die tot den akkerbouw onbekwaem geoordeeld word, met onderscheiden koleuren staet afgetekend. Ook toonen ons de hier medegedeelde waernemingen zeer duidelyk, dat velen gansch ten onrechte beweerd hebben, dat de grond van Siberie ongemeen verheven was, en dat men daer aen de overmatige koude, welke in dit gewest heerscht, had toe te schryven. De Abt *Chappe* heeft 'er byzonder zyn werk van gemaekt, om dit na te gaen, zo door eigen waernemingen, als door vergelyking van 't geen anderen deswegens gemeld hebben; hy toont dat het land van Siberie tot aen Tobolsk afzakt; dat de koude in dat Gewest ook niet evenredig is aen de mindere of meerdere hoogte der plaetsen ten Oosten of ten Westen van Tobolsk; en dat de ware oorzaek van het verschil tusschen de koude, die men in Siberie ondervind, naestdenkelyk te zoeken is, in plaetslyke omstandigheden, en byzonderlyk de groote menigte zouts, die men op verscheiden plaetsen aentreft. Ter nadere bevestiginge van dit denkbeeld, dat men de oorzaek der ongemene koude juist niet altyd in de hoogte heeft te zoeken, versterkt hy het deswegens bygebragte nog door de volgende aenmerkingen, die dit stuk over 't geheel konnen ophelderen.

„ Volgens de waarnemingen van den Heer *Gmelin* was te Jakutsk (1) de grond, op het einde van Hooimaand nog niet ontdooid, en zelfs giste hy dat in die streek nergens eene wel te vinden zou zyn, door dien 'er de aarde nooit dan bevrozen was. By Argunskoi (2), hoewel byna onder de-

(1) „ Liggende ter breedte van 62 graden, en ter lengte van 145 gr. en 52 min. Hier ter plaatse is de Vorst zo hevig, dat eenige jaren voor 1736, een Waiwode, van zyn huis naar de Kancelary, die maar een tagtig treden ver was, gaan moetende, onderweegs de handen, voeten en neus bevrozen, en hy veel moeite had om dezelve weer hersteld te krygen, en zulks niet tegenstaande hy zyn gansche lichaam wel met bont toegedekt, en een pelskap op 't hoofd had". GMELIN. Reize door Siberie. II D. p. 376.

(2) „ Liggende ter breedte van 50 gr. 53 min. en ter lengte van 136 gr. 42 min. Het volk welk in de nabyheid van deze Stad in de zilvermynen werkt, heeft in de uitgegraven gangen kelders gemaakt, om hunnen leeftogt voor de groote koude, waar aan men 'er zelfs in den zomer onderworpen is, te beschutten, en in deze spyskelders is de lucht nog zo koud, dat het ys welk 'er in den winter vriest, des zomers niet weer smelt. Op den 17 van Hooimaand 1715 stond 'er de thermometer echter een weinig boven 't vriespunt". GMELIN. II D. p. 64.

dezelfde parallel met Parys gelegen, vindt men verscheide plaatsen, waar de aarde nimmer boven de drie voet ontdooit; en deze plaatsen kan men als bestendige vriespunten aanmerken; ondertusschen ligt die Stad niet meer dan omtrent 530 roeden boven de oppervlakte der zee. De Heer BOUGUER heeft in Peru het standvastig vriespunt gevonden op 2434 roeden boven de oppervlakte der zee, en hy berekent dat het onder de Parallel van Parys op 15 of 1600 roeden zal moeten aangetroffen worden; gevolglyk moest dit punt te Argunskoi het zelfde zyn, door dien deze Stad ten naasten by op dezelfde breedte is gelegen.

„ Deze aanmerking zoude iemand in de gedachte kunnen brengen, dat de grond van Argunskoi veel hooger is dan ik ondersteld heb; doch hier staat te letten, dat men het yspunt, door den Heer GMELIN in Siberië waargenomen, niet verwarren moet met dat, welk de Heer BOUGUER waarnam in Peru, dewyl dezelve van zéer onderscheiden oorzaken afhangen. Ik geloof zelfs niet dat Siberië bergen bevat, die hoog genoeg zyn, om 'er dat bestendige punt, waar van de Heer BOUGUER spreekt, te vinden; ook hebben alle de Reizigers, die over de bergen, welke tusschen China en Siberië liggen, getrokken zyn, het zelve nergens kunnen aantreffen (1). Maar om tot ons onderwerp wêer te keeren. Het standvastig yspunt, waar van de Heer BOUGUER melding maakt, heeft zyne oorzaak in de ontzaglyke hoogte van de Cordelieres; want het is bekend, en de Heer BOUGUER ontvouwt 'er de redenen van, dat de koude sterker wordt, naar gelang dat men hooger in den dampkring komt. Door dien de lucht, namelyk, naar mate van haren verder afstand van de aarde dunner en yler wordt, ontvangt ze ook zo veel minder warmte door den onmiddelyken invloed der Zon, om dat een zéer yl lichaam de stralen gemaklyk doorlaat; daar in tegendeel de grove lucht, digt by de oppervlakte van den aardbodem, door de bloote werking van de Zon, veel meer moet verhit worden. Voeg hier by, dat de aarde en de ligchaamen op de-

(1) „ De hoogste plaats in 't gebergte Werchotourie, dat Siberie van Rusland scheid, is, volgens onzen Autheur, niet hooger dan 471 Toises, of roeden van zes voeten, boven de oppervlakte der zee by Brest: en de rivier Irtysch heeft by Tobolsk niet meer dan 69 roeden boven 't waterpas der Zee, 24 roeden boven dat van de groote zaal van 't Observatorium, en 48 roeden boven dat van de Seine by de brug Pont Royal".

dezelve, wegens hunne meerder digtheid, een' grooter trap van warmte aannemende, dezelve aan de benedenlucht mededeelen. Als men een thermometer in de zon, en een' ander' in de schaduw hangt, zal men by zomertyd den eersten somtyds veertien graden hooger zien teekenen dan den ander'; in welk geval deze laatste den staat van den dampkring aanwyst, en de eerste wat uitwerking de zon op de aarde doet, die onmiddelyk aan hare stralen is blootgesteld.

„ Deze korte aanmerkingen op het standvastig vries-of yspunt, welk de Heer GMELIN waargenomen heeft, toegepast zynde, bewyzen ten klaarsten, dat deszelfs oorzaak niet in de groote hoogté van Argunskoi gezogt moet worden, en dat deze oorzaak met die van het standvastig vriespunt op de Cordelieres geene gemeenschap altoos heeft. Ware het anders, zo moest de aarde te Argunskoi, zo wel als in Peru, altyd met sneeuw bedekt liggen; daar by moest de koude sterker worden, naar maate men hooger in den dampkring kwam; en juist heeft het tegendeel plaats; want men vindt te Argunskoi geen' bevrozen grond dan op drie voet diepte, terwyl de bovenste korst volmaakt ontdooid is. Op sommige plaatsen is de luchtsgesteldheid zelfs zeer gematigd, wyl 'er de veldgewassen kunnen groeien. Die van Nertschinsk, welk onder dezelfde Parallel, en maar vyftien mylen ten Noordwesten ligt, is niet alleen gematigd maar zelfs zeer vruchtbaar, schoon deszelfs hoogte die van Argunskoi nog ettelyke roeden overtreft. Het is dus zeker, dat de oorzaken van het standvastig vriespunt in Siberië en Peru van elkander onderscheiden zyn, en dat het niet noodwendig met een groote hoogte is verbonden; dus het eene misvatting is, de hevige koude van Siberië als een gevolg van de overmatige hoogte, die men aan den grond te onrecht toeschryft, te willen aanmerken. De hevige koude heeft zonder twyffel hare oorzaak in de menigte zout, die in Siberië wordt gevonden; in 't byzonder treft men het zelve veel aan in den omtrek van Solikamskaïa, te Jenisseik, te Irkutsk en in de woesteny Baraba. Men besluite dan, dat het aan plaatslyke en byzondere oorzaken is, dat de koude, waar van wy hier gesproken hebben, moet toegeschreven worden. Onder het getal der algemeene oorzaken heeft men ook de verwaarloozing van den akkerbouw te rekenen; want naar mate men verder Oostwaards komt, vindt men het land méer en méer onbevolkt, onbearbeid en woest. Men ziet 'er niets dan on-

onmeetbare bosschen, die de werking van de zon op de oppervlakte der aarde beletten, en Moerassen en Meiren, welke derzelver stralen instorpen, en maar weinige te rug kaatsen. Het lydt geen kyf, dat de menschen, door het land te bearbeiden, vry wat tot de hoedanigheid van de luchtsgesteldheid kunnen toebrengen.

„ Men ziet ondertusschen dat de menschen in Siberië kunnen leven, niet tegenstaande zy dikwils eenige minuten lang aan een koude bloot gesteld zyn, die den thermometer van *de Réaumur* tot op 70 graden doet dalen; aan den anderen kant staan zy in hunne baden eene hitte door, die denzelven tot op 60 graden doet klimmen. En de Heer *Tillet* heeft ons het verhaal medegedeeld, van een vrouwspersoon in Vrankryk, die geduurende tien minuten een hitte geleden had, waar door dezelfde thermometer tot op 112 graden was gerezen (1). Voortyds was men met *Boerhaave* van gedachten, dat een mensch geen grooter hitte dan van 54 graden lyden konde, en dat geen dier noch gewas in een sterker koude dan van 34 graden konde leven; en dus heeft men ook langen tyd voor waar aangenomen, dat 'er geene kunstkoude, die 32 graden te boven ging, ware te maken; daar ondertusschen de Heer *Braun*, Lid der Academie van Petersburg, de kwik heeft doen bevriezen tot op 470 graden op den thermometer van Delisle, dat is, naar den thermometer van *de Réaumur* gerekend, tot op 170 graden (2).

„ Deze waarheden toonen den aanwas onzer kundigheden in het gene dat is, en schynen ons zelfs nader te brengen by de kennis van het waarom, of van de eerste oorzaken, welke ons echter met al dat misschien altyd onbekend zullen blyven".

Op deze natuurkundige beschouwing volgt nog, in dit Deel, een geschiedkundig verslag van de Regeringsvorm in Rusland, sedert het jaer 861 tot in 't jaer 1767; een oordeelkundig bericht van den Griekschen Godsdienst, en byzonder deszelfs toestand in 't Russische Gebied, en eindelyk ene beschryving van de Stad Tobolsk, met nevensgaende aenmerkingen over de zeden en gewoonten der Rusfen. Het een en 't ander geeft verscheiden byzonderhe-

(1) „ Volume de l'Acad. des Sciences, de l'année 1764. p. 195. des Memoires".

(2) „ Dissert. de M. BRAUN sur le froid artificiel, imprimée a St. Petersbourg en 1759".

heden aen de hand, die de opmerkzaemheid der Lezeren verdienen; gelyk men enigermate kan afnemen, uit de stukken, die deswegens reeds in 't *Mengelwerk* dezer Letteroefeningen geplaetst zyn (3).

(3) Zie boven *Mengelwerk* bl. 269, 363, en 457.

Zamenspraak tusschen een waar Christen en een Wereldsgezinde Koorenkoper, ter waarschuwinge aan alle Opkoopers van het Koorn, voor het eeuwige helsche Vier. In groot octavo, 8 bladzyden.

ENe zeer oppervlakkige t'samenspraek over het opkoopen der Granen, waer toe de ontstane dierte aenleiding heeft gegeven. De Koopman verdeedigt zich wat wild, en de Christen verwyst hem wat onbesuisd ter helle. In een onderwerp van dien aert komt te groot een aental van omstandigheden, naer de verschillende gesteldheden des Lands, in 't welke men zich bevind, in aenmerking, om 'er zo oppervlakkig over te handelen, en ene zekere handelwyze daer in gehouden als volstrekt kwaed te veroordeelen. In den Koophandel kan men niet wel altoos redeneeren uit de denkbeelden van ene algemene goedwilligheid; dezelve kan wel eens onvermydelyke schadelyke gevolgen van dien aert hebben, die een liefderyk Koopman zelfs niet kan afweeren. Zich vry kennende van onrechtvaerdige handelingen, vind hy geen belemmerend geweten, daer hy de onheilen noch veroorzaekt, noch ondersteunt; en alleszins met ene milde hand de onvermydelyke onheilen, zo veel in hem is, liefderyk poogt te verzachten; 't welk alles is, dat men redelyker wyze, in zodanig een geval, van hem kan afvorderen. Zyn 'er ondertusschen zulken, die opzetlyk medegewerkt hebben, om zodanige onheilen te berokkenen, of ze stand te doen houden; de zodanigen zyn zekerlyk te veroordeelen, als zulken die het gemene belang aen hunne byzondere inzichten opofferen; doch dit willen we hoopen is te zeldzaem een voorval, inzonderheid in een Land als het onze, daer de Koophandel zo algemeen is, om 'er de Kooplieden in 't algemeen ruwlyk over te beschuldigen, en te veroordeelen.

R E-

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Eerste Deels eerste Stuk van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

Mul-

ver-

cie

Tyd-

BERIGT

VOOR DEN

BINDER.

Het MUZYK-STUKJE te plaatzen tegen over bl. 351